

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**1960-1965 YILLARI ARASI TÜRKİYE'DE SİYASAL, SOSYAL VE
EKONOMİK HAYAT**

Hazırlayan

Fehim KURULOĞLU

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı

Doktora Tezi

Danışman

Prof. Dr. Selçuk DUMAN

TOKAT – 2016

1960-1965 YILLARI ARASI TÜRKİYE'DE SİYASAL, SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 28 /01 / 2016

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Selçuk DUMAN

Üye : Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL

Üye : Yrd. Doç. Dr. İsa TAK

Üye : Yrd. Doç. Dr. M. Nazan ARSLANEL

İmzası

M. Tülekçi
Osman Kubilay GÜL
İsa TAK
M. Nazan ARSLANEL

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 22/01/2016 tarih ve 05-19 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK
Enstitü Müdürü: Enstitü Müdürü

M. Tülekçi

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Fehim KURULOĞLU

Anneme ve Merhum Babama...

ÖNSÖZ

Türk demokrasi tarihi açısından İkinci Dünya Savaşı sonrası süreç büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemi ifade eder. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra çok partili siyasal hayata geçiş için iki farklı tecrübe yaşansa da bunlardan istenilen sonuçlar elde edilememişti. Bu denemelerden kazanılan tecrübeler, zamanın değişen şartları ve toplumsal taleplerin birleşimi 1946 yılına gelindiğinde Türkiye'yi bir yol ayrımına getirdi. Bu ayrımda demokrasi ile idare edilen ülkeler safında yer almayı seçen Türkiye için çok partili siyasal hayat üçüncü defa pratiğe geçme şansı elde etti. Ülkenin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi içinden doğan Demokrat Parti bundan sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti tarihine damgasını vuracak olayların başrolünde yer aldı.

DP'nin kurulduğu ilk dönemde maruz kaldığı baskılar ve haksızlıklar kısa bir süre içinde tek başına iktidara gelmesini engelleyemedi. Ordudan, bürokrasiye, şehirdeki vatandaştan kırsaldakine, büyük toprak sahibinden ticaret burjuvazisine kadar toplumun hemen her kesiminin desteğini sağlayan DP 1950-1960 yılları arası inişli çıkışlı bir seyirde ülkeyi idare etti. İktidarının ilk döneminde başarılı bir ekonomik performans ve aktif bir dış politika anlayışı takip eden parti, ikinci dönemde yukarıda zikredilen kesimlerin desteğini kaybetmeye ve ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmaya başladı. Demokratikleşme adımlarının da eksik kaldığı bu süreçte Celal Bayar ve Adnan Menderes önderliğindeki parti muhalefetin yoğun baskısı karşısında yönetim tarzında değişikliğe giderek otoriter bir yönetim benimsedi. Bilhassa 1957-1960 yılları arasında muhalefet ve basın üzerindeki baskısını arttıran DP, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbeyle iktidardan uzaklaştırıldı.

Bu askeri darbe Türk demokrasi tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eder. Bu vakıa oluş şekilleri, sebep ve sonuçları ile birlikte irdelenmesi gereken konuların başında gelmektedir. Darbenin hem kendisi hem de sonrasında getirdiği yeni siyasi, hukuki ve ekonomik yapılar sonraki yıllarda Türk demokrasisinin şekillenmesinde büyük etkiye sahip olmuştur. Bu çalışma, bu değişimi ve dönüşümü anlamak, Türk demokrasisine olumlu ya da olumsuz etkilerini ortaya koymak, 27 Mayıs'tan sonra yaşanan diğer askeri darbe ve darbe teşebbüslerine etkilerini irdeleyebilmek ve kurulan

ilk koalisyon hükümetleri döneminin temel özelliklerini anlayabilmek amacıyla yapılmıştır.

Türk demokrasi tarihi yazınında oldukça sorunlu bir yere sahip olan 27 Mayıs darbesi ve sonrasına ilişkin bu çalışmada, darbeyi gerçekleştirenlerin, darbeyi destekleyenlerin ve darbe mağdurlarının konuya ilişkin görüşleri objektif bir biçimde, sebep-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Eksikliklerin ileriki yıllarda yeni çıkacak bilgi ve belgelerle başka araştırmacılar tarafından doldurulacağına inanıyorum.

Bu çalışmanın yapılması sırasında birçok kişi ve kurumun desteğini aldığımı ifade etmem gerek. Çalışmanın çıkış noktası, araştırma ve temellendirmesi ile her anında büyük emeği olan danışmanım Sayın Prof. Dr. Selçuk Duman'a bu sebeple teşekkürü bir borç bilirim. Onun titizliği, disiplini ve her fırsatta yazdıklarımı okuması sayesinde çalışmayı belirlenen zaman diliminde bitirebilme şansına sahip oldum. Ayrıca Tez İzleme Komitesinde yer alması teklifimi kabul eden, Kırıkkale'de beni her seferinde güler yüzle karşılayan ve vakit ayıran, gerek telefonla gerekse de e-posta yoluyla sorularımı sabırla yanıtlayan Sayın Yrd. Doç. Dr. Mustafa Albayrak'a da ne kadar teşekkür etsem azdır. Tez savunma sınavında kıymetli görüşlerini paylaşıp, eksiklerimi düzeltmemi sağlayan Prof. Dr. Mustafa Çolak, Yrd. Doç. Dr. M. Nazan Arslanel, Yrd. Doç. Dr. Osman Kubilay Gül ve Yrd. Doç. Dr. İsa Tak'a çok teşekkür ederim. Çalışmanın en zorlu kısmı olan süreli yayın taraması noktasında bana bütün imkanları sunan İzmir Ahmet Pıştina Kent Arşivi binasındaki Milli Kütüphane çalışanlarına, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nin güler yüzlü personeline ve tez yazım sürecinde sağladığı esnek çalışma saatleri nedeniyle Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Ali Açıkel'e teşekkür ederim. Çalışmanın yazım ve imla hatalarını titizlikle inceleyen sevgili dostum Yalçın Kulaç'ı da burada anmam gerek. Çalışmanın her aşamasında benden sabrını, sevgisini esirgemeyen sevgili eşim Huriye Kuruloğlu'na minnettarım. En büyük teşekkürü ise beni her konuda teşvik edip, cesaretlendiren ve arkamda desteğini hissettiren aileme etmek istiyorum. Çalışma şartlarının yoğunluğu içerisinde zaman zaman ihmal ettiğim ve bu çalışma esnasında kaybettiğim babamı, rahmet ve minnetle anıyorum.

ÖZET

Bu çalışmada, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik meseleleri konu edinilmiştir. 4 bölümden oluşan bu çalışmanın giriş kısmında çok partili siyasi hayata geçiş ve Demokrat Parti dönemi incelenirken, birinci bölümde 27 Mayıs darbesi ve darbenin oluşturduğu MBK idaresi dönemi ele alınmıştır. İkinci bölümde 1961 seçimlerinden 1965 seçimlerine kadar geçen koalisyon hükümetleri dönemi incelenirken, üçüncü bölümde dönemin ekonomik, dördüncü bölümde de sosyal meseleleri üzerinde durulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa gerçekleşen bu müdahalenin başrolünde yer alanlar, oluşumu, sebepleri ve sonuçları ilk bölümde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, darbenin beraberinde getirdiği yeni kurumlar, Milli Birlik Komitesi'nin dış politikası, ordu, yargı ve üniversitede yapılan tasfiyeler ele alınmıştır. Bu bölümün sonunda ise, siyasi hayatın normalleşmesi çabaları etrafında siyasi partilerin durumları, anayasa referandumu ve 1961 seçimleri değerlendirilmiştir.

27 Mayıs'ın Türk siyasi hayatına getirdiği en büyük yeniliklerden biri, değiştirilen seçim sistemi ve partilerin yeterli oy desteğini sağlayamamaları nedeniyle koalisyon hükümetlerinin kuruluşu olmuştur. Türkiye'de ilk defa uygulanan bu sistem sonucu art arda kurulan 4 koalisyon hükümeti ve bu süreçte yaşanan siyasi hadiseler çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmıştır.

Darbenin siyasi hayata olduğu kadar ekonomik ve sosyal hayata da etkileri olmuştur. Ekonomik açıdan sıkıntılar yaşayan Türkiye, bundan çıkış yolu olarak planlı ekonomi, turizm, Ortak Pazar'a katılım yollarını aramıştır. Ayrıca ekonomi modelinin ne olması gerektiğine ilişkin basında ve siyaset sahnesinde yapılan yoğun tartışmalar üçüncü bölümde ele alınmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise ülkenin biriken ve gitgide artan sosyal meseleleri ele alınmıştır. Nüfus artışına bağlı olarak gelişen, sağlık, konut, işsizlik ve eğitim meseleleri etrafında ortaya konulan çözümler bu bölümde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, sağlıkta sosyalizasyon, toprak reformu, yeni üniversitelerin açılması, aile planlaması ve ucuz mesken meseleleri dönemin öncelikli projeleri arasındadır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs, Askeri Darbe, Koalisyon, Milli Birlik Komitesi.

ABSTRACT

This study focuses on the political, social and economic issues of Turkey after 1960 military coup. It consists of four parts. The introduction section investigates the transition to the multiparty system and the Democrat Party era while the first section focuses on 26th May coup and the era of National Unity Committee which was formed by coup force. The second section investigates the coalition governments period between 1961 and 1965. The third section focuses on the economic and the fourth section focuses on the social issues of the era.

The leading actors, formation, reasons and results of this coup that happened for the first time in the history of Republic of Turkey are tried to be revealed in the first part. Moreover, the newly founded institutions by the coup force, the foreign politics of the National Unity Committee, and the discharges within the military, justice and universities are focused. At the end of this section, the positions of political parties, constitution referendum and 1961 elections are evaluated within the framework of efforts to normalize the political life.

One of the biggest novelties brought by the 27 May is the election system and the coalition governments. Four consecutive coalition governments resulting from the election system and the political issues during this period are addressed in the second section of the study.

The military coup had effects on economic and social life in addition to political life. Having economic problems, Turkey looked for a way out by planned economy, tourism, and joining the Common Market. Discussions about what the economy model should be are addressed in the third section. In the last and fourth section, the increasing and accumulating social problems of the country are addressed. The solutions reached around the health, residency, unemployment and education issues, which developed depending on the increase in population, are evaluated in this section. Within this frame, socialization in health, land reform, opening of new universities, family planning and cheap residence issues are of top priority.

Key Words: 27th May, Military Coup, Coalitions, National Unity Committee.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
A. LİTERATÜR VE YÖNTEME İLİŞKİN	xiii
A.1. Amaç	xiii
A.2. Kapsam.....	xiv
A.3. Yöntem.....	xiv
A.4. Literatür.....	xv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	38
ASKERİ MÜDAHALE VE 27 MAYIS REJİMİ	38
1.1. 27 MAYIS 1960 DARBESİ.....	38
1.2. MİLLİ BİRLİK KOMİTESİNİN OLUŞUMU	51
1.3. YASSIADA DURUŞMALARI	56
1.4. ORDUDAKİ TASFİYE	63
1.4.1. 14'lerin Tasfiyesi	65
1.5. ÜNİVERSİTEDEKİ TASFİYE (147'ler)	68
1.6. KURUCU MECLİS (TEMSİLCİLER MECLİSİ).....	73
1.7. BAKANLAR (KURULU) KOMİTESİ	77
1.8. YENİ BİR ANAYASA VE REFERANDUM	81
1.9. MBK DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA	89
1.10. SİYASAL HAYATTA NORMALLEŞMEYE DOĞRU.....	91
II. BÖLÜM	112
SİYASAL HAYAT (15 Ekim 1961 – 10 Ekim 1965)	112
2.1. CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ	112
2.2. KOALİSYON DÖNEMİ: MÜZAKERELER-HÜKÜMETLER.....	115
2.2.1. I. İnönü Hükümeti (CHP-AP)	115
2.2.1.1. Silahlı Kuvvetler Birliği ve I. Aydemir Vakası.....	125

2.2.1.2. I. İnönü Hükümeti'nin Yıkılışı.....	130
2.2.2. II. İnönü Hükümeti (CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar)	133
2.2.2.1. II. Aydemir Vakası.....	150
2.2.2.2. II. İnönü Hükümetinin Yıkılışına Giden Süreç	157
2.2.2.3. Yerel Seçim (17 Kasım 1963).....	161
2.2.3. III. Koalisyon Hükümetinin Kuruluşu	168
2.2.3.1. Hükümetin İmtihanı: 1 Kabine, 2 Güvenoyu ve 1 Gensoru	175
2.2.3.2. Senato Seçimleri (7 Haziran 1964)	179
2.2.3.3. III. Koalisyon Hükümetinin Sonu	185
2.2.4. IV. Koalisyon Hükümeti'nin Kuruluşu.....	193
2.3. 1960–1965 DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA	199
2.3.1. Müttefiklere Sarsılan Güven: Kıbrıs Meselesi	202
2.3.2. Yeni Açılımlar: Ortadoğu ve Sovyetler Birliği ile İlişkiler.....	216
2.4. II. CUMHURİYET TARTIŞMALARI.....	227
2.5. SİYASİ VE ADLİ MAHKÛMLARIN AFFI TARTIŞMALARI.....	235
2.5.1. Adi Suçlardan Mahkûm Olanların Affi Meselesi	235
2.5.2. Siyasi Af: DP'lilerin Affi.....	241
III. BÖLÜM.....	257
TÜRKİYE'DE EKONOMİK HAYAT (1960-1965)	257
3.1. DARBE SONRASI EKONOMİK MANZARA	257
3.2. EKONOMİ MODELİ TARTIŞMALARI.....	261
3.3. HÜKÜMETLER VE EKONOMİYE İLİŞKİN TARTIŞMALAR.....	266
3.4. PLANLAMA TARTIŞMALARI VE DPT	277
3.5. KALKINMADA YENİ BİR ARAÇ: TURİZM.....	293
3.6. ZENGİNLER KULÜBÜ: ORTAK PAZAR.....	309
IV. BÖLÜM.....	320
TÜRKİYE'DE SOSYAL HAYAT (1960-1965)	320
4.1. MESKEN-GECEKONDU SORUNU.....	320
4.2. SAĞLIK POLİTİKALARI	331
4.2.1. Doktorluğun Sosyalleşmesi - Hastanelerin Devletleşmesi.....	332
4.3. NÜFUS MESELESİ	343
4.4. İŞÇİ HAKLARI VE SENDİKAL MÜCADELE.....	353

4.5. 27 MAYIS SONRASI ÜNİVERSİTELER.....	367
4.5.1. Kontenjan Sorunu.....	373
4.5.2. Yeni Üniversite Açılması.....	375
4.6. TOPRAK REFORMU	380
SONUÇ	399
KAYNAKLAR	414
ÖZGEÇMİŞ	432

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1961 Genel Seçimleri Genel İstatistikleri	107
Tablo 2: 1961 Genel Seçim Sonuçları	108
Tablo 3: 9 Haziran 1962 itibariyle Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Sandalye Dağılımı	136
Tablo 4: 1963 Yerel Seçim Sonuçları	165
Tablo 5: Koalisyon Formülleri	169
Tablo 6: III. Koalisyon Hükümeti Kabinesi	173
Tablo 7: 1964 Senato Seçimi Sonrası Senatörlüklerin İller Bazında Dağılımı.....	184
Tablo 8: IV. Koalisyon Hükümeti Kabinesi	195
Tablo 9: Planlı Dönem Öncesi Turizm İstatistikleri	305
Tablo 10: 1950-1967 Yılları arasında Tüm Dünyadaki Turist Sayısı	306
Tablo 11: Dünya Turizm Gelirleri	307
Tablo 12: I.BYKP Turist Sayısı Bazında Hedefler ve Gerçekleşme Oranları	307
Tablo 13: I.BYKP Çerçevesinde Gerçekleşen Turizm Gelir-Giderleri, Hedefler ve Gerçekleşme Oranları	308

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

Age: Adı Geçen Eser

Agm: Adı Geçen Makale

Agt: Adı Geçen Tez

AP: Adalet Partisi

AUHF: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BM: Birleşmiş Milletler

BTS: Büyük Toprak Sahipleri

BYKP: Beş Yıllık Kalkınma Planı

CÜ: Cumhuriyet Üniversitesi

C: Cilt

CENTO: Central Treaty Organization

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

CMP: Cumhuriyetçi Millet Partisi

CSTD: Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

ÇTK: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

DP: Demokrat Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

EBE: Eğitim Bilimleri Enstitüsü

EMİNSU: Emekli İnkılap Subayları

GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla

HP: Hürriyet Partisi

IIBF: İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

IMF: International Monetary Fund

KİT: Kamu İktisadi Teşekkülleri

KM: Kurucu Meclis

KTÜ: Karadeniz Teknik Üniversitesi

KMTD: Kurucu Meclis Tutanak Dergisi

MBK: Milli Birlik Komitesi

MBKGKT: Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanağı

MKK: Milli Korunma Kanunu

MMTD: Millet Meclisi Tutanak Dergisi

MP: Millet Partisi

MTTB: Milli Türk Talebe Birliği

MYK: Merkez Yürütme Kurulu

NATO: North Atlantic Treaty Organization

OECD: Organization for Economic Co-operation and Development

OP: Ortak Pazar

s: Sayfa

S: Sayı

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

SBF: Siyasal Bilgiler Fakültesi

SDÜ: Süleyman Demirel Üniversitesi

SKB: Silahlı Kuvvetler Birliği

STK: Sivil Toplum Kuruluşları

TCK: Türk Ceza Kanunu

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TİTE: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

TMTF: Türkiye Milli Talebe Federasyonu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TUİK: Türkiye İstatistik Kurumu

vd: Ve Diğerleri

YAD: Yüksek Adalet Divanı

YTP: Yeni Türkiye Partisi

A. LİTERATÜR VE YÖNTEME İLİŞKİN

A.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, 27 Mayıs darbesinin neden, nasıl, kimler tarafından, kime veya neye karşı, hangi amaçla gerçekleştiğini, darbe sonrası siyasi, sosyal ve ekonomik düzenin nasıl kurulduğunu tarihi vesikalar, tanıklıklar ile olayların oluş şekli ve sonuçları etrafında değerlendirerek ortaya koymaktır. Türk demokrasi tarihi içerisinde oldukça sorunlu bir yere sahip olan 27 Mayıs yazınında bugüne kadar yapılan çalışmalarda çeşitli nedenlerle değerlendirmeye tabi tutulmayan veya son dönemlerde yayın hayatına kazandırılan hatıratlar ile araştırmacıların sunduğu yeni bilgiler doğrultusunda dönemin hadiselerinin yeniden değerlendirilmesine çalışılmıştır. Darbeye dolaylı veyahut doğrudan katılan subayların çok partili siyasi hayata geçiş dönemi ve kuruluş devri DP'ye bakışları ile 27 Mayıs 1960 arasındaki fikri değişim, dönüşümleri ifade edilerek Türk Silahlı Kuvvetleri'ni topyekûn DP karşıtı, CHP yanlısı gösteren yaklaşımların zayıflığı vurgulanmaya çalışılmıştır. Öte yandan toplumsal bir sınıf veya siyasetin önemli bir aktörü olarak görülen ordunun siyasi ortamda kendisine yer açma çabasının dönem Türkiye'sine etkileri de çalışmanın kapsamındadır. Çalışma 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren subaylar arasındaki fikir ayrılıklarına ve bu ayrılıkların sonraki yıllarda ülke siyasetine etkilerine odaklanmıştır. Siyasi yelpazenin en sağından, soluna kadar geniş bir portföyde birleşen bu subayların nihai amaca, siyasi iktidarı devirmek, ulaştıktan sonra ideolojik bütünlükten yoksun olmaları nedeniyle yaşadıkları çatışmaların ülkedeki birçok gelişmeye doğrudan etkileri olmuştur. Cunta içerisindeki aykırı fikirlerin çarpışması sonucu ülkenin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında ikircikli yapıların oluşumuna katkı sağladığı ve dolayısıyla sonraki on yıllardaki siyasi tartışmaları ve çatışmaları şekillendirdiği tezi üzerinde durulmuştur.

Tez çalışmasının bir diğer amacı da tek parti dönemi ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında oldukça renksiz olan Türk düşün dünyasının bir nebze de olsa DP dönemi kıvılcımlanmaya başlayan çok sesli yapısının gerçek niteliğine 27 Mayıs sonrası kavuştuğunu ortaya koymaktır. Her ne kadar askeri bir müdahale yapılmış olsa da yeni yapının getirdiği anayasal düzen Türkiye gündeminde farklı ideolojilerin, bakış açılarının kök salmasına olanak sağlamıştır. Bu çerçevede dönemin sosyo-ekonomik tartışmalarına çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde değinilmiştir.

A.2. Kapsam

Bu çalışmada, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında Türkiye’de yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik tartışmalar incelenmiştir. Çalışmanın zaman çizelgesi ise 27 Mayıs 1960 ile 10 Ekim 1965 olarak tespit edilmiştir. Başlangıç tarihi olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa yaşanacak olan askeri darbeyi milat kabul eden çalışmamız, bitiş tarihi olarak da yine bu darbenin bertaraf etmeye çalıştığı Demokrat Parti’nin bakiyesi olan Adalet Partisi’nin tek başına iktidar olduğu 1965 Genel Seçimini almıştır. Bu dönemin seçilmesinin bir başka nedeni de koalisyon hükümetleri tecrübesinin ilk kez bu dönemde yaşanmasıdır.

A.3. Yöntem

Sosyal bilim araştırmalarında ve bilhassa tarih alanında en sık kullanılan yöntemlerden olan nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmada, nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak vakalar ve ilişkiler doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen veriler tümevarım yoluyla anlamlandırılmaya çalışılırken ortaya çıkan genellemelerin etkisinden bilhassa sakınılmaya çalışılmıştır. Özellikle darbeyi yapan cuntalar, bunların arasındaki ilişkiler ağı, darbe sonrası askeri yönetim içindeki yapı ve TSK içindeki diğer yapılanmalar arasındaki bağlantıların holistik perspektifle değerlendirilmesine dikkat edilmiştir.

Çalışmanın evreni saptanırken literatürdeki boşluklar özellikle doldurulmak istenmiştir. Belirli bir dönemi konu edinen betimleyici ve beşeri türde olan çalışmamız, gerek literatür taraması gerekse de birincil kaynakların değerlendirilmesi sırasında sorunsallar tespit ederek bunların çözümlenmesine odaklanmıştır. Bu çerçevede cevabı aranan sorunsallar şu şekilde sıralanabilir: 27 Mayıs darbesi neden olmuştur? 27 Mayıs darbesi belirli bir zümreye, sınıfa karşı mı yapılmıştır? 27 Mayıs darbesi ile başka devletlerin herhangi bir ilişkisi var mıdır? Türk Silahlı Kuvvetleri’nden gelen bu reaksiyonun ideolojik ya da sınıfsal bir dayanağı var mıdır? CHP’nin ve Genel Başkanı İsmet İnönü’nün darbeye olan münasebeti nedir? Darbe engellenebilir miydi? Yüksek Adalet Divanı yargılamaları sonucu verilen idam cezaları engellenebilir miydi? DP’nin mirasını birçok aday olmasına rağmen Adalet Partisi’nin toplanmasının nedeni nedir? Onu diğer partilerden ayıran özellikleri nelerdir? 27 Mayıs’ın TSK, siyasi partiler,

bürokrasi, iş çevreleri, sosyal ve ekonomik hayat üzerindeki etkileri nasıl olmuştur? 27 Mayıs darbesinin günümüz Türkiye'sine yansımaları olmuş mudur? Olduysa ne şekildedir?

A.4. Literatür

Yukarıda sorulan bu soruların yanıtlarını bulabilmek üzere yaptığımız literatür taramasında dönemi konu edinen hatıratlar, araştırma inceleme eserler, yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları ile karşılaştık. Bu dönemi konu edinen iki farklı doktora tezi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, 1997 yılında Prof. Dr. Zafer Toprak danışmanlığında Bilgi Küçükcan tarafından hazırlanan “1961 Anayasası ve 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri” başlıklı doktora çalışmasıdır. Bir diğeri de 2002 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi’nde Prof. Dr. Ergün Aybars danışmanlığında hazırlanan “Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri” başlıklı çalışmadır. Yalnız ikinci çalışmanın zaman dilimi 1961 ile 1980 yılları arasını kapsamaktadır. Her iki çalışmanın ağırlık merkezi siyasi tarih etrafında olmakla birlikte, Küçükcan’ın çalışması kısa da olsa dönemin sosyal meselelerine değinmiştir. Bu iki çalışmanın dışında dönemin bazı meselelerine özel olarak eğilen çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi olan, Osman Doğru’nun 1998 yılında yayınlanan “27 Mayıs Rejimi” adlı kitabı, Milli Birlik Komitesi uygulamalarının daha çok hukuki boyutuyla değerlendirdiği kıymetli bir eserdir. Ayrıca 2011 yılında Galatasaray Üniversitesi’nde hazırlanan “Askerlerin Toplum Tasarımı: Milli Birlik Komitesi’ndeki Tartışmaların Analizi 1960-1961” başlıklı yüksek lisans tezi, Yeşim Demir, Ayten Güler, Nimet Sarıgül tarafından farklı tarihlerde, farklı üniversitelerde Talat Aydemir ve darbe girişimleri konusunda yapılan yüksek lisans tezleri gibi spesifik konularda çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Ancak dönemin siyasi meselelerinin yanı sıra sosyal ve ekonomik konularının bir arada, bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmediği tespit edilmiştir. Bizim çalışmamızı zikredilen diğer çalışmalardan farklı kılan temel nokta burasıdır. Öte yandan medya-içerik söylem değerlendirmelerinde farklı kaynakların ele alınması ve mevcut şartlar dâhilinde arşiv malzemesinin kullanılması da bu çalışmayı diğerlerinden ayıran bir başka farklılık olmuştur.

Bu tez çalışmasında farklı bakış açıları elde edebilmek adına yukarıda belirtilen iki doktora tezinde kullanılan kaynaklardan farklı kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede, Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu, Kurucu Meclis, MBK Bakanlar Kurulu ve MBK Genel Kurul Tutanakları incelenmiştir. Diğer çalışmalar genellikle Cumhuriyet, Hürriyet ve Forum gibi süreli yayınları değerlendirirken, bu çalışmada farklı olarak Milliyet, Akşam, Kudret, Son Havadis, Havadis, Ulus ve Akis'te çıkan makale ve haberler incelenmiştir.

Tarih araştırmalarının olmazsa olmazı olan arşiv açısından bakıldığında maalesef pek iç açıcı bir manzaraya sahip olduğumuzu söylemek güçtür. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde döneme ait belgelerin sınırlı sayıda ve nitelik bakımından zayıf olması araştırmamızdaki zorluklardan biri idi. Zamanla arşivdeki tasniflerin genişlemesi ve kısıtlamaların azalmasıyla bu gibi sorunların aşılacağı umudundayız.

27 Mayıs darbesi ve sonrasına ilişkin bu çalışmada, darbeyi gerçekleştirenlerin, darbeyi destekleyenlerin ve darbe mağdurlarının konuya ilişkin görüşleri sebep-sonuç ilişkisi bağlamında, objektif ve gerçekçi bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken faydalanılan türlerden biri de anı ve hatıratlardır. 27 Mayıs darbesine dahli olan kişilerin yayınlanmış hatıraları olabildiğince değerlendirilmiştir. Bunlar arasında: DüNDAR Seyhan (1966), Alpaslan Türkeş (1967), Tevfik Subaşı (2004), Adnan Çelikoğlu (2010), Talat Aydemir (1966), Orhan Erkanlı (1972), Numan Esin (2005), Can Kaya İsen (2010), Sami Küçük (2008), Mehmet Şükran Özkaya'nın (2005) anıları sayılabilir. Dönemin gazetecilerinin kaleme almış oldukları önemli eserler de bulunmaktadır. Kurtul Altuğ'un "27 Mayıs'tan 12 Mart'a(1976)", Cüneyt Arcayürek'in "Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960 (1985)" ve "Yeni Demokrasi Arayışları 1960-1965 (1985)", Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar'ın "İhtilalin İç Yüzü (2012)" ve Metin Toker'in "Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961 (1998)", Cihad Baban'ın "Politika Galerisi (1970)", Bedii Faik'in "İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci" başlıklı kitapları dönemin olaylarını anlamlandırmada mutlaka görülmesi gereken kitaplar arasında yer almaktadır. Ayrıca 27 Mayıs'ın mağdurlarının yayınlamış oldukları eserlerden de faydalanılmaya çalışılmıştır. Bunlar arasında zikredilmesi gerekenler şunlardır: İsmet Bozdağ'ın Celal Bayar'la yaptığı röportajın bir ürünü olan "Başvekilim Adnan Menderes (1986)", Rıfki Salim Burçak'ın "On Yılın Anıları (1998)" ve "Yassıada ve Öncesi (1976)", Ali Fuat Başgil'in "Hatıralar (1990)", Sadettin Bilgiç'in "Hatıralarım (2007)", Refik Koraltan'ın "Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline

Kadar Demokratlar (2013)”, Mithat Perin’in “Zindana Tıkılan İktidar (2011)”, Celal Bayar’ın “Kayseri Cezaevi Günlüğü (1999)”.

Yukarıda zikredilen bütün kaynaklar ve sorunsallar çerçevesinde gerçekleştirmeye çalıştığımız 27 Mayıs sonrası siyasi, sosyal ve ekonomik yaşama ilişkin çalışmanın literatüre katkıda bulunacağını düşünmekteyiz. Eksik ve hataların kaçınılmazlığının farkında olarak sonraki yıllarda açılacak arşivler, yayınlanacak yeni hatıratlar ışığında dönemin karanlıkta kalan yerlerinin ileride başka araştırmacılar tarafından aydınlatılacağını ummaktayız.

GİRİŞ

XX. yüzyıl Türkiye tarihi, siyasi açıdan iniş-çıkışlarla, iç ve dış karışıklıklarla, kısa süreli istikrar fakat daha çok istikrarsızlıklarla dolu, dışarıdan bakıldığında kendi içinde karmaşık ve anlaşılması zor, kimileri için ise ideolojik yaklaşımlarla formüle edilip idrakı mümkün olan birçok tarihi hadise ile doludur. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Türkiye'nin parlamenter, demokratik, anayasal bir düzlemde ağır aksak da olsa yürümeye çalışan siyasi yapısının, dönem dönem inkıtaa uğrayıp, istenilen seviyeye ulaşamamasına rağmen, ciddi aşamalar kaydettiği görülebilmektedir. Türkiye'nin siyasal modernleşme ve demokrasi yürüyüşünde çok partili siyasi hayata geçiş, mihenk taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası atılan bu adım, Türkiye tarihinde aslında daha önce cumhuriyetin laboratuvarı olarak kabul edilen II. Meşrutiyet döneminde tecrübe edilmiş, sonraları cumhuriyetin ilanı akabinde gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, gerekse Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile başlarda umutlu, ardından ise sancılı dönemlerin yaşandığı siyasal gelişmeler olarak tarihte yerini almıştır.

Türkiye'nin demokratikleşme yolunda çok partili siyasi hayatı tercihi ile ilgili çeşitli varsayımlarda bulunmaktadır. Bu varsayımlardan kimisi, İsmet İnönü'nün şahsında yoğunlaşırken, kimisi jeo-politik, jeo-stratejik, konjonktürel şartlar etrafında yoğunlaşmış, kimisi de bu tercihi Türk devriminin evrimi, nihai sonucu olarak nitelendirmiştir. Bu konu, çalışmamızın kapsamı dışında olmakla beraber, çok partili siyasi hayata geçişin evrelerini anlamak araştırmakta olduğumuz dönemi idrak edebilmek için büyük öneme haizdir. Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinin, ulusal ve uluslararası, sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi yönleri ortaya net bir şekilde konulamazsa bu dönemi sonlandıran 27 Mayıs Darbesinin amillerini ve darbe sonrası şekillenen Türkiye'yi anlamamızın da bir o kadar zorlaşacağı kanaatindeyiz.

İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca tarafsız kalma çabasını sonuna kadar başarıyla yürüten İnönü "Şefliğindeki" Türkiye, bir yandan savaşın beraberinde getirdiği olumsuz ekonomik, sosyal şartların üstesinden gelmeye çalışırken, öte yandan uluslararası arenada siyasi olarak pozisyonunu yeniden belirlemeye çalışmıştır. Bu çerçevede Atatürk dönemi dış politikasının temel unsurlarından olan tarafsızlık politikası, 1939 Ekim'inde İngiltere ve Fransa'yla yapılan üçlü ittifak anlaşması ile

bozulmuş ve böylelikle Türkiye 6 yıl sonra yapacağı tercih ile ilgili ilk sinyalleri o tarihte vermişti¹. Öte yandan II. Dünya Savaşı sonlarına doğru Türkiye'deki iç siyasi gelişmeleri tetikleyecek yeni birtakım gelişmeler dışarıda yaşanmaya başlamıştı. Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda Birleşmiş Milletler teşkilatının kurulması için San Fransisco'da bir konferansın toplanmasına karar verildi. Bu konferansa katılmak Türkiye açısından bir prestij meselesi olmakla beraber, dünya savaşı sonrası yeni dünya düzenini kuran devletlerin iştirak ettiği böyle bir toplantıya katılımın şartı ise demokratik usullerin uygulandığı, çok partili siyasi hayatın mevcut olması idi². Bir bakıma galip devletlerin katıldığı bu konferansta Türkiye'nin yer alması hem ulusal güvenliği hem de gelecekteki dış politika manevraları açısından önem kazanmaktaydı. Bu, demokratik ülkelerin safında yer almak isteyen Türkiye için ise bulunmaz fırsattı. San Fransisco Konferansı'na katılan Türkiye temsilcisi Hasan Saka'nın basına verdiği demeç, İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te yapacağı açılım konuşmasının işaretlerini vermiş ve Türkiye'de yeni siyasi gelişmelerin yaşanacağını habercisi olmuştu.

San Fransisco Konferansı'ndan ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne kurucu üye olarak girmesinden önce dış politikada bir başka önemli gelişme Rusya cephesinde oldu. 1945'ten itibaren meydana gelen gelişmeler 1950'lerde dünya devletlerini iki büyük devletin çevresinde birleştirerek iki ayrı bloğa ayırdı. 1950'den sonraki dönemde ise bloklara dâhil olan devletler küresel iki güçten birini seçerek bunlarla ikili veya kolektif anlaşmalar imzalamaya başladılar. Bu durum ABD ve SSCB'nin kendi eksenindeki devletler üzerindeki etkisinin ve kontrolünün artmasına vesile olmuştu³. Dolayısıyla Türkiye üzerindeki etkisini daha da arttırmak isteyen Sovyetler yeni birtakım tekliflerle Türkiye'nin karşısına çıktı. Bu noktada Türkiye ile Sovyetler arasındaki 1925 Anlaşmasının Sovyetler lehine tadili ve tavizler söz konusu oldu. 17 Aralık 1925'te Paris'te Chicherin ve Tefik Rüştü Aras tarafından üç yıllığına imzalanan ve feshedilmediği müddetçe her sene yenilenen "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması", 19 Mart 1945 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği notaya kadar yürürlükte kaldı. Notada Sovyetler, anlaşmanın II. Dünya Savaşı sonrası ortaya

¹ Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", **Türkler**, C.16, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.707.

² Şarika Gedikli Berber, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP'de 35'ler Vakası", **Gazi Akademik Bakış**, C.6, S.11, Kış 2012, s.134.

³ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Der Yayınları, İstanbul 1995, s.673.

çıkan duruma uygun olmadığını ve ciddi surette geliştirilmeye muhtaç olduğunu belirtmişti⁴. Tıpkı Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Locarno düzeninde Batılıların Türkiye’yi Rusya’ya yaklaştıran tavırları gibi Rusya’nın 1925 Anlaşmasını gözden geçirme talebi de Türkiye’nin dış politikada yeni açılımlara gitmesine ve Batı ekseninde “kayıtsız-şartsız” yer almasına neden oldu.

San Fransisco Konferansı sonrası oluşan havadan ve verilen demeçlerden sonra yeni partilerin kurulmasının yolu açılmış oldu. Bu doğrultuda kurulan ilk parti Mehmet Nuri Demirağ tarafından 18 Temmuz 1945’te siyasi hayatına başlayan Milli Kalkınma Partisi olmuştur⁵. Ancak Demirağ’ın partisi çeşitli nedenlerden dolayı kendisinden sonra kurulacak olan Demokrat Parti kadar varlık gösterememiş ve münfesi ilan edildiği 1958 yılına kadar sadece liderinin çıkışlarıyla kendisinden söz ettirmiştir. Milli Kalkınma Partisi Demirağ’ın ölümü sonrasında Türk siyasi tarihinin parti mezarlığında yerini almıştır. Milli Kalkınma Partisi’nin neden başarısız olduğu sorusuna yanıt arayan araştırmacılar neden olarak; parti kadrolarının yetersizliği, yalnızca lider odaklı bir parti olması, İnönü ve Demirağ arasında geçmişten gelen iyi olmayan münasebetler, basın desteğinin sağlanamaması ve erken dönemde parti içi istifalar ve çekişmeleri sıralamaktadırlar⁶.

Çok partili politik hayata geçiş kararını yalnızca dış gelişmelere bağlamak bizleri yetersiz bir yaklaşımla karşı karşıya bırakır. Dolayısıyla dış politikada yukarıda özetlenen gelişmeler yeni partilerin kurulmasının önünü açarken, çok partili dönemin başlamasında bir diğer faktör de İsmet İnönü’dür. İnönü, demokratikleşme sürecini sahiplenip, sonuna kadar desteklemiş ve bu konudaki duruşunu zaman zaman gerginlikler olsa da korumayı başarmıştır. Bunun altında yatan sebepleri araştıran, sorgulayan araştırmacılar ve dönemin aktörlerinden kimileri İnönü’yü samimiyetsizlikle suçlarken, kimileri de onun demokrasiyi gerçekten arzuladığı yönünde görüş bildirmektedir. Bir görüşe göre şayet II. Dünya Savaşı çıkmaydı İnönü’nün demokratik düzene geçmek istediği bilinmektedir ve bunun işareti olarak da 6 Mart 1939’da İstanbul Üniversitesi’nde yapmış olduğu konuşmada sarf ettiği sözler örnek

⁴ Mehmet Gönübol vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, A.Ü. S.B.F. Yay., Ankara 1969, s.206.

⁵ Zakir Avşar, Elif Emre Kaya, “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.13, S.2, 2012, s.118.

⁶ **agm**, s.125.

olarak verilmiştir⁷. Bu görüşü destekleyen argümanlardan birisi de sonraki süreçte DP muhalefetine karşı sert tedbirler alan Recep Peker'in 1937 yılında yayınlanan "*Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*" adlı kitabında muhalefet partilerinin ne şekilde kurulup, nasıl muhalefet etmelerine ilişkin yazdığı ılımlı satırlar gösterilmektedir⁸. Peker ve İnönü'nün birbirlerine yakın tarihlerde demokrasiye geçiş doğrultusundaki sözleri referans olarak kabul edilse de kimi yazarlar bu tercihin 1945 yılına kadar ertelenmiş olmasının sadece II. Dünya Savaşı'na endekslenmesini yetersiz bir iddia olarak nitelendirmiştir. İsmet İnönü'nün damadı ve dönemin etkili gazetecilerinden Metin Toker de İnönü'nün 6 Mart 1939 günü İstanbul Üniversitesi'ni ziyareti sırasında verdiği nutukta "*Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir...*" sözleriyle demokrasiye geçiş sinyallerini verdiğini ifade eder⁹. Ancak ortaya atılan aksi görüşler ne olursa olsun 1945 yılının sonları itibariyle İsmet İnönü'nün geri dönülmez bir şekilde çok partili siyasi hayatın önünü açtığı gerçeği değişmez bir tarihi hadise olarak önümüzde durmaktadır.

Bir taraftan yeni partilerin kurulma çalışmaları devam ederken öte yandan uzun süredir tek başına iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi de artık yorgun düşmüştü. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklar, uzun yılların iktidarının CHP'ye verdiği yorgunluk ve halkta duyulan huzursuzluk kendisini hem basında hem de yavaş yavaş Meclis'te göstermeye başlamıştı. 1946 yılında çok partili siyasi hayata geçilmesiyle beraber basının demokratik düzen içerisindeki önemi bir kat daha anlaşılmalı, Türk basını yeni filizlenen muhalefeti destekler bir tutum takınmıştır. Tek parti dönemi uygulamalarından şikâyetçi olan gazetelerin topyekûn DP saflarında yer almasının ilk dönemdeki nedeni demokratik düzene olan özlemde yatmaktaydı¹⁰. Basında demokrasi vurgusu yapan makalelerin iktidar üzerinde oluşturmaya başladığı baskı ilk önce Varlık Vergisi'nin tasfiyesi görüşmelerinde, daha sonra da Şirket-i Hayriye'nin satın alınmasında verilen ret oylarıyla Mecliste su yüzüne çıkmıştı. Bu gelişmeleri takiben Mayıs 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri parti içi muhalefeti

⁷ Fehmi Akın, **Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947)**, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004, s.11.

⁸ Burak Özçetin, "Zigana Dağı'ndaki Portakal Ağacı: Recep Peker ve Kemalizm", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, S.20, 2010, s.180.

⁹ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s.17.

¹⁰ Nuran Yıldız, "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.51, s.504.

geliştirirken, gelecek yılın bütçe tartışmaları da Mecliste oldukça şiddetli geçmiştir. Bu süreç partinin muhalif sesleri olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından 7 Haziran 1945'te yayınlanan "Dörtlü Takrir" ve muhalefetin kurumsallaşacağı 7 Ocak 1946'ya kadar doludizgin geçmiştir¹¹.

XX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına gelindiğinde Türkiye'de iktidar, muhalefet, basın ve askerinin hal ve tutumu yukarıda özetlendiği şekildeydi. Bu yıllarda muhalefetin gelişip büyümesini destekleyen konulardan biri toprak reformu etrafında gelişmişti. Bu çerçevede Türk Demokrasi Tarihi anlatısı içerisinde kendisine özel bir rol biçilen konulardan birisi de köy reformu ve köylünün rolü olmuştur. Toprak reformunun olumlu ya da olumsuz sonuçlandırılmaması hem reform karşıtları, hem de reformistler tarafından uzun yıllardır yoğun eleştirilerle aktarıla gelmiştir. Geniş bir perspektiften bakıldığında Türkiye tarihinin son 100 yıllık kısmın en çok tartışılan konularından biri köylünün, çiftçinin durumunun sosyo-ekonomik yönden geliştirilmesi ve iyileştirilmesiydi. Bu çerçevede ortaya atılan birçok fikir ve projeden en çok tartışılanı ise toprak reformu iddiası ile öne sürülen projelerdir. 1930'lu yıllardan beri gündemde olan toprak reformu ile ilgili çalışmalar ancak 1945 yılına gelindiğinde bir kanun tasarısı şekli olarak Mecliste tartışıldı¹². CHP'nin parçalanması ve Demokrat Parti'nin kurulmasının nedenlerinden biri olarak öne sürülen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da bu çerçevede değerlendirilen devlet projelerinden biridir. Kimilerince reform, kimilerince de etkisiz popülist bir öneri olarak görülen kanun, topraksız veya az toprağı olan köylüyü topraklandırma ve bu topraklar üzerinde işletmeler kurulması yoluyla çiftçinin desteklenmesi gibi bir takım prensipleri içermekteydi¹³. Yine yeni kanunla, tarımsal arazilerin işlenmesini sağlamak ve tarım arazilerinin ne aşırı derecede büyümesi, ne de küçülmesi önlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede hazırlanan tasarı 11 Haziran 1945 tarihinde "*Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*" başlığı ile çıkarılarak yasalaşmıştır¹⁴. Başta Adnan Menderes olmak üzere parti içindeki muhalefet gücünü kanunun tartışılması esnasında göstermiş ve ileriki günlerde yaşanacak kopmaların

¹¹ Çağatay Benhür, "1945-1946 Yıllarında Türkiye'de Politik Gelişmelere Genel Bakış", **Journal of Qafqaz University**, S.24, 2008, s.31-32.

¹² Erdal İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanununun un Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.13 2006/Güz, s.61.

¹³ Gülden Çamurcuoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabaları", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XIII, 2009, S.1-2, s.173.

¹⁴ Hüseyin Topuz, "Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)", **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.12, S.3, 2007, s.387.

işaretlerini vermişti. Yasayı eleştiren Menderes'e göre tasarı iyi hazırlanmamış, gerekçeleri yetersiz, Alman Nasyonal Sosyalist rejiminin iskan ve toprak kanunundan iktibas edilmişti. Menderes ayrıca meselenin mülkiyetle ilgili değil, sistemin düzgün işletilmemesinden kaynaklandığını savunmuştu¹⁵. Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa (ÇTK) karşı olan kesimlerin aynı zamanda Köy Enstitülerine de karşı olduğu görülmekteydi. Dolayısıyla Köy Enstitülerinin kaderi de toprak reformuna bağlanacaktı¹⁶. Buradaki muhalefetin ortak paydasının köyün ve köylünün gelişimi üzerinde olması sorunun kökeninin anlaşılmasını büyük toprak sahipleri, eşraf ve ağalar etrafında daha net kılmaktadır¹⁷.

ÇTK sonrası Cumhuriyet Halk Partisi içinde ve kamuoyunda iyiden iyiye su yüzüne çıkmaya başlayan muhalefetin aksiyoner bir hal alması ise “Dörtlü Takrir’in” CHP Meclis Grup Başkanlığı’na verilmesiyle başladı. Takriri imza koyan milletvekilleri ülkenin kuruluş ilkelerinin temeli olan demokrasinin söylemden fiile geçmesi için alınması gereken tedbirlere yönelik taleplerin uygulanmasını istemekteydiler. Takririn parti meclisindeki müzakeresi beklenildiği üzere sert bir biçimde cereyan etmiş, takriri yayınlayan milletvekilleri görüşmelerden sonraki süreçte partiden ihraç istemiyle disipline sevk edilmişler ve böylelikle ilerleyen zamanda kurulacak olan Demokrat Parti’nin temelleri atılmış oldu. Bu çerçevede kimi araştırmacılar ve yazarlar “Dörtlü Takririn” böyle bir sonla biteceğinin tahmin edilerek verildiğini ve muhalefet partisinin kurulması için bahane yaratıldığını iddia etmekteyse de, karşı görüşte olanlar da böyle bir niyetin olmadığını, partinin demokratikleşmesi ve liberalleşmesi için büyük bir fırsat oluştuğunu ifade etmişlerdir¹⁸. Bu hadisenin sonuçları nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin Türk demokrasi tarihi açısından atılan en büyük adımlardan birini ifade etmektedir.

Demokrat Parti’nin kurulması arifesinde yaşanan önemli hadiselerden birisi de Tan Olayı olarak bilinen, Sertellerin sahibi olduğu sosyalist görüşlü Tan Gazetesi

¹⁵ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoneix Yay., Ankara 2004, s.23.

¹⁶ Fevzi Çakmak, “Kuruluşundan Kapatılışına Kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi İçerisinde Köy Enstitülerine Yönelik Muhalefet”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.VI, S.15, Güz 2007, s.233.

¹⁷ Niyazi Altunya, **Köy Enstitüsü Sistemi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010, s.134.

¹⁸ Osman Akandere, “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak “Dörtlü Takririn” Amacı ve Mahiyeti”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.9, 2003, s.19

Matbaasının yüzlerce kişi tarafından basılıp tahrip edilmesi olayıdır. Türkiye’de muhalefetin siyasal partiler vücudunda kurumsallaşmaya başlayacağı bu tarihlerde böyle bir olay yaşanması çok partili hayatın inşası sürecinde bir takım endişeleri de beraberinde getirmişti. Olayın perde arkasını sorgulayan kimi yazarlar bu olayın arkasında CHP ve Hükümetin olduğunu iddia etmekteydiler¹⁹. Bu iddianın temel dayanağı olarak ise; Bayar ve ekibinin muhalefet partisi kurma hazırlıkları sırasında yapmış oldukları toplantılara Zekeriya Sertel, Tevfik Rüştü Aras gibi sol kesimden önde gelen isimlerin katılması üzerine, yeni partinin sosyalist gruplarla işbirliği yapmasının önüne geçmek istenmesi gösterilmektedir.

1946 yılının Ocak ayında yeni kurulacak olan partinin programı hazırlanmış ve Cumhurbaşkanı İnönü’nün onayına bizzat Celal Bayar tarafından sunulmuştu. O tarihi görüşmeden aktarılan aşağıdaki sözler bir taraftan CHP’nin ve İnönü’nün hassasiyetlerini, kırmızı çizgilerini ortaya koyarken, diğer taraftan müstakbel muhalefetin en yetkili makamından hükümete verilen garantileri ifade etmekteydi. Görüşmede; *“Terakkiperverlerde olduğu gibi itikadını diniyeye biz riayetkârız diye madde var mı? Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız? Ve Dış politikada ayrılık var mı?”* Sorularını soran İnönü, istediği yanıtları almasından sonra *“O halde tamam”* diyerek Demokrat Parti’nin kuruluşuna onay vermiştir²⁰. Partinin kuruluş sürecinde Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan’ın haricinde Ahmet Hamdi Başar, Tevfik Rüştü Aras ve Zekeriya Sertel gibi isimler de katkıda bulunmuş ve nihayetinde 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti’nin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığına sunulmuştu²¹.

Çok partili siyasi hayatın başlaması siviller arasında olduğu kadar askerler arasında da geniş ölçüde olumlu karşılanmıştı. II. Dünya Savaşı sonrasında sivil bürokrasi ile askeri bürokrasi arasındaki mücadelede geri planda kalan askerler, CHP’ye olan desteklerini çekip, DP’ye yönelmekte, ordu içerisinde DP taraftarı örgütler kurulmakta ve şayet seçim yoluyla CHP’nin iktidarı devretmemesi ihtimali üzerine

¹⁹ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s.16.

²⁰ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s.83.

²¹ Mustafa Albayrak, **age**, s.59-62.

askeri müdahale planları dahi geliştirmektedirler²². 27 Mayıs darbesinde bizzat yer alan ve önemli rol oynayan Kurmay Albay Adnan Çelikoğlu'nun o günleri aktarış şekli ileride yaşanacak olayların anlaşılabilmesi açısından önemlidir:

“İki partili demokrasi denemesiyle memleket, o güne kadar görmediğimiz bir politik faaliyet içine girmişti... Memleketteki bu atmosferin, ordu içindeki subayları da etkilemesi normaldi. Subayların çoğu muhalefeti tutuyor ve ümidini yeni partiye bağlamaya çalışıyordu. Genç subaylar parti kademelerinde ileri gelenlerle ilişki kuruyor, ordunun tutum ve durumunu siyasilere anlatmaya çalışıyorlardı²³.”

27 Mayıs'ın aktörlerinden olan Küçük de çok partili demokratik düzenin kabulünden sonra askerler de dâhil Türk halkının bir iktidar değişikliği istediğini anılarında aktarmaktadır²⁴. Dönemin subaylarından Tünay da ordu içerisinde Demokrat Parti'ye teveccühün had safhada olduğunu, bunun kanıtının da subay mahallerindeki seçim sandıklarından çıkan oylar olduğunu belirtmiştir²⁵.

Çok partili hayata geçilme kararının alınması ve akabinde DP'nin kurulmasından sonraki ilk bir buçuk yıllık dönem büyük öneme haizdi. Uzun yıllardır tek başına iktidarda olan bir partinin geçmiş alışkanlıklarından sıyrılarak topyekûn yeni kurulan muhalefete kendini teslim etmesi beklenemezken, aynı şekilde iktidara talip olarak yola koyulmuş bir siyasi partinin de karşısındaki partiye karşı her türlü muhalefet olanağını kullanması kaçınılmazdır. Bu geçiş süreci dünyanın birçok yerinde olabileceği gibi Türkiye'de de sancılı olmuştur. Muhalefet partilerinin yavaş yavaş kurulması ile hareketlenen siyasi ortamda CHP, muhalefetin varlığını kabul etmiş olsa da tam manasıyla güçlenmesini ve iktidara aday olmasını içselleştirememiş, dolayısıyla seçim kanununda yaptığı ve yapmadığı düzenlemeler ve anti-demokratik uygulamalarla ortamın gerginleşmesinde pay sahibi olmuştur²⁶. Ayrıca CHP'nin göstermelik bir demokrasi uygulamasıyla DP'yi kullanarak sadece “gölge muhalefet” olarak görmek istediği de ortaya atılan görüşlerdendir²⁷.

²² Ümit Özdağ, **Demokrat Parti Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul 2004, s.21.

²³ Adnan Çelikoğlu, **Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**, Yay. Haz. Ergin Konuksever, YKY, İstanbul 2010, s.56.

²⁴ Sami Küçük, **Rumeli'den 27 Mayıs'a**, Mikado Yayınları, İstanbul 2008, s.13.

²⁵ Bekir Tünay, **Menderes Devri Anıları**, İstanbul 1970, s.96.

²⁶ Osman Akandere, “1946 Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar-I”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.25, S.75, 2009, s.458.

²⁷ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Derleyen: İsmet Bozdağ, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986, s.81.

Yeni partilerin kurulması önündeki engellerin kalkmasıyla merkez ve sağdaki partileşmeye paralel olarak solda da yeni partilerin kurulduğu görülmüştür. Mayıs 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ile Haziran 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi çok partili siyasi hayata geçiş noktasında solu temsil eden partiler olarak karşımıza çıkar. Bu iki parti sıkıyönetim idaresi tarafından kapatıldıkları tarihe kadar örgütlenme ve kitleleşme açısından beklentileri karşılayamamış, aralarındaki çekişmeler nedeniyle de Türk sosyalizminin ilk örgütsel bölünmesinin de örneği olmuşlardır²⁸. Ayrıca bu iki partinin haricinde Türkiye Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partileri de solda kurulan diğer partiler olarak tarihteki yerlerini almışlardır.

CHP haricinde yeni partilerin kurulmaya başlanmasıyla toplumdaki çok seslilik kendisini Meclis'te de göstermeye başlamıştı. Bunun yansımaları siyasetten ekonomiye geniş bir yelpazede görülmüştür. Çok partili siyasal hayata geçişle beraber partiler arasındaki rekabet artmış, her siyasi parti tüzük ve programlarıyla seçmenin oyuna talip olmuştur. Bu çerçevede toplumsal yaşamın en önemli sacayaklarından biri olan ekonomi politikaları üzerine söylenecek sözler ve verilecek vaatlerin de önemi bir kat daha artmıştı. Dolayısıyla 1946–1950 yılları arasında iktidara talip olan CHP, DP ve MP'nin iktisat politikaları incelendiğinde birbirlerine çok benzer yapılar taşıdıkları görülebilmektedir. Üç siyasi parti de totalde; özel sektöre öncelik veren, devletçi olmakla beraber karma bir ekonomik sistemi benimseyen ve sosyal devleti ön plana çıkaran bir programa sahiptir. Tek farklılık CHP'nin özelleştirme, DP'nin ise toprak reformu gibi konularda olumsuz tavır ve politikaları olmuştur²⁹.

1946 senesi Türk demokrasi tarihi açısından yeni bir devrin başlangıcıdır. Bu yıl içerisinde DP'nin kurulması, 26 Mayıs'ta yerel seçimlerin ve 21 Temmuz'da genel seçimlerin yapılması ile Türk siyasetinde yeni ufuklar açan, maceralar başlatan birtakım gelişmeler yaşanmıştı. Çok partili siyasal hayata geçişle beraber siyasal alanda yaşanacak rekabetin meyvelerini toplama imkânı Türk halkının önüne sunulurken,

²⁸ Özgün Erler Bayır, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.45, 2011, s.70.

²⁹ Murat Pıçak, "Türkiye'nin Çok Partili Parlamenter Sisteme Geçiş Sürecinde Siyasi Partilerin Ekonomi Politikaları", **Akademik Bakış Dergisi**, S.25, Temmuz-Ağustos 2011, s.16.

bunun ne şekilde olacağı yönünde birtakım endişeler de yok değildi. Belediye ve genel seçimlerin erkene alınmış olması iktidardaki CHP ile ana muhalefet adayı DP arasındaki ilişkileri gerginleştirmiş, bu doğrultuda yeni yeni teşkilatlanan DP yerel seçimlere katılmama kararı almıştı. Temmuz ayındaki seçimlere girip girmeyeceği soru işareti olarak zihinleri kurcalayan muhalefet nihayetinde seçimlere katılım kararı alarak Türk demokrasisinde bir ilkin gerçekleşmesinin önünü açmış oldu. Genel seçimlere katılacak olan birden fazla partinin olması teorideki demokrasi denemesinin pratiğe aktarılması olacaktı. Seçimlere hazırlanan partiler halkı ikna edebilmek adına yoğun bir propaganda faaliyetine girişmiş, bu çerçevede çetin bir mücadele başlatmış oldular. Bu dönemde propaganda faaliyetlerinin merkezinde; mitingler, bastırılan afiş-broşür ve gazete haberleri yer almaktaydı. CHP ile DP arasındaki yarışta her iki partinin de programlar üzerinden değil, birbirlerini suçlama, karalama ve iftira atma üzerine propaganda yürüttükleri görülebilmektedir. DP CHP'yi iktidarda yapmış olduğu ve yapmadığı icraatlar üzerinden eleştirirken, CHP'nin temel argümanı DP'lilerin tecrübesizliği üzerineydi. Seçim sürecinde Demokratlar yeni bir parti olmanın getirdiği bütün avantajları kullanırken, CHP'liler ise etkili bir propaganda yürütemeyip DP'lilerin seçimin usulsüz yapıldığına dair iddiaları hususunda kamuoyunu aksi yönde ikna etmeyi başaramamıştır³⁰.

21 Temmuz 1946 genel seçimleri Türk demokrasisi için tarihi bir sınavdı. 6 siyasi parti ve bağımsız adayların katılımıyla gerçekleşen bu seçim sonucunda 465 milletvekilinin 397'si CHP, 61'i DP ve 7'si bağımsız adaylardan oluşurken, maalesef Türkiye çok partili siyasi hayata geçişteki bu ilk seçim sınavını seçim esnasındaki yolsuzluklar nedeniyle verememiş oldu³¹. 1946 seçimlerinde yaşanan usulsüzlükler ve Demokrat Parti'ye yapılan haksızlıklar ülke içerisindeki tansiyonu arttırırken bunun orduya da birtakım yansımaları olduğunu görmekteyiz. Çelikol'un aktardığına göre; yaşanan bu olaylar genç subaylar arasında DP'yi haklı bulanları çoğaltmış, bu kargaşa ortamı içerisinde askerinin ilk ihtilal konuşmalarını aralarında yapmaya başladığı belirtilmiştir³². Yaşanan sürece bu noktadan bakıldığında İsmet Paşa'ya dahi bir ihtilal

³⁰ Murat Burgaç, "1946 Genel Seçimlerinde Propaganda", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.XIII, S.26, 2013-Bahar, s.180.

³¹ Osman Akandere, "1946 Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar-I", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.26, S.76, 2010.

³² Adnan Çelikoğlu, **age**, s.60.

hazırlığına girişmeyi göze alan ordu içerisindeki bu tür grupların kişi ya da parti ayrımı yapmaksızın ülkenin istikrarının sağlanması, huzur ve refahın korunması, demokrasinin önündeki engellerin kaldırılması gibi kriterleri gözettiği görülebilmektedir.

İktidar-muhalefet ilişkileri muhalefet partilerinin kurulmasıyla artık kurumsal bir hal almıştı. Nitekim aksinin söylenmesi 1946 öncesi bir muhalefet olmadığı anlamına gelir ki, bu iddia hem tarihsel olarak, hem de diyalektik açıdan doğru olmaz. 1946 yılında yeni partilerin kurulmasıyla kurumsallaşan muhalefet ile iktidar arasındaki ilişki birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Yaşanan bu yeni sürecin ilgi çekmesinin nedeni ise Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanacak olan iktidardan çok muhalefet krizlerine bir yanıt aranmasının çabası olarak değerlendirmek pek yabana atılır bir görüş olmasa gerek. 1946 seçimleri sonrası İktidar-muhalefet ilişkileri arzulanmayan bir şekilde gerginleşmeye başlamıştı. Bir yanda otoriter bir idareyi benimseyen Peker hükümeti, diğer yanda hükümeti koltuğundan indirmek isteyen Bayar liderliğindeki DP idaresi, öte yanda ise hem CHP Genel Başkanı hem de Cumhurbaşkanı³³ sıfatlarını üzerinde taşıyan fakat tarafsız kalma çabasında olan İnönü bulunmaktaydı. Devlet mekanizmalarının kendilerine karşı kullanılmasından vazgeçilmesini ve bitaraf bir idare talep eden muhalefetin taleplerine hükümetin karşılığı ise; muhalefetin bir ihtilal ve isyan hazırlığında olduğu şeklindeydi. 1946 Genel Seçimlerinin üzerindeki şaibelerin bir uzantısı olan bu gergin atmosfer Cumhurbaşkanı İnönü ile Bayar arasında yapılan birçok görüşmeyle giderilmeye çalışılmıştı. İnönü bir yandan DP'lileri teskin etmeye çalışırken, diğer taraftan da CHP içerisindeki aşırıları törpülemeye uğraşmaktaydı. 12 Temmuz 1947'de yayınlanan beyannameyle sonuçlanan bu kritik süreçte “partiler üstü”, “arabulucu” ve “hakem” rollerini üstlenen İnönü'nün şu sözleri içinde bulunan durumu özetler nitelikteydi:

³³Çok partili siyasal hayatın Türk parlamenter rejimine getirdiği tartışmalardan biri de Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı meselesi olmuştur. Tek partili dönemde tartışılmasına gerek olmayan mevcut yapı DP'nin kurulması sonrası sert tartışmalara neden oldu. Bu sorun 1950 yılında DP'nin iktidara geçmesi ve Genel Başkanı Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı'na seçildikten sonra partideki görevlerinden istifa etmesiyle çözülmüştür. 1961 Anayasası'nın 101. maddesinde yer alan “Cumhurbaşkanı seçilenin partisi ile ilişkisi kesilir ve TBMM üyeliği sıfatı sona erer” hükmüyle soruna anayasal açıdan da netlik kazandırılmıştır.

“Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden emin bulunacaktır³⁴.”

Bu beyannamenin yayınlanmasının içsel şartları olduğu gibi dış etkenler de araştırmacılar tarafından masaya yatırılmıştır. *“Truman Doktrini”* çerçevesinde Türkiye’ye gelecek olan *“Marshall Yardımı”* anlaşmasının beyannameyle aynı güne denk gelmesi, süreci Amerikalıların desteklediği yönünde ipuçları vermektedir³⁵. 12 Temmuz Beyannamesi Türk demokrasi tarihi açısından çok önemli bir eşiği ifade ederken hem iktidara hem de muhalefete derin etkileri olmuştur. Beyannameyle merkezde konumlanmaya başlayan muhalefetin kurumsallaşmasının önü açılırken, gerginlikler sumen altı edilmiş, öte yandan aşırılar tasfiye edilirken diğer partilerce her iki taraf da *“muvazaa”* yapmakla suçlanmıştır. Çok partili siyasal hayata geçişin başlangıcı kabul edilen 1946 yılından, 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlandığı 1947 tarihine kadar geçen süre Türk siyaseti için yıpratıcı bir süreci ifade ederken, CHP içerisindeki ılımlı liberaller ile statükocu grup arasındaki mücadele İnönü’nün desteğiyle ılımlıların zaferiyle sonuçlanmıştır³⁶. Emin Sazak da hatıralarında, İnönü’nün bu desteğini vurgulayarak, İnönü’nün de hükümeti denetleyecek bir mekanizmanın varlığına inandığını fakat demokrasinin bu filizlenme sürecinde durumun hassasiyetine binaen Demokrat Parti’nin de aşırılıktan uzak durarak Paşa’yı incitmemeleri gerektiğinin altını çizmiştir³⁷. Bu vesileyle 14 Mayıs 1950 seçimleri arifesine kadar siyasi tansiyon bir nebze de olsa düşürülmüş oldu.

12 Temmuz Beyannamesi iki partinin iç dengelerinde karşı hareketleri faaliyete geçirmişti. CHP içerisinde çok partili siyasal hayata geçişi destekleyenler olduğu gibi tek parti döneminin genel özelliklerini, alışkanlıklarını ve reflekslerini sürdürmek isteyen ve başını Recep Peker’in çektiği bir başka grup da yer almaktaydı. Muhalefet partilerinin yavaş yavaş kurulmaya başladığı bu dönemde belirleyici olan, Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda CHP’nin Genel Başkanı olan İsmet İnönü’nün

³⁴ Fehmi Akın, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S.2, 2005, s.98.

³⁵ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Siyasal Etkileri ve Önemi-Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2012/2, S.16, s.88.

³⁶ Şarika Gedikli Berber, **agm**, s.144.

³⁷ Durmuş Ali Koltuk, “II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte CHP ve İsmet İnönü”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.2, Ağustos 2008, s.42.

tavriydı. İnönü'nün tarafsız kalacağını beyan etmesi ve ılımlı tutumları parti içerisinde Peker'e karşı duran grubun temsilcisi konumundaki Nihat Erim'in elini güçlendirmişti. Bu süreçte Ali Fuat Cebesoy, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Memduh Şevket Esendal gibi önemli isimlerin de aralarında bulunduğu 35 kişiden mürettep, otoriter eğilimlere karşı, diyaloga açık, siyaseten ılımlı bir grubun oluştuğu görülmüştür³⁸. CHP içerisinde muhalif kanadın kendisini 35'lerle ifade etmesine benzer bir sürecin Demokrat Parti'de "Müfrit Muhafazakâr Demokratlarla" yaşandığı görülür. Bu grup içerisinde Kenan Öner, Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı, Samet Ağaoğlu, Sadık Aldoğan gibi önemli isimler bulunmaktaydı. Gruptakilerin genel yapısı; yukarıdan verilen emirlere uymayan, parti içi sert usullere karşı koyabilen, liberal, muhafazakâr görüşlü etkili şahsiyetler olarak tanımlanmaktadır³⁹. Bu gruptan bazıları daha sonra parti içi muhalefetleri sebebiyle Demokrat Parti'den ihraç edilirken, bazıları da istifa ederek çok partili düzende kurulan üçüncü parti olan Millet Partisi'ni kurmuşlardır. Demokrat Parti'nin etkili ismi olan Adnan Menderes muhaliflerin partiden tasfiye edilmesi açısından bu durumu bir fırsat olarak görmüş, bu vesileyle hem merkezi yönetimi güçlendirip hem de parti içi disiplini tam olarak sağlayabileceğini düşünmüştür⁴⁰.

Çok partili hayata geçişle beraber siyaset dünyasının çehresi birdenbire değişmeye başladı ve bu değişime CHP de ister istemez ayak uydurmak durumunda kaldı. Yılların vermiş olduğu siyasi tecrübe, birikim ve konjonktürel durumlar İsmet İnönü önderliğindeki partiye değişime karşı koymanın imkânsız olduğunu göstermişti. Siyasi arenadaki rekabet doğal olarak ekonomi, eğitim ve sosyal alanlara da yansımış, bu çerçevede tek parti dönemine has birtakım özelliklerin ve kanunların tadil edilmesi ya da değiştirilmesi gerekmiştir. Bu nedenle 1950 genel seçimlerine kadar geçen devirde; sendikalaşma, İstiklal Mahkemelerinin ve sıkıyönetimin kaldırılması, basın yayın kanununun güncellenmesi, aralarında Varlık Vergisi de bulunan bazı vergilerin kaldırılması, üniversite özerkliğinin sağlanması ve en önemlisi de seçim kanununda

³⁸ Kadri Unat, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.48, Güz 2011, s.863.

³⁹ Adem Çaylak, "1946-1950 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasinin Almış Olduğu Biçim", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 62/1, s.28.

⁴⁰ Süleyman İnan, **Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)**, (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2002), s.340.

yapılan değişiklikle gizli oy, açık tasnif usulünün getirilmesi demokratikleşme sürecinde CHP tarafından atılan adımlar olarak görülebilir⁴¹.

Çok partili siyasal hayata geçiş sürecinde iktidar-muhalefet ilişkilerini en çok zorlayan konulardan birisi seçim kanunu ve bunun tadili hakkında olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar geçen süreçte yapılan milletvekili seçimleri II. Meşrutiyet döneminde hazırlanan seçim kanununa göre yapılmıştı. Ancak değişimin ve gelişimin kaçınılmaz olduğu modern dünyada 1908 yılından kalma bir seçim kanunu ile adapte olunmaya çalışılan bu yeni dönemin sorunsuz geçirilmesi mümkün görünmemektedir. Bu çerçevede 1946 yılından 1950 yılına kadar geçen dönemde muhalefette bulunan Demokrat Parti ve Milli Kalkınma Partisi'nin çabaları ve nihayetinde CHP'nin de bunlara kayıtsız kalmaması sonucu birbirini takip eden üç ayrı değişiklikle seçim kanunu modernize edilmeye çalışılmıştır⁴². Yapılan değişiklikler sayesinde seçim güvenliği, seçmen hürriyeti, demokratik usullerin uygulanması ve adli kontrol mekanizmalarının devreye sokulması ile tartışmaların ve şaibelerin önüne geçilmeye çalışıldı. 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar geçen süreç Türk demokrasi tarihi adına bir dönüm noktası olmuş, bu süreçte taraflar arasında diyalogun zaman zaman sertleştiği hatta kopma noktasına geldiği görülse de atılan cesur adımlar sayesinde sistem içerisindeki eksiklikler giderilmeye çalışılarak yeni kurulacak düzene hazırlık yapılmıştır. Bu çerçevede; seçim kanunu değiştirilmiş, seçimlerin yargı denetiminde yapılması sağlanmış, oy kullanma ve sayım yöntemi demokratik hale getirilmiş ve muhalefetin seçimlerde eşit şartlarda mücadele etmesinin önü açılmıştır⁴³.

14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanmaya aday iki parti olan CHP ve DP seçimlere hazırlık aşamasında seçmenin karşısına çeşitli propaganda yöntemleriyle çıkmışlardı. Bu yeni dönemde iki partinin yarışında DP'ye karşılık uzun zamandır iktidarda olan CHP dezavantajlı konumda görülmekteydi. Seçim süreci boyunca partilerin söylemlerini inşa ettikleri temeller; seçim güvenliği, kişi hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi, işçilere grev hakkı tanınması, özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin

⁴¹ Yüksel Kaştan, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.8, S.1, s.138.

⁴² Bu değişikliklerin ilki 05.06.1946, ikincisi 09.07.1948, üçüncüsü de 16 Şubat 1950'de yapılmıştır. Süleyman İnan, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde (1946-1950), Milletvekili Seçim Yasası Değişikliklerinde Muhalefet Görüşleri", **SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, S.9, 2003, s.168.

⁴³ Davut Dursun, **27 Mayıs Darbesi**, Şehir Yay, İstanbul 2001, s.20.

teşviki, köylünün yaşam koşullarının iyileştirilmesi, esnafın ve memurun ekonomik yapısının güçlendirilmesi ve vergi reformu yapılması şeklinde özetlenebilir⁴⁴. 1950 Genel seçimleri propagandanın önemini bir kez daha ortaya koymuştu. Büyük kitlelerin katıldığı mitingler partiler için gövde gösterisi olarak kabul edilse de, bu toplantılara katılan insanların o partileri desteklediği anlamına gelmemiş ve nihayetinde İnönü'yü dinlemek üzere toplanan kalabalıklar, CHP'liler açısından bir sürpriz olsa da, seçimi kaybetmelerini engelleyememiştir⁴⁵.

14 Mayıs 1950 seçimleri Türk demokrasi tarihi adına tam bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. 1946 seçimlerine nazaran arkasında herhangi bir şaibe bırakmayan ve katılımın yoğun olduğu bu seçim sonuçlarına göre; DP oyların %53,5'ine karşılık 408 vekil çıkarırken, CHP %39,98 oyla yalnızca 69 vekili meclise göndermişti⁴⁶. Seçim sisteminin getirdiği sonuçlar CHP'nin hiç ummadığı gibi çıkınca Meclis'te dengeli bir dağılım söz konusu olamadı. Şayet nispi temsil usulünde bir seçim gerçekleştirilseydi Demokratlar iktidarı kazansa dahi muhalefetin de güçlü bir grubu olacaktı ve demokrasinin gelişimi adına iki parti bir arada yaşamayı ve uzlaşmayı içlerine sindirebilecekti⁴⁷. Bu da ileride yaşanacak tatsız hadiselerin belki de önüne geçebilmiş olacaktı. Bu durumun sorumluluğu iktidarı kaybeden CHP'nin seçimi tekrar kazanacağı düşüncesiyle seçim sistemini değiştirmemesinden kaynaklanırken, ava giderken avlanan avcının hikayesini anımsatmaktadır.

14 Mayıs 1950 seçimleri arifesinde seçim sonuçlarına paralel bir şekilde basında Demokrat Parti'ye ciddi bir destek vardı. Buna sonraki yıllarda İsmet İnönü'nün damadı olan gazeteci Metin Toker ve Cumhuriyet Gazetesi de dâhildi. Gazetenin iki ağır topu Demokrat Parti'den, ikisi de Cumhuriyet Halk Partisi'nden adaylıklarını ilan etmişlerdi⁴⁸. 27 Mayıs hareketinin aktif oyuncularından biri olan Numan Esin de Demokrat Parti'nin iktidara geldiği dönemde hem kendisinin hem de ailesinin bu değişimi desteklediğini, Halk Partisi karşıtı olduklarını hatıralarında ifade etmektedir⁴⁹.

⁴⁴ Sinan Yıldırım, "1950 Seçimleri ve Propaganda", **Yakın Dönem Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.6, Yıl.3, 2004, s.142.

⁴⁵ Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXVII, S.79, Mart 2011, s.30.

⁴⁶ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yay., İstanbul 1991, s.93.

⁴⁷ Mithat Perin, **Zindana Tıkılan İktidar**, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s.18.

⁴⁸ Metin Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s.18.

⁴⁹ Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayıs'ın Anıları**, Doğan Kitap, İstanbul 2005, s.17.

Bekir Tünay da hatıralarında 14 Mayıs 1950 seçimleri sonrası askerin müdahale edebileceği yönündeki DP endişelerini yersiz bulurken, ordu mensuplarının DP iktidarını istediklerini bu vesileyle hem TSK'nin modernize olacağı hem de subayların ekonomik durumlarının iyileşebileceği kanısında olduklarını belirtmiştir⁵⁰. Yine benzer ifadeleri Sadi Koçaş'ın anılarında da görmek mümkündür. Harp Akademisi'nde öğrenci yüzbaşı olduğu 1949 yılında okul içindeki radyoda CHP bildirisi okunduktan sonra radyonun kapatılmasına Yüzbaşı Hamid Girdivan'ın "*Onları dinledik. Bırakın ötekileri de dinleyelim*" diyerek radyoyu yeniden açtığını belirten Koçaş, olayın sükûnetle karşılandığını aktarmaktadır⁵¹. Nihayetinde "*1950'nin genç subayları Demokrat Parti ile iktidara gelen yeni yönetimi sevinçle ve umut içinde karşılamışlardı*"⁵². Bu subayların arasında 1962 ve 1963 yıllarında iki darbe girişiminde bulunan ve bu nedenle idam edilen Talat Aydemir de bulunmaktaydı⁵³.

Demokrat Parti'nin ortaya çıkışının ve kısa sürede kitleleri peşinden sürükleyip iktidar namzedi olmasının nedenleri sorgulandığında ortaya pek çok görüş atılmaktadır. Ortak kanı uzun süredir iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı olan muhalefetin yaygın ve köklü olması, gelişen ve genişleyen egemen sınıfların iktidar arzusu, halkın bıkkınlığı, etkisiz ve yetersiz ekonomik tedbirler, dindar çevrelerin muhalefeti ile bunlara dış etkenleri de eklediğimizde yap-bozun parçaları neredeyse tamamlanmış olmaktadır⁵⁴. Bu konu ile ilgili bir başka görüş de DP'nin seçim başarısından çok CHP'nin başarısızlığının sorgulanması yönündedir. CHP katılmış bürokratik bir idareyi temsil ederken, DP hızla teşkilatlanmış ve esnek bir idare tarzını temsil ediyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Churchill'in dahi savaş sonrası seçimleri kaybetmesi göz önüne alındığında İnönü önderliğindeki CHP'nin iktidarı terk etmesi gayet normal karşılanabilecek bir hadise olarak değerlendirilmelidir⁵⁵. Öte yandan CHP'nin iktidarı kaybetmesinin nedeni ülkede yaşanan sosyo-ekonomik

⁵⁰ Bekir Tünay, *age*, s.96. Aynı ifadeleri Türkes'in hatıralarında da görmek mümkündür. Bkz. Alpaslan Türkes, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, İstanbul 1977, s.20.

⁵¹ Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, Cem-May Dağ., İstanbul 1977, s.204.

⁵² Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.268.

⁵³ Talat Aydemir, *Ve Talat Aydemir Konuşuyor*, C.1, May Yayınları, İstanbul 1966, s.22.

⁵⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, İstanbul 2003, s.86-87.

⁵⁵ Sema Sönmez, *1946-1950 Yılları Arasında İktidar-Muhalefet İlişkileri Açısından Demokrat Parti'nin İşlevi*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1998), s.111-112.

modernleşme değil, partinin toplumsal talepleri karşılayamaması olmuştu⁵⁶. DP ile ilgili rejime yönelik endişeler ise DP idarecilerinin geçmişleri dolayısıyla önemsiz kalmaktaydı. CHP'nin tek parti iktidarı ve uygulamaları sırasında Demokrat Parti'nin kurucu heyetinin önemli bir kısmı bakan ve milletvekili olarak görev yapmış, bu bakımdan da 1950'deki iktidar değişikliğinin rejim açısından herhangi bir tehlike arz etmeyeceği düşünülmüştür⁵⁷.

1950 yılında yaşanan bu iktidar değişikliği dönemin siyasi aktörleri ve araştırmacılar tarafından çoğunlukla sessiz bir devrim, inkılap olarak görülmüştür. 27 yıllık tek parti dönemi sonrası iktidar değişiminin kansız ve hadisesiz olarak atlatılması Türk demokrasisi açısından olumlu bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Kurulduğu günden iktidara geçtiği ana kadar sessiz yığınların sesi olan Demokrat Parti'nin mevcudiyeti ve dinamizmi toplumda yeni umutların yeşermesine olanak sağlarken, toplumun her kesiminde yeni idareden beklentiler büyüktü. Üretimin ve istihdamın artırılması, özel teşebbüsün teşviki, vergi indirimi, anti demokratik kanunların kaldırılıp, işçi haklarının teslim edilmesi, yabancı sermayenin teşviki gibi vaatler 1950 Türkiye'sinin temel ihtiyaçlarını karşılar nitelikteydi⁵⁸. Türkiye'nin Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla iyiden iyiye eklemlenmeye başladığı kapitalist ekonomik sistemin ülkedeki temsilcileri olan ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerini toplumsal tabanı haline getiren DP, güttüğü sosyal ve ekonomik politikalarla bu sınıfların yükselmesini sağlarken nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimin görece kalkınmasını kendisine şiar edinmişti. CHP'lilerin devrimlerden taviz olarak değerlendirdiği Arapça Ezana dönüş, dış ticaretin liberasyonu, dış politikadaki daha aktif tutum, tarımsal üretimin artması konjonktürel şartlarla birleşince DP iktidarının ilk devri "Altın Çağ" tanımlamalarına uyan bir şekilde geçti.

⁵⁶ Metin Uçar, **Türkiye'de Çok Partili Rejime Geçişin Sosyo-Ekonomik Dinamikleri ve Demokrat Parti**, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 1994), s.92.

⁵⁷ DP'nin kurulmasından ve muhalefetini ne şekilde yapacağını göstermesinden sonra CHP içerisinde DP'ye karşı ne gibi önlemler alınmasını belirlemek amacıyla yapılan bir toplantıda dönemin Başvekili Recep Peker partinin kapatılması ile ilgili görüşler ortaya atılınca şu ifadeleri kullanmıştır: "Bugün Demokrat Parti'nin başında bulunan insanlar yıllarca aramızda çalışmış, arkadaşlığımızı yapmış vatansever, namuslu insanlardır. Onlardan memlekete bir kötülük gelmesine imkan yoktur. Demokrat Parti karşısında tutulacak yeni politikayı araştırmak başka, Demokrat Parti'yi kapatmak başka şeylerdir... Ben Başvekil kaldığım müddetçe böyle bir kararı tatbik etmekte mazurum." Celal Bayar, **age**, s.75.

⁵⁸ İlbeyi Özer, **Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat**, İskenderiye Kitap, İstanbul 2015, s.63.

Demokrasi kelimesi dönemin sihirli ifadesi olmakla birlikte, süreçle ilgili varılan genel kanılardan biri de Türkiye’de popülizmin bu dönem doğduğudur. DP’nin genel uygulamalarına ve söylemlerine bakıldığında ilk bakışta fark edilebilecek olan bu durum milli irade, millet egemenliği, demokrasi ve yeter söz millet in imgelemeleriyle kendini göstermiştir. DP 1946-1950 yıllarında, demokrasi savunucusu bir politika güderken, iktidara gelmesiyle beraber bu tavrında bir değişim yaşanmış, demokrasiyi yalnızca seçimlerden ve “çoğunlukçuluktan” ibaret gören biçimsel bir demokrasi anlayışı su yüzüne çıkmıştır⁵⁹. Bilhassa 1954 seçimlerinde büyük bir oy desteğiyle yeniden tek başına iktidara gelinmesi sonrası yaşanan siyasi ve iktisadi krizle beraber demokrasi savunuculuğu partiler arasında rol değiştirmiş, hak ve özgürlükler CHP tarafından dile getirilirken DP gitgide genişleyen muhalefet karşısında otoriter bir tavır alma yolunu seçmiştir⁶⁰. Dolayısıyla Demokrat Parti’nin meşruiyetini sağlamak, yüzeysel demokrasi anlayışını desteklemek ve sürdürülebilir kılmak için popülizmi siyasi bir araç olarak tercih ettiği söylenebilir.

CHP’nin muhalefete düştükten sonra seçimlere ve seçmene karşı yaklaşımı; 14 Mayıs seçimlerinin bir yanlışlık olduğu, halkın pişman olduğu ve bir dahaki seçimlerde bu yanlıştan dönüleceği üzerine kuruluydu⁶¹. Demokrat Parti’nin ilk iktidar olduğu 1950-1954 arası dönemde CHP’nin iktidardan beklentileri; anti demokratik yasaların kaldırılması veya düzeltilmesi, radyonun adaletli kullanımı, resmi ilanların gazetelere adaletli olarak dağıtılması, partizan idareye son verilmesi ile hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması şeklinde özetlenmekteydi⁶². Bu talepler CHP’nin seçim programında var olmakla beraber 1946-1950 yılları arası muhalefetteki DP’nin taleplerini de ortaya koymaktaydı. Ne ilginçtir ki, her iki parti de iktidarda oldukları süre zarfında bu talepleri karşılamayıp iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerilmesine ve sağlıklı bir demokrasinin yerleşememesine neden olmuşlardır. Yeni siyasi partilerin kurulması demokratikleşme yolunda önemli bir adım iken, bunun demokratik kanunlar, demokratik seçim usulleri, demokratik muhalefet hakkının sağlanıp, korunarak desteklenmesi gerekmektedir. Bunlardan biri eksik olduğunda sistem kendi içerisinde

⁵⁹ Fulya Özkan, “1950’lerin Popülizm Açısından Bir İncelenmesi”, *Journal of Historical Studies*, S.2, 2004, s.33.

⁶⁰ Pınar Kaya Özçelik, “Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.65, S.3, 2010, s.183.

⁶¹ Metin Toker, *DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s.142.

⁶² *age*, s.190.

çıkamazlara girip krizlerin doğmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla yalnızca iktidarın değil, aynı şekilde muhalefet görevini alan partilerin de bu usullere uyması önemlidir. Bu çerçevede CHP-DP ilişkileri değerlendirilecek olursa her iki partinin de hem iktidarda hem de muhalefette birbirlerinden pek bir farkları olmadığı, benzer taleplerle seçmen karşısına çıktıkları görülebilmektedir. İki parti arasındaki benzerliklerin temelinde yatan unsur sürdürülen genel politikanın birbirlerinin devamı olmasından ve aynı siyasi gelenekten gelmelerinden kaynaklanmaktadır⁶³. DP döneminde görülen sosyal, ekonomik, siyasi, ideolojik ve kültürel değişim tartışmaları 1945-1950 yılları arasında uygulanan Batı ile entegre olma politikalarının bir sonucu oldu⁶⁴. Demokrasiye geçiş evresinde CHP'nin DP'ye, DP'nin CHP ve diğer partilere karşı olan tahammülsüzlüğü belirleyici olmuş ve muhalefet geleneğinin Türk siyasal hayatında gerçek anlamda yerleşememesine neden olmuştur⁶⁵.

Demokrat Parti iktidar olduğu 1950 yılından, sonraki genel seçimlere kadar geçen sürede özellikle ekonomik alanda göstermiş olduğu başarı ve görece ekonomik kalkınmanın etkisiyle kamuoyunda artan bir desteğe sahipti. 1954 seçimleri bir bakıma bunun tescillenmesi anlamına gelecekti. 1950-1954 yılları arasında siyasi manada birçok tartışma ve gerginlik oluşmasına rağmen halkın bunları pek önemsemediği, sonraki yıllardaki seçimlerde de olduğu üzere ekonomik kalkınmaya paralel bir şekilde iktidara olan desteğin sürdüğü kanıtlanmıştır. Bu çerçevede 1954 seçimleri arifesinde CHP'nin mallarının hazineye devredilmesi, Millet Partisi'nin kapatılması, yabancı sermaye kanununun Meclisten geçirilmesi, Türkçe ezandan Arapçaya dönülmesi, Kore Savaşı, seçim kanununda yapılan değişiklikler ile basın hürriyetinin kısıtlanması tartışılan başlıca konulardandı⁶⁶. 2 Mayıs 1954 günü yapılan seçim sonucunda DP büyük bir zaferle önceki seçimlere nazaran oylarını daha da arttırarak Meclis'teki 541 sandalyeden 504'ünü alırken (%58,42), muhalefetteki CHP büyük bir hayal kırıklığı

⁶³ CHP'yi anaç parti olarak tanımlayan Nesin, siyasi partilerin bölünerek çoğalmasının yeni oluşan için yaşam şansını arttırdığını, tam tersi durumlarda ise siyasal kültürün onu boğmak için sabırsızlandığını ve yaşama şansı vermediğini belirterek CHP-DP ilişkisine farklı bir yaklaşım tarzı getirmiştir. Aziz Nesin, "Anaç Parti: CHP", **Akşam**, 30.08.1960.

⁶⁴ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Birey Yayıncılık, İstanbul 1988, s.228.

⁶⁵ Safiye Ate Durç, "Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti", **Mukaddime**, S.1, 2010, s.62.

⁶⁶ Hakan Bayrı, **Demokrat Parti Döneminde İktidar Muhalefet İlişkileri (1950-1960)**, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 1998), s.87-91.

yaşayarak yalnızca 31 (%35,11) milletvekili çıkarabilmişti. Diğer altı koltuğun 5'i CMP'ye (%5,28) giderken birinde de bağımsız aday kazanmıştı⁶⁷.

1950'lerin ikinci yarısına gelindiğinde ülkede işler Demokratların istediği gibi gitmemeye başlamıştı. Bayar ve Menderes'in İnönüsüz bir muhalefet yaratma girişimlerine rağmen CHP muhalefet örgütlenmesinde önderliği üzerine almış ve rolleri on yıl öncesine nazaran tersine çevirmişti. Demokrasi bayraktarlığını bu kez CHP yaparken, DP ise sonuçlarından habersiz bir şekilde tek partililik oynamaya başlamıştı⁶⁸. 1954 seçimleri sonrası dalgalı bir seyir izleyen iktidar muhalefet münasebetleri bir süre yumuşama belirtisi gösterse de alttan alta taraflar arasında ilişkiler kızışıyordu. İç politik tartışmaları tetikleyen iki önemli gelişme basın ve toplantı hürriyeti konularında yaşandı. 9 Mart 1954 tarihli kanun ile basının hükümete ve iktidarın uygulamalarına yönelik eleştiri sınırları daraltıldı. Bunun üzerine uzun süren tartışmalardan sonra 1955 yılındaki girişimlerle gazetecilere ispat hakkı tanınması yönünde önerge verilmesine rağmen Başbakan Menderes'in engellemesiyle önergenin yasalaşması mümkün olmadı. İfade özgürlüğünde yaşanan bu olumsuzluklar 1956 Haziran'ında Meclis'e sunulan "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki Kanun"la daha da tartışılır oldu⁶⁹. 1952 yılında muhalefet lideri İnönü'nün Balıkesir ziyaretinde ilk kıvılcımları görülen muhalefetin miting ve toplantı yapmasının önüne geçilme çabası böylelikle bir bakıma kanun hükmüne bağlanıyordu. Sonraki yıllarda muhalefetin toplantılarında yaşanan gerilimlerin temelleri de böylece atılmış oldu. Subaşı DP'nin 1946-1950 yılları arasında CHP'nin ve İsmet Paşa'nın hangi uygulamalarını kınadıysa ve değiştirilmesini istediye 1950'den sonra bu uygulamaların çoğunu sürdürdüğünü belirtmektedir⁷⁰.

Basının 1945-1950 yılları arasındaki tutumu dikkate alındığında ortak noktanın; çok partili hayatın sürdürülmesi ve 1924 anayasasına dayanarak muhalefete yaşama imkânının tanınması görüşünün savunulduğu görülür. Bu çerçevede İstanbul basını ile

⁶⁷ Fatma Alev Atayakul, **Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)**, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2007), s.301-303.

⁶⁸ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul 2011, s.309.

⁶⁹ Şerif Demir, **Düello-Menderes ve İnönü**, Timaş Yay., İstanbul 2011, s.122-124.

⁷⁰ Tefvik Subaşı, **Bir Arpa Boyu**, Karakutu Yay., İstanbul 2004, s.86.

DP arasında bir ittifak olduğu gözlemlenebilmektedir⁷¹. 14 Mayıs seçimlerinden sonraki dönemde ise basının konumlanması seçim öncesine nazaran farklılık göstermeye başlamıştı. Muhalefette iken DP'yi destekleyen bazı basın organları seçimlerden sonra fikir değişikliği gösterirken, bazıları da partilerin yayın organları olarak çalışmalarına devam ettiler. DP'ye büyük destek veren Ahmet Emin Yalman'ın Vatan Gazetesi destek yönünü CHP'ye kaydırırken, Zafer ve Milliyet gazeteleri DP'yi desteklemeye devam etmekteydiler. İstanbul basınının temel direkleri CHP'yi desteklemekte ancak ülkedeki genel eğilim basın sandığı ve yaydığı şekilden oldukça farklıydı. Seçmen 14 Mayıs 1950'de verdiği oyun ve desteğin arkasında olduğunu sonraki ara seçimler, belediye seçimleri ve genel seçimlerde nispeten azalma olsa da göstermiştir⁷². 1950'den sonra DP'nin iktidara geçişiyle yeni hükümetten basın özgürlüğü hususunda talepler artmış, bu çerçevede Menderes Hükümeti çıkardığı basın-yayın kanunuyla özlenen atmosferin oluşmasına katkı sağlamıştır. Fakat DP iktidarı ile basın arasındaki bu iyi ilişkiler çok uzun sürmemiş, bir süre sonra hükümeti eleştiren, muhalefete söz hakkı tanıyan her türlü yayının sansüre uğradığı, matbaaların kapatıldığı, gazetelerin önemli gelir kaynaklarından biri olan ilanların kesildiği ve gazetecilerin mahkeme salonlarında soluğu aldıkları bir dönem başlamış oldu. DP tıpkı diğer sosyal, siyasi ve ekonomik konularda CHP iktidarından şikâyetçi olduğu hangi konu varsa aynısını basın özgürlüğü konusunda da sürdürmüş, bir bakıma CHP'nin tek parti iktidarından bir farkı kalmamıştı. DP iktidarı süresince, 1950-1960 yılları arasında toplam 2300 basın davasının açılmış olması ve bu davalar sonucunda 867 gazetecinin mahkûm olması dönemin genel özelliklerini anlatması bakımından yeterlidir diye düşünmekteyiz. Özellikle son dört yıllık dönemde gazetecilere verilen hapis cezasının toplamı 57 seneyi bulmaktadır ki, bu da basın özgürlüğü noktasında durumun vahametini göstermektedir⁷³. İktidarın basına karşı tutumundaki bir ayrıntıya dikkat çeken dönemin tanıklarından gazeteci Arcayürek de aslında Başbakan Menderes'in basını eleştirirken

⁷¹ Neşe Yeşilçayır, "Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXVII, S.79, Mart 2011, s.171-172.

⁷² Metin Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s.147.

⁷³ Nuran Yıldız, "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.51, s.504.

gazete patronlarını ayırdığı, onlarla ilişkilerinin “ağalar ağalarla konuşur” mantığı çerçevesinde gayet iyi olduğunu belirtir⁷⁴.

1957 yılına girerken siyasi gerilimi arttıran birtakım hadiseler yaşandı. Önce yargıda yapılan tasfiye, ardından basın kanununda yapılan kısıtlamalar ile toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkındaki kanunla partilerin seçim dönemi hariç açık hava toplantısı yapmasının yasaklanması ve kapalı alan toplantılarının da mülki amirin onayına bağlanması ile muhalefet tam anlamıyla kuşatma altına alınmış oldu⁷⁵. 27 Ekim 1957’de yapılan seçimlere daha agresif bir kampanya ile giren CHP iktidardan düştüğü 7 yıl öncesine göre oldukça farklılık arz etmekteydi. Seçimlerde başarılı olmak için geç de olsa halka gitme ve somut vaatlerde bulunma faktörlerinin farkına varan Halk Partisi aday profilini de oldukça gençleştirerek Demokrat Parti’ye ciddi bir rakip olacağını göstermişti⁷⁶.

27 Ekim 1957 günü yapılan genel seçimler Demokrat Parti için düşünün başlangıç tarihi olmuştur. 1954 seçimlerinde oy oranını bir önceki seçime göre arttırarak giren iktidar anlamsız bir şekilde sertlik yanlısı politikalarını sürdürmeye devam etti. 1954-1957 yılları arasında artan siyasi gerilim, ekonomik sorunlarla birleşince 1957 seçimlerinde Demokratlar %10’a yakın bir oy kaybı ile karşı karşıya kaldılar. Bu periyotta muhalefetin siyaset yapma alanı daraltılırken, basın, yargı ve üniversiteler üzerindeki iktidar baskısının da önemli oranda arttığı gözlemlenebilmektedir⁷⁷. 1954 Seçimleri sonrası cezalandırılan Kırşehir’in ilden ilçe statüsüne indirilmesi⁷⁸, ekonomik sorunlar, 6-7 Eylül olayları, Demokrat Parti içindeki muhalefetin sertleşmesi ve istifa eden partililerin Hürriyet Partisi’ni kurması iki seçim arasındaki önemli hadiselerdi. 1957 Genel seçim sonuçlarına göre DP 424, CHP 178, CMP 4, HP 4 milletvekili

⁷⁴ Cüneyt Arcayürek, **Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s.51.

⁷⁵ Sedef Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.4, s.128.

⁷⁶ Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s.149.

⁷⁷ Metin Heper, **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s.194.

⁷⁸ 1954 seçimlerinde Türkiye genelinde %56,6 oy alan DP’nin Kırşehir’de %30,8 oy alması bu kararın alınmasının altında yatan nedenlerin başında gelmektedir. Kırşehir’in sembol ismi Osman Bölükbaşı’nın önce MP’de, ardından da CMP ile DP’ye karşı yürüttüğü sert muhalefet de bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Kanun gerekçesinde idari taksimat, idari işlerin yürütülmesi, kamu yararı gibi ifadeler yer almasına rağmen öne sürülen gerekçeler toplumun hiçbir kesiminde inandırıcı karşılanmamıştır. DP benzer bir uygulamayı Adıyaman’ın il yapılması bahsinde de sürdürerek İnönü’nün memleketi Malatya’yı cezalandırmaya çalışmıştı. Yaşar Özüçetin, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Kırşehir (2)” **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Kış 2009, C.2, S.6, s.521.

çıkartabilmişti⁷⁹. Seçim sonuçlarına yüzdesel olarak bakıldığında ise seçim sisteminin hiç de adil olmadığı daha net bir şekilde anlaşılacaktır. DP %47,70, CHP %40,82, CMP %7,19, HP %3,86 ve bağımsızlar %0,43 oy almışlardı⁸⁰. Bu seçimin Demokrat Parti açısından en dramatik sonucu iktidara geldiği günden bu yana ilk defa muhalefet partilerinin toplam oyundan düşük bir oy almış olmasıdır. Mecliste temsili olumsuz etkileyen seçim sistemi sonraki yıllarda da tartışılmaya devam edilmiş, ancak 27 Mayıs'tan sonra değiştirilebilmiştir.

1957 seçimleri öncesi ülke çapında gitgide artmaya başlayan kutuplaşma ve huzursuzluk siyasi arenada da kendini yeni bir takım kamplaşmalara bıraktı. İktidarın muhalefetin bir arada hareket etme adına aldığı tedbirleri etkisiz hale getirme yönündeki girişimleri muhalif partilerin organize olmalarıyla bir bakıma bertaraf edilmişti. Oluşturulan Milli Muhalefet Cephesi⁸¹ 4 Eylül 1957'de yayınladığı bildirimde iktidara gelmesi halinde; yargı bağımsızlığı, yargıç güvencesi, söz, basın, sendika ve toplanma özgürlüğü, üniversite özerkliği, grev ve mesleki örgütler kurma hakkı, yargı denetimi, tarafsız idare, anti-demokratik kanunların kaldırılması, anayasa değişikliği, seçim sisteminin değiştirilmesi ve basına ispat hakkının verilmesi gibi çok ciddi vaatlerde bulunmuştu⁸². Bu sözü edilen vaatlerin birçoğu 27 Mayıs sonrası hayata geçirilmiş ve Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından çok önemli rol oynamıştır. 1958 yılı içerisinde "Güç Birliği" olarak adlandırılan işbirliği çerçevesinde Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşirken, Demokrat Parti'den kopan vekillerin kurduğu Hürriyet Partisi de Cumhuriyet Halk Partisi ile birleşmişti. Demokrat Parti kendisine karşı girişilen bu ittifaklara Başbakan Adnan Menderes'in 12 Ekim 1958'de Manisa'da yaptığı konuşmada ilk kez dile getirdiği "... *kin ve husumet cephesine karşı Vatan Cephesi*" kurulması önerisiyle cevap vermişti. Başbakanın o günlerin gergin siyasi atmosferinde dile getirdiği bu söz ve oluşum Yassıada yargılamaları sürecinde de uzun süre gündemde kalacaktır⁸³.

⁷⁹ Fatma Alev Atayakul, **age**, s.420.

⁸⁰ Hakan Bayrı, **age**, s.125.

⁸¹ Bkz.: Mehmet Gündüz, **Demokrat Parti'ye Karşı Muhalefet ve Milli Muhalefet Cephesi**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007).

⁸² Mustafa Albayrak, **age**, s.291.

⁸³ Yasemin Doğaner, **Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013, s.36–37. Bkz: Serkan Gaytancıoğlu, **Demokrat Parti İktidarı ve Vatan Cephesi**, (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne 2011).

DP iktidarının ikinci döneminde üniversiteye ve basına getirilen kısıtlamalar nedeniyle özgürce konuşulabilecek tek alan olarak kalan TBMM bu istisnai durumunu 27 Aralık 1957’de çıkarılan bir içtüzükle kaybetmiş; konuşma süreleri kısıtlanırken, vekillere verilebilecek cezalar arttırılmış, tutanaklardan çıkarılacak hususlarla ilgili kısımlar da genişletilmiştir. Bu gelişme dahi 1957 seçimlerinden yaralı ve yorgun çıkmış olan DP’nin çöküş sürecinin işlediğinin bir işaretiydi⁸⁴. Genel seçimlerden sonra Meclis’teki en hararetli tartışmalar bütçe görüşmeleriyle başlamış bulunmaktaydı. Muhalefet, ekonominin kötü, israfçı ve plansız bir şekilde yönetildiği, daha doğrusu yönetilemediği iddiasını ortaya koyarken, hükümet bu eleştirileri istatistiki açıklamalar ve basına uyguladığı sansürle bertaraf etme eğilimindeydi⁸⁵. Basın hürriyeti, iktisadi sorunlar ve ara seçimlerin ertelenmesi üzerine yapılan tartışmalar dönem sonuna kadar yaşanacak hadiselerin ilk işaretlerini vermişti. Başbakan Menderes’in 5 Aralık 1957’de Meclis Grubunda yapmış olduğu konuşmada 1957 seçimlerinden 27 Mayıs darbesine kadar geçen sürede iktidar ile muhalefet arasında artan gerilimin ipuçları bulunabilir. Yasal yolla dahi iktidarı kaybettikleri anda kin ve intikam duygusuyla hareket eden CHP’nin normal bir muhalefet ortamına izin vermeyeceğini belirten Menderes “*Hepimizin fermanları yazılmıştır, davalar ikame edilmiş ve hükümler verilmiştir. Hiçbirimiz canımızı kurtaramayız*”⁸⁶ diyerek neden iktidar koltuğuna sıkı sıkıya sarıldığını açıklamış oluyordu. İçinde bulunulan bu halet-i ruhiye ilerleyen zamanlarda yapılacak hataların da habercisi olacak nitelikteydi.

20 Aralık 1957 tarihi hem Demokrat Parti açısından hem de daha sonra askeri müdahaleyi gerçekleştirecek askerler açısından bir dönüm noktasını teşkil eder. Tarihe 9 Subay Olayı olarak geçen bu hadisenin başrolünde Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu bulunmaktaydı. Ordu içerisinde kurulan ihtilal örgütlerine girme çabasıyla bağlantılar kuran Kuşçu, bu girişimlerinde başarılı olamayınca 20 Aralık günü hükümete darbe yapılacağı yönünde bir ihbarda bulunmuştu. Bu ihbar nedeniyle harekete geçen hükümet ve askeri savcılık isimleri verilen subaylar hakkında soruşturma açarak olayın iç yüzünü anlamaya ve şebekeleri ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Dönemin gergin atmosferinin etkisi sorgulamaların şiddetini arttırsa da subayların suçlamaları kabul

⁸⁴ Ali Gevgili, **Yükseliş ve Düşüş**, Altın Kitaplar Yay, İstanbul 1987, s.119–120.

⁸⁵ Mehmet Gündüz, **age**, s.194–213

⁸⁶ Rıfki Salim Burçak, **Yassıada ve Öncesi**, Ankara 1976, s.23.

etmemesi ve somut deliller olmaması nedeniyle 4 ay süren kovuşturma subayların tahliyesi ve şikâyetçi Kuşçu'nun tevki ile sonuçlandı⁸⁷. Gerçekten de ihtilal hazırlığında bulunan bu grup şayet o gün yakalanabilmiş olsaydı belki de bugün bunları konuşuyor olmayacaktık. Dolayısıyla bu soruşturmadan eli boş dönen hükümet bir bakıma ordudan gelebilecek herhangi bir harekete karşı olan endişesinin yersiz olduğuna artık kanaat getirmişti⁸⁸. İşte bu kanaat daha sonra geliyorum diye bağırın ihtilali görmelerini engelleyecekti⁸⁹.

Partiler arası mücadele şiddetli bir şekilde cereyan ederken ana muhalefet partisi CHP 12 Ocak 1959 tarihinde hem kendi tarihi hem de Türk siyasi tarihi açısından bir dönüşümü temsil eden 14. Kurultay'ını topladı. Toplantı sonunda yayınlanan “*İlk Hedefler Beyannamesi*”⁹⁰, partinin ilkelerine yeni bir anlam katıp, parti teşkilatlarında da yeni bir sinerji yaratmıştı. Beynamede anti-demokratik kanunların kalkacağı, hukuk devleti, sosyal adalet, eşitlik, işçi hakları, tarafsız idare, ikinci bir meclisin kurulacağı, yargıç güvencesinin sağlanacağı ve sosyal dengesizlikten uzak bir Türkiye'nin kurulacağı vaat edilmekteydi⁹¹. CHP artık iyiden iyiye yıpranan iktidarı daha da köşeye sıkıştırmak adına hamle üzerine hamle yapmakta, siyasal katılım ve mobilizasyonu maksimum seviyeye taşımaya çalışmaktaydı. Yayınlanan İlk Hedefler Beyannamesi'nden sonra CHP'liler “Büyük Taarruz” adını verdikleri propaganda faaliyetlerine Uşak'tan başladılar. Uşak'ın seçilmesinin sembolik bir anlamı vardı elbette. Milli Mücadele'nin en önemli noktalarından biri olan Yunan Komutan Trikopolis'in burada esir alınmasıyla, Demokrat Parti iktidarının yıkılması arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştı. Savaş ortamına yapılan atıf bir bakıma gerçeğe döndü ve

⁸⁷ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İç Yüzü**, İş Bankası Kültür Yay, İstanbul 2012, s.53-76.

⁸⁸ Celal Bayar bu hadiseyi son derece dikkate değer bulduğunu, Başbakanı ve Kabinayı uyardığını fakat Başbakan Menderes'in ordunun politikaya karışmayacağına ilişkin güçlü inançları olduğunu şu benzetmeyle ifade etmiştir: “Ben kendisini oğlunun suçunu tahkik etmeyen mustarip bir babanın hali içinde gördüm.” Celal Bayar, **age**, s.120.

⁸⁹ Halbuki aynı DP 1950'de iktidarı devraldığında bazı generallerin İnönü'yle görüştikleri ve iktidarın devredilmeyeceği iddiası karşısında ordu üst kademelerinde yer alan bir çok generali emekliye ayırma refleksini göstermişti. Yapılan tasfiye çerçevesinde 15 General ve 150 Albay emekliye sevk edilirken, üst kademelerde birçok subayın yeri değiştirilmişti. Bkz. Mustafa Albayrak, **age**, s.191-192; Ümit Özdağ, **age**, s.23-27.

⁹⁰ Beyannamenin tam metni için bkz: CHP, **Millet Hizmetinde 40 Yıl**, Ankara 1963, s.49-51.

⁹¹ Hikmet Bila, **age**, s.152-155.

CHP'lilerin şehirdeki yürüyüşü esnasında büyük bir arbede yaşandı. Çıkan olaylarda İnönü dâhil birçok kişi yaralanırken, Uşak'taki gerginlik Meclis koridorlarına taşındı⁹².

Uşak ve ardından İzmir'de yaşanan hadiselerin devamı İnönü'nün dönüşüyle beraber İstanbul'a taşındı. 4 Mayıs 1959'da Topkapı civarında İnönü'nün aracının yolu polis müdürü tarafından kesilerek DP'li kalabalıklar arasında kalması sağlanmış, çıkan arbede o sırada bölgede bulunan askeri personelin müdahalesiyle engellenmişti. İnönü'ye İstanbul'da yapılan saldırının üzerinden kısa bir zaman geçmeden bu kez de CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in 11 Eylül 1959 günü Çanakkale Geyikli'deki toplantısında olaylar çıktı ve siyasi partiler arasındaki kavga sokağa iyiden iyiye yayılmaya başladı. CHP'lilerin toplantı ve mitinglerinde yaşanan son elim hadise Kayseri'de cereyan etti ve İnönü'nün olay yerine gitmek istemesiyle olaylar kontrolden çıktı. Muhalefet gezilerini yıldırarak ve korkutarak önleyemeyen iktidar ise sorunu kökten halletmek için Meclis'te yasal düzenlemeler yapmak üzere harekete geçti⁹³. Bu çerçevede demokrasi retoriğinin iyice ayyuka çıktığı önemli hadiselerden birisi de artık son demlerini yaşayan Demokrat Parti'nin siyasi baskısını arttırıp, Tahkikat Komisyonu'nu kurması olmuştu. İnönü'nün çıktığı yurt gezilerinde Uşak, Topkapı, Çanakkale, Konya ve Kayseri'de meydana gelen olaylar⁹⁴ siyasi kavgaları artık çatışma boyutuna taşımıştı. Muhalefetin ortamı gerip iktidarın yasakçı zihniyetini daha da yaygınlaştırmasına vesile olan bu durum demokrasinin selameti açısından sakıncalı bir hal almaktaydı. DP Grubu 7 Nisan 1960 günü yaptıkları toplantıda “*ihtilal bayraktarlığı yapan, fesat yuvası*” CHP hakkında tahkikat açılması kararını almıştı. Tahkikat Komisyonunun olağanüstü yetkilerle donatılması Meclis'teki tartışmaları alevlendirmiş komisyonun çalışmaya başlamasıyla gazeteler, matbaalar kapatılmış, gazeteciler

⁹² Leyla Torcu, **Demokrat Parti'yi 27 Mayıs'a Götüren Nedenler**, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1994), s.77.

⁹³ Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1950-1960)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, C.4, Yay. Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul 2002, s.221.

⁹⁴ 29 Nisan 1959'da CHP Lideri İnönü seçim startını Uşak'ta vermiş, 46 milletvekili ile yaptığı gezi esnasında sataşmalar sonucu yaşanan arbedede İsmet İnönü başına isabet eden bir taşla yaralanmıştı. 24 Mart 1960 tarihinde Kayseri Yeşilhisar'da yapılan Tarım Kredi Kooperatifleri'ni CHP'li adayın kazanması üzerine ilçede DP'liler ve CHP'liler arasında kavga çıkmış, Kaymakam ve Savcının önünde cereyan eden hadiseler sonucu 3 CHP'li yaralanmıştı.

tutuklanmış ve nihayetinde İstanbul ve Ankara’da öğrencilerin başını çektiği büyük protestolar yapılmaya başlanmıştı⁹⁵.

Dönem Türkiye’inde siyasi gelişmeler yukarıdaki şekilde gelişirken ekonominin de bu gelişmelerden bağımsız olması elbette düşünülemezdi. Siyasi alandaki olumlu ya da olumsuz her türlü gelişme ekonomiye doğrudan yansımaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra geçen süreç ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem bir bakıma kapitalist dünya içine girişi ifade etmekteydi. Türkiye’nin sanayileşmiş dünyayla eşit olmayan ilişkisi ileriki yıllarda siyasi ve sosyo-ekonomik buhranlara yol açmış⁹⁶, dolayısıyla 1940’lı yıllar Türkiye ekonomisi için oldukça zorlu geçen bir dönem olmuştu. İkinci Dünya Savaşı boyunca üretimde etkin kesimin silah altına alınması, savaş ekonomisinin getirdiği zorluklar, yanlış ekonomi politikaları, ekonomiye müdahalelerdeki yetersizlik ve başarısız vergilendirme usulleri ekonominin yanı sıra sosyal ve siyasi birçok sorunu da beraberinde getirmiş oldu. Halk Partisi iktidarının çöküşünü hazırlayan etmenlerden birisi de ekonomik yapının iyiden iyiye bozulmuş olmasında yatmaktaydı. Demokratların iktidarı devraldığı ilk dönemde halktan alınan yoğun destek ve gücün etkisiyle ülkede sosyal değişim ve ekonomik hareketlilik ciddi bir hızla artmış, üretimde gözle görülür bir artış yaşanırken, serbest bırakılan döviz ve altın rezervleriyle ekonomik anlamda geçici bir rahatlama ortamı yaratılmıştı⁹⁷. 1950 Seçimleri sonrası iktidara geçen Demokrat Parti yönetiminin başarıları noktasında en çok vurgulanan argümanlardan birisi de dönem içerisindeki ekonomik gelişme performansı olmuştur. Bu gelişmenin lokomotifi ise tarım sektörüdür. Ancak dikkatli bakıldığında görülecektir ki, tarım siyasetinin başarı kazanmasını sağlayan iktisat politikaları 1947’de CHP’nin belirlediği politikanın bir devamı niteliğindedir. Bu programın Demokrat Parti döneminde başarıyla uygulanması sayesinde ekonomi bir süreliğine de olsa nefes almış, tarımın ihracattaki payı sanayiye nazaran artmış, köylü ekonomik açıdan kalkınıp mobilize olmuş, feodal mülkiyet tasfiye edilirken bağımsız köylülüğün yolu açılmıştı. Devletin kredi ve destekleme yardımlarına ek olarak Amerikan kaynaklı dış yardımında etkisiyle ekili tarım

⁹⁵ Önder Gün, **27 Mayıs Askeri Müdahalesine Doğru DP-CHP Mücadelesinin Zirvesi: 18 Nisan 1960 Tahkikat Komisyonunun Kurulması ve Faaliyetleri**, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2006), s.159-163.

⁹⁶ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**, İstanbul 2005, s.317.

⁹⁷ Bülent Ruscuklu, **Demokrat Parti’den 12 Eylül’e**, Alfa Yay, İstanbul 2008, s.30.

arazilerinin artışına ters yönde mera ve çayırlardaki azalış hayvancılığı olumsuz etkilerken, tarımda makineleşme nedeniyle üretim artarken ortakçılık azalmış, köyden kente göç artmıştı⁹⁸.

Bu dönemde Türk ekonomisinin yapısı üzerine yayınlanan uluslararası raporlar Demokrat Parti idarecilerince göz ardı edilmemiş, özellikle 1951 yılında yayınlanan “*Baker Raporu*” politika yapıcıların etkilendiği unsurlardan biri olmuştur. Rapora göre devlet yatırımları özel sektörün yatırım yapamayacağı ulaşım, haberleşme ve altyapı gibi alanlara kaydırılmalı, öte yandan mevcut devlet işletmeciliğinin sınırlandırılıp yabancı sermayenin teşvik edilmesi önerilmekteydi. Çavdar, Menderes’in karayolları, barajlar yapan bir başbakan imajı yaratmasını da Baker Raporunun ona rehberlik etmesine bağlamaktadır⁹⁹. Demokrat Parti ortaya koyduğu ekonomi yönetimi performansı ile Karpas’ın deyişiyle “*kalkınma hamlesini köylere kadar götürebilmiş ilk hükümetti*¹⁰⁰.” Ne pahasına olursa olsun hızlı büyümeyi kendisine hedef koyan Demokrat Parti idarecileri tarımsal üretimin artırılıp, alt yapı yatırımlarının yapılması yönünde politikalar belirlemişlerdi. Bu dönemde Marshall yardımları, tarımdaki makineleşme ve elverişli hava koşullarının etkisiyle artan tarımsal üretim karayolları ağının genişletilmesiyle pazarla buluşmuş oldu. Öte yandan Kore Savaşı’nın etkisiyle ihracat artışına paralel bir şekilde ithalatın da arttığı görülmüş, dünya ekonomisinden kaynaklanan büyüme 1954 yılına gelindiğinde küresel şartların değişmesiyle yerini durağanlaşmaya bırakmıştı¹⁰¹. Buna rağmen ilk dört yıllık dönemde ortalama %13’lük bir büyüme yakalayan Türk ekonomisi, 1954 sonrasında da kişi başına düşen gelirden %3,5’luk artış oranını yakalamış idi¹⁰².

DP’nin genel ekonomi politikalarına bakıldığında parti programı gereği devletçilik karşıtı bir tutum görülmektedir. Özelleştirme vurgusunu her seferinde yineleyen Demokratlar bu dönemde büyük oranda kamu yatırımlarının yapılmasını

⁹⁸ Suat Oktar, Arzu Varlı, “Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 2010, C.XXVIII, S.1, s.9-22.

⁹⁹ Tefik Çavdar, **Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Kitabevi, Ankara 1992, s.221.

¹⁰⁰ Kemal Karpas, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yay, İstanbul 2010, s.494.

¹⁰¹ Nevin Coşar, “Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.60, S.1, 2005, s.33.

¹⁰² Yaşar Baytal, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları”, **Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, S.40, Kasım 2007, s.554.

sağlarken, özel sektörü özendirici ve teşvik edici politikalar uygulamaktaydı¹⁰³. Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için yapılan onca girişime ve çıkarılan teşvik kanunlarına rağmen beklenen sermaye akışı maalesef gerçekleşmemişti. Demokrat Parti iktidarının ikinci dönemi hem siyasi hem de ekonomik açıdan birinci dönem gibi pek parlak geçmemiştir. Hükümetin ikinci döneminde uyguladığı yanlış politikalar, döviz sıkıntısı, tarım rekoltesinin azalması, iç piyasanın daralması ve dış etkenler eklendiğinde klasik devletçi-müdahaleci ekonomi politikalarına dönmüştür. Bunun en güzel örneği de ithal ikameci sanayi yapısının ağırlık kazanması ve Milli Korunma Kanununun çıkarılması olmuştur¹⁰⁴. Bunlara karşılık muhalefetin de ekonomi politikaları açısından yeni bir söz söyleyemediği, alternatif yaratamadığı görülebilmektedir.

Yukarıda kısaca ifade edildiği şekliyle ekonomide yaşanan balayı havası 1954 seçimlerinden sonra yerini ekonomik darboğaza ve sosyal çalkantılara bırakmıştı. Demokrat Parti'nin 1954 seçimlerinden zaferle çıkmasında ilk iktidar döneminin ekonomide esen olumlu rüzgârlarının etkisi büyüktü. Seçimleri müteakip dönemde bilhassa 1954-1955 yılları ekonomik açıdan “*Altın Çağ*” dönemi olarak adlandırılmış ancak bu tarihlerden sonra milli gelir artışı azalmaya ve büyüme hızı da ivmesini kaybetmeye başlamıştı. Ekonomideki yavaşlamanın dâhili ve harici birçok nedeni bulunmaktaydı. Dış nedenlerin başında Soğuk Savaş ve bunun ekseninde savunma bütçesine yapılan harcamaların artışı, uluslar arası kuruluşlardan sağlanan kaynakların kesilmesi veya azalması ile Kore Savaşı'nın sona ermesi ile ihraç mallarının fiyatlarının düşmesi gelmekteydi. İç nedenler arasında ise; bu dönemde yaşanan kuraklıkların tarıma olumsuz etkisi, iç siyasi tartışmalar¹⁰⁵ ve hükümetin uyguladığı popülist politikalar sıralanmaktadır.

Demokrat Parti ilk dört yıllık iktidar döneminde liberal politikalar gütmesine rağmen, 1954 sonrasında yaşanan enflasyon ve buna bağlı fiyat artışları, bazı ürünlerin tedarikindeki sıkıntılar ve karaborsa partinin ilk dönem politikalarını terk edip sertleşmesine sebep oldu. Bu çerçevede; basın ve seçim kanunu daraltıldı, partilerin seçim ittifakı kurmasının önüne geçecek önlemler alındı, muhalif partilerin radyoyu

¹⁰³ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.58.

¹⁰⁴ Murat Pıçak, **agm**, s.17.

¹⁰⁵ Atiye Emiroğlu vd., “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, **Tarihin Peşinde**, S.8, 2012, s.86-87.

kullanmalarına kısıtlamalar getirilip, bürokrasinin sahip olduğu otonom yapıya müdahale edilerek üniversiteler de dâhil olmak üzere 25 yıl çalışma ya da 60 yaş sınırı getirilerek emekliliklerinin önü açıldı¹⁰⁶. Bu önlemleri yalnızca ekonomik darboğazla açıklamak yetersiz kalmakta partinin kökenine inilince tek parti reflekslerini görmek mümkün olmaktadır.

1954-1961 yılları arasında uygulanmaya çalışılan liberal dış ticaret rejimi sürdürülebilir bir ekonomik yapının olmadığını ortaya koymuştu. Sürekli hale gelen ticaret açıkları ile kamunun yatırımlarının özel sermayeyle bir bütünlük içine girdiği bu dönem ekonominin plansız-programsız yönlendirilmesiyle şekillenmişti¹⁰⁷. İktisadi bozulmanın etkisi kendini rakamlarda göstermiş, 1958 yılında yapılan mecburi devalüasyonla Türk Lirası'nın Amerikan Doları karşısındaki değeri 2,8'den 9'a indirilmişti. Öte yandan ilk dönemde yüksek olan yıllık büyüme hızı 1954-1962 yılları arasında %4'e, kişi başına düşen GSMH'nin yıllık artış oranı %1,3'e düşmüştü. Döneme genel olarak bakıldığında popülist hükümetlerin ilk örneğini gösteren DP hükümetleri sadece geniş bir seçmen kitlesini hedefleyip, onlara gelir dağıtmayı amaçlamış, kısa vadeli genişleyici politikalarla ekonomik büyümeyi sürdürmeye çalışmıştır¹⁰⁸. Dönem sonuna gelindiğinde tarıma dayalı sektörlerin destekleme alımları ile ayakta tutulmaya çalışılmasına karşılık işçi, asker, memur gibi ücretli kesimin gelirlerinin enflasyona bağlı olarak her geçen gün eridiği, kırdan kente göçün artmasıyla şehirlerin silüetlerinin iyiden iyiye değiştiği ve yeni toplumsal sorunları beraberinde getirdiği görülmektedir.

1950-1960 dönemi ekonomi politikaları açısından değerlendirildiğinde Demokrat Parti'nin ilk dönemler başarılı bir tablo çizdiği görülmektedir. 1950-1954 yılları arasında önceki dönemin bakiyesi olan tarım politikalarının başarıyla sürdürülmesi, dış ekonomik şartların uygunluğu, Kore Savaşı'nın getirdiği avantajlı konumla birleşince ekonomide Altın Çağ olarak adlandırılan bir büyüme performansı sergilendi. Ekonomik büyümenin sağladığı büyük avantajla 1954 seçimlerinden de galibiyetle çıkan DP, sonraki süreçte istikrarı sağlamada uyguladığı popülist politikalar

¹⁰⁶ Ali Yaşar Sarıbay, "The Democratic Party, 1946-1960", **Political Parties and Democracy in Turkey**, Ed. Metin Heper, Jacob Landau, London 1991, s.126.

¹⁰⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, İstanbul 2005, s.109.

¹⁰⁸ Roger Owen, Şevket Pamuk, **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yay, İstanbul 2002, s.148-149.

sebebiyle zorluklar yaşadı. Kore Savaşı'nın sona ermesi, dış piyasalardaki Türkiye aleyhine olumsuz gelişmeler, ithal ikameci bir politikayı zorunlu kılarken, iç siyasi ortamın gitgide gerginleşmesi ekonomiyi sekteye uğratan hadiselerdi. Demokrat Parti'nin son iktidar döneminde bu olumsuz şartların sürdüğü ve buna karşılık hükümet tarafından bir hamle yapılamadığı gözlemlenebilirken, Türk ekonomisinin kronik sorunlarının 1960'lı yıllara miras kaldığı söylenebilir.

Demokrat Parti'nin iktidarda kaldığı 1950-1960 yılları arasındaki dönemde dış politikada da önemli bir takım gelişmeler ve değişimler olmuştu. On yıllık bu periyotta; Türkiye'nin NATO Üyeliği, Kore Savaşı, Balkan Paktı, Bağdat Paktı, Kıbrıs Sorunu ve Suriye Krizi gibi önemli hadiseler yaşanmıştı. Dış politikadaki bu gelişmeler kimi zaman dolaylı, kimi zaman da doğrudan doğruya iç politikayı etkiler hale gelmiştir. Bu dönemde dış politik gelişmeleri yönlendiren, bir tarafında Amerika Birleşik Devletleri diğer tarafında Sovyetler Birliği'nin bulunduğu iki kutuplu bir dünya söz konusuydu. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada beliren soğuk savaş dönemi, Kore Savaşında olduğu gibi zaman zaman sıcak çatışmalara dönüşse de 1962 yılına kadar başlangıçtaki özelliklerini korumuştur. Bu tarihten itibaren bloklar arasındaki yumuşama daha sonraları devletlerarası ilişkilerde önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir¹⁰⁹. Türkiye bu süreçte tercihini ABD'nin başını çektiği Batı ittifakı tarafında kullanmıştı. Türkiye'nin dış politikadaki ana hedefi Batı'nın öncülüğünde kurulan siyasi, askeri ve ekonomik ittifaklara üye olmaktı. Dolayısıyla 1950'de iktidarın değişmesi herhangi bir farklılık yaratmamış aynı yıl Kore'de patlak veren savaş NATO'ya girme arzusunda olan Türkiye için büyük bir fırsat olmuştu¹¹⁰. Kore'deki savaşı kazanca çevirmek isteyen DP önde gelenleri Yalova'da bir araya gelerek savaşa ne gibi bir katkıda bulunulacağını tartıştılar. Nihayetinde Kore Savaşı'na 4.500 kişilik bir birlikle katılma kararını alan hükümet ülkenin prestiji açısından önemli bir adım attığını düşünmekteydi¹¹¹. Kore Savaşıyla Türkiye kamuoyu uzun süre meşgul olmuş, savaşa giriş şekli üzerinden siyasi tartışmalar cereyan etmişti. Muhalefet Meclis'te görüşme yapılmadan Bakanlar Kurulu Kararı ile böyle bir karar verilmesini eleştirmesine

¹⁰⁹ Rıfat Uçarol, *age*, s.703.

¹¹⁰ Bülent Akkaya, "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı", *Akademik Bakış Dergisi*, Celalabat/Kırgızistan, Ocak-Şubat 2012, S.28, s.16.

¹¹¹ Saime Yüceer, "Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Meclis'teki Yansımaları", *Atatürkçü Bakış*, C.1, S.1, 2002, s.76.

rağmen, eleştiriler yalnızca usul yönünden olmuş, toplumda savaşa girilmesi yönünde geniş bir uzlaşa sağlanmıştı¹¹². Kore Savaşı'nın Türkiye açısından en önemli sonucu NATO'ya üyeliğin yolunu açması olmuştur. Uzun zamandır Batı ile ittifak arayışındaki Türkiye, böylelikle hem maruz kaldığı Sovyet baskısını hafifletmiş oldu hem de iç politika açısından Menderes hükümetinin hanesine olumlu bir gelişme olarak kaydedildi¹¹³.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra İngiltere'ye verdiği sözler doğrultusunda bir yandan Ortadoğu ile ilgilenirken, öte yandan ABD'nin teşvikiyle Balkanlar'da birtakım politik hamlelere girişmişti. Sovyetler Birliği'nden kopan Yugoslavya'nın Batı ittifakı içine çekilmesi ve bu çerçevede güvenliğinin nasıl sağlanacağı düşünüldüğünde Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın bir çatı altında bir arada tutulması öngörülmüştü. Bu doğrultuda 1954 yılında imzalanacak olan Balkan Paketi'nin temelleri atılmış, adı geçen ülkeler kısa ömürlü olacak bir işbirliğine girmişlerdi¹¹⁴. Böyle bir paktın kurulması Sovyetlerin ve dolayısıyla Bulgarların tepkisini beraberinde getirdi ve yaptıkları açıklamalarda bu girişimlerin İngiliz-Amerikan emperyalizminin uzantıları olduğunu iddia etmişlerdi¹¹⁵. İngiliz kaynaklarına göre de bu dönemde DP iktidarının uyguladığı dış politika CHP idaresine benzer olmakla beraber, Sovyet etkisi nedeniyle kaçınılmaz olarak daha çok İngiliz-Amerikan eksenine sürüklenmekteydi. Bu haliyle Türkiye bir taraftan Balkan Paketi, diğer yandan Ortadoğu'da etkin olma çabalarının yanı sıra jeopolitik önemi, toplumsal yapısı, askeri gücü ve yönetim istikrarı açısından İngilizler ve dolayısıyla Batı için büyük öneme sahipti¹¹⁶.

Balkanlardan sonra sıra büyük planda olduğu gibi Ortadoğu'ya gelmişti. II. Dünya Savaşı sonrasında kadar Ortadoğu'nun hakimi konumundaki İngiltere için Türkiye'nin stratejik önemi büyüktü. İngilizlere göre; Türkiye hem coğrafik, hem de kültürel açıdan hem Avrupalı hem de Arap olmayan istikrarı, yüksek ekonomik, siyasi

¹¹² Ahmet Emin Yaman, "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.37-38, Mayıs Kasım 2005, Ankara, s.236-241.

¹¹³ Sedef Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) Nato Üyeliği ve Balkan Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.41, Mayıs 2008, s.40.

¹¹⁴ A. Suat Bilge vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara 1969, s.255.

¹¹⁵ Behçet Kemal Yeşilbursa, "A General Review of Turkey's Foreign Affairs During The Democrat Party Era (1950-1960)", *Alternative Politics*, Vol.1, No.2, September 2009, s.156.

¹¹⁶ Yasemin Doğaner, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Dış İlişkiler", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y.2, S.4, Güz 2006, s.233.

ve sosyal standartlara sahip bölgeye rol model olabilecek bir ülkeydi. Türkiye sahip olduğu bu yapı ve tarihsel birikim ile komünizm tehlikesine karşı önemli bir direnç noktası teşkil etmekteydi. Bu çerçevede İngilizler için dostluğu yitirilmemesi gereken ülkelerden biri idi¹¹⁷. İktidara geldiği ilk yıllardan itibaren uzun zamandır atıl bir halde olan Türk-Arap ilişkilerini canlandırmak isteyen Demokrat Parti hükümeti için Batı'nın desteğiyle bölgede Sovyet tehdidine karşı kurulacak bir yapı bulunmaz nimetti. 1955 yılına kadar süren görüşmeler neticesinde Türkiye, Irak, İngiltere, İran ve Pakistan'ın bir araya gelerek oluşturduğu Bağdat Paktı dönemin önemli gelişmeleri arasında yer almıştır. ABD eksenli politikaların bir yansıması olan pakt ile Amerika komünizm tehlikesine karşı Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan savunma zincirini tamamlamış oluyordu¹¹⁸. Ancak Türkiye'nin Batı ile olan bu münasebetleri Ortadoğu'da olumlu sonuçlar vermezken, pakt nedeniyle Türk-Arap dostluğu sarsılmış, bölgedeki Türkiye imajı daha da kötüye giderken, Batılıların isteklerinin aksine Sovyetlerin bölgeye yerleşmesi kolaylaşmıştır¹¹⁹. 1950-1960 arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerinin inişli-çıkışlı, zaman zaman yakınlaşan, zaman zaman da birbirinin zıttı yönde gelişen durumlar yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde bölge ile ilgili politikalara yön veren önemli gelişmeler yaşanmıştı. Bağdat Paktı, İsrail'in tanınması, Süveyş Krizi, Ürdün Meselesi ve Suriye'de cereyan eden karışıklıklar bölge ülkeleri ile Türkiye'nin arasındaki mesafenin açılmasına neden olmuştur. Bunun sebebi olarak da DP'nin Soğuk Savaş mantığı çerçevesinde ülke çıkarlarını ABD ekseninde görüp ona uygun politikalar uygulaması gösterilmektedir¹²⁰.

Demokrat Parti'yi iktidarda olduğu süre boyunca en çok zorlayan dış politika meselelerinden birisi Kıbrıs olmuştur. Rumların adada başlattıkları Enosis'e karşı mücadele veren Kıbrıslı Türklerin vasisi konumundaki Türkiye'nin Kıbrıs politikası başlangıçta politikasızlıktan ibaretti. DP'nin CHP'den devraldığı "*Kıbrıs meselesi diye bir meselemiz yoktur*"¹²¹ anlayışı 1955 yılına kadar sürmüş, bu tarihten sonra adadaki menfi gelişmelere karşı Türkiye'nin pozisyonunu revize ettiği görülmüştür. Bu

¹¹⁷ Mustafa Bilgin, **Britain and Turkey in The Middle East**, Tauris, London 2007, s.237.

¹¹⁸ Mustafa Ekincikli, **İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Berikan Yay, Ankara 2002, s.249.

¹¹⁹ Mustafa Bostancı, "Türk Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", **Gazi Akademik Bakış**, C.7, S.13, Kış 2013, s.182.

¹²⁰ Hasan Duran, Ahmet Karaca, "1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.14, S.1, 2013, s.125.

¹²¹ Halil Erdemir, "The Origin of the Cyprus Question: The British Policy on The Creation of Cyprus Republic", **Perceptions**, Vol. VI, Nu. 4, s.109.

çerçevede adadaki İngiliz idaresinin hükümlerinden vazgeçmesi durumunda bu hakkını Türkiye'ye devretmesi gerektiği tezi ileri sürülmüş, 1956 yılında tartışılan anayasa görüşmelerinde de Türkiye tezini taksim yönünde değiştirmişti¹²². Türkiye'de bu konuda bir kamuoyu oluşmasına en büyük destek sağlayıcı unsurlardan biri de basın olmuş, Türk basınının her kesimi kendi zaviyesinden ama ortak bir vizyonla Türk tezini desteklemiş¹²³, bu süreçte ülke çapında düzenlenen onlarca mitinge milyonlarca insan katılmıştı¹²⁴. Soğuk Savaş dönemi içerisinde Doğu Akdeniz'de böyle bir çatışma ortamının olmamasını isteyen ABD taraflara "Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti" tezini dayatmış ve bu doğrultuda yapılan Zürih ve Londra zirveleri ile yalnızca 3 yıl yaşayacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti 16 Ağustos 1960'ta kurulmuş oldu¹²⁵.

Demokrat Parti iktidarının son döneminde yaşanan en önemli dış politik hadiselerden biri Suriye ile cereyan eden kriz olmuştur. Tarihsel arka planına bakıldığında bir güvensizliğin zaten mevcut olduğu Suriye-Türkiye ilişkilerindeki gerginlik 1957 yılına gelindiğinde iyiden iyiye su yüzüne çıktı. Suriye'de her geçen gün artan Sovyet etkisine dikkatleri çeken Türkiye, kuzeyindeki Sovyet tehlikesinden sonra güneyinde de aynı durumla karşı karşıya kalmak istemiyordu. Uluslararası güç dengeleri açısından soruna bu şekilde yaklaşılabilirdi gibi, DP iktidarı konuyu diğer taraftan bir iç politika malzemesi şekline sokmuştu. O tarihlerde artan ekonomik bunalımın kamuoyu üzerindeki etkisini Suriye'ye yapılması istenen bir harekâtla dağıtmak isteyen hükümet, dış politik mevzuları iç politikaya alet etmekteydi. Bunda da kısmen başarılı olan hükümetin 1957 seçimleri sonrası krizin dozunu azalttığı ve herhangi bir müdahalede bulunmaksızın konunun gündemden kalktığı görülür¹²⁶.

1950'lerin ikinci yarısı Türk dış politikası açısından hareketli olmuş, Soğuk Savaş ekseninde şekillenen, Batı'ya endekli politikalar ikinci yarının sonlarında yerini denge ve yumuşama politikalarına bırakmıştı. Demokrat Parti'nin ilk yıllarında kayıtsız-şartsız ABD ekseninde yürüyen politikaları değişen dünya şartları ile beraber

¹²² Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası", **Gazi Akademik Bakış**, C.6, S.11, Kış 2012, s.98.

¹²³ Güneş Şahin, **Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu**, (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van 2006), s.533.

¹²⁴ Selçuk Duman, **Kıbrıs'ta Türk Milli Mücadelesi ve 1958 Türkiye Mitingleri**, Ankara 2013, s.172-173.

¹²⁵ Ömer Tansel, **Demokrat Parti Dönemi Kıbrıs Politikası**, Gazi Üniversitesi SBE Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s.221.

¹²⁶ Arda Baş, "1957 Suriye Krizi ve Türkiye", **History Studies**, Vol.4/1, 2012, s.107.

dönüşmeye başlamıştı. Batı'nın Sovyetlerle işbirliğine girmesi, Türkiye'nin yanı başındaki süper güce kayıtsız kalmasının önüne geçmiş, bu çerçevede 1959 yılında Türk-Sovyet yakınlaşması gündemi meşgul etmişti. Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya bağlı olmasına karşılık böyle bir girişimde bulunması ABD'li yetkilileri doğal olarak rahatsız etse de Türk çıkarları açısından elzemdi. ABD'nin kaygısının temelinde Türkiye'nin kendi çizgilerinden ayrılması sonucu dalga dalga diğer bölge ülkelerinin de etkilenip Ortadoğu'daki etkisinin aşınması yatmaktaydı. Türk dış politikasının ekseninde kati bir kayma olmasa da önemli bir değişimi ifade eden bu açılım sonraki yıllarda spekülasyon konusu yapılmış ve dolayısıyla 27 Mayıs müdahalesi ile bağlantılar kurulmak istenmiştir¹²⁷. Ancak 1960'lı yıllardaki Türk dış siyasasına bakıldığında 1959'da başlayan değişim ve dönüşümün sürdüğü net bir şekilde görülebilecektir. Nitekim Çakır'ın da belirttiği gibi Amerikalıların konumu Türkiye'de iktidar ve muhalefete yakın mesafede olup, iktidar değişmesi durumunda değişimin Türkiye'nin Batı ittifakına bağlılığında bir zayıflama olup olmadığı yönündeydi¹²⁸.

Dönemin dış politik gelişmeleri genel olarak değerlendirildiğinde, DP'nin tarihsel ve konjonktürel olarak uluslararası arenada Batı yanlısı pozisyon almaya çalıştığı ancak bunu yaparken ulusal çıkarlar açısından bilhassa ABD'ye verilen tavizlerde ve imkânlarda kaba ifadeyle kantarın topuzunu biraz kaçırdığı görülebilmektedir. Batı bloğuna kayıtsız şartsız dâhil olma politikası ilerleyen yıllarda iflas etmiş, dolayısıyla iktidarın son günlerinde olduğu üzere Sovyetlere ve Bağlantısızlara karşı yaklaşımda bir yumuşama olmuştur. Moskova'ya yapılan ziyaretler, Hindistan Devlet Başkanı Nehru'nun Türkiye'ye gelmesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Öte yandan tartışmalı hadiselerden olan Kore'ye asker gönderilmesi hususunda iktidarın biraz aceleci davranması, iç idari mekanizmayı işletmeksizin böyle bir karara varmış olması eleştiri konusu olmuş lakin savaşa katılım konusunda kamuoyunun neredeyse tamamından destek alındığı görülmüştür. Komşularla ilişkiler etrafında batıda Yunanistan'la olumlu bir seyir izleyen ilişkiler Kıbrıs meselesiyle bozulmuş, ilk dönemlerde bir bocalama olduysa da özellikle 1955 sonrası hükümetin ayakları yere basan tedbirler ve öneriler getirdiği görülmüştür. Güney komşularına

¹²⁷ Süleyman Seydi, "Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.14, 2011/2, s.13-14.

¹²⁸ Faruk M. Çakır, "Amerikan Bakış Açısından Türkiye'de 1957-1960 Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Türk-Amerikan İlişkileri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, S.59/1, s.61.

bakıldığında Arap ülkeleriyle kurulmak istenen sıcak ilişkiler istenilen seviyede olamamış, Türkiye'nin ABD ve İngiltere eksenli politikaları bölge ülkelerinin muhalefeti ile karşı kaşıya kalmış, Menderes hükümetlerinin son döneminde Suriye'ye dahi asker göndermeye varacak kadar ilişkiler gerginleşmiştir. Sonuç olarak bu dönemde yürütülen dış politika ile Türkiye'nin geleneksel tarafsız kalma politikaları terk edilip daha aktif ve operasyonel politikalar yürütülmeye çalışılmış, bunların kimisinde başarılı olunurken, kimisinde de istenilen neticelere ulaşılamamıştır.

27 Mayıs 1960 darbesiyle iktidardan uzaklaştırılan Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönemin önemli siyasi, ekonomik ve sosyal olayları yukarıda özetlendiği şekildeydi. Tek Parti döneminde yetişmiş ve tek parti uygulamalarının bizzat içerisinde yer alan Demokrat Partililerin iktidara geldikten sonra yetişmiş oldukları idare kültürünü kendi yönetim tarzlarına yansıtılmaları istemeden de olsa ihtimal dâhilinde idi. Tek parti döneminden devam eden yönetim anlayışı, demokrasiye ve muhalefete şüpheyile bakan bir siyasal kültürü de beraberinde getirmişti¹²⁹. 1950 sonrası iktidarı devralan DP bir bakıma iktidarla beraber bu mirası da yanında taşıyarak sonraki on yılın tartışmalarının temellerini de atmış oldu. CHP 1946'dan sonra halkın çoğunluğunun desteğini kaybettiği bilincine sahip iken, çoğunluğun desteğini sağlayan DP'lilere göre bu çoğunluk kendisine gerekli gördüğü her şeyi yapmak gücü ve yetkisini vermişti. Meclisin gücünü dengeleyecek ikinci bir meclis ya da anayasa mahkemesi gibi mekanizmaların olmamasını fırsat bilen Demokratlar, 1954 sonrasında muhalefetin hareket alanını daraltmak için elinden geleni yaptı¹³⁰. Bu tavır bir bakıma sonraki dönemlerde Türkiye'de iktidara gelen sağ eksenli partilerde bir referans halini aldı ve sağın demokrasi anlayışı çoğulculuktan çok çoğunlukçuluğa dönüştü. Bu çoğunluk tercihi "*milli irade*" kavramıyla kendisini meşrulaştırmaya çalışırken, bu siyasi yapıya karşı gelenlere de mili egemenliğe karşı geldiği suçlaması yapılmıştır. Bu gelenek otoriter bir siyasi portrenin etrafında muhalefete tahammülsüzlüğü beraberinde getirdiğinden Türkiye'de demokrasinin tam manasıyla yerleşmemesinin de

¹²⁹ Emin Kirman, **Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)**, (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Isparta 2006), s.125.

¹³⁰ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yay, İstanbul 2002, s.323.

sorumluluğunu aldığı iddia edilebilir¹³¹. Dolayısıyla sadece seçim sonuçlarında elde ettiği oy oranına bağlı bir demokrasi anlayışı güden Demokrat Parti siyasi krizlerin önüne geçememişti¹³². CHP muhalefetinin tahrikleriyle kendisini iktidara taşıyan değerlerden her geçen gün uzaklaşan Menderes ve ekibi, bu değerleri daha ilerilere taşıyamaması nedeniyle kan kaybetmekten kendisini kurtaramamış, böylelikle hem kendi sonunu hazırlarken, hem de demokratik düzenin sağlıklı bir şekilde ülkede tesis edilememesinde pay sahibi olarak demokrasi tarihimizdeki yerini almıştır. 1960 yılına girilirken oldukça gerilen siyasi atmosfer artık Türk siyasi hayatında geri dönülemez ve sonraki on yıllara etkisini gösterecek hadiselere gebe idi. Darbeye giden süreçte Nisan ayı içerisinde patlak verecek olan öğrenci olayları bardağı taşıran son damla olacaktı.

¹³¹ Mehmet Arı, “Türk Sağının Demokrasi Anlayışı: Altmış Yıllık Süreç”, s.715. <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/MehmetAri.pdf> (Erişim Tarihi:20.05.2014)

¹³² Güliz Sütçü, **Democratic Party and Democracy in Turkey: With Special Reference to Celal Bayar and Adnan Menderes**, (Doktora Tezi, Bilkent University Department of Political Science, Ankara 2011), s.205.

I. BÖLÜM

ASKERİ MÜDAHALE VE 27 MAYIS REJİMİ

1.1. 27 MAYIS 1960 DARBESİ

Uşak ve Topkapı'da ana muhalefet lideri ve CHP'lilere yapılan saldırılar ve bu saldırılara karşı herhangi bir müdahalenin olmaması ile İzmir'de Demokrat İzmir Gazetesi'nin basılıp, yağmalanması iktidar muhalefet ilişkilerinde bardağı taşıran damlalar olmuştu. Öte yandan bu yaşananların üzerine Tahkikat Komisyonu ile ilgili tartışmalar Meclis'te gerginliğe neden olmaktaydı. 27 Nisan 1960 tarihli oturumda söylediği sözler nedeniyle İnönü'ye verilen cezalar, ertesi gün üniversitelerde yapılacak gösterilerde yansımalarını gösterdi ve İstanbul Üniversitesi'nde başlayan olaylar 27 Mayıs darbesine kadar sürdü¹³³. 27 Mayıs 1960 günü gerçekleşen askeri darbenin habercisi olan siyasi ve sosyal olaylar ardı ardına sıralandığında ülkede artan gerilimin hangi noktalara ulaştığı da gözler önüne serilebilir. Toplumun her kademesine sızrayan siyasi ayrışma ve tartışmaların kendisini devlet kurumları içerisinde de göstermesi kaçınılmazdı. Döneme ait hatıratlar yayımlandıkça bu olgu daha da netleşmektedir. Dönemin Maliye Bakanlığı bürokratlarından olan Nejat Gülen hatıralarında Menderes'e ve DP'ye karşı tutumu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Biz Maliye Bakanlığı mensupları, en yukarıdaki müsteşar ve birkaç genel müdür hariç, tüm müfettişler, tüm hesap uzmanları, yurtdışı yurtiçi tüm maliye kadroları, ülkenin tüm aydın memurları Menderes'e karşıydık. Menderes bir simgeydi. Menderes'i tutmak menfaatçi dümenici olmak demektir, Menderes'e karşı olanlar ise vatanseverdi”¹³⁴.

Bu sözleri değerli kılan şey ise yazarın 1950 seçimlerinde sıkı bir DP taraftarı olmasıdır elbette. Bu ve buna benzer tutumların en tehlikeli olacağı ve sonuçlarının her kesimi etkileyeceği yegâne kurum Türk Silahlı Kuvvetleri'dir. Toplumda yaşanan çalkantılara paralel tartışmaların ülkenin bir parçası olan Türk Silahlı Kuvvetlerinde yaşanmaması mümkün değildi. Ülkenin her yerinde gidişatın iyi olmadığı ve

¹³³ Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara 1981, s.221–223. 28 Nisan 1960'ta İstanbul Üniversitesi'nde izinsiz toplanan öğrencilerin hükümeti protesto etmeleri üzerine başlayan olaylarda öğrenciler ile polis arasında gün boyu süren çatışmalar yaşandı. Polisin müdahalesi sonucu Turhan Emeksiz isimli bir öğrenci vurularak hayatını kaybederken, sivil-polis birçok kişi arbededen yaralanarak çıktı. Olaylara polisin müdahalesi orantısız bir biçimde gerçekleşmiş, bu müdahaleden İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar ve Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer de nasibini alarak yaralanmış ve tutuklanmıştır. 30 Nisan'a kadar devam eden gösterilerde Nedim Özpolat isimli bir öğrenci daha hayatını kaybetmiştir. Hadiseler başkente de sızrayınca İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi. Bu hadiseler 27 Mayıs darbesinin yolunu açan olaylar olarak tarihteki yerini almıştır.

¹³⁴ Nejat Gülen, **Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada**, Kastai Yayınevi, İstanbul 2005, s.113.

düzeltilmesi yönündeki fikir ve çabalara subayların da katılmaları doğal ve kaçınılmaz bir süreçti. Bu tartışma sürecini doğal yollardan çıkararak ise subaylar arasında birtakım örgütlenmelerin başlaması olmuştur. Bu örgütlerin bazıları sadece darbe yapmak amaç ve hedefiyle kurulmamış fakat zamanla darbenin hazırlayıcısı olmuşlardır. Kimileri devre arkadaşları arasında dayanışma sağlamak amacıyla bir araya gelirken, bir kısmının da ileride görüleceği üzere ihtilal fikirleriyle hareket etmeye başladıkları tarihi gerçeklerdir. Genel olarak bakıldığında Türk Silahlı Kuvvetleri Atatürk, İnönü ve Çakmak'ın büyük otoritesi ve bu isimlere duyulan derin saygı ve sevgi neticesinde 1950'lere kadar siyaset sahnesinden uzak kalmıştı. Bu üç devlet adamının ardından ortaya çıkan boşlukta ise “*generaller eski iktidara, albaylar yeni iktidara hizmetlerini arz etmişler*”¹³⁵ ve Türkiye’de asker-sivil ilişkileri tekrar yüzyılın başındaki karmaşık yapısına dönmüş oldu.

LET ARSİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Resim 1: 27-28 Nisan Olaylarında Hayatını Kaybeden Turan Emeksiz arkadaşlarının omuzlarındayken. (BCA, 10.9.0.0/118.371.2.26.)

Ordunun DP iktidarına karşı tutum ve davranışları ile ilgili birçok tartışma günümüze taşınmış bulunmaktadır. Ordunun tavrı söz konusu olduğunda ilk olarak ortaya atılan savlardan biri 1950 seçimleri sonrası bazı komutanların İnönü'nün yanına gelerek emrinde olduklarını bildirdiklerine yönelik dedikodulardı. Bu hadise DP

¹³⁵ Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s.6.

yönetimi ile TSK arasında daha ilk günden bir güven sorunu yaratmıştı. Ancak ilerleyen süreçte DP iktidarının yaptığı tasfiyeler ve atamalar sonrası durumun hükümetçe normalleştiği görülebilir. Hatta hükümette orduya karşı o kadar emin bir duygu oluşmuştur ki, darbenin geliyorum demesine rağmen herhangi bir önlem alma ihtiyacı hissedilmemiştir.

1954 yılından itibaren kıvılcımlanmaya başlayıp 27 Mayıs 1960'ta yangına dönüşüp iktidarı eline alan ihtilal örgütlerinin oluşmasında birçok etken bulunmaktaydı. Bu etkenlerin başında subayların ekonomik durumları gelmektedir. Geçim sıkıntısında olup, kiralanacak daire bile bulmakta zorlanan birçok subay, askeri rotasyon çerçevesinde gittiği her yerde ciddi sıkıntılar yaşamaktaydı. Buna ek olarak iktidara gelmesinden umut bağladıkları DP yönetiminin şartlarını iyileştirmesi bir yana, askere karşı tutum ve söylemleri ilk dönem sunulan desteğin muhalif saflara kaymasına neden olmuştu. Siyasiler arasındaki kavgalar ve bilhassa Başbakan Adnan Menderes'in subaylara yönelik hakaretamiz söylemleri iktidara karşı subayların tepkilerinin daha da artmasına neden oldu¹³⁶. Siyasi gerginlikler, bunun toplumun her katmanına yansımaları, iktidar-muhalefet ilişkilerinin yozlaşması ve yer yer çatışmaya dönüşmesi, demokrasinin tehlikeye girmesi askerleri gelecek adına önlem alma fikrine yönlendirmiş olabilir. Öte yandan bölge ülkelerinde cereyan eden askeri darbelerin de subayların bir kısmını etkilemiş olabileceği belirtilmektedir. Sıralanmaya çalışılan bütün bu sebepler 27 Mayıs darbesine giden yolda örülen taşlar olmuştur.

Demokrat Parti dönemi sivil-asker ilişkileri kesin çizgilerle ayrılabilir kadar net değildi. Bir tarafta DP'yi destekleyen ordu içinde hizipler olsa da aynı şekilde karşıt unsurlar da mevcuttu. Ordu içerisinde 1950'nin başlarından itibaren ihtilalcı örgütler oluşmaya başlamakla beraber, 1954 sonrası ciddi bir artış olduğu bilinmektedir. Genç subaylar arasındaki hoşnutsuzluk 1957 seçimleri sonrası daha da su yüzüne çıkarken, üst kademe de hükümet lehinde tam bir görüş birliği sağlandığı da söylenemez¹³⁷. Neziroğlu yapmış olduğu medya içerik analiz çalışmasında Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı süresince son aylar dışında sivil-asker ilişkilerinde önemli bir sorun olmadığını, basın hükümetin orduya yönelik icraatlarını rejim meselesi yerine bir hükümet

¹³⁶ Başbakan'ın söylediği iddia edilen; "Battalgazi Ordusu", "Ben bu orduyu astsubaylarla yönetirim" gibi cümleler ve Genelkurmay Başkanıyla yaşadığı iddia edilen tartışmalar örnek gösterilmektedir. **age**, s.52.

¹³⁷ Ümit Özdağ, **age**, s.53.

politikası görüp normal karşıladığını belirtmektedir¹³⁸. 27 Mayıs darbesine ilişkin yayınlanmış olan hatıratlardan ve ortaya konan araştırma-inceleme eserlerden de anlaşılacağı üzere ordunun doğrudan doğruya Demokrat Parti'yi hedef alan kesin bir tutumunun var olmadığı, 1943'ten beri ordu içerisinde demokrasinin gelişmesini isteyen gruplar tarafından hassasiyetlerin gözetildiği ve 27 Mayıs'a giden süreçte de bu hassasiyetlerin ön plana çıktığını görmekteyiz¹³⁹.

Demokrat Parti iktidarının son günlerinin yaklaştığı 1960 baharında ülke içerisinde siyasi tansiyon hiç olmadığı kadar yükselmişti. Öyle ki, son yıllarda siyasilerin tartışmalarına ihtilal sözcüğü de dâhil olmaya başlamıştı. 1958 yılında Irak'ta meydana gelen ihtilalle birlikte bu tabir sıklıkla kullanılmış, 7 Eylül 1958'de yaptığı bir konuşmada İnönü; "*İnsan hakları dışında iktidar sürme sevdasına düşen siyaset serserileri ihtilali zorla meydana getirir*" diyerek, yaklaşmakta olan tehlikeden Menderes idaresini uyarılmıştı¹⁴⁰. İnönü'nün bu sözleri söylemesinin altında belki de 1957 yılından beri ihtilal örgütlerinin varlığından haberdar olması yatıyor olabilirdi¹⁴¹. İnönü'nün birtakım faaliyetlerden haberdar olmasına rağmen ihtilalin yapılacağına inanmadığını iddia edenler de vardır. Gazeteci Altuğ, İnönü'nün evinde ihtilalden bir hafta önce gerçekleşen bir toplantıda Bülent Ecevit'in ülkenin gidişatını nasıl görüyorsunuz şeklindeki sorusuna "*Seçime giderler. Seçimden başka hiçbir yol düşünmüyorum*" cevabını verdiğini aktarmaktadır. Bu cevap onun ihtilale ihtimal vermediği olarak yorumlanmıştır¹⁴². Dönemin tanıklarından gazeteci Cüneyt Arcayürek

¹³⁸ İrfan Neziroğlu, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950–1980)**, Ankara 2003, s.76.

¹³⁹ Sadi Koçuş anılarında Üsteğmen rütbesiyle Sarıkamış'ta bulunduğu dönemde Alay Komutanı Albay Nazmi Dora'nın içerisinde o dönem Kurmay Binbaşı olan Cemal Tural'ın (Eski Genelkurmay Başkanı) da bulunduğu bir örgütün varlığından bahsetmektedir. Dora'nın kendisini bu örgüte davet ettiğini ancak kabul etmediğini nakleden Koçuş, daha sonraları örgüte mensup askerlerin taleplerinin demokratik yollarla yerine getirileceğine inanmaları sonucu çalışmalarına son verdiklerini ifade etmiştir. Sadi Koçuş, **age**, s.158. "*İhtilal fikri bu memlekette CHP İktidarı devrinde başlamış ve bu fikir partilerin, memleketin kaderini daima uçurumlara doğru sürüklemeye devam ettikleri 27 Mayıs 1960 yılına kadar gelmiştir. Onun içindir ki milyonların gönül bağladığı DP'yi askeri kuvvetin hedefi ve muhatabı kabul etmek hatalı bir değerlendirmedir.*" Alpaslan Türkeş, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, İstanbul 1977, s.13.

¹⁴⁰ Mustafa Arıkan, "27 Mayıs'a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.4, Konya 1997, s.304.

¹⁴¹ Adnan Çelikoğlu, **age**, s.82.

¹⁴² Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Koza Yayınları, İstanbul 1976, s.21. Metin Toker de hatıralarında 28 Mayıs'ta Gürsel'in İnönü'yü arayarak; "*Size karşı kusurluyuz paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat verseydik bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk*" dediğini, İnönü de cevaben; "*Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim*" dediğini belirtmektedir. Metin Toker, **Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-**

ise; İnönü darbeden haberdar olduğuna emindir. Arcayürek, Orhan Erkanlı ve CHP Genel Sekreter Yardımcısı Turgut Göle'nin İnönü'nün darbe olacağını bildiğini kendisine ifade ettiklerini söylemektedir. Ona göre İsmet İnönü'nün darbenin gününü bilmediğini söylemek bile çok zayıf bir olasılığa oynamaktır¹⁴³.

Darbelerin gizli kurulan örgütler tarafından organize edilmesi nedeniyle, tarihi bir vakia olarak irdelenmesinde belge sıkıntısı çekilmesi en doğal hadisedir. Tıpkı Erkanlı'nın da hatıratının başında belirttiği gibi bu tip örgütler gizlilik kuralı gereği gerilerinde hiçbir belge ya da kayıt bırakmadıklarından bu örgütlerin oluşum şekillerini ve olayların seyrini takip edebilmek için sözü edilen örgütlerde yer alan kişi ya da kişilerin anılarını veya biyografilerini karşılaştırmalı okumak ve incelemek, gerekli verilerin sağlanmasında faydalı olabilmektedir¹⁴⁴. Ordu içerisinde Demokrat Parti hükümetini devirmek üzere ilk hangi gizli teşkilatın kurulduğunu tespit etmek oldukça güçtür. 27 Mayıs ihtilaline doğrudan ya da dolaylı yoldan katılan askerlerin yayınlanan hatıratlarına bakıldığında farklı bilgilerle karşılaşılırken, ortak paydada uzlaşılan görüşler de yok değildir. Bu çerçevede ilk olarak tespit edilen örgüt, Özdağ'ın da belirttiği gibi Kurmay Yarbay Ateşdağlı'nın 1951 yılında kurduğu örgüttür. Bu örgüt 27 Mayıs'a kadar çalışmalarını sürdürmüş olmasına rağmen 27 Mayıs dinamiğini sağlayan Orhan Kabibay ve Dünder Seyhan'ın 1954'te kurduğu "Tuzla Uçaksavar Okulu Örgütü" şeklinde isimlendirilen ekip olmuştur¹⁴⁵. 27 Mayıs hareketinin temellerini atan Dünder Seyhan ve Orhan Kabibay'ın 1954'te kurdukları ihtilal örgütünün kuruluş nedeni olarak şunlar sıralanmıştır: Mevcut derebeylik sisteminin kökünün kazınması, iktidar-muhalefet kavgasıyla yozlaşan politik hayatın değiştirilmesi, Atatürk çizgisine geri dönülerek muasır medeniyetler seviyesine yükselme gayretinin ateşlenmesi, ülkenin iktisadi yönden kendi kendine yeter bir hale getirilmesi, bireyin ekonomik özgürlüğünün sağlanması ve bu yolla siyasi özgürlük ortamının sağlanması. İhtilali

1961, s.21. İnönü'nün defterlerinde de 28 Mayıs 1960 günü Cemal Gürsel'le bir telefon görüşmesi yaptığı kaydı yer almaktadır. İsmet İnönü, **Defterler**, C.2, s.784.

¹⁴³ Cüneyt Arcayürek, **age**, s.127.

¹⁴⁴ Orhan Erkanlı, **age**, s.1.

¹⁴⁵ Ümit Özdağ, **age**, s.75. Ekipte şu isimler yer almaktaydı: Faruk Güventürk, Faruk Ateşdağlı, Naci Asutay, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Suphi Gürsoytrak, Necati Ünsalan, Şükrü İkin, Kemal Güner, Mükerrrem Erensü, Necmi Bek, Rıza Akaydın, Dünder Seyhan, Rıfat Baykal, İhsan Gürkan, Süreyya Yüksel, Turan Orkan, Nejat Kumuşoğlu ve Nuri Hazer. Bkz: Dünder Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Hür Dağıtım, İstanbul 1966, s.53.

yapma gerekçelerini bu şekilde sıralayan Seyhan, hareketin meşruiyetini de şu sözlerle açıklamaktadır:

“1954’ten beri memleketi ihtilale götürmeye çalışmış ve bunda vatanın sayısız menfaatlerini görmüş ve hesaplamış bir adamım. Bir memleket ihtilale götürülürken muharrik kuvvet bu ihtilali hazırlayanların heves, iktidar ve sergüzeşt arzularından alınmış ise gelecek ihtilal felaketten başka bir şey getirmez. Ama ihtilalciye memleketteki ihtilal evvelsi ortam ihtilali hazırlamak ve yapmak için gerekli fikirleri empoze etmiş bulunursa o ihtilali tahakkuk ettirmeye çalışmak bir memleket vazifesi olur...”¹⁴⁶”

Darbe hazırlıklarının başlangıcı ile ilgili verilen tarihler 1943'lere kadar geri götürülse de genel kanıda olduğu gibi 1954 bu işin miladıdır. Belki ihtilalci kadrolar İsmet Paşa'ya karşı girişmeye cesaret edemedikleri hareketi daha zayıf ve alt etmesi kolay gördükleri DP iktidarına karşı yapmayı uygun görmüş olabilirler. Bu yönde düşünmemizin nedeni ise ihtilali yapan kesimin yönetimden memnuniyetsizliğinin yalnızca 1950–1960 arasını kapsamaması, daha da geriye giderek Atatürk'ün ölümünden sonraki süreci eleştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Seyhan'ın kitabında ifade ettiği şu nokta bu açıdan önemlidir:

“Ne olursa olsun o günkü halk da İsmet Paşa'dan bıkmıştı ya... Usanç müşterekti. O günkü halk da yokluktan şikâyetçi idi... Türk aydınının çoğu da onlarla beraberdi. Durmuş olan inkılâplar bezdirmişti, aydın kafalı Atatürkçüleri hız ve hareket istiyorlardı. Yarından her gelecek hareket bu hızı getirecekmiş gibi geliyordu. İsmet Paşa'dan kurtulmak, Atatürk'e kavuşmak demek olacaktı”¹⁴⁷”

1955 yılında Dünder Seyhan'ın Harp Akademisi'nde öğrenimine başlamasından sonra örgütlenme faaliyetlerini burada da sürdürdüğü görülür. Bu çerçevede Binbaşı Faruk Güventürk'le işbirliğine giden Seyhan burada Harp Akademisi örgütü ya da “Atatürkçüler Cemiyeti” olarak anılacak yeni bir teşkilatlanmaya gitti. Tuzla ekibinden Kabibay böyle bir örgüte ilk defa katılıyormuş izlenimi vererek gruba dahil olmuş, onun haricinde Kurmay Albay Faruk Ateşdağlı, Kurmay Albay Naci Asutaylı, Binbaşı Şükrü İlkin, Yüzbaşı Rıfat Baykal, Yüzbaşı Mükerrerem Erensu, Binbaşı Necdet Üruğ, Yüzbaşı Ahmet Yıldız, Binbaşı Nuri Hazer ve Yüzbaşı Kemal Güner de ekibe dahil olmuştu. Hücreler şeklinde örgütlenen bu yapının toplantılarında darbeden bahsedilmemiş, yalnızca ordunun ıslahı için önemli mevkilere yapılacak tayinlerin kontrol edilmesi üzerine çalışılmıştı¹⁴⁸. Aslında bu tarz bir girişim darbe örgütlenmesinin temel mantığına aykırı değildi. Hükümetin devrilmesi konuşulmasa bile ordudaki stratejik

¹⁴⁶ age, s.22.

¹⁴⁷ Dünder Seyhan, age, s.22.

¹⁴⁸ Ümit Özdağ, age, s.76-77.

mevkilerin ele geçirilmesinin darbe şartlarının oluşması için en temel evrensel hazırlık olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

1956 Eylül'ünde Albay Talat Aydemir'in de Dündar Seyhan ve ekibinin girişimlerine benzer bir teşkilat kurduğu görülmektedir¹⁴⁹. Aydemir'in örgütünün çekirdek kadrosunda Adnan Çelikoğlu, Sezai Okan ve Osman Köksal bulunmaktaydı. İlk toplantıda örgütün görünen ve gizli amacı, çalışma şekli, üyelerinin nitelikleri gibi detaylar konuşulup karara bağlanmıştı. Örgütün kuruluş amacı; TSK'nin ülkeyi dış tehditlere karşı koruma konusunda yeteneklerinin geniş olmasına karşılık, iç tehdit noktasında yetersiz olduğu, dâhili düşmanlara karşı ki, bunlar iktidar sahipleri de olabilir, cumhuriyeti ve Atatürk ilke ve devrimlerini korumak, kollamak hususunda örgütlü bir yapının ortaya konması şeklinde ifade edilmiştir¹⁵⁰. Ancak örgüt genişleme çalışmalarında bu amacını “orduyu reorganize etmek” ifadesiyle gizlemeye çalışmıştır. Örgüte hiçbir şekilde sivil üye alınmaması, beş kişilik hücreler halinde çalışılması, alınacak subaylarda belirli özellikler aranması ve Aydemir, Köksal, Okan ve Çelikoğlu'nun her konuda veto hakkına sahip olması temel prensipler olarak karşımıza çıkar¹⁵¹.

Öte yandan Ankara'da Genelkurmay Başkanlığında görevli Kurmay Albay Sadi Koçaş ve Albay Esengin'in de bir örgüt kurdukları görülmektedir. 4 subaydan oluşan Koçaş Örgütünü diğer gruplardan ayıran en temel özelliği başka gruplarla birleşmeme düşüncesinde olmaları ve iktidarı devirmeye taraftar olmakla beraber yönetimi devralmama prensibini gütmeleridir. Özdağ'a göre bu yaklaşım ihtilal örgütlerinin tabiatına aykırıdır¹⁵². Bu yaklaşım tarzının sonucu olarak amaçlarının ya yönetimi CHP'ye devretmek olduğu ya da bir şekilde sivillere devrederek ateşi doğrudan elinde tutmayıp maşa olarak kullanmak şeklinde de değerlendirilebilir. Aksi takdirde böyle bir örgüt kurmanın herhangi bir anlamı olmayacaktır. Kurulan örgütlerin neredeyse hepsinin birbirinden haberi vardı. Bu örgütler 1957 sonrasında birleşme yoluna giderek güç birliği sağladılar ve Özdağ'ın “Birleşik Örgüt” olarak adlandırdığı bu grup ileride ilan edilecek MBK'nin temel nüvesini teşkil etti.

¹⁴⁹ Talat Aydemir, **age**, s.25; Ümit Özdağ, **age**, s.77; Uğur Mumcu, **İnkılap Mektupları**, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yay, Ankara 2009, s.15; Adnan Çelikoğlu, **age**, s.76.

¹⁵⁰ Uğur Mumcu, **age**, s.16–17.

¹⁵¹ Ümit Özdağ, **age**, s.78.

¹⁵² **age**, s.79.

Bir taraftan ihtilal örgütleri hazırlıklarını yaparken, öte yandan 1960 yılı içerisinde bir erken genel seçim yapılması olasılığı her geçen gün artmaktaydı. 1957 seçimlerinde kan kaybeden Demokrat Parti güven tazelemek, CHP ise önceki seçimde gerçekleşen oy artışını sürdürüp iktidarı devralmak niyetindeydi. Demokrat Parti'nin önde gelen simalarından Rıfki Salim Burçak bu süreci olumlu bulmakta, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlarla, seçim kanununda yapılan değişiklikler ve milletvekillerinin transfer olması önündeki engellerin kaldırılmasının kendilerine avantaj sağlayacağını düşünmekteydi¹⁵³. DP milletvekillerinden Cihat Baban da Menderes'i darbeden önce uyardığını, tutulan yolun hukuk sınırlarını aştığını, memnun olmayanların sayısının arttığını, Başbakanlıktan çekilerek biraz da durumu dışarıdan incelemesi gerektiğini söylediğini ifade etmiştir. Başbakan Menderes'in de kendisine, *“Cihat Bey ben de öyle düşünüyorum. Ancak büyük işlere başladık ve bunlarda bir hayli de yol aldık. Bunların hepsinin hukuk çerçevesinde olduğunu iddia edemem. İlk fırsatta bu gayri hukuki işleri düzelttikten sonra çekileceğini”* aktarmıştır¹⁵⁴.

Demokrat Parti içindeki ılımlı ve sağduyulu kesim Harbiye yürüyüşü sonrası kabine içerisinde değişiklikler yapılması yönünde kendi aralarında toplantılar gerçekleştirirken, bu konular 23 Mayıs 1960 tarihli Genel Kurul toplantısında gündeme geldi. Genel Kurul öncesi Sıtkı Yırcalı önderliğinde bir grup Anadolu Kulüp'te toplanarak ortak hareket etme yönünde tavsiyelerini dile getirmelerine rağmen, Genel Kurul'da kabine değişikliği yönündeki istekler hem Bayar, hem Menderes tarafından olumsuz karşılandı. Böyle bir değişikliğin hükümeti güçsüz göstereceği, zafiyet temsil edeceği fikirleri savunularak 27 Mayıs öncesi belki de son kez darbeyi frenleme imkânı da ortadan kalkmış oluyordu¹⁵⁵.

Ülkede tansiyonun düşürülmesi adına erken seçim, kabine değişikliği gibi tartışmalar DP içinde ve dışında yapılırken, darbe hazırlığındaki gruplar da doğru zamanın gelmesini bekliyorlardı. Çünkü müdahale şartları olgunlaşmadan girişilecek bir harekât bütün planları altüst edebilirdi. 1957 seçimleri öncesinde Aydemir ve arkadaşları ihtilalin zamanlaması konusunda görüşmeler gerçekleştirirken Osman Köksal; bunun için henüz erken olduğunu, iktidarın hukuk dışı davranışlarına,

¹⁵³ Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları**, 1998 Ankara, s.635-637.

¹⁵⁴ Sami Küçük, **age**, s.77.

¹⁵⁵ Mithat Perin, **age**, s.49.

ekonomik ve sosyal yapıdaki bozulmalara ve ülkedeki tansiyonun her geçen gün artmasına rağmen tüm ordu ve milletin bir darbe ortamı oluştuğuna ikna olmadığını ve sabırla beklenilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁵⁶. Darbeye kati kararın ne zaman verildiği sorusuna yanıtı ise Özkaya vermektedir. Ona göre; 28–29 Nisan olaylarından sonra 1 Mayıs gecesi Başbakan Menderes'in eylemlere katılan kişi ve grupları asi, siyasi irticacı ve komünist usullere uyan kişiler olarak tanımlayan konuşması Davut Paşa Kışlası'nda düğmeye basıldığı andır¹⁵⁷. Tevfik Subaşı da; 28–29 Nisan olayları sonrası Orhan Erkanlı'nın kendi bölük komutanlarına ihtilale var mısınız? Sorusunu ilk defa o zaman yönelttiğini belirtmektedir¹⁵⁸. Özkaya 28–29 Nisan olaylarına kadar silahlı bir eylem yapma yönünde herhangi bir ittifakın ya da planın olmadığını da ifade etmiştir¹⁵⁹.

Darbenin yapılacağı tarihin tespit edilmesi büyük öneme haizdi. Yapılacak bir zamanlama hatası her şeyi berbat edebileceği gibi, ülkeyi de geri dönülmez bunalımlara sürükleyebilirdi. Darbe tarihi olarak önce 19 Mayıs düşünülüyse de o tarihte Harp Okullarında sınavların olması¹⁶⁰, ardından 20 Mayıs'ta da Hindistan Devlet Başkanı Nehru'nun Türkiye ziyareti planların ertelenmesine neden olmuştu. Öte yandan Haziran'ın ilk haftası Yunanistan'da yapılacak olan NATO toplantısı da darbe tarihinin belirlenmesinde etkenlerdendi. Nehru'nun ziyareti ile NATO toplantısı arasında bir toplantı bitip diğeri başlamadan, Türkiye'nin uluslararası alandaki saygınlığı zedelenmeden bu operasyonun yapılması şarttı. Başbakan, bakanlar ve komutanların yurtdışında olduğu bir sırada askeri müdahale olması, Türkiye dışında bir hükümet kurulması alternatifini doğurabilirdi ki, bu da başka sorunları beraberinde getirecekti. Bu nedenle harekât tarihi önce 26 Mayıs, Ankara'daki grubun hazırlıklarının tamamlanamaması sonrası da 27 Mayıs olarak kararlaştırılmıştı¹⁶¹.

Subaylar tarafında hazırlıklar tam gaz sürerken siyasi iktidar gündelik sorunların içerisinde boğuşmaktan yaklaşan felaketi göremiyordu. Ordu üst komuta kademesi Demokrat Parti iktidarını destekliyor gibi görünmesine rağmen küçük rütbeli subaylar

¹⁵⁶ Uğur Mumcu, **age**, s.33.

¹⁵⁷ Mehmet Şükran Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, İleri Yay, İstanbul 2005, s.140–141.

¹⁵⁸ Tevfik Subaşı, **age**, s.106.

¹⁵⁹ Mehmet Şükran Özkaya, **age**, s.50.

¹⁶⁰ Mehmet Şükran Özkaya, **age**, s.169–170; Tevfik Subaşı, **age**, s.139.

¹⁶¹ Sami Küçük, **age**, s.89.

tam tersi şekilde düşünmekte, bu nedenle vazifelerini isteksizce yerine getirmekteydiler. Subaylar DP-CHP kavgası içerisinde demokrasinin darbe olmadan yaşatılamayacağı düşüncesindeydiler¹⁶². Olayların her geçen gün artması üzerine hem Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e, hem de Başbakan Adnan Menderes'e ihtilal olacağı yönünde ihbarlar ulaşmaktaydı. İhtilal ihbarları Başbakana iletiliyor, ancak o bunları dikkate almıyordu. Büyük bir uyarı niteliğinde olan Harp Okulu yürüyüşünden sonra dahi durumun ciddiyetini kavrayamamıştı¹⁶³. Ordu üst kademelerinin iktidar yanlısı tutumu DP önde gelenlerini yanıltırken, dönemin gazetecilerinden ve DP Milletvekili Mithat Perin darbe ile ilgili birçok işaret olduğunu fakat bunların bir türlü görülmediğini ya da görünmek istenmediğini ifade ederek şu sözlerle durumu özetlemiştir:

“Haberleri alıyor, belgeleri ele geçiriyor, gelmekte olanı gözle görüyor, kızıyor, sadece kızıyor ama buna bir çare düşünemiyor, düşünmüyor ve sorumlular da işi bir türlü gerektiği kadar ciddiye alıp gerekli tedbirlere başvurmuyorlardı... Evham şüphecilik alıp yürüyor, kimse gerçeklerin üzerine eğilip değerlendiremiyordu¹⁶⁴.”

Nihayetinde 27 Mayıs 1960 günü sabaha karşı Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyması ile bir devir kapanıp yepyeni ve bilinmezlerle dolu bir dönemin kapıları açılmış oldu. 1960 askeri darbesinin temellendirilmesi noktasında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal buhranın irdelenmesi kilit önem taşımaktadır. Ülkedeki ekonomik darboğaz ve bundan en çok etkilenen toplumsal kesim olan küçük burjuvazinin iktidara karşı hoşnutsuz tutumu, sabit gelirli kesimlerin, işçi, memur, asker gibi, her geçen gün artan gelir-gider dengesizliği ile aydınların hem ekonomik hem de siyasal açıdan ülkenin gidişatından gayri memnun olmaları birbirleri ile eklenince buradan doğacak işbirliğinin iktidar için ciddi bir tehdit olduğu görülebilir. Ancak bu kesimlerin aksiyona geçecek enerjiyi silahlı kuvvetlerde, genç subaylarda görmeleri, yıllardır kendisini cumhuriyetin ve devletin savunucusu olarak gören ordu için ateşleyici güç olmuştur¹⁶⁵. Darbenin nedenlerini sorgulayan yazarlar çeşitli görüşler bildirmişlerdir. Eroğlu'na göre; Demokrat Parti iktidarı devletin temelini teşkil eden sosyal müesseslerle ilgisini kaybetmiş, anayasayı çiğnemiş, temel hak ve özgürlükleri kısıtlamış ve kısmen kaldırmış, muhalefetin işleyemez hale gelmesine yol

¹⁶² Adnan Çelikoğlu, *age*, s.108-109.

¹⁶³ *age*, s.126.

¹⁶⁴ Mithat Perin, *age*, s.44-45.

¹⁶⁵ Stefanos Yerasimos, *age*, s.230-234.

açmış ve tek parti diktatoryası haline dönüşmüştür¹⁶⁶. Özkaya 27 Mayıs öncesi DP tarafından yapılan anayasa ihlalleri olmasa, basın, üniversite baskıları bulunmasa, muhalefet partisi kapatılmaya çalışılmasa ve İsmet İnönü'ye karşı girişilen hareketler olmasaydı askerinin bir müdahalede bulunma ihtiyacını hissetmeyeceğini belirtmiştir¹⁶⁷. Darbenin sebeplerine bakıldığında bu hareketin temel dinamikleri arasında iktidar-muhalefet ilişkisinin birbirlerine tahammülsüzlük seviyesine ulaşması görülebilmektedir. Başgil, DP-CHP çatışmasının kaynağının iktidarın yaptığı hatalardan ziyade iki parti liderinin İnönü ve Bayar'ın birbirleri arasındaki mücadelede aranması gerektiğini ve muhalefetin uzlaşmaz tutumlarını ifade etmektedir¹⁶⁸. Bahri Savcı 27 Mayıs Hareketini siyaseti ve ekonomiyi toplumsal kılma hareketi olarak tanımlarken, bunun bir ayağını 1908 devrimini gerçekleştiren Jön Türklere, bir ayağını da 1946'da çok partili hayata geçişle birlikte Demokrat Parti'ye dayandırır. Ancak ikisinin de ötesinde toplumsallık şuurunun daha da gelişmiş bir dinamik olduğunu ifade eder¹⁶⁹. Savcı'ya göre; 27 Mayıs dinamiği toplumsal olanı hedef aldığı için sonrasında gelişen siyasi gruplar onun etkisiyle ülke gündemine taşınmıştır. Dini referanslı siyasi partilerden, otoriter gruplara, merkezi konumda yer alan partilerden sosyalist gruplara kadar geniş yelpazede hepsi yaşam alanını 27 Mayıs'ın getirdiği rejimde bulmuştur¹⁷⁰. İnönü, 27 Mayıs darbesinin CHP ve DP arasındaki geçimsizliklerden ve kardeş kavgasının önlenmesi için yapıldığı yönündeki yorumları reddederek böyle bir yaklaşımın özgürlük ve demokrasi mücadelesi veren kesimler ile meşruiyetini kaybetmiş azınlık DP idaresinin aynı kefeye konması manasına geleceğini söylemiştir¹⁷¹. Darbecilerin lideri olacak olan Cemal Gürsel de darbeyi şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bu devrim birkaç kişinin saltanat kurma hevesiyle yapılmış bir hareket değildir. Bu hareket memleketin süratle felakete doğru gittiğini gören silahlı kuvvetlerin milletle beraber yaptığı bir harekettir.”¹⁷²

¹⁶⁶ Hamza Eroğlu, **age**, s.227.

¹⁶⁷ Mehmet Şükran Özkaya, **age**, s.126.

¹⁶⁸ Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çev. Ali Sebük-Hakkı Akın, Yağmur Yay, İstanbul 2006, s.32, 178.

¹⁶⁹ Bahri Savcı, “27 Mayıs Dinamiğinden Yönelimler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.25, S.2, Ankara 1970, s.285.

¹⁷⁰ **agm**, s.293.

¹⁷¹ **Son Havadis**, 10.09.1961.

¹⁷² F.Edip Çelik, “Çalışma ve Kültür”, **Akşam**, 20.07.1960.

27 Mayıs darbesinin iç yüzüne ilişkin yapılagelen tartışmalar arasında bu darbenin dış kaynaklı olduğu, arkasında Rusya, ABD ve diğer batılı devletlerin bulunduğu iddiaları süregeledursun, bu iddialarla ilgili henüz kesin bir kanıt ortada bulunmamaktadır. Böyle büyük siyasi ve toplumsal bir olayın açıklanmasında dünyanın her yerinde olabileceği üzere Türkiye’de de istihbarat örgütlerinin faaliyetleri spekülasyon konusu edilmektedir. Bu doğrultuda mevcut veriler çerçevesinde kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla beraber, dünyanın önde gelen istihbarat örgütlerinin bir harekâttan tamamen bihaber olmaları da beklenemez. Tartışmaya açık olan husus ise darbeyi yapan subayların bu gruplarla ilişkileri üzerinedir. Bununla ilgili olarak Numan Esin’in tespiti yerinde görülmektedir:

“Dış müdahaleler kimi götürecekti? 27 Mayıs’tan önceki dönemde ordunun başındaki adamlar zaten Demokrat Partiydi. Genelkurmay Başkanı, bütün kuvvet komutanları iktidarın emrindeydi. Onlarla ne değişecekti? Onun altında ordu içinde kurulmuş gizli örgütlerin ise dış dünyayla hiçbir şekilde ilişkisi yoktu. Üstten biçimlendirilmiş bir hareket olsa söylendiği tarzda dış güçlerin müdahalesi etkinlikleri olabilir... Ama bizim hareketimiz tümüyle tabandan gelen bir ordu gençliği hareketidir. İçimizde general bile yoktur.¹⁷³”

Darbenin baş aktörlerinden Özkaya da hatıratında darbeden ABD’nin kesinlikle bilgisi olmadığını, New York Times’dan yaptığı iktibasla ortaya koymaya çalışmıştır¹⁷⁴. Sami Küçük:

“İhtilalin oluşumunda Amerika dâhil hiçbir devletin yardım ve teşviki olmadığı gibi, biz de bu konuda bütün yabancılardan uzak durduk. Bu söylentiler ziyaret tarihi(Menderes’in Moskova ziyareti) ile ihtilal tarihinin tesadüfen birbirlerine yakın olması dışında hiçbir ciddi kaynağa dayanmamaktadır.¹⁷⁵” diyerek hareketlerini savunmuştur.

Türkiye’de askeri bir müdahalenin olabilme ihtimalini Ankara’da en iyi idrak eden elçiliklerden biri İngiliz elçiliği olmuş, İngiliz Elçisi Londra’yla yapmış olduğu yazışmalarda Türkiye’de askeri bir müdahalenin olabilmesi yönünde huzursuzlukların gitgide arttığını ifade etmiş, nitekim müdahale sonrası yeni yönetimin tanınması noktasında İngiliz çıkarları gereği bir çekince görülmemiştir. Darbe sonrası yapılan duyuruda Türkiye’nin uluslararası anlaşmalarına, NATO’ya ve CENTO’ya olan bağlılığın ifade edilmesi İngilizlerce tatmin edici bulunmuştur. İngiliz yetkililerin tek çekincesi Yassıada Mahkemeleri üzerine oluşmuş ve yargılama sonrası verilmesi

¹⁷³ Numan Esin, *age*, s.92.

¹⁷⁴ Mehmet Şükran Özkaya, *age*, s.196–197.

¹⁷⁵ Sami Küçük, *age*, s.157.

muhtemel idam kararlarının uygulanmaması için girişimlerde bulunulmuştur¹⁷⁶. Ancak bu tür girişimlerin hiçbir sonuç vermediği ilerleyen günlerde ortaya çıkmıştır.

27 Mayıs darbesine giden süreçte toplumun politize ve mobilize olması, iktidarın elini zayıflatırken muhalefetin kurumsal şemsiyesinin genişlemesine vesile olmuştur. Bu noktada öğrencilerin, işçilerin, kadınların ve toplumun her kesiminden insanın sivil toplum örgütleri çatısı altında bir araya gelmesi ülkede STK'leri önemli bir toplumsal güç haline getirmiştir. 27 Mayıs'ın sosyolojik tabanını da üniversitelerin, sendikaların, basın, derneklerin oluşturduğu göz ardı edilemez. Üniversite öğretim üyeleriyle yaşanan gerginlikler, yargıda ve orduda girişilen tasfiyeler, basın kanununun anti-demokratikleştirilmesi, gösteri ve yürüyüş kanununun daraltılması, muhalefet partileri ile olan ilişkilerin gerginliğinin her geçen gün artırılması, sendikaların kapatılması, seçim kanununun değiştirilmemesi, 6-7 Eylül Olayları, plansız büyüme ve ekonomik sıkıntıların baş göstermesi DP iktidarının sallandığının belirtileri ve müdahaleyi hazırlayan nedenler olarak sıralanabilir.

Resim 2: Darbe Sonrası Çözülmesi Gereken Meseleler Karşısında Düşünen Adam: Cemal Gürsel. (Akşam, 16.09.1960)

27 Mayıs darbesinin Türk tarih yazımındaki değerlendirilmesi iki türlü olmuştur. 1960 müdahalesi ve anayasası ya göklere çıkarılmış, ya da artık gözden düşmüş olan

¹⁷⁶ Cihat Göktepe, "İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi", **Türkler**, C.17, Editörler: Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, s.54-64.

bürokratik grupların siyasi yapıda etkinliğini tekrar elde etmek için giriştiği anti-demokratik bir girişim olarak değerlendirilmiştir¹⁷⁷. 27 Mayıs hareketi çok partili siyasal hayata geçişin öncesi ve sonrasında derinlemesine bir şekilde değerlendirildiğinde TSK mensuplarının belirli bir zümreye veya partiye değil, bir tutuma karşı harekete geçtikleri daha net görülebilmektedir¹⁷⁸. Bunun en güzel kanıtı da darbeyi yapan subayların kendi aralarındaki fikir çatışmaları ve ayrılıklardır. Bu mücadeleden galip çıkan kesimin sonraki süreçte 27 Mayıs hareketine yön vermiş olması hareketin çıkış dinamiklerini gözden kaçırmamıza engel teşkil etmemelidir.

1.2. MİLLİ BİRLİK KOMİTESİNİN OLUŞUMU

27 Mayıs 1960 sabahı Türkiye bambaşka bir güne uyandı. Tıpkı gece ile gündüz gibi, 26 Mayıs 1960'taki yönetim ile 27 Mayıs 1960'taki yönetim birbirinden taban tabana zıt bir haldeydi. Uzun zamandır sinyalleri alınan fakat önüne geçilemeyen ya da geçilmek için bir şey yapılmayan askeri müdahale gerçekleşmişti artık. Türkiye genelinde darbe sonrası öyle bir tablo ortaya çıkmıştı ki, toplumun büyük bir kesimi böyle bir hareketi bekliyor, onaylamasa da kabulleniyor gibiydi. Bu noktada ya suçluluk psikolojisi ya da askeri idarenin ortaya koyabileceği sert tutumdan ve yaptırımlardan çekince söz konusu olabilir. Veyahut işlerin daha da kötü noktalara taşınmaması, devletin ve milletin bekası için toplumda geçici bir suskunluk yaşandığı düşünülebilir. Nihayetinde bu suskunluk gerek anayasa referandumunda, gerek 1961 seçimlerinde ve gerekse de 1965 seçimlerinde sandık başına gidildiğinde demokratik tepkiler gösterilerek bozulmuştur.

27 Mayıs darbesi incelendiğinde en çok yapılan genellemelerden biri darbeyi gerçekleştiren subaylarla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bütünleştirilmesi ve olayın sorumluluğunun kişi, rütbe ya da kurumsal değerler ayırt edilmeksizin Ordu'ya yüklenmesi olmuştur. Ordu içerisindeki fikir ayrılıklarının günlük siyasi çekişmeler ya da çıkarlar üzerinden ele alınması bu yanlışın ortaya çıkmasında önemli bir yer tutar. Bu noktada vurgulamak istediğimiz husus; darbeyi yapan subayları tek bir düşünce kalıbından çıkmış ve topyekûn uzlaşa içinde olduklarını söylemenin imkânsızlığıdır. Bunun en güzel kanıtı da; henüz 26 Mayıs 1960 günü dahi darbe liderliğini kimin üstleneceğinin bilinmemesi, Ankara ve İstanbul grupları arasındaki fikir ayrılıkları,

¹⁷⁷ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim, İstanbul 2004, s.195.

¹⁷⁸ Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, **age**, s.6.

ileride kurulacak olan Milli Birlik Komitesi'nde yaşanacak çatlaklar ve yeni darbe girişimleridir. Yaşanan olaylara bu zaviyeden bakıldığında, 27 Mayıs sonrası Türkiye tablosunun daha kolay anlaşılacağı kanaatini taşımaktayız. Darbe sonrası idare ile ilgili yukarıda sayılan aksaklıkların temelinde tabandan gelen bu hareketin lider yoksunluğu gelmekteydi. Aydemir'e göre de; 27 Mayıs ihtilali teşkilat bakımından başsız, belirli bir merkez ve karar mercii nerdeyse olmayan, ihtilal sonrasının hedefleri ihtilale katılanlara rehber olacak ve yön tayin edecek şekilde gösterilmemiş, hazırlık, örgütlenme ve karar alma mekanizmaları zayıf bir hareketti¹⁷⁹.

İhtilal örgütünün liderlik sorunu yaşamasının temel nedeni olarak örgütü kuran iki kişiden biri olan Seyhan, en büyük hatalarının bu hususta olduğunu, Kabibay'la beraber bu işe giriştikleri ilk gün ikisinin de birbirine sonsuz itimatları nedeniyle liderliği aralarında paylaştıklarını ifade etmiştir. Bu durum örgüte sonradan katılacak askerler tarafından kabul edilmiş, ileride de bir liderlik probleminin doğmasına yol açmıştır¹⁸⁰. Subaylar arasındaki liderlik tartışmalarında birkaç ismin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar arasında İsmet İnönü, Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu, Fahri Özdilek, Ragıp Gümüşpala yer almaktaydı. Subayların birçoğu İsmet Paşa'yı ihtilalin lideri olarak görmek istemekle beraber CHP ve İsmet Paşa ayrımı dikkatlice yapılıyordu¹⁸¹. İnönü nezdinde yapılan yoklamalarda olumsuz yanıt alınması, Özdilek'in teklifi kabul etmemesi ve Erzurum'daki Üçüncü Ordu Komutanı Ragıp Gümüşpala'nın hem taşrada olması, hem de iktidara yakınlığı subaylar tarafından uygun görülmemiştir¹⁸². Yukarıda zikredilen isimlerin olmaması, hareketin başında emir komuta zinciri, kabul görme ve prestij açısından bir Orgeneral olması gerekliliği Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel ismini ön plana çıkarmıştı. Yapılan istişareler sonrası liderlik teklifini Gürsel'in kabul etmesiyle darbeciler için liderlik sorunu aşılmış oldu. Gürsel'in bu kararı almasıyla ilgili ortaya çeşitli görüşler atılmıştır. Perin, Cemal Gürsel'in iktidara karşı tutum almasını Erdelhun'un ikinci defa Genelkurmay Başkanlığına atanmasına bağlamaktadır. Buna neden olarak Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun gerek NATO toplantılarında, gerekse de dış ilişkilerle ilgili toplantılara dil bilmeyen bir Genelkurmay Başkanı ile gitmek istemediği ileri sürülen

¹⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s.6.

¹⁸⁰ Dündar Seyhan, *age*, s.44.

¹⁸¹ Tefik Subaşı, *age*, s.131.

¹⁸² Sami Küçük, *age*, s.85-86.

bahanelerdendir¹⁸³. Ayrıca DP'nin kurucularından Koraltan da; Cemal Gürsel'in Genel Kurmay Başkanlığına atanmamasından duyduğu kırgınlık ve küskünlükle dönemin Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e gönderdiği mektubun öneminin Demokrat Partililerce daha sonra anlaşıldığını itiraf etmiştir¹⁸⁴.

27 Mayıs 1960 günü ordunun yönetime el koyması sonrası kamuoyunda en çok merak edilen husus idareyi ele geçiren kişilerin kim olduğuydu. 27 Mayıs sabahı radyolarını açanlar Albay Alpaslan Türkeş'in sesinden ihtilali yaptığını açıklayan “*Milli Birlik Komitesi*” adlı ihtilalci grubun adını öğrenmiş oldu. İhtilali takip eden günlerde gündelik yaşamın devam ettirilmesi için alınan birtakım tedbirler “*Milli Birlik Komitesi Tebliğleri*” başlığıyla halka duyurulurken, tebliğlerin altında MBK ve lideri Orgeneral Cemal Gürsel'in adı yer almaktaydı. MBK üyelerinin isimleri ilk etapta açıklanmamıştı. Bunun nedenlerinden biri güvenlik olmakla beraber asıl neden ise kurul üyelerinin isimlerinin net olarak belli olmamasıydı. İhtilalcilerin kendi içlerinde bu konuda önceden bir karar almaması ve uzlaşma olmaması da etkindir. İhtilal sonrası karmaşık ortamın oluşmasının sebebinin Erkanlı şöyle açıklamaktadır: “*Biz 27 Mayıs'ı yaparken ülkede bir ihtilal platformu vardı ama bir ihtilal fikri yoktu. Biz ihtilali çok kolay yaptık. Fakat hazır değildik*¹⁸⁵.” Ankara'daki karışık durumu bir diğer MBK üyesi Muzaffer Özdağ da şu sözlerle ifade etmişti: “*Durum felaket. Kesin bir otorite buhranı var. Cemal Paşa iyi niyetli bir adam ama ne yapacağını bilmiyor. Türkeş Başbakanlık Müsteşarlığına oturdu*¹⁸⁶. *Fakat hiçbir egemenliği yok. Diğer ihtilalci arkadaşların hepsinden ayrı ses çıkıyor*¹⁸⁷.” Bu karışık ortamda ne yapılacağını tam olarak kestiremeyen Gürsel'in darbenin kalbinde yer alan subaylara artık kışmalarınıza dönün şeklindeki ifadeleri oradaki subayları oldukça kızdırmış, Sezai Okan da General Sıtkı Ulay'a,

“Paşam lütfen Cemal Gürsel Paşa'ya söyleyiniz. Bu ihtilali bizler planladık. Tüm sorumlulukları birkaç senedir biz yüklendik. Neticede bugünkü büyük başarıları bizler elde

¹⁸³ Mithat Perin, *age*, s.30.

¹⁸⁴ Refik Koraltan, **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar**, Yay. Haz. Kamil Maman, Timaş Yay., İstanbul 2013, s.203.

¹⁸⁵ Kurtul Altuğ, *age*, s.28.

¹⁸⁶ Kurmay Albay Alpaslan Türkeş 30.05.1960 tarihinde Devlet Reisi ve Başvekil Cemal Gürsel tarafından Başvekalet Müsteşarlığı'na atandı. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** (Bundan sonraki dipnotlarda BCA kısaltması kullanılacaktır), 30.11.1.0/283.16.1.

¹⁸⁷ Numan Esin, *age*, s.111–112.

ettik. Kendileri gelip burada bundan böyle bizlerle beraber çalışacaklarını açıkça belirtsinler. Aksi halde ihtilal henüz bitmemiştir...” diyerek Gürsel’e ihtarda bulunmuştu¹⁸⁸.

İhtilalin ardından komite üyesi olsun ya da olmasın bütün subaylar soluğu karargâhta almıştı. İhtilali yapan subayların çoğu hücre şeklinde örgütlenmeleri nedeniyle birbirini tanımıyor, dolayısıyla kimin neden orada olduğuna bir türlü anlam verilemiyordu. Bu durum yukarıda izah edilen karmaşayı doğurmuş, kargaşanın önlenmesi ve Milli Birlik Komitesi’nin belirlenmesi için yeni bir yol belirlenmişti. Buna göre; Ankara ve İstanbul örgüt üyelerinden 9 kişilik bir merkez kurul oluşturulup komiteye kimlerin gireceği saptanarak önce 42 kişi olan MBK listesi daha sonra Gürsel’in isteği üzerine 38 kişi olarak ilan edilmişti¹⁸⁹.

İhtilal komitesine dâhil olacak isimlerin belirlenmesinde; ihtilalin içindeki hizmet, rütbe, dört kuvvetin temsili, ordu içindeki itibar, temsil yeteneği ve gelecekte üyeden beklenen hizmetlere yetkinliği etkili olmuştu¹⁹⁰. 13 Haziran 1960 günü açıklanan Milli Birlik Komitesi üyeleri¹⁹¹, 24 Haziran günü Meclis’te yapılan törenle yemin ederek görevlerine başladılar¹⁹². 16 ay 18 gün iktidarda kalacak olan MBK silahlı kuvvetler arasındaki çeşitli gruplardan oluşan farklı eğilimlerin bir sentezi görünümündeydi. Bu komite içinde en kısa sürede sivil yönetime geçilmesini isteyenlerle beraber “Nasyonel Sosyalistler” ve bir kısmında da sosyalistlik görülmekteydi¹⁹³. MBK lideri Orgeneral Cemal Gürsel 27 Mayıs 1960 günü radyodan yaptığı konuşmada müdahalenin gerekçelerini sıralarken gelecekteki idareye yönelik sinyalleri şu sözlerle ifade etmişti:

¹⁸⁸ Mehmet Şükran Özkaya, *age*, s.211.

¹⁸⁹ Numan Esin, *age*, s.114.

¹⁹⁰ Kurtul Altuğ, *age*, s.31.

¹⁹¹ Komite şu isimlerden oluşmuştu: Başkan Cemal Gürsel, Ekrem Acuner, Fazıl Akkoyunlu, Rafet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, İrfan Baştuğ, Rifat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Mustafa Kaplan, Suphi Karaman, Muzaffer Karan, Kamil Karavelioğlu, Osman Köksal, Münir Köseoğlu, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selahattin Özgür, Şükran Özkaya, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dünder Taşer, Haydar Tunçkanat, Alpaslan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler. Devrimin hikayesi ve Komite üyelerinin özgeçmişleri için bkz: **Hürriyet Meşalesi**, Haz. H. Sağıroğlu, F.Kakioğlu, H.Yeşilyurt, İ.Göktürk, MTTB İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Talebe Der. Yayınları, İstanbul 1961.

¹⁹² **Akşam**, 25.06.1960.

¹⁹³ Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960–1965**, Ankara 1985, s.113.

“Derhal bütün vatandaşlara şunu ifade etmek isterim ki asla bir diktatörlük hevesinde değilim. Bütün emelim süratle bu memlekette temiz ve dürüst bir demokratik nizamı kurmak ve devletin idaresini terk etmektir¹⁹⁴.”

27 Mayıs 1960’tan 25 Ekim 1961’de yapılan genel seçimlere kadar geçen sürede yapılan uygulamalar “Milli Birlik Komitesi Eylemleri” olarak adlandırılabilir. Belirtilen süreçte; Demokrat Partililerin yargılanması, Ordu ve üniversitedeki tasfiyeler, kurucu meclisin oluşturulması, anayasa hazırlığı, partilerin ocak-bucak örgütlerinin kapatılması ve Doğu Anadolu’dan belirli gruplara yapılan yurtiçi sürgünler başlıca eylemler olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁹⁵.

Darbe sonrası MBK için en önemli mesele harekâtın meşruiyetinin ortaya konması olmuştu. 27 Mayıs hareketi darbe sonrası kendisine teorik bir temel aradığında bunu sağlamak üzere bilim insanlarıyla görüşmeler yapmış, yaşanan dönemin iç ve dış diyalektiği altında yaşamın hiçbir şey olmamış gibi sürdürülemeyeceğini anlayınca girişilen hareketin hukuka uygunluğunun sağlanması çabalarına girişilmişti¹⁹⁶. Bu çerçevede üç önemli belge yayınlayan MBK idaresinin son dönemine kadar dayanaklarını bu belgelerden sağlamıştı. Bunların ilki 28 Mayıs 1960 tarihinde yayınlanan “*Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar*” raporudur. Bu rapor İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından hazırlanmış, esas vurgu noktası da; iktidar meşruiyetinin yalnız seçimle sağlanamayacağı, dolayısıyla seçimle gelen DP’nin hukuk ve anayasa ilkelerini çiğnediği bu nedenle müdahalenin kaçınılmaz olduğuydu. İkinci belge ise 12 Haziran 1960 tarihli 1 sayılı kanundur. Bu belgede komite, Ordu Dâhili Hizmet Kanunu’nun 34. Maddesinde yer alan “*Türk yurdunu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumak*” maddesini dayanak göstererek müdahalenin meşruluğunu yinelemiştir. Üçüncü ve son belge ise 1961 Anayasasının ta kendisi olacaktır. Anayasanın başlangıç kısmında yer alan “*Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkı kullanılarak 27*

¹⁹⁴ Erdoğan Alkan vd., **Milli İnkılap Nasıl Oldu?**, Ankara 1960, s.56.

¹⁹⁵ Hikmet Özdemir, “1960-1980 Dönemi”, **Türkler**, C.17, Editörler: Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, s.16.

¹⁹⁶ Ali Gevgili, **age**, s.158.

Mayıs 1960 devrimini yapan Türk Milleti” ifadesi meşruluğun altını çizen bir diğer resmi belge olarak tarihte yerini almıştı¹⁹⁷.

1.3. YASSIADA DURUŞMALARI

Hukuki olarak yukarıda sayılan uygulamalara girişen MBK siyasi olarak darbenin gereklerini yerine getirmeye derhal başlamıştı. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu Üyeleri, Genelkurmay Başkanı, DP milletvekilleri ile usulsüzlükler yaptıkları iddia edilen valiler, emniyet müdürleri ve diğer devlet memurları tutuklandı. Yargı ayağında Danıştay lağvedilip yeniden tesis edildi, Yargıtay Birinci Başkanı ile Yargıtay Başsavcısı da emekliye ayırıldı¹⁹⁸. Tutuklamalara karşılık, DP döneminde hapse atılan gazeteciler, akademisyenler, öğrenciler ve yazarlar serbest bırakıldı. Tutuklamalara yönelik yapılan eleştirilerden biri 27 Mayıs akşamı tahliye edilen DP milletvekillerinin profesörlerin bunun hukuka uygun olmadığını öne sürmeleri üzerine tekrar içeri alınmaları olmuştur. Albay Türkeş bunun yerine DP idarecilerinin yurtdışına gönderilmelerini Gürsel’e teklif etmiş olduğunu, hatta Dışişleri Bakanı Selim Sarper’in bu doğrultuda kurduğu temaslar sonucu DP’lilerin İsveç’e gönderilmeleri için anlaşıldığını aktarmaktadır¹⁹⁹. Çelikel’a göre bu hareketin bir sonucu olarak DP’den ve Bayar’dan kopması muhtemel isimler Bayar’ın etrafında kenetlendiler ve bu da sonraki dönemde AP bünyesinde bütünleşerek güçlü kalmalarına olanak sağlamıştı²⁰⁰. Bu savı destekleyen bir diğer husus da DP Meclis Grubu içerisindeki son zamanlardaki tartışmalardı. 27 Mayıs arifesinde cereyan eden bu tartışmalarda Başbakan Menderes’in ciddi bir biçimde eleştirildiği düşünüldüğünde, parti içerisindeki birliğin zayıfladığı bir anda böyle bir işe girişilmiş olması 27 Mayıs darbesinin stratejik hatalarındandır²⁰¹.

Milli Birlik Komitesi’nin idaresini tesis edebilmek adına giriştiği önemli işlerden birisi de tutuklanan siyasilerin Yassıada’ya sevk edilmesidir. DP’lilerin yargılama yeri konusunda tıpkı diğer konularda olduğu gibi MBK’nin kafasının karışık olduğunu basına verilen demeçlerden anlıyoruz. Yargılama yerinin Yassıada olamayabileceği

¹⁹⁷ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul 2010, s.366.

¹⁹⁸ Süheyl Gürbaşıkan, “İntikal Devresi”, **Akşam**, 06.11.1960.

¹⁹⁹ Alpaslan Türkeş, **age**, s.52.

²⁰⁰ Adnan Çelikoğlu, **age**, s.139.

²⁰¹ Tartışmalar için bkz: Rıfık Salim Burçak, **age**, s. 46–56; Orhan Seyfi Orhon, “Kubalı’nın Hizmeti”, **Havadis**, 16.12.1961.

belirtilmiş²⁰², ardından Dolmabahçe²⁰³ söylentisi ortaya atılmışsa da daha sonra yargılamanın Yassıada'da olacağı kati karara bağlanmıştı²⁰⁴. Bir taraftan kurulacak mahkeme için soruşturma kanunu hazırlıkları başlatılırken, diğer yandan da DP döneminde yapılan usulsüzlüklerin tespiti için Tahkikat Heyeti kurulması kararlaştırıldı²⁰⁵. Tutukluların Yüksek Adalet Divanı'ndaki (YAD) yargılamaları 14 Ekim 1960 tarihinde başladı²⁰⁶. Mahkeme başlayana kadar geçen sürede DP feshedilmiş, Celal Bayar intihar girişiminde bulunmuş, Ağustos ayının son haftası başlayan sorgulama ve iddianame hazırlama işlemleri Ekim ayının başlarına kadar sürmüştü. Yargılamalar mevcut TCK hükümlerine göre yürütülürken izlenen yol; iddianamenin okunması, sanıkların mahkeme heyeti tarafından sorguya çekilmesi, iddia makamının dinlenmesi, iddia makamı tanıklarının dinlenmesi, savunma şeklindeydi²⁰⁷. Bu usulün uygulanması teknik ve hukuki yönden doğru olmakla beraber, MBK idaresi için gelecekte birçok mahzurları da beraberinde getirmişti. İhtilal, darbe ya da inkılâp dönemlerinde yapılan siyasi yargılamalar genellikle süratli bir şekilde gerçekleştirilip, cezalar uygulansa da benzer bir durumu 27 Mayıs darbesinde yukarıdaki usul nedeniyle görmemekteyiz. Bunun sonucu olarak, yargılama süreci uzadıkça uzamış, kamuoyunda geçen zamana bağlı olarak farklı sesler duyulmaya başlamış ve nihayetinde etkileri bizzat MBK üyeleri arasında dahi bölünmelere ve tasfiyelere yol açmıştı²⁰⁸. Mahkemenin İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ve savaş suçlularını yargılayan Nürnberg Mahkemelerine benzetilmesini şeffaflık yönünden olumlu bulan Çelik, Yassıada duruşmalarının ve mahkemeye sunulan belgelerin birden fazla dile çevrilmesinin teknik konular nedeniyle aksaklıklar doğurabileceğini bu nedenle böyle bir uygulamaya taraftar olmadığını belirtmişti²⁰⁹. Sanıkların savunmalarını yapacak olan avukatların durumu da tartışma konusu olurken, İstanbul Barosu da dahil bazı baroların mensubu olan avukatların DP'lilerin savunmalarını üstlenmemeleri yönünde karar aldıkları söylentisini eleştiren Ünal, savunma hakkının kutsal olduğunu, bu

²⁰² **Ulus**, 13.07.1960.

²⁰³ **Akşam**, 15.07.1960.

²⁰⁴ **Akşam**, 20.07.1960.

²⁰⁵ **Milliyet**, 01.06.1960. Orgeneral Cemal Gürsel eski devlet ve hükümet erkanının durumlarının derhal kurulacak bir tahkikat komisyonu tarafından ele alınacağını, hakimlerden oluşacak heyetin suçlu bulacağı kimselerin Divan'ı Ali'ye sevk edileceğini açıkladı.

²⁰⁶ **Akşam**, 14.10.1960.

²⁰⁷ Yelda Tutar, **1961 Yassıada Duruşmalarının İstanbul Basınına Yansımaları**, (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir 2009), s.74.

²⁰⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, İstanbul 1969, s.493.

²⁰⁹ F. Edip Çelik, "Nürnberg Örnek Olabilir mi?", **Akşam**, 26.08.1960.

mahkemelere leke sürülmemesi için bu tür uygulamalara gidilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir²¹⁰. CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal'ın da teşkilata gönderdiği bildiriye CHP'li avukatların DP'lileri savunmamalarını istese de aralarında eski CHP sözcülerinden Nüvit Yetkin'in de bulunduğu bazı avukatlar savunma makamına dahil olmuşlardı²¹¹.

Duruşmalar radyodan “Yassıada Saati²¹²” adlı programda halka duyurulurken²¹³, bazı davaların da gizli görüşüleceği mahkeme heyeti tarafından ilan edilmişti. 9 ay 2 gün süren ve 202 duruşmanın yapıldığı, 701 sanıklı Yassıada davaları 11 Ağustos 1961'de son buldu²¹⁴. Duruşmalarla ilgili yapılan yorumların başında yargılama işinin uzadığı ve gereksiz davalarla esas odaklanılması gereken noktalardan uzaklaşıldığı yönündedir. Barlas, köşesinde bu konuya değinerek esas yargılamanın anayasayı ihlal davasından yapılması gerektiğini, diğer davaların ise yalnızca tali yargulamalar olabileceğini haklı olarak ifade etmekteydi²¹⁵. Mahkemelerin Köpek Davası ile başlamasını anlamlandırmaya çalışan Gürbaştan ise; böyle bir başlangıcı basitten esasa doğru yönteminin uygulanmak istenmesine ya da evrakları tam olarak hazırlanan ilk dosyanın bu olmasından kaynaklanabileceğini ifade etmiş, fakat ne olursa olsun bir an önce anayasayı ihlal, 6-7 Eylül, seçim, adalet ve basın hürriyetinin engellenmesi, Ankara-İstanbul olayları gibi esas davalara başlanması gerektiğini vurgulamıştır²¹⁶.

DP'ye karşı açılan 19 davanın üçü ağır ceza, dokuzu suiistimal, yedisi de siyasi nitelikli davalardı²¹⁷. Basındaki isimlendirmeleri ile davalar şunlardı: Köpek Davası, 6-7

²¹⁰ Vecihi Ünal, “Savunma Hakkı Kutsaldır”, **Akşam**, 07.09.1960.

²¹¹ **Akşam**, 17.10.1960.

²¹² Yayın saatinde zaman zaman dava haberlerinin dışında, dava konusu döneme ilişkin bir takım iddiaların da aktarılması beraberinde eleştirileri de getirmişti. Kudret Gazetesi sahibinin DP idaresi sayesinde devlet bankasından kredi aldığı asılsız bir şekilde dinleyiciye sunulduğundan şikâyet edilmiştir. Bkz.: “Radyo Asılsız Yayın Yaptı”, **Kudret**, 10.08.1961; Vecihi Ünal da bu uygulamanın yürürlükteki yasalara uymadığını bu nedenle eleştirmeye devam edeceğini söylemiştir. Vecihi Ünal, “Prensip Meselesi”, **Akşam**, 26.11.1960. Programın hazırlayıcıları arasında Bedii Faik Akın, Orhan Birgit, Feridun Fazıl Tülbentçi, Orhan Aldıkaçtı ve Baki Süha Ediboğlu yer alırken, sunucusu Altan Soykök'tür. **Yassıada Davaları Anayasa Davası Toplu Savunması**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2013, s.XXIII.

²¹³ **Akşam**, 09.10.1960.

²¹⁴ **Akşam**, 12.08.1961.

²¹⁵ Cemil Sait Barlas, “Duruşmalar Hemen Başlamalıdır”, **Son Havadis**, 28.09.1960.

²¹⁶ Süheyl Gürbaştan, “Esas Davalara Doğru”, **Akşam**, 20.10.1960.

²¹⁷ Elif Kaya, **Türk Basımında 27 Mayıs İhtilali (1960–1961)**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008), s.73.

Eylül Davası, Bebek Davası, Vinylex Davası²¹⁸, Zimmet Davası²¹⁹, Arsa Davası²²⁰, Ali İpar Davası²²¹, Değirmen Davası²²², Barbara Davası, Örtülü Ödenek Davası²²³, Radyo Davası, Döviz Davası²²⁴, Topkapı Olayları Davası, Çanakkale Olayları Davası, Kayseri Olayları Davası, Demokrat İzmir Gazetesi'nin Tahribi Davası, Ankara ve İstanbul Olayları Davası, İstimlak Davası²²⁵, Vatan Cephesi Davası, Anayasayı İhlal Davası²²⁶. Bu davalar arasında en önemli olanı Anayasayı İhlal Davası'dır. Bu dava kapsamında

²¹⁸ Vinylex Davası; aynı adlı şirketin mümessili olduğu belirtilen Ragıp Sipahi isimli şahsın Maliye Bakanı Hasan Polatkan'a yazdığı bir mektup üzerine nüfuz kullanmak ve rüşvet almak suçlamasıyla açılmıştır. Mektupta kurulacak kimya şirketi için Polatkan'ın kardeşine de %10 hisse verileceğinin söylenmesi davanın esasını oluşturmuştur. Yargılama sonucu Polatkan 7 yıl ağır hapis, 550 bin lira para cezasına çarptırılmıştır. Bkz: **Yassıada Zabıtları-XI**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2014.

²¹⁹ Zimmet Davası DP'nin Ticaret Bakanları Hayrettin Erkmen ve Zeyyat Mandalinci'nin New York'ta düzenlenecek bir toplantı için Merkez Bankası'ndan aldıkları yolluğun usulsüz alındığı üzerine açılan bir davadır. Dava sonucu Mandalinci beraat ederken, Erkmen 6 ay hapis, 200 lira para cezasına çarptırılmıştır. Bkz: **Yassıada Zabıtları-XI**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2014.

²²⁰ Bu dava Tarım Bakanı Nedim Ökmen'in eşine ait bir arsayı İş Bankasına satarken bu satışta nüfuzunu kullanması nedeniyle açılmış, dava sonucu Ökmen 5 yıl ağır hapis ve müebbeden memuriyetten menle cezalandırılmıştır. Bkz: **Yassıada Zabıtları-XI**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2014.

²²¹ Bu dava İpar Transport Şirketi'nin sahibi Ali İpar'ın Başbakanın, Maliye Bakanının ve Dışişleri Bakanının İpar lehine gemi ithal rejimini değiştirdiği, bundan haksız kazanç sağlandığı ve döviz kaçakçılığına yol açıldığı sebebiyle açılmıştır. Dava sonucu Ali İpar 2 sene ağır hapis, 26 milyon lira ağır para cezasına çarptırılırken Zorlu, Menderes ve Medeni Berk 1 sene hapis, 400 lira para cezası ve 6 ay memuriyetten men edilmiştir. Bkz: **Yassıada Zabıtları-XI**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2014.

²²² Bu dava ithal edilen bir değirmenin Tarım Bakanı Sıtkı Yırcalı tarafından işadamı Şemsi Demirkan'a tahsis edilmesi nedeniyle açılmış, zaman aşımından dolayı dava ortadan kalkmıştır. Bu dava Refik Koraltan'ın yapmış olduğu döviz harcamasının Türk Parasını Koruma Kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle açılmıştır. Dava sonucu Polatkan'a vazifeyi suiistimalden 6 ay hapis, 200 lira ağır para cezası, Koraltan'a 7 ay hapis, 1000 lira para cezası verilmiştir. Bu ceza daha sonra 5 ay 25 gün, 833 lira para cezasına indirilmiştir. Bkz: **Yassıada Zabıtları-XI**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2014.

²²³ Bu dava örtülü ödeneğin usulsüz kullanıldığı iddiası ile Başbakan Adnan Menderes ve Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un sanık olarak yargılandığı bir davadır. Dava daha sonra anayasayı ihlal davasıyla birleştirilmiş, yargılama sonucunda Menderes zimmetine 4 milyon 877 bin 780 Lira geçirmek ve görevi kötüye kullanmaktan 15 yıl 2 ay hapse ve 4 milyon 878 bin 496 Lira para cezasına çarptırıldı. Diğer sanık Korur ise 2 yıl 11 ay hapis cezasına çarptırıldı. Mahkeme zabıtları için bkz: **Yassıada Zabıtları I Örtülü Ödenek Davası**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2005.

²²⁴ Bu dava Refik Koraltan'ın yapmış olduğu döviz harcamasının Türk Parasını Koruma Kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle açılmıştır. Dava sonucu Polatkan'a vazifeyi suiistimalden 6 ay hapis, 200 lira ağır para cezası, Koraltan'a 7 ay hapis, 1000 lira para cezası verilmiştir. Bu ceza daha sonra 5 ay 25 gün, 833 lira para cezasına indirilmiştir. Bkz: **Yassıada Zabıtları-XI**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2014.

²²⁵ İstimlak Davası olarak da geçen bu davanın konusu; İstanbul'un imarı planı çerçevesinde yapılan istimlak işlemlerinde yolsuzluk yapılması, bazı binaların istimlak bedellerinin peşin ödenmemesi, yıkım öncesi gerekli tebligatların yapılmaması ve bu sebeple Anayasanın 74.maddesinin ihlal edilmesidir. Anayasa Davasıyla birleştirilen dava sonucunda Kemal Aygün müebbed hapis cezası, Dilaver Argun 15 yıl ağır hapis ve amme hizmetlerinden müebbeden men cezası verilmiştir. Bu dava Menderes'in idam gerekçelerinden biri olmuştur. Mahkeme zabıtları için bkz: **Yassıada Zabıtları IX İstimlak Davası**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2012.

²²⁶ Yüksek Adalet Divanı tarafından yapılan yargılamalara ilişkin dava dosyaları uzun bir süre Anayasa Mahkemesi Arşivinde yer almakla birlikte yakın bir zamanda bu dosyalar Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne taşınmıştır. Öte yandan duruşmalara ilişkin tutanaklar Celal Bayar Vakfı Kütüphanesi'nde ve TBMM Kütüphanesi'nde de bulunmaktadır. Ayrıca duruşma tutanakları Emine Gürsoy Naskali tarafından tek tek davaları kapsayacak şekilde 10 cilt halinde yayınlanmıştır.

Cumhurbaşkanı, Başbakan, Meclis Başkanı ve diğer DP’li vekiller; Halkevlerinin kapatılarak Halk Partisi’nin mallarına el koymakla, Kırşehir’in cezalandırılırcasına il statüsünden ilçeye dönüştürmekle, Emekli Sandığı Kanunu’nun 39.maddesini değiştirerek yargıda yapılan tasfiye ile hâkim teminatı ve istiklalini ihlal etmekle, 1957 seçimlerinde CHP-HP ve MP’nin birleşmesini engellemek amacıyla seçim kanununda yapılan değişikliğin Anayasanın 11.maddesi ve Seçim Kanununun seçmenlik niteliğini tespit etmiş bulunan hükümlerini ihlal etmekle, muhalefetin düzenlediği miting ve toplantıları engellemek için Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununda yapılan değişiklikle Anayasanın 69.maddesini ihlal etmekle, muhalefeti sindirmek ve yargılamak amacıyla Tahkikat Encümeni’ni kurmakla ve anayasayı iptal, tağyir ve tebdil mahiyetinde olan 7468 sayılı Salahiyet Kanununu çıkarmakla suçlanmıştır²²⁷.

Davaların nasıl ve ne zaman sonuçlandırılacağı kamuoyunun merakını celbeden soruların başında gelmekteydi. Gerek halk arasından, gerekse komite arasından sürecin uzadığıyla ilgili homurtular duyulmaya başlamıştı. İdareyi ele geçirmelerinin ilk günlerinde yaptıkları bir açıklamada MBK Başkanı Gürsel, “*Sabık hükümet erkânının muhakemesi normal seçimle iktidara gelecek hükümete devredilecektir*²²⁸” demesine karşılık, CHP lideri İnönü böyle bir kararın seçimle gelecek idareye bırakılması taraftarı değildi²²⁹.

Sayılan bu davalar sonucu alınan kararlar şu şekildeydi: Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan oybirliğiyle, 11 sanık da oy çokluğuyla ölüm cezasına çarptırılmışlardı. 11 kişi arasında; eski TBMM Başkanı Refik Koraltan, eski Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, Baha Akşit, Bahadır Dülger, Zekai Erataman, Agah Erozan, Emin Kalafat, Osman Kavrakoğlu, İbrahim Kirazoğlu, Nusret Kirişçiöğlü ve Ahmet Hamdi Sancar yer almaktaydı. DP önde gelenlerinden 31 sanık ölüm cezasına çarptırılırken, 418 sanığa 6 ayla 20 yıl arasında değişen hapis cezaları verildi. 123 sanık beraat ederken 5 sanık hakkındaki davalar da düşürüldü²³⁰.

²²⁷ Bkz. **Yassıada Zabıtları V, Anayasa Davası 1**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2011.

²²⁸ **Havadis**, 01.06.1960.

²²⁹ Metin Toker, **Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, Ankara 1998, s.232.

²³⁰ Mehmet Özsakallı, **Yassıada Yargılamalarının Türk Basımındaki Yankıları**, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2009), s.186.

Yassıada mahkemelerinden çıkacak sonuç kamuoyunda her geçen gün artan bir merakla beklenirken, karar sürecinin uzaması çeşitli spekülasyonları da beraberinde getirmekteydi. Mahkemenin bitişinden birkaç gün sonra dönemin Adalet Bakanı Ekrem Tüzemen'in istifa etmesi de değerlendirilmesi gereken hususlar arasındadır²³¹. En çok tartışılan konuların başında, mahkemenin idam kararı vermesi halinde kararların tatbik edilip edilmeyeceği gelmekteydi. Konu ile ilgili Akis Mecmuası'nda bir yazı kaleme alan Metin Toker, bütün varsayımları masaya yatırdıktan sonra :*“Görülüyor ki, her şey bugünden çok yarının iktidarının başarı derecesine bağlı kalıyor. Öyle ölümler vardır ki, dirilerden tehlikelidir. Öyle de ölümler mevcuttur ki, son nefesleriyle birlikte bir mesele olma hassaları da çıkıp gider”*²³² tespiti ile idamların uygulanması durumunda bunun olumlu ya da olumsuz bütün sonuçlarını gelecek iktidarın çabalarına bağlamaktaydı. İlk etapta anlaşılır, mantıklı gelen bu önermenin aslında idam kararını alan mekanizmaların sorumluluklarını görmezden gelme eğilimi taşımakta olduğu da açıktır. Kararda etkisi olmayan müstakbel iktidarı böyle bir sorumlulukla baş başa bırakmak da pek adil olmasa gerek. Komitenin idam kararlarını değerlendirdiği toplantıda, oy birliği ile mahkûm olanların infazlarına, diğerlerinin ise müebbet hapse çevrilmesine karar verilmişti. Milli Birlik Komitesi'nde idamlar için yapılan oylamada; 9 ret oyuna karşılık, 13 kabul oyu çıkmıştır. Kabul verenler arasında; Mucip Ataklı, Muzaffer Yurdakuler, Fikret Kuytak, Ekrem Acuner, Sezai Okan, Vehbi Ersü, Kadri Kaplan, Haydar Tunçkanat, Ahmet Yıldız, Refet Aksoyoğlu, Mehmet Özgüneş, Şükran Özkaya ve Emanullah Çelebi yer almaktaydı. Küçük'ün belirttiğine göre, Ahmet Yıldız ve Mehmet Özgüneş son güne kadar idam kararına karşı olduysalar da son anda fikirlerini değiştirerek kabul oyu kullanmışlardı. Kara, deniz ve hava kuvvetlerinden gelen general, amiral ve üst rütbeli subaylar ile Genel Kurmay Başkanı Sunay idam kararlarının uygulanması gerektiği tezini ısrarla savunmuşlardı²³³. Gazeteci Arcayürek'in aktardığına göre; Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idam kararı sonrası Cemal Gürsel *“Kurtaramadık, üçünü de asacaklar”* diyerek Sıtkı Ulay'ın da kendi gibi olumsuz oy verdiğini belirtmişti²³⁴. Özkaya idam kararlarından hiçbir kesimin memnun olmadığını, ne radikalleri, ne de idam karşıtlarını tatmin etmediğini belirterek, MBK'nin

²³¹ **Akşam**, 16.08.1961.

²³² Metin Toker, “İdam Kararı Verilirse...”, **Akis**, 26.06.1961, S.365, s.5.

²³³ Sami Küçük, **age**, s.126–129.

²³⁴ Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960–1965**, Ankara 1985, s.16–17.

aldığı kararı “ortayı bulma” diye tabir edeceğimiz bir yöntemle almış olduğu işaretini veriyordu. İdam kararlarının onanmasında DP kanadından yapılan kışkırtıcı propagandaların da etkili olduğunu belirtmekte yarar vardır²³⁵. İdamların yapılıp yapılmaması ile ilgili her taraftan farklı sesler gelse de Çelikol bunların samimiyetinin sorgulanması gerektiğini ifade etmiştir²³⁶. Kimi askeri, kimi politik, kimi diplomatik, kimi de şahsi ikbal peşinde olanların aykırı söylemlere girebileceği de göz ardı edilmemelidir.

Kararların infazı sonrası, 43 müebbet hapis hükümlüsü İmralı’ya sevk edilirken, geri kalan 297 mahkum Kayseri Cezaevi’ne gönderilerek davaların orda devam etmesine karar verildi²³⁷. Bu süreçte yargılamalar devam ederken hayatını kaybeden sanıklar da oldu. Yusuf Salman, Lütfi Kırdar, Gazi Yiğitbaşı, Nuri Yamut, Yümnü Üresin, Kenan Yılmaz, Namık Gedik, Zakar Tarver, Cemil Keleşoğlu, Faruk Oktay ve Lütfü Şaylan mahkemenin sonucunu göremeden kimisi mahkeme daha başlamadan, kimisi mahkeme salonlarında, kimisi de intihar ederek hayatlarını kaybetmişlerdi²³⁸. Sonuçları açısından Yassıada yargılamaları günümüzde hala tartışılan bir konu olma özelliğini korumaktadır. Her ne suretle olursa olsun idam kararlarının alınması ve uygulanması eleştiri mevzusudur. Darbe dönemlerinde dünyanın her yerinde sıkça karşılaşılan bir durum olan olağanüstü mahkemeler ve yargılamaların bir benzerinin uygulandığı Yassıada mahkemeleri Türk tarihindeki yerini kötü anılarla almıştır. Yargılama esnasında sanıklar ile savcı ve mahkeme heyeti arasında geçen nahış diyaloglar, yargılamaların uzaması ve yersiz isnatlar nedeniyle sürecin sulandırıldığı ve ciddiyetini kaybettiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar adil bir yargılama yapıldığı yönünde bir imaj çizilmeğe çalışılsa da bu tür mahkemelerin alacağı kararların daha yargılamanın başında belli olduğu söylenebilir. Yargılama süreci boyunca gerek ifadelerin alınması gerekse de savunma yapılırken sanıkların ve temsilcilerinin mahkeme heyetine ve MBK idaresine karşı takındıkları ılımlı tavır²³⁹ kendilerini

²³⁵ Mehmet Şükran Özkaya, *age*, s.349–351.

²³⁶ Adnan Çelikoğlu, *age*, s.170.

²³⁷ Akşam, 20.09.1961. İmralı’ya sevk edilen müebbet hapis cezası alanlarda daha sonra Kayseri’ye sevk edilmişlerdir. *Akşam*, 24.09.1961.

²³⁸ **Yassıada Zabıtları V-Anayasa Davası I**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2011, s.XXIV.

²³⁹ Anayasa davası toplu savunma metni yer yer mahkeme heyetine ve MBK’ya şu sözlerle övgüler yağdırmıştı: “Bugün burada bizim devşirme bir halk mahkemesi karşısında değil, hak ve adalet merdiveninin basamaklarını ağır emek yükü ile birer birer çıkararak bugünkü seviyelerine ulaşmış mümtaz hukukçulardan kurulu bir Adalet Divanı karşısında bulunmamızın sebebi budur”, “20.asrın medeni

önceden belirlenmiş sondan kurtarmalarına yetmemiştir. Maalesef idamlar ve hapis kararları uzun yıllar boyunca Türk demokrasi tarihinde onarılmaz izler bırakmıştır.

1.4. ORDUDAKİ TASFİYE

27 Mayıs darbesi sonrası ordu içerisinde iki farklı tasfiye gerçekleşti. Birincisi komuta kademesindeki kalabalığı gidermek için girişilen tasfiye, ikincisi de MBK içerisindeki karşıt görüşlü subayların tasfiyesi yani bilinen adıyla 14'ler vakasıdır.

MBK aldığı ekonomik ve siyasi tedbirlerin yanı sıra ordu içerisinde de birtakım tedbirlere girişerek, ilk iş olarak kendi kapısının önünü süpürmeye koyuldu. Bu çerçevede, 235 General²⁴⁰ ile 4905 subayın²⁴¹ emekliye sevk edilmesi kamuoyunun merakını celbeden konuların başında yer almıştı. Milli Savunma Bakanı Fahri Özdilek 3 Ağustos 1960 günü yaptığı basın toplantısında orduyu gençleştirme projesini kamuoyuna ilan etmişti. İkinci Dünya Savaşı şartları gereği TSK'nin subay ihtiyacının karşılanması için subay kadroları takviye edilmişti. Ancak savaş sonrasında ordunun normal düzenine geri dönmesi yönünde herhangi bir adım atılmaması, üst rütbelerde her geçen sene yığılmayı arttırarak, ordunun yapısının bozulmasına neden olmuştu. Kronikleşen bu sorunun çözümü için yaşlı komutanların emekliye ayrılması yoluna gidilmişti. Milli Savunma Bakanı olan Orgeneral Özdilek de emekliliğini isteyerek, bu konuda diğer komutanlara örnek olmak istemiş, dolayısıyla da ortaya çıkması muhtemel iddia ve huzursuzlukları önlemeye çalışmıştı. Emekliye ayrılan askerlere kendi imzasını taşıyan birer mesaj göndermeyi ihmal etmeyen Bakan, “*Kıymetli silah arkadaşım, aziz generalim*” cümlesiyle başlayan mesajında tasfiyenin gerekçelerini ve sonraki hayatlarında başarı dileklerini ifade etmişti²⁴². Açıklanan MSB Tebliğinde; 22 Ağustos'tan itibaren başlanacak emeklilik işlemleri ile beraber binbaşı, yarbay, albay mevcudunun %39'unun, albayların ise %70 kadarının emekliye sevk edileceği bildirildi.

Türkiye'sinde en medeni ihtilali yapanlar bu aziz vatan toprakları üstünde arızı de olsa norma hukuk nizamı dışında istisnai bir adalet sistemine yer vermemişler, ihtilal hukukunu tatbik etmemişler, münhasıran kendilerine mevdu bu haktan feragat etmek kahramanlığını göstermişlerdir.” Bkz. **Yasıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2013, s.21-22.

²⁴⁰ **Akşam**, 01.06.1960.

²⁴¹ **Cumhuriyet**, 26.10.1960.

²⁴² **Ulus**, 04.08.1960.

Takriben 2 bin subayın emekli olacağını tahmin edildiği de sözcüler tarafından açıklanmıştı²⁴³.

MBK açısından gerekçe olarak; ordunun gençleştirilmesi ve üst kademelerdeki yığılmaları önlemek gösterilirken, muhalif kesimler tasfiyeden farklı manalar çıkarmaktaydı. MBK'nın iktidarda kalabilmek adına bu tasfiyeyi yaptığı ve komite ile ordu arasında anlaşmazlık olduğu, hatta üç generalin tutuklandığı iddiaları ortalıkta dolaşmaktaydı. Bu iddialara ve basında yer alan haberlere cevap vermek üzere basın toplantısı düzenleyen Numan Esin, Suphi Karaman ve Ahmet Yıldız iddiaların asılsız olduğunu, bu tasfiyenin ordu hiyerarşik yapısının korunması için zaruri olduğunu ifade ettiler. Piramit örneğini veren MBK sözcüleri piramidin üst ve orta kesimlerindeki şişkinliğin giderilmesi gerektiğini aksi takdirde TSK'nin bundan zarar göreceğini vurgulamışlardı. Emekli general ve subayların mağdur olmamaları için emeklilik kanununda düzenlemeler yapıldığı, emeklilik ödenekleri ve ek ikramiye getirildiğini belirtmişlerdi. Kanun kapsamda emekliye ayrılan Amiral Akif Büyüktuğrul da emekli olmasına rağmen uygulamanın gerçekçi ve doğru olduğunu, bunun Enver Paşa'nın yaptığı tasfiye ile karşılaştırılmaması gerektiğini söylemişti²⁴⁴. Ayrıca emeklilik kanunundaki düzenlemelerin bütçeye getireceği yükün karşılanması için NATO'dan 10 milyon dolar ödenek sağlanmıştı²⁴⁵.

Harp Akademisi mezuniyetinde bir konuşma yapan Gürsel konuşmasında ordunun siyasetten uzak durması gerektiği üzerinde durarak, yeni mezun subaylara: “27 Mayıs'ı unutun!” mesajını vermişti²⁴⁶. Gürsel konuşmasında gençleştirme konusuna da değinerek; “Genç ve dinamik bir ordu kurmak azmindeyiz ve yolundayız. Bu orduda sizlerin gayet mühim vazifeler alacağınız muhakkaktır. Bu vazifeler için küçük rütbelerinizle hazırlanmalısınız” diyerek genç subaylara genç yaşta ordu komuta kademelerinde olabileceklerini müjdelemişti. Gürsel'in bu sözlerini yorumlayan Ulus'tan Tanju, bu hareketin orduya dinamizm katacağını, nasıl ki, TBMM'ye 30 yaşında girip milleti temsil eden bir vekil olabileceği gibi, yüzlerce askeri yine genç, dinamik subayların yönetebileceğinin örneğini vererek; “Niçin 40 yaşında devlet

²⁴³Ulus, 07.08.1960.

²⁴⁴“Askerlik”, Akis, 10.08.1960, S.312, s.6-10.

²⁴⁵Sami Küçük, age, s.112.

²⁴⁶Cemil Sait Barlas, “Gürsel'in Demeci”, Son Havadis, 03.08.1960; Akşam, 03.08.1960.

yönetilsin de ordu yönetilmesin?” sorusunu sormuştur²⁴⁷. Akşam gazetesinden Hekimoğlu da, hiçbir partinin böylesine bir tasfiyeyi gerçekleştiremeyeceğini dolayısıyla MBK'nin bunu yapmasının önemli olduğunu, devrimin temposuna uymak, gençleşip dinamikleşmek için aynı operasyonun diğer müesseselerde de yapılması gerektiğini belirtmiştir²⁴⁸.

1.4.1. 14'lerin Tasfiyesi

Milli Birlik Komitesi'nin yapısını incelediğimiz bölümde belirttiğimiz üzere komite içerisinde farklı fraksiyonların varlığı bilinen bir gerçektir. DP iktidarına karşı kurulan bu ittifakın bir yerinde çatlak olması ihtimal dahilindeydi. Bu çatlağın ortaya çıkmasını sağlayan konu ise yönetimin sivillere devri hususunda ortaya çıkacaktı. Aradaki anlaşmazlıklar yalnızca bundan ibaret olmamakla beraber, en önemli konunun bu olduğu su götürmez bir gerçektir. Aşırı ve ılımlılar olarak ikiye ayrılan komite içerisinde; aşırı olarak adlandırılan grup tam bir ihtilal gerçekleştirilmeden iktidarın sivillere devrine karşıyken, ılımlılar İnönü'nün etkisiyle hukuki ve siyasi düzenlemeler yapıldıktan sonra hemen seçimlere gidilmesini ve Meclise iktidarın teslimini düşünmekteydiler²⁴⁹. Darbe sonrası idarenin etkili isimlerinden General Madanoğlu, 1988'de Nokta Dergisi'ne yaptığı açıklamada yönetimi sivillere devretmek isteyen grupta; Gürsel, Madanoğlu, Ataklı, Tunçkanat, Çelebi, Acuner, Kuytak, Gürsoytrak, Ersü, Aksoyoğlu, Küçük, Okan, Köksal ve Özkaya'nın olduğunu; radikal grupta ise; Türkeş, Kabibay, Erkanlı, Ersin, Özdağ, Solmazer, Taşer, Karaman, Baykal, Özgüneş, Mustafa Kaplan, Akkoyunlu, Köseoğlu, Er, Soyuyüce ve Karan'ın olduğunu belirtmiştir²⁵⁰.

Radikal gruptan olduğu belirtilen Dünder Seyhan 27 Mayıs sonrası ortaya çıkan idare şekline üstü kapalı olsa da taraftar olmadığını şu sözlerle belirtmektedir: “*Nasıl ihtilal sonrası bir devirde memleketi demokratik sisteme uygun hukuk kaideleriyle idare etmeye kalkışmak fiyasko ile sonuçlanırsa böyle bir zihniyetle de acayip bir demokrasi uygulamaya girişmek aynı akıbeti peşinen kabullenmek olur... Dikta ise dikta,*

²⁴⁷ Sadun Tanju, “Genç Bir Ordu”, **Ulus**, 04.08.1960.

²⁴⁸ Müşerref Hekimoğlu, “Ordu Gençleşiyor”, **Akşam**, 06.08.1960.

²⁴⁹ Melek Çolak, “27 Mayıs Sonrası Türkiye’de Partileşme”, **Türkler**, C.17, Editörler: Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, s.85.

²⁵⁰ Mehmet Şükran Özkaya, **age**, s.287.

*demokrasi ise demokrasi*²⁵¹ ”. Yukarıdaki sözler darbe sonrası komite içerisindeki kopmaların temel çıkış noktasını gösteriyordu. Yine radikal gruptan Numan Esin 14’lerin iktidar oldukları takdirde diktatörlük kuracakları yönündeki eleştirileri kabul etmemekte, CHP karşıtı takındıkları tavır sayesinde darbe sonrası idarenin bir CHP diktatoryasına dönüşmesine engel oldukları inancındadır²⁵². Alpaslan Türkeş’in İzmir’de yayınlanan Ekspres gazetesine verdiği röportaj da söylediği “*Bu yurdun iktidara gelecek hiçbir parti tarafından ele alınmasına imkan olmayan davalarının ancak ve ancak ihtilal idaresi tarafından halledileceği kimsenin aklına bile gelmiyor*” sözleri, seçim haricinde bir yolun da düşünülmesini ima etmesi ve niyeti göstermesi bakımından önemlidir²⁵³. Kalıcılar olarak adlandırılan ve askeri vesayetin devamında kararlı olan ekipten Orhan Kabibay Sami Küçük ile olan bir görüşmesinde “*Ülkenin reformlara ihtiyacı olduğunu, bunları sivil yönetimin yapamayacağını, reformları tamamladıktan sonra yönetimi seçimle gelenlere teslim edeceklerini*” söylemiştir. Ancak durumun iç yüzünün böyle olmadığını ifade eden Küçük, bu grubun tasfiyesi için Cemal Madanoğlu başkanlığında çalışmalara başladıklarını “*Onlar bizi paketlemeden biz elimizi çabuk tutmalıyız*” diyerek belirtmiştir²⁵⁴. Radikal grubun önde gelen isimlerinden olan Türkeş seçimlerin yapılmasında ısrar eden MBK üyelerinin CHP ekseninde olduğunu ve iktidarın CHP’ye devredilmesi için çalıştıklarını, bunun önüne geçmek için mücadele ettiklerini vurgulamıştır²⁵⁵.

“Elini çabuk tutan” ılımlı grup, 13 Kasım 1960 günü gerçekleştirdikleri tasfiye ile MBK’nın 14 üyesini yurtdışı temsilciliklerde görevlendirmiş, yeni bir MBK’nin oluştuğunu kamuoyuna duyurmuştu. 14 Kasım’da MBK Başkanı Gürsel imzasıyla yayınlanan tebliğde;

“Milli Birlik Komitesi’nin çalışmaları memleketin yüksek menfaatlerini tehlikeye sokacak bir duruma düştüğünden Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Birlik Komitesi üyelerinin talepleri üzerine bugünden (13 Kasım 1960) itibaren Milli Birlik Komitesi’ni feshettim” denilerek yeni MBK listesi sıralanmıştı²⁵⁶.

²⁵¹ Dündar Seyhan, *age*, s.55.

²⁵² Numan Esin, *age*, s.100.

²⁵³ Cemil Sait Barlas, “Konusurken Daha Dikkatli Olmalı”, *Son Havadis*, 03.09.1960.

²⁵⁴ Sami Küçük, *age*, s.116-117.

²⁵⁵ Alpaslan Türkeş, *age*, s.21.

²⁵⁶ *Havadis*, 14.11.1960.

Basına açıklamayı bizzat yapan Cemal Gürsel bütün arkadaşlarının vatanperver, feragat sahibi, faziletli, ahlaklı, çalışkan kimseler olduğunu ancak böyle bir düzenleme ile komitenin daha ahenkli bir şekilde çalışacağını ifade etmişti²⁵⁷. Gürsel, hareketin zamanlaması için ise, günübürlük gelişen bir hadise olmadığını, sabırlı davranarak “*bir çatlaklığa meydan vermeden işi düzeltmek ve hatta zaman zaman görünüşü kurtarmak için gayri samimi beyanlar vermek mecburiyetinde*” kalındığını fakat son on beş, yirmi gün zarfında yaşanan gelişmelerin müdahaleyi zorunlu kıldığını söylemişti²⁵⁸.

Olayın ertesi günü köşesinde konuya değinen Ünal; idealler ve iyi niyetlerin devlet yönetimi için yeter nitelikler olmadığını, aksinin otoriter yönetimleri beraberinde getireceğini belirterek;

“Mademki, amaç gerçek demokrasiyi ve hukuk devletini kurmaktır; o halde ne kadar idealistçe ve iyi niyetle yapılırsa yapılsın hukuka ve demokrasiye aykırı tasarruflar tutunmayacak ve İkinci Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte tasfiyeye uğrayacaklardır” demiştir²⁵⁹.

Hekimoğlu da tasfiyenin gerekçelerinin anlaşılabilir olduğunu, fikir ayrılıklarının devrimin başarısını etkileyeceğini, ancak ne olursa olsun affedilen üyelerin 27 Mayıs hareketine katkılarının unutulmayacağını ve yadsınamayacağını vurgulamıştı²⁶⁰. Havadis’ten Evliyaoğlu konuya farklı bir açıdan yaklaşarak, milli birliğin sağlanması gereken böyle bir dönemde MBK içindeki tartışmaları köşelerine o güne kadar taşımadıklarını, bundan sonra da taşımayacaklarını söylemişti²⁶¹. Altan ise tasfiyeye Türk devlet geleneği ve tarihi birikimi açısından bakarak; dünyanın herhangi bir yerinde ihtilal komitesi içindeki bu tür bir anlaşmazlığın ülkeleri iç savaşa sürükleyecek nitelikte tehlikeler doğurabileceğini, ancak Türkiye’nin sağduyu ve inisiyatif kullanılarak bu süreci de kansız atlatmasının büyük bir hadise olduğunu ifade etmiştir²⁶².

14’lerin Mürted Hava Üssünde yeni atandıkları yerlere gönderilmesi sırasında MBK iktidarı en güçlü anlarından birini yaşarken, onları oraya getiren subayların da şuur altında asıl gücün kendilerinde olduğu fikri filizlenmeye başlamış, böylece trajik

²⁵⁷ **Akşam**, 14.11.1960.

²⁵⁸ **Akis**, 18.11.1960, S.331, s.8.

²⁵⁹ Vecihi Ünal, “Zafer Demokrasininindir” **Akşam**, 14.11.1960.

²⁶⁰ Müşerref Hekimoğlu, “Her şeyden Önce Birlik”, **Akşam**, 15.11.1960.

²⁶¹ Gökhan Evliyaoğlu, “Milli Birlik ve Gazetecilik”, **Havadis**, 15.11.1960.

²⁶² Çetin Altan, “Küçük Bir İnceleme”, **Milliyet**, 15.11.1960.

bir şekilde MBK'nin gücünün düşüşü de o gün başlamıştır. Bilinçaltında gelişen bu fikirlerde Silahlı Kuvvetler Birliği adıyla sahneye çıkacaktır²⁶³. Küçük'ün buradan kastettiği grup o dönem Harp Okulu Komutanı olan Talat Aydemir ve arkadaşlarıdır. 14'lerin tasfiyesi ile MBK içindeki güçlü ve aksiyoner ekip ekarte edilmesine rağmen bu olay TSK içerisindeki güvensizliği daha da derinleştirip, SKB'nin kuruluşunu hızlandırmıştır²⁶⁴. Tasfiyeyi değerlendiren Metin; 14'lerin bu atağı memleketi felaketlere sürükleyecek bir hareket olarak değerlendirmelerine karşılık diğer tarafın da tam tersi kanaatler beslediğini, nihayetinde ise parçalanmanın yukarıda belirtilen SKB'nin doğmasına ve akabinde iki ihtilal teşebbüsü ile idamların yaşandığı badirelere sürüklenildiğini belirtmiştir²⁶⁵. Darbeden sonraki askerler arasındaki iç çekişmeleri Subaşı'nın şu sözleri iyi bir şekilde ifade eder: “*Askerin sivil yönetimi devri bitmiş ve askerinin askeri saf dışı bırakma hatta yok etme arzusunun uyandığı dönem açılmıştır*”²⁶⁶.

1.5. ÜNİVERSİTEDEKİ TASFİYE (147'ler)

27 Mayıs darbesinin desteklenmesi hususunda en önemli sacayaklarından biri üniversiteydi. Osmanlı döneminde zaman zaman statüko, zaman zaman da değişim dinamikleri olarak belirtilen medrese-ordu-aydın üçlüsü, 1960'lar Türkiye'sinde üniversite-ordu-basın üçlüsüne dönüşmüş, bu üçlü 27 Mayıs sürecinde “zinde kuvvetler” olarak adlandırılmıştır²⁶⁷. Orduda başlayan tasfiyenin başka kurumlara sıçrayıp sıçramayacağı merak konusu olurken, MBK 27 Ekim 1960 günü aldığı bir kararla 148 üniversite öğretim üyesini tasfiye etti. Alınan bu karar üniversite çevrelerinde büyük tepki toplamış, üniversite senatoları acil toplantılar düzenlerken, Ankara Üniversitesi Rektörü, ODTÜ Rektörü, İstanbul Üniversitesi Rektörü ile Teknik Üniversite Rektörü görevlerinden istifa etmişlerdi²⁶⁸. MBK'nin beklenmeyen bu kararına öğrenci dernekleri de tepki göstermiş, Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Ankara Üniversitesi Talebe Birliği, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri cemiyetleri ortak bir bildiri yayımlayarak, dünyanın her yanında akademik özgürlük

²⁶³ Sami Küçük, *age*, s.119.

²⁶⁴ Adnan Çelikoğlu, *age*, s.158.

²⁶⁵ İbrahim Metin, *İhtilalciler Hesaplaşıyor*, Töre-Devlet Yay, İstanbul 2012, s.198.

²⁶⁶ Tefik Subaşı, *age*, s.190.

²⁶⁷ Nurşen Mazıcı, “Türkiye’de Ordu ve Siyaset”, *Türkler*, C.17, Editörler: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.51.

²⁶⁸ *Akşam*, 29.10.1960.

açısından takdir edilen bir üniversite camiasına yapılan müdahalenin hem hukuk devletine hem de üniversite muhtariyetine büyük darbe vurduğu eleştirisi açıkça ifade edilmişti²⁶⁹. Kafılı köşesinde değerlendirdiği tasfiyeyi önceki devirle kıyaslarken, üniversite hocalarına “kara cüppeliler” diyen zihniyetin dahi bu tür bir uygulamaya gitmediğini haklı bir şekilde vurgulamıştı²⁷⁰. Hekimoğlu ise tasfiyeden yaklaşık iki ay önce yazdığı makalede; ordinaryüs profesörler ile profesörlerin verimli çalışmadıklarından şikâyetle ordudaki tasfiye sonrası ameliyat sırasının üniversitelere geldiğini belirterek bu tasfiye sürecinin bir bakıma habercisi olmuştur²⁷¹. Talu, üniversite muhtariyetine büyük darbe vuran bu girişimin neden yapıldığını anlamlandıramadığını, ihbarın kim ya da kimler tarafından yapıldığının bilinmediğini, fakat böyle bir uygulamayla dedikodu mekanizmasının önceki dönemde olduğu gibi işletilmesinin devrime zarar vereceğini belirtmiştir²⁷².

Tasfiyenin neden yapıldığı hakkında kamuoyunu tatmin edici bir açıklama yapılmaması tepkileri arttırmıştı. Erkanlı ve Esin; tasfiye nedenlerinin öğretim üyesinden bir diğerine farklılık gösterebileceğini, bunun için hiç kimseden talimat ya da liste almadıklarını, uzun bir çalışmanın sonucu böyle bir karara vardıklarını söylemiştir²⁷³. MBK'nin en çok eleştirildiği konulardan biri haline gelecek olan 147'ler meselesi idarede kaldıkları süre boyunca sürekli gündemde olacak konulardan biri olacaktı. Özkaya, üniversitelerden yapılan tasfiyenin yanlış bir karar olduğunu hatıralarında ifade etmiştir²⁷⁴. Sami Küçük de üniversitelerdeki tasfiyelerin sorumlusu olarak 14'leri göstermiş, bu uygulamanın 27 Mayıs hareketinin en büyük hatalarından biri olduğunu kabul etmiştir²⁷⁵.

MBK 114 sayılı yasayla yaptığı hatayı 115 sayılı yeni Üniversite Kanunu ile düzeltmeye çalışmıştı²⁷⁶. Ancak yeni kanun getirdiği bütün yeniliklere ve iyileştirmelere rağmen tasfiyenin gölgesinde kalmış, kamuoyunda ve üniversite çevrelerinde gereken

²⁶⁹ **Kudret**, 30.10.1960.

²⁷⁰ Kadircan Kafılı, “Üniversitelerin Durumu”, **Kudret**, 01.11.1960.

²⁷¹ Müşerref Hekimoğlu, “Sıra Üniversitelerde”, **Akşam**, 09.08.1960.

²⁷² Esin Talu, “Oldu mu Bu?”, **Akşam**, 29.10.1960.

²⁷³ **Tercüman**, 30.10.1960.

²⁷⁴ Mehmet Şükran Özkaya, **age**, s.278.

²⁷⁵ Sami Küçük, **age**, s.115.

²⁷⁶ Kanunun 24, 28 ve 72.maddeleri değiştirildikten sonra kürsü profesörlerinin seçimi ve profesörlüğe yükseltme hakkındaki tüzüğün 19.10.1961'de yürürlüğe konulmasına karar verildi. **BCA**, 30.18.1.2/162.57.2.

ilgiyi görememiştir. Yeni kanunla beraber; üniversite yönetiminde genç araştırmacıların daha fazla söz sahibi olması sağlanmış, rektör ve dekanların yetkileri genişletilmiş, öğrencilerin temsili sağlanmış, disiplin kararlarına karşılık öğretim üyelerine Danıştay, öğrencilere de üniversite senatolarının yolu açılmış, Ordinaryüs profesörlük unvanı kaldırılmış ve doçentlerin hakları arttırılmış oldu.

114 ve 115 sayılı kanunların üniversitelerde estirdiği rüzgârın yanı sıra gözlerden kaçan önemli bir husus da tasfiyeden bir gün önce gazetelere yansıyan 120 emekli subayın üniversitelere girmesidir²⁷⁷. Tasfiye öncesi pek önemli bir gelişme gibi görünmese de tasfiye hareketiyle beraber okunduğunda bu kadrolaşmanın daha fazla anlam ifade edeceğini düşünmekteyiz. MBK böylelikle üniversite içinde var olan desteğe rağmen kendisini temsil edebilecek bir kitlenin varlığını da garanti altına almış oluyordu. Üniversitelerin uzaktan kontrolünün yanı sıra böyle bir tedbire girilmiş olacağını düşünmek yersiz olmaz. İlerleyen zaman içerisinde emekli askerlerin sivil kadrolara geçişinin önemli sorunlara gebe olacağını belirten Hekimoğlu, yaklaşık 3 bin subayın yüksek dereceli sivil memuriyetlere atanmış olduğunu, bunun devlet hiyerarşisinde birtakım bozulmalara yol açabileceği uyarısında bulunmuştu²⁷⁸.

Tasfiyenin nedeni ile ilgili açık ve net bir açıklama MBK'den gelmezken, MBK üyelerinin vermiş oldukları röportajlar ve demeçler bu hususta birtakım ipuçları elde etmemizi sağlıyor. MBK Üyesi Muzaffer Karan yaptığı açıklamada tasfiyeye uğrayan öğretim üyelerini “*Ahlaki, ilmi ideolojisinden yüz kızartıcı notlara sahip olan, bilhassa komünist, mason, kifayetsiz, cinsi sapık, Kürt devleti kurmak isteyen, asistanlarını metres olarak kullanan, doçentin yazdığı kitaba imzasını koyan, senede üç-beş kere fakülteye uğrayan üyeleri*”²⁷⁹ olarak suçlamış ancak bununla ilgili hiçbir somut kanıt ortaya koyamamıştır. İrfan Solmaz de öğretim üyelerinin yetersiz çalışmalarını neden olarak göstermiştir²⁸⁰. Suphi Gürsoytrak ise Erkanlı'nın açıklamalarının aksine listenin hazırlanmasında kendilerine bir komitenin yardım ettiğini satır aralarında belli etmiştir²⁸¹.

²⁷⁷ **Akşam**, 27.10.1960.

²⁷⁸ Müşerref Hekimoğlu, “Emekli Subaylar ve Siviller”, **Akşam**, 12.12.1960.

²⁷⁹ Derya Kayacan, **1960 Askeri Darbesinin Üniversitelere Müdahalesi ve 147'ler Tasfiyesi**, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2013), s.62.

²⁸⁰ **Milliyet**, 1.11 1960.

²⁸¹ **Tercüman**, 29.10.1960.

Tasfiye sonrası oluşan tepkileri hiç beklemeyen MBK üyeleri basına verdikleri demeçlerde kararı sahiplenmeye çalışsalar da perde arkasında olayın büyümemesi için basın, üniversite yönetimleri ve öğrenciler nezdinde ikna ve telafi çalışmalarını yürütmeye başlamışlardı. Tasfiyeyi bir komisyonun inceleyeceği²⁸² ve Ankara Üniversitesi Senatosu'nun yayınladıkları raporlara ilişkin haberleri²⁸³ bu doğrultuda okumak daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. Akşam gazetesinden Ünal, MBK'nin hatalı yoldan dönmesi gerektiğini, bu sorunu bir onur, gurur hadisesi yapmadan hukuk çerçevesi içerisinde çözmesi gerektiğini söylemiştir. MBK'den açıklama yapmak zorunda olmadıkları türünden yapılan açıklamaları da doğru bulmayan yazar, ihtilal hukuku ile mi yoksa demokratik nizamla mı yönetildiğimize karar verilmesi gerektiğini belirtmiştir²⁸⁴. Başka bir yazısında fisıltı gazetesinde yayılan dedikoduları konu edinen Ünal, üniversite tasfiyesinde hata yapıldığının bilincinde olduğunu fakat orduda yapılan tasfiyede de birtakım sorunlar olması sebebiyle geri adım atılması durumunda iki hareketin de sorgulanacağı, bu nedenle tasfiyede diretilmediğini aktarmıştır²⁸⁵.

Yaptığımız araştırmalarda bu konunun Bakanlar Kurulu gündemine uzunca bir süre gelmediğini görmekteyiz. 28 Ekim'de başlatılan tasfiye üzerine onca haber ve yazı çıkmasına ve çokça eleştirilmesine rağmen Bakanlar Kurulu'nun gündemine ancak 21 Aralık 1960 tarihinde yapılan 50. toplantıda gündeme gelmesi şaşırtıcı bir durumdur. Milli Eğitim Bakanı Bedrettin Tuncel ölüm kalım meselesi kadar önemli gördüğü bu konu hakkında gelen raporlar üzerine MBK'ye bir görüş sunulması gerektiğini ifade etmişti. Ancak tutanaklarda yetki tartışmaları arasında somut bir ifade kullanılmadan başka konulara geçildiği görülür²⁸⁶.

147'lerin tasfiyesinde en çok göze çarpan hususlardan biri de üniversitelerin bu konudaki dayanışması olmuştur. Üniversite rektörlerinin istifası, senatoların almış olduğu protesto kararları, 147'ler hakkında MBK'nin kararını değiştirmesi yönünde hazırlanan raporlar öğretim üyelerinin arasındaki mesleki dayanışmayı göstermesi

²⁸² **Milliyet**, 31.10.1960.

²⁸³ **Akşam**, 12.12.1960.

²⁸⁴ Vecihi Ünal, "Hatadan Dönmek Fazilettir", **Akşam**, 31.10.1960.

²⁸⁵ Vecihi Ünal, "Hatada Israr Gaflettir", **Akşam**, 08.12.1960.

²⁸⁶ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961)**, C.1, Yay. Haz. Cemil Koçak, YKY, İstanbul 2010, s.650.

bakımından önemlidir. Ancak bilhassa karar sonrası rektörlerin istifa etmesini ve daha sonra görevlerine tekrar dönmelerini nasıl yorumlamak gerekir diye akıllara bir soru işareti takılıyor. Nihayetinde MBK bu kararı alırken belirli isimlerle konuşup görüşerek tasfiye edilecek isimleri belirlemiştir. Bu zaviyeden konuyu tekrar düşünecek olursak akıllara; acaba istifa eden rektörler ileride böyle bir suçlamayla karşı karşıya kalmamak için mi karar ertesi istifa yolunu seçtiler sorusu gelebilir. Fakat sonraki süreçte gerek rektörlerin gerekse de diğer öğretim üyelerinin meslektaşlarının dönmesi için yoğun bir çaba sarf ettikleri gözden kaçmaz. MBK Başkanı Gürsel’le ve diğer devlet erkânıyla yapılan her görüşmeden sonra umut dolu açıklamalar yapıldıysa da bir türlü istenilen sonuç alınamamıştır. İstanbul Üniversitesi, Teknik Üniversite ve Ankara Üniversitesi Rektörleri Aralık ayı sonunda yaptıkları basın toplantısında, 114 sayılı kanunun önümüzdeki hafta kaldırılacağını ve 147’lerin üniversitelere döneceklerini açıklamışlardır²⁸⁷. İlk etapta konunun Kurucu Meclis’e kalmadan doğrudan MBK tarafından çözülmesini isteyen üniversite camiası bu konuda da hayal kırıklığına uğrayacaktı²⁸⁸. Geline durumla ilgili 18 Şubat 1961’de bir bildiri yayınlayan 147’ler bildiride; herkesin kanun önünde eşit olduğunu, kişilere özel kanun çıkarılmayacağını, alınan kararın üniversite çevrelerinde güvensizlik oluşturduğunu ve bunun da fikir özgürlüğüne büyük bir darbe olduğunu belirtmişlerdi. Bildiride MBK’ye ve 27 Mayıs darbesine duydukları sempatiyi gizlemeyen 147’ler, Gürsel’in sözlerine vurgu yaparak “*hatadan dönmenin fazilet*” olduğunun altını çizmişlerdi²⁸⁹. 147’lerin geri dönmesinin tartışıldığı günlerde konuya değinen Orhon da, bir haksızlığın bu kadar çabuk yapıp düzeltilmesinin aylar almasına kimsenin akıl sır erdiremediğini belirtmiştir²⁹⁰. Konu ile ilgili görüşleri sorulan Başbakan İnönü “Üniversitede tasfiye lazımdır” demenin tasfiyeye gerekçe gösterilemeyeceğini, böyle bir tasfiye gerekiyorsa bunu üniversitenin kendi organlarıyla halletmesi gerektiğini ve nihayetinde işin hallini üniversite senatolarına bırakılacağını belirtmiştir²⁹¹. MBK hatadan dönmeme konusunda ısrarcı tutumunu sonraki günlerde de göstermiş, seçimlerden sonra oluşan hükümet ve muhalefetin de desteğiyle nihayetinde 18 Nisan 1962’de Resmi Gazete’de yayınlanan 114 sayılı kanunun bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi

²⁸⁷ **Akşam**, 28.12.1960.

²⁸⁸ **Akşam**, 07.01.1961.

²⁸⁹ **Akşam**, 19.02.1961; **Milliyet**, 19.02.1961.

²⁹⁰ Orhan Seyfi Orhon, “147’ler Meselesi”, **Havadis**, 20.01.1962.

²⁹¹ **Havadis**, 13.02.1962.

hakkındaki kanunla 147'ler görevlerine iade edilmişlerdi²⁹². Sorunun çözüm noktasına yaklaştığı günlerde konuyu değerlendiren Atay daha geniş açıdan yaklaşarak “147'ler meselesi halledilecek bu kanunla. Fakat üniversite meselesi hayır! Üniversite meselesini yalnız kadro davasından ibaret olmadığını da hatırlatmak isteriz. Mesele biraz daha değişince ona buhran vasfı koymak daha isabetli olur” tespitinde bulunmuştur²⁹³.

Bu tasfiyenin en önemli sonuçlarından biri MBK içerisindeki ayrışmanın yönetimi sivillere devretmek arzusunda olanları haklı çıkarmış olduğudur. Dolayısıyla tasfiye krizinin yaşanmasından birkaç gün sonra, Kurucu Meclis'in toplanmasıyla en azından gündemin hafifletilebileceği düşünülmüştür²⁹⁴.

1.6. KURUCU MECLİS (TEMSİLCİLER MECLİSİ)

27 Mayıs darbesi sonrası ülkenin nasıl idare edileceğine ilişkin sorular, MBK'nin yayınlamış olduğu bildiriye; en kısa zamanda seçimlere gidilerek yönetimi sivil bir iktidara devredileceğini ifade etmesiyle yanıt bulmuş oluyordu. Ancak seçimin tarihi ve seçimler yapılana kadar neler olacağı üzerine ortada soru işaretleri dolaşmaya devam ediyordu. Darbe sonrası üniversitelerden alınan destekle darbenin hukuki dayanakları oluşturulurken, ülkeyi seçimlere götürecektir idare şekline ilişkin öneriler de masaya yatırılmış idi. En kısa zamanda yargılamaların, seçimlerin ve yeni bir anayasanın yapılması planlanmıştı. Bu doğrultuda devlet işlerinin aksamaması için derhal bir hükümet kurulurken, anayasa çalışmaları sonucunda oluşacak taslakların Kurucu Meclis yoluyla onaylanıp, ardından halkoyuna sunulması kararlaştırılmıştı. Profesörlerin bu formülü öne sürmelerinin nedeni ise, MBK'nin keyfi bir seçim kanunu ve anayasa ilan etmesini önleyerek işleyişin demokratik usullere göre yapılmasını sağlamaktı²⁹⁵. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin sunmuş olduğu taslak anayasa metninde; anayasa metninin Kurucu Meclis (KM) onayı olmadan doğrudan halkoyuna sunulması anti-demokratik bir uygulama olarak görülmüş, dolayısıyla Kurucu Meclis'in oluşturulmasının zaruri olduğunun altı çizilmiştir. Tasarıda Kurucu Meclis'in açılmasıyla beraber MBK'nın görevinin sona ereceğinin belirtilmesini doğru bulmayan Çelik, KM'nin hem yasama hem de yeni anayasa hazırlama işini yürütemeyeceğini,

²⁹² Derya Kayacan, *agt*, s.122.

²⁹³ Falih Rıfki Atay, “Üniversite Meselesine Dair”, *Dünya*, 14.02.1962.

²⁹⁴ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *age*, s.363.

²⁹⁵ *age*, s.231.

başta Yassıada yargılamaları olmak üzere çözüm bekleyen diğer meselelerin bir devrim yönetimi kadar kararlı ve cesurca çözülemeyeceğini ifade etmiştir²⁹⁶.

Bu doğrultuda kurulması planlanan Kurucu Meclis basın ve ülkenin gündeminde 1960 sonbaharı itibariyle her geçen gün daha fazla yer almaya başlamıştı. Son Havadis'ten Barlas; profesörlerin hazırlamakta olduğu anayasanın iyi niyetli fakat eksik olduğunu, kanunların hayata tatbiki için politikacıların da bu işin içinde olması gerektiğini, bu nedenle Kurucu Meclis'in oluşturulmasının şart olduğunu belirtmişti²⁹⁷. Akşam gazetesinden Hekimoğlu ise KM oluşturulmasını doğru bulmadığını, MBK'nın zaten Kurucu Meclis şeklinde çalıştığını, olsa olsa Danışma Meclisi şeklinde bir meclisin kurulabileceğini söylemiştir²⁹⁸. Ünal'a göre; KM'nin yapısı ve niteliği konusunda yapılan tartışmalarda bir uzlaşma olması gerektiğini, bu yapının Geçici Meclis şeklinde de değerlendirilebileceğine dikkatleri çekmiştir²⁹⁹. Kurucu Meclis ve Anayasa Tasarısını hazırlamak işiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu başkanlığında bir heyet görevlendirilmişti³⁰⁰. Heyet yaptığı çalışmalar sonucu Kasım ayının son haftasında Kurucu Meclis'in oluşumuna ilişkin tasarımı MBK'ye teslim etti³⁰¹. Heyetin Bakanlar Kuruluna da sunduğu tasarı kurulda birtakım değişikliklere uğramıştı. Bu değişiklikler sonrası MBK önünde Feyzioğlu'nun ve Bakanlar Kurulunun taslakları bulunmasına rağmen MBK'nin birincisini değerlendirmeye aldığı sonradan anlaşılmıştır³⁰². Kurucu Meclis'le ilgili tartışmalar bir süre sonra adli bir boyut kazandı. 25 Aralık 1960 tarihinde Ankara'da KM aleyhinde propaganda yapmaktan 21 kişi tutuklanarak gözaltına alındı. Ankara Kumandanlığı yayınladığı 23 numaralı tebliğde;

“Kurucu Meclis'in teşekkülünü sabote etmek maksadıyla muzır faaliyetlerde buldukları tespit edilen bazı şahıslar umumi menfaat bakımından nezarete alınmışlardır. Bu şahıslar hakkında gerekli tahkikata başlanmıştır” şeklinde bir açıklama yaparken, gözaltına alınan kişilerin isimleri açıklanmamıştır³⁰³.

MBK'nın aynı gün toplanması olaya ilgisini göstermesi açısından önemli olmakla beraber, MBK üyelerinin yaptıkları açıklamalara bakıldığında, KM'ye getirilen

²⁹⁶ F. Edip Çelik, “S.B.F.'nin Tasarısı”, **Akşam**, 09.08.1960.

²⁹⁷ Cemil Sait Barlas, “Bir Kurucu Meclis Lazımdır”, **Son Havadis**, 24.09.1960.

²⁹⁸ Müşerref Hekimoğlu, “Ancak Danışma Meclisi”, **Akşam**, 29.09.1960.

²⁹⁹ Vecihi Ünal, “Kurucu Meclis'e Giden Yol”, **Akşam**, 27.11.1960.

³⁰⁰ Heyette; Prof. Dr. Bahri Savcı, Prof. Dr. İlhan Arsel, Prof. Dr. Süheyl Derbil ve Doç. Dr. Muammer Aksoy yer almaktaydı **Akşam**, 12.11.1960.

³⁰¹ **Akşam**, 25.11.1960.

³⁰² Müşerref Hekimoğlu, “Bakanlar Kurulunun Durumu”, **Akşam**, 11.12.1960.

³⁰³ **Milliyet**, 26.12.1960. Tutuklananların sayısı ertesi gün 65'e çıktı.

eleştirilerin ihtilale karşı yapılmış olduğu ve yıpratma çabasında olduğu inancını taşıdıkları görülebilir. Tahkikat daha sonra genişletilerek, gözaltına alınan kişi sayısının 65'i bulduğu, aralarında profesör, avukat, astsubay, memur, esnaf ve 3 de kadın olduğu açıklanmıştır³⁰⁴.

16 Aralık 1960'ta Kurucu Meclis'in oluşumuna ilişkin tartışmaları sonlandıracak tasarı kanunlaşarak Resmi Gazete'de yayınlandı. Kurucu Meclis Teşkilî hakkındaki 157 sayılı kanun ile Kurucu Meclis'in nasıl ve kimlerden oluşturulacağı, görev ve yetkileri belirlenmişti. Kanuna göre; Meclis 29 Ekim 1961 tarihinde yapılacak genel seçimlere kadar yasama ve yürütmeyi denetleme görevini yerine getirirken öte yandan yeni seçim kanunu ve anayasayı yapmakla görevlendirilmişti. Kurucu Meclis'te temsil edilecek kesimler kanunda şöyle sıralanmıştır: Devlet Başkanı, MBK Üyeleri, Bakanlar Kurulu Üyeleri, İller temsilcileri, siyasi partiler, barolar, basın, Eski Muharipler Birliği, Esnaf Teşekkülleri, gençlik, işçi sendikaları, odalar, öğretmen, tarım, üniversite ve yargı temsilcileri. Kanunda bu listeye dahil olabilecek kişilerin seçim kriterleri arasında; sabıkalı olmamak, 25 yaşını bitirmiş ve en az lise mezunu olmak yer almaktaydı. Bu standartlara ek olarak özel bir madde eklenmiş ve *“Faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs ihtilaline kadar Anayasaya, insan haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar Temsilciler Meclisi'ne üye seçilemez”* ifadesiyle Demokrat Parti'yi desteklemeye devam edenlerin Meclise alınmayacağı kapalı bir şekilde ifade edilmiştir³⁰⁵. Kurucu Meclis yasasından tarafsızlar ile CHP memnun olmasına rağmen, CKMP, Sosyalistler ve Baro'nun tersi bir fikir taşıdığı görülmüştür³⁰⁶. KM'nin son halinin geleneksel kurucu meclis tanımlarına uymadığının altını çizen Ünal da, gelinen noktadan sonra artık bunları tartışmanın yersiz ve zaman kaybı olduğunu bir an önce seçim yoluyla demokratik idareye dönülmesi taraftarı olduğunu söylemiştir³⁰⁷.

6 Ocak 1961 günü ilk toplantısını gerçekleştiren Kurucu Meclis'e Yusuf Kemal Tengirşenk başkanlık ederken³⁰⁸, daha sonra yapılan oylamada Kazım Orbay Meclis

³⁰⁴ **Akşam**, 27.12.1960.

³⁰⁵ **T.C. Resmi Gazete**, 16.12.1960, S.10682.

³⁰⁶ **Akşam**, 12.12.1960.

³⁰⁷ Vecihi Ünal, “Kurucu Meclis ve Ötesi”, **Akşam**, 13.12.1960.

³⁰⁸ **Milliyet**, 06.01.1961.

Başkanlığı'na seçildi³⁰⁹. Kurucu Meclis faaliyette olduğu süre boyunca yasama görevini standart bir şekilde sürdürdü. Bu süre zarfında; bütçe görüşmelerinden, memur zammına, 147'lerin durumundan, işçiye grev hakkı tanınmasına kadar geniş bir yelpazede çalışmalarını yürüttü. Açıldığı Ocak ayından faaliyetlerini sonlandırdığı Eylül ayına kadar geçen zamanda Meclis'teki en önemli konu ise Anayasa ve Seçim Kanunu idi. Hekimoğlu da KM'nin yalnızca bu iki kanunla meşgul olması gerektiğini ve genel oyla seçilmemiş bir Meclisin daha fazlasını yapmasının sakıncalı olacağını vurgulayarak en kısa zamanda görevini tamamlayıp seçime gidilmesi gerektiğinin altını çizmiştir³¹⁰. Bir bakıma Meclis'in varlık sebebi olan bu kanunların görüşmeleri gayet hararetli geçti. 10 Mayıs'ta "Nisbi Seçim Sisteminin" ve 28 Mayıs'ta da Anayasanın kabul edilip referandum yolunun açılmasıyla Kurucu Meclis misyonunu tamamlamış oldu ve 29 Ağustos itibariyle tekrar toplanmamak üzere tatile çıktı³¹¹.

Kurucu Meclis'in yapısıyla ilgili çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Konuya iktidarın kurumsallaşması yönünden bakan Doğru, Kurucu Meclis'in 27 Mayıs rejimini kurumsallaştıracak bir yapıda olmadığını çünkü hem kurucu hem de kurulmuş iktidar yetkileri kullanma sürecinde MBK üyelerinin de yer aldığını belirtir³¹². Tunaya, Kurucu Meclis usulünün siyasi sistemin inşasında en demokratik yöntem olduğunu vurgular. Amerika ve Fransa'daki örneklerinden ilham alınan bu yöntemde; seçimle oluşan kurucu nitelikteki bir meclis anayasayı yapmakta, anayasanın yapılışına halk yalnızca temsilcileri seçerek katılmaktadır³¹³. Öte yandan Meclis'teki hazırlıklardan sonra anayasanın halkoyuna sunulması ile halkın temsilcilerinin hazırladığı bir metnin halkın denetimine tekrar tabi tutularak bir kez daha onay alınması bu usulün demokratik özelliklerini ortaya koymasından önemlidir. Tanör ise; Kurucu Meclis üyelerinin seçim şekli üzerinden eleştirilerde bulunurken, temsilcilerin ne genel oya ne de tek dereceli seçim usulüne göre ortak bir seçim şekliyle gelmediklerini belirterek, bu özellikleriyle Meclis'in elitist bir karaktere sahip olduğunu vurgular. Bu kesimin özelliği ise; toplumun orta sınıflarına mensup, ulusal ve demokratik eğilimleri

³⁰⁹ **Akşam**, 10.01.1961.

³¹⁰ Müşerref Hekimoğlu, "Kurucu Meclis", **Akşam**, 06.01.1961.

³¹¹ **Akşam**, 16.07.1961.

³¹² Osman Doğru, **27 Mayıs Rejimi**, Ankara 1998, s.86.

³¹³ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yay, İstanbul 1975, s.99.

olmasıdır³¹⁴. Meclis'in yapısına ilişkin eleştirilerden biri de kadın temsilci sorunuydu. Kadınlar, ülke nüfusunun yarısından fazlasını teşkil etmelerine rağmen temsil sorunu yaşadıklarını, bu sebeple kadın haklarının mecliste yeterince savunulamayacağından şikâyet etmişlerdi³¹⁵. Gazeteci Altuğ hatıralarında Kurucu Meclis'in işleyiş şekline övgüyle bahsetmekte, son 14 yılın kısır tartışmalar etrafında geçen Meclis müzakerelerinden sonra Kurucu Meclis devrini örnek bir devir olarak ifade eder. Bunda da etkenin partileri ve günübirlik çıkarları değil, halkı düşünen teknisyenler olduğunu aktarır³¹⁶.

Kurucu Meclis'te CHP'ye fazla kontenjan ayrılması ve MBK ile paralel bir davranış sergilemesi nedeniyle, halk nezdinde MBK'nin yaptığı uygulamalar CHP ile özdeşleştirilmiş ve CHP iktidar olarak algılanmıştır³¹⁷. Darbe sonrası yapılan seçimlerdeki başarısızlıkların temel nedenlerinden birinin bu olduğu düşünülmektedir. Silahlı Kuvvetlerin gücünü dengelemek ve denetlemek için oluşturulan Kurucu Meclis'in üyelerinin çoğu CHP'li olmakla beraber önlerine gelen yasaların çoğunu onaylamışlardı. Bu nedenle halkın nazarında CHP MBK ile özdeş bir hale gelerek ihtilalin faturasının kendisine kesilmesine engel olamıyordu. Ancak burada algılama yönünden farklılıklar bulunmaktadır. CHP'nin bu uzlaşmacı ve görünürdeki destekçi tutumu orduyu daha fazla tahrik etmekten çekinilmesinden kaynaklanmaktadır. Aksi takdirde asker durumu daha da sertleştirip siyasi partilerin faaliyetlerini sonlandırıp süresiz olarak iktidara yerleşir endişesi taşınmaktaydı³¹⁸.

1.7. BAKANLAR (KURULU) KOMİTESİ

Darbe sonrası alınması gereken elzem tedbirlerden birisi de hükümetin teşkili idi. Bu MBK üyeleri arasındaki fikir ayrılıklarının bir kez daha su yüzüne çıktığı bir konu haline geldi. Kabinenin tamamen askerlerden mi yoksa sivillerden mi oluşturulması yönündeki tartışmalar Madanoğlu'nun çıkışıyla son bulmuştu. Madanoğlu görüşmeler sırasında; yola çıkarken aldıkları kararların çiğnenemeyeceğini, bu nedenle bakanlıkların işin ehline verilmesi gerektiğini belirtmişti. Bu çıkış sonrası kabinede

³¹⁴ Bülent Tanör, **age**, s.370.

³¹⁵ **Akşam**, 01.12.1960.

³¹⁶ Kurtul Altuğ, **age**, s.208.

³¹⁷ Mehmet Şükran Özkaya, **age**, s.308.

³¹⁸ Kemal Karpat, "27 Mayıs Sonrasındaki Siyasi Gelişmeler ve Toplumsal Kökenleri", **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Yay.Haz. ve Çev.: Güneş Ayas, Timaş, İstanbul 2011, s.128.

yalnızca İçişleri, Ulaştırma ve Milli Savunma Bakanlarının asker üyeler arasından seçilmesi kararlaştırıldı³¹⁹ ve 28 Mayıs 1960'ta Geçici Bakanlar Kurulu kamuoyuna ilan edildi. Kabinede şu isimler yer almaktaydı: Başvekil ve Milli Müdafaa Vekili Orgeneral Cemal Gürsel, Devlet Vekili Şefik İnan, Devlet Vekili Amil Artus, Adliye Vekili Abdullah Gözübüyük, Dâhiliye Vekili Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu, Hariciye Vekili Selim Sarper, Maarif Vekili Prof. Fehmi Yavuz, Ticaret Vekili Cihat İren, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Prof. Nusret Karasu, Ziraat Vekili Feridun Üstün, Çalışma Vekili Prof. Cahit Talas, Münakalat(Ulaştırma) Vekili Tümgeneral Sıtkı Ulay, Bayındırlık Vekili Daniş Koper, Maliye Vekili Ekrem Alican, İnhisarlar Vekili Fethi Aşkın, Basın Yayın, Turizm Vekili Zühtü Tarhan, İmar ve İskan Vekili Orhan Kubat, Sanayi Vekili Muhtar Uluer³²⁰. Kabine oluşturulurken kabine üyelerinin yurt çapınca ve dünyaca tanınan, herhangi bir siyasi partiye mensup olmayan isimlerden oluşmasına dikkat edilmişti. Zaten Geçici Anayasa'nın 21.maddesi de Bakanlar Kurulu'na seçilecek üyeleri şu şekilde tanımlamaktaydı: “*Bakanlar Milli Birlik Komitesi Üyelerinden veya 27 Mayıs 1960 tarihinde herhangi bir siyasi partiye kayıtlı olmayan vatandaşlar arasından seçilir*”³²¹. MBK'nin oluşturduğu bu hükümet ve kurulan yeni idare tarzı diğer devletlerce de kabul görmüştü. İlk tanıyan devletlerin başında; ABD, İngiltere, Fransa, Batı Almanya, İran, Hollanda ve Vatikan gelmekteydi³²².

Program hükümetin sınırlı bir süre görev başında kalacağı göz önünde tutularak hazırlanmış, ayrıntılara inilmemiştir. Programın birçok yerinde geçicilik unsurunun altı çizilmiştir. Programda genel ifadelerle önceki devirde şikayet edilen; din istismarı, basın özgürlüğü, mahkemelerin bağımsızlığı, eşitlik gibi konulara temas edilerek 27 Mayıs sabahı ilan edilen beyannamede olduğu gibi dış politika ile ilgili ifadeler desteklenmiştir³²³. Yuvarlak ifadelerin programda yer almasını hayal kırıklığıyla karşılayan Hekimoğlu, geçici hükümetin oy kaygısı taşımadan, gelecek hükümetlere de yol gösterici bir biçimde memleketin ana meselelerine çözümler getirmesini umduğunu belirtmiştir³²⁴. Kabinenin önünde “Geçici” sıfatının bulunmasının kabine üyelerinin motivasyonunu olumsuz etkileyebileceğini belirten Hekimoğlu, bazı kabine üyeleri ile

³¹⁹ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, **age**, s.200.

³²⁰ Erdoğan Alkan vd., **age**, s.70-72.

³²¹ **T.C. Resmi Gazete**, 14.06.1960, S.10525, s.1534.

³²² **Havadis**, 31.05.1960.

³²³ F. Edip Çelik, “Program”, **Akşam**, 14.07.1960.

³²⁴ Müşerref Hekimoğlu, “Program Üzerine”, **Akşam**, 14.07.1960.

MBK arasında fikir uyuşmazlığı olduğunu sezerek, bazı bakanların değiştirilmesi gerektiğini kabine değişikliğinden bir ay öncesinde vurgulamıştı³²⁵.

I. Gürsel Kabinesi olarak adlandırılan bu kabinede kısa süre içerisinde birtakım değişiklikler yapıldı. Devlet Başkanlığı, Başbakan ve Milli Savunma Bakanlığı (MSB) görevlerini yürüten Cemal Gürsel, MSB Görevini 9 Haziran 1960'ta Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek'e devretti. Ardından kabinenin kurulmasının üzerinden henüz 3 ay geçmişken 10 Bakan'ın görevlerinden affedildikleri görülür³²⁶. Görevden alınanlar arasında; Devlet Bakanı Şefik İnan, Adalet Bakanı Pulat Gözübüyük, Bayındırlık Bakanı Daniş Koper, Ticaret Bakanı Cihat İren, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nusret Karasu, Tarım Bakanı Feridun Üstün, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Cahit Talas, Sanayi Bakanı Muhtar Uluer, İmar ve İskan Bakanı Orhan Kubat ile Basın Yayın Turizm Bakanı Zühtü Tarhan yer almaktaydı³²⁷. Adalet Bakanı'nın görevden alınmasının sebebi olarak Yassıada'daki davaların uzaması gösterilirken, Ticaret Bakanı'nın ise komitenin uygulamaları ile uyumlu demeçler vermemesi ve liberal ekonomi modelini savunması gösterilmiştir³²⁸. Talat Aydemir olayla ilgili olarak hatıralarında Dündar Seyhan'ın kabinenin tamamen MBK üyelerinden oluşmasını istediğini, ancak böyle bir uygulamanın MBK'yı daha çok yıpratacağı gerekçesiyle kendisinin buna karşı çıktığını belirtmektedir³²⁹. Koper, Karasu ve İnan'ın olay sonrası yaptıkları açıklamalar böyle bir gelişmeden haberleri olmadığını göstermektedir³³⁰. Yeni kurulan hükümetin tıp hizmetlerinin devletleştirilmesi, eğitim seferberliği ve anti demokratik kanunların tasfiyesi gibi ana davaların sosyalist bir politika takip edilerek çözüleceği düşünülmekteydi³³¹. Koçak yapılan bu değişikliklerin nedenlerinin tam olarak tespit edilememesine rağmen, esas nedenin görevden alınan ya da istifa eden bakanlar ile MBK arasındaki ilişkide aranması gerektiğine işaret etmektedir³³². Kabine

³²⁵ Müşerref Hekimoğlu, "Geçicilik", **Akşam**, 15.07.1960.

³²⁶ **Akşam**, 26.08.1960.

³²⁷ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961)**, C.1, Yay. Haz. Cemil Koçak, YKY, İstanbul 2010, s.29.

³²⁸ Cemil Sait Barlas, "Affedilen Bakanlar", **Son Havadis**, 27.08.1960.

³²⁹ Talat Aydemir, **age**, s.76.

³³⁰ **Son Havadis**, 26.08.1960.

³³¹ **Son Havadis**, 03.09.1960. Barlas, bu konuların seçimle gelecek bir hükümet tarafından ele alınıp, kamuoyunda münakaşa edildikten sonra uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Cemil Sait Barlas, "Sosyal Politikamız", **Son Havadis**, 05.09.1960.

³³² **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961)**, C.1, Yay. Haz. Cemil Koçak, YKY, İstanbul 2010, s.27.

değişikliğinin sinyallerini önceden veren Hekimoğlu ise; neden olarak mevcut bakanların devrimin temposuna ayak uyduramadıklarını, bu kabinenin öncekilerden farklı bir misyona sahip olması hasebiyle daha aktif ve seçimle gelebilecek hükümetlerin yapmaya erişemeyecek güçlükteki meselelerin çözümünde fayda sağlayamayacağına inandığını, bu nedenle değişimin gerekli olduğunu belirtmiştir³³³.

İcra makamındaki en önemli değişikliklerden biri de Başbakanlık Müsteşarı Kurmay Albay Alpaslan Türkeş'in görevinden ayrılması olmuş, yerine İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Hilmi İncesulu atanmıştır. Türkeş basına yaptığı açıklamada bu gelişmeyi bir nöbet değişimi şeklinde değerlendirmişti³³⁴. Türkeş'in bu açıklaması tamamen politik olup, alınan karar en az bu açıklama kadar politiktir. MBK içerisinde Türkeş'in tutum ve tavırlarından hoşlanmayan önemli bir kesimin varlığı göz ardı edilemez. Bu kararın alınmasında MBK içerisindeki çatışmalar etkili olurken, ileride alınacak olan 14'ler kararının habercisi olmuştur.

Bakanlar Kurulunun yapısı akademik çevrelerce de tartışma konusu olmuştur. Doğru; yapısı gereği ortak sorumluluğu bulunmayan ve ortak karar alma sürecinde önemli zafiyetler bulunan bir yapı üzerine inşa edilen bu organa gerçekten Bakanlar Kurulu denmesinin zor olduğunu belirtirken³³⁵, Koçak da her ne kadar hükümet içerisinde sivil isimlerin varlığı göze çarpsa da kurulan hükümetlerin askeri hükümetler olduğunu haklı bir şekilde ifade etmektedir³³⁶. Barlas da bu hükümetleri dayanışmadan doğan bir sorumluluğu bulunmayan "memur kabinesi" olarak değerlendirmiştir³³⁷. Bu "memur kabinesinin" teşkilinin biraz aceleye getirildiğini söyleyen Hekimoğlu, bir takım havasında çalışması gereken kabine üyelerinin birbirlerini dahi tanımadıklarını, bazılarının bakan olarak atandıklarını gazetecilerden öğrendiklerini belirterek MBK'nin bu kararsız duruşunu eleştirmiş geçen üç aylık süreyi de zaman kaybı olarak addetmiştir³³⁸. Hükümetin en etkili mekanizmaları asker kökenliler tarafından idare edilmesinin yanı sıra yine askerlerden oluşan MBK'nin baskı ve kontrolünde hareket

³³³ Müşerref Hekimoğlu, "Bakanlar Kurulunda Değişiklik", **Akşam**, 13.08.1960.

³³⁴ **Son Havadis**, 23.09.1960.

³³⁵ Osman Doğru, **age**, s.109.

³³⁶ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961)**, C.1, Yay. Haz. Cemil Koçak, YKY, İstanbul 2010, s.15.

³³⁷ Cemil Sait Barlas, "Tam Zamanında Bir Açıklama", **Son Havadis**, 12.09.1960.

³³⁸ Müşerref Hekimoğlu, "Yeni Takım Yerine Yeni Bakanlar", **Akşam**, 05.09.1960.

edilmesi I. ve II. Gürsel hükümetlerini askeri hükümetler olarak tanımlamak için yeterlidir.

1.8. YENİ BİR ANAYASA VE REFERANDUM

27 Mayıs darbesinin Türkiye'ye getirdiği en büyük değişimlerden biri de yeni anayasadır. Darbenin yapılmasına müteakip yayınlanan 13 numaralı tebliğ yeni idarenin ileride nasıl bir yol izleyeceğine dair ipuçlarını veriyordu. Tebliğde;

“Yeni anayasanın hazırlanması vazifesi Sayın Rektör Sıddık Sami Onar’ın başkanlığındaki profesörlerden mürekkep yüksek bir ilim ve hukuk heyetine tevdi edilmiştir. Yeni anayasa ilan ve tatbik mevkiine girinceye kadar bütün siyasi partilerin faaliyetlerini menediyorum. Aksi hareketleri çok şiddetle cezalandıracağım. Vatandaşlarımın verilen tebliğlere riayet etmelerini rica ediyorum”³³⁹

denilerek bundan sonraki siyasi hayatın baştan inşa edileceği gösterilmekteydi. Darbeyi gerçekleştiren MBK ilk etapta yeni bir anayasa yapılana kadar geçici bir anayasa ile ülkeyi idare etmeyi planlamış, ardından yapılacak seçimler sonrası idareyi sivillere devretmek üzerine stratejisini, içinde buna muhalifler olmasına rağmen, çizmişti. Darbenin hemen ardından yeni bir anayasanın hazırlanması için İstanbul Üniversitesi’nden davet edilen hukukçulara, sonraki süreçte Ankara Üniversitesi ve Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi öğretim üyeleri de katılmıştı³⁴⁰. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri 28 Mayıs 1960 günü MBK’ye sunulmak üzere hazırlamış oldukları ön raporda; sabık iktidarın yapmış olduğu yanlışları sıralayarak meşruiyetini yitirdiğini, TBMM’nin yasama organı niteliğinden çıkarak parti grubu gibi çalıştığını belirttiikten sonra, alınması gereken tedbirler arasında; geçici bir hükümetin kurulmasını, yeni bir anayasa hazırlanmasını ve yeni oluşturulacak seçim kanununun ardından seçimlere gidilmesini tavsiye etmişti³⁴¹. Komisyon yapılacak yeni anayasanın; gerçek hukuk devleti fikrini gerçekleştireceğini, insan şeref ve haysiyetini, kişi hak ve özgürlüklerini, sosyal hakları teminat altına alacağını, kanunların anayasaya uygunluğunu sağlayacak kurumların oluşturulacağını ve demokrasinin felce uğratılmaması için gerekli tedbirlerin alınacağını vaat etmekteydi³⁴².

³³⁹ Akşam, 28.05.1960.

³⁴⁰ Gülay Şengül, 1961 Anayasası’nın Hazırlanmasındaki Tarihi Süreç, (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi SBE, Çanakkale 2011), s.65.

³⁴¹ Cemal Gürsel, 27 Mayıs 1960 Devriminin Hikâyesi, s.32-35.

³⁴² Erdoğan Alkan vd., age, s.73-75.

1876'dan bu yana bir anayasa geleneğine sahip olan Türkiye'de siyasal tartışmalar hep anayasalar üzerinden yapılagelmiştir. Kimi hükümetler anayasanın mevcut bedene dar geldiğinden, kimileri de bol geldiğinden şikâyet ederek anayasaların değişmesi yönünde çaba sarf etmişlerdir. Bütün sorunların yasalar yapılmasıyla çözüleceğini varsayan bu yüzeysel yaklaşımların en önemli faydası ise evrensel anayasa normlarının günü gününe Türkiye'de de takip edilmesini sağlamış olmasıdır. Bu çerçevede Arıkan'ın da işaret ettiği üzere 1950-1960 yılları arasında anayasa hukuku ve anayasal mekanizmalarla ilgili gerek siyasiler gerekse de akademisyenler ve hukukçular nezdinde birçok çalışma yapılmıştır. Üniversite dergileri ile diğer ulusal süreli yayınlar etkisiyle Türkiye'de esen modern anayasacılık hareketi 1961 Anayasası'nın oluşturulmasında temel etkiyi göstermiştir³⁴³.

Kamuoyunda anayasanın yapılmasına ilgi her geçen gün artarken bunu basındaki yansımalarından da görmek mümkündür. Darbe sonrası artan haber ve köşe yazıları süreç hakkında okuyuculara bilgiler aktarmaktaydı. İstanbul Üniversitesi'nin hazırlamakta olduğu anayasa taslağına ek olarak, diğer taraftan da Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyelerinin hazırladıkları taslak gündeme gelmişti³⁴⁴. İki taslak arasındaki esas fark İstanbul'un hazırladığı daha hukukçu yaklaşımı ile yazılmışken, Ankara'nınki ise daha çok siyasal bilimci bakışı getirmesiydi. Ortak özellikleri ise ikisinin de çoğunluk egemenliğine karşı anayasayla düzenlenmiş bir demokrasi anlayışını taşımaları ve laikliğin pekiştirilmesi idi³⁴⁵. Anayasayı hazırlayan komisyonun yapısının çok akademik olduğu, teori ile pratiğin bağdaşmaması durumunda şekil itibarıyla çok modern bir anayasa oluşturulsa bile ülke gerçeklerine uydurulmayan bir kanunun devlet mekanizmasının işleyişini bozacağı endişesi de dillendirilmekteydi³⁴⁶. Kamuoyunda anayasadan beklentiler de her geçen gün artmakta idi. Barlas anayasa çalışmalarını değerlendirdiği makalesinde; anayasanın teminat altına alınması için ne MBK'ye, ne de eğitilmiş bir halk kitlesine ihtiyaç duymadığını, anayasanın tek dayanağının yalnızca vatandaşın temel haklarını koruması gerektiğini

³⁴³ Halil Volkan Arıkan, **Demokrat Parti Dönemi Anayasa Tartışmalarının ve Sorunlarının 1961 Anayasasının Oluşumuna Etkileri**, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2008), s.224.

³⁴⁴ **Son Havadis**, 06.08.1960; **Akşam**, 09.08.1960.

³⁴⁵ Bülent Tanör, **age**, s.372.

³⁴⁶ F. Edip Çelik, "Memleket Gerçekleri", **Akşam**, 06.09.1960.

belirtmiştir³⁴⁷. Halkın isteklerini karşılamadığı takdirde yeni bir anayasa ya da ihtilal kaçınılmaz olacaktır. Çelik de, ülkede uzun zamandır bir anayasa buhranı yaşandığını belirterek bunun nedeninin anayasanın yetersizliğinde mi yoksa uygulayıcıların hukukun üstünlüğüne uymamasında mı aranması gerekir? Sorusunu haklı olarak sormuştur. Nihai kanaat olarak ise ikisinin birleşiminin sorunların temel kaynağı olduğuna inanmıştır³⁴⁸. Komisyona sunulan Onar tasarısının önemli oranda değiştirilerek Meclis Başkanlığına sevk edilmesini olumlu bulan Hekimoğlu, tasarının ilk halinin icra makamlarının elini kolunu bağlar hükümler koyduğunu, ancak son haliyle hükümetin ikinci plana atılmasının önüne geçildiğinin altını çizmiştir³⁴⁹. Anayasa tartışmalarında ilgi çekici konulardan biri de laiklik ilkesi olmuştur. MBK idaresi din istismarcılığının önlenmesi konusuna ayrı bir önem verirken, bazı çevreler de laiklik prensibinin kâğıt üzerinde kaldığını belirterek sınırsız bir din ve vicdan hürriyeti talep etmekteydi³⁵⁰.

Siyasi partilere bakıldığında ise anayasaya evet denmesi hususunda bir uzlaşma olduğu görülmektedir. CHP, CKMP ve YTP anayasaya evet oyu verilmesi için propaganda çalışmalarını sürdürürken AP'nin durumu diğerlerine göre farklılık arz etmekteydi. AP yönetimi anayasaya evet diyeceklerini fakat kararın millete ait olduğunu belirterek üstü kapalı şekilde seçmen kitlesine tam tersi yönde mesajlar vermiştir. “Ne şiş yansın ne kebab” deyimine uyan şekilde bir yandan MBK'yi idare eden parti yöneticileri, diğer taraftan da çoğunluğu eski DP'yi destekleyen seçmenlerini tatmin etmek üzere çalıştığı görülebilir. Halk arasında yapılan propagandalar çerçevesinde referandumda yapılacak oylamanın “Referandum adlı bir gavurun (Moskof'un) ülkeyi yöneteceği” ya da “Menderes'in asılmasına evet mi, hayır denileceği” şeklinde halka anlatılmaya çalışıldığı da iddialar arasındaydı. AP yönetiminin bu kararsız duruşunu eleştiren Ünal, genel seçim öncesi sınavdan başarısızlıkla çıktığını belirterek, anayasaya hayır oyu çıkması halinde olabilecekler düşünüldüğünde hiç de hayırlı sonuçların olmayacağını açık olduğunu vurgulamıştır³⁵¹.

³⁴⁷ Cemil Sait Barlas, “Anayasanın Teminatı”, **Son Havadis**, 06.09.1960.

³⁴⁸ F. Edip Çelik, “Anayasa Konusunda”, **Akşam**, 30.06.1960.

³⁴⁹ Müşerref Hekimoğlu, “Anayasa Bitti Ama...”, **Akşam**, 08.03.1961.

³⁵⁰ F. Edip Çelik, “Anayasa ve Laiklik”, **Akşam**, 07.07.1960.

³⁵¹ Vecihi Ünal, “Adalet Partisi”, **Akşam**, 03.07.1961.

Tasarıların hazırlanma süreci kolay olmamış, toplantılar esnasında Prof. Tunaya ve İsmet Giritli'nin komisyon başkanı Prof. Onar'la tartışmaları basına yansımıştı³⁵². Tunaya yaptığı açıklamada; “*Demokratik bir anayasa yapmak için otokratik bir başkanlığa lüzum yok*” derken, Giritli de; “*Antidemokratik ve hissi bir komisyon başkanının idaresinde rasyonel ve demokratik bir Anayasa hazırlamanın imkânsızlığını*” ifade ederek komisyon başkanı Onar'ın tutumlarını eleştirmektedir³⁵³. Giritli ve Tunaya'nın yaptıkları bir diğer açıklamaya göre de sorunun kaynağı; ikinci meclisin teşekkül tarzı ve yetkileri, iktisat şurasının oluşumu ve yetkileri, siyasi partilerle ilgili maddeler ve anayasa komisyonunun basınla münasebetleri üzerinde yoğunlaşmaktaydı³⁵⁴. Tartışmalara son noktayı Devlet Başkanı Gürsel'in açıklaması koydu. Sorulan soru üzerine Gürsel; öğretim üyelerine bugüne kadar verdikleri emekler için teşekkür ederek, komisyonda fikirlerin tartışılmasının çok güzel ve önemli bir hadise olduğunu lakin anayasanın en kısa zamanda tamamlanması adına iki öğretim üyesinin komisyondan affedilmeleri seçeneğinin ağır bastığını ifade etmiştir³⁵⁵. Kabine değişikliği ile anayasa komisyonundaki değişimi kıyaslayan Barlas, ikincisinin doğru olmadığını, en azından üyelerin istifalarının istenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ortada bulunan açıklamalara göre de iki hocanın komisyondan çıkarılmasının yersiz olduğunu vurgulamıştır³⁵⁶.

Yaşanan olumsuz durumlara rağmen MBK tarafından görevlendirilen anayasa komisyonu çalışmalarını 18 Ekim 1960'ta tamamlayarak anayasa taslağını teslim etti. Bundan sonra sıra artık taslağın yeni oluşturulacak Kurucu Meclis'te görüşülüp kabul edilmesine gelmişti ki, meclisin temel varoluş sebebi de buydu. Kurucu Meclis'te oluşturulan komisyonda 1961 Mart'ına kadar cereyan eden müzakereler sonucu Anayasa'nın görüşülmesine başlandı³⁵⁷. Meclis'teki müzakereler sırasında en çok tartışılan konular subaylara oy hakkı, laiklikle ilgili maddeler, milliyetçilik ifadesi olurken, Onar'ın sunduğu tasarının hükümetin elini kolunu bağlar nitelikte olduğu, bu

³⁵² Bkz. **Akşam**, 02.09.1960, 03.09.1960, 04.09.1960.

³⁵³ **Son Havadis**, 02.09.1960.

³⁵⁴ **Ulus**, 04.09.1960.

³⁵⁵ **Milliyet**, 07.09.1960.

³⁵⁶ Cemil Sait Barlas, “Bari Bundan Sonra Olmasa”, **Son Havadis**, 02.09.1960.

³⁵⁷ **Akşam**, 29.03.1961. Kurucu Meclis'te Anayasa Komisyonu'nun tasarımı görüşmeleri esnasında zabıt tutulmamasını, steno bulunmamasını yada ses kaydı alınmamasını eleştiren Hekimoğlu, bir tarihçi hassasiyetiyle duruma yaklaşarak anayasa tartışmalarının gelecekte önemli birer belge olacağını ifade ederek eksikliğe işaret etmiştir. Müşerref Hekimoğlu, “Havada Çizgiler”, **Akşam**, 27.01.1961.

tarz bir anayasa ile ancak bir profesörler cumhuriyeti kurulabileceği eleştirileri getirilmiştir³⁵⁸. Anayasa tasarısı görüşmelerinde milliyetçilik ve cumhuriyetin nitelendirilmesi ile ilgili tartışmalar da oldukça uzun sürmüştü. Tartışılan öneriler arasında; “*Türkiye Cumhuriyeti milliyetçidir*”, “*Türkiye Cumhuriyeti çalışmaya dayanan sosyal bir devlettir*” gibi ibarelerin yer almasını gereksiz gören Ünal, anayasanın açık ve demokrasiye aykırı ideolojilerin uygulanması ihtimalini ortadan kaldıracak derecede net olması gerektiğinin altını çizmiştir³⁵⁹. Tartışmalara katılan Selçuk, tartışmaların “köşeli mi, yuvarlak mı?” etrafında döndüğü şeklinde özetleyerek, sosyal adalet, sosyal devlet ifadelerinin yuvarlak ifadeler olduğunu ve değiştirilmesi gerektiğini belirten zevat ile insan hakları, ticaret, zanaat, serbest teşebbüs gibi dört köşesi belirgin ifadelerin yer almasını savunan grup arasında cereyan ettiğini belirtmiştir. “Sosyal” fikrinin anayasada yer alması taraftarı olduğu anlaşılan yazar, Avrupalı devletlerin her özelliğini kabul edip de bunun kabul edilmek istenmemesini manalı bulduğunu belirterek, 1946 tartışmaları ile 1961 tartışmaları arasındaki tek farkın bu sihirli kelime olduğunu belirtir³⁶⁰.

Kurucu Meclis kendisine tanınan süre içerisinde Mayıs ayı sonuna kadar anayasaya ilişkin görüşmeleri tamamlamış ve nihayetinde darbenin yıldönümünde 260 kabul ve 2 çekimser oyla anayasa metnini kabul etti³⁶¹. Sıra artık anayasanın halkoyuna sunulmasına gelmişti ve 09 Temmuz 1961’de yapılan, katılımın %80 olduğu referandumda; %61,5 evet (6.348.715 oy), %38,5 hayır oyu (3milyon 935bin 253) ile anayasa kabul edilmiş oldu³⁶². Referandumdan evet çıkması başta Gürsel olmak üzere MBK üyelerini sevindirirken³⁶³, hayır oylarının bu denli fazla çıkmasını CHP ileri gelenleri, anayasaya yönelik görmeyip tamamen siyasi bir tavır olarak değerlendirmişti³⁶⁴. İnönü de sonuçlardan oldukça memnun olduğunu basına verdiği demeçlerde dile getiriyordu³⁶⁵. Referandumu değerlendiren Ünal, oylamanın hasat dönemine, yaz tatiline denk gelmesine ve seçmen kütüklerinde yaşanan birçok aksiliğe rağmen halkın yüzde yetmişinden fazlasının sandık başına gitmesini olumlu karşılamış,

³⁵⁸ Müşerref Hekimoğlu, “Profesörler Cumhuriyeti”, **Akşam**, 23.01.1961.

³⁵⁹ Vecihi Ünal, “Anayasada Açıklık Şarttır”, **Akşam**, 17.04.1961.

³⁶⁰ İlhan Selçuk, “Dalga”, **Akşam**, 21.04.1961.

³⁶¹ **Hürriyet**, 29.05.1961.

³⁶² **Akşam**, 15.07.1961.

³⁶³ **Hürriyet**, 11.07.1961.

³⁶⁴ **Akşam**, 11.07.1961.

³⁶⁵ **Ulus**, 12.07.1961.

hayır oylarını asılsız propagandalara ve CHP karşıtlığına bağlamıştır³⁶⁶. Sonuçları değerlendiren Gürsel, AP'yi işaret ederek “*Bozguncu partilere en iyi cevabın millet tarafından verilmiştir*” değerlendirmesinde bulunmuştur³⁶⁷.

68 vilayetin 57'sinde evet oyları fazla çıkarken, 11 vilayette hayır oyları fazla çıkmıştı. Hayır oyunun çoğunlukta çıktığı iller ise şunlardı; Aydın, Bolu, Bursa, Denizli, İzmir, Samsun, Manisa, Zonguldak, Kütahya, Çorum ve Sakarya³⁶⁸. Görüldüğü üzere hayır oyları Ege Bölgesi ile Güney Marmara'da yoğunlaşırken Karadeniz'den iki ve İç Anadolu'dan bir il hayır oyu vermişti. Diğer taraftan evet oyları incelenecek olursa anayasaya en yüksek desteğin %97,7 ile Mardin'den geldiği görülür. Mardin'in yanı sıra yüksek oranda evet oyu çıkan illere bakıldığında Doğu vilayetlerinin varlığı göze çarparken; Hakkâri (%92,9), Kars (92,8), Tunceli (%95,1), Siirt (%91,7), Ağrı (%82,9), Bingöl (%79,6) öne çıkan illerdir. Doğu'daki illere ilaveten Kırşehir %92,8'lik evet oyu ile bir bakıma DP iktidarının kendisine kesmiş olduğu cezanın rövanşını alıyor gibidir³⁶⁹. Kırşehir'in evet vermesi ne kadar anlaşılır ise, Doğu vilayetlerindeki yüksek oran da bir o kadar manidardır. Hayır oylarının neden bu denli fazla çıktığını araştıran Talu, hayır oyu verenlerle yaptığı görüşmeler neticesinde sebep olarak şu sonuçlara ulaşmıştır: Anayasa'nın bir CHP Anayasası olduğu kanaati, sosyal niteliğinin fazla vurgulanarak sosyalistlikle ilişkilendirilmesi, ihtilal idaresine karşıtlık, anayasaya evet dendiği takdirde Yassıada sanıklarının akıbeti ile ilgili karar verileceği inancı³⁷⁰.

157 maddeden oluşan 1961 anayasası; başlangıç, genel esaslar, temel hak ve ödevler, Cumhuriyetin Temel Kuruluşu, çeşitli hükümler, geçici hükümler ve son hükümler kısımlarına ayrılmıştı. Başlangıç kısmında; 27 Mayıs hareketinin meşruluğu devrimin Türk milletine mal edilmesiyle ispatlanmaya çalışılırken, anayasanın Türk milliyetçiliği prensibinden yola çıkılarak toplumun huzur ve refahının tesisinde bir araç olacağı vurgusu yapılmıştır. Genel esaslar başlıklı birinci kısımda; devletin şekli, cumhuriyetin nitelikleri, egemenlik, yasama, yürütme, yargı ve anayasanın üstünlüğü konuları ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Temel hak ve ödevler kısmında; temel hakların niteliği, sınırlanması ve kötüye kullanılmaması, kişi dokunulmazlığı, özel

³⁶⁶ Vecihi Ünal, “İkinci Cumhuriyet Kuruldu”, **Akşam**, 11.07.1961.

³⁶⁷ **Akşam**, 12.07.1961.

³⁶⁸ **Akşam**, 11.07.1961.

³⁶⁹ Bkz: TUIK, **Halkoylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Ankara 2008, s.197–238.

³⁷⁰ Esin Talu, “Hayırcılarla Bir Konuşma”, **Akşam**, 12.07.1961.

hayatın korunması, konut dokunulmazlığı, haberleşme, seyahat, yerleşme, düşünce, din ve vicdan hürriyeti ile ilgili hükümler bulunmaktaydı. Ayrıca basın yayım ve hakların korunması ile ilgili hükümler, sosyal, iktisadi, siyasi haklar yine bu bahiste ele alınıp düzenlenmiştir. Cumhuriyetin Temel Kuruluşu başlıklı üçüncü kısım yasama, yürütme ve yargı şeklinde üç bölüme ayrılmıştı. Yasama bölümünde; TBMM'nin ve Cumhuriyet Senatosu'nun kuruluşu, görev ve yetkileri ile her iki meclise ait ortak hükümlere yer verilmişti. Yürütme bölümünde; Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve kamu idaresinin nasıl oluşturulacağına ilişkin hükümler bulunmaktaydı. Yargı bölümünde genel hükümler başlığı altında mahkemelerin bağımsızlığı, hâkim teminatı, askeri yargı, savcılık makamına ilişkin maddeler yer alırken, Yüksek Mahkemeler kısmında da Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay'ın nasıl düzenleneceği belirtilmişti. Buradaki en önemli yenilik Anayasa Mahkemesinin Kuruluşuna yönelik maddelerin yer almasıdır. Bu çerçevede Anayasa Mahkemesinin kuruluş, görev ve yetkileri, çalışma şekli ve mahkeme kararlarına ilişkin hükümler anayasaya konmuştu. Anayasanın Dördüncü kısmında; devrim kanunlarının korunmasına ve Diyanet İşleri Başkanlığına ilişkin hükümler yer alır. Geçici maddelerin yer aldığı beşinci kısımda; TBMM ve Cumhuriyet Senatosunun ilk toplantı gününün belirlenmesi, iç tüzük, Cumhurbaşkanı'nın seçimi, MBK ve Temsilciler Meclisi'nin hukuki varlıklarının sona ermesi ile ilgili hükümler mevcuttur. Altıncı ve son kısımda ise Anayasa'nın nasıl değiştirileceği ve yürürlüğe giriş tarihi belirtilmiştir.

Ana hatları kısaca yukarıda belirtilmeye çalışılan anayasaya ilişkin pek çok olumlu ve olumsuz görüş sunulmuştur. Darbeden sonra yeni bir anayasa yapılmasının nedeni MBK'nin meşruiyetini sağlama çabasından öte 1924 anayasasına ve 1946–1960 yılları arasındaki anti-demokratik uygulamalara bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Amaç daha çağdaş, daha demokratik bir düzenin inşasıyla ileride yaşanacak aksaklıkların önüne geçilmesidir ki, bunu da Gürsel'in anayasayı hazırlamasını istediği profesörlere; “ *Öyle bir anayasa yapın ki bir daha ihtilal olmasın*³⁷¹” sözlerinden anlayabiliyoruz. Bu çerçevede hazırlanan anayasanın en temel özelliklerinden biri gerilime ve ihlallere neden olan yasal boşlukların doldurulması ve uluslararası

³⁷¹ Mehmet Şükran Özkaya, *age*, s.212.

anlaşmaların dikkate alınarak hazırlanmış olmasıdır³⁷². Dolayısıyla 1961 anayasası önceki döneme bir tepki anayasası olmasından ötürü uzun bir anayasa olmuştur.

1961 anayasası, önceki anayasalara göre daha düzenleyici bir yapıya sahipti. Anayasada temel hak ve özgürlükler ayrıntılı olarak düzenlenirken bunun altında, önceki yıllarda yaşanan sorunlarla karşılaşılma olasılığını ileride en az seviyeye indirmek gayesi yatmaktaydı. 1961 anayasasına getirilen eleştirilerden biri de kendi içinde paradokslar taşıdığıdır. Erdoğan'a göre anayasa; görünüşe göre çağdaş ölçülere uygun, insan haklarına dayanan demokratik bir rejim kurmayı amaçlamasına rağmen seçimler sonucu gelecek hükümetlere karşı peşin bir ön yargıyla güvensizliği ortaya koymaktaydı³⁷³. Anayasa başlangıç kısmında belirtildiği üzere “...*hürriyete, adalete ve fazilete aşık evlatların uyanık bekçiliğine*” emanet edilmesine karşılık, diğer ihtimaller de düşünülerek oluşturulan Cumhuriyet Senatosu, Milli Güvenlik Kurulu ve Anayasa Mahkemesi'nin koruyuculuğuna bırakılmıştı. Bu da anayasanın Genel Esaslar kısmında “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Millet egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır*” ifadesinin bir yansımasıydı. Parla'ya göre bu tutum yasama yetkisinin devredilemeyeceği ve gasp edilemeyeceği ilkesinden belli bir uzaklaşma teşkil ederken, anayasanın seçilmiş parlamento çoğunluklarına karşı duyduğu güvensizliği ve seçkinci-vesayetçi zihniyetini simgelemektedir³⁷⁴.

1961 Anayasası'nın sınırlarını belirlediği siyasal ortamın baş aktörleri olan AP ve CHP'nin anayasa mantığı ve demokrasi tanımı üzerinde farklı yorumlamalarda bulunmaları anayasanın yürürlükte kaldığı süreçte siyasi gerginliklerin esas nedeni olmuştur. DP-AP çizgisinin çoğunlukçu demokrasi yaklaşımı ile CHP'nin çoğulcu demokrasi yaklaşımı arasında sıkışan anayasanın en büyük dramının uzun süre birinci anlayışla beraber sürdürülmeye çalışılması olduğunu belirten Tanör; anayasanın kalkınmayı, sosyal adaleti ve demokrasiyi birlikte gerçekleştirmeyi amaçladığını, ancak bu üçgenin az gelişmiş bir ülkede birbirleriyle uzlaştırılmasının zor olduğunun altını çizmişti. Çünkü çoğunlukçu yaklaşım çizgisi bunları sermaye birikimini ve büyümeyi yavaşlatıcı birer etken olarak kabul etmekteydi³⁷⁵. İşte bu açmaz dönem Türkiye'sinin

³⁷² Sinem Birol, “1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2012/II, S.43, s.51.

³⁷³ Mustafa Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte, Ankara 2012, s.115.

³⁷⁴ Taha Parla, **Türkiye’nin Siyasal Rejimi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.23.

³⁷⁵ Bülent Tanör, **age**, s.420-425.

ve dolayısıyla 1961 anayasasının en büyük dilemması olarak karşımızda durur. Sonraki yıllarda anayasaya getirilen devleti güçsüzleştirdiği yolundaki eleştirilerin temelinde de bu çelişki ve onun doğurduğu siyasi, sosyal meseleler yatmaktadır. 1961 Anayasası'nı merkez-çevre ilişkileri etrafında değerlendiren Güleler, anayasanın yapılış şekli ve oluşturduğu yeni kurumlar (Anayasa Mahkemesi, MGK, DPT gibi) nedeniyle merkezi güçlendirdiğini, çevrenin iktidara gelmesi halinde ise kontrol edilebilir bir mekanizma oluşturulmaya çalışıldığını ve çözülemeyen merkez-çevre sorununun kaynağının da bu olduğunun altını çizer³⁷⁶.

İlan edildiği tarihten sonra anayasada 7 kez değişiklik yapıldı. Bu değişikliklerin 3'ü 12 Mart muhtırasından önce, 4'ü de muhtıradan sonra idi³⁷⁷. Dönemin karışık iç siyasi yapısının sorumlusu olarak anayasanın fazla özgürlükçü bir yapıya sahip olması bahaneleri öne sürülmesine karşılık asıl sorun iktidardakilerin 1961 anayasasının demokratik usullerini içselleştirememesinden kaynaklanmaktaydı³⁷⁸. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar 1965 yılında TİP'in Birinci Genel Kongresi'nde 1961 anayasası hakkında yaptığı bir değerlendirmede şunları söylemiştir:

“27 Mayıs'ın getirdiği anayasa halktan yana bir anayasadır. Ne var ki yürürlüğe gireli dört yıl olduğu halde eksiksiz uygulanır durumda değildir. Bir yandan gericiler bir yana çekmekte, bir yandan halka piyon nazarı ile bakanlar öbür yana çekerek tam manası ile ölü noktaya getiriliyor. Anayasa var, anayasanın temin ettiği haklar var. Buna rağmen anayasanın hükümetlere yüklediği görevler yerine getirilmiyor”³⁷⁹.

Bu söylemi değerli kılan ise; sağ ve sol partilerin yanı sıra, iktidarların da muhalefetin de anayasa temelinde görüşlerini bildirmesinin toplumda anayasaya karşı oluşan bakış açısını göstermesidir. Tanör'ün ifadesiyle bir “anayasa kültürü”nün doğması toplumun hasret kaldığı değerlere kavuşmasında tetikleyici bir mekanizma olmuştur.

1.9. MBK DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA

Darbeden sonra içerde yukarıdaki gelişmeler yaşanırken, Türk dış siyasetinde herhangi bir aksama ya da kopma yaşanmamıştır. MBK'nin hükümet darbesi müttefik

³⁷⁶ Serdar Güleler, “Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri”, **Bilgi**, S.14, 2007/1, s.63.

³⁷⁷ Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul 2000, s.174.

³⁷⁸ Sezer Ayan, “Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.8, S.2, 2007, s.22.

³⁷⁹ Aclan Sayılğan, **Türkiye’de Sol Hareketler**, Doğu Kütüphanesi Yay, İstanbul 2009, s.305.

lkeler nezdinde anlaşılır bir hareket olarak kabul edilmiş ve tanınmıřtı³⁸⁰. MBK'nin müdahaleyi gerçekleştirdiği gün yayınladığı bildiriye NATO ve CENTO ile bütün uluslararası anlaşmalara bağlılığını ifade etmesi yeni idareye karşı dışarıdan gelebilecek tepkileri savuşturmuş oldu. Buna ek olarak müttefiklere durum ile ilgili izahatlar da bulunuldu. Ağustos ayı içinde ABD'li yetkililerle yapılan grřmeler³⁸¹, Eylül ayında Sovyetlerle yapılan grřmeler³⁸² ve Dışışleri Bakanı Selim Sarper'in BM nezdinde yaptığı giriřimler³⁸³ çerçevesinde darbenin gerekçeleri dünya siyasetinin belirleyici aktörleriyle paylaşılmış oldu.

İhtilal idaresinin Türkiye'nin dış politikası konusunda kökten bir değişim yapma niyetinde olmadığı açıktı. Bunu darbe sonrası yapılan ilk açıklamadan ve Dışışleri Bakanı seçiminden de anlamak mümkündür. DP döneminde de Dışışleri Bakanlığının en üst düzey diplomatları arasında yer alan Selim Sarper bu göreve getirilmışti. Sarper kendisine yapılan teklifi ilk etapta kabul etmemesine rağmen daha sonra fikir değiştirerek bakanlık koltuğuna oturmuştu.

MBK Hükümeti'nin dış politikası; Batılı müttefiklerle eşitlik ve egemenlik ilkeleri temelinde ilişkilerin srdrlmesi³⁸⁴, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk esasında dostluk ilişkilerinin kurulması ve Bağlantısız ülkelerle ilişkilerin tesisi ve onların desteklenmesi temeli zerindeydi³⁸⁵.

MBK Rejimi olarak adlandırdığımız süre zarfında dış politika konusunda en önemli gelişmeler Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanı, Ortak Pazar görüşmelerinin başlaması ve Cezayir hadiseleri olmuştur. Cezayir ile Fransa arasında yaşanan çatışma sürecini yakından takip eden Türkiye'nin tutumu, Cezayir'in bağımsızlığını desteklemek ancak Fransa'yı da gücendirmemek üzerine kuruluydu. Bu konuda bir açıklama yapan Grsel, Fransız Büyükelçisiyle Cezayir konusunda bir görüşme yaptıklarını, gerekirse

³⁸⁰ Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Dwight D. Eisenhower 16 Haziran 1960'da Cemal Grsel'e göndermiş olduğu mektubunda; ihtilal idaresinin yeni anayasayı yapıp, seçime giderek iktidarı devredeceğini duyurmasını ve NATO, CENTO bağlarını muhafaza etmesini memnuniyetle karşıladığı ifade etmişti. **BCA**, 30.1.0.0/7.40.16

³⁸¹ **Akşam**, 12.08.1960.

³⁸² **Milliyet**, 02.09.1960.

³⁸³ **Akşam**, 24.09.1960.

³⁸⁴ Eşitlik prensibi çerçevesinde atılan ilk adım ABD ile daha önceden yapılan anlaşmalar gereği ABD vatandaşlarının Türkiye'de yargılanamaması ile ilgili kısmın değiştirilerek, suç işleyen ABD'lilerin Türk makamlarınca yargılanmasını sağlamak olmuştur. **Son Havadis**, 16.09.1960.

³⁸⁵ Hüner Tuncer, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası**, Kaynak Yay, İstanbul 2014, s.21.

arabuluculuk yapabileceklerini teklif ederken, bağımsızlığı için mücadele eden milletlere sempati duyduklarını ifade etmiştir³⁸⁶. Dışişleri Bakanı Sarper, Gürsel'in Cezayir meselesi ile ilgili bu sözlerini BM Genel Kurulunda tüm dünyaya aktarmıştı³⁸⁷.

Dönemin dış politik yaklaşımına siyasal partiler cephesinden baktığımızda geleneksel bir uzlaşma görülür. MBK idaresi döneminde dış politika siyasal çevrelerde tartışma konusu yapılmamış, partiler milli birlik ve beraberlik çerçevesinde dış politikada görüş birliğine varmışlardı. Yapılan yuvarlak masa toplantısında da bu konu gündeme gelmiş, “*Milli bir hüviyet almış bulunan dış politikamızın partiler arası tartışmalara konu yapılmaması*” maddesi toplantı tutanağına eklenerek yazılı olmayan bu teamül kayda düşmüş oldu³⁸⁸. MBK dönemi olarak adlandırdığımız 27 Mayıs 1960'tan 15 Ekim 1961'e kadar geçen sürede ihtilali yapan güçlerin dış politika hususunda mevcut çizgiyi sürdüreceklerini ifade etmelerine rağmen bir taraflarının daha bağımsız, bağlantısız bir politika gütmek için can attığını söyleyebiliriz. Bunu yaptıkları kafa karıştırıcı ve belki de ileride atılacak adımların hazırlığı şeklinde değerlendirebileceğimiz açıklamalarında görmek mümkündür. Fırat'ın deyimiyle iç politikada olduğu gibi dışta da ikircikli bir söylem kullanan idarenin bağlantısızlara duydukları sempatiyi ve daha bağımsız dış politika isteklerini görmemek mümkün değildir³⁸⁹.

1.10. SİYASAL HAYATTA NORMALLEŞMEYE DOĞRU

Dünyanın her yerinde meydana gelen darbelerde ya da ihtilallerde olduğu gibi 27 Mayıs darbesi sonrasında siyasi hayat bir süreliğine kesintiye uğramıştı. Darbenin ilk şokunun ve etkilerinin atlatılıp normal siyasi yaşama dönülmesi için zamana ihtiyaç vardı. Darbe idaresinin sınırladığı siyaset yapma alanını yavaş yavaş açması ve genişletmesiyle beraber mevcut siyasal partiler hayatlarına kaldıkları yerden ama günün şartlarına uygun bir şekilde devam ederlerken, gerekli izinlerin sağlanması ile yenilerinin de kurulduğu görülür. Bu süre zarfında siyasal partiler etrafındaki belli başlı konular; yeni anayasa hazırlıkları, anayasa referandumu, genel seçimin ne zaman yapılacağı, DP taraftarı hareketler ve bunların MBK ile mücadeleleri, AP'nin baskılara

³⁸⁶ Son Havadis, 18.09.1960.

³⁸⁷ Son Havadis, 24.09.1960.

³⁸⁸ A. Suat Bilge vd., *age*, s.349.

³⁸⁹ Melek M. Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s.29.

karşı var olma çabası, parti liderlerinin yurt gezileri ve kongreleri, Cumhurbaşkanlığı meselesi, partiler arası münakaşalar ve yuvarlak masa toplantısından oluşmaktaydı.

27 Mayıs darbesinden sonra MBK'nin aldığı tedbirlerin başında her türlü siyasi faaliyetin menedilmesi gelmiştir. Darbenin ertesinde yayınlanan 3 numaralı MBK Tebliğinde; memleketin selamet ve asayişini temin bakımından ikinci bir tebliğe kadar her türlü siyasi parti neşriyat ve faaliyetleri, gösteri yürüyüşleri ve her türlü toplantılar menedilmiştir denilirken, 13 numaralı tebliğde “*Yeni anayasa ilan ve tatbik mevkiine girinceye kadar bütün siyasi partilerin faaliyetlerini menediyorum. Aksi hareketleri çok şiddetle cezalandıracağım. Vatandaşlarımın verilen tebliğlere riayet etmelerini rica ediyorum*” denilmiştir. Yine 19 numaralı MBK tebliğinde; herhangi bir parti tarafından siyasi mahiyette toplantı yapılamayacağı belirtilmiştir. Bu sayede darbenin mağduru konumundaki DP taraftarlarının herhangi bir harekete girişmesinin önüne geçilmeye çalışılırken, durumdan diğer partiler de nasibini almıştır. Darbe sonrası yapılan açıklamalarda seçimlerin en kısa sürede yapılacağını ısrarla belirtmesi siyasi çevreleri umutlandırırken, kimileri sabırsızlanmış kimileri de geçen zamanın kendi lehlerine olduğu fikrini yaygınlaştırmıştı. Dolayısıyla burada birinci grubu CHP, CKMP gibi iki eski parti teşkil ederken, ikinci grupta ise DP sonrası kurulması kaçınılmaz olan yeni partilerin taraftarlarından oluşmaktaydı. Köşesinde bu konuya değinen Çelik, olağanüstü koşulların doğurduğu Geçici Hükümetin zaruri olduğunu, fakat uzun süre iktidar olmasının da mahzurlu olduğunu altını çizerek, bu sürecin gerektiği kadar sürmemesi durumunda ise gelecekte daha büyük sorunların doğabileceğine işaret etmiştir. Bunun için de ön koşul olarak anayasanın yapımı ve yeni seçim kanununun hazırlanması gerektiğini ifade etmişti³⁹⁰. Konuya değinen Nesin, gitsinler ve kalsınlar diyen iki grubun fikirlerine satırlarında yer verir. Gitsinler diyenlerin çıkış noktası; askerın siyasete daha çok bulaşmaması, askerın siyasetten anlamadığı, koltuğa alıştığı takdirde oradan kaldırmanın mümkün olmayacağıydı. Kalsın diyenler ise; askerın başladığı işi bitirmesi gerektiğini, kötü politikacılarđn sonra sağduyulu subayların tutumlarının güven verdiğini savunmaktaydı. Kalmanın da gitmenin de askerlerin elinde

³⁹⁰ F. Edip Çelik, “Ne Erken, Ne Geç”, **Akşam**, 02.07.1960.

olmadığını belirten yazar niyetinin kalmalarından yana olduğunu da ima etmeyi unutmamıştır³⁹¹.

27 Mayıs darbesi siyasi partilerin faaliyetlerini sınırlarken doğrudan doğruya parti kapatma yoluna gitmemiş, yalnızca siyasi hayatı ileri bir tarihe kadar dondurmıştu. Darbe sonrası Demokrat Parti ihtilal idaresince doğrudan kapatılmamış, mahkeme kararı ile fesh ettirilmişti³⁹². Partinin feshi için açılan dava hakkında konuşan Adnan Menderes içinde bulunduğu şartlar gereği “*Ben Demokrat Parti’nin kapatılmaması için bir şey demeyeceğim. Bugünkü şartlarda kapatılması memleketin menfaatleri bakımından zaruridir*” demekle yetinmişti³⁹³. Darbeden 11 ay sonra siyasi parti faaliyetlerinin serbest bırakılmasına kadar geçen sürede siyasi arenada en çok konuşulan ve tartışılan konu yeni kurulacak olan partiler olmuştu. İlk önceleri normal karşılanan siyasi parti faaliyet yasağı, sonraki süreçte parti liderlerinin talepleri doğrultusunda gündemde tutularak faaliyetlerin serbest bırakılması yönünde MBK üzerinde bir baskı aracı olarak kullanıldı. Yabancı gazetecilere kurulacağı söylenen yeni partiler ve bu konuda açıklama yapan Gürsel; çok parti kurulmasına taraftar olmadığını, kötü niyetli girişimler olmasa ülkenin sosyalist bir partiye ihtiyacı olduğunu, yeni partilerin kurulması içinse DP davasının sonuçlanması gerektiğini söyledi³⁹⁴. Gürsel’in bu açıklamasını değerlendiren Çelik, buradan başkanın iki partili bir düzeni istediği anlamının çıkamayacağını, gelişmeleri görebilmek için yeni seçim kanunu ile anayasayı beklemek gerektiğinden hareketle doktriner partilerin varlığının hem temsil, hem de çok seslilik açısından ülke için hayırlı olacağını belirtmişti³⁹⁵.

MBK Rejimi olarak adlandırdığımız yaklaşık bir buçuk yıllık süre zarfında DP mirasının nasıl paylaşılacağı büyük bir merak konusuydu. Darbeyi yapanlar DP adının zikredilmesinden ne kadar nefret ediyorlarsa, DP mirasçısı olmaya aday kesimler de DP adını anmadan mirası toplayabilmek adına yoğun çaba sarf ediyorlardı. Sosyolojik ve siyasi olarak ortaya çıkan boşluğun elbette bir şekilde dolacağına farkında olan MBK ise en azından yeni kurulacak parti veya partilerin kendi kontrolleri altında olması yönünde tedbirler almaya çalışmaktaydı. CHP zaviyesinden bakıldığında ise görünen

³⁹¹ Aziz Nesin, “Gitsinler mi Kalsınlar mı?”, **Akşam**, 06.07.1960.

³⁹² **Milliyet**, 30.09.1960.

³⁹³ **Son Havadis**, 29.09.1960.

³⁹⁴ Cemil Sait Barlas, “Partilerin Gelişmesi”, **Son Havadis**, 11.08.1960.

³⁹⁵ F. Edip Çelik, “Partiler Konusunda”, **Akşam**, 13.08.1960.

manzara kısa sürede seçimlere gidilerek iktidarı tek başlarına ele alacakları yönündeydi. Hali hazırda 1957 seçimlerinden o güne kadar büyük zafiyetler göstermiş bir DP'ye karşı her geçen gün güçlenen CHP'nin, darbeyle birlikte bu yönde hayaller kurması eşyanın tabiatı gereği gayet normaldi. Ancak sonuç ileride ayrıntılı bir şekilde belirtileceği üzere hiç te öyle olmayacaktı.

Darbe sonrası siyasi partilerin varlığı açısından renkli bir dönem yaşandığı söylenebilir. İçişleri Bakanlığının yeni partilerin kurulması için 13 Şubat 1961 tarihine kadar verdiği bir aylık süre zarfında mevcutlarının yanına yeni siyasi partiler kurulmuştu. Bu partiler; Memleketçi Serbest Parti³⁹⁶, Memleketçi Demokrat Parti, Hür Demokrat Parti, Yeni Demokrat Parti³⁹⁷, Memleketçi Cumhuriyet Partisi³⁹⁸, Adalet Partisi, Memleketçi Parti³⁹⁹, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi⁴⁰⁰, Çalışma Partisi⁴⁰¹, Düstur Partisi⁴⁰², İşçi Partisi, Kemalist Gençlik Partisi⁴⁰³,

³⁹⁶ Bu partinin kurucuları hakkında bir bilgi edinilemedi. Tüzükte kurucu listesinin son sayfada olduğu belirtilmesine rağmen herhangi bir isme rastlanılmadı. **Memleketçi Serbest Parti Tüzüğü**, İstanbul 1961. Parti kendisini, Atatürk ilke ve inkılaplarına tavizsiz bir şekilde bağlı, her türlü taassuba, sağ ve sol akıma karşı olarak tanımlamaktadır. Ekonomi görüşü olarak devletçilikle serbest teşebbüsü bir arada bir plan dahilinde yürütme hedefinde bulunduğu ifade edilmektedir. **Memleketçi Serbest Parti Prensipleri**, İstanbul 1961.

³⁹⁷ Bu partinin kurucuları şu isimlerdir: Prof. Dr. Fuat Köprülü, Y. Mühendis Necmi Tan, Eski Milletvekili Cemal Köprülü, Gazeteci Niyazi Acun, Av. Muammer Tiryaki, Tüccar Mustafa Koluman, Y. Mühendis Latif Ayranlı, Suphi Ziya Özbekkan, Eski Milletvekili Fehmi Açıksöz, Em. Alb. Muharrem Görener, Dr. Aziz Birand, Em. Kur. Alb. Muzafferredin Özbay, Gazeteci Feyzi Boztepe, Milletvekili İzzet Akın, Eski Urfa Milletvekili Reşit Kemal Timuroğlu. Parti programında demokrasi ve cumhuriyet vurgusu yer almaktadır. Bolşevizm ve ırkçılık gibi totaliter yaklaşımların propagandasının yasaklanmasını isteyen parti, bütün yurttaşları dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin Türk saydığını ilan etmiştir. Laiklik prensibinin korunması, din ve vicdan özgürlüğünün sağlanması, ekonomide serbest teşebbüsün esas alınması, devletin ekonomik ve ticari faaliyetlerden sıyrılması partinin diğer prensipleridir. Parti programında anayasada yer alan bilhassa kamulaştırma ile ilgili maddelerin kaldırılacağını ifade edilmesi vurgulanması gereken farklılıklardandır. Partiyi diğerlerinden ayıran ilginç noktalardan biri de, tüzükte belirtildiği üzere partinin feshi durumunda mallarının Verem Savaş Derneğine bağışlanmasının yazılı olmasıdır. Bkz. **Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, Ankara 1961.

³⁹⁸ Bu parti daha sonra isim değiştirerek Memleketçi Hür Demokrat Parti adını almıştır. **Akşam**, 30.01.1961.

³⁹⁹ Memleketçi Parti'nin 39 kurucu üyesi içinde asker olanların sayısı başta dikkati çeker. Parti kurucuları arasında Emekli Korgeneral Hayati Ataker, Em. Kurmay Albay Naci Bozkurt, Em. Tümgeneral Necmi Akyıldız, MBK üyesi Cemal Madanoğlu'nun yeğeni İsmail Madanoğlu, Avukat Enver Safder Oder, Mehmet Ulaş, Avukat Nedret Pınar, Faruk Sanaç, Halim Satana, eski Vali Akif İyidoğan, Halil Nuri Yurdakul ve İşadamı Saki Zorlu gibi isimler yer almaktadır. Parti ilk önceleri YTP ile birleşme görüşmeleri yaptıysa da olumlu sonuçlanmamış, nihayetinde AP ile birleşme kararı almıştır. **Milliyet**, 14.02.1961.

⁴⁰⁰ Bu partinin kurucusu İktisat Doktoru olan ve daha önce Hindistan'da Ticaret Ataşesi olarak görev yapan Adil Başer'dir. Parti programında devletçe ve milletçe yeniden teşkilatlanma, korporatif bir düzenin kurulması önerilmektedir.

Güven Partisi⁴⁰⁴, Millete Hizmet Partisi, Mutedil Liberal Parti ve Yeni Türkiye Partisi idi. Yeni kurulan partilerden yalnızca Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi seçim kanunu gereği 1961 genel seçimlerine katılma hakkı elde ederken, bunlara ek olarak Cumhuriyet Halk Partisi ve CKMP de seçimlere iştirak etme hakkını kazanmıştı⁴⁰⁵.

Yeni partilerin kurulma sürecinde Maliye Bakanı Ekrem Alican'ın kuracağı parti üzerinde birçok spekülasyon yapıldı. Alican'ın Memleketçi Cumhuriyet Partisine gireceği konuşulduysa da bu gerçekleşmemiş⁴⁰⁶, daha sonra kuracağı partinin ismi ile ilgili Sosyal Demokrat Parti veya Ülkü Partisi olması yönünde öneriler gündeme gelmişti. Nihayetinde Yeni Türkiye Partisinin kurulmasıyla bu konudaki belirsizlik ortadan kalkmış ve yerini YTP'nin yeni dönemde nasıl bir rol alacağı sorusuna bırakmıştı. Parti'nin isminde olduğu gibi Türkiye'ye yeni bir fikir, yeni bir bakış açısı getirip getirmeyeceğini merak eden Hekimoğlu, bütün partilerin aynı söylemler ve programlara sahip olduğunu, YTP'nin adına yakışır bir şekilde yeni ufuklar açması beklentisini dile getirmişti⁴⁰⁷. AP ve CHP'ye karşı YTP'nin MBK nezdinde dengeleyici bir rolü olduğu görüşü geçerli olmakla beraber⁴⁰⁸, DP oylarının bölünmesi noktasında CHP ve MBK çevrelerinde ortak bir beklenti olduğu da su götürmez bir başka gerçektir. Gürsel ve çevresinin YTP'nin gelişip, güçlenmesini istemesinin temel nedeni Demokrat Parti oylarının güvenilir bir kaynağa yönlendirilmek istenmesi ve İnönü'ye karşı kendilerine daha yakın kuvvetli bir grubun var olmasının istenmesi idi⁴⁰⁹. YTP-DP ilişkisi bağlamında veriler sunan YTP kurucularından Adnan Karaosmanoğlu 200 eski DP milletvekilinin YTP saflarına katıldığını, bunlardan Müslih Görentaş ile Sadık Perinçek'in Genel İdare Kurulu'na, beş kişinin Haysiyet Divanına girdiğini ve

⁴⁰¹ Kurucuları Bedrettin Örensoy, M. Kemal Kalender, Mustafa Erdüren ve Sedat Darıveren'dir. Partinin tüzüğü 55, programı 27 maddeden oluşmaktadır. Parti kendisini Atatürk ilkelerinden taviz vermeyen, sosyal adalet ve insani tesanüt prensiplerine bağlı olarak tanımlamaktadır.

⁴⁰² 14 Şubat 1961'de Emekli Deniz Albayı Hasan Azmi Tarcan tarafından kurulmuştur.

⁴⁰³ Bu partinin kurucusu Tevfik Pars Pire Mehmetoğlu isimli bir vatandaştır.

⁴⁰⁴ Güven Partisi Emekli Kurmay Albay Sadık Atak, Öğretmen Sinan Sadi Sükan, Dündar Katoğlu, Hafız Müstenide Sükan, Tüccar Nihat Özdemir ve Mustafa Tarı tarafından kurulmuştur. **Akşam**, 14.02.1961. Parti programında, Anayasa prensiplerine ve demokratik rejime inanıldığı, sosyal güvencelerin sağlanacağı, devlet dairelerinde kırtasiyeciliğin azaltılacağı, nüfusun ve tıbbi hizmetlerin arttırılacağı, "Neme lazımcılık zihniyetiyle her sahada mücadele edileceği", her evde bir televizyon olması temel prensipler olarak sunulmuştur. **Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı**, İstanbul 1961.

⁴⁰⁵ **Akşam**, 27.07.1961.

⁴⁰⁶ **Akşam**, 26.01.1961.

⁴⁰⁷ Aysel Okan, "Yeni Türkiye Partisi", **Akşam**, 07.02.1961.

⁴⁰⁸ Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yay, İstanbul 2004, s.29.

⁴⁰⁹ Metin Toker, **Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s.222-223.

diğerlerinin de sahada parti teşkilatını kurmakta olduklarını belirtmişti⁴¹⁰. YTP Genel Başkanı Alican da “*DP’nin memleket siyasi bünyesinde bıraktığı boşluğu doldurmak esas gayemizdir. Demokratik rejim mevzuunda ve iktisadi politika bakımından 1946 yılında DP’ye vücut veren fikirleri benimsiyoruz*”⁴¹¹ diyerek hedef kitlelerini açıkça ortaya koyarken, 1946 vurgusunu yaparak MBK’ne göz kırptığını söyleyebiliriz.

Dönemin en çok tartışılan partisi ise Adalet Partisi idi. 11 Şubat 1961 tarihinde kurulan AP sözü edilen dönem içerisinde en çok zorlanan parti olmuştur. Bir yandan tabanını DP’ye bağlama çabası, öte yandan bunun aksini MBK’ye anlatma derdi parti yönetimine ciddi sıkıntılar yaşatmıştır. Partinin hitap ettiği kesimin başında DP tabanı gelmekle beraber, darbeden hoşnut olmayan kesimler ile darbenin DP harici diğer mağdurları da gelmekteydi. Bunların arasında orduda yapılan tasfiye ile emekliye sevk edilen 5 binden fazla subay da yer almaktaydı. Parti başkanlığı dâhil üst yönetimde emekli askerlerin yer alması bu nedenle pek de şaşırtıcı olmasa gerek. Demirel’in deyimiyle gayri-mütecanis bir parti olan AP bir doktrin partisi olamamış⁴¹², farklı fikirlerin zaman zaman sivrildiği zaman zaman da geri planda kaldığı bir denge partisi olmuştur. İleriki yıllarda yapılacak olan siyasi sınıflandırmalar içerisinde merkez sağın kalbinde yer alacak olan Adalet Partisi sağ kültürün bütün özelliklerini bünyesinde taşımaktaydı. Merkez sağ siyaset, toplumun geniş kesimlerinin inanç, değer yargıları, hayat biçimleri ve ekonomik beklentilerinin siyasi bir temsili olarak değerlendirildiğinde⁴¹³ DP bu kültürün kurucusu, AP de onun kökleşmesini sağlayan esas unsur olarak kabul edilebilir. Yeni kurulan AP’ye farklı kesimlerden yeni üyeler katılmakla beraber, eski DP’li milletvekilleri ve taşra idarecilerinin de AP içinde yer aldığı görülür. Eski DP’liler ve yeni katılımcıların parti içinde oluşturduğu “İlmîliler” grubunun karşısında ise “Aşırılar” olarak kabul edilen ve milliyetçi-muhafazakâr bir kesim varlığını sürdürmüştür⁴¹⁴. İleriki yıllarda bu iki grup arasında yaşanacak başkanlık yarışını ilmîlilerin desteklediği adayın kazanması, DP geleneğinin ve bağlarının daha güçlü kurulmasını sağlamış oldu. AP içindeki hizipler arasında en etkili

⁴¹⁰ **Akşam**, 01.03.1961.

⁴¹¹ **Akşam**, 04.08.1961.

⁴¹² Tanel Demirel, **age**, s.31.

⁴¹³ Hüseyin Çavuşoğlu, “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.19, S.2, Elazığ 2009, s.265.

⁴¹⁴ Sedef Bulut, “27 Mayıs’tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2009, S.19, s.80.

gruplardan biri de “İslam milliyetçiliğini” savunan Sadettin Bilgiç grubudur. Bu grupta Bilgiç ile birlikte Gökhan Evliyaoğlu, Osman Turan, Cahit Okurer, Mehmet Turgut, Fethi Tevetoğlu, Faruk Sükan ve Cevat Önder bulunmaktaydı. Bu görüşün destekçisi olarak Yeni İstanbul Gazetesi ile Evliyaoğlu'nun Milliyetçiliğin Ön Hedefleri, Okurer'in Milliyetçiliğin Temel Fikirleri ve Osman Turan'ın Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları gibi yayınlar yer almaktadır⁴¹⁵.

Yeni kurulan partilerde durum genel olarak böyle iken, CHP ve CKMP de siyasi faaliyet yasağının kalkması akabinde kongre toplantılarına başlamıştı. Bir tarafta İnönü, diğer tarafta Bölükbaşı partilerini sırtlama ve 7 ay sonra yapılacak genel seçimlere hazırlama derdindeydi. Her iki parti de yayın organları aracılığıyla kongre haberlerini ve partilere yeni katılımların olduğunu destekçilerine duyurarak seçim öncesi moralleri yüksek tutmaya çalışmaktaydılar. 10 Haziran 1961 tarihinde yapılan CHP Meclis Toplantısının gündeminde Merkez İdare Kurulunun hazırladığı raporun tetkiki, referandum ve bazı iç meseleler bulunmaktaydı. Bu iç meselelerin en önemlisi de, Temmuzdaki referandum ile Ekim ayında yapılacak olan genel seçimlere teşkilatın hazırlanmasıydı. Bu çerçevede parti alt kademe kongrelerinin bir an evvel yapılması yönünde çalışmalar başlatılmıştı⁴¹⁶. CHP kongreleri her zaman olduğu gibi tartışmalı geçmekteydi. Tartışmalar doğal olarak rakip diğer siyasi partilerin de takibindeydi. Bu açıdan konuya değinen CKMP'nin yayın organı olan Kudret gazetesi yaptığı değerlendirmede; genç kuşakla eskilerin çarpışmasından gençlerin başarılı olmasının partinin ve demokrasinin sıhhati için önemli olduğunu ima ederken, bir bakıma İnönü muhaliflerine göz kırılmaktadır⁴¹⁷. Seçimlerden yaklaşık bir yıl önce CKMP'nin durumunu değerlendiren Nesin'e göre, partinin kamuoyundaki görünümü; gerici ve kadro itibarıyla yeterli olmayan, bir başka ifadeyle partide tanınmış kişilerin az olduğu yönündeydi. Partinin program ve tüzük olarak diğerlerinden pek farkı olmadığını belirten yazar, DP'nin olmadığı bir ortamda DP oylarına talip olacak en büyük adayın yine CKMP olacağını “dul kalan bir kadının kocasının katiliyle evlenemeyeceği” örneğinden yola çıkarak vermektedir. Dolayısıyla CHP-DP mücadelesinden kazançlı

⁴¹⁵ Arsev Bektaş, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)**, Bağlam Yay, İstanbul 1993, s.150-151.

⁴¹⁶ **Akis**, 12.06.1961, S.363, s.13.

⁴¹⁷ “Son Şans”, **Kudret**, 06.08.1961.

çıkabilme potansiyelini CKMP'ye yükleyen Nesin, partinin planlarını buna göre yapması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur⁴¹⁸.

CHP'nin kendi iç meseleleri de bu dönemde gündemi meşgul eden konulardandı. Genel Sekreterlik koltuğu, dolayısıyla partinin İnönü'den sonra ikinci adamlığı için taşranın desteklediği Kasım Gülek ile İnönü ve merkezin desteğini sağlayan İsmail Rüştü Aksal arasındaki mücadele uzunca bir süre parti içi dengeleri sarsacaktır. Partinin beklentileri karşılamaktan uzak söylemlerde bulunduğu eleştirisini getiren Hekimoğlu, tek ümit bağlanan İnönü'nün de İstanbul'daki Gençlik Kolları toplantısında yaptığı konuşmanın oldukça yüzeysel olduğunu, CHP'den bir ses bekleyenlerin umutlarını kurultaya bıraktıklarını ifade etmiştir⁴¹⁹. Kurultayda İnönü'nün Aksal'dan yana tavır koyacağı söylentileri olduğunu belirten Hekimoğlu, ihtilal sonrası iktidarın en güçlü aday olan Türkiye'nin en köklü partisinin parti içi hesaplaşmalarla kendisine zarar verdiği görüşünü savunmuştur⁴²⁰. Nitekim İnönü Gülek'le kurultay salonunda karşı karşıya geldiğinde selam vermeyerek tarafını belli etmiş⁴²¹, Genel Sekreterliğe Gülek'in seçilmesi halinde başkan olarak kendisini seçmemelerini delegelerden istemiştir⁴²². İnönü'nün bu tavrı bazı yazarlarca eleştirilerek anti demokratik bir tutum olarak görülmüştür. Bu görüşe katılmadığını belirten Ünal, bu sözlerin anti demokratik olmadığını fakat bu düşünüş biçiminin anti demokratik olduğunu söylemiştir. Ayrıca genel sekreterlik yarışında genel başkanın kendini öne atmasının kendi kadroları açısından bir eksiklik olduğunu vurgulamıştır⁴²³.

Genel kongre heyecanının yaşandığı bir diğer parti de CKMP olmuştur. 27 Ağustos 1961'de yapılan genel başkanlık seçimine mevcut başkan Osman Bölükbaşı ile Ahmet Tahtakılıç, Sadık Aldoğan, Fuat Arna ve Saadet Kaçar adaylıklarını koymuşlar ve oylama sonucu 1310 oy alan Bölükbaşı yeniden genel başkan seçilmiştir. Diğer adaylardan Tahtakılıç 123, Aldoğan 28, Kaçar 2 oy alabilmişti⁴²⁴. Kongreyi takip eden Hekimoğlu, CKMP delegelerinin partinin kitesinin birebir yansımaları olduğunu, orta ve

⁴¹⁸ Aziz Nesin, "Dul Kadın Kocasının Kaatili ile Evlenmez", **Akşam**, 03.09.1960.

⁴¹⁹ Müşerref Hekimoğlu, "CHP'de Yeni Bir Ses Yok", **Akşam**, 04.08.1961.

⁴²⁰ Müşerref Hekimoğlu, "Paşanın Öpücüğü", **Akşam**, 25.08.1961.

⁴²¹ **Akşam**, 26.08.1961.

⁴²² **Akşam**, 27.08.1961.

⁴²³ Vecihi Ünal, "Kurultay ve Ötesi", **Akşam**, 30.08.1961.

⁴²⁴ **Milliyet**, 29.08.1961.

daha alt sınıflara hitap eden partinin bilhassa ekonomi politikalarını buna göre inşa etmesi gerektiği gözleminde bulunmuştur⁴²⁵.

Siyasi faaliyet yasağının ne zaman kaldırılacağı hem siyasiler hem de kamuoyu açısından merak konusu idi. İnönü, 1961 Ocak'ında bu konuda kendisine yöneltilen bir soruya “*Siyasi hayata yavaş yavaş dönülecek*” şeklinde bir cevap vererek yakında durumun değişeceğinin sinyallerini vermişti⁴²⁶. Basın çevrelerinde yapılan tahminler anayasa hazırlıklarının tamamlanmasından sonra faaliyetlere izin verileceği yönünde olmakla beraber⁴²⁷, Devlet Başkanı Gürsel verdiği bir demeçte siyasi faaliyetlere yakında izin verileceğini fakat gününü açıklayamayacağını belirtmişti⁴²⁸. Bütün siyasi çevrelerden yasağın kalkması yönünde beyanlar gelmekte ve kurulan onca partiye rağmen hala bu yasakta ısrar edilmesi anlamsız karşılanmaktaydı⁴²⁹. Ünal da, fiilen serbest olan ancak kanunen yasak olan siyasi faaliyetin serbest bırakılmasının ülkenin ve devrimin itibarı açısından olumlu olacağını, bunun endişe edildiği gibi Yassıada duruşmalarını etkilemeyeceğini belirtmiştir⁴³⁰. Oluşan kamuoyuna daha fazla kayıtsız kalamayan MBK nihayetinde 1 Nisan 1961'de siyasi faaliyetlerin serbest bırakılacağını duyurdu. Duyuruda; ilk olarak kapalı salon toplantılarına izin verileceği, siyasi çalışmaların sokağa dökülmesine izin verilmeyeceği belirtilirken, “*Sabıkları kurtarmaya giden kemik bulacak*” denilerek DP taraftarlarına da gözdağı verilmiştir⁴³¹. Başbakanlıktan yayınlanan tebliğde 1 Nisan itibarıyla; propaganda yasağının devam ettiği, siyasi partilerin kurultaylarını toplamalarına izin verildiği belirtilmiş, vatandaş ve partililerin bu faaliyetler esnasında nazik ve anlayışlı davranmaları, düşmanlık, kin ve nefret yaratacak konuşmalardan uzak durmaları istenmiştir. Ayrıca idare amirleri partiler arasında hiçbir fark gözetmeksizin eşit muamele yapmaları yönünde uyarılmıştı⁴³².

Bu karar aslında yasağın kalkması manasına gelmiyor sadece kapsamını daraltıyordu. Sınırlı bir özgürlük alanı oluşması siyasetçiler tarafından olumlu

⁴²⁵ Müşerref Hekimoğlu, “CKMP Kurultayı”, **Akşam**, 30.08.1961.

⁴²⁶ **Akşam**, 14.01.1961.

⁴²⁷ **Akşam**, 16.02.1961.

⁴²⁸ **Akşam**, 21.02.1961.

⁴²⁹ Müşerref Hekimoğlu, “Tuhaf Bir Yasak”, **Akşam**, 16.03.1961.

⁴³⁰ Vecihi Ünal, “Siyasi Faaliyetler”, **Akşam**, 17.03.1961.

⁴³¹ **Milliyet**, 26.03.1961.

⁴³² **Milliyet**, 28.03.1961.

karşılanırken, MBK ve darbeyi destekleyen kesimlerde bir takım endişeler mevcut bulunmaktaydı. En çok endişe edilen husus sabık iktidar yanlılarının bu yasağın kalkması sonucu daha fazla propaganda yapmaları idi. Bunun yanı sıra devrimin eleştirilmesi, faaliyetlerinin ve amaçlarının kesintiye uğraması gibi korkular da bulunmaktaydı. Bütün bunlara rağmen böyle bir yasakla ilgili temel problem insanların bu tür görüş ve fikirlere sahip olmasının engellenemeyeceğinin anlaşılabilmesidir.

1 Nisan itibariyle siyasi hayat tekrar canlanmış bulunuyordu. Bütün partiler kongrelerini toplarken, diğer taraftan da hem anayasa referandumuna hem de o sıralarda tarihi henüz kesinleşmemiş olan genel seçime hazırlanıyordu. 27 Mayıs sonrası dönemin getirdiği yeni şartlara uyacak şekilde partiler propagandalarını sınırlı olsada yapmaya çalışıyorlardı. Partiler için propaganda açısından ilk ciddi sınav anayasa referandumu olmuştur. Referandum süresince MBK'nin da direktif ve baskıları sonucu bütün partilerin anayasaya evet oyu istemek için düzenledikleri yurt gezileri vasıtasıyla seçmenin karşısına çıktıkları görülür. Bu hususta AP'nin tutumu merak konusu olurken, parti yöneticileri anayasaya evet diyeceklerini ancak halkın kararını kendisinin vereceğini ifade ederek, ince bir çizgide dengeyi sağlamaya çalışmıştı⁴³³. Sonuç olarak anayasa kabul edilmekle beraber referandumda çıkan hayır oyları önemli bir orana sahip olması hasebiyle MBK idaresine karşı sessiz ve demokratik bir tepki konmuş oldu. Parti liderlerinin, bilhassa yeni kurulanların, ilk demeçlerine bakıldığında ürkek davranıldığı, hatta açık açık iktidara talip olmadıklarını dahi dile getirdikleri görülebilir. Bu tutumu eleştiren Ünal, liderlere bir siyasi partinin mi, yoksa bir derneğin mi başında olduklarını tekrar düşünmelerini tavsiye ederek durumu eleştirmişti. MBK'ye ve aydınlara da seslenen Ünal, bizce haklı bir çıkışta bulunarak, kurulmak istenen rejimin temsili demokrasi mi, güdümlü demokrasi mi, aydınlar oligarşisi mi, totaliter idare ya da diktatorya mı olup olmaması yönünde herkesi fikirlerini açıkça ifade etmeye çağırmıştır⁴³⁴.

Bu süre zarfında yaşanan birtakım olaylar MBK idaresiyle AP arasındaki güven bunalımını derinleştirmişti. Anayasa hazırlıkları sırasında Meclis'i ziyarete gelen Devlet Başkanı Gürsel yaptığı kısa açıklamada *“İhtilalin manasını anlamamış, ateşle oynuyorlar... Politikacılar anayasa gibi mukaddes bir eseri ihtiraslarına feda*

⁴³³ **Akşam**, 02.07.1961.

⁴³⁴ Vecihi Ünal, “Siyasal Partiler”, **Akşam**, 11.02.1961.

*etmemeli*⁴³⁵” diyerek anayasa görüşmelerinde yaşanan tartışmaların önüne geçmeye çalışıyordu. Gürsel’in hedefinde olan AP’nin Genel Başkanı gazetecilerin bu konudaki suallerini geçiştirerek “*Bana bir şey sormayın. Baştakiler iyi düşünürler, iyi yaparlar, iyi konuşurlar*”⁴³⁶ diyerek tansiyonu düşürmeye çalışmıştır. Konuşmanın ertesi günü bir bildiri yayınlayan AP bildiride; Gürsel’in beyanları sonrası partide istifalar olduğu yolundaki haberlerin gerçeği yansıtmadığını, yapılan açıklamanın içinde bulunulan yeni döneme uygun olduğunu belirtmişti⁴³⁷. Bu tartışmaların akabinde Milli Birlik Komitesini ve Hükümetini devirme ve devrim aleyhtarlığıyla yargılanan 32 sanıktan 26’sına 4 yıl ile 6 ay arasında cezalar verilmesinin, İzmir’deki tahkikat sonucu AP İkinci Başkanı Mehmet Yorgancıoğlu ve parti ileri gelenlerinin tutuklanması zamanlama bakımından önemlidir⁴³⁸. MBK ve AP arasında yaşanan gerginlikler Gürsel ve Gümüşpala’nın yaptığı görüşme sonrası bir nebze de olsa yumuşamıştı. Toplantı sonrası kısa bir açıklama yapan Gümüşpala, AP’nin DP’nin devamı olmadığını bir kez daha vurgulayarak, parti faaliyetlerinin tatil edilmeyeceğinin ve kendisinin de istifa etmeyeceğinin altını çizmişti⁴³⁹. Gürsel de AP de dâhil hiçbir partiyle ihtilafları olmadığını, her ne kadar ihtilal hükümeti olsalar da demokratik haklara hürmetlerinin büyük olduğunu belirtti⁴⁴⁰. İki odak arasında ilişkinin dozajı en azından yaz aylarına kadar azalma eğilimi gösterirken, seçimlerin yaklaşmasına müteakip söz düelloları ve tahkikatlar birbiri ardını izleyecektir.

1 Nisan’dan sonra siyasi hayat normalleşip eski özelliklerini yine göstermeye başlamıştı. Bütün partiler her dönem olduğu gibi birbirlerine sataşmaya, karşılıklı demeçlerle birbirlerini suçlamaya devam etmekteydiler. Bu süreçte MBK da bir bakıma partiler arasında hakem rolünü üstlenmiş ve partilerin sık sık birbirlerini suçlayarak komiteye şikâyet ettikleri görülmüştür. En çok endişe edilen durum ise; partiler arasındaki münasebetin darbe öncesi duruma dönüşmesi olmuştur ki, zaman zaman MBK’nin sertleşmesinin temelinde de bu endişe yatmaktaydı. MBK’nin almış olduğu kararlar ve anayasa kapsamına dahil ettiği konuların 1950-1960 arası siyasi tartışmaların cevaplarını barındırdığını belirten Hekimoğlu, siyasi partiler arası

⁴³⁵ **Milliyet**, 11.03.1961.

⁴³⁶ **Milliyet**, 12.03.1961.

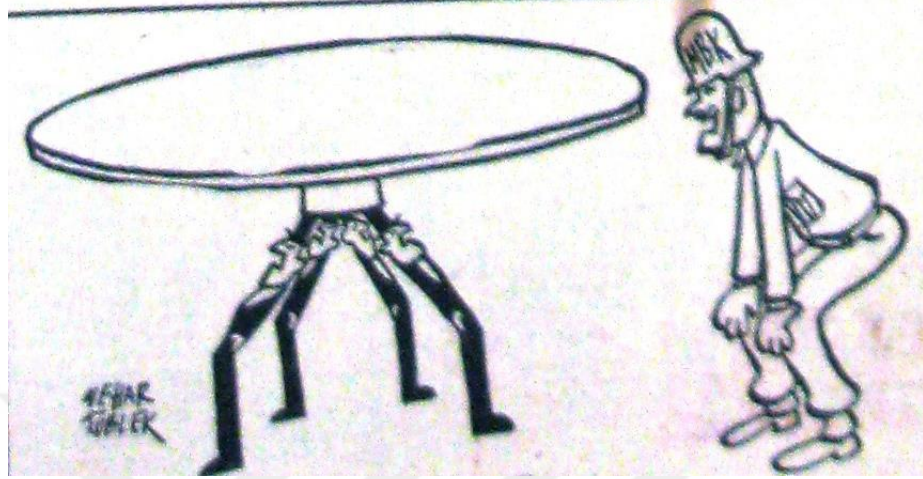
⁴³⁷ **Akşam**, 13.03.1961.

⁴³⁸ **Akşam**, 16.03.1961; **Milliyet**, 16.03.1961.

⁴³⁹ **Akşam**, 21.03.1961.

⁴⁴⁰ **Milliyet**, 23.03.1961.

mücadelenin asıl şimdi başlayacağını, parti programlarının memleketin sorunlarına ne ölçüde çareler sunacağını merakla belediklerini söylemiştir⁴⁴¹.

Resim 3: Yuvarlak Masa Toplantılarına MBK'nın Bakışı: Bakalım Ayaklar Masayı Direyecek mi?

Anayasaya, komitenin arzusu doğrultusunda referandumda evet oyu çıkması siyasetçilere rahat bir nefes aldırmişti ve artık sıra genel seçimlerin de aynı sükûnetle geçmesi için çalışmaya gelmişti. Seçim startının verilmesinin akabinde MBK'nın partilere uyarısı oldukça netti: “*Anayasa, Yassıada ve hükümet hakkında münakaşa yasak*”⁴⁴². Partiler bu ilkeler çerçevesinde siyaset yapma özgürlüğüne sahiptiler. Aksi takdirde mahkeme salonlarının yolunu tutmak işten bile değildi. Seçime kadar geçen sürede partiler birbirlerini suçlayıcı ve itham edici propaganda şekllinden vazgeçmemişler, bu nedenle siyasi ortamdaki gerginliğin giderilmesi adına ortaya “Yuvarlak Masa Toplantısı” fikri atılmıştı. Bu fikre göre; parti temsilcileri ve Gürsel seçim sürecinin güvenli bir şekilde geçebilmesi adına bir mutabakata varacaklardı. Toplantı hakkında ne düşündüğü sorulan CKMP Lideri Bölükbaşı; Yüksek Adalet Divanından çıkmamış bir kararın peşinen siyasi partilere tasdik ettirilmesini doğru bulmadığını belirtmiş, partileri bir temyiz mahkemesi haline getirmenin adalet ve ciddiyetle bağdaşmayacağını söylemişti⁴⁴³. 5 Eylül günü yapılan toplantıya Gürsel, İnönü, Gümüşpala, Alican, Oğuz ve Adakan katılmıştı. Toplantı sonunda önceden

⁴⁴¹ Müşerref Hekimoğlu, “Particilik Asıl Şimdi Başlıyor”, **Akşam**, 23.06.1960.

⁴⁴² **Milliyet**, 16.07.1961.

⁴⁴³ **Akşam**, 11.05.1961.

hazırlanmış olan mutabakat metni taraflarca imzalanarak kamuoyuna uzlaşma mesajı verildi⁴⁴⁴. Siyasetçilerin yuvarlak masasına benzer bir toplantı İstanbul, İzmir ve Ankara basını temsilcileri arasında da gerçekleştirilmiş ve seçime daha sağlıklı bir şekilde gidilmesi için basının sorumluluğunun bilincinde olduğu ifade edilmişti⁴⁴⁵. Ancak bu çabaların hiçbir sonuç vermeyeceği propaganda sürecinde ortaya çıkmış oldu. Suni bir şekilde bir araya getirilen partilerin romantik, hayalperest ve sanki hiçbir şey olmamış gibi davranmaları istenilerek oluşturulan yuvarlak masa seremonisi göstermelik bir çabadan öteye geçemedi.

1961 Ekim'inde yapılacak olan genel seçim Türkiye için hayati önem taşımaktaydı. Siyasi hayatın her köşesinin beklenti ve arzuları farklılık göstermekteydi. Seçimden CHP'nin ne kadar oy alacağı darbeyi destekleyen kesimlerin en çok merak ettiği konu iken, darbe mağdurlarının ve bakiyelerinin alacağı oy da en az CHP'nin alacağı oy kadar önem taşımaktaydı. AP ve YTP'nin alacağı oylar MBK'ye ciddi bir mesaj niteliği taşıyacaktı. Bu nedenle her iki partinin seçime aynı çatı altında mı? Yoksa ayrı ayrı mı? Gireceği tartışma konularının başında gelmekteydi. YTP-AP birleşmesi ile ilgili dedikodular referandum sürecinde dile getirilmeye başlanmıştı. Gümüşpala yaptığı bir açıklamada, YTP ile birleşmenin faydalarının değerlendirmeye alınabileceğini belirterek ileride olası bir birleşme ya da ittifakın kapısını açık bırakmıştı⁴⁴⁶. YTP Genel Başkanı Alican da verdiği bir demeçte, Gümüşpala'nın sözlerini teyit edercesine, halkın CHP'ye karşı bir cephe aradığını söyledi⁴⁴⁷. Referandum sonrası yurt gezilerine devam eden Alican, Mersin'de yaptığı açıklamada; birleşme konusunda tabandan böyle bir talep geldiğini, parti olarak buna hazır olduklarını fakat AP'den henüz bir teklif almadıklarını söyleyerek bu hususta topu Gümüşpala'nın kucağına atmış oldu⁴⁴⁸. Bu açıklamalar sonrası birleşme durumunu görüşmek üzere Gümüşpala yurt gezilerini kesip Ankara'ya dönerken, CHP ve MBK cephesinden bu konuda önemli açıklamalar gelmişti. CHP Genel Başkanı İnönü, birleşmenin kendileri açısından herhangi bir tehlike arz etmeyeceğini belirtirken, MBK Başkanı ve Devlet Başkanı Gürsel de

⁴⁴⁴ **Akşam**, 06.09.1961.

⁴⁴⁵ **Milliyet**, 07.09.1961.

⁴⁴⁶ **Akşam**, 07.07.1961.

⁴⁴⁷ **Akşam**, 08.07.1961.

⁴⁴⁸ **Milliyet**, 13.07.1961.

hakkında birleşmeyi desteklediği yönünde çıkan açıklamaları yalanladı⁴⁴⁹. Akşam Gazetesi yazarlarından Vecihi Ünal da bu konuyu kaleme aldığı yazısında partilerin seslerini daha iyi duyurabilmek ve seçim sisteminin getirdiği dezavantajlardan kurtulabilmek için birleşme yoluna gidilmesini tavsiye etmekteydi. Makalede ayrıca “*Dünyanın hür ülkelerinde ikili parti sistemine doğru kuvvetli bir geçiş vardır*” denilerek, Türkiye’de de iki partili sistemin inşa edilmesi gerekliliği vurgulanmıştı⁴⁵⁰.

Resim 4: Birleşmeyi Tasvir Eden Bir Karikatür (Akşam, 13.07.1961).

15 Temmuz 1961 günü toplanan AP Genel İdare Kurulunda birleşme konusu tartışılmış, birleşmenin güçlükleri üzerinde fikir birliğine varılan toplantı sonrası hangi parti nerede kuvvetliyse onun desteklenmesinin daha uygun olacağı kararı alınmıştı⁴⁵¹. Birleşme konusunda bir açıklama da CKMP Genel Başkanı Bölükbaşı’dan geldi. Bölükbaşı birleşme tartışmalarını ticari müesseselerin ticari kaygılarına benzeterek bu iddiaları ciddiye almadığını belirtmişti⁴⁵². Bu konudaki nihai karar 17 Temmuz günü AP tarafından yayınlanan bir bildiri ile kamuoyuna duyuruldu. Bildiride; YTP ya da diğer partilerle birleşmenin mümkün olmadığı net bir dille ifade edilerek, bunun kanunen de gerçekleşemeyeceği, gerçekleşmesi için taraflardan birinin, tıpkı CHP-Hürriyet Partisi birleşmesi gibi, fesih yoluna gitmesi gerektiği, AP içinse böyle bir şeyin

⁴⁴⁹ Akşam, 14.07.1961.

⁴⁵⁰ Vecihi Ünal, “Birleşmek Neden Gerek”, Akşam, 14.07.1961.

⁴⁵¹ Akşam, 16.07.1961.

⁴⁵² Akşam, 15.07.1961.

söz konusu olamayacağı belirtildi⁴⁵³. Böylelikle Türk siyasi tarihinde sonraki yıllarda da görülecek ittifak çabalarından biri daha akim kalmış oldu.

Genel seçimlere doğru AP ve YTP cephesinde durum böyle iken CHP açısından durum diğer partilere nazaran hem avantaj hem de dezavantajlar barındırmaktaydı. Bütün siyasi partilerin politikalarını CHP karşıtlığı üzerine inşa etmeleri⁴⁵⁴, parti içi anlaşmazlıklar ve darbenin bütün olumsuzluklarının CHP ile özdeşleştirilmesi partiyi bekleyen zorlukların başında gelmekteydi. Avantaj açısından ise MBK üyelerinin, özellikle 14'lerin tasfiyesi sonrası, büyük bir kısmının CHP ile dirsek temasında olması mülki idarenin seçim dönemlerinde sağlayacağı ayrıcalıklardan faydalanılmasını kolaylaştırabilecekti. Ancak seçim sonuçları, “*Hür Seçimle Gittik, Hür Seçimle Geliyoruz*”⁴⁵⁵ sloganını kullanan Cumhuriyet Halk Partisi'nin dezavantajlı konumunun düşünüldüğünden fazla olduğunu ortaya koymuş olacaktı. Referandum sonrası seçim çalışmalarına yurt gezileri ile devam eden CHP'nin iktidara geldiği takdirde neleri yapıp neleri yapmayacağını hükümet programı şeklinde halka ilan edeceğini ve Batılılaşma yönünde izlenen yolun takip edileceğini duyurması aydın çevrelerin yüreklerine su serpmişti. Çünkü darbe sonrası teşkilatlarının düzensizliği ve merkezle kopukluğunun oluşturduğu durumlar entelektüel çevrelerin CHP'den uzaklaşmasına yol açmaktaydı⁴⁵⁶.

Bu seçimin propaganda dönemi öncekilere ve sonrakilere bakıldığında daha sönük geçmişti. MBK'nın “Demokles Kılıcı” altında bilhassa DP bakiyesi partiler ve ondan nemalanmak isteyen CKMP için faaliyet yürütmek zordu. Öte yandan partiler anayasa referandumu sebebiyle yurt gezilerini daha yeni tamamlamışlardı. DP mirasının en büyük payını alacağı tahmin edilen AP, Toker'in ifadesiyle bu “Yarı Külahlı, Yarı Silahlı” dönemi en az zayıyla atlatmak istiyordu. AP'nin Genel Başkan ve üst yönetim nezdindeki bu politikası, taşra yöneticileri ve müfrit kanatta tam tersi yönde işlemekteydi. Gümüşpala ve üst yönetimin süreçteki duruşu onları Arcayürek'in ifadesiyle “Ürkek Muhalefet” konumuna taşımıştı. YTP'ye bakıldığında propaganda dönemi AP'nin çalışmalarına paralel seyretmişti. Sonuçta her iki partinin de hitap ettiği

⁴⁵³ **Milliyet**, 18.07.1961.

⁴⁵⁴ Muhalif basında ve parti liderlerinin söylemlerinde bu hususta ağır ifadeler yer almakta demokrasinin önündeki tek engelin CHP olduğu dahi iddia edilmekteydi. Bkz: A. Rıza Uzunbeyli, “Demokrasimizin Tek Engeli...”, **Kudret**, 13.08.1961.

⁴⁵⁵ **Ulus**, 23.09.1961.

⁴⁵⁶ Vecihi Ünal, “Güzel Bir Karar”, **Akşam**, 25.07.1961.

kesimin ortak olması, aynı siyasi kültürden gelmeleri bir arada değerlendirildiğinde söylemlerindeki benzerlikler ilk bakışta göze çarpar. Sağ kanattaki partilerin seçim çalışmaları sırasında DP'ye vurgu yapmaları, halkı kin ve düşmanlığa sevk etmek suçlamalarıyla karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır⁴⁵⁷. CHP kanadı ise 1959'da yayınladığı “İlk Hedefler Beyannamesi”ni güncelleyerek “Temel Hedefler” beyannamesiyle seçim yarışına katıldı. CHP'yi propaganda döneminde diğer partilerden ayıran en temel hususlar; siyasette huzur, ekonomide planlama ve sosyal projelerden bahsetmesi olmuştur. YTP, AP ve CKMP ise; daha çok darbe ve Yassıada mahkumları üzerinden söylemlerde bulunmuşlardı. Bu farklılık CHP ve diğerleri olarak ayıran partiler arasındaki temel noktaydı. İki grubun strateji farklılıkları seçim sonucuna doğrudan etkide bulunmuştur. Bir taraf siyasal, sosyal ve ekonomik vaatlerde bulunurken, diğer tarafın darbe sonrası düzene getirdiği eleştiriler halk nezdinde farklı akisler göstermişti. Seçim sonuçları bu tarihte halkın hangisine daha çok önem verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

15 Ekim 1961'de yapılan genel seçim Türk siyasi tarihi açısından dönüm noktalarından birini ifade eder. Türkiye'de ilk defa gerçekleşen bir askeri darbe sonrası yapılacak ilk seçim olması, seçimin önemini ifade etmesi bakımından önemlidir. Halkın darbeyi nasıl karşıladığının ve geleceğe yönelik ne gibi mesajlar vereceğinin cevapları bu seçimde yatmaktaydı. Temmuz ayında yapılan referandum genel seçim öncesi hem MBK'ye, hem de siyasi partilere ciddi sinyaller göndermişti. Ve halkın olaylara, darbecilere ve siyasilere yaklaşımı 27 Mayıs 1960 sonrasında oluşan havadan farklılık arz etmekteydi. Seçimin yapılmasının bu kadar uzamasının temel nedeni anayasa hazırlıkları ile Yassıada duruşmalarının uzaması olmuştur. Bu geç kalınmış ve geçirilen süre MBK'nin kan kaybetmesine ve halkın nezdinde güvenilirliğini yitirmesine yol açarken, diğer taraftan da 27 Mayıs ertesinde suçluluklarından şüphe duyulmayan DP'lilerin bir anda darbe mağdurları rolüne bürünmesine katkıda bulunmasına yol açmıştır.

Seçimin doğu bölgelerindeki yansıması ise kayda değer veriler ortaya koyar. Seçim sonuçlarına göre; bölgede YTP ve CHP'nin önde olduğu görülmekle beraber bu tercihin altında yatan temel unsur AP ve YTP arasında tercih yapma durumunda olan

⁴⁵⁷ Bilgin Küçükcan, **1961 Anayasası ve 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi**, (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul 1997), s.78.

seçmenin YTP'nin Gürsel'le daha yakın olduğunu hissetmesi olmuştur. Öte yandan ağalara karşı uygulanan siyaset de kaçan CHP oylarının YTP'ye kaymasına neden olmuştur⁴⁵⁸. 15 Ekim 1961'de gerçekleşen genel seçim sonuçları CHP, MBK ve YTP nezdinde hayal kırıklıkları yaratırken seçimin tartışmasız galibi tüm baskılara rağmen yarışta kalan AP olmuştur. Bu seçimin ikinci bir galibi de hiç kuşkusuz 1957 seçimlerine nazaran oylarını yaklaşık 800 bin civarında arttıran Bölükbaşı olmuştur. Seçimle ilgili sayısal veriler aşağıdaki gibidir:

Kayıtlı Seçmen Sayısı	12 925 395
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	10 522 716
Katılım Oranı	%81,4
Geçerli Oy Sayısı	10 138 035
Milletvekili Sayısı	450

Tablo 1: 1961 Genel Seçimleri Genel İstatistikleri

1961 seçimleri ile 1957 seçimleri arasında bir karşılaştırma yapmak seçim sonuçlarını daha sağlıklı değerlendirebilmek adına önemlidir. İki seçim karşılaştırıldığında katılım oranı ve katılımcı sayısı açısından farklılıklar arz ettiği ilk bakışta görülür. 1957 seçimlerinde katılım oranı %76,6 olup kullanılan oy sayısı 9,250,949 iken, 1961 seçimlerinde katılım oranı %81,4'e çıkarken kullanılan oy sayısı da yaklaşık 1 milyon 250 bin civarında artarak 10,522,716 olmuştur. Buradaki kritik soru bu yeni katılan 1 milyon 250 bin oy ile birlikte 1957 seçimlerinde DP'nin almış olduğu 4 milyon 497 bin oyun hangi parti ya da partilere gittiğinin tespit edilmesidir. Aşağıdaki tablo bize bu açıdan bir ön fikir vermekle beraber '57 seçimlerinde CHP, HP ve CMP'nin aldığı oyları da göz önünde bulundurmamız gerekecektir.

Sonuçlar CHP açısından değerlendirildiğinde ortada bir başarısızlığın olduğu açıktır. Bu kısımda bunun nedenleri üzerinde değil sadece seçim sonucu üzerinde durulacaktır. CHP oylarında, seçmen sayısının artmasına rağmen bir önceki seçime kıyasla 100 bin civarında kayıp yaşandığı net bir şekilde görülür. Bu durum 27 Mayıs darbesinin gerçekleşmesine kadar ciddi bir oy artış çizgisi yakalamış olan ve bir genel

⁴⁵⁸ Metin Toker, *Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s.228.

seçim yapılması durumunda iktidara gelmesine kesin gözüyle bakılan CHP'nin darbenin getirdiği bütün olumsuzlukları üzerinde taşıdığına ispatıdır. Halkın nezdinde MBK rejimi döneminde yapılan bütün olumlu işler MBK hanesine yazılırken, olumsuzlukların tümünün CHP hanesine yazıldığı anlaşılmaktadır.

Partiler	Alınan Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı	Senatör Sayısı
CHP	3 724 752	36,7	173	36
AP	3 527 435	34,8	158	70
YTP	1 391 934	13,7	65	28
CKMP	1 415 390	14,0	54	16
Bağımsız	81 732	0,8	-	

Tablo 2: 1961 Genel Seçim Sonuçları

Seçim sonuçları DP mirası üzerinden değerlendirilecek olursa, sabık iktidar partisinin son katıldığı seçimde almış olduğu yaklaşık 4 buçuk milyon oyun hangi partilere kanalize olduğu net bir şekilde görülebilir. Gümüşpala'nın liderliğinde seçime giren AP maruz kaldığı bütün baskılara, eleştirilere rağmen DP mirasının önemli bir kısmını 3 buçuk milyonun biraz üzerinde aldığı oyla parsellemiş oluyordu. Buradaki bir başka soru ise DP'nin geri kalan 1 milyon oyu ile yeni katılan 1 milyon 250 bin oyun nereye gittiği sorusudur. Bu sorunun cevabı da Alican'ın Genel Başkanlığı'nı yaptığı, MBK nezdinde AP'ye alternatif olarak görülen ve desteklenen YTP oylarında gizlidir. Seçim sonucunda 1 milyon 394 bin oy alan YTP'nin oyları değerlendirildiğinde kurucularının önemli bir kısmının eski Hürriyet Partisi'nden gelmesi göz önüne alındığında kayıp 1 milyon oyun önemli bir kısmının YTP'ye aktığı düşünülebilir. YTP'nin geri kalan oylarının 1957 seçimlerinde 321 bin oy alan Hürriyet Partisi geçmişinden geldiği varsayıldığında Alican'ın partisinin oylarının kaynağı ortaya konmuş olur. YTP'ye DP'den geçtiğini varsaydığımız oylar çıktığında DP'nin ne olursa olsun 3 buçuk milyonluk bir tabanını koruduğu ortaya çıkar. Diğer bir ifadeyle bu bir milyonluk kitlenin akışkan olduğu ve DP politikalarını tasvip etmediği de düşünülebilir. Nihayetinde Demokrat Parti bakiyesi olan Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi esasen Demokrat Parti üyelerine dayanmakta ve taşra teşkilatlarının çoğu bunlardan

oluşmaktaydı. 1961 seçimlerinden sonra as takımın hapiste, yedek takımın görevde olduğu şeklindeki benzetmeler de bundan kaynaklanmaktaydı⁴⁵⁹.

1961 Genel Seçimlerinin bir diğer kazananı ise Bölükbaşı'nın liderliğindeki CKMP olmuştur. 57 seçimlerine CMP olarak katılan parti bu seçimde 604 bin olan oyunu 1961 seçimlerinde 1 milyon 415 bine yükselterek oy oranını %135 civarında arttırmış oldu⁴⁶⁰. 800 bin üzerindeki bu artış CHP ve DP mirasçılarının politikalarından memnun olmayan kesimin hiç de azımsanmayacak oranda olduğunu, ancak bu oyların da emaneten verildiğini bir sonraki genel seçimle gösterir⁴⁶¹. Ortaya çıkan bu sonuçlar seçimlerden bir yıl önce Sabahattin Selek'in "DP'nin Mirası" başlıklı yazısını akıllara getirirken geçen zaman içinde yaşanan gelişmelerin hiç de beklenildiği gibi olmadığını göstermiştir⁴⁶².

1950-1960 yılları arasında yapılan 3 genel seçimde CHP oyları %30-39, DP oyları ise %47-56, diğer partilerin ise %7-10 bandında seyretmişti. 1961 seçimleri bu perspektiften değerlendirildiğinde DP'yi temsil edecek bir partiye yaşam şansı tanınmaması seçmenin yarısının görmezden gelinmesi anlamına gelecekti. Bu çerçevede AP'nin yaşaması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkar. Yukarıda verilen rakamlar hem bu tarihlerde hem de sonrasında yapılacak olan seçimlerde Türkiye'de sağ ve sol oyların bölüşümünün (ortalama %35'e karşılık %65 gibi) bir yansıması olmuştur⁴⁶³.

Bu değerlendirmeler TUIK'in yayınlamış olduğu seçim sonuçları üzerine varsayımlar olup, 1961 seçimlerinde seçmen hareketleri ile ilgili spesifik çalışmalar olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu varsayımlar döneme ait yayınlanan haber, köşe yazıları, seçim araştırmaları ve hatıratların sunmuş olduğu bilgiler etrafında yapılmıştır.

Sonuçların kendisi için sürpriz olmadığını belirten Gürsel, "*Seçimlerden evvel aşağı yukarı buna yakın neticeleri tahmin ediyordum. Memleketimiz demokrasi yolunda*

⁴⁵⁹ Kemal Karpat, **agm**, s.128.

⁴⁶⁰ Burada '57 seçimlerine katılan ve daha sonra CMP ile birleşen Köylü Partisi'nin bahsi geçen seçimde 50.935 oy topladığını da ifade etmek gerekir.

⁴⁶¹ CKMP'nin oyları 1965 seçimlerinde %14'ten %2,2'ye düşmüştür.

⁴⁶² Selek yazısında DP mirasının CMP ile yeni kurulacak partiler arasında olacağını, darbe ve mahkemeler sonrası mirasın daha da azalacağını iddia etmiştir. Sabahattin Selek, "DP'nin Mirası", **Son Havadis**, 30.09.1960.

⁴⁶³ Sadettin Bilgiç, **Hatıralarım**, Ankara 2007, s.61-62.

olduğunu bir kere daha ifade etmiştir” dedi⁴⁶⁴. Seçimde en yüksek oyu alan parti olan CHP’nin Genel Başkanı İnönü, koalisyon yolunu açan sonuçlarla ilgili yaptığı açıklamada; “Bizim için önemli olan iktidarda veya muhalefette vazife almamız değil, uğrunda bunca yıl mücadele ettiğimiz demokratik rejimin başarı ile işlemesidir” demiştir⁴⁶⁵. Bu sözler deneyimli bir siyasetçi olan İnönü’nün MBK’nin sonuçlardan memnun olmama ihtimali çerçevesinde, gelecekte olması muhtemel müdahale endişelerinin yansıması olarak da kabul edilebilir. Seçim sonrası ilk değerlendirmelerini İzmir’deki evinde yapan AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala;

“Türk milletinin bize gösterdiği itimada layık olmaya çalışacağız. Bu neticelere yaptığımız huzur verici görüşmelerin tesiri olmuştur. Vatandaş huzur ve sukün istiyor. Partizanlık istemiyor... Memleket menfaatlerinin parti ve şahıs menfaatlerinin üstünde tutulacağından Türk milleti emin olmalı... Anayasa ve kanunlar rehberimiz olacaktır”⁴⁶⁶.

diyerek yuvarlak masa mutabakatına sadık olduklarını, bu konuda basın da kendilerine yardımcı olması gerektiğini ifade etmişti. MBK’ye de teşekkür etmeyi unutmayan Gümüşpala, seçim sonrası kurulması muhtemel koalisyon hükümetinde yer alma noktasında MBK ile uyumlu çalışılacağına sinyallerini verdiği düşünülebilir. Her iki lider de kendilerine sorulan koalisyon ortaklıkları ile ilgili sorulara yuvarlak ifadelerle cevaplar vererek kapıları kapatmamışlardı⁴⁶⁷.

Seçim sonuçları yurtdışında da yankı bulmuştu. Ünlü İngiliz ekonomi ve siyaset dergisi “The Economist” seçim sonuçlarını “A vote Against Kemalism- Kemalizm’e Karşı Verilen Oy” başlığıyla okuyucularına duyurdu. Yazıda; seçim sonuçlarının Menderes’in bir zaferi olduğu, bunun Türk idarecileri şaşırttığı, seçim sonuçlarının bu şekilde olmasında idamların ve toplumdaki CHP nefretinin önemli etkileri olduğunu belirtmişti. Yazının devamında CHP’nin elindeki bütün imkanlara rağmen kaybetmesinin nedeni olarak askeri rejimle bir tutulması, irticai grupların ittifakla diğer partileri desteklemesi hatta zaman zaman CHP’nin dahi diğer partilerden farksız söylemlerde bulunması olarak sıralanır. Atatürk’ün partisinin dahi seçim propagandası esnasında onun adını anmaktan geri kalmaya özen gösterdiği şaşkınlıkla belirtilmiş, MBK’nın ordu içindeki diğer cuntaya karşı güçsüz olduğu vurgulanmıştır. Sonuç kısmında ise; Türkiye’nin Atatürk inkılâplarını geliştirecek, Türk hükümetlerinin

⁴⁶⁴ **Havadis**, 20.10.1961.

⁴⁶⁵ **Ulus**, 19.10.1961.

⁴⁶⁶ **Milliyet**, 17.10.1961.

⁴⁶⁷ **Havadis**, 19.10.1961.

şimdiye kadar yönelmediği iktisadi ve sosyal reformlara başlayacak bir lidere ihtiyaç duyduğu fakat görünürde böyle bir liderin olmadığı altı çizilmiştir⁴⁶⁸.

Seçim sonuçları Türkiye'yi ilk defa koalisyon hükümeti gerçeği ile karşı karşıya bırakmıştı. Partiler ve MBK arasında yapılan ilk görüşmeler "Milli Koalisyon" adı altında dört partinin de katılacağı bir uzlaşma hükümetinin kurulması yönünde cereyan ederken parti temsilcilerinin bu konuda farklı görüşler taşıdığı görülmektedir. AP; YTP ile işbirliğine gidebileceklerini fakat dörtlü koalisyonla karşı olduklarını, CHP; ilk etapta muhalefette kalmak arzusunda olduklarını fakat bir zaruret olması halinde dörtlü ortaklığı kabul edeceklerini, YTP; dörtlü koalisyon hariç herhangi bir koalisyonun kendilerini zayıflatacağı endişesi ile dışarıda kalmayı planladığını, CKMP ise; koalisyon dışında kalacağını beyan etmişti⁴⁶⁹.

⁴⁶⁸ **Milliyet**, 27.10.1961.

⁴⁶⁹ **Milliyet**, 18.10.1961.

II. BÖLÜM

SİYASAL HAYAT (15 Ekim 1961 – 10 Ekim 1965)

2.1. CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ

Darbe sonrası yeni düzenin kurulması adına darbeciler için birtakım aşamaların kat edilmesi gerekiyordu. Bunların başında; hükümet kurulması, yeni bir anayasa yapılması, seçime gidilmesi, sabık iktidarın yargılanıp cezalandırılması ve cumhurbaşkanının seçimi gelmekteydi. Yukarıda sıralanan gündem tüketilip sıranın cumhurbaşkanının seçimine gelmesiyle yeni tartışmalar ve fikir ayrılıkları da beraberinde gelmişti. 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren MBK'nin başına ve dolayısıyla devlet başkanlığı makamına getirilen Orgeneral Cemal Gürsel ilk bakışta bu koltuğun tek adayı gibi görünmekte, kendisi de bu konuda sorulan sorulara üstü kapalı bir şekilde olsa da onaylarcasına cevaplar vermekteydi⁴⁷⁰. Lakin süreç içerisinde yaşanan hadiseler ve MBK'nin güç kaybı birtakım soru işaretlerini doğurmuştu. AP'nin önemli bir başarı sergilediği seçim sonuçları karşısında hayal kırıklığıyla karşı karşıya kalan MBK, TSK içinde gelişip güçlenen Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütünün baskısı sayesinde Gürsel'in cumhurbaşkanlığı yolunda önünü açmayı başarabilmişti⁴⁷¹.

Cumhurbaşkanlığı yarışında Gürsel'e rakip olarak görülen tek aday Anayasa Profesörü Ali Fuat Başgil'den başkası değildi. Gürsel İnönü'nün de adaylığından çekinmekte ise de İnönü'nün böyle bir planı olmadığı anlaşılmaktadır. DP bakiyesi grupların ve AP'nin içindeki radikal kesimlerin desteklediği Başgil konu ile ilgili sorulan sorulara ucu açık yanıtlar verirken, adaylığı ciddi bir şekilde gözden geçirmekteydi. Ancak Gürsel'den başka birinin değil kazanması, aday olması dahi TSK içindeki gruplar açısından kabul edilir bir durum değildi. CKMP haricindeki başta CHP olmak üzere diğer partilerin cumhurbaşkanı adayı olarak Gürsel'i gösterdikleri kulislerde konuşulmaktaydı⁴⁷².

Genel seçimlerin yaklaşmasıyla beraber milletvekili aday listeleri hazırlanmaya başlanmıştı. Kuvvetli adaylarla seçmenin karşısına çıkmak isteyen partiler Başgil'i

⁴⁷⁰ Gürsel bir Amerikan Gazetesi'nin cumhurbaşkanlığı hakkında sorduğu bir soruya "Eğer Türk halkı beni isterse, ben onların emrindeyim" şeklinde cevap vermişti. **Son Havadis**, 28.09.1960.

⁴⁷¹ Başgil net bir şekilde tehdit edildiğini ve bu nedenle adaylıktan çekildiğini anılarında aktarmaktadır. Ali Fuat Başgil, **Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları**, İstanbul 1990, s.96-102.

⁴⁷² **Akşam**, 15.05.1961; **Milliyet**, 19.10.1961.

paylaşılmayan adam haline getirdiler. 1961 Ağustos’unda gazetecilerin sorularını yanıtlayan Başgil sual üzerine Cumhurbaşkanlığına aday olabileceğini açıklıkla ifade etti⁴⁷³. Konu hakkında YTP’nin görüşünü açıklayan F.Kerim Gökay ise tarafsız, hiçbir partiye mensup olmaması nedeniyle aday olarak Gürsel’i gördüklerini belirtmişti⁴⁷⁴. Cumhurbaşkanının seçimi konusunda YTP lideri Alican ile Gürsel arasında bir anlaşma olduğu, buna karşılık İnönü ile Gürsel’in münasebetlerinin düşünüldüğü gibi olmadığı Toker tarafından aktarılmaktadır⁴⁷⁵. Gürsel, cumhurbaşkanı seçiminin bir defaya mahsus halk tarafından yapılmasını istediğini bir yıl önceden açıkça ifade etmesine rağmen⁴⁷⁶, İnönü’nün buna kesinlikle karşı olduğunu görmekteyiz⁴⁷⁷. Verdiği bir röportajda bu konuya değinen Gürsel, seçimin politikacıların oyuyla değil de halkoyuyla olması halinde, halkın kendisini seçeceğinden emin olduğunu, ancak seçilmesinin politikacıların işine gelemeyeceği ihtimaliyle kesin olmadığını söylemişti⁴⁷⁸. AP açısından ise parti içerisindeki aşırı gruplar Başgil’in aday gösterilmesi konusunda ısrarcı olmakla beraber, çoğunluğu ifade eden “İdealistler” grubu ise birleştirici bir makam olması gereken Cumhurbaşkanlığı makamına tarafsız birinin seçilmesi gerektiğini, dolayısıyla bu kişinin Başgil olamayacağı görüşündeydi. Parti içindeki bir diğer grup da Gümüşpala’nın aday olmasını teklif ettiyse de Gümüşpala’nın aday olmayacağını açıklaması nihai kararın Meclis Grubunda alınacağını göstermekteydi⁴⁷⁹. Seçime doğru az bir süre kala Başgil’in aday olmayacağını açıklaması muhalifleri yeni aday arayışlarına itmişti. Bu gurubun başını çeken Kamuran Evliyaoğlu bir demecinde yeni bir aday aradıklarını, Gümüşpala’nın adaylığı kabul etmemesi halinde Suat Hayri Ürgüplü, Abdülhak Kemal Yörük ve İhsan Köknel’i aday olarak gösterebileceklerini duyurmuştu⁴⁸⁰.

Yapılan çeşitli spekülasyonlara rağmen ortada duran gerçek Cumhurbaşkanlığı seçimi için tek adayın Cemal Gürsel olacağıydı. Nihayetinde kendisi de konu ile ilgili

⁴⁷³ **Akşam**, 23.08.1961.

⁴⁷⁴ **Akşam**, 29.08.1961; **Milliyet**, 22.10.1961.

⁴⁷⁵ Metin Toker, **Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960–1961**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s.222–223.

⁴⁷⁶ **Kudret**, 18.10.1960.

⁴⁷⁷ Metin Toker, **age**, s.233.

⁴⁷⁸ **Milliyet**, 23.10.1961.

⁴⁷⁹ **Milliyet**, 21.10.1961; Hanife Kuru, **Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi**, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi A.İ.İ.T. Enstitüsü, İzmir 1996), s.27

⁴⁸⁰ **Milliyet**, 24.10.1961.

sorulan sorulara üstü kapalı olarak evet demekle beraber kati olarak 19 Ekim 1961’de yabancı gazetecilerle yaptığı bir toplantı da açık bir şekilde aday olacağını beyan etti⁴⁸¹.

24 Ekim 1961 tarihi cumhurbaşkanlığı seçimi için en kritik tarihtir denilebilir. Genel seçim sonrası yeni kurulacak hükümetin ne şekilde, hangi partilerden oluşacağı tartışmalarının yanı sıra Cumhurbaşkanlığı seçimi kritik öneme sahipti. Kamuoyunda yukarıda zikredilen tartışmalar ve isimler dolaşırken, diğer taraftan TSK’nin tutumu göz ardı edilemeyecek derecede hassastı. Ordu içerisindeki en etkili grup haline gelen SKB Cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahil olarak hem günün tartışmalarına bir son vermiş, hem de gelecek hükümete amiyane tabirle ayar vermiştir. 24 Ekim 1961 günü Çankaya Köşkünde siyasi parti liderleri, ordu komutanları ve Cemal Gürsel’in hazır bulunduğu toplantıda; Cumhurbaşkanı olarak Gürsel’in desteklenmesi ve başka aday gösterilmemesi, Yassıada mahkumlar için af talebinde bulunulmaması ve 27 Mayıs tasarruflarının, bilhassa EMİNSU’ların tartışma konusu edilmemesini kapsayan üç maddelik ultimatoma parti liderlerince imzalanmak durumunda bırakılmıştı⁴⁸². SKB’nin bu girişiminin anti demokratik bir uygulama olduğu su götürmez bir gerçek olmakla birlikte, günün şartları gereği parti liderlerince kabul edilmek durumunda kalmıştır. Aksi takdirde darbe sonrası yeniden inşa edilmeye çalışılan demokratik düzen tamamıyla ortadan kalkma tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Konu gazete köşelerinde de yer bulmuş, Milliyet Gazetesi’ndeki Durum Köşesinde şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Bütün mesele demokrasiyle şimdilik bağdaşmayan özel şartları zamanla yumuşatabilecek bir düzen kurabilmektir. Bu görev politikacılarımıza düşmektedir. Sağduyu ve serinkanlılıkla hareket edildiği takdirde pürüzler kendiliğinden yok edilebilir. Aksi takdirde yok edilecek olan demokrasimizdir.”⁴⁸³

Yine başka bir yazıda ihtilali tasvip etmediğini her fırsatta dile getiren birisinin cumhurbaşkanı olması durumunun ihtilali yapan kadrolar tarafından elbette hoş karşılanmamasının gayet doğal bir tepki olduğu, tarafsız, dürüst, serinkanlı, mutedil ve olgun bir ismin seçilmesinin cumhuriyetin büyük tehlikelerle karşı karşıya kalmaması için elzem olduğu vurgulanmaktaydı⁴⁸⁴.

⁴⁸¹ **Milliyet**, 20.10.1961; **Havadis**, 20.10.1961.

⁴⁸² **Ulus**, 25.10.1961.

⁴⁸³ “Demokrasi Ayaktadır”, **Milliyet**, 25.10.1961.

⁴⁸⁴ “Liderlerin Taahhütleri”, **Milliyet**, 26.10.1961.

27 Ekim 1961 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan oylama sonucu, tek aday olan Cemal Gürsel 607 üyeden 434'ünün oyunu alarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 4. Cumhurbaşkanı oldu⁴⁸⁵. Sandıktan 156 oy boş çıkarken, aday olmamasına rağmen İnönü'ye 6, Başgil, Bölükbaşı, Karaosmanoğlu, Ürgüplü ve Menemencioğlu 1'er oy almıştı. 3 geçersiz oya karşılık 3 oy da çekimsiz çıkmıştır. Boş oyların büyük bir kısmı anlaşılabilirliği gibi Evliyaoğlu'nun liderliğindeki AP'li vekillerden geldiği tahmin edilmektedir⁴⁸⁶.

2.2. KOALİSYON DÖNEMİ: MÜZAKERELER-HÜKÜMETLER

Bu kısımda Türkiye'de ilk kez uygulanmış olan koalisyon usulünün nasıl işletildiği, partilerin koalisyona yaklaşımları, koalisyon pazarlıkları, protokolleri ve ardına kurulan hükümetlere yer verilmeye çalışılmıştır. 15 Ekim 1961 seçimleri Türk siyasi literatürüne yepyeni bir kavram olan koalisyonu getirdi. Hiçbir partinin Mecliste tek başına iktidarı sağlayacak oy oranına ulaşamaması birden çok partinin ortaklığını mecburi kılan bu yeni sistemi zorunlu kılmıştır. Türk Dil Kurumunun "*çeşitli güçlerin bir araya gelmesiyle oluşturulan birlik, ortak yönetim*" olarak tanımladığı koalisyonla ilgili daha önce bir tecrübenin yaşanmaması muhtemel birçok risk içinde önemsiz kalmaktaydı. Parlamenter demokrasiler içindeki hükümet şekillerinden biri olan koalisyon usulü dünyanın birçok yerinde uygulanmaktaydı. Bu yöntemin en önemli özelliği ülke içindeki farklı düşünce gruplarının iktidarı paylaşarak siyasal kutuplaşmanın azalmasını sağlaması ve demokratik usulün olmazsa olmazı konsensüsün yani uzlaşımın gelişmesine katkıda bulunmasıdır. Buna karşılık yapısı gereği kurulan hükümetlerin kırılma ve ihtilafı durumlarda krize gebe olması ve siyasi istikrarsızlıklara yol açması da olumsuz yönleri arasındadır. Peşinen söylemek gerekirse Türkiye'de hem bu ilk deneyimde hem de sonrakilerde Türk siyasetinin yapısından kaynaklanan daha çok olumsuz özelliklerinin ön plana çıktığı görülmüştür.

2.2.1. I. İnönü Hükümeti (CHP-AP)

1961 Genel seçim sonuçları siyasetin her köşesinde farklı sesler getirmişti. Sonuçların kendisi için sürpriz olmadığını belirten Gürsel, "*Seçimlerden evvel aşağı yukarı buna yakın neticeleri tahmin ediyordum. Memleketimiz demokrasi yolunda*

⁴⁸⁵ Fırat Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Cemal Gürsel*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006), s.284.

⁴⁸⁶ *Ulus*, 27.10.1961.

*olduğunu bir kere daha ifade etmiştir*⁴⁸⁷. Seçimde en yüksek oyu alan parti olan CHP'nin Genel Başkanı İnönü, koalisyon yolunu açan sonuçlarla ilgili yaptığı açıklamada; *“Bizim için önemli olan iktidarda veya muhalefette vazife almamız değil, uğrunda bunca yıl mücadele ettiğimiz demokratik rejimin başarı ile işlemesidir”* dedi⁴⁸⁸. Bu sözler deneyimli bir siyasetçi olan İnönü'nün MBK'nin sonuçlardan memnun olmama ihtimali çerçevesinde, gelecekte olması muhtemel müdahale endişelerinin yansımaları olarak da kabul edilebilir. Seçim sonrası ilk değerlendirmelerini İzmir'deki evinde yapan AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala;

“Türk milletinin bize gösterdiği itimada layık olmaya çalışacağız. Bu neticelere yaptığımız huzur verici görüşmelerin tesiri olmuştur. Vatandaş huzur ve sükûn istiyor. Partizanlık istemiyor... Memleket menfaatlerinin parti ve şahıs menfaatlerinin üstünde tutulacağından Türk milleti emin olmalı... Anayasa ve kanunlar rehberimiz olacaktır”

diyerek yuvarlak masa mutabakatına sadık olduklarını, bu konuda basın da kendilerine yardımcı olması gerektiğini ifade etmişti⁴⁸⁹.

MBK'ye de teşekkür etmeyi unutmayan Gümüşpala, seçim sonrası kurulması muhtemel koalisyon hükümetinde yer alma noktasında MBK ile uyumlu çalışılacağına sinyallerini verdiği düşünülebilir. Her iki lider de kendilerine sorulan koalisyon ortaklıkları ile ilgili sorulara yuvarlak ifadelerle cevaplar vererek kapıları kapatmamışlardı⁴⁹⁰. Siyasetin her köşesinden koalisyonla ilgili yuvarlak ifadeler gelmesine rağmen seçim öncesi ne partilerden, ne de basından koalisyon seçeneği üzerinde en ufak bir yorumda dahi bulunmaması ilginçtir. Bunun nedeni tüm bu kesimlerin sandıktan tek başına bir iktidarın çıkacağına olan inanç mı yoksa başka bir şey miydi tam olarak bilinmiyor. Konuya bu açıdan bakıldığında seçim sonuçlarının hiç kimseyi mutlu etmediği net olarak ifade edilebilir.

Partiler ve MBK arasında yapılan ilk görüşmeler “Milli Koalisyon” adı altında dört partinin de katılacağı bir uzlaşma hükümetinin kurulması yönünde cereyan ederken, parti temsilcilerinin bu konuda farklı görüşler taşıdığı görülmektedir. Bu önerme seçim öncesi yapılan kardeşlik, birlik beraberlik söylemleri ve yuvarlak masa toplantıları kadar anlamsızdı aslında. Ülkeyi idare edecek hükümet mekanizmasının dört farklı

⁴⁸⁷Havadis, 20.10.1961.

⁴⁸⁸Ulus, 19.10.1961.

⁴⁸⁹Milliyet, 17.10.1961.

⁴⁹⁰Havadis, 19.10.1961.

kafadan çıkacak sesle yönetilmesi akla uygun bir idare şekli değildir. AP, YTP ile işbirliğine gidebileceklerini fakat dörtlü koalisyona karşı olduğunu, CHP ilk etapta muhalefette kalmak arzusunda olduğunu fakat bir zaruret olması halinde dörtlü ortaklığı kabul ettiklerini, YTP dörtlü koalisyon hariç herhangi bir koalisyonun kendilerini zayıflatacağı endişesi ile dışarıda kalmayı planladığını, CKMP ise koalisyon dışında kalacağını beyan etmişti⁴⁹¹. Hükümet kurulması için partiler arası yapılan görüşmelerde en keskin kanaate sahip olan parti koalisyona girmeme yönünde tavır alan CKMP idi. Bölükbaşı'nın partisinin bu tutumu alternatifleri daraltırken sistemi ister istemez zora sokmuştu. AP-CHP koalisyonunun imkânsız görüldüğü bir ortamda geriye YTP-AP zayıf ortaklığı kalıyordu ki, en ufak bir krizde çökme tehlikesi yaşayan bir hükümet modeliydi. Dolayısıyla bütün partiler açısından en az oya sahip olmasına rağmen CKMP'nin desteğine ihtiyaç duyulmaktaydı. Durumun çözümü için rotasyon formülünü ortaya atan Cumhurbaşkanı Gürsel, 3'lü koalisyona gidecek partilerin sırayla başbakanlık görevini devralmalarını önermişti. Ancak bu tarz bir hükümetin istikrardan uzak kalacağı endişesini de beraberinde getirmekteydi⁴⁹².

Koalisyon seçeneklerini değerlendiren Atay, AP-YTP birlikteliğinin az bir farkla yeter sayıyı bulacağını ancak böyle bir koalisyonun en ufak anlaşmazlıkta çözüleceğini, Milli Koalisyon'da ise 4 partinin vaatlerinin birbirini tutmaması nedeniyle yürüyemeyeceğini bu nedenle karamsar olduğunu belirtmiştir⁴⁹³. Partilerden hiçbirinin ülkeyi idare etme sorumluluğuna yanaşmaya meyilli olmadıkları belirtilen bir başka yazıda, ülkenin halletmesi gereken onca mesele varken böyle bir tutum takınılması eleştirilmiştir. Bu eğilimin altında yatan neden ise doğacak bir başarısızlık sonrası yakın zamanda seçime gidilerek oyları arttırma düşüncesinin olduğu işaret edilmiştir⁴⁹⁴. Koalisyon çıkmazına gelinmesini seçim sistemine bağlayan Orhon, Türkiye'nin yeni anayasası ile oluşturduğu yeni devlet çarkının nasıl işleyeceğini merak ettiğini ve sistemi inşa eden bilim adamlarının devlet adamı tecrübesinden mahrum olduklarını belirterek yeni anayasal düzeni ince ifadelerle eleştirmiştir⁴⁹⁵.

⁴⁹¹ **Milliyet**, 18.10.1961.

⁴⁹² **Havadis**, 08.11.1961.

⁴⁹³ Falih Rıfkı Atay, "Boğazlaşma Yerine Kaynaşma", **Dünya**, 20.10.1961.

⁴⁹⁴ "Pazarlık ve Tahminler Aldı Yürüdü", **Yeni Sabah**, 22.10.1961.

⁴⁹⁵ Orhan Seyfi Orhon, "Daha İşin Başındayken", **Havadis**, 23.10.1961.

7 Kasım'da toplanan AP Meclis grubu Gökhan Evliyaoğlu'nun önderliğinde almış olduğu kararlar AP-YTP-CKMP ortaklığıyla bir koalisyonun kurulmasının doğru olacağını, CKMP'nin gerekirse dışarıdan da destek verebileceğini ancak hepsinin de CHP karşısında yer aldığının unutulmaması gerektiği ilan edilmiştir⁴⁹⁶. AP'nin bu girişim ve bildirisini doğal karşılayan İnönü, gerçekleşmesi halinde kendilerinin de muhalefet rolünü oynamaya hazır olduklarını, bir koalisyona girilmesi halinde ise; kısır çekişmelerden uzak, huzur politikasının güdülmesi, iktisadi hayatın normale dönmesi için gereken tedbirlerin alınması, DPT'nin de yardımlarıyla ilerisi için istikrar programı hazırlanması ve dış politikada ve yeni anayasanın yasakladığı her türlü totaliter eğilimli ideolojiler konusunda ortak bir politika belirlenebilecek partilerle işbirliği yapabileceklerini açıklamıştır⁴⁹⁷. YTP Genel Başkanı Alican ise 3 partinin oluşturması muhtemel bir koalisyonda ancak eşit şartlar altında yer alabileceklerini söylemiştir⁴⁹⁸.

Bu ortamda askerlerin pozisyonu önem taşımaktaydı. Elbette normal işleyen bir demokraside böyle bir durum söz konusu olmamakla beraber darbe ertesi demokratik düzene geçişte kurulacak ilk sivil hükümetin TSK'ye, MBK'ye karşı gruptan teşekkül etmesi ordu içindeki "cuntaların" isteyeceği en son şeydi. Bu doğrultuda Ekimin sonlarına doğru Türkiye gündemi "Protokollerle" sarsıldı. MBK 23 Ekim'de biri TSK'ye ikisi Türk Milletine olmak üzere üç beyanname yayınlamıştır. TSK'ye hitaben yazılan beyannamede MBK'nin ulusal egemenliği korumak üzere ülkeyi yönetmesi sürecinin sonuna gelindiğinin ve askerinin siyasetten uzak durması gerçeğinin bir kez daha altı çizilmiştir. Halka hitaben yazılan bir diğer bildiri de ihtilalin sebepleri halka bir kez daha anlatılırken, bir buçuk yıllık süreçte MBK idaresinin demokrasinin kurulması için çabalarının tarihçesi sunulmuştur. Son bildiri de benzer ifadelerle idarenin sivillere devri ve bundan sonraki süreçte halka, aydınlara ve orduya düşen vazifeler vurgulanmıştır⁴⁹⁹. Bir bakıma MBK'nin içini dökmesi, savunma metni ya da manifestosu olarak değerlendirilebilecek bu beyannameler tarihi vesika niteliği taşımaktadır. Bu bildiriye karşılık Genel Kurmay Başkanı Sunay da bir bildiri yayınlarak ordu ile partiler arasında görüş ayrılığı olmadığını, "*ihtilal devresini müşkül şartlar içinde fazilet ve dirayetle idare ederek bugünleri sağlamakta en büyük*

⁴⁹⁶Havadis, 08.11.1961.

⁴⁹⁷Ulus, 09.11.1961.

⁴⁹⁸Havadis, 10.11.1961.

⁴⁹⁹Havadis, 24.10.1961.

hissesi olan Başkomutan Gürsel'e minnettardır" diyerek ordu ile MBK arasında sorun olmadığını göstermeye çalışmıştı⁵⁰⁰.

Cumhurbaşkanı Gürsel hükümeti kurma görevini anayasaya uygun bir şekilde Millet Meclisinde en çok sandalyeye sahip olan CHP Lideri İnönü'ye verdi⁵⁰¹. İnönü'ye bu görevin verilmesini olumlu karşılayan Altan, böyle çalkantılı bir dönemde, her an parlamentonun kapısında bekleyen orduyu tek dizginleyebilecek şahsiyetin İnönü olduğunu belirtirken, Türk siyasetinin başka bir alternatif yaratamamasını da eleştirmiştir⁵⁰². İnönü'nün askeri yönetimden sivil idareye geçiş noktasında büyük bir sorumluluğu üzerine aldığı belirten Orhon, bu sorumluluğun ileride kendisine ilelebet seçim ve koltuk kaybettirecek olsa dahi tarihin omuzlarına yüklediği büyük bir yük olduğunu ifade etmiştir⁵⁰³. O güne kadar cumhuriyet tarihinde bakanlık teklif edilip de kabul etmeyen neredeyse kimse olmamasına rağmen bu dönemde İnönü'nün kabine kurmakta hiç olmadığı kadar zorlanacağı varsayımında bulunan Nadi, rejim temellerinin sağlamlaştırılması ve ülkenin huzura kavuşması için 3'lü koalisyonun şart olduğunu belirtmişti⁵⁰⁴.

Öte yandan partilerin koalisyonla ilgili kendi içlerindeki anlaşmazlıklar ilerleyen süreçte kopmaları, istifaları da gündeme getirmişti. Bu süreçte Başgil'in Türkiye'ye dönmesi yeni bir parti kurma hazırlıklarında olduğu söylentisinin yayılmasına neden olmuştu. Kurulması muhtemel partinin CKMP, YTP ve AP'deki huzursuz vekillerin birleşmesi ve 14'lerin desteğiyle teşkilatlanabileceği söylentileri yer almaktaydı⁵⁰⁵. Buna karşılık bir açıklama yapan Başgil ise parti kurmayı düşünmediğini bunların uydurulan maksatlı haberler olduğunu söylemiştir⁵⁰⁶. CKMP Lideri Bölükbaşı ise hükümetin teşkili öncesi ve sonrası parti içinde yaşanan huzursuzluklar üzerine genel başkanlıktan istifa etti. Henüz seçim öncesi yapılan genel kurulda başkanlığını pekiştirmesine rağmen istifa etmesi siyaset dünyasında ses getirdi⁵⁰⁷. İstifaya değinen ve Bölükbaşı'nın karakterini değerlendiren Orhon istifaya farklı bir açıdan yaklaşarak, bir

⁵⁰⁰ **Ulus**, 25.10.1961.

⁵⁰¹ **Havadis**, 11.11.1961.

⁵⁰² Çetin Altan, "İsmet Paşa", **Milliyet**, 12.11.1961.

⁵⁰³ Orhan Seyfi Orhon, "Tarihin Verdiği Fırsat", **Havadis**, 13.11.1961.

⁵⁰⁴ Nadir Nadi, "Paşaya Yardım", **Cumhuriyet**, 13.11.1961.

⁵⁰⁵ **Havadis**, 12.11.1961.

⁵⁰⁶ **Havadis**, 13.11.1961.

⁵⁰⁷ **Ulus**, 14.12.1961.

genel başkanın herhangi bir spekülasyona izin vermeden doğrudan istifa mekanizmasını çalıştırmasını Türk siyasi tarihi açısından bir yenilik olarak görmüştür⁵⁰⁸. Ancak CKMP Meclis Grubu ve Genel İdare Kurulu oy birliğiyle istifayı reddetmiş, daha sonra Bölükbaşı da istifasını geri almıştır⁵⁰⁹.

AP Grubunda yapılan uzun münakaşalar ve oylama neticesinde koalisyona 84 evet, 89 hayır 13 çekimser oy çıkmasına rağmen AP, CHP ile ortaklığı kabul etmişti. Geniş çevrelerce olumlu bulunan karar neticesinde sivil idareye geçiş açısından büyük bir adım atılmış oldu⁵¹⁰. Bakanlıkların paylaşımını da yapan partiler, İçişleri, Adliye, Sanayi, Tarım, Bayındırlık, Ticaret, Tekel ve bir Devlet Bakanlığı'nın AP'ye verilmesinde anlaşıldılar⁵¹¹. AP'nin hükümete girmesi büyük bir sorumluluk örneği teşkil ederken, kendi içinde eleştirilmesine rağmen birçok kesimden övgüler almıştır. Yeni kabineyi değerlendiren Orhon, AP'nin af, milliyetçilik, komünizm gibi konularda, CHP'nin ise devrimcilik, gericilik, devletçilik gibi konularda hassas olacağını, dolayısıyla iki tarafa da birbirlerini idare etmek açısından önemli işler düşeceğini, başarısızlığın sonuçlarının tahmin edilemeyeceğini belirtmiştir⁵¹².

AP ve CHP arasında yapılan görüşmeler neticesinde 20 Kasım günü resmen açıklanan kabine şu isimlerden oluştu: Başbakan İsmet İnönü (CHP), Başbakan Yardımcısı Akif İyidoğan (AP), Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu (CHP), Devlet Bakanı Avni Doğan(CHP), Devlet Bakanı Necmi Öktem(AP), Devlet Bakanı Nihad Su(AP), Adalet Bakanı Sahir Kurutluoğlu(Kontenjan Senatörü), Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar(CHP), İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu(AP), Dışişleri Bakanı Selim Sarper(CHP), Maliye Bakanı Şefik İnan(CHP), MEB Hilmi İncesulu(CHP), Bayındırlık Bakanı Emin Paksüt(CHP), Ticaret Bakanı İhsan Gürsan(AP), Sağlık Bakanı Suad Seren(AP), Gümrük ve Tekel Bakanı Şevket Buladoğlu(AP), Tarım Bakanı Cavid Oral(AP), Ulaştırma Bakanı Cahid Akyar(AP), Çalışma Bakanı Bülent Ecevit(CHP), Sanayi Bakanı Fethi Çelikbaş(CHP), Basın Yayın Bakanı Kamuran Evliyaoğlu(AP),

⁵⁰⁸ Orhan Seyfi Orhon, "Bölükbaşı'nın İstifası ", **Havadis**, 15.12.1961.

⁵⁰⁹ **Havadis**, 17.12.1961.

⁵¹⁰ İş çevrelerinin memnuniyetini göstermesi açısından Vehbi Koç'un İsmet İnönü'ye gönderdiği tebrik mektubu örnek verilebilir. Koç mektubunda istikrar ve sükuna ihtiyacı bulunduğunu böyle bir zamanı Meclis azalarının takdir ve kabul ederek hiç olmazsa bir vesileyle ifade buyurduğunuz gibi iki sene müddetle hükümetin rahat çalışmasını temin etmelerini candan dilerim." **BCA**, 30.01.0.0/22.124.5.2.

⁵¹¹ **Ulus**, 18.11.1961.

⁵¹² Orhan Seyfi Orhon, "Yeni Kabine", **Havadis**, 21.11.1961.

İmar ve İskan Bakanı Muhittin Güven(AP)⁵¹³. Cumhurbaşkanı Gürsel kabinesinin kurulmasıyla ilgili olarak “*Bu netice İnönü'nün meziyetleri ve AP'nin vatanperverane davranışı sayesinde olmuştur*” diyerek arzulanan “Büyük Koalisyon” a desteğini ortaya koymuştur⁵¹⁴. 2 Aralık'ta Hükümet için yapılan güven oylamasına katılan 351 milletvekilinden 269'u beyaz, 4'ü kırmızı, 78'i çekimser oy vererek I. İnönü hükümetini onaylamışlardır⁵¹⁵. Güven oylaması sonrası partiler kendi içlerine dönerek oylamada grup kararına uymayanların disiplin cezalarına tabi tutulmaları ya da ihraç edilmeleri gündeme gelmiştir. Bu kapsamda bilhassa AP içerisinde ayrışmalar ve kutuplaşmaların gitgide arttığı görülmüştür.

Koalisyon pazarlıkları ile ilgili bilgilerin basına fazla sızmasına rağmen yeni kurulan hükümetin programından her iki tarafın ne gibi ilkeler etrafında birleştiği anlaşılabilir. Hükümet programının açıklanmasından evvel iki parti arasında hazırlanan koalisyon protokolü, programın da kısa bir özeti niteliğindedir. Protokoldeki en önemli husus mevcut şartların partilerin bu işbirliğine getirdiğini ima eden ifadelerdir. Protokolde bu husus şu sözlerle ifade edilmiştir:

*“İç ve dış meseleler bakımından memleketimizin içinde bulunduğu nazik şartları göz önünde tutan partilerimiz, siyasi hüviyetlerini müstakil bir şekilde muhafaza etmekle beraber memleket davalarını halletmek gayesiyle bir karma hükümet içinde samimiyetle el ele çalışmaya kararlı ve azimlidir”*⁵¹⁶.

Protokolde yer almamasına rağmen görüşülen en önemli mesele siyasi mahkumların affı olmuştu⁵¹⁷. AP'liler affın bir an evvel çıkmasını talep ederken, CHP kanadı ise affa karşı olmadıklarını ancak bunun için şartların olgunlaşması gerektiğini ifade etmişti.

Başbakan İnönü tarafından 27 Kasım 1961 günü okunan hükümet programında her iki tarafın da uzlaştığı konular; Atatürk “ıslahatının” ilkeleri, anayasanın üstünlüğü, vatandaşlar arasında eşit muamele, partizanlığın tasfiyesi, karma ekonomi ve plan

⁵¹³ Bu hükümet döneminde kabinede iki değişiklik olmuştur. 23.05.1962'de yapılan değişiklikle Devlet Bakanı Avni Doğan'ın yerine Hıfzı Oğuz Bekata, Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in yerine de Feridun Cemal Erkin atanmıştır.

⁵¹⁴ **Havadis**, 21.11.1961.

⁵¹⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi** (Bundan sonraki dipnotlarda MMTD kısaltması kullanılacaktır), C.1, B.16, 02.12.1961. 450 mevcutlu Meclis'te 98 Milletvekili de oylamaya katılmazken, 1 açık milletvekili (Muş) koltuğu vardır.

⁵¹⁶ **Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C.1, Yay. Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ankara 2015, s.5.

⁵¹⁷ Bu konu için bkz: Af Meselesi.

olarak sıralanabilir. Bu noktada Atatürk ilkeleri, partizanlık ve plan CHP'nin isteklerini kısmen karşılarken, baskı altındaki AP açısından eşitlik ve özel sektöre de yer verilen ekonomik yapı önem taşımaktaydı. Hükümet ayrıca kolluk kuvvetlerinin itibarının artırılması için çalışmalar yapılacağını, arazi vergisi, tasarruf bonusu uygulamalarının kaldırılacağını, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu gibi organların kuruluş kanunlarının hazırlanacağını, infaz sisteminin ıslah edileceğini, toprak reformunun gerçekleştirileceğini, hava, kara ve demiryolu inşaatlarının sürdürüleceğini, ticari hayatın huzur ve güvene kavuşturulacağını, işçi refahının arttırılacağını, işsizliğin önleneceğini, sosyal güvenlik tedbirlerinin alınacağını, mesken sorununun çözüleceğini, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirileceğini, turizmin geliştirileceğini, din ve inanç hürriyetinin korunacağını, dış politikanın “Yurtta sulh, cihanda sulh” prensibi çerçevesinde yürütüleceğini, NATO, CENTO ve Ortak Pazarla ilişkilerin daha da geliştirileceğini vaat etmişti. Tüm bu sözlere karşılık İnönü'nün nutkunun son cümleleri ise bu hükümetin kuruluş amacını özetler: *“Esas itibariyle huzurunuzda bulunan bu karma hükümet büyük hadiselerden sonra gelmiş bir milli huzur ve planlı kalkınma hükümeti olmak amacındadır”*⁵¹⁸.

Normal şartlarda bir hükümetin başarısı programında yer alan vaatlerini gerçekleştirip gerçekleştirmemesi ile ölçülür. Ancak darbe sonrasında demokratik usullerle kurulan bu ilk hükümetin değerlendirilmesinde yukarıda altı çizilen milli huzurun sağlanması ilk sırada yer alacak niteliktedir. Bu çerçevede hükümetin faaliyetleri iki kısımda incelenebilir. 22-23 Şubat 1962 tarihinde yaşanan darbe girişimi ve sonrasında hükümetin yıkılmasına kadar geçen süreç. Hükümetin ilk döneminde başlangıçta her şeyin yolunda gitmesi için tarafların en azından üst yönetim kademelerinin özveride bulunduğu söylenebilir. Bu açıdan AP'nin durumu CHP'ye nazaran daha nazik bir haldeydi ve parti içindeki muhalif grup bu işbirliğine baştan beri karşı olduğunu her fırsatta dile getirmekteydi. Bu grubun faaliyetleri koalisyonun sürdürülememesinde ileride oldukça etkili olacaktır.

Hükümetin her fırsatta dile getirdiği milli huzuru ve toplumsal barışı sağlamak adına ilk icraatı örfi idarenin kaldırılması olmuştur. Örfi İdare Komutanı Cemal Tural sıkıyönetimin kalkmasının kendileri için de olumlu bir gelişme olduğunu belirterek,

⁵¹⁸MMTD, C.1, B.13, 27.11.1961, s.125.

ülkenin özlemini duyduğu ferah günlere kavuştuğunu söylemiştir⁵¹⁹. Bu ferah günlere kavuşmak için önlerindeki en büyük engel ise siyasi mahkûmların affi olmuştur. İnönü'nün her fırsatta affin ileri bir tarihte çıkacağını belirtmesine rağmen taraflar arasındaki güvensizlik ilişkilerin gelişmesine ve normalleşmesine izin vermiyordu. Af karşıtları; AP bu talebinden vazgeçmeli, aksi takdirde ülkede daha büyük karışıklıkların yaşanabileceği uyarısında bulunmaktaydılar. Ordu içerisinde kurulan Silahlı Kuvvetler Birliğinin uyarıları uzlaşmaz tavırların devam etmesi halinde demokrasinin nasıl bir tehdit altında olduğunu göstermişti. Altan, Milliyet'teki köşesinde ülkenin siyasi durumu ile ilgili ilginç bir yazı kaleme almış, mevcut politika ve politikacılarla sistemin çıkmaza girdiğini, kanaatimize Cemal Gürsel'i kastederek, geriye şu üç seçeneğin kaldığını belirtmiştir:

“Demokrasiye devam azmindeyse halkı gerçekten temsil eden akli ve sistemli bir partinin ortaya çıkıp vatandaşları birbirine düşüren suni politikaya karşı bir denge yaratması, demokrasiye devam azminde değilsek hiç değilse itimat kazanmış bir liderin duruma daha kati şekilde sahip olması, bu kargaşalık içinde kendiliğinden ortaya çıkacak bir başka kuvvet⁵²⁰.”

Felek ise hükümetin kurulmasından iki aya yakın bir zaman geçmesine rağmen bakanların sanki koltuklarını benimsemedikleri hissiyatının yerleşmeye başladığını, bunun da halk nezdinde yankılarının olumsuz olacağını belirtmişti. Öte yandan ülkedeki huzur ortamını bozma niyetinde olanlara 2 sene önceki Türkiye'yi hatırlatarak mevcut özgürlük ortamının kıymetinin bilinmesinin altını çizmişti⁵²¹. Ülkedeki siyasi hayatın ilerisi için umut vermediğini, ülkenin demokrasi ile değil sadece taklidi ile yönetildiğini, daha şiddetli tedbirler alınmadığı takdirde daha büyük faciaların eşliğinde olunacağını düşünen Altan da bunun bir dikta teşviki olmadığını belirtmiştir⁵²². Ülkedeki politik ortamın gitgide tartışmalı bir hale gelmesi üzerine radyodan bir açıklama yapmayı gerekli gören Başbakan İnönü, *“Atatürk ilkelerinden, batılı hayat anlayışından, fikir ve düşünce hürriyetinden hiç kimseye bir bedel karşılığında taviz vermeyeceğim”* demiş, sözlerinin devamında dikta heveslilerinin ve intikam heveslilerinin yanlış yolda olduğunu, bunlara taviz verilmeyeceğini belirterek demokratik düzenin devamında

⁵¹⁹ Tural, 28 Nisan 1960-27 Mayıs 1960 arası dönemde Örfi İdareye 1006 dosyanın geldiğini, sonraki 13 aylık MBK döneminde ise 1013 dosyanın işlem gördüğünü söylemiştir. 1013'ün 286'sı mahkumiyet, 633'ü beraat, 342'sinin de takipsizlikle sonuçlandığı belirtilmiştir. **Havadis**, 01.12.1961.

⁵²⁰ Çetin Altan, “Üç Yol”, **Milliyet**, 12.01.1962.

⁵²¹ Burhan Felek, “Hükümet ve Millet”, **Cumhuriyet**, 16.01.1962.

⁵²² Çetin Altan, “İsmet Paşa'nın Demeci ve Gerçekler”, **Milliyet**, 15.01.1962.

kararlı olduğunu göstermiştir⁵²³. İnönü'nün nutkunun hedefinde Çetin Altan ve onun gibi düşünen Halk Partililerin olduğunu belirten Orhon, tek parti dönemine hasret duyanların, dikta isteyenlerin bu sözlerden ders çıkarması gerektiğini, aydınlar arasındaki siyasi tartışmaların nasıl bir kör dövüşüne döndüğüne dikkatleri çekmiştir⁵²⁴.

Bir yandan 27 Mayıs'ın rövanşını almak isteyenler, diğer yandan da inkılâbın daha sertleşmesini isteyenler arasında kalan hükümet adına konuşan İnönü, “*İki ihtimalin ikisi de varit değildir. Bu hava tamamıyla yersiz ve suni bir havadır*” diyerek her iki tarafa da mesaj göndermişti⁵²⁵. İnönü ile Gümüşpala'nın pozisyonları oldukça hassas davranmalarını gerektiriyordu. Her iki lider partilerindeki aşırılık yanlılarını bastırmak ve ılımlılarla beraber koalisyonun sürdürülmesine çalışıyordu. Yalnız CHP ve AP'de değil, YTP ve CKMP'de de Genel Başkanlar benzer sorunlar yaşamaktaydı. Bilhassa Bölükbaşı parti içerisindeki muhalefetin ciddi hücumlarına uğramış, koltukta uzun süre kalamayacağına sinyallerini vermişti. Mart ayına gelindiğinde ise CKMP Lideri partisinden bir kez daha istifa etti. İstifa gerekçesi olarak Aralık ayında yaşanan hadiselerin üstüne partide müşterek mesuliyet prensibinin gelişmesi adına en ufak bir çaba olmaması ve ahlaka dayanan bir partide bunun dışında hareketlerde bulunulması neden olarak sıralanmıştı⁵²⁶. Diğer taraftan YTP ve AP'deki muhaliflerin bir araya gelerek “Türkiye Adalet Partisi” adından yeni bir parti kurma çalışmaları olduğu dahi iddia edilmişti⁵²⁷. Bu arada AP içerisindeki muhalif grubun tasfiyesi için düğmeye basılarak Mehmet Ali Aytaç, Mehmet Turgut, Tahsin Demiray, Hami Tezkan ve Gökhan Evliyaoglu partiden ihraç edildiler. AP'deki muhalif milletvekillerinin “Muhafazakar Parti” adı altında yeni bir parti kurmayı düşündükleri söylentisi basına yansımış, konuyu değerlendiren Baban, bir parti içinde memnuniyetsizlik üzerine ayrılıp yeni bir parti kurmanın memleket için zararlı akıbetlere yol açabileceğini, muhafazakarlığın kelime anlamının Türkiye’de farklı olduğunu ve dolayısıyla Atatürk ilke ve devrimlerine karşı bir girişimin söz konusu olması halinde başka çatışmaların

⁵²³ **Havadis**, 18.01.1962.

⁵²⁴ Orhan Seyfi Orhon, “Diktatörlük İsteyenlere”, **Havadis**, 19.01.1962.

⁵²⁵ **Havadis**, 02.02.1962.

⁵²⁶ **Ulus**, 31.03.1962.

⁵²⁷ **Havadis**, 09.02.1962; Bu muhalifler arasında YTP'den Turhan Bilgin, Tahsin Turkay, Ertuğrul Akça, Cevat Önder, Refet Sezgin gibi isimler yer alırken, AP kanadından Genel İdare Kurulu'nun bilgisi dâhilinde Tahsin Demiray, Mehmet Turgut, Sadi Pehlivanoglu yer almaktadır. **Havadis**, 10.02.1962.

yaşanabileceğini, müfritlerin ülke gerçekleri ile yüzleştikten sonra seçmenlerine şirin görünmek için bu tür yapılanmalara gittiklerini ifade etmiştir⁵²⁸.

2.2.1.1. Silahlı Kuvvetler Birliği ve I. Aydemir Vakası

27 Mayıs darbesinden sonra darbeyi yapanların gücü her geçen gün azalmasına karşın darbe mağdurları ve onun siyasi temsilcilerinin güçleri aynı oranda artmaktaydı. 15 Ekim seçimleri, gelinen durumu net bir şekilde ortaya koyarken, 27 Mayısçıların tabiriyle “Karşı devrimcilerin” hem direncini hem de gücünü arttırmıştı. AP’nin hükümet ortağı olması bunun zirve noktası olurken, 1962 yılına girildiğinde siyasi af ve 27 Mayıs Anayasası üzerine tartışmalar yoğunlaşmıştı. Her kesimden anayasa üzerine yapılan lehte ve aleyhte yorumlar siyaset arenasında gerginliği çoğalttı ve bu gerginliğin nihayeti Talat Aydemir’in 22 Şubat 1962 gecesini başlattığı darbe girişimi ile oldu. Albay Talat Aydemir 27 Mayıs darbesi sırasında Kore’de bulunması nedeniyle harekâtın bizzat içinde yer alamamıştı ancak ordu içerisinde darbe yapma fikrini taşıyıp bunu örgütlü hale getiren ilk isimlerden biri idi. 27 Mayıs’a giden yolun taşlarının ilk dizilmeye başlandığı 1956 yılında Dündar Seyhan-Orhan Kabibay ekibine paralel bir şekilde Talat Aydemir’in de bir ihtilal teşkilatı hazırlığında olduğu, bu ekip içerisinde daha sonra MBK’de yer alan Ahmet Yıldız, Sezai Okan, Refet Aksoylu, Rauf Gökçen, Alpaslan Türkeş ve Osman Köksal gibi subaylarda yer almaktaydı⁵²⁹. 27 Mayıs’tan dört ay sonra yurda dönen Aydemir bizzat darbenin aksiyon safhasında yer alamasa da arkadaşları bunu başarmıştı ve dönüşünde onu Harp Okulu Komutanı olarak atamışlardı.

27 Mayıs’tan ilk koalisyon hükümetinin kuruluşuna kadar geçen süreç askerler açısından incelendiğinde darbenin gerçek amaçlarına ulaşamadığı düşüncesi yaygındı. MBK içindeki görüş ayrılıkları ve tasfiyeler ile başlayan sıkıntılı dönem, 1961 seçimlerinden sonra sandıktan beklenen sonucun çıkmaması, AP’nin 27 Mayıs karşıtı tutum ve söylemlerini daha sıklıkla dile getirmesi, Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan aday tartışmaları, yönetimde köklü inkılapların yapılamamış olması ve son olarak kurulan koalisyon hükümetinde AP’nin de yer alarak siyasi mahkûmların affını yüksek sesle dile getirmesi ülkede yeni bir darbenin yaşanacağı yönünde endişeleri arttırmıştı.

⁵²⁸Cihad Baban, “Muhafazakar Parti Etrafında Düşünceler”, *Ulus*, 28.03.1962.

⁵²⁹Dündar Seyhan, *age*, s.58.

Bu noktada karşımıza Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adıyla anılan TSK içinde 14'lerin tasfiyesi sonrası oluşan yeni bir grup çıkar. 14'lerin Mürted Hava Üssünde yeni atandıkları yerlere gönderilmesi sırasında MBK iktidarı en güçlü anlarından birini yaşarken, onları oraya getiren subayların bilinçaltında asıl gücün kendilerinde olduğu fikri filizlenmeye başlamış, böylece trajik bir şekilde MBK'nin etki alanının daralması da o gün başlamıştı⁵³⁰. Böyle bir ortamda doğan Silahlı Kuvvetler Birliği 1960–61 senelerinde ordu içerisinde başlangıçta birlik komutanlarını, daha sonra ise yavaş yavaş genişleyerek kuvvet kumandanları ve Genelkurmay Başkanlığını da içine alan, emir-komuta zincirinde çalışan bir örgüt olarak karşımıza çıkar⁵³¹. 14'lerin tasfiyesi ile MBK içindeki güçlü ve aksiyoner ekip ekarte edilmişti. Bu olayın üzerine TSK içerisindeki güvensizlikler daha da derinleşirken Çelikol, Aydemir'le SKB'nin kuruluş sürecinin hızlandığını belirtir⁵³². Talat Aydemir ve ekibi MBK'nın haberi olmadan bir örgüt kurma fikrini benimsemiş, MBK üyelerinden bu durumu haber alanları ise, komite ve komite üyelerini korumak amaçlı bir örgütün varlığının gerekliliğine inandırmışlardı⁵³³. Altuğ'un ifade ettiği gibi siyasetçilerin üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanan bir yapı kurmayı amaçlayan bu oluşuma bir tek Şükran Özkaya karşı çıkmıştı⁵³⁴. Örgüt içinde iki farklı görüş vardı. Birincisi; MBK seçimler sonucu idareyi sivillere bırakmalı, sonuçta CHP iktidara gelmeli. İkincisi de DP zihniyeti canlanmakta, 27 Mayıs devriminin devamlılığının sağlanması ve amacına ulaşması için MBK kaldırılmalı, SKB yönetime el koymalıdır⁵³⁵. Bu farklılık hâlihazırda 14'lerin tasfiye edilmesinin de nedeni idi. Ancak burada radikal grupların gözden kaçırdığı İnönü ve CHP faktörü vardı. CHP'nin Silahlı Kuvvetler üzerinde caydırıcı bir gücü olduğu muhakkaktır. Asker içindeki ve dışındaki aşırılıklara karşı Halk Partisi'nin sahip olduğu örgütlü siyasal yapı⁵³⁶ ve İnönü faktörü sivil yönetime dönülmesinde hayati rol oynadı. Bu sayede radikal gruptan 1962 Şubat'ına kadar doğrudan herhangi bir müdahale gelemedi. Ancak yukarıda belirtilen siyasi karışıklıktan faydalanmak isteyen Aydemir 21-22 Şubat 1962 gecesi gerçekleştirdiği kalkışmayla fitili ateşlemiş oldu.

⁵³⁰ Sami Küçük, *age*, s.119.

⁵³¹ Can Kaya İsen, **Geliyorum Diyen İhtilal**, Kaknüs Yay, İstanbul 2010, s.349.

⁵³² Adnan Çelikoğlu, *age*, s.158.

⁵³³ Sami Küçük, *age*, s.123.

⁵³⁴ Mehmet Şükran Özkaya, *age*, s.326.

⁵³⁵ *age*, s.340.

⁵³⁶ Kemal Karpat, *agm*, s.129.

Bu ihtilal hazırlığından Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay ile Başbakan İsmet İnönü de haberdardı⁵³⁷. Yapılan müzakerelerin olumlu bir sonuç vermemesi üzerine harekete geçen Aydemir ekibi 21 Şubat'ı 22'sine bağlayan gece Genelkurmay ve hükümete sundukları 4 maddelik muhtıranın gereğinin yapılmaması halinde harekâtın sürdürüleceği tehdidinde bulundu. Talepler şunlardı: Orduda yapılmış olan tüm tayinlerin durdurulması ve subayların görevlerine iadeleri, Cumhurbaşkanı'nın parlamentoyu feshi, seçim kanununda değişiklik yapıp okuma yazma bilmeyenlerin oy kullanmasının engellenerek çoğunluk sistemine geçilmesi ve yeni parlamento kurulana kadar hükümetin Ankara'dan ayrılıp Eskişehir'e yerleşmesi. Ancak bu talepler ne Cumhurbaşkanı, ne Genelkurmay Başkanı ne de Başbakan İnönü tarafından kabul edilmişti⁵³⁸. İnönü'nün bu kalkışma karşısındaki kararlı tutumu, Hava Kuvvetlerinin de hükümetin yanında yer alması, darbe karşıtı birlik sayısının diğerlerinden fazla olması bu girişimi başarısız kılmıştı. Olay sonrası açıklama yapan Cumhurbaşkanı Gürsel de İnönü'nün hakkını teslim ederek şunları söylemiştir:

“Böyle zamanlarda ruhlara sükunet ve kafalara ışık verecek rehberliğe ihtiyaç vardır. Başbakan İsmet İnönü birkaç gün önceki demeci ile böyle bir rehberlik vazifesini yapmıştır. Büyük asker ve mümtaz devlet adamı hüviyetiyle Hükümet Başkanı İnönü bütün vatandaşlara ışıklı yolu göstermiştir. Bu yol Anayasa ve normal demokratik rejime saygı yoludur⁵³⁹.”

Başarısız bu darbe girişimi sonrası Albay Talat Aydemir, Albay Emin Arat, Albay Selçuk Atakan'la beraber toplamda 20 subay emekliye sevk edilirken, 13 üst rütbeli subayın tayin ve nakilleri yapıldı. Harp Okulu sömestr tatiline bir hafta erken sokularak öğrenciler evlerine gönderilmişler ve darbe teşebbüsünde bulunan diğer birliklerdeki 80 subay geçici izne çıkarılmışlardı. Aydemir ve arkadaşları hakkında herhangi bir kovuşturma yapıp yapılmayacağı merak konusuydu. Çünkü 22 Şubat gecesi yapılan pazarlıklarda hükümet Aydemir'e herhangi bir soruşturma açılmayacağı yönünde teminat vermişti. Genelkurmay Başkanı Sunay sorulan bir soru üzerine Aydemir ve arkadaşları hakkında herhangi bir divan kurulmayacağını söylemişti⁵⁴⁰. Kamuoyunda yapılan uzun siyasi ve hukuki tartışmalar neticesinde Bakanlar Kurulu 18

⁵³⁷ Aydemir Yeni Sabah Gazetesi'ne verdiği bir mülakatta olayları İnönü'nün de bildiğine kani olduklarını, karşı grup diye adlandırdığı Tansel ekibinin İnönü'nün yakın çevresiyle devamlı temasta olduklarını söylemişti. **BCA**, 30.1.0.0/63.389.6M.

⁵³⁸ Diren Çakmak, “Türkiye’de Asker Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği”, **Gazi Akademik Bakış**, C.1, S.2, Yaz 2008, s.44.

⁵³⁹ **Milliyet**, 23.02.1962.

⁵⁴⁰ **Milliyet**, 25.02.1962.

Nisan'da darbeye teşebbüs edenler hakkında özel bir af kanunun çıkarılmasına karar verdi. Kanunun, 27 Mayıs sonrası ülkenin bir intikal devresinden geçtiği, bu devrin Silahlı Kuvvetlere de sirayet eden sarsıntılarının izale edilmesi ve devlet hayatının normal şartlara dönmesi için çıkarıldığı gerekçe olarak sunulmuştu. “*Asker kişiler tarafından 22-23 Şubat 1962 olayları dolayısıyla veya daha evvel bu olaylara esas teşkil edebilecek mahiyette işlenen fiil ve hareketler için ceza kovuşturulması yapılmaması hakkında kanun tasarısı*” 30 Nisan 1962 günü Büyük Millet Meclisi'nde görüşüldü. 311 milletvekilinin hazır bulunduğu oylamada 294 kabul, 13 ret, 4 çekimser oyla kanun kabul edilerek Talat Aydemir ve arkadaşları affedildiler⁵⁴¹.

Hadise sonrası birkaç gün köşe yazarları açısından suskun geçmişti. Ulus'tan Göksel, uzun zamandan beri hem yurt içinde hem de yurtdışında dillendirilen ikinci ihtilal söylentisinin 22-23 Şubat hadiseleri ile son bulduğunu ve böylelikle Türkiye'nin hür dünyada yerini göstererek, bir maceracılar ülkesi olmadığını ortaya koyduğunu belirtmiştir⁵⁴². Havadis'ten Orhon, olayın faillerinin cezalandırılmayıp, emeklilikle ödüllendirilmelerine anlam veremediğini belirtmiştir⁵⁴³. Cumhuriyet'ten Nadi ise, ihtilalleri insan vücuduna kafa nakledilmesine benzeterek, kafa ile bedeninin uyuşmadığı durumlarda kurulan düzenin nihayetinde yıkılma tehlikesi yaşayacağını belirtmiştir. AP-CHP ortaklığını kastederek “*İnkılâba muhalif kimseler mühim mevkileri işgal ettikleri müddetçe baş ile gövdenin kaynaşması kolay olmaz*” diyerek koalisyonun içinde bulunduğu durumu tasvir etmiştir⁵⁴⁴.

22 Şubat hareketi ile ilgili genel kanım şu ki, harekâtı planlayan, kurgulayan SKB üyeleri hareketin başlamasının ardından bu harekete destek vermemiştir⁵⁴⁵. Kimi görüşlere göre istikbal kaygısı, kimine göre korktukları, kimine göre devletin bekasını düşündükleri, kimine göre de İnönü'nün karşısında duramamaları nedeniyle başarısız olmuştur. Ancak yaşananlara bakıldığında olayın arka planında komutanların psikolojik olarak bu ihtilale henüz tam olarak hazır olmadıkları ya da başka bir ifadeyle daha diğer ihtilalin ateşi sönmeden yeni bir ihtilalin tam olarak bu subaylar tarafından

⁵⁴¹ MMTD, C.5, B.82, 30.04.1962, s.79.

⁵⁴² H.A. Göksel, “Son Olayın Sağladığı”, **Ulus**, 01.03.1962.

⁵⁴³ Orhan Seyfi Orhon, **Havadis**, 26.02.1962.

⁵⁴⁴ Nadir Nadi, “İhtilaller, İsyanlar, Darbeler”, **Cumhuriyet**, 26.02.1962.

⁵⁴⁵ Talat Aydemir hatıralarında SKB üyeleri tarafından bilhassa yüksek kumanda kademesi tarafından aldatıldığını, hareketin içinde Genelkurmay Başkanı dahil herkesin var olduğunu ancak bir komploya kurban gittiğini vurgulamaktadır. Talat Aydemir, **age**, s.133 vd.

içselleştirilmediği, hazmedebilme kapasitesinin tam dolmadığı ve aksiyonun değil mantığın galip geldiği bir psikolojik harp boyutu olduğunu da ifade etmekte yarar olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü SKB üyelerinin sahip olduğu askeri güç zaten hali hazırda sallantıda olan MBK'yı dağıtmaya yeter sayıda idi. Bu noktada sonu hiç kimse tarafından kestirilemeyen yeni bir maceraya atılmak Aydemir dışındaki kimsenin aklına uygun gelmemişti. 27 Mayıs darbesi sonrası ülke içerisinde yaşanan iktidar mücadelesi içerisinde iktidar sahibi olan askerlerin halet-i ruhiyesini aktarması açısından Çelikol'un 22 Şubat ayaklanması ile ilgili şu sözleri anlamlıdır:

“Aradan bu kadar zaman geçmesine rağmen yaptığım bütün araştırmalardan bu ihtilal girişiminin mantığını anlayamadım. Yalnız o devirde canımızın istediği zaman ihtilal yapabileceğimizi düşünüyor ve üstümüzde bir güç olabileceğini hayal bile edemiyorduk⁵⁴⁶.”

Bu girişimin AP açısından belki de en önemli sonucu 27 Mayıs sinerjisinin her ne kadar kan kaybetse de hala canlı ve aksiyoner olduğunu göstermesi olmuştur. Aydemir'in darbe girişimi ile ilgili ilk etapta kamuoyuna yapılan açıklamalar üstü kapalı bir şekilde olup genel tema ordu kanadından “*Ordunun 27 Mayıs'a sahip çıkacağı, meşruluk dışına çıkmayacağı*” şeklindeyken, siyasetçiler de şayia ve tahriklerin ülkenin geleceğine etkilerinde hemfikir oldukları ve TSK'ye güvendikleri şeklindedir. Krizden çıkış formülü ise: Ordu-Hükümet Elele.

Darbe teşebbüsüne karşı bütün partiler bir araya gelerek ortak bir kanun metni hazırladılar. 5 maddelik “*27 Mayıs Devrimini Koruma Tedbirleri Kanunu*” genel olarak; 27 Mayıs devrimine ve anayasasına karşı söylemden vazgeçilmesi, siyasi af konusunun yersiz bir şekilde dillendirilmemesi, DP'nin övülmesinin menedilmesi, demokratik düzenin kötülenmemesi ve vatandaşlar arasında husumet ve intikam hislerine yol açacak propaganda yapılmaması belirtilmiştir⁵⁴⁷. Düşünülen tedbirlerin yasalaşması esnasında kamuoyunun büyük bir kısmından önemli ölçüde destek sağlanmıştı. Siyasi partilerin verdiği desteğin yanı sıra basın da üzerine düşeni yapmış ve tasarıyı desteklemiştir. 5 Mart'ta kanunlaşan tasarıya destek veren yazarlardan Talas, bu tedbirlerin keyfi amaçlarla alınmadığını, içinde bulunulan sürece adım adım geldiğini belirterek anayasaya karşı beliren tehditlere karşı devletin kendini koruma hakkı

⁵⁴⁶ Adnan Çelikoğlu, *age*, s.182.

⁵⁴⁷ *Ulus*, 01.03.1962.

olduğunun altını çizmiştir⁵⁴⁸. Vatan gazetesinden Tirali ise, son günlerde İnönü'nün bir konuşmasında kullandığı ve oldukça tartışılan “Açık Rejim” tabirine işaret ederek, kurulması düşünülen bu rejim için bugüne kadar yeterince müsamahakâr davranıldığını ve 22 Şubat sonrası bu önlemlerin alınmasının zarureti açısından hükümete hak verdiğini söylerken, ihtiyatı elden bırakmamak gerektiğini belirtmeyi de unutmamıştır⁵⁴⁹. Milliyet gazetesi de konuya basın özgürlüğü açısından yaklaşmış, kanunun basın hürriyeti açısından; ya zararlı ve intikam besleyen yayınları hedef alacağını ya da yalnız zararlı değil her türlü tenkide karşı uygulanabileceği uyarısında bulunarak kanunun uygulanmasını beklemekten başka çare kalmadığını belirtmiştir⁵⁵⁰. Özgürlüklerle ilgili kaygılara katılmadığını belirten Esatoğlu ise tedbirlerin hürriyeti kısmak değil bizzat hürriyetin kendini korumak için alındığını savunmuştur⁵⁵¹. Huzur tedbirlerinin anayasaya aykırı olduğunu ve özgürlükleri kısıtladığı görüşünü savunanları anlamanın zor olduğunu belirten Aksoy, bu ifadeleri kullananların birer demokrasi havarisine dönüşmesini anlayamamakla beraber, tedbirlerin asıl gayesinin özgürlük ortamını ve 27 Mayıs'ı tartışma dışı tutmak olarak görmüş, aksi iddiaların yasal dayanakları olmadığını da belirtmiştir⁵⁵².

2.2.1.2. I. İnönü Hükümeti'nin Yıkılışı

Karma hükümet büyük bir badireyi atlatmasına rağmen her an yeni bir krize gebeydi. Bu kriz darbe girişiminde bulunan subayların affedilmesi fikrinin yaygınlık kazanmasıyla patlak verdi. AP'liler hapiste bulunan arkadaşlarına af çıkarılmamasına rağmen, hükümeti devirme teşebbüsünde bulunanların korunmasına şiddetle karşı çıkmışlardı. Bu haklı veryansın ne hükümet ortağı ne de MBK ve TSK nezdinde yankı bulmayınca hükümetin yıkılması da kaçınılmaz olmuştur. AP'li muhaliflerin itirazlarına rağmen 22–23 Şubat olaylarına karışan askerlerin affına ilişkin hükümet tasarısı 30 Nisan'da yoğun tartışmalar arasında 294 oyla kabul edildi⁵⁵³. Öte yandan Başbakan İnönü CHP ve AP yetkilileri ile bir toplantı yapmış, yayınlanan ortak bildiri de koalisyonun karşı karşıya olduğu meselelerin halli için bir araya geldiği

⁵⁴⁸ Cahit Talas, “Devleti Koruma Hakkı”, **Öncü**, 05.03.1962.

⁵⁴⁹ Naim Tirali, “Tedbirler ve Sonrası”, **Vatan**, 05.03.1962.

⁵⁵⁰ **Milliyet**, 05.03.1962.

⁵⁵¹ Salahattin Hakkı Esatoğlu, “Devrimin ve Rejimin Kendini Koruma Hakkı”, **Ulus**, 07.03.1962.

⁵⁵² Muammer Aksoy, “Huzur Tedbirlerinin Gayesi ve Mahiyeti”, **Hür Vatan**, 22.03.1962.

⁵⁵³ **MMTD**, C.5, B.82, 30.04.1962. Oylamaya 311 vekil katılırken, 13 red, 4 çekimser oy verilmiştir.

belirtilmiştir⁵⁵⁴. Yapılan toplantılar sonrası meclis içi ve meclis dışı ahenk ile mali ve iktisadi koordinasyon kurullarının oluşturulması kararlaştırılarak koalisyon içerisindeki huzursuzlukların ve anlaşmazlıkların halledilmesine çalışılmıştır⁵⁵⁵. Ancak ne kadar uğraşılırsa uğraşılırsın adeta oksijen çadırı içindeki hükümet haziran ayına kadar hayatta kalmıştır⁵⁵⁶.

İnönü yaptığı açıklamada af konusunun bütün memleket meselelerinin üstünde görülmesinden ve icra makamının adeta felce uğratılmasından şikâyet ederek istifa etti⁵⁵⁷. İnönü Cumhurbaşkanı'na sunduğu istifa dilekçesinde; bir intikal devrenin şartları içerisinde hükümetinin elinden geleni yaptığını, bu süreçte yeni anayasaya uyum kanunlarının çıkarılmasından, planlı döneme geçiş için gerekli şartların hazırlanmasına kadar önemli icraatlarda bulunulduğunu ancak bütün iyi niyetli çabalara rağmen sorumsuzlukla yaratılan istikrarsız bir havanın tesirinden kurtulunamadığını belirtmişti. İnönü, dilekçesinde siyasi af konusu ile ilgili şunları söyleyerek AP'yi suçlamıştı:

*“Bu arada makul bir ölçüde ele alınması lazım ve mümkün olan siyasi af konusunun, sorumluluk duygularına ve memleket gerçeklerine itibar etmez bir taşkınlıkla devamlı surette istismar konusu yapılması hem bu meseleyi atıfet ve şefkat ölçüleri içinde sonuçlandırma gayretlerine, hem de memleketin huzur ve istikrar ihtiyacına zarar vermiştir.”*⁵⁵⁸.

İstifa sonrası Cumhurbaşkanı Gürsel'in Gümüşpala'ya bu işin mesulü sensin dediği iddia edilmiştir⁵⁵⁹. İktidar ortağı AP'nin lideri Gümüşpala karar sonrası istifadan vazgeçirmek için İnönü ile görüşmeye çalışmış ancak kabul görmemiştir. Gümüşpala Gürsel'le yaptığı görüşmede; partisinin ülkenin huzurunu öncelikli gördüğünü, affında bunun bir merhalesi olduğunu belirterek partisinin koalisyonu desteklemek kararında olduğunu ve parti genel meclisinin aldığı kararın hükümet kararına yakın olduğunu ifade ederek kendisini müdafaa etmiştir⁵⁶⁰. Gümüşpala'nın bu gayretleri CHP nezdinde pek samimi bulunmayarak karşılık görmedi ve Türkiye'nin ilk koalisyon denemesi son buldu. Yakup Kadri koalisyon içerisinde anlaşmazlık çıkmasının veya dağılmalar

⁵⁵⁴Ulus, 01.05.1962.

⁵⁵⁵Ulus, 02.05.1962.

⁵⁵⁶Halbuki daha birkaç gün önce Başbakan İnönü radyoda 27 Mayıs'ın ikinci yıldönümünde koalisyon hükümetinin geçmiş olaylardan ders almasını bilen, istikrarlı, kuvvetli ve üyeleri arasında tam bir birlik halinde olduğunu söylemişti. **BCA**, 30.01.0.0/16.86.10.

⁵⁵⁷Ulus, 31.05.1962.

⁵⁵⁸BCA, 30.1.0.0/41.246.12.

⁵⁵⁹Ulus, 01.06.1962.

⁵⁶⁰Ulus, 01.06.1962.

yaşanmasının gayet tabii bir hadise olduğunu, benzer durumların Batılı ülkelerde de yaşanmakta olduğunu belirterek anormal bir vaka olmadığını vurgulamıştır⁵⁶¹. Göksel ise daha sert bir yazı kaleme alarak isim vermeden AP'lileri hükümetin yıkılmasından sorumlu tutmuş ve onları; menfaatçi, bahtsız, dar görüşlü birer politikacı olarak tanımlamıştır⁵⁶². Cumhuriyet tarihinde ilk defa denenen koalisyon uygulamasının ömrünün kısa olmasına rağmen demokratik hayata önemli katkıları olduğunu savunan Emre'ye göre, birinci denemeden çıkarılan en önemli ders; koalisyon ortağı parti liderlerinin hükümette aktif görev alması olmuştur. Gümüşpala'nın hükümete girmeden parti içerisindeki müfrit gruplara taviz vererek sorumsuzca davrandığını düşünen yazar, şayet hükümetin içinde olsaydı bu kadar tavizkar olunmayacağını vurgulamıştır⁵⁶³. Göksel Türkiye'de karma hükümetin diğer bir ifadeyle koalisyonun yürümemesi için teknik olarak bir sorun olmadığını, tek sorunun siyasilerin makamlarını millete hizmet etmeğe araç olarak değil, amaç olarak görmelerinden kaynaklandığını savunur⁵⁶⁴. İstifa sonrasında İnönü'nün grup toplantısında yaptığı konuşma onun tecrübelerini ve sükûnetini ortaya koymasından önemlidir. Gençlerin doğalarından gelen sert çıkışlarını olgunlukla karşılayan İnönü, yaşlıların onların ortaya koyduğu meseleleri daha makul ölçülere getireceğini belirtmişti. Türk siyasetinin bir oluş, ilerleyiş ve tekâmül içinde olduğunu belirten İnönü, içinde bulunulan buhranlı günlere iyimserlikle yaklaşarak güçlükleri atlatacaklarına inandığını söylemiştir⁵⁶⁵.

Çok partili demokratik sistemlerde koalisyon kurulması en doğal hadiselerden biridir. 1961 seçimleri Türkiye'de bu sistemin ilk defa uygulanacağı bir sonuç doğurmuştu. CHP-AP koalisyonu kısa ömürlü olmakla beraber Türk siyasal yapısının sonraki dönemdeki durumu için önemli işaretler vermiştir. Atok; koalisyonun başarılı olması için işbirliği yapacak partilerin ana davalar etrafında görüş birliğine sahip olması ve kabinelere atanacak bakanların demokrasiyi özümsemiş, işinin ehli kişiler olması gerektiğinin altını çizirken hükümetin de neden ayakta kalamadığının nedenlerini ortaya koymuştur⁵⁶⁶.

⁵⁶¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Bir Parlamento Hadisesi", **Ulus**, 03.06.1962.

⁵⁶² H.A. Göksel, "Sorumlu Kim?", **Ulus**, 03.06.1962.

⁵⁶³ Ali Emre, "İkinci Kabinenin Temelleri", **Ulus**, 05.06.1962.

⁵⁶⁴ H.A. Göksel, "Amaç Değil Araç", **Ulus**, 03.05.1962.

⁵⁶⁵ **Ulus**, 04.06.1962.

⁵⁶⁶ Oğuz Kazım Atok, "Koalisyonda Genel Politika", **Ulus**, 03.07.1962.

Genel siyasi durum incelenecek olursa AP içerisinde af ısrarından vazgeçmeyenler İnönü'ye boyun eğmeme fikriyle hareket etmişler ve hükümetin dağılmasının müsebbibi olmuşlardır. AP, YTP ve CKMP'de yaşanan istifalar ve şiddetli tartışmalar üç partinin de bir yönetim ve lider sorunu yaşadığının göstergesi olmuştur. CHP ise İnönü faktörü sayesinde içerde birtakım tartışmalar olsa dahi sağlam durmayı başarmıştır. Ancak bu sağlam duruş bir sonraki seçimlerde halk nezdinde karşılık bulamayacaktır. Diğer üç partinin de kendi içlerinde ikiye bölünmüş olduğu net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bir tarafta devrim ertesi şartlara ayak uydurmak isteyen, ılımlı gruplar yer alırken, diğer tarafta daha aksiyoner, rövanş almak isteyen sert bir grup yer almıştır. Bunların çarpışmasının dönem sonunda hiçbirine fayda getirmediği ancak en çok zararı ise sertlik yanlılarının aldığı görülecektir. Bunun en güzel örneği olarak; Gümüşpala sonrası genel başkanlık yarışında müfrit grubun başını çeken Bilgiç'in genç, uzlaşmacı Demirel'e mağlup olması ile diğer iki partinin oylarının büyük kısmını yitirmeleri gösterilebilir.

2.2.2. II. İnönü Hükümeti (CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar)

İlk koalisyon tecrübesi kısa süreli olsa da partilere kazandırdığı tecrübe açısından önemliydi. Siyasetin yalnızca kutuplaşma, karşıtlık, suçlama, rekabet değil aynı zamanda bir arada yaşamı destekleyen, uzlaşmacı yanları ortaya çıkaran ve ortaklaşa hareket edilebileceğini gösteren yönlerinin yine siyasetçiler tarafından keşfedilmesi açısından bu deneyim oldukça kıymetliydi. 7 aylık süreçte elde edilen kazanımlar çerçevesinde dikkatli olan parti yöneticileri koalisyon görüşmelerini bu edinimler ve olması muhtemel seçim senaryolarına göre yürütmüşlerdi. 22-23 Şubat hadisesinin büyük yaralar açtığı AP-CHP koalisyonu hayatta kalmayı başaramazken, bunun bir diğer sonucu da ikinci koalisyon hükümetinde AP'nin olmayacağı idi. MBK ve TSK nezdinde en güvenilir parti konumunda olan CHP'nin her ne kadar istemese de hükümeti kurmak zorunda olacağı aşıkardı. Dolayısıyla hükümeti kurmak için gereken çoğunluğun sağlanabilmesi için YTP ve CKMP ortaklığından başka bir çare bulunmamaktaydı. Bu süreçte YTP'nin AP'ye nazaran daha ılımlı söylemlerde bulunması yeni kurulacak hükümetin önceki gibi zorlama olmadan daha sağlam temeller üzerine kurulabileceği ihtimallerini yükseltmiştir.

Yeni hükümetin kurulması sürecinde bütün partiler bir kaynaşma içine girmişti denilebilir. YTP Parti Meclisi CKMP ve CHP ile ortaklığa gidilmesi için Genel Başkan Alican'a yetki vermiş, CKMP'de bir takım kopmalar yaşanırken CHP yeni hükümete destek için şartlarını sıralamıştı. CHP kanadı diğer partilere nazaran daha durgun görünürken, AP ve CKMP içerisinde istifalar, muhalif sesler dinmek bilmiyordu. YTP açısından ise yeni kurulacak koalisyona giriş için beklentiler yüksekti. Koalisyonun dağılması AP içerisindeki mutedil grubun müfritlere galip gelmesini sağlamış, yapılan Genel Yönetim Kurulu toplantısındaki tartışmalarda bunu göstermiştir. İnönü'den bir istifa hamlesi beklemeyen ve bu nedenle amiyane tabirle ters köşe olan müfrit grup ise bir süreliğine sessizliğe gömülürken, Gümüşpala yapmış olduğu açıklamada yeni hükümetin İnönü tarafından kurulması gerektiğini ve elinden gelen desteği sunacağını kendisine ifade ettiğini belirtmiştir⁵⁶⁷. CHP içerisinde yeni hükümete girmeye taraftar olmayan vekillerin genel düşüncesi; ilk koalisyondan partinin yıpranarak çıktığı, samimi çalışmasının istismar edildiği yönündeydi. İnönü grupta yapmış olduğu konuşmalarla partililerini sorumluluk almak yönünde teşvik etmiş, sonucunu tam olarak kestirememekle beraber bu sancılı dönemde vazifeden kaçmayacağını söylemiştir⁵⁶⁸. CHP'de iki gün boyunca yapılan parti meclisi ve grup toplantıları sonucu alınan prensip kararı gereği; Atatürk ilkelerine ve 27 Mayıs devriminin meşruluğuna gölge düşürmemek, yurttan huzuru temin etmek, iyi niyet ve işbirliği içinde çalışılması halinde yeni koalisyonda yer alacakları ilan edildi⁵⁶⁹. Bazı İstanbul ve Ankara gazetelerinde İnönü'nün koalisyon şartı olarak Varlık Vergisi benzeri bir vergi çıkarılmasını ileri sürdüğü iddiası İnönü tarafından şiddetle yalanlanarak amacın iş çevrelerini korkutmak ve CHP'ye karşı olmalarını sağlamak olduğu ifade edildi⁵⁷⁰. Yeni kurulacak koalisyonun yaşaması için gerekli şartlar olarak; DP savunuculuğunun yapılmaması, İnönü ve CHP düşmanlığından vazgeçilmesi, 27 Mayıs devriminin benimsenmesi, plan ve kalkınma programlarından taviz verilmemesi, af konusunun İnönü'ye bırakılması, Yassıada kararlarını eleştiren ve spekülasyonlar yaratan yayınların önlenmesi, taşrada parti kavgalarının önlenmesi, koalisyonda bizzat parti liderlerinin görev almasını sıralayan Esatoğlu bir bakıma CHP temsilcilerinin bilinçaltlarına tercüman olmuşa

⁵⁶⁷ **Milliyet**, 03.06.1962.

⁵⁶⁸ **Ulus**, 05.06.1962.

⁵⁶⁹ **Milliyet**, 06.06.1962.

⁵⁷⁰ **Ulus**, 08.06.1962.

benziyor⁵⁷¹. Fakat bu tarz bir yaklaşım koalisyona girecek diğer partiyi formaliteden ibaret gören bir yaklaşımı dışa vururken, ülkenin içinde bulunduğu karmaşık siyasi durum nedeniyle CHP'nin tek başına iktidar olamamasının acısı çıkarılıyor hissi vermektedir.

2 Haziran 1962'de Cumhurbaşkanı Gürsel hükümeti kurma görevini ikinci kez İsmet İnönü'ye verdi⁵⁷². Bu arada birinci koalisyonun son bulup ikincisinin kurulmasına kadar geçen süre zarfında yukarıda belirtilen parti içi kaynaşmalar sonucu birçok vekilin partilerinden istifa ettikleri ya bağımsız ya da başka parti çatısı altında siyasi faaliyetlerini yürüttükleri görülür. Partilerden arka arkaya gelen istifaları ve yeni kabine kurulmadan önce meclis aritmetiğini değerlendiren Emre, istifaların kabinenin istifasından sonra başladığına ve bunun nedeninin de henüz partiler kurulurken aralarındaki derin görüş ayrılıklarına dayandığını, bunu bir çözülme olarak değil, arınma olarak anlamak gerektiğini belirtmiştir⁵⁷³. İkinci koalisyon kabinesinin kuruluşuna giden yolda açıkça görülen durum AP dışındaki partilerin ve partilerinden istifa eden vekil ve senatörlerin yer aldığı bağımsız grubun bir ittifaka gitmesi şeklindeydi. Bir yandan AP içerisinde ılımlıların kopuşu devam ederken, diğer yandan da parti içerisinde hükümette yer almamanın tartışmaları yapılmaya başlamıştı. Koalisyon dışı kalmanın Kayseri'deki dava arkadaşları açısından pek de faydalı olmadığını ifade edenler de bulunmaktaydı. İstifalar sonrası 9 Haziran itibarıyla Meclis'teki son durum şu şekilde olmuştur⁵⁷⁴:

Siyasi Partiler	Millet Meclisi	Cumhuriyet Senatosu
CHP	171	36
AP	146	64
YTP	63	28
CKMP	32	8
MSP	-	2

⁵⁷¹ Salahattin Hakkı Esatoğlu, "Yeni Koalisyonun Yaşama Şartları", **Ulus**, 11.06.1962.

⁵⁷² **Milliyet**, 03.06.1962.

⁵⁷³ Ali Emre, "Partiler Bölünüyor mu? Arınıyor mu?", **Ulus**, 15.06.1962.

⁵⁷⁴ **Ulus**, 09.06.1962.

DP	-	1
BAĞIMSIZ	35	45
AÇIK	3	3

Tablo 3: 9 Haziran 1962 itibariyle Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Sandalye Dağılımı.

Haziran ayı başlarında başlayan koalisyon görüşmeleri 19’unda tıkanı. İnönü yapılan müzakerelerin başarısız olduğunu, diğer partilerin aşırı istekleri nedeniyle sorun yaşandığını Cumhurbaşkanına iletti⁵⁷⁵. CHP Grubunda konuşan İnönü girişimlerin olumlu sonuçlanamamasını diğer siyasi teşekküllerin ruhi ve manevi yönden samimiyetle beraber çalışmaya uygun olmamasına bağlamıştı⁵⁷⁶. Gürsel’in Gümüşpala ile yapmış olduğu görüşme sonrası AP Merkez Yönetim Kurulu partinin koalisyon kurma çalışmaları dışında kalmayacağını, hükümetin kurulabilmesi için de her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduklarını açıklamıştır⁵⁷⁷. İnönü hükümet kurma görevini Cumhurbaşkanına iade etmek istediye de Gürsel bunu kabul etmemiştir. Koalisyon görüşmelerinin başarısızlığı karşısında müdahil olan Gürsel adeta bir hakem rolü üstlenmiş, liderlerin aralarındaki gerginliği azaltmıştı. Üç parti ve bağımsızların hükümette alacakları roller hususunda sorunların olduğu ilk bakışta anlaşılmaktaydı. YTP Genel Yönetim Kurulu’nun yapmış olduğu açıklama da bunu göstermiştir. “*Devlet Başkanının delaletiyle Başbakan Yardımcılıkları konusunda tespit edilen yeni bir formül üzerindeki görüşümüz Genel Başkanımız tarafından Devlet Başkanına arz edilmiştir*” denilerek hükümette ikinci büyük koltuğa kimin oturacağıyla ilgili tartışmalar olduğunu göstermekteydi⁵⁷⁸.

16 Haziranda hükümeti kurma görevi elinde bulunan İnönü’nün daveti üzerine CHP-YTP-CKMP ve Bağımsızlar arasında başlayan koalisyon görüşmeleri sonucu, 25 Haziran’da imzalanan protokolle neredeyse bir ay süren hükümete geçiş döneminin sonuna gelindi⁵⁷⁹. Protokolün temel prensipleri şunlardır:

⁵⁷⁵ **Milliyet**, 19.06.1962.

⁵⁷⁶ **Milliyet**, 21.06.1962.

⁵⁷⁷ **Ulus**, 21.06.1962.

⁵⁷⁸ **Ulus**, 22.06.1962.

⁵⁷⁹ **Milliyet**, 25.06.1962.

“1.Türkiye’de rejim Atatürk devrimleri üzerine kurulmuş bir demokrasi idaresidir. Anayasamızda tarifini bulan Atatürk milliyetçiliği ve laik devlet idaresi esastır. Partilerimiz aşırı sağcılık ve solculuk akımlarına karşı koyacaktır.

2.27 Mayıs İhtilali meşruluğunu kaybetmiş bir idareye karşı Türk milletinin direnme hakkını kullanmasıdır. Bu hareket amacına ulaşmış ve memlekette demokratik cumhuriyet nizamının yeniden kurulmasını sağlamıştır. Partilerimiz 27 Mayıs devriminin meşruluğunu gölgeleyecek her türlü gayret ve faaliyetlerin karşısında bulunacaktır.

3.Yeni anayasamız modern Türk Devletinin ana kuruluşunu şekillendirmiş olmakla beraber Türk topluluğunun yeni dünya görüşünü ve gelişen iktisadi, sosyal ve kültürel emellerini sinesinde toplamıştır. Anayasada belirtilen yeni müesseseleri tamamlamakla birlikte burada gösterilen milli hedefleri gerçekleştirmek başlıca vazifemiz olacaktır.”

Protokolde ayrıca ekonomi konusu detaylı bir şekilde ele alınmış, demokratik düzen içinde planlı kalkınma, sosyal adalet ve özel sektörün teşviki vurgulanmıştır. Ayrıca 105 sayılı İskan Kanunu’nun kaldırılması ve siyasi affın çıkarılması koalisyon anlaşmasının bir diğer parçasıydı. Bu şekilde kamuoyunda “Ağaların tasfiyesi” olarak bilinen kanun kaldırılarak bu kişilerin topraklarına dönmesinin önü açılırken, kamulaştırılmış olan arazilerinin 5 bin dönüme kadar olanlarının sahiplerine iade edilmesi kararlaştırıldı. Siyasi affın da her türlü istismardan uzak tutularak ekim ayı içerisinde Meclise getirilmesi ön koşullar arasında yer almıştı⁵⁸⁰. Protokol genel olarak değerlendirildiğinde CHP’nin taleplerinin büyük oranda kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Önceki hükümette görev alan 7 CHP’li Bakan koltuklarını korurken, Başbakan Yardımcılıklarına Ekrem Alican ve CKMP temsilcisi Hasan Dinçer eklenmiştir. Ağaların memleketlerine geri dönüşü ve servet beyannamesi verilmesinin geri çekilmesi konularında CHP’nin tavizler vermekle suçlanmasını kabul etmeyen Baban, politikada dogmatik yaklaşımlara yer olmadığını bu tür durumların taviz değil, telif olarak adlandırılması gerektiğini belirtmiştir⁵⁸¹. Güven oylamasına sunulacak hükümeti teşkil eden partilerin oylarının toplamı 304 olmakla beraber, protokolün meclis gruplarında yapılan oylamaları esnasında hiçbir parti oybirliğini sağlayamamıştı⁵⁸². Bu durum koalisyonun başarılı olup olamayacağı yönünde haklı soru işaretlerinin zihinlerde belirmesine neden olmuştur. Beliren bu sorulara yanıt arayan Karaosmanoğlu, Türkiye’nin tek partili, iki partili dönemlerde de birçok siyasi buhran

⁵⁸⁰ **Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C.1, Yay. Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ankara 2015, s.160-161.

⁵⁸¹ Cihad Baban, “Taviz mi, Telif mi?”, **Ulus**, 26.06.1962.

⁵⁸² İffet Arslan, “Mucize Beklemezsek Başarıyoruz”, **Ulus**, 26.06.1962. Bu durum bugünkü parti içi demokrasi ile kıyaslandığında 1960’lar Türkiye’indeki siyasi partilerin daha demokratik olduğunun bir göstergesidir.

yaşadığını, koalisyon hükümeti sürecine de yeni yeni adapte olmaya başladığını belirterek biraz zaman tanınması gerektiğini vurgulamıştır⁵⁸³.

Yeni hükümetin kurulması sonrası yapılması gerekenlerin başında elbette hükümetin izleyeceği yolu program halinde duyurması gelmektedir. Bu programların hazırlanmasında referans olarak alınan nokta ise elbette seçim beyannameleri olmuştur. Programla ilgili müzakerelerin başladığını belirten Prof. Feyzioğlu programda CHP'nin seçim beyannamesinden ve görüşlerinden taviz verilmediğini ifade etmiştir. Suphi Baykam ise CHP'nin hangi zemin üzerinde hareket edeceğini ve diğer partilerin duruşunu şu şekilde belirtmiştir:

“CHP ilerici, devrimci ve medeniyetçidir. Karşımızdakiler en azından muhafazakâr ve düne dönüktürler. Sempatizanlarımızın bizi niçin tuttuklarını asla hatırdan çıkarmamalıyız⁵⁸⁴”

diyerek bugünde aynı parti içinde yaşanan tartışmaların bir benzerini dile getirmiştir II. İnönü Hükümeti'nin programı 2 Temmuz'da TBMM'de, 4 Temmuz'da da Senato'da okunarak vekil ve senatörlere duyuruldu. Program genel mahiyeti itibariyle bir önceki programdan farklı olmamakla beraber, koalisyon protokolüne atıflarda bulunarak yukarıda belirtilen anlaşma şartlarını içinde barındıracak nitelikte hazırlanmıştır. Gerek ekonomi gerek iç ve dış siyaset ve gerekse de devletin yapısal sorunlarına ilişkin tespitler geçerliliğini muhafaza etmekteydi. Ekonomi faslı programın yarısından fazlasını kapsarken hem CHP'nin hem de YTP'nin bu başlıkta istediklerini elde ettiği görülür. I. İnönü hükümetinin devamı niteliğinde olan programın uygulanabilirliği öncekine nazaran daha kolay denilebilir. Buradaki en büyük etken ise YTP Genel Başkanı Ekrem Alican'ın MBK döneminde kurulan geçici hükümet içerisinde aktif rol oynaması ve MBK nezdinde güvenilirliğinin olmasıdır. Dolayısıyla ekonomi politikaları açısından CHP ve YTP arasında ihtilaflar yok denecek kadar azken, diğer konularda da CHP'nin verdiği tavizler ile program şekillenmiştir. Yapılan uzun müzakerelerden sonra Millet Meclisinde yapılan güven oylamasında 259 kabul, 134 red, 4 çekimser oy çıkarken, 50 vekil oylamaya katılmamıştır⁵⁸⁵. Yeni hükümetin kurulması sonrası konuşma yapan Başbakan İnönü, 22-23 Şubat darbe girişimlerine

⁵⁸³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Daha İyi Olacak”, **Ulus**, 28.06.1962.

⁵⁸⁴ **Milliyet**, 01.07.1962.

⁵⁸⁵ **MMTD**, C.6 B.108, s.341-353.

değinererek millet olarak büyük bir imtihan verdiklerini ve orduyla Meclis arasında bir güvensizlik ortamının yaratılmasına müsaade etmeyeceklerini belirtmiştir⁵⁸⁶.

Hükümetin güvenoyu almasına karşılık programın CHP Grup toplantısında yapılan müzakereleri tartışmalı bir ortamda gerçekleşmiş, bazı milletvekilleri diğer partilere taviz verildiği yönünde eleştirilerde bulunmuştur. Parti grubunun bu durumunu olumlu gören Karaosmanoğlu; bu tür tartışmaların partinin olgunluğunun, zindeliğinin ve sağlamlığının bir kanıtı olduğunu belirterek parti içinde aykırılık ve geçimsizlik olduğu iddialarının gerçekçi olmadığını vurgulamıştır⁵⁸⁷. Hükümet programında dış politika ile ilgili söylemleri değerlendiren Karaosmanoğlu, Orta ve Yakın doğu ülkelerine verilen barış dolu mesajları överken, bağımsızlığını yeni kazanmış Cezayir'e de ayrıca vurgu yapılmasını olumlu karşılamıştır. İnönü'nün bağımsızlık savaşı kazanmış bir ülkenin lideri olarak bağımsızlık mücadelesi veren ülkelere destek olmasının doğal olduğu da ifade edilmiştir⁵⁸⁸. Dış politikaya ilişkin hükümet programını değerlendiren Esmer, hükümetin daha önceki programlara nazaran dış politika bahsini daha geniş tuttuğunu bu vesileyle hem dünya meselelerine hem de bölgesel meselelere temas edilmesinin yanı sıra Asya, Afrika ve Amerika halklarıyla olan ilişkilerin geliştirilmesinden bahsedilmesini global bir anlayışın gelişmesinin sonucu olarak görür⁵⁸⁹.

İkinci Koalisyon Hükümeti'nin ilk Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı Gürsel'in başkanlığında toplanmıştı. Toplantı çıkışı basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Gürsel hükümeti tebrik ettiğini ve gelecekteki çalışmalarını hakkında fikir alışverişinde bulduklarını açıklamıştır⁵⁹⁰. Yeni hükümetten beklentilerini sıralayan İrmak, günübirlik politikalar yerine ülke sorunlarına kökten çözümler üretilmesini bu çerçevede; turizmin geliştirilmesini, telefon, telgraf hatlarının yaygınlaştırılmasını, kamu kurumlarının ıslahını, ekonomide güven ve istikrar ortamının sağlanmasını, yeni bir üniversite kanunu ile üniversite sayısının kısa zamanda 10'a çıkarılmasını, sağlık

⁵⁸⁶ **Milliyet**, 08.07.1962.

⁵⁸⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "CHP ve Hükümet Programı", **Ulus**, 03.07.1962.

⁵⁸⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Programda Dış Politika", **Ulus**, 05.07.1962.

⁵⁸⁹ Ahmet Şükrü Esmer, "Hükümet Programında Dış Politika", **Ulus**, 07.07.1962.

⁵⁹⁰ **Ulus**, 09.07.1962. Günümüz Türkiye'sinde tartışılmakta olan Cumhurbaşkanı'nın Bakanlar Kurulunu toplamasına benzer bir durum olmayıp sembolik bir toplantı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Gürsel toplantının bir kısmına katılmış, geri kalan kısım Başbakanın başkanlığında devam etmiştir.

hizmetlerinin iyileştirilerek hekim yetiştirilmesini elzem konular olarak görmektedir⁵⁹¹. İktidar-muhalefet ilişkilerine değinen Suad, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumun muhalefet yapmayı kolaylaştırdığı kadar, iktidar olmayı da zorlaştırdığı tespitinde bulunarak ana muhalefette yer alan AP ile diğer muhalif partilerin tutumlarını tutarlı bulmadığını belirtmiştir. Birkaç ay öncesine kadar iktidarın ortağı olan AP'nin muhalefete geçer geçmez eleştiri dozajını arttırmasını anlamsız bulan yazar, ilk koalisyon hükümetinin yaptığı iyi işlerin ortağı olmakla beraber, yanlışların da paydaşı olduğunu belirtmiştir⁵⁹². Hükümetin kurulması üzerinden daha bir ay geçmesine rağmen iktidar-muhalefet ilişkileri açısından gitgide sertliğin dozajının arttığı gözlenmiştir. CHP ve AP yanlısı basın kuruluşları birbirlerine adeta kılıç çekerken, mücadelede ön safları CHP adına Ulus ile AP adına Zafer ve Yeni İstanbul gazeteleri almaktaydı. İki taraf arasında önce köşelerde başlayan sataşmalar her geçen gün manşetlere ve ilk sayfalara taşınmıştır. CHP Genel Sekreter Yardımcısı Kemal Satır İzmit'te yaptığı açıklamada AP'yi hükümeti iş yapmamak üzere mukavemet teşkilatları kurarak Meclis'i bir kör dövüşü yuvası haline getirdiğini ve takınılan tutumun kısmi affin çıkarttırmamak istendiğini iddia etmiştir⁵⁹³. Muhalefetin tutumuna anlam veremeyen Esatoğlu, hükümetin bütün çabasının ekonomik kalkınma olmasına rağmen muhalefetin uzlaşmaz bir şekilde öncülü DP tarzı bir siyaset güttüğünü, bunun ülkede ikilik yaratarak vatandaş arasında ayrışmalara yol açacağını belirterek kendilerinden öncekilerin bu yolda nasıl bir sonla karşılaştıklarını görerek ibret alınması gerektiğini ifade etmiştir⁵⁹⁴. Muhalefetin idareden şikâyetleri şu hususlar etrafındadır: Anayasanın çiğnenmesi, düşünce ve söz hürriyetinin olmaması, adliyenin teminatsız gösterilmesi ve eşitsizlik. Tıpkı 27 Mayıs sabahı şenlik yapan kesimlerin şikâyetleri gibi⁵⁹⁵. Türk demokrasinin gelişimini değerlendiren Göksel, insanın tıpkı gözünün önündeki çocuğunun büyüdüğünü fark edememesi gibi demokratik gelişimimizin hangi noktaya vardığını fark edemediğimizi belirtir⁵⁹⁶.

II. İnönü hükümeti en ciddi ilk sınavını Yassıada kararlarının alınışının yıl dönümünde verdi. Yassıada kararlarının yıl dönümünde Zafer ve Son Havadis

⁵⁹¹ Sadi Irmak, "Beklenen Hamleler", **Ulus**, 10.07.1962.

⁵⁹² Faik Suad, "Bahtsızlık", **Ulus**, 04.08.1962.

⁵⁹³ **Milliyet**, 03.09.1962.

⁵⁹⁴ Selahattin Hakkı Esatoğlu, "Hükümetin Çabası ve Muhalefetin Yaygarası", **Ulus**, 19.09.1962.

⁵⁹⁵ "Bu Son Şanstır", **Ulus**, 20.09.1962.

⁵⁹⁶ H.A. Göksel, "Yaşasın Muhalefet", **Ulus**, 20.09.1962.

gazetelerinde yer alan haberler nedeniyle Zafer Yazı İşleri Müdürü tutuklanmış, Son Havadis Yazı İşleri sorumlusu hakkında da takipsizlik kararı verilmişti. Gerekçe olarak da Tedbirler Kanununun 1.maddesi gösterilerek 27 Mayıs devrimini küçük düşürücü yayın yapma suçu gösterilmiştir⁵⁹⁷. Hüryol Gazetesi Yazı İşleri Müdürü de Yassıada kararları ve bu kararları alan yargıçlara, MBK üyelerine, profesörlere hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklandı⁵⁹⁸. Hüryol, Zafer ve Son Havadis'e karşı açılan davalar ve son provokasyon girişimleri siyasetin tansiyonunu yükseltti. Bu süreçte elbette 27 Mayıs devrimi karşıtı artan yayın ve söylemlere tepkiler de gecikmedi. TBMM CHP Grubu'nda bir konuşma yapan İnönü tahriklerle memleketin huzurunu bozmaya çalışanlara izin verilmeyeceğini, demokratik rejim içerisinde gerekli cevabın verileceğini belirtti. Ülkenin bir tekâmül döneminden geçtiğini vurgulayan Başbakan, metanet, sabır ve itidali elden bırakmayacaklarının da altını çizdi. Tabii senatörler de yayınladıkları ortak bildiride: İkinci Cumhuriyete ve 27 Mayıs İhtilaline karşı girişilen saldırıların amacının ülkeyi 27 Mayıs'a sürükleyen anlayışı yeniden hâkim kılmak olduğunu, Türk milletini bu girişimlere karşı uyanık olmaya çağırıldıkları belirtirken, benzer sertlikte açıklamalar CHP Grup Tebliğinde ve TMTF beyannamesinde de yer almıştır⁵⁹⁹. 27 Mayıs Fikir Kulübü, Atatürkçüler Derneği, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrenci Cemiyeti, Ankara Üniversitesi Talebe Birliği de birer bildiri yayınlayarak 27 Mayıs devrimine ve kazanımlarına sahip çıkacaklarının mesajını vermişlerdir⁶⁰⁰.

Son günlerin en çok konuşulan olaylarından biri de CHP Milletvekili Avni Doğan'ın 27 Mayıs ihtilalini kendilerinin yaptıkları mealindeki konuşması olmuştur. Avni Doğan'ın konuşması parti kurullarınca tekzip edilmiş yanlış anlaşılma olduğu belirtilmişti. CHP Grup Başkanlığına verilen önergelerden biri de bu konuda olmuş, önergede özetle: CHP'nin 1950-1960 arası en çok sıkıntı çeken siyasi örgüt olduğu, her zaman anayasaya ve demokrasiye bağlı olduğu ve ihtilalden bu yana benzer ithamların partiye yapıştırılmak istenmesine rağmen olayın gerçek olmadığı ifade edilmiştir⁶⁰¹. Ulus'taki başyazıda 27 Mayıs ihtilalini yapanın CHP değil, DP olduğunun altı çizilerek, demokratik yolları kapatan, özgürlükleri sınırlayan, örfi idare ilan eden, parti kapatma

⁵⁹⁷Ulus, 18.09.1962.

⁵⁹⁸Ulus, 19.09.1962.

⁵⁹⁹Milliyet, 19.09.1962.

⁶⁰⁰Milliyet, 20.09.1962.

⁶⁰¹Ulus, 26.09.1962.

çabaları gösteren, öğrenci eylemlerini kanla bastıran bir iktidarın ihtilale kendi kendine davetiye çıkardığı vurgulanmıştır⁶⁰².

İhtilalden bu yana son günlerde gerilen ilişkileri yaratan olaylar olarak; Silahtarağa Elektrik Santralinin sabote edilmesi, Aydın'da ihtilali yapanlara mukabil darbe teşebbüsü, Ankara'da içlerinde bir astsubay ve mübaşirin de bulunduğu gizli şebeke, Ahmet Çiftçi olayı ve Yassıada kararlarının yıl dönümünün muhalefet için kullanılması şeklinde sıralayan Esatoğlu, asıl amacın 27 Mayıs'ı gerçekleştiren güçlerden intikam almak olduğunu, bu kesimin yalnızca MBK'yi değil, muhalefeti, üniversiteyi ve Türk aydınını hedef aldığı ifade edilmiştir⁶⁰³. İnönü karşıtı muhalefetin aşırı sağ ve aşırı sol kesimlerce yürütüldüğüne dikkat çeken Suad, İnönü alt edilmeden bu tür uç fikirlerin ülkede başarılı olamayacaklarını bildiklerini belirterek işçinin haklarını her fırsatta genişletmeye çalışan bir Çalışma Bakanına (Ecevit) rağmen İşçi Partisi'nin tutumunu ve DP iktidarında en sert tedbirlere maruz kalan sağ kesimin bugün Menderes sevdalısı bir tutum takınmalarının gayesinin ortak olduğunu söylemiştir⁶⁰⁴.

Partilerin birbirlerine karşılıklı salvoları parti il ve ilçe kongreleri vasıtasıyla sürmekteydi. AP Bursa milletvekili Mustafa Tayyar'ın *"Bu memlekete hizmet etmiş fakat bugün sadece aramızda ruhları dolaşan devlet büyüklerinin ruhları şad olsun, ilerde bu mukaddes dava adamlarının yer yer heykelleri dikilecektir"* sözlerine yanıt Gediz'den CHP Genel Sekreteri Satır'dan geldi. Heykelleri dikilecek sözlerine şu şekilde karşılık vermiştir:

*"Kimin heykeli dikilecek? Bir ihtilale köküne kibrit suyu dökülen bir takım zavalluların mı? Ne bu gülünç iddiayı ortaya atan, ne de onun efendileri o karanlık devri hortlatacak bir abideye bu memleketin hiçbir yerinde hiçbir zaman asla kavuşamayacaklardır"*⁶⁰⁵.

Bahsi geçen konuşmalara 53 sene sonrasında bakıldığında Tayyar'ın haklı çıktığı görülmektedir.

AP'nin hükümetten ayrıldıktan sonra ve seçimlerde almış olduğu oy oranına dayanarak bir bakıma dizginlerinden kurtulmuş bir şekilde İnönü'ye, 27 Mayıs'a ve

⁶⁰² "İhtilali Kim Hazırladı", **Ulus**, 26.09.1962.

⁶⁰³ Selahattin Hakkı Esatoğlu, "İntikam ve Ötesi", **Ulus**, 27.09.1962.

⁶⁰⁴ Faik Suad, "Zıt Kardeşler", **Ulus**, 27.09.1962.

⁶⁰⁵ **Ulus**, 29.09.1962.

hükümete karşı tutumunu değiştirdiği görülür. Meclis'te, basında ve parti ziyaretlerinde dile getirilen söylemlerin karşılığını sokağa da yansıtması kaçınılmazdı. Gerginliğin gitgide arttığı bir ortamda Kızılay'da 5 kişilik bir grubun İnönü istifa dövizleriyle dolaşması üzerine bunu haber alan CHP örgütleri ve gençlik teşekkülleri sokağa dökülerek AP yanlısı Yeni İstanbul, Son Havadis, Zafer, Tercüman ve AP il merkezlerine saldırarak tabelaları indirdi⁶⁰⁶. Hükümetin olaya ilişkin yayınladığı tebliğde: 10-15 kişiden oluşan protestocu gruba çevreden halkın tepki vermesi sonucu arbede yaşandığı ve protestocuları halkın elinden polisin kurtardığı açıklanmıştır⁶⁰⁷. CHP Genel Sekreteri Satır, halkın verdiği tepkiyi demokrasinin teminatı olarak addederken, kitlelerin tahriklere kapılma olasılığı düşünüldüğünde parti olarak benimsemedikleri üzücü hadiseler yaşandığını belirtmiştir⁶⁰⁸. Ulus'a göre üç çeşit AP vardır. Birincisi Meclis'te zaman zaman kardeşlikten bahseden, AP'deki olumsuzluklarla ilgili tebliğler yayınlayan, ikincisi kongrelerde öfke kusmalarıyla kendisini gösterendi. Üçüncüsü ise basında yer alan AP'li kalemşörlerdir. Bu yayın kolunun amacı ise devlete zarar verip onu yıkmaya çalışmaktır⁶⁰⁹. Sıhhiye'de yaşanan hadiseye değinen Aslan ise olaya farklı bir açıdan yaklaşarak, muhaliflerin amacının sadece ve sadece eski düzenin çıkarlarını devam ettirmek ve demagoji yapmaktan ibaret olduğunu vurgulayarak, hem kanunsuz yollara sapıp hem de halkın tepkisi sonrası doğan problemi hükümetin asayişini temin edememesi olarak adlandırılmasını ise anlayamadığını ifade etmiştir⁶¹⁰. Hadiselerden sonra birer beyanname yayınlayan CHP ve AP'nin ifadelerine bakıldığında anlaşmazlık konusu doğrudan ortaya çıkmaktadır. AP tebliğinde anayasadan, insan haklarından, hukuk nizamından söz ederken, CHP ise Atatürk ilkeleri, anayasa ve 27 Mayıs prensiplerini referans vererek kendisini savunmuştur. Partilerin yaklaşım farkını ise Aslan, AP'nin sadece demokrasi kalıplarını, CHP'nin ise Türk demokrasisinin muhtevasını belirttiğini vurgulamıştır⁶¹¹.

Yaşanan gerginliklerin üzerine bir yenisi ise Milli Devrim Ordusu imzalı beyannamelerin gece yarısı çeşitli ev, işyeri, basın ve parti binalarına gizlice bırakılması sonrasında cereyan etti. Durumu değerlendiren Başbakan İnönü, hükümetin vaziyete

⁶⁰⁶ **Milliyet**, 03.10.1962.

⁶⁰⁷ **Milliyet**, 04.10.1962.

⁶⁰⁸ **Milliyet**, 05.10.1962.

⁶⁰⁹ "Üç Gövde Üç Çehre", **Ulus**, 03.10.1962.

⁶¹⁰ İffet Aslan, "Siyaseti Sokağa Sürükleyenler", **Ulus**, 05.10.1962.

⁶¹¹ İffet Aslan, "Demokrasinin Selameti ve CHP ile Diğer Partiler Arasındaki Boşluk", **Ulus**, 12.10.1962.

hâkim olduğunu, beyannamenin nerde kimler tarafından basılıp dağıtıldığının araştırıldığını söyledi. Öte yandan gençlerin muhalifleri protestoları sonraki günlerde de sürdü⁶¹². İnönü'nün Meclis konuşmasında söylediği “*İktidarın baş görevi muhalefetin emniyetini temin etmektir*” sözünü ön plana çıkaran Suad, bunun tüm kışkırtmalara karşı adeta bir demokrasi dersi olduğunu belirtmiştir⁶¹³. 1962 Sonbaharı siyaset açısından yukarıda belirtilen gelişmeler ışığında oldukça sert bir ortamda geçmesine rağmen 11 Ekim’de parti temsilcileri bir araya gelerek tansiyonu düşürücü ortak bir bildiri yayınladılar⁶¹⁴. 4 maddelik bildiride; 27 Mayıs meşru zemini üzerinde inşa edilen anayasaya bütün partilerin ve bağımsızların inanıldığı, demokratik rejimi korumak için mücadele edileceği ve milli iradeye dayanarak gelen mevcut ve sonraki hükümetler ve bu hükümetlerde çalışan ve çalışacak bütün temsilcilerin bu temel görüşler etrafında vazife alacağı teminatında bulunulmuştu⁶¹⁵. Elbette bu girişim ve bildiri içinde belirtilen hususlar bir gün sonra çıkarılacak siyasi afa birlikte değerlendirilmelidir. Öte yandan bildirin yayınlanmasının müttefik Amerika tarafından da olumlu karşılandığını ABD Elçisi Raymond Hare’nin 15 Ekim’de Başbakanı göndermiş olduğu mektuptan anlaşılmaktadır. Mektupta: Türkiye’de son günlerde yaşanan gelişmeler ışığında parlamentodaki 5 parti ve bağımsızların yayınladığı bildirin Washington’da çok önemli karşılandığı belirtilerek, deklarasyonun totalitarizme karşı özgür dünyanın

⁶¹² **Ulus**, 06.10.1962.

⁶¹³ Faik Suad, “Demokrasi Dersi”, **Ulus**, 06.10.1962.

⁶¹⁴ Toplantıya CHP Grupları adına Suphi Baykam, AP Grupları adına Ferruh Bozbeyli, YTP Grupları adına Şekip İnal ve Mahmut Vural, CKMP Grupları adına Hazım Dağlı, MP Grupları adına Kazım Arar katılmıştı. **Milliyet**, 12.10.1962.

⁶¹⁵ 1-Atatürk’ün kurduğu ebedi Türkiye Cumhuriyeti bugün 27 Mayıs meşru temeline dayanan bir anayasaya sahiptir. Vatandaş olarak, toplum olarak bütün haklarımız ve görevlerimiz bu anayasaya göre değer taşır. 27 Mayıs, anayasamızda ifade ve teminatını bulan milli bir devrimdir. Büyük Meclisin mensupları olan bizler bir bütün halinde bu meşru temele yönelecek her tecavüzü birlikte karşılamağa azimli ve kararlıyız. 2- Anayasamız ilhamını Milli Mücadele ruhundan Atatürk milliyetçiliğinden ve tam olarak Atatürk ilkelerinden alınmıştır. Türk milleti insan hak ve hürriyetlerine dayanan laik ve sosyal hukuk devleti düzeni içinde yaşamağa ve medeniyet yolunda hızla ilerlemeğe kararlıdır. Bizi bu yoldan ayırmağa çalışan ve millet bütünlüğünü zedeleyecek mahiyette olan her türlü totaliter temayülün, gerici cereyanın, komünizmin, ırkçılığın ve faşizmin karşısındayız. 3-Tarih boyunca bağımsızlığı, hak ve hürriyetleri için savaşmış ve bu uğurda fedakarlıklara katlanmış olan aziz milletimiz insan haysiyetine kıymet veren demokratik rejimi her türlü güçlüğü yenerek mutlaka ve kesin olarak koruyacaktır. Siyasi parti grupları ve bağımsızlar olarak inanıyoruz ki, Büyük Meclis’te ve Meclis dışında her türlü siyasi faaliyetin millet hayrına netice vermesi her şeyden önce demokratik nizamın yerleşmesine ve devamına bağlıdır. Siyasi hayatımızın daha verimli olması ve demokratik düzen içinde daha istikrarlı kardeşçe yaşamamızı mümkün kılacak olgunluğa ulaşması amacımızdır. 4- Gücünü milli iradeden alan bugünkü hükümetin ve bundan böyle işbaşına gelecek hükümetlerin yukarıda ifadesini bulan temel görüş ve inanışlara uygun çalışmalarında kendilerine bütün gücümüzle yardımcı ve müzahir olmayı vazife biliyoruz. Büyük Meclisi teşkil eden gruplar olarak birlikte kararlaştırdığımız bu esaslara aykırı hiçbir davranışa müsaade ve müsamaha etmeyeceğimizi beyan ederiz.

vazgeçilmez bir üyesi olan Türkiye'nin temel ulusal birliğinin kanıtı olduğu ifade edilmişti⁶¹⁶. Öte yandan Başbakan muhalefetin tutumuyla ilgili sorulara daha önce benzeri tarzda bir muhalefetle karşılaştığını, o dönem halkın bu tür propagandalara inanarak peşinden gittiğini ancak o devirden bu yana birçok şeyin değiştiğini ve geliştiğini dolayısıyla halkın daha sağduyulu olacağına inandığını belirtmişti. Konuşmasının devamında yaşanan tartışmaların doğal olduğuna değinen İnönü “*Bu çeşit mücadeleden ürkmüyorum. Bu arızalar seçtiğimiz ve sebat etmek istediğimiz demokratik hayatın her memlekette görülen cilveleridir*”⁶¹⁷ diyerek kendisine yapılan eleştirileri gayet olgunlukla karşılamıştır.

Normal şartlarda bir hükümetin ilk 100 günlük icraatı değerlendirilip ve bu çerçevede yorumlar, eleştiriler yapılabileceği gibi geleceğe yönelik projeksiyonlar sunulur. Ancak ikinci koalisyonun ilk dönemi siyaseten o kadar sorunlu geçmiştir ki, ne yasama organının ne de hükümetin faaliyetleri yeterince değerlendirilmiştir. Siyasi alandaki yoğun tartışmalar partilerin kendi içlerindeki yapısal sorunları da harekete geçirip çatlakları da arttırmıştı. AP Genel Kongresi öncesinde parti içi kaynaşmaların olduğunu belirten Ulus, eski DP'lilerin Gümüşpala'yı tasfiye etmek istediklerini aktarmaktadır⁶¹⁸. Kongre öncesi bir araya gelen mutedil AP'li vekiller “*Milli İrade Hakimiyeti Andı*” adı altında kongreye sunulmak üzere bir karar sureti hazırlamış⁶¹⁹, müfrit ve mutedil grupların bir araya gelerek görüş alışverişinde buldukları kulislerde konuşulmaya başlanmıştı. AP Kongresinin kavgalar, gürültüler ve tartışmalar etrafında geçtiğini aktaran Ulus basının da bundan nasibini aldığını, AP'lilerin basını suçlayıcı ifadelerde bulduklarını bildirmiştir⁶²⁰. AP Kongresine tek aday olarak giren Genel Başkan Gümüşpala oybirliği ile yeniden genel başkanlığa seçilmiştir. Aslında önemli olan genel başkanlıktan çok MYK üyelerinin seçimiydi ki, seçilenlerin çoğu müfrit kanattan olmuştur⁶²¹. AP içerisindeki ılımlıların partiden ayrılacakları yönünde kulislerde dolaşan ve basına da yansıyan haberleri yalanlayan Genel Başkan Gümüşpala, her parti içerisinde görüş ayrılıklarının olduğunu, yeri geldi mi sızmaların

⁶¹⁶ **BCA**, 30.01.0.0/126.816.5. “The declaration is an affirmation of the basic national unity of Turkey as an undeviating participant in the Free World's opposition to totalitarianism.”

⁶¹⁷ **Ulus**, 14.03.1963.

⁶¹⁸ **Ulus**, 26.11.1962.

⁶¹⁹ **Ulus**, 27.11.1962.

⁶²⁰ **Ulus**, 02.12.1962.

⁶²¹ **Milliyet**, 03.12.1962.

da varit olabileceğini belirterek iddiaların AP'yi parçalamak için maksatlı çıkarıldığını belirtmiştir⁶²².

AP Kongresini değerlendiren Baban, AP'deki temel sorunun sözle icraat arasındaki farklılıklar olduğunu, bunun da itimatsızlığa yol açtığını belirtmiştir. Parti içi mücadelelere CHP'nin taraf edilmesi veya adının geçirilmesine karşı çıkan yazar bunun doğru bir tavır olmadığını, CHP'nin kongre öncesi ifade edildiği şekliyle kurduğu demokratik düzen içerisinde diğer partilerin özgürce hareket etmesinden gurur duyduğunun altını çizmiştir⁶²³. AP'yi bir gecekondu partisi olarak adlandıran Esatoğlu, gecekondu yapılış tarzı ve kullanılan malzeme ile AP arasındaki benzerliklere vurgu yaparak, AP'nin gecekondu gibi temelsiz, programsız ve hedefsiz bir parti olduğunu belirtir. AP'nin belirli bir görüşü olmadığı, muhalefet yapacak bilgi seviyesinden yoksun olduğu, yapıcılıktan çok yıkıcı faaliyetler yürüttüğü ve kuruluş gününden beri tek söyleminin af olduğu suçlamalarında bulunmuştur⁶²⁴. Biten kongreyi değerlendiren Baban da AP kongresinin beklentileri karşılamaktan uzak, yalnızca CHP karşıtlığından beslenen bir söyleme sahip olduğunu ifade etmiştir⁶²⁵. Suad ise kongreye demokratik üslup açısından yaklaşarak, AP'nin bütün tahrik ve iftiralarına rağmen İnönü'nün sükûnetini korumasını olgunluk olarak görmekte ve şu sözlerine yer vermektedir:

“Vatandaşları birbirine düşman eden bir ortama” sokulmaktan dikkatle sakınmalarını, “geçmiş ihtilal ve mücadele olaylarına karşı intikam almayı hedef tutan bir politika takip etmeye, hiçbir tertibin, gizli açık hiçbir teşebbüsün gücü yetmeyeceği...”⁶²⁶

AP'de yukarıda belirtilen sorunlar yaşanırken, CHP içerisindeki kaynaşma da yeniden canlanıyor gibidir. Parti içerisinde Nihat Erim ve Turgut Göle hakkında açılan soruşturmalardan sonra sıra Kasım Gülek ve Avni Doğan'a geldi ve bu isimlerin partiden ihracı istendi⁶²⁷. CHP Müşterek Haysiyet Divanı aldığı kararla Doğan, Gülek ve Erim hakkında 1 yıl partiden ihraç kararı alırken, Göle'nin durumu Yüksek Haysiyet Divanında görüşüleceği ilan edilmişti⁶²⁸. Ulusta çıkan başyazıda Gülek ve diğer isimlerin partiyi yıpratmak pahasına İnönü'yü hedef aldıkları iddia edilmiştir. İhraç

⁶²² **Milliyet**, 23.01.1963.

⁶²³ Cihad Baban, “Söz Başka İş Başka”, **Ulus**, 02.12.1962.

⁶²⁴ Salahattin Hakkı Esatoğlu, “Gecekondu Parti”, **Ulus**, 03.12.1962.

⁶²⁵ Cihad Baban, “Adalet Partisi Kongresi”, **Ulus**, 04.12.1962.

⁶²⁶ Faik Suad, “Kestirmeden Giden Çok Dolaşır”, **Ulus**, 05.12.1962.

⁶²⁷ **Milliyet**, 08.12.1962.

⁶²⁸ **Ulus**, 09.12.1962.

kararlarının Menderes'in uygulamalarıyla benzer bir yanı olmadığını savunan gazete bu kararların şahsi ikbal için değil, rejimin ve partinin bütünlüğü için alındığı vurgusunu yapmıştır⁶²⁹. Partiden ihraçlarla ilgili konuşan CHP Genel Sekreteri Satır ise bahsi geçen partililer için aşiret zihniyetli diyerek “*Mesele partiden ayrılmak ve yeni siyasi maceralar peşinde koşmak için bahane yaratmak*” ifadesini kullanmıştır⁶³⁰. Her iki partide yaşananlara farklı bir pencereden bakan Aslan; CHP ve AP içerisinde yaşanan tartışmaların Türk demokrasisinin bir zenginliği olduğunu, bu haberlerin krizden daha çok olumlu karşılanması gerektiğini, 17 yıllık demokratik idarenin kazanımları olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁶³¹. İhraç kararları ve siyasi tartışmaların gölgesinde XVI. Kurultay'ına giden CHP'de verilen mesaj partinin İnönü etrafında kenetlenmesi üzerineydi. Kurultayın genel havası değerlendirildiğinde parti içi muhalefetin Meclis'teki muhalefetin bir uzantısı olduğu görüşü yaygın kanıydı. Muhaliflerin ise yaptığı çalışmalarda İnönü'nün yaşlandığına vurgu yapılarak, İnönü sonrası dönem için hazırlanıldığı görülmektedir. Ulus'un manşet altında verdiği şu sözler kurultayın havasını aktarması bakımından önemlidir: “*Demokrasiye karşı olanlar son çareyi CHP'ni içinden zayıflığa, anarşiye götürmekte aradılar. Kurultay CHP'sini savunacaktır*”⁶³².” Benzer ifadeleri Baban'ın köşesinde de görmek mümkün. Baban kurultayın gürültülü geçeceğini uman çevrelerin CHP üyelerinin olgunluğu, vakarı ve İnönü'nün derin tecrübesiyle yanılığa düşürüldüğünü, parti içi çekişmelerin yalnız CHP'ye değil, tüm ülkeye önemli zararlar vereceği görüşündedir⁶³³. XVI. CHP Kurultayına değinen Faik Suad sadece o günün şartları için değil, kanaatimizce CHP Türk siyasi hayatında yer aldığı müddetçe geçerli olacağını düşündüğümüz bir tespitte bulunmuştur:

*“Türkiye’de işlerin iyiye veya kötüye gitmesinin şerefi de günahı da CHP’nin omuzlarındadır. Ancak iyi işlerin şerefinden veya sevabından CHP’ye pek az pay ayrılmasına karşılık, kötü işlerin günahı top yekün CHP’nin sırtına yüklenir. Hatta iktidarda bulunmadığı yılların mesela 27 Mayıs öncesinin ve bir buçuk yıllık ihtilal devresinin hoşla gitmeyen işlerinin vebalinden münasip miktarı CHP’nin dayanıklı sırtına yüklenmiştir”*⁶³⁴.

⁶²⁹ “Kim Savunma Hakkı Vermedi?”, **Ulus**, 12.12.1962.

⁶³⁰ **Milliyet**, 13.12.1962.

⁶³¹ İffet Aslan, “Demokrasilerde Önderlik ve Çoğunluk Meseleleri”, **Ulus**, 11.12.1962.

⁶³² **Ulus**, 15.12.1962.

⁶³³ Cihad Baban, “Memleket Kaygıları Yönünden Kurultay”, **Ulus**, 15.12.1962.

⁶³⁴ Faik Suad, “Kurultay ve Halkoyu”, **Ulus**, 15.12.1962.

XVI. Kurultay İnönü'nün yeniden genel başkan seçilmesiyle sonuçlandı. Kurultaydan güçlenerek çıkan İnönü partinin maruz kaldığı bölücü ve yanlış politika akımlarına daha büyük bir enerjiyle karşı koyacağını, partinin sorumluluklarının arttığı bir dönemde kurultayın desteğini almanın önemine değindi. Kurultay sonrası yayınlanan Ana Davalar Raporunda tarım, kalkınma planı, milli tasarrufun artırılması, sosyal adalet, vergi reformu, KİT'lerin yeniden düzenlenmesi, eğitim problemleri ve Halkevlerinin yeniden açılması yer almıştır⁶³⁵. Seyfettin Turhan kurultayı değerlendiren diğer basın kuruluşlarının yaklaşımlarını eleştirerek, İnönü'ye atfedilen "Ya ben ya onlar" sözünün gerçeği yansıtmadığını, bu sözün kurultay öncesi tartışmalar süresince ileride İnönü'nün alacağı tavrın ifadesi olacağı tahminlerinden ileri geldiğini ve kurultayda böyle bir sözün ağzından çıkmadığını belirtmiştir. Eleştiriye konu olan ifadenin şu şekilde olduğunu söylemiştir:

"Kurultayın yapacağı şey şudur: Haysiyet Divanının kabul ettiği cezaların usule uygun olduğunu kabul edecek midir, yoksa etmeyecek midir? Af taleplerini dikkate alacak mıdır yoksa almayacak mıdır? Kabul ederse yeni bir siyasete başlamanın reddi olacaktır ve hizmete devam edeceğiz. Af talebini kabul ederseniz yeni bir takım CHP'nin ve mümkün olursa memleketin başına geçerek idare edecektir"⁶³⁶.

Yeni Sabah ve Zafer gazetelerinde CHP Kurultayı ile ilgili çıkan haberlerin maksatlı ve yalan olduğunu belirten Baban, adı geçen gazetelerin CHP'yi yıpratmak, parti içi muhalefeti güçlü göstermek için elinden geleni yaptığını ve gerçekleri saptırdığını vurgulamıştır⁶³⁷.

İçeride bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'yi bulunduğu coğrafyadaki sorunlardan ayrı tutmak mümkün değildir. II. İnönü hükümeti döneminde Irak ve Suriye'de yaşanan darbelerin Türk siyaseti için de anlamı büyük olmuştur. Yeni bir İhtilalden çıkan Türkiye'de hem ihtilali yapanların, hem de ihtilale maruz kalanların konuya kendi zaviyelerinden yaklaştıkları ve bu hareketleri değerlendirdikleri görülür. 1963 Şubat'ında Irak'ta, Mart ayında ise Suriye'de gerçekleşen ihtilaller hem dış hem de iç politika açısından Türkiye gündemini meşgul etti. Irak'taki olaylara değinen Baban; Türkiye'nin yaşananları takip ettiğini, darbenin olacağını Kahire radyosundan iki gün evvel ilan edilip Kahire ve Bağdat radyolarının neredeyse benzer yayınlar yaptığını ve nihayetinde Kasım'ın da uygulamaları ve politikaları ile bu duruma çanak

⁶³⁵ *Milliyet*, 17.12.1962.

⁶³⁶ Seyfettin Turhan, "Sevgili Ulus Okuyucusu", *Ulus*, 17.12.1962.

⁶³⁷ Cihad Baban, "Nasrettin Hoca Gibi", *Ulus*, 20.12.1962.

tuttuğunu belirtmiştir. Bundan sonraki süreçte Irak'ın Nasır yanlısı bir politika izleyeceğini fakat Suriye gibi tamamen kendini teslim etmeyeceği öngörüsünde bulunmuştur⁶³⁸. Irak'taki darbeyi değerlendiren Göksel, kendisi de bir darbe ile iktidara gelen Kasım'ın akıbetinin aynı olduğunu belirterek iktidarı döneminde her ne kadar bayındırlık faaliyetlerine girişse de, büyük firmaları devletleştirse de bunun onun diktatör olduğu gerçeğini değiştirmediyini, herhangi bir sınıfa dayanmayan ihtilallerin başarısız olmaya mahkum olduğunu belirtmektedir. Satır arasında 27 Mayıs'a göndermede bulunan yazar:

“Milletin ortak çıktığı ihtilaller ancak insanlık haysiyetini kurtarmak için diktatörlere karşı Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışları ile meşruluğunu kaybetmiş iktidarlara karşı yapılan ihtilallerdir.”⁶³⁹”

Ülkede darbe heveslilerinin olduğunu belirten Esatoğlu, devlet idare etme işini çocuk oyuncağı sananların, ellerinde sihirli bir formül olduğunu zannedenlerin bunu demokratik usullerle halka duyurarak destek sağlayabileceğini, aksi takdirde Türkiye'de her önüne gelenin darbe yapma hevesine kapılarak ülkeyi bir istikrarsızlık içine sürüklemesine neden olacağını vurgulamıştır. 27 Mayıs'a bu vesileyle değinen yazar, kolaylığını ve haklılığını meşruluğundan alan 27 Mayıs ihtilaline bakılmasının yanlıgılar doğuracağını ve her ihtilal girişiminin bu şekilde karşılanmayacağını herkesin bilmesi gerekir demektedir⁶⁴⁰. Türkiye'nin yaşadığı 22 Şubat hadisesi ile Ortadoğu ve Orta ve Güney Amerika ülkelerinde meydana gelen darbeleri bir arada değerlendiren Baban, Türk ordusunun, Türk subayının ve Türk halkının örnek bir tavır sergileyerek kendisini yeni maceralara sevk edecek ihtilaller zincirinin bir halkası olmadığını vurgulamıştır. Dünyada yaşanan benzer hadiselerle bakarak anayasal milli rejime daha da sıkı sarılmak gerektiğini belirten yazar, DP iktidarından bugüne kat edilen mesafeye bakıldığında haz duyulacak bir yapının oluştuğunun altını çizmiştir⁶⁴¹. Irak'ta yaşanan ihtilalin Türkiye üzerinde de bir takım siyasi yansımaları olmuştu. Türkiye'de ihtilal üzerinden 3 yıla yakın bir zaman geçmiş olması bunu kaçınılmaz kılıyordu. Belleklerden kolay kolay silinmeyen ve mağdurlarınca taze tutulmaya çalışılan darbe gerçeği, Irak ihtilalinden sonra ülkede de dillendirilmeye başlanmıştı. Adalet gazetesinde muhtemelen Turhan Dilligil'in yazdığı T.D. imzalı bir makalede Kasım'ın

⁶³⁸ Cihad Baban, “Irak İhtilalinin Akıbeti”, **Ulus**, 10.02.1963.

⁶³⁹ H.A. Göksel, “Bu Dünya Size Kalır mı?”, **Ulus**, 10.02.1963.

⁶⁴⁰ Salahattin Hakkı Esatoğlu, “İhtilal Hevesi”, **Ulus**, 11.02.1963.

⁶⁴¹ Cihad Baban, “Silah Seslerine Kulak Veriniz”, **Ulus**, 11.02.1963.

Irak halkını aldatarak iktidarı kanlı bir şekilde ele aldığı, nihayetinde ise Irak halkının bunu fark ederek intikamını aldığı ifade edilmişti. Bu ve benzeri yazılara cevap veren Esatoğlu; Irak ihtilalinin ardından Kral, Başbakan ve hanedan mensuplarının yargılanmadan katledildiğinin altı çizilerek, 27 Mayıs'la arasındaki farkı vurgulamaya çalışmıştır. Yine Kasım'ın yaptığı ihtilalle 27 Mayıs arasındaki ortak noktanın ikisinin de diktatörlere karşı yapıldığı fakat darbe sonrası yolların ayrıştığı belirtilerek Kasım'ın bir diktatör olarak yoluna devam etmesine karşın Türkiye'nin yeni bir anayasa yaparak seçimlere gittiğinin altı çizilmiştir⁶⁴².

2.2.2.1. II. Aydemir Vakası

İlk koalisyona nazaran daha sağlam temeller üzerinde inşa edilen II. İnönü hükümeti önemli işleri başarmış, ajandasındaki diğer icraatların gerçekleşmesinde etrafa umut vermişti. Siyasetin en önemli tartışma konusu olan af meselesini halleden hükümet öte yandan planlı kalkınma programını da yürürlüğe koyarak iki temel sorunu çözmüştü. Buna rağmen yukarıda belirtilen siyasi çatışmalar, ekonomide bir türlü yerine oturmayan taşlar, komşularımızda cereyan eden olumsuz hadiseler hükümeti ilk 6 aylık icraatında oldukça yıpratmıştı. Tıpkı birinci koalisyonda olduğu gibi bu ikinci denemede de koalisyonun kimyasını bozan yeni bir darbe teşebbüsünün yaşanması bu hükümetin de uzun soluklu olmayacağını göstermişti. Daha önce affedilmiş olan Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te tekrar bir darbe girişiminde bulunması ülkede bunalımlı günlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Darbe girişiminden bir süre önce siyaset dünyasında hükümetin devam etmeyeceği, koalisyonun sallantıda olduğu, kabinede ciddi görüş ayrılıklarının olduğu yönündeki haberler yayılmaktaydı. Yakında yeni bir seçim olabileceği, partilerin bu yönde hazırlıklar yaptığı ve söylemlerini bu doğrultuda geliştirdikleri dahi iddia edilmekteydi.

Böyle bir süreçte Başbakan İnönü Meclis'te yaptığı bir konuşmada: Türkiye'nin bir ihtilalden çıktığının unutulmaması gerektiğini, ihtilalden çıkmış ülkelerin birtakım hususiyetler taşıdığını ve bunların normal demokratik düzene geçişi güçleştirebileceğini söyledi. Türkiye'nin bütün dünyanın takdirini toplayan bir şekilde ihtilal sonrası toparlandığının altını çizen Başbakan "*Demokratik bir rejimin icaplarıyla ihtilal*

⁶⁴² Selahattin Hakkı Esatoğlu, "14 Temmuz, 27 Mayıs ve 8 Şubat", *Ulus*, 14.02.1963.

hususiyetlerini bağdaştıramazsak” başarısız olunacağını vurgulamıştı⁶⁴³. İnönü’nün bu sözleri yaklaşık bir ay sonra yaşanacak hadise ile birlikte değerlendirildiğinde ülkedeki siyasi durumun ne yönde evrileceğini tahmin ettiği söylenebilir. Bu sözlerden kısa bir süre sonra 5 Subay Olayı olarak bilinen yeni bir askeri örgütlenme girişimi ortaya çıkarıldı. 1’i yarbay, 2’si binbaşı ve 2’si de üsteğmen 5 subay dışarıdan temin ettikleri bildirimleri dağıtmak suçundan tutuklandı. Genç Kemalistler Ordusu adı altında gizli faaliyet gösteren gruba ait olduğu iddia edilen bildirimlerde 27 Mayıs’a sahip çıkılmadığı, Kemalizm’in esaslarının muhafazası gerektiği gibi ifadeler yer almaktaydı⁶⁴⁴. Subayların üzerinde bulunan beyannamede: 27 Mayıs ihtilali prensiplerinden ayrılarak verilen tavizler nedeniyle ülkenin bir buhranda olduğu, bunun sorumlularının ise devlet adamları ve politikacılar olduğu belirtilerek Türkiye’yi 27 Mayıs öncesi gibi bir idareye geri götürmek isteyen intikamcı ve menfaatçi bir grup politikacının ülkeyi yeni bir ihtilale zorladığı ifade edilmiştir. Konu ile ilgili gazetecilerin sorularını yanıtlayan İnönü *“Endişe edilecek ciddi bir şey yok. Bunu söylerken hükümet tedbir almamıştır demeyiniz. Gereken bütün tedbirler alınmıştır”* diyerek durumun kontrol altında olduğunu duyurmuştu.⁶⁴⁵ Sıkıntılı bir süreçten geçildiğini belirten İnönü, bunu da atlatacaklarını, bugüne kadar sergüzeşt heveslileri olarak kimleri gördüysek son teşebbüslerin altından yine onlar çıkacaktır demiştir⁶⁴⁶. Hadiseyi değerlendiren Talu: Kürtçülerin, Nurcuların, Komünistlerin, Turancıların zararlı faaliyetlerinin yanına bir de Atatürkçülük namına darbe girişiminde bulunan askerlerin katıldığını belirterek vatanperverlik adına hem kendilerine hem TSK’ye, hem de ülkeye büyük zararlar verdiklerinin altını çizmiştir⁶⁴⁷. 5 Subay hadisesi sonrası gözler 14’lere ve Talat Aydemir’e çevrilirken, iki tarafta olayla bir ilgilerinin olmadığını belirtmişti. 22 Şubat hadisesinden sonra 1963 başında 11 Havacı subayın siyasi nedenlerle emekliye sevk edildiğinin açıklanmasının ardından yaşanan bu 5 subay olayı ordu bünyesinde çeşitli cuntaların mevcut olduğunun bir göstergesiydi. Ülkede anti demokratik kanunların var olmamasına, basın hürriyetinin sağlanmasına, temel hak ve hürriyetlere saygı duyan bir iktidar olmasına ve sosyal-ekonomik davaların planlı programlı bir şekilde çözülmeye

⁶⁴³ MMTD, C.16, B.67, 05.04.1963, s.109.

⁶⁴⁴ Milliyet, 22.04.1963.

⁶⁴⁵ Akşam, 23.04.1963.

⁶⁴⁶ Ulus, 27.04.1963.

⁶⁴⁷ Esin Talu, “Türkiye’nin Sincapları”, Akşam, 24.04.1963.

çalışılmasına rağmen bu girişimler ancak adı geçen subayların iktidar hırsı ile açıklanabilirdi⁶⁴⁸.

Henüz 5 Subay hadisesinin üzerindeki esrar perdesi çözülmeden 28 Nisan 1960 Olaylarının yıldönümünde Mucip Ataklı yaptığı konuşmada; “*Anayasanın ve seçim sisteminin değiştirildiği, Kemalist düşünce dışındakilerin tasfiye edildiği partisiz bir demokrasi*” hayalini dile getirmesi, darbe tartışmalarını yeniden canlandırmıştı. Bu sözleri 27 Mayıs’ı yapanların 27 Mayıs’ı hiç anlamamaları şeklinde değerlendiren Suad, bu haliyle Ataklı’nın Özdağ ve Türkeş’ten bir farkı olmadığını eleştirisinde bulunmuştu⁶⁴⁹. Tabii Senatörün bu açıklamalarına katılmadığını belirten CHP Grup Başkanvekili İbrahim Öktem, bu düşünceleri (hukuki bir ihtilal yapılması) kabul etmelerinin mümkün olmadığını, bu tür yaklaşımlar nedeniyle intikal devrinde olan rejimin bir türlü oturmadığını söyledi⁶⁵⁰. Tartışmalar üzerine Abdi İpekçi’ye özel bir röportaj veren Başbakan İnönü “*İhtilal ve intikam ihtimallerinin gittikçe ehemmiyetsiz, kudretsiz ve itibarsız olduklarını*” belirterek endişelenecek bir şey olmadığını vurgulamıştı⁶⁵¹. Ataklı’yı sert bir dille eleştiren Toker, bu tür söylemlerin Menderes’in darbe öncesi söylemlerinden bir farkı olmadığını, o zaman Menderes’i eleştiren kesimlerin bugün de bu zihniyete karşı olması gerektiğini, Türk halkının doğu ya da Batı tipi değil gerçek demokrasiyi hak ettiğinin altını çizmiştir⁶⁵².

5 subay olayı ve Ataklı’nın demeçleri siyasetin bilinçaltına yerleşmiş olan ihtilal kaygılarını yeniden su yüzüne çıkarırken, ardı arkası kesilmez söylentiler yayılmasının başlangıcı olmuştur. İnönü radyoda yaptığı bir konuşmada genel siyasi ahval ve İstanbul gezisi hakkında bilgiler verirken ihtilal söylentilerine şu yanıtı vermiştir:

“Bütün ümitler nihayette Ankara’da hükümetin ve hususiyile Büyük Meclislerin verimli çalışmalarına bağlanmıştır. İhtilal olmayacağına, buna kimsenin kudreti yetmeyeceğine, onun gözü kapalı heveslileri de boyun eğmiş görünüyorlar”⁶⁵³.

Bu sırada ordu içerisinde siyasi içerikli beyannameler dağıtan şahısların yakalanamamış olmasını ağır bir dille eleştiren AP’li Reşat Özarda etrafında yaşanan tartışmalar vekilin dokunulmazlığının kaldırılıp yargılanmasına kadar gelmişti.

⁶⁴⁸ “Tevkifler Dolayısıyla”, **Milliyet**, 24.04.1963.

⁶⁴⁹ Faik Suad, “Partisiz Demokrasi”, **Ulus**, 01.05.1963.

⁶⁵⁰ **Ulus**, 02.05.1963.

⁶⁵¹ **Milliyet**, 29.04.1963.

⁶⁵² Metin Toker, “Ama Menderes de Böyle Söylüyordu”, **Milliyet**, 09.05.1963.

⁶⁵³ **Ulus**, 14.05.1963.

Dokunulmazlığın kaldırılmasını isteyen CHP'ye iktidar ortakları olan YTP ve CKMP'den destek olmaması bir hükümet krizine yol açtı⁶⁵⁴. Hükümet ortaklarını sorumsuzca davranmakla suçlayan Suad, hükümet faaliyetlerinde bütün yükün CHP'nin omuzlarında olduğunu, koalisyon partilerinin ise hem hükümetin imkânlarından faydalanıp, hem de muhalefet partisi gibi hareket ettikleri eleştirisini getirmiştir⁶⁵⁵. Koalisyon üzerindeki son tartışmaların Reşat Özarda olayına indirgenmemesi gerektiğini belirten Baban, sorunun daha derin olduğunu, bir bakıma güven meselesi halinde ele alınması gerektiğini belirtir. Koalisyonun başını çekmesine rağmen kendi içerisinde de taviz verdiği yönünde yoğun eleştirilere maruz kalan CHP'nin kalkınma, planlama, demokratik düzenin sağlanması gibi ülkenin temel meselelerini çözmeye gayretinin diğer partilerce de desteklenmesi gerektiğini, aksi takdirde milletin hakemliğinden başka bir yol kalmayacağını koalisyon ortaklarının da görmesi gerektiğini vurgulamıştır⁶⁵⁶.

1963 İlkbaharı Türkiye üzerindeki siyasi meselelerin derinleşmesi açısından hiç de umulduğu gibi geçmedi. İnönü daha birkaç hafta evvel her şeyin yolunda ve kontrol altında olduğu yönünde demeçler vermesine rağmen işin rengi değişmeye başlamıştı. Siyaset çevreleri birkaç gündür İnönü'nün parti grup toplantısında "*Vaziyet vahimdir, seçime gitmekten başka çare olmayabilir*" sözünden dolayı hükümetin istifası, erken seçim söylentileriyle çalkalanmaya başlamıştı. Konuşmadaki şu ifadeler adeta gelecek günlerin habercisi gibidir:

*"Türkiye'de 3-4 gün içinde mühim olaylar ve gelişmeler olabilir. Bu olayların ne istikamette gelişeceğini şimdiden söyleyemem. Bende takip edeceğim yolu henüz tespit etmiş değilim ve bu konuda herhangi bir karar almadım"*⁶⁵⁷.

İnönü'nün Cumhurbaşkanı Gürsel'i ziyareti sonrası gazeteciler ona istifa edip etmediğini dahi sormuşlardı⁶⁵⁸. Millet Meclisi'nde konuşan Başbakan İnönü, gruptaki sözlerinin yanlış aksettirildiğini, rejime yönelmiş bir tehlike olmadığını, demokratik yönetim içerisinde her türlü güçlüğü yenecek tedbirin var olduğunu, dolayısıyla piyasalarda bir panik havasına neden olacak bir durum olmadığını belirterek bir bakıma

⁶⁵⁴ Özarda'nın dokunulmazlığı AP-YTP-CKMP ve MP'nin oyu ile reddedildi. Böylelikle koalisyonda yer alan iki parti de CHP önerisini desteklememiş oldu. **Milliyet**, 14.05.1963.

⁶⁵⁵ Faik Suad, "Yağma Yok", **Ulus**, 17.05.1963.

⁶⁵⁶ Cihad Baban, "Yeni Seçimler Meselesi", **Ulus**, 18.05.1963.

⁶⁵⁷ **Milliyet**, 15.05.1963.

⁶⁵⁸ **Ulus**, 17.05.1963.

açıklamadan doğan tepkileri azaltmaya çalıştı⁶⁵⁹. Kamuoyunda bu açıklamanın neden yapıldığına ilişkin tartışmalar sürerken yaygın kanaat İnönü'nün bunu koalisyon ortaklarına gözdağı vermek ve en azından bu dönemi kazasız belasız atlatmak adına yaptığı düşünülmekteydi⁶⁶⁰.

Özarda'nın dokunulmazlığının kaldırılıp kaldırılmayacağı, koalisyonun devam edip etmeyeceği ve İnönü'nün aslında ne demek istediği gibi soruların ülke gündemini meşgul ettiği bir anda emekli Albay Talat Aydemir önderliğinde 20 Mayıs'ı 21'e bağlayan gece yapılan darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Genelkurmay Başkanlığı radyoda yayınladığı bir bildiri ile Kara, Hava, Deniz ve Jandarma birliklerinin hükümete bağlı olduklarını açıkladı. Açıklamayı yapan Genelkurmay Başkanı Sunay suçluların yakalanıp yargı önüne çıkarılacaklarını belirtti. Olayları evinde takip eden İnönü'yü zaman zaman ziyaret eden komutanlar bilgilendirdi. Teşebbüste bulunanların Harp Okulu Subay Bölüğü ile Zırhlı Birlikler Okulu Subay Bölüğüne mensup küçük rütbeli subaylar olduğu belirtildi. İlk gelen haberlerde yer yer çatışmaların yaşandığı ve yaralıların olduğu belirtiliyordu⁶⁶¹. İsyen hareketinin bir avuç asinin Ankara radyosunu ele geçirmesiyle başladığı, 7 kişinin hayatını kaybedip, 26 kişinin yaralandığı açıklandı. Ölenlerden biri Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Emir Subayı Binbaşı Cafer Atilla'dır. Atilla Meclis önünde şehit olurken, diğer şehitler arasında 1 astsubay, 4 er ve 1 Harp Okulu öğrencisi bulunmaktaydı. Olaylarla ilgisi olduğu düşünülen 17 emekli 22 Şubatçı ile 14'lerden Alpaslan Türkeş⁶⁶², Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal ve Fazıl Akkoyunlu gözaltına alındılar. MGK bir ay süreyle Ankara, İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etti⁶⁶³. Maceraperest Aydemir'in birinci başarısızlığından ders çıkarmadan, kendisine verilen nasihatlere kulak asmadan sonu idam olan bir yola girmesinin ülkenin itibarını sarstığını belirten Baban, onun bu suçu işleminde muhalif basının da etkisi olduğunu belirtmiştir⁶⁶⁴. İnönü'nün birkaç gün önce Meclis Grup Toplantısında durumun çok vahim olduğunu ve bütün vekillerin görevlerinin başında kalması gerektiğini belirttiği konuşmasının sadece Özarda olayıyla ilişkilendiren kesimlerin İnönü'nün o gün ne

⁶⁵⁹MMTD, C.17, B.82, 17.05.1963, s.53-54; **Ulus**, 18.05.1963.

⁶⁶⁰“İşin İçyüzü”, **Milliyet**, 16.05.1963.

⁶⁶¹**Milliyet**, 21.05.1963.

⁶⁶²Ordudaki tasfiye sonrası Hindistan'ın başkenti Yeni-Delhi'ye gönderilen Türkeş'in, 7 Aralık 1962'de merkeze alınmasına karar verilmişti. **BCA**, 30.11.1.0/295.34.2.

⁶⁶³**Milliyet**, 22.05.1963.

⁶⁶⁴Cihad Baban, “Türk Milletine Büyük Geçmiş Olsun”, **Ulus**, 22.05.1963.

demek istediğinin bir gün önce yaşanan hadiseyle gün yüzüne çıktığını belirten Aslan, olayların haberini alır almaz İnönü'nün hazırlanıp Meclis'e gitmek istediğini fakat çevresindekilerin telkinleri ile bundan vazgeçtiğini belirtmiştir. Onun bu duruşuyla demokratik nizamın arkasında olduğu işaretini verdiğini ve o gece yalnızca CKMP Başkanı Dinçer'in Başbakanı araması da manidar bulunmuştur⁶⁶⁵. Talu ise olaylarla ilgili İnönü'yü suçlayarak yaşanacakları bilmesine rağmen tedbir almayıp hadiseyi bir güç gösterisine dönüştürdüğü eleştirisinde bulunmuştur⁶⁶⁶. Yaşanan bu hadiseden sonra İnönü'nün o tartışmalı açıklamalarına geri dönüp bakıldığında bir amacının da darbecilere basın yoluyla bir uyarıda bulunmak olarak da değerlendirilebilir. İnönü belki de bu yolun Aydemir ve ekibi üzerinde caydırıcı bir etki yapabileceğini de düşünmüş olabilir. Anayasaya ve demokratik düzene karşı girişilen bu saldırının ciddiyetinin bütün kesimler tarafından anlaşılması gerektiğini belirten Suad, birkaç gün sonra bu yaşananların unutulmaya başlanacağını ve yine kısır tartışmalara döneceğini belirterek, Türkiye'nin sarsılan itibarını yeniden sağlaması ve birlik, beraberlik içinde var olduğunu göstermesi için toplumsal dayanışmanın önemini vurgulamıştı⁶⁶⁷. Darbe girişiminin amacının memlekette huzuru sağlamak, iktisadi gelişmeyi temin etmek ve ülkeyi çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmak olduğunun açıklanmasına rağmen bu darbe teşebbüsü asayişin bozulmasına, ekonominin sarsılmasına ve Türkiye'nin istikrarsız Ortadoğu ve Güney Amerika ülkeleri gibi görünmesine neden olmuştu⁶⁶⁸. Aslan, yaşanan hadiselerin ülkenin ayağa kalkması, yeni hedeflerini belirlemesi açısından bir sıçrama noktası olmasını umduğunu ve ordu ile aydın kesim arasındaki fikir ortaklığının ve dayanışmanın bu ilerleme için önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir⁶⁶⁹.

Meclis'te 3 büyük ilde örfi idarenin ilan edilmesi konusu görüşülürken söz alan AP Genel Başkanı Gümüşpala 20-21 Mayıs kalkışmasına karışanların en kısa sürede hareketlerinin şiddetine uygun bir şekilde cezalandırılmalarının demokratik rejimin selameti açısından önemli olduğunu, ancak bu şekilde TSK'nin başarılı karşı koyuşunun tamamlanabileceğini belirtti⁶⁷⁰. Harekât sırasında şehit olan askerler resmi törenin ardından Anıtkabir'de devrim şehitlerinin yanına gömüldüler. Törende konuşan İnönü,

⁶⁶⁵ İffet Aslan, "Durum Çok Vahimdir Dedi Diye", **Ulus**, 22.05.1963.

⁶⁶⁶ Esin Talu, "Harbiyeli Aldanır", **Akşam**, 22.05.1963.

⁶⁶⁷ Faik Suad, "Danışma Seferberliği", **Ulus**, 23.05.1963.

⁶⁶⁸ "Beklenen Hareket ve Beklenen Sonuç", **Milliyet**, 22.05.1963.

⁶⁶⁹ İffet Aslan, "Yeni Basamaktan Yeni Ufuklara", **Ulus**, 23.05.1963.

⁶⁷⁰ **Ulus**, 23.05.1963.

darbe girişimini ihanetlerin “*En şerefsizi*” olarak nitelemiş ve şehitlerin kanının ülke üzerindeki bütün tehlikeleri temizlediğini belirtmiştir⁶⁷¹. 21 Mayıs hadisesinin nedenlerini açıklama noktasında hükümetle muhalefetin farklı bakış açıları olduğu görülmektedir. CHP çevreleri olayların sorumluluğunun kısmen muhalefette olduğunu, uzlaşmaz, kutuplaştırıcı siyasetin bir sonucu olarak gördükleri hadisenin uygulayıcılarını da cesaretlendirmekle suçlamaktaydılar⁶⁷². AP çevreleri ise 22 Şubat girişiminde affedici yaklaşımın bu darbe girişimine yol açtığını, hükümetin zafiyeti olduğunun altını çizmekteydiler. Olayın üçüncü boyutu ise Aydemir ve ekibi etrafında şekillenmekteydi. Onlar ise 27 Mayıs sonrası idare usulünden memnun olmayıp, taviz verildiğini düşünen daha radikal yöntemler izlemeyi planlamaktaydılar. 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı’nın ilk kez kutlanacağı 1963 yılı 20-21 Mayıs darbe girişimi nedeniyle bir kat daha önem kazanmıştı. Törende konuşan İnönü, “*21 Mayıs’ta haksız, isabetsiz ve şerir ihtirasların sahipleri milletin bütün arzularını menfaatlerini, dilek ve temayüllerini hiçe sayarak ellerindeki milletin silahlarını millet aleyhine çevirmişlerdir*” diyerek tepkisini ortaya koymuştur⁶⁷³. Cemal Madanoğlu’nun bir gazeteye söylediği “*Ben bir askerim. Hükümet düşürmek kolay. Elimdeki imkânlarla bir şehri ya da başkenti sarıp almak sanatım benim. Ama devlet idare etmek o başka iş. Askerlik işi değil o*” sözlerini yorumlayan Aslan, sivillerle askerlerin demokrasi içindeki rollerinin farklı olduğunu, sivillere ait mücadele sahasında askerlerin ne kadar bocalarlarsa bocalasınlar başarılı olamayacağını altını çizmiştir⁶⁷⁴. 21 Mayıs kalkışmasına olumlu yönden bakıldığında, Türkiye’nin ordusu ve halkı ile daima demokrasiden ve meşruiyetten yana olduğu, meşruiyetten uzaklaşan siyasi iktidarlar ile silahlı teşebbüslerin tasvip edilmediği ve meşru rejimlerin daima ayakta kalacağı şeklinde değerlendirilebilir⁶⁷⁵.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 25 Mayıs’ta yayınladığı 14 numaralı bildiri ile 20-21 Mayıs olayıyla ilgili haber ve yorum yapılmasını yasakladı⁶⁷⁶. Tutuklanan Aydemir ve arkadaşlarının yargılanması 1 Nolu Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi’nde 7 Haziran’da başladı. 17 Ağustos 1963’e kadar süren yargılama süreci sonunda 5 Eylül

⁶⁷¹ **Ulus**, 24.05.1963.

⁶⁷² Cihad Baban, “Acaba Ders Aldı mı?”, **Ulus**, 26.05.1963.

⁶⁷³ **Milliyet**, 28.05.1963.

⁶⁷⁴ İffet Aslan, “Olur mu Böyle Olur mu?”, **Ulus**, 28.05.1963.

⁶⁷⁵ “Son Olaylar ve Dış Yardım”, **Milliyet**, 26.05.1963.

⁶⁷⁶ **Ulus**, 25.05.1963.

günü açıklanan kararla Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Erol Dinçer, İlhan Baş, Osman Deniz, Cevat Kırcı ve Ahmet Gücal idama mahkum edildiler. Diğer sanıkların 29'u müebbet hapse, 12'si 15 yıl hapis ve 5 yıl sürgüne, 5'i 12 yıl hapis ve 4 yıl sürgüne, 2's, 8 yıl hapis ve 2 yıl 8 ay sürgüne, 2'si 6 yıl hapis ve 2 yıl sürgüne, 13'ü 5 yıl hapis ve 1 yıl 8 ay sürgüne, 25'i 4 yıl iki ay hapis ve 1 yıl 4 ay sürgüne, 5 kişi 1 yıl hapse, 1 kişi 10 ay, 6 kişi 3 ay hapse mahkûm olurken, 19 kişide beraat etmiştir. Karara yapılan itirazlar, temyiz mahkemeleri ve Millet Meclisinde siyasilerce yürütülen kampanyalar sonrası birçok mahkûmun cezasında indirimle gidilirken⁶⁷⁷, idam cezasına çarptırılanlardan yalnızca Talat Aydemir ve Fethi Gürcan'ın infazına karar verildi. Gürcan 26 Haziran 1964, Aydemir ise 5 Temmuz 1964 günü idam edildiler⁶⁷⁸. 26 Aralık 1967 tarihinde çıkarılan bir başka af kanunu ile de hapisteki diğer tutuklular affedilirken 21-22 Mayıs olayları sonrasında tutuklu kimse kalmamıştır⁶⁷⁹.

2.2.2.2. II. İnönü Hükümetinin Yıkılışına Giden Süreç

Mecliste AP dışındaki partilerin ve bağımsızların desteklediği Türkiye'nin ikinci koalisyon hükümeti denemesi ilk yılını doldurmadan tıpkı birincisinde olduğu gibi en büyük sarsıntıyı yine bir darbe girişimi ile yaşadı. 21-22 Mayıs olaylarına gelene kadar oldukça zor günler geçiren koalisyon parti içi anlaşmazlıklar, af tartışmaları, Bayar'ın tahliyesi, kabine içindeki çatlaklar derken iyiden iyiye yıpranmaya yüz tutmuştu. Bu süreçte AP içindeki müfrit kanat yıpratıcı siyasetini sürdürerek gerilimin tırmanmasına neden olurken, ılımlıların parti içi muvazeneyi sağlamakta güçlük çektikleri izlenmiştir. Aydemir'in darbe girişimi ile iki devreye ayırabileceğimiz hükümet faaliyetlerinin darbe teşebbüsü sonrası kısmında Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (15 Temmuz 1963) ve Sendikalar Kanununun (15 Temmuz 1963) çıkması ve yerel seçimlerin olaysız bir şekilde 17 Kasım'da yapılması en önemli faaliyetlerdir denilebilir. Yine bu dönemde Kıbrıs sorununun gitgide büyümesi de Türkiye adına olumsuz bir hadise olarak yerini alır.

⁶⁷⁷ 21.11.1963 günü Başbakanlığa verilen ve 27.11.1963 günü Adalet Komisyonu'nda görüşülen Mamak 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesinin haklarında ölüm cezası verdiği mahkumların cezalarının müebbet hapse tahviline dair özel af kanunu teklifi komisyondaki hükümet temsilcilerinin oylarıyla kabul edilmedi. Adalet Komisyonu Raporu, **MMTD**, B.42, 28.01.1964, s.6. Komisyonun bu kararı Mecliste yapılan oylamada söz alan üyelerin birçoğunun af yönündeki çağrılarına rağmen 240 oyla kabul edildi. Daha sonra maddeler üzerinde yapılan oylama neticesinde Erol Dinçer'in affedilmesine karar verildi.

Aynı yer, s.42.

⁶⁷⁸ Diren Çakmak, **agm**, s.60-62.

⁶⁷⁹ **T.C. Resmi Gazete**, 28.12.1967, S.12788.

Hükümet içerisindeki uyum kabinedeki değişikliklerin yapılış sıklığından da anlaşılabilir. II. İnönü hükümetindeki ilk kabine değişikliği Devlet Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata'nın 18 Ekim 1962'de İçişleri Bakanlığı'na atanmasıyla gerçekleşirken, ondan boşalan Devlet Bakanlığı koltuğuna CHP Trabzon Milletvekili Ali Şakir Ağanoğlu getirilmişti. Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi olan Kurutluoğlu'nun gidip yerine Bekata'nın geldiği bu değişikliğin koalisyon adına pek de hayırlı olmadığı ileride ortaya çıkacaktır. Kabine içerisinde en yoğun değişiklik koalisyonun yıprandığının bir göstergesi olarak 21-22 Mayıs olaylarının gölgesinde Haziran ayında gerçekleşmiştir. Bu dönemde CHP'li Milli Eğitim Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, Ticaret Bakanı Muhlis Ete, YTP'li Ulaştırma Bakanı Rifat Öçten, CKMP'li Basın Yayın Turizm Bakanı Celal Tevfik Karasapan, yine aynı bakanlıktan Nurettin Ardıçoğlu kabinedeki koltuklarını terk ederek yerlerini arkadaşlarına bırakmıştı. Koalisyona son darbeyi ise 27 Kasım'da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoglu'nun istifası vurmuştu⁶⁸⁰. Adalet Bakanı Abdülhak Kemal Yörük de istifa ettiyse de Parti Grubu Yörük'ün görevine devam etmesinde karar kılmıştı⁶⁸¹. Tabii bu değişiklikler doğal yollarla olmamış, büyük siyasi kavgalar ve tartışmalar sonucu gerçekleşmişti.

Talat Aydemir'in ikinci kalkışması öncesinde zaten su yüzüne çıkmış olan koalisyonun ömrü ile ilgili spekülasyonlar önce Ulaştırma Bakanı Öçten'in, sonra da 3 CKMP'li Bakan'ın istifası ile güçlenmişti⁶⁸². Bakan Öçten'in istifası sonrası "Konuşursam kabine buhranı olur" sözleri siyaseti daha da gerginleştirmiş, bu söyleminin nedenlerinden biri olarak son günlerde yaşanan hadiselerden kabinenin haberdar edilmemesi gösterilmiştir. Bir diğer nedense bakanların kendi kurumlarında rahat ve özgürce karar alabilmelerinin engellendiği şekilde dile getirilmekteydi⁶⁸³. Öte yandan YTP Ortak Grup Toplantısında konuşan Ekrem Alican, Öçten'in istifasını değerlendirdiği konuşmada "*Biz demokratik rejimi kurtarmak için kendimizi feda ettik, gerekirse partiyi de feda ederiz... Memleketin menfaatleri gerektiriyorsa koalisyondan çekilme kararı verirsiniz*" diyerek koalisyondaki çatlağı derinleştirdi⁶⁸⁴. Öçten'in istifası sonrası YTP'nin koalisyonda kalıp kalmayacağı merak konusu idi. Parti içi tartışmalar

⁶⁸⁰ **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C.3, Yay. Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ankara 2013, s.1478-1480.

⁶⁸¹ **Akşam**, 16.06.1963.

⁶⁸² **Milliyet**, 12.06.1963.

⁶⁸³ Esin Talu, "İstifade mi? İstifa mı?", **Akşam**, 13.06.1963.

⁶⁸⁴ **Akşam**, 11.07.1963.

bu yönde devam ederken yaklaşan yerel seçimler nedeniyle seçime koalisyonla mı, yoksa koalisyon dışında mı girmenin avantajlı olacağı hesapları yapılmaktaydı. Bütün partilerin kendi içlerinde bir takım sorunları olduğu görülür. Koalisyon dönemlerinde ise daha çok dışa vuran bu anlaşmazlıklar bir takım tasfiyelerin yapılmasını da zorunlu kılmıştır. Kabinedeki YTP'lilerin CHP'nin dümenine su taşıdığı suçlamalarının doğru olmadığını belirten Mithat Tan ve Turan Kapanlı koalisyonun devamının zaruri olduğunu belirtirken, Alican bu zarurete inandığını fakat bu şekliyle devam edilemeyeceğini söyleyerek partideki muhalifleri grup kararlarına uymaya çağırdı⁶⁸⁵. Ortak Grup Toplantısında yapılan oylamada 18 aleyhte oy çıkmasına rağmen 42 oyla koalisyona devam kararı alındı⁶⁸⁶. Grup toplantısı sonrasında yapılan açıklamalarda "İcrada müessiriyet" yani ortak yetki vurgulanmasının manasını kavrayamadığını belirten Baban, koalisyonun zaten müşterek sorumluluk taşıyan bir yapı olduğunu, o sebeple bu ifadelerin açıklanmaya muhtaç olduğu eleştirisinde bulunmuştur⁶⁸⁷.

YTP'de ve CKMP'de olduğu gibi CHP içinde de sorunlar olduğu ve partinin aşırı fraksiyonlardan korunması için tasfiyeler yapılarak partinin orta yolu koruyacağı düşünülmekteydi⁶⁸⁸. Bu tasfiyenin temelinde 21-22 Mayıs hadisesi yer alırken, partiden cuntacılarla temasta oldukları ispatlanacak kişilerin çıkarılacağı, demokratik rejime karşı olan, CHP'ye olan güveni sarsıcı hareketlerde bulunanların hedefte olduğu Merkez İdare Kurulunca ifade edilmişti⁶⁸⁹. Bütün partilerin benzer sorunlar yaşamasını manidar bulan Aslan konuya farklı bir açıdan yaklaşarak Aydemir ekibinin bütün partilere aynı şekilde kanca atmasının siyasi partilerin temel sorunlarını ortaya koyduğunu belirtmiştir. Yeni partilerin bu sorunları aşmasının zor olmasına rağmen CHP'nin 40 yıllık birikimiyle partinin temel ilkelerinden birkaç oy için taviz vermemesi gerektiği ifade edilmiştir⁶⁹⁰. Parti içinde yapılan soruşturma sonucunda tüzüğe aykırı hareket etmek ve birliği bozmak suçlamasıyla Kenan Esengin, Avni Doğan, Kasım

⁶⁸⁵ **Akşam**, 14.07.1963.

⁶⁸⁶ **Milliyet**, 17.07.1963.

⁶⁸⁷ Cihad Baban, "Devlet Adamının Meziyeti", **Ulus**, 19.07.1963.

⁶⁸⁸ **Akşam**, 27.06.1963.

⁶⁸⁹ **Milliyet**, 05.07.1963.

⁶⁹⁰ İffet Aslan, "Partilerdeki Buhranın Sebepleri", **Ulus**, 16.07.1963.

Gülek ve Celal Sungur'un partiden kesin ihraç istemiyle Haysiyet Divanına sevk edilmeleri kararlaştırıldı⁶⁹¹.

AP ise ilk koalisyon hükümeti sürecinde ve akabinde 21 Mayıs hadisesinde yaşadığı sorunları atlatarak kendi içerisine dönmüştü. Yerel seçimlere yaklaşırken parti içi meselelerini çözen ana muhalefet partisi hükümet üyelerinin kan kaybettiği bir ortamda kendisine avantaj sağlamayı amaçlıyordu. Bu çerçevede AP Genel Başkanı Gümüşpala'nın ilan ettiği 7 maddelik hareket planı iktidar-muhalefet ilişkilerine yeni bir boyut kazandırabilecek nitelikteydi. Beynamede partililerin Meclisin tatil olduğu ve seçim çalışmaları yapacağı devrede; partinin Atatürk ilkelerine uygun dürüst bir politika takip ettiğini, aşırı cereyanların karşısında olduğunu, milli birlik ve beraberliği temini için vatandaşlar arası küskünlükleri kaldırmaya çalıştığını, anayasa ve demokratik parlamenter rejime taraftar olduğunu, yürürlükteki ve gelecekte çıkacak kanunlara saygılı olunacağını, politik hayatta dostluk ve dürüstlüğün esas prensip olacağını seçmenlere anlatılması gerektiği ifade edilmişti⁶⁹². Gümüşpala'nın bu sözlerini takdirle karşılayan Baban, CHP ile aynı eksende memleket meselelerinde birleşmesini Türkiye için büyük bir kazanım olarak değerlendirirken, bu sözlerin icraata da yansımaları beklediklerini ifade etmeyi de unutmamıştır⁶⁹³.

YTP koalisyon içerisinde en çok sorun çıkaran parti olarak görünmekteydi. Yukarıda belirtilen parti içi sorunlar, AP'nin yükselişi, parti tabanının CHP'ye karşı duruşu, muhaliflerin baskıları Genel Başkan Alican'ı yeni arayışlara itmişti denilebilir. Sorunların çözümü adına atılan adımlara karşılık YTP kanadından gelen talepler bunların samimiyetinin sorgulanmasına yol açmıştı. CHP'ye göre son zamanlarda Alican'ın yapmış olduğu çıkışlar ve koalisyon içindeki rollerin yeniden tayin edilmesi talepleri parti tabanına verilen mesajlar olarak algılanmaktaydı⁶⁹⁴. Yaklaşan yerel seçimlerle beraber hükümet içinde olup ama dışındaymış gibi tavır takınılması siyasi bir manevradan başka bir şey değildi. Bu tavra koalisyonun büyük ortağı CHP'nin yanıtı ise seçimlere gitmekten çekinilmeyeceği yönündeydi. CHP Genel Sekreteri Kemal Satır partisinin Düzce Kongresinde yaptığı açıklamada; CHP'nin ülkeyi tek parti zihniyetiyle

⁶⁹¹Ulus, 24.07.1963.

⁶⁹²Akşam, 17.07.1963.

⁶⁹³Cihad Baban, "Gümüşpala'nın Yedi Maddesi", Ulus, 18.07.1963.

⁶⁹⁴Cihad Baban, "YTP'nin Şikayetleri", Ulus, 09.08.1963.

yönetiyor suçlamasının anlamsız olduğunu, gerekirse genel seçime gidilebileceğini söyledi. Koalisyonun diğer ortağı olan CKMP lideri Dinçer de Alican'ın açıklamalarını tasvip etmediğini belirtmişti⁶⁹⁵. Kamuoyunda CKMP'nin olası bir seçimden başarılı çıkamayacağı ön görüşünün yaygın olmasının Dinçer'in uzlaşmacı söylemlerine yansıdığı söylene de yeni bir seçimi gerektirecek denli siyasi ayrılıkların olmadığı, küçük hesap peşinde koşulduğu inancı hakimdi⁶⁹⁶. 16 Ağustos 1963'te Çankaya Köşkünde Cumhurbaşkanı Gürsel'in başkanlığında toplanan koalisyon üyesi partilerin liderleri dört buçuk saat süren toplantıda koalisyonun daha ahenkli bir şekilde devam etmesinin hal çaresini aradılar. Yapılan toplantı neticesinde konunun alt komisyonlarda liderlerin görevlendirecekleri kişiler arasında görüşülmesine karar verilirken, koalisyonun bir sürede daha yaşamasına olanak sağlanmış oldu⁶⁹⁷. Cumhurbaşkanlığından 23 Ağustos günü yayınlanan tebliğle bu yöndeki tartışmalara en azından yerel seçimlere kadar son verildi;

“Parti liderleri memlekete karşı vazife duygusunu her düşüncenin üstünde tutarak ve Cumhurbaşkanının koalisyonun devamı hakkındaki tavsiyelerini de göz önüne alarak koalisyonda devamı kararlaştırmışlardır”⁶⁹⁸.

2.2.2.3. Yerel Seçim (17 Kasım 1963)

27 Mayıs darbesinden sonra MBK yayınladığı 120 sayılı kanunla mahalli idare organlarını feshetmiş ve yerlerine yenilerini atamıştı. Genel seçimler 1961 yılında yapılmasına rağmen en son 1955 yılında yapılan yerel seçimlerin bir türlü yapılmaması yönetime ve kurulan koalisyon hükümetlerine getirilen eleştirilerin başında gelmekteydi. Hükümet buhranlarının yaşandığı dönemlerde seçimlerin yenilenebileceği söylemleri siyasetin her kanadından ortaya atılırken bunun bir güç gösterisi mi olduğu, kimin blöf yaptığı, kimin samimi olduğu belli değildi. Dolayısıyla partilerin genel seçimler öncesinde güçlerini sergileyebilecekleri en önemli alan yerel yönetimler için yapılacak seçimdi. Yerel seçimlerden çıkacak sonuçlar bir sonraki genel seçim için ciddi veriler sağlamakla birlikte hükümetin akıbeti hakkında da ipuçları sunacak nitelikteydi. İlk koalisyon hükümetinin ajandasında yer alan öncelikli kanunlardan olan yerel seçimle ilgili kanuni düzenlemeler hükümetin içinde bulunduğu bunalımlı dönemler sebebiyle bir türlü gündeme gelememişti. AP ve CHP arasındaki gerilimin en

⁶⁹⁵ **Akşam**, 05.08.1963.

⁶⁹⁶ Vecihi Ünal, “Erken Seçim Ne Sağlar”, **Akşam**, 08.08.1963.

⁶⁹⁷ **Ulus**, 18.08.1963.

⁶⁹⁸ **Ulus**, 24.08.1963.

çok arttığı af tartışmaları sırasında gündeme gelen mahalli seçimlerin 1962 yazında Meclis tatile girene kadar çıkarılacağı kabinenin sunduğu muhtırada dahi yer almıştı⁶⁹⁹. Ancak CHP-AP koalisyonu çökünce yerel seçimle ilgili yasal düzenlemeler de rafa kaldırılmıştı.

Yerel seçimlerin yapılmasına yönelik kamuoyunda artan baskılar hükümeti bu yönde çalışmaya zorlamaktaydı. Basında yer alan haberlerde seçime yönelik tasarıların içeriğine dair bilgiler de yayınlanmaktaydı. Yerel seçimlerle ilgili hazırlandığı belirtilen kanun tasarısında İçişleri Bakanlığı'nın belediyeler üzerindeki yetkisinin kaldırılacağı, muhtar seçimlerine partilerin aday gösteremeyeceği ve tasarıların Meclis'ten çıkıp yeni kütüklerin hazırlanmasına kadar geçecek süre nedeniyle seçimlerin 1963 baharında yapılacağı belirtilmişti⁷⁰⁰. Seçimin tarihine ilişkin açıklamalarda bulunan Başbakan Yardımcısı Hasan Dinçer yerel seçimlerin ilkbaharda yapılacağını tekrar etmesine karşılık bazı kabine üyelerinin yerel seçimlerin sonbahara bırakılması temayülünde oldukları konuşulmaktaydı⁷⁰¹. CHP İl Başkanlarının yapmış olduğu toplantıda yerel seçimlerin 1963 ilkbaharında yapılmasını istemelerine rağmen, erken yapılacak bir seçimden CHP'nin mevcut şartlarda başarısız çıkacağına inanıldığını ifade etmeleri iktidar ortağı partinin kan kaybettiğinin itirafı gibiydi⁷⁰². Bunun bilincinde olan ana muhalefet partisi AP yerel seçimlerin bir an evvel yapılmasını istiyor, CHP'yi seçimden kaçmakla itham ediyordu. AP Bursa Milletvekili Ziya Uğur, Grup Başkanlığına verdiği bir önergede mahalli seçimlerin ilkbaharda yapılması konusunda hükümet tarafından kati bir teminat verilmediği takdirde AP Grubunun bütçenin kabulünden sonra Meclis toplantılarına girmemesini istemiştir⁷⁰³. Buna karşılık Bursa İl Kongresinde konuşan CHP Genel Sekreteri Kemal Satır; CHP'nin en uygun zamanı bulmak adına seçimden kaçtığı yönündeki eleştirileri kabul etmeyerek, seçimlerin en kısa zamanda yapılmasını istediğini söyledi⁷⁰⁴.

1963 yılının hemen başında giderek artan seçim taleplerini aksiyona dönüştüren AP'nin yerel seçimle ilgili teklifi uzunca bir süre komisyonlarda bekletildikten sonra

⁶⁹⁹ **Milliyet**, 14.05.1962.

⁷⁰⁰ **Milliyet**, 28.08.1962.

⁷⁰¹ "Mahalli Seçimler", **Milliyet**, 12.11.1962.

⁷⁰² **Milliyet**, 22.07.1962.

⁷⁰³ **Milliyet**, 15.01.1963.

⁷⁰⁴ **Ulus**, 26.11.1962.

reddedildi. Konuyla ilgili açıklama yapan İçişleri Bakanı Bekata hükümetin bu konuda hazırlıkları olduğunu, tasarıların İçişleri Komisyonunda görüşülüp Adalet Komisyonuna sevk edildiğini ve üç kanunun bir hafta içinde Meclise geleceğini söyledi⁷⁰⁵. Fakat işler İçişleri Bakanı'nın söyledikleri gibi yürümedi. Koalisyonun dağılma emareleri göstermesi ve ardından gelen 21-22 Mayıs darbe girişimi hükümetin gündemini başka yönlere kaydırması. Yerel seçimlerin yapılması için değiştirilmesi gereken Köy, Vilayet İdaresi ve Belediyeler kanunları ancak olayların durulduğu Temmuz ayına kalmış ve Meclis tatile girmeden çıkarılmaya çalışılmıştı.

Yerel seçimlerin geç kalması seçimle ilgili kanunların Meclis'ten geçirilmesi sırasında da yoğun bir şekilde eleştirilmişti. CKMP Meclis Grubu adına konuşan Cevad Odyakmaz yaratılan fiili durumun ortadan kaldırılmamasının yanı sıra süresinin uzatılmasına hükümetlerin seyirci kalmasına anlam veremediğini ve mahalli idarelerin en kısa sürede gerçek sahiplerine devredilmesi gerektiğini ifade etmişti. CKMP ayrıca bu seçimde kullanılması istenilen şehir ve kasaba mahalle muhtarlarının iki dereceli bir seçime tabi tutulması usulünün anayasaya aykırı olduğunun altını çizerken, muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinde adayların hem şehirde, hem de köyde partili olmamasını desteklemiştir. Öte yandan tasarıda yer alan adayların eğitim seviyeleri ile ilgili kıstasların seçimlerin genelliği prensibini ihlal ettiği bu nedenle bu tür şartların kaldırılması gerektiği belirtilmiştir. YTP Grubu köy kanunda yapılan değişiklikleri tasvip ettiğini, yerel seçimlerde çoğunluk usulünü benimsediklerini, başkanlarda aranan tahsil şartını esas itibarıyla doğru fakat uygulanmasının mevcut şartlar nedeniyle mümkün olmadığını belirtmişti. MP Grubu adına söz alan Halit Fikret Aka, seçimlerin 2 yıl 8 aydır yapılmıyor olmasına şu sözlerle tepki göstermiştir:

“Demokratik nizamın ayrılmaz bir unsuru bulunan mahalli seçimler vecibesi maalesef yıllardır muhtelif hükümetler tarafından yerine getirilmemiş ve hiçbir makul sebebe istinat etmeyen halk iradesinin tecellisine mani olunmuştur”.

MP Köy ve Mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinin çoğunluk, genel meclis üyeliği ve belediye başkanlığı içinse nisbi usulün uygulanmasını istemiştir. AP Grubu ise il genel, belediye ve ihtiyar meclislerinin seçiminde çoğunluk usulünün uygulanmasını, bu şekilde mahalli idarelerin kuvvetli karar organlarına kavuşacağını iddia etmiştir. Seçilecek kişilerin eğitim durumu tartışmalarına da değinen AP Grubu

⁷⁰⁵Ulus, 22.01.1963.

yalnızca okur-yazar olunmasının yeterli olacağını, milletvekili seçiminde, başbakan, vali olmakta aranmayan bir şartın mahalli idare adaylarında aranamayacağını belirtmiştir. CHP Grubu adına kanunlar hakkında konuşan Şevket Asbuzoğlu, seçimlerin geç yapılması eleştirilerine katılmadıklarını, anayasanın gerekli kanunların çıkarılması için tanıdığı 2 yıllık süre zarfında yasama faaliyetlerinin yürütüldüğünü fakat yaşanan onca siyasi tartışma ve darbe teşebbüsleri nedeniyle seçimlerin yapılamadığını belirtti. Seçim sistemi konusunda ise CHP köy, kasaba ve şehirlerdeki muhtarlık ve ihtiyar heyetlerinin çoğunluk usulüne, temsili meclislerde nisbi temsil usulüne taraftardır. Bu durum etkili bir murakabe sistemi kurulması adına CHP'nin 11.Kurultayında da ifade edilmişti⁷⁰⁶.

Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nda uzun görüşmeler sonucunda mahalli seçimlerin yapılması ile ilgili kanunlar 18-19 Temmuz 1963 tarihinde Meclis'te onaylanıp, 26 ve 27 Temmuz 1963'te Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu kapsamda İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu, Köy Kanunu ve Belediye Kanununda önemli değişiklikler yapıldı. Yasama süresince en çok tartışılan konulardan biri olan seçileceklerin eğitim durumu için bütün kademelerde okuma-yazma bilmek yeterli görülmüştür. Ayrıca kanunlara göre; Belediye Meclisi ve İl Genel Meclisi seçimleri tek dereceli, nispi temsil usulüne göre yapılırken, Belediye Başkanı, Muhtar ve İhtiyar Meclisi seçimlerinde çoğunluk usulü esas alınmıştır⁷⁰⁷. Kanuni sürecin tamamlanmasının ardından mahalli seçimlerin 17 Kasım 1963 günü yapılması ile ilgili komisyon metni Mecliste kabul edildi⁷⁰⁸.

Yerel seçim çalışmaları 1961 genel seçimlerine nazaran daha sönük geçmişti. Bunun arkasında Talat Aydemir'in iki darbe girişimi ve arkasından yaşanan hükümet buhranlarının etkili olduğu söylenebilir. Pamuk ipliğine bağlı olan koalisyon hükümeti bir taraftan kendi iç sorunlarını çözerken, diğer yandan ana muhalefet partisi güç toplamaya çalışıyordu ki bunun meyvelerini sonbaharda toplayacaktı. 27 Mayıs'tan sonra geçen yaklaşık 3,5 yıllık süre zarfında halk ile hükümet arasındaki münasebetlerin soğuması, kamu hizmetlerinde yaşanan sorunlar, idaredaki aksaklıklar AP'nin

⁷⁰⁶MMTD, B.106, 02.07.1963.

⁷⁰⁷T.C. Resmi Gazete, 26-27.07.1963.

⁷⁰⁸Milliyet, 05.07.1963.

güçlenmesini sağlayan etmenlerdi⁷⁰⁹. Propaganda sürecinde 1961 seçimlerinden bu yana kan kaybettiği aşikâr olan YTP ve CKMP AP'nin kendi oylarına talip olduğunun bilincinde olarak mücadelesini sürdürmüş, bir yandan da koalisyonun devamı için fedakârlıkta buldukları imajını çizmeye çalışmışlardı. YTP lideri Alican'ın Tokat mitinginde bir yandan CHP'yi eleştirirken, diğer taraftan AP'ye şu sözlerle suçlamıştı:

“AP en amansız rakibimizdir... Ayakta durabilmeleri için bir tek efsane tutturmuş bulunuyorlar. Bu efsane de şudur: sözde YTP silinmiş yerini Demokrat Partinin temsilcisi olarak AP almıştır. Önümüzdeki seçimler bunun böyle olmadığını gösterecek ve AP büyük bir fiyaskoya düşecektir”⁷¹⁰.

17 Kasım 1963 Pazar günü yapılan yerel seçimden AP büyük bir zaferle çıktı. Kesin sonuçlara göre il genel meclisi sonuçları ve belediye başkanlığı sayıları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir:

Partiler	Kazanılan Belediye Başkanlığı Sayısı	İl Genel Meclisi Oy Oranı
AP	500	45,48
CHP	337	36,22
YTP	55	6,51
CKMP	8	3,06
TİP	-	0,40
MP	6	3,09
Bağımsız	139	5,24

Tablo 4: 1963 Yerel Seçim Sonuçları (Ali Arslan, “1963'ten Günümüze Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C.4, S.1, 2007, s.7-8.)

1963 yerel seçimlerinde kayıtlı 13 milyon 85 bin 66 seçmenden, 10 milyon 155bin 925'i sandığa giderek %77.6'lık yüksek bir katılım oranını sağlamıştı. Bu katılım oranı belediye başkanı seçimi ve belediye meclis üyeliği katılım oranları ile karşılaştırıldığında köylerde seçime teveccühün daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkar ki bu alanda güçlü olan AP'nin seçmenini daha iyi motive ettiği sonucuna varılabilir. Belediye Başkanlığı seçimlerine katılım %69,3, Belediye Meclis Üyeliği seçimine katılım ise %68,4 olmuştur. AP 4 milyon 344 bin, CHP ise 3 milyon 458 bin oy alarak

⁷⁰⁹ Hanife Kuru, *age*, s.51.

⁷¹⁰ *Akşam*, 10.11.1963.

sistemin en büyük iki partisi olduklarını bir kez daha ispatlarken, CKMP ve YTP'nin toplamı ancak 900 bin civarında oy almıştı⁷¹¹.

Seçimin bu rakamlarla sonuçlanması hükümetin yeni bir bunalıma sürükleneceğini göstermekteydi. Hâlihazırda oksijen tüpüne bağlı bir şekilde yaşayan koalisyonun akıbeti seçimin hemen ertesinde iki ortağının yaptığı “*Milletin itimadını alamadığımız katileşirse koalisyondan çekileceğiz*” demeciyle belli olmuştu⁷¹². Sonuçlar basında da geniş yankı bulurken farklı değerlendirmeler yapılmıştı. Havadis AP'nin başarısının sürpriz olmadığını, en büyük başarıyı TİP'in gösterdiğini belirtirken⁷¹³, Akşam'dan Ünal ise sonuçların yakın gelecekte bir genel seçime gitme ihtimalini arttırdığını, bunun sonucunda da ya iktidarın değişeceği ya da yeni koalisyonların kurulacağı şeklinde düşünmekteydi⁷¹⁴. AP'nin oy aldığı kesimlerin nüfusun yoğun ve aydın kesimin fazla olduğu büyük şehirler, CHP'nin ise aksine Doğu illerinde tutunmasını kaderin bir cilvesi olarak gören Fenik, vaktiyle Haso-Memo denilen kişiler sayesinde Halk Partisinin haritadan silinmediğini belirtmiştir⁷¹⁵. Dünya gazetesi ise sonuçların sürpriz olmadığını, “*Bir yumruk gibi kenetlenmiş bir kütleyi temsil eden AP'nin vefasızlığı, bencilliği, adam kırmayı, dost itmeyi demokratik bir hüner sayan CHP'yi*” yendiğini vurgulamıştır. Ulus'tan Suad seçim sonuçlarına daha farklı bir pencereden yaklaşarak herkesin AP'nin zaferine ve hükümetin istifasına odaklanmasını eleştirmiş ve asıl önemli sonucun mahalli seçimlerle rejimin bir merhaleyi daha atlatarak normal düzene geçişin tamamlandığı tespitinde bulunmuştur⁷¹⁶. Altı seçimden de mağlubiyetle çıkan İnönü ve çevresinin özeleştiriyi yapmamaları eleştirilmiştir⁷¹⁷. Talu ise seçim sonrası senaryolara farklı bir açıdan yaklaşarak yeni bir seçim olması halinde iki partinin silinip CHP'nin de konumunu koruyarak AP iktidarının görüldüğünü belirterek, siyasi dengenin bozulması halinde doğması muhtemel “parlamber hâkimiyete” karşı alınması gereken tedbirlerin düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir⁷¹⁸. Talu'nun işaret ettiği siyasi dengenin bozulduğu ve küçük partilerin “üçüncü parti” olma şansını kaybettiğini belirten Suad da nisbi temsille kurulan parlamentoda bunun

⁷¹¹ TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923–2005**, Ankara 2006, s.142-145.

⁷¹² **Havadis**, 18.11.1963.

⁷¹³ “Seçim ve Sonucu”, **Havadis**, 18.11.1963.

⁷¹⁴ Vecihi Ünal, “Dikensiz Gül Olmaz”, **Akşam**, 19.11.1963.

⁷¹⁵ A. Fenik, “Seçimler”, **Son Havadis**, 20.11.1963.

⁷¹⁶ Faik Suad, “Hızlarını Alamadılar mı?”, **Ulus**, 25.11.1963.

⁷¹⁷ “Ve CHP Kaybetti!”, **Dünya**, 20.11.1963.

⁷¹⁸ Esin Talu, “Peki Ya Daha Sonra”, **Akşam**, 23.11.1963.

eksikliğinin sonraki dönemde hissedileceğine değinmiştir⁷¹⁹. 27 Mayıs'tan beri iki partili sistemi savunan Ünal, bunlardan birinin ortanın sağında, diğersinin de solunda olması gerektiğini, mevcut durumla ülkenin idare edilemeyeceğini çünkü partiler arasındaki tek farkın isimleri ve idarecileri olduğunu belirtmiştir. Partilerin sorununun fikrileşememek olduğunun altını çizen yazar doktrin partilerine ihtiyaç duyulduğunu savunur⁷²⁰.

Türkiye'de yerel seçimin sonuçları tartışılırken ABD'den gelen Başkan Kennedy'nin öldürülmesi haberi gündemi bir anda değiştirdi. Başbakan İnönü'nün cenaze törenine katılmak üzere ABD'ye gittiği sırada ortakları ne yapacaklarını düşünüyordu. CKMP lideri Hasan Dinçer seçim şart derken⁷²¹, YTP lideri Alican bu hususta net konuşarak AP-CHP ortaklığına işaret ediyordu: *“Açıkça söylüyoruz. Biz kaybettik. Hiçbir surette ve hiçbir şekilde hükümette kalmamız artık mümkün değildir. Bundan dolayı da müteessir değiliz⁷²².”* Bu sonuç YTP açısından belki de sırtındaki koalisyon yükünden kurtulmak için bir fırsat olarak da görülmüş olabilir. Alican'ın işaret ettiği AP-CHP koalisyonunun yararlı olmayacağını düşünen Buğra, böyle bir koalisyondan en büyük zararı AP'nin göreceğini dolayısıyla uyanık davranılması gerektiğini ifade etmiştir⁷²³. CHP kanadı ise sonuçlara temkinli yaklaşırken, Ulus, 1961 seçimlerine göre oy artışı olduğunu ön plana getirmeye çalışmıştı. Kesin sonuçlar olmamasına rağmen mevcut tabloyu değerlendiren Cihad Baban da: CHP'nin sonuçları saygı ile karşılayacağını ve demokratik nizam içinde yapılması gereken neyse yapılacağını söyledi⁷²⁴. Suad ise şaşırtıcı bir şekilde alınan sonucun CHP adına başarı olduğunu, bütün partilerin, koalisyondakiler de dâhil CHP ve İnönü karşıtlığı üzerinden siyaset yaptığını, buna rağmen oyların korunduğunu iddia etmiştir⁷²⁵.

Koalisyonun artık bu haliyle devam edemeyeceğinin seçim sonuçlarıyla da kanıtlandığı bir ortamda Cumhurbaşkanı Gürsel devreye girerek yeniden “Milli Koalisyon” fikrini ortaya attı. Gürsel, katılımın düşük olduğu yerel seçimlerin genel seçimler mahiyetinde değerlendirilemeyeceğini, genel seçime gerek görmediğini

⁷¹⁹ Faik Suad, “Üçüncülük Şansı Kimseye Gülmedi”, **Ulus**, 20.11.1963.

⁷²⁰ Vecihi Ünal, “Çok Parti Çok Geliyor”, **Akşam**, 20.11.1963.

⁷²¹ **Havadis**, 19.11.1963.

⁷²² **Akşam**, 21.11.1963.

⁷²³ Tarık Buğra, “AP'li Vatandaşlara Göre”, **Yeni İstanbul**, 22.11.1963.

⁷²⁴ Cihad Baban, “Milletin Hakemliği ve CHP”, **Ulus**, 19.11.1963.

⁷²⁵ Faik Suad, “Her Şeye Rağmen”, **Ulus**, 19.11.1963.

açıklamasına karşılık⁷²⁶, partiler ise son kararlarını vermek için kesin sonuçları bekliyordu⁷²⁷. Sonuçların AP'nin zaferini ortaya koyması II. Koalisyon hükümetinin de sonunu getirmiş oldu. Yalnızca bunun ilan edilmesi için Başbakan İnönü'nün Amerika Birleşik Devletleri'nden dönmesi bekleniyordu. YTP içinde yapılan görüşmelerde bir kısım derhal istifa edilmesini önerirken, diğer bir grup ise İnönü yurtdışındayken hükümeti lağvetmenin doğru bir davranış olmayacağını, bunun temsil sorunu doğuracağını ve dönüşünün beklenmesi yönünde görüş bildirmişti. Nihayetinde Başbakan İnönü'nün ABD'den dönmesi ve Cumhurbaşkanı'na istifasını vermesiyle ikinci koalisyon tecrübesi de son buldu. Esenboğa Havalimanında partililerce karşılanan İnönü yeni bir koalisyona hevesli olmadığını ifade ederek diğer hükümetlerin kurulması arifesinde yaşananların bir benzerinin yaşanacağını sinyallerini de vermişti⁷²⁸. İstifa sonrası açıklama yapan Genel Sekreter Satır;

“Kurtulduk. CHP şimdiye kadar koalisyonun başında millete feragatle ve faydalı hizmetini yaptı, ortaklarına ve muhalefete yaranamadı. CHP dışında hükümet kurmak hem demokratik rejime hem de maslahata uygun olur” diyerek diğer partileri göreve davet etmişti⁷²⁹.

2.2.3. III. Koalisyon Hükümetinin Kuruluşu

İlk iki koalisyon tecrübesinden sonra bir yenisinin inşa edilmesi diğerleri kadar kolay değildi. Koalisyonda yer almasından dolayı oy kaybettiğini düşünen CHP, YTP ve CKMP yeni hükümette yer almak istemediğini belirtirken geriye tek seçenek AP kalıyordu. AP'nin de diğer partilerden farklı düşünmemesi Cumhurbaşkanı Gürsel'i bütün liderlerle tek tek görüşmeye itti. Gürsel'in Bölükbaşı, Alican, Dinçer, Gümüşpala ve İnönü ile yaptığı görüşmelerde YTP lideri kesin bir dille hiçbir koalisyonda yer almayacaklarını belirtirken, MP Genel Başkanı Bölükbaşı ise hükümet kurma görevinin AP veya CHP'ye verilmesini, bunda başarılı olunmaması durumunda ise “Milli Koalisyon” seçeneğinin değerlendirilebileceğini söyledi. İnönü ise: CHP Ortak Grubunda yaptığı konuşmada kendileri dışında kurulacak olan hükümete destek vereceklerini ve meşru sınırlar içinde yapıcı bir muhalefet yapacaklarını belirtmişti⁷³⁰. Bu süre zarfında partiler kendi içlerinde yapacakları toplantı ve istişarelerle stratejilerini

⁷²⁶Ulus, 22.11.1963.

⁷²⁷Havadis, 22.11.1963.

⁷²⁸Ulus, 01.12.1963.

⁷²⁹Ulus, 03.12.1963.

⁷³⁰Ulus, 04.12.1963.

belirlemeye çalışmışlardı. Grup toplantılarından çıkacak sonuçlar yeni hükümetin hangi doğrultuda kurulacağını sinyallerini verecekti.

Kulislerde yeni hükümetle ilgili şu senaryolar konuşulmaktaydı: İnönüsüz bir CHP-AP ortaklığının kurulması, Milli Koalisyon kurulması, bağımsız bir vekilin başkanlığında parti başkanlarının dâhil olmadığı bir hükümet kurulması. Birinci seçeneğin CHP tarafından kabul edilmeyeceği kesindi. Bu yönde kendisine sorulan soruya Genel Sekreter Satır “*Bu zihniyette olan parti ile koalisyon yapılmaz*” diye cevaplayarak tutumlarını ortaya koymuştu⁷³¹. Partiler milli koalisyon seçeneğini en sona bırakmayı tercih ederken, bağımsızların hükümet kuruluşundaki etkisinin artacağı aşikârdı. AP Genel Başkanı Gümüşpala partisinin CHP’den gelecek herhangi bir teklifi kabul etmeyeceğini, bir bağımsız başkanlığında kurulacak karma hükümete liderlerin katılmaması ve en geç 1964 Haziran ayında seçim yapılması kaydıyla koalisyona dahil olabileceğini açıklarken seçenekleri her seferinde daha da kısıtlıyordu⁷³². Mevcut durumda partiler ve bağımsızlarla birlikte 8 farklı koalisyon kombinasyonu ortaya çıkmaktadır⁷³³.

CHP-AP	316 Milletvekili
CHP-YTP-CKMP	247 Milletvekili
CHP-CKMP-Bağımsızlar	234 Milletvekili
CHP-YTP-MP	235 Milletvekili
CHP-YTP	222 Milletvekili
CHP-YTP-Bağımsızlar	258 Milletvekili
AP-CKMP-YTP-Bağımsızlar	253 Milletvekili
AP-CKMP-YTP-MP	230 Milletvekili

Tablo 5: Koalisyon Formülleri

Yukarıdaki olasılıkların değerlendirilmesi elbette parti liderlerine ve gruplarına kalmıştı. Hiç kimsenin koalisyon kurmak yönünde güçlü bir irade ortaya koymaması durumu karmaşıktırırken, partiler arasında yaygın bir güvensizlik olduğu görülmekteydi. Her parti birbirinin kuyusunu kazarcasına koalisyon sorumluluğunu bir diğerinin üzerine yıktığı bu ortamda ekonomik sorunlar ve dışarıda Kıbrıs’ta beliren

⁷³¹ **Ulus**, 06.12.1963.

⁷³² **Ulus**, 06.12.1963.

⁷³³ **Havadis**, 08.12.1963.

tehlikelere karşı Türkiye'nin kırılmalılığı her geçen gün artmaktaydı. Öte yandan idare mekanizmasında sorumluluğun paylaşılmaması tehlikesi baş gösterirken “Hele hükümet kurulsun, bakan işe başlasın” zihniyetinin istikrarsızlığı krklemesinden korkulmaktaydı⁷³⁴. Partiler arası mücadele adeta bir satranç oyununa dönerken liderler birbirlerini suçlayıcı açıklamalar yapıyorlardı. CHP Müşterek Grubu koalisyona girmeme yönünde irade bildirirken⁷³⁵, YTP AP'yi kaçak greşmekle eleştirmekte ve yerel seçimde aldığı oyun hakkını vermeye davet etmekteydi. İnonsz bir hükümet kurulabileceği gerçeğinin anlaşılmamasını isteyen Ekrem Alican buna CHP'nin de yardımcı olması gerektiğini belirtiyordu⁷³⁶.

Cumhurbaşkanı Grsel ilk olarak hükümet kurma görevini CHP Lideri İsmet İnon'ye vermesine rağmen CHP Grubunun aldığı karar görevin iadesi ynndeiydi. Grsel daha sonra hükümet kurma görevini 10 Aralık'ta AP Lideri Gümüşpala'ya verdi⁷³⁷. Gümüşpala pek niyetli olmasa da koalisyon görüşmelerine başlamak durumundaydı. İlk olarak görüşülen MP'li Bölükbaşı AP'ye şartsız evet derken YTP ve CKMP'nin tereddütlü tavırları Gümüşpala'yı görevi iade etmeye mecbur bıraktı. AP'nin koalisyon görüşmelerinde neden sonuç alamadığı sorusunu yanıtlayan AP Genel Başkan Yardımcısı Sadettin Bilgiç, YTP ve CKMP'yi samimi olmamakla itham etmiştir. Amaçlarının AP'yi yıpratmak olduğunu anlayınca süreci muallkta bırakmamak için görevi iade ettiklerini belirten Bilgiç, Alican'ı konuşulmayan şeyleri konuşulmuş gibi göstermekle suçladı⁷³⁸. Gümüşpala, Grsel'e yazdığı mektupta: Koalisyonun mevcut milletvekili sayısı ve partiler arası doktrin farklılıkları nedeniyle kurulmasının mümkün olmadığını, işler bir koalisyonun olmazsa olmazları arasında olan saygı, itimat ve güvenin yerleşmediği gerekçesiyle yeni bir seçimi önermekteydi. YTP Lideri Alican'ın “AP'nin iktidarda söz sahibi kılınması suretiyle AP eşsanisinin hakiki renginin ortaya çıkarılması gerek”, “Bizim sırtımızdan hükümet etme imknına sahip oluyorlar. Ve bizim namımıza memleketi idareye kalkıyorlar” sözlerinin YTP ile

⁷³⁴ Faik Suad, “İdarede İstikrar”, **Ulus**, 04.12.1963.

⁷³⁵ **Havadis**, 09.12.1963.

⁷³⁶ **Havadis**, 10.12.1963.

⁷³⁷ **Milliyet**, 11.12.1963.

⁷³⁸ **Havadis**, 16.12.1963.

koalisyon kurulmasının önüne geçtiğini belirterek Alican'ın tutumunu Cumhurbaşkanı'na şikâyet etmiştir⁷³⁹.

Gümüşpala'nın görevi iadesi sonrası 15 Aralık'ta Cemal Gürsel hükümet kurma görevini yeniden İnönü'ye verdi ve İnönü parti grubundan aldığı tam destekle görüşmelere başladı. İnönü'nün karma hükümeti kurma görevini alması sonucu YTP ve CKMP grupları yeniden toplandı. Bu süre zarfında CKMP'nin koalisyona hazır olduğu, YTP'nin de fikir ayrılıkları sebebiyle bir bölünme yaşayabileceği düşünülmekteydi. İnönü ilk olarak Ankara'da bulunan 15 bağımsız milletvekili ve 4 senatör ile görüştüğünü, kurulması muhtemel hükümete bağımsızların destek vereceğini açıklarken yeni hükümetin ilk nüveleri oluşuyordu⁷⁴⁰. Ancak daha sonra CKMP Grubu yayınladığı bildiri: Hükümeti AP ve CHP'nin birlikte kurması gerektiğini, CHP-CKMP ve Bağımsızların birlikte kuracağı koalisyonun kuvvetten ve istikrardan yoksun bir azınlık hükümeti niteliğinde olacağını belirtmişti⁷⁴¹. CKMP'nin böylelikle devreden çıkması geriye YTP seçeneğini bırakıyordu. YTP'nin CHP'den talepleri ise şunlardı: Bir başbakan yardımcısı yeterlidir. Başbakanın YTP Lideri Alican'a her konuda bilgi vermesi, hükümetin daha güçlü olması için CKMP'nin hükümete davet edilmesi, İçişleri Bakanının ortakların onayı ile seçilmesi, Planlama Teşkilatının Alican'a bağlı olması, dış ticaret dengesi sağlanması.

YTP Parti grubu yayınladığı bir başka bildiri: İnönü'nün kendi grubunda hükümetin esasları ile ilgili belirttiği noktaların anayasanın hükümetlere görev olarak sunduğu esaslar olduğunu⁷⁴², önceki hükümette YTP'nin bunun gerçekleştirilmesi için çalıştığı ifade edilmiştir. Bildiriye buna ilaveten grubun istekleri şu şekilde ifade edilmiştir: İdarede reform, merkezi hükümet ihtiyacının yeniden düzenlenmesi, İktisadi devlet teşekküllerinin siyasetten uzak verimli bir şekilde çalışmalarının temini, 5 yıllık planın tecrübeler ışığında geliştirilmesi, bölgelerarası denge ve kalkınmaya önem verilmesi, merkezi idare ile mahalli idare arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, personel

⁷³⁹ **Hükümet Buhranı, Hükümet Teşkili, Hükümet Programı, Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi**, Ankara 1964, s.5-7.

⁷⁴⁰ **Milliyet**, 17.12.1963.

⁷⁴¹ **Havadis**, 18.12.1963.

⁷⁴² İnönü'nün ortaklarına sunduğu taleplerinin başında Köy Bakanlığı'nın kurulması, toprak reformunun yapılması ve yeni vergiler konulması gelmekteydi.

ve dış ticaret sisteminin ıslahı⁷⁴³. Ancak YTP'nin öne sürdüğü şartların, bilhassa başbakan yardımcılığı ve DPT'nin Alican'a bağlanması, CHP tarafından kabul edilmeyeceği görülünce geriye Bağımsızlar seçeneği kalmıştı⁷⁴⁴. Havadis, istikrarsızlığın gitgide yayılmasına rağmen “*Parti ağaları bu tutumları memlekete hizmet değil, memleketi kendilerine hizmet ettirmek istedikleri intibai bırakmaktadır*” diyerek siyasileri uzlaşmaz tutumları nedeniyle eleştirmiştir⁷⁴⁵. Uzun görüşmeler sonucu bağımsızların önemli bir kısmının CHP'yi destekleyeceğini belirtmeleri üzerine Başbakan İsmet İnönü kabine önerisini yüce Meclis'e sunmuş oldu.

21 günlük buhrandan sonra 3. koalisyon hükümeti 25 Aralık 1963'te kuruldu. Yaş ortalaması 45 olan hükümetle ilgili genel kanaat dinamik ve tecrübeli isimlerden oluştuğu yönündeydi⁷⁴⁶. Kabinede bulunan 22 kişiden 10'unun 1920 ve üzeri doğumlu olmasının cumhuriyet nesillerinin iktidar koltuğuna yavaş yavaş oturmaya başladığı ve bunun hükümetten umutları arttırdığı yorumları yapılıyordu⁷⁴⁷. Kıbrıs'taki olayların tırmanmaya başladığı bir dönemde hükümetin kurulması Türkiye adına olumlu bir işti. Fakat hükümetin Mecliste yeterli derecede sandalyesi olmaması zayıf görünmesine ve ilerde yeni krizlerin doğmasına neden olacak nitelikteydi. 20 Şubat 1965'e kadar iktidarda olacak bu hükümetin Bakanlar Kurulu şu isimlerden oluşmuştu⁷⁴⁸:

Başbakan	İsmet İnönü	Adalet Bakanı	Sedat Çumralı
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Kemal Satır	Milli Savunma Bakanı	Mehmet İlhami Sancar
Devlet Bakanı	Malik Yolaç (Bğs)	İçişleri Bakanı	Orhan Öztrak
Devlet Bakanı	İbrahim Saffet Omay	Dışişleri Bakanı	Feridun Cemal Erkin
Devlet Bakanı	Vefik Pirinççioğlu	Milli Eğitim Bakanı	İbrahim Hulusi Öktem
Ulaştırma Bakanı	Ferit Alpiskender	Tekel Bakanı	Mehmet Yüceler

⁷⁴³Havadis, 19.12.1963.

⁷⁴⁴Milliyet, 22.12.1963.

⁷⁴⁵“Partiler İhtirası”, Havadis, 18.12.1963.

⁷⁴⁶Havadis, 26.12.1963.

⁷⁴⁷İffet Aslan, “Üçüncü İnönü Hükümetinin Hususiyetleri”, Ulus, 27.12.1963.

⁷⁴⁸Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C.3, Yay. Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ankara 2013, s.1732–1733.

Sanayi Bakanı	Muammer Erten	Tarım Bakanı	Mehmet Turan Şahin
Ticaret Bakanı	Mehmet Fenni İslimyeli	Turizm ve Tanıtma Bakanı	Ali İhsan Göğüş
İmar İskân Bakanı	Celalettin Uzer	Maliye Bakanı	Ferit Melen
Köy İşleri Bakanı	Lebit Yurtoğlu	Bayındırlık Bakanı	Arif Hikmet Onat
Çalışma Bakanı	Bülent Ecevit	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Kemal Demir
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Arif Hüdai Oral		

Tablo 6: III. Koalisyon Hükümeti Kabinesi.

Hükümet programını 30 Aralık'ta Millet Meclisi'nde okuyan Başbakan İnönü, Türk demokrasisinin büyük bir sınavdan geçtiğini, hükümete geçiş sürecinin sükunetle geçmesini köklü devlet geleneğine bağladığını belirtti. Konuşmasının devamında diğer iki koalisyon hükümetinin icraatlarını sıralayan Başbakan, son iki yılda siyasi, sosyal ve ekonomik hayatta önemli merhalelerin aşıldığını kaydetti. Anayasa referandumunun ve mahalli seçimlerin serbestiyet içinde yapılmasının önemine değinen başbakan, anayasa mahkemesinin kurulması, radyo ve basın hürriyetinin sağlanması ve plan düşüncesinin kökleşmesini sosyal adalet çerçevesinde kalkınmak isteyen Türk demokrasisinin kazanımları olduğunu belirtti. Yeni hükümetin diğerlerinin bir devamı olacağını vurgulayan İnönü, yapılanları korumak, başlananları tamamlamak ve yapılması gerekenleri süratle yapmak istediklerini de söyledi. CHP önderliğinde bağımsızların desteğiyle kurulan III. Koalisyon hükümeti ilk ikisinin devamı olduğundan hükümet programı içeriği olarak pek farklı şeyler söylemek mümkün değildir. Program planlı kalkınma, sosyal adalet, toplumsal huzuru hedef alan tipik bir Halk Partisi programıydı. Programda yer alan, bir önceki hükümet döneminde gündemde olan ve yeni vergiler getirmesinden ötürü oldukça eleştirilen "Vergi, Resim ve Harçlar Kanunu"nun önemine değinen Başbakan İnönü, bu kanunun çıkması ile planda ihtiyaç duyulan iç finansmanın sağlanabileceğini, ayrıca vergide adalet, kanunların basitleştirilmesi ve vergilerin ekonominin gelişimine hizmet edebilecek

niteliğe kavuşturulacağını söylemişti⁷⁴⁹. Böyle bir kanuna gereksinimin farkında olmasına rağmen hiçbir partinin seçmen korkusuyla elini taşın altına koymadığı bir dönemde CHP'nin bunu dile getirmesi siyaseten büyük riskler taşımaktaydı ki, bunun sonuçlarını bir sonraki seçimde görmüştür.

Hükümet programının görüşüldüğü toplantıda Millet Partisi Grubu adına söz alan Zekai Dorman programdan ziyade Kıbrıs'ta yaşanan hadiselerle değinerek hükümetin bu konuda zaafa düştüğü eleştirisini getirmişti. CKMP'yi temsilen programla ilgili konuşan Cevad Odyakmaz ilk olarak ikinci koalisyondan çekilme ve yeni koalisyon görüşmelerinde partisinin tutumunu açıklamış ve İnönü'yü bağımsızlarla bir ortaklığa giderek hükümet programının oylanmasının maceraya bırakılmasını eleştirmiştir. Türkiye'nin içte ve dışta bulunduğu hassas durum nedeniyle güçlü bir hükümete sahip olması gerektiğinin bilinmesine rağmen daha geniş tabanlı bir hükümet kurma teşebbüsünde dahi bulunulmaması CKMP'ce anlaşılır bulunmamıştır. Odyakmaz konuşmasının sonunda hükümeti kuruluş şekli ve programı nedeniyle tasvip etmediklerini belirterek CKMP'nin oyunun renginin kırmızı olacağını gösterdi. CHP Grubu adına hem eleştirileri yanıtlamak hem de programla ilgili açıklamalarda bulunmak üzere kürsüye Kayseri Milletvekili Mehmet Sağlam geldi. Ülkenin içinde bulunduğu bu kritik dönemde CHP'ye yüklenen görevin zorluğuna işaret eden Sağlam, demokrasi ile idare edilen ülkelerde görülen azınlık hükümeti şeklinin demokrasinin çıkmazda olduğu dönemlerde çare olduğundan bahisle her türlü şart ve şerait içinde sistemin kendi içinde çareler ürettiğini belirtti. Önceki hükümetlerden farklı olarak kabineye eklenen iki yeni bakanlık olan Köy İşleri Bakanlığı ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kuruluşunu açıklayan Sağlam, nüfusun %70'ini teşkil eden bir kütlenin daha iyi hizmet alması ve temsil edilmesi açısından Köy İşleri Bakanlığının zaruretine işaret etmiş, Enerji Bakanlığı'nın ise planda belirtildiği üzere tabii kaynakları daha iyi değerlendirmek üzere kurulduğunu vurgulamıştı.

Programla ilgili YTP görüşleri idarede tarafsızlık ve iktisadi kalkınma planının hedeflerine ulaşılabilirliği etrafında şekillenmişti. YTP'nin düşüncelerini açıklayan Tokat milletvekili Ali Dizman, vergilerin planın finansmanında kullanılması düşüncesine katılmadıklarını, yeni kurulan bakanlıkların getireceği ekonomik ve

⁷⁴⁹MMTD, C.24, B.20, 30.12.1963.

personel sorunlarının çözümünden endişe duyduklarını ve programda ormancılıkla ilgili bahis olmamasını eksiklik olarak gördüklerini belirtti. AP ise daha ilk günden hükümetin halk çoğunluğuna ve meclis ekseriyetine dayanmadığından uzun ömürlü olamayacağı görüşünü savunmuştu. YTP ve AP'nin hükümete yönelik ortak kaygısı tek parti idaresinin ortaya çıkması tehlikesidir ki, bunun dile getirilmesini anlamak güçtür. Muhalefetteki üç parti de azınlıkta olan bir hükümeti istedikleri zaman devirme gücüne sahip olmalarına rağmen bu tür argümanlar kullanmaları tamamen kamuoyunu yönlendirme amaçlıdır denilebilir. Koalisyon seçeneklerini değerlendirmeyen bu partiler İnönü'yü genel seçime gitmemesinden dolayı eleştirmektedirler. AP Grubu ayrıca programda belirtilen %6'lık kalkınma hızının doğru olmadığını bu oranın %5,4 olduğunu, geri kalan kısımların ise tekrardan ibaret olduğunu belirtmişti. Vergi reformunun vergi adaletini sağlayıcı, ziyarı önleyici ve veriminin artırıcı nitelikte yapılması gerektiği, vergi oranlarının artırılmasıyla ya da yeni vergilerin konmasının ümit edilen geliri sağlamayacağı da AP tarafından belirtilmişti⁷⁵⁰.

Mecliste ve Senato'da program üzerinde yapılan tartışmalar yukarıdaki şekilde gelişmişti. Bu safhadan sonra hükümetin güvenoyu alıp almayacağı merak konusuydu. Güven oylamasında hükümetin kaç oy olması halinde onaylanmış olacağı epeyce tartışılmıştı. 450 kişilik Meclis'te salt çoğunluğun yani 226 vekili oyunun alınması gerekmektedir. Ancak 9 vekilliğin boşa olması toplam sayıyı 441'e indirirken, oylamanın hangi esas üzerinden yapılacağı hararetli tartışmalara neden oldu. AP ve YTP'liler birinci esasın kabul edilmesi gerektiği üzerinde görüş bildirmelerine rağmen, hem parlamentodaki tartışmalar hem de üniversitedeki anayasa profesörlerinden alınan görüşler neticesinde 221 oyun yeterli olacağı sonucuna ulaşıldı. Ve nihayetinde III. Koalisyon hükümeti 225 kabul, 175 red, 1 çekimser oyla onaylanarak tarihteki yerini aldı⁷⁵¹.

2.2.3.1. Hükümetin İmtihanı: 1 Kabine, 2 Güvenoyu ve 1 Gensoru

Hükümetler içindeki kabine değişiklikleri o hükümetin gidişatı hakkında bizlere fikir vermesi açısından önemlidir. Bazen kabine içi sorunlar, bazen de taze kan ihtiyacı sebebiyle yapılan bu değişiklikler zaman zaman da hükümetlerin kan kaybetmelerine neden olur. Yukarıda isimleri verilen III. Koalisyon kabinesinde bu dönemde 4

⁷⁵⁰MMTD, C.24, B.23, 02.01.1964.

⁷⁵¹MMTD, C.24, B.24, 04.01.1964.

değişiklik yaşandı. Bu değişikliklerin ilki 17 Mart 1964'te Devlet Bakanı Vefik Pirinççioğlu'nun yerine Cumhuriyet Senatosu Malatya Üyesi Nüvit Yetkin'in atanması ile gerçekleşirken, diğer üç değişiklik 15 Aralık 1964 tarihinde yaşanmıştı. Kabinedeki bu son değişim yukarıda bahsedilen kan kaybı şeklinde değerlendirildiğinde hükümetin sonunun da yaklaştığının habercisi niteliğindedir. Bu tarihte Adalet Bakanı Sedat Çumralı, Ulaştırma Bakanı Ferit Alpiskender ve İmar ve İskân Bakanı Celalettin Uzer'in istifa edip yerlerine sırasıyla Sırrı Atalay, Mahmut Vural ve Cafer Sadık Kutlay geçti. Böylelikle CHP'nin bağımsızlarla birlikte kurduğu koalisyonun bir ayağı tamamen koalisyondan çekilmiş olacaktı. YTP'den istifa eden Mahmut Vural'ın doğrudan bir bakanlıkla ödüllendirilmesi CHP içinden de tepkiler doğuran bir değişiklik olarak görülmüştür.

III. Koalisyon hükümeti iktidarda kaldığı 415 gün boyunca yapılan 2 güven oylaması ve 1 gensoru önergesinden başarıyla çıkabilmişti. Hatta İnönü nezdinde ayrı bir sınav daha vermiş, 21 Şubat 1964'te Başbakanlık binası önünde uğradığı silahlı saldırıdan yara almadan kurtulmuştu⁷⁵². İlki 4 Ocak 1964'te yapılan güven oylamasında CHP-Bağımsızlar ortaklığının kurduğu hükümet YTP'li vekillerin bir kısmının da desteğiyle güvenoyu alarak ilk sınavını verdi. AP, CKMP ve MP hükümeti Kıbrıs'ta yaşanan hadiseler dolayısıyla sert bir şekilde eleştirirken programda belirtilen icraatların yapılacağına inanmadıklarını ret oyu vererek göstermişti. Aslan, muhalefetin dış politika ile ilgili söylemlerinin samimi olmadığını, asıl karşı olduğu şeyin hükümetin toprak reformu, personel rejimi ve vergi adaleti ile ilgili reform paketi olduğunu belirterek muhalefeti milli menfaatler için çalışmamakla suçlamıştı⁷⁵³. İlk güven oylamasında en çok eleştirilen konulardan biri olan hükümetin yeterince destek alamadığı eleştirisine karşı çıkan Baban önemli olanın birbiri ile anlaşabilen ve uyumlu çalışan bir kabine inşa edilmesi olduğunu kuvvetli hükümetin bu şekilde oluşabileceğini belirtmişti⁷⁵⁴. Talu ise muhalefet partilerinin İnönü'yü istememelerini anlamasına rağmen görev sırası kendilerine geldiğinde bundan geri durmalarının anlaşılmasız

⁷⁵² Mesut Suna isimli elektrik işçisi Kayserili bir vatandaş, 27 Mayıs'a sebebiyet verdiği gerekçesiyle İnönü'ye karşı başarısız bir suikast girişiminde bulundu. Detaylı bilgi için bkz: Ahmet Gülen, "İsmet İnönü'ye Düzenlenen Suikast ve Suikastın Yankıları", **Yakın Dönem Türkiye Tarihi Araştırmaları**, C.11, S.22, 2012/2, ss.1-22. Suikast girişimi sonrası Başbakan İnönü'ye yurtiçinden ve yurtdışından onlarca telgraf ve teselli mektubu gelmişti. Telgraf ve mektuplar için bkz. **BCA**, 30.1.0.0/22.129.1.

⁷⁵³ İffet Aslan, "Milli Menfaat İcabi Şahsi Çıkar İcabi", **Ulus**, 04.01.1964.

⁷⁵⁴ Cihad Baban, "Huzur ve İstikrar Hükümeti", **Ulus**, 05.01.1964.

olduğunu “*Ya bırakın yapsın, ya da alıp yapınız*” diyerek tepkisini göstermişti⁷⁵⁵. Dış politikanın iç politikaya karıştırıldığı bir dönemde Türkiye’yi hükümete bırakmanın Kıbrıs sorunu karşısında elini zayıflatacağının bilinmesine rağmen hükümete kırmızı oy verilmesini eleştiren Suad da muhalefeti eleştirmiştir⁷⁵⁶. Muhalefetin güvensizlik oyunun gerekçelerinin geri planında İnönüsüz bir hükümet veya erken seçim isteği yatmaktaydı. Bunun gerçekleşebilmesi için 1965 yılının Şubat’ına kadar beklenmesi gerekiyordu. Bu doğrultuda muhalefet ilk girişimini haziran ayında yaptı.

Kıbrıs’ta yaşanan hadiselerin gitgide artması 1964 yazının diğerlerinden daha sıcak geçeceğinin sinyallerini veriyordu. Hükümeti kurulduğundan beri en çok meşgul eden konuların başında gelen bu mesele Türk dış politikasına yeni bir yön verecek boyuta ulaşmıştı. Soğuk Savaş döneminde yaşanan bu sorunun çözümünde garantör devletlerin haricinde ABD ve Rusya’nın da dahil olması söz konusuydu. Türkiye’nin Batılı müttefiki olarak addettiği ABD’nin Kıbrıs sorununa bakışı ise farklıydı. Sorunun çözümü çerçevesinde devreye giren ABD Başkanı Johnson Başbakan İnönü’yü Washington’a davet etti. Bu davet öncesinde Senato seçimlerinde AP’nin zaferle çıkması ve YTP’nin hükümetten desteğini çektiğini açıklaması akıllara ikinci koalisyonun son günlerinde yaşananları getirmişti. O günlerde Başbakan İnönü suikasta kurban giden ABD Başkanı Kennedy’nin cenazesine katılmak için Washington’da bulunduğu sırada Türkiye’de hükümetin yıkılması noktasında irade belirmişti ve bunun zamanlamasının tartışıldığı YTP Grup toplantısında temsil sorunu yaşanmaması adına Başbakan’ın dönüşü beklenmişti. Bu kez ise farklı olarak Başbakan ABD’ye gitmeden önce hükümete güvenoyu alıp, oradaki müzakerelerde eli güçlü olarak gitmek istiyordu. Bu çerçevede Başbakan İnönü 15 Haziran 1964’te Millet Meclisi’ni gizli oturuma davet etti. Gizli oturumun oylamasının yapılacağı 17 Haziran’da konu hakkında konuşan CKMP Sözcüsü başından beri hükümetin bu haliyle kurulmasına itiraz ettiklerini, hükümetin bu durumu kullanmaya çalıştığını ve Kıbrıs meselesinde ciddi hatalar yaptığını ve ABD seyahatinde ana muhalefet partisi AP’den bir üyenin de bulunmasının yeterli olacağını sıralayarak hükümete güvenoyu vermeyeceklerini belirtti. MP’de böyle bir ortamda Kıbrıs Meselesi üzerinde Meclis dahi tam bilgilendirilmeden ve ABD’nin tarafgir tavrına rağmen davetin kabul edilmesini eleştirerek hükümete güvenoyu

⁷⁵⁵ Esin Talu, “Çıkamaz Belli İdi”, **Akşam**, 04.01.1964.

⁷⁵⁶ Faik Suad, “Kırmızı Blok”, **Ulus**, 07.01.1964.

vermeyeceğini açıkladı. Eleştirilere yanıt vermek üzere kürsüye gelen Kasım Gülek muhalefetin endişelerini anlayışla karşıladıklarını fakat milli menfaatler açısından güvenoyu verilmesinin zaruri olduğunu söyledi. Gülek bunun genel bir güvenoyu olarak değil sadece hususi bir durum olduğunun altını çizerek milli davada Başbakan'ın orada arkasında ülkenin gücünü hissetmesi adına buna ihtiyacı olduğunu vurguladı. AP Grubu adına güvenoyu hakkında konuşan Cihat Bilgehan, millet çoğunluğuna dayanmayan bir hükümetin palyatif bir takım tedbirler ve hukuki dayanaklarla ayakta tutulmasının mümkün olmadığından bahisle güvenoyu alınsa bile bunun hükümetin dış itibarı açısından bir şeyi değiştirmeyeceğini düşündüklerini belirtti. Meclis'in hükümete asıl desteğini 16 Mart'ta gerektiğinde Türk Silahlı Kuvvetlerini adaya gönderme yetkisi tanınmasıyla verdiği altını çizen Bilgehan bundan dolayı hükümete inanmadıklarını dış politikanın iç politikaya alet edildiğini belirterek hükümete güvensizlik oyu vereceklerini açıkladı. Bu noktada en kilit parti hükümetten desteğini çektiğini açıklayan YTP oluyordu. YTP adına konuşan Genel Başkan Ekrem Alican, Başbakan'ın her açıdan techiz edilmiş bir hükümet gücüyle ABD'ye gitme fikrini tabii karşıladığını belirtirken, AP'nin de vurguladığı siyaseten güçsüzlük durumunun değişmeyeceğinin altını çizmişti. Sağlam temeller üzerine inşa edilen bir hükümete olan ihtiyacı vurgulayan Alican AP ve CHP'ye bir ortaklık kurmaları yönünde göndermede bulunduğu konuşmasında meselenin milli dava olması dolayısıyla karşı olmayacaklarını ve hükümeti destekleyeceklerini açıkladı⁷⁵⁷. Bu görüşmelerden iki gün sonra yapılan oylamada hükümet 200 kabul oyu alarak istediği güvenoyunu sağlamış oldu. 396 üyenin katıldığı oylamada 194 red, 2 çekimser oy çıkarken 43 vekil oylamaya katılmamıştır⁷⁵⁸.

Hükümetin güvenoyu almasının üzerinden daha 3 ay geçmemişti ki, bu sefer de yine Kıbrıs buhranı nedeniyle CKMP'li Ahmet Oğuz Meclis'e bir gensoru önergesi sundu. 7 Eylül'de Kıbrıs'la ilgili son durumu görüşmek üzere toplanan Millet Meclisi'nde haziran ayındakine benzer tartışmalar yaşanmıştı. Burada hükümetin verdiği izahattan tatmin olmadığını belirten CKMP Genel Başkanı Oğuz hükümet hakkında gensoru açılmasını teklif etti. Güven oylaması sırasındaki dış politikayla ilgili benzer eleştirilerini sıralayan CKMP, MP ve AP'nin de desteğini sağlamıştı. Son

⁷⁵⁷MMTD, C.30, B.107, 17.06.1964, s.597-608.

⁷⁵⁸MMTD, C.30, B.109, 19.06.1964, s.73.

günlerde Bölükbaşı'nın yeniden dillendirdiği "Milli Koalisyon" söylentilerinin üzerine bu gensorunun gelmesi ülkeyi yeni bir hükümet buhranı ile karşı karşıya bırakabilecek nitelikteydi. Gensoru oylaması yapılırken söz alan CHP Genel Sekreteri Satır, bu sıkıntılı devrede hükümet kurma müşküllerinin farkında olduklarını, o sebeple yeni bir güvenoyu alma girişiminde bulunmadıklarını, Meclis'in hükümetin faaliyetlerinden memnun olmaması durumunda yapılacak işlerin belli olduğunu, bunlardan biri olan gensorunun da bu çerçevede kullanılabileceğini ifade etmişti. 9 Eylül 1964'te yapılan oturumda 169'a karşı 198 oyla gensoru önergesi reddedilirken bir bakıma güvenoyu sayılabilecek bu oylamayla CHP-Bağımsızlar koalisyonuna yeni bir kredi açılmış oldu⁷⁵⁹. Kıbrıs meselesi etrafında hükümeti indirme çalışmalarının son hamlesi olan bu girişime muhalefet içinde iki farklı bakış açısından bakıldığı görülür. Muhalefetin bir kısmı böyle bir süreçte hükümetin yıkılmasını istemezken, diğer kesim iktidarın el değiştirmesine taraftardır. Hükümetin devamını isteyen kesimin;

*"Hiç insan böyle bir zamanda hükümetin düşmesini ister mi? Hükümet düştü diyelim seni de iş başına davet ettiler. Hiç hükümet kurulur mu? Kıbrıs meselesinin sorumluluğunu bir sırtına aldın mı sittin sene belini doğrultamazsın... Bırak hazır yükü sırtına vurmuş olanlar varken ağırlığın altında onlar ezilsin. Nasıl olsa halkı memnun edecek bir netice elde edemezler. Aptal mısın sen halkın memnuniyetsizliğini üzerine çekip seçim şansını ebediyen öldüreceklersiniz? Bırak ne yaparlarsa yapsınlar kendiliklerinden çöksünler. İktidardan düşürmek Halk Partisi'nin ekmeğine yağ sürmek demektir"*⁷⁶⁰.

şeklinde düşündüğü iddia edilmekteydi. CHP kanadı muhalefeti bu şekilde değerlendirmesine rağmen yaşananlar tutumu tam olarak yansıtmamaktadır. Şayet muhalefet YTP'yi yanına çekebilmiş olsaydı hükümeti çok daha önceden devirip ülkeyi seçimlere götürecek yeni bir hükümet kurabilirdi. Öte yandan işin bir diğer tuhaf yanı ise, yine aynı partilerin koalisyon kurma hususunda bir türlü bir araya gelememeleridir ki yukarıdaki ifadelerin gerçeklik ihtimalini de arttırmaktaydı.

2.2.3.2. Senato Seçimleri (7 Haziran 1964)

27 Mayıs'ın Türk siyasetine getirdiği değişikliklerden biri de Cumhuriyet Senatosu idi. 1961 Anayasası'nın 73.maddesi senato üyeliğini altı yıl olarak belirlemiş, genel oy ve Cumhurbaşkanı kontenjanından seçilen senatörlerin üçte birinin her iki yılda bir yenilenmesi şart koşmuştu. 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimden sonra Anayasanın geçici 10. maddesine göre iki ve dört yıl sonra yapılacak seçimlerde

⁷⁵⁹ MMTD, C.32, B.134, 09.09.1964, s.413.

⁷⁶⁰ Sadun Tanju, "Muhalefette Zıt Fikirler", **Ulus**, 04.09.1964.

yenilenecek üyelerin ad çekme ile belirlenmesi kararlaştırılmış, üç gruba ayrılan iller sırasıyla üçte bir yenilemeye tabi tutulmuştur⁷⁶¹. Normal şartlarda 1963 yılında yapılması gereken seçim ve ona bağlı olarak ara seçimlerin açık parlamento üyeliklerinin belirli bir ortalama sayıyı geçmeyecek bir zaman aralığıyla yapılması kuralı tam işlerlik kazanmamıştı⁷⁶². Bu çerçevede 7 Haziran 1964 Cumhuriyet Senatosu için yapılan ilk seçim olması nedeniyle ayrı bir önem taşımıştır. Senatör seçilebilmek için 40 yaş üzeri ve yükseköğrenim görmüş olmak şartlarının bulunması seçileceklerin profilini seçmen nazarında kısıtlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk iki koalisyon tecrübesinden kimine göre başarılı, kimine göre de başarısız çıkan Türkiye'nin bir üçüncü denemesi olan CHP-Bağımsızlar ortaklığı mahalli seçimler sonrası yeni bir sınava tabi tutulacaktı. Kıbrıs sorununun uluslararası bir meseleye dönüştüğü ve Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin olumsuz tavırlarından etkilendiği, ekonominin istenilen istikamette yürümediği, AP dışındaki diğer partilerin sürekli yıprandığı bir süreçte gidilen senato seçimi hiç olmadığı kadar önemli bir mahiyet kazanmıştı.

Anayasaya göre üçte biri yenilenmesi gereken 150 kişilik senatoya 8 Haziran'da 26 vilayetten yeni 51 üye katılacaktı. Cumhuriyet Senatosu seçim münasebetiyle 15 Mayıs'ta tatile girdi. Seçimle ilgili propaganda süresinin 17 Mayıs ile 6 Haziran tarihleri arası olacağı ve partilerin radyo konuşmalarına 23 Mayıs'ta başlanacağı duyurulmuştu⁷⁶³. Seçim beyannamesini ilk açıklayan parti AP oldu. CHP iktidarlarının eleştirisinin yapıldığı beyannamede: Huzur için siyasi suçların ve basın suçlarının affedileceği, ekonominin kısır devletçi politikalar nedeniyle durgunluğa girdiği, nisbi temsil usulünün dayatıldığı, şahsiyetli bir dış politikanın yürütülmediği, sık sık uzatılan Sıkı Yönetim tedbirlerinin adeta normal bir rejimmiş gibi uygulandığı belirtilmişti⁷⁶⁴. CHP ise kendisine yöneltilen ağır ifadelerin bulunduğu beyannameyi kısır muhalefetin bir "demagoji örneği" olarak gördüğünü açıklamış, nisbi temsille ilgili eleştirilerle ilgili olarak da bunun baskı örneği veya oy hırsızlığı değil geçmiş dönemlerden alınan bir

⁷⁶¹ **Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri 1961-1964**, C.1, 1998 Ankara, s.XI.

⁷⁶² Tunca Özgişi, **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**, TBMM Basımevi, Ankara 2012, s.142.

⁷⁶³ **Ulus**, 17.05.1964.

⁷⁶⁴ **Milliyet**, 17.05.1964.

ders olduğunu belirtti⁷⁶⁵. CHP'nin propaganda afişlerinin içerikleri seçimin hangi düzleme oturtulduğunu göstermesi açısından fikir vericidir: “Atatürk’ün Yolunda Cumhuriyet Halk Partisi”, “CHP Bugünün ve Yarının Teminatıdır”, “Macera Yok! Huzur, Güven, Plan, Kalkınma, Refah Var”⁷⁶⁶. AP'nin seçim beyannamesi ve Genel Başkan Gümüşpala'nın propaganda gezileri sırasında kullandığı dil Halk Partililerin tepkisini çekmişti. İktidar kanadından herhangi tahrik edici bir açıklama gelmemesine rağmen AP'nin eleştirisi dozajını arttırmasının temelinde rejim ve Atatürk karşıtlığı olduğunu belirten Suad, vergi reformundan, Avrupa'ya işçi göçüne, devlet yatırımlarından özel sektör ilişkilerine kadar bütün konularda AP'nin halkı aldattığını, “*Biz kalantörlerin çıkarını savunuyoruz, vergi kaçakçılarını savunuyoruz, taş atıp kolu yorulmadan milyonlar kazanan avantacıları savunuyoruz*” diyemediğini belirtmişti⁷⁶⁷. Yunanistan seçimlerinde Kıbrıs konusunun istismar edilerek oy devşirmeye çalışılmasının sorunu içinden çıkılmaz bir hale soktuğunu belirten Milliyet, benzer bir durumun Türkiye’de yaşanmaması gerektiği konusunda siyasilere çağrıda bulundu. Meselenin gündeme gelmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilen makalede Türkiye ve Yunanistan arasında karşılıklı anlayışla çözülebilecek bir meselenin haris politikacılar nedeniyle geldiği hal değerlendirildiğinde daha sağduyulu olunması gerektiği ifade edilmiştir⁷⁶⁸.

Yüksek Seçim Kurulu yaptığı açıklamada MP'nin 15'ten az seçim bölgesinde seçime iştirak edecek olması nedeniyle seçimlere katılamayacağını açıkladı⁷⁶⁹. MP'nin karara itirazı bir sonuç vermeyince Bölükbaşı'nın partisinin seçimlere katılamayacağı kesinlik kazandı. Kararla ilgili açıklama yapan Bölükbaşı bu kararın alınması için AP'lileri yoğun çaba göstermekle suçladı⁷⁷⁰. Parti Genel İdare Kurulu da konuyu Danıştay'a taşırken, diğer taraftan kararı protesto etmek için mitingler düzenlenmesi kararlaştırıldı⁷⁷¹. Konuyu görüşen Danıştay 8. Dairesi kararın kati mahiyette olduğu,

⁷⁶⁵ **Milliyet**, 18.05.1964.

⁷⁶⁶ **Ulus**, 18.05.1964.

⁷⁶⁷ Faik Suad, “Hedefleri: CHP'nin Şahsında Atatürkçülük”, **Ulus**, 19.05.1964.

⁷⁶⁸ “Seçim Kampanyası Başlarken”, **Milliyet**, 17.05.1964.

⁷⁶⁹ **Akşam**, 18.05.1964.

⁷⁷⁰ **Milliyet**, 19.05.1964.

⁷⁷¹ **Milliyet**, 20.05.1964.

Danıştay'ın ise kesinleşmiş idari kararlar aleyhindeki müracaatları inceleyerek karara bağlayabileceği belirtilerek MP'nin itirazını reddetti⁷⁷².

Parti liderleri ve önde gelen kurmayları seçim çalışmalarına hız vermişti. Seçim bölgelerine dağılan iktidar ve muhalefet partileri temsilcileri yaptıkları konuşmalarda birbirlerini suçlayıcı bir dil kullanıyorlardı. AP seçim beyannamesinde dile getirdiği eleştirileri yinelerken, CHP de seçim stratejisini bunları yalanlamak üzerine kurmuştu. AP Lideri Gümüşpala CHP kanadından gelen Atatürk karşıtlığı eleştirilerini kabul etmediklerini Erzurum'da yaptığı toplantıda belirterek, senato seçimlerinin neticesinde partisinin 1965 yılında iktidar yükseleceğini söyledi⁷⁷³. İki parti birbirini sürekli suçlarken terbiye sınırlarının aşıldığı durumlarda yaşanmıştır. AP'li Gümüşpala “salyalı kuduz”, Bilgiç “ne olduğu belli olmayan insan”, Sadi Pehlivanoğlu “Moskof” gibi kelimelerle CHP'ye saldırırken, CHP'liler de AP'yi din istismarcısı, rejim karşıtı, gerici olarak tanımlıyordu.

İki büyük partiye nazaran daha sessiz bir propaganda dönemi geçiren YTP'de ise toplantılarda Mecliste dengenin sağlanması ve rejimin yaşaması için YTP'nin varlığının daha da güçlenmesi vurgusu yapılmaktaydı⁷⁷⁴. Partisi adına ilk radyo konuşmasını yapan YTP Genel Başkanı Alican, AP ve CHP'yi rakip iki futbol takımına benzeterek, ülkeyi kamplara böldükleri ve halkın aynı siyasetçi tipini görmekten bıktığını söyleyerek seçmenlerden oy istemekteydi. CKMP Başkanı Ahmet Oğuz da benzer eleştiriler getirdiği iktidar muhalefet ilişkilerine temasla “*Türk milleti hiçbir sebep ve vakıa yokken gericilik ve ilerencilik akımına hız vererek zıd cephelere bölünmektedir. Bu arada CHP iktidarı Diyanet İşleri tasarısı ile Anayasanın laiklik prensibini zedelemek teşebbüsünden kaçınmamaktadır*” diyerek CHP'yi eleştirirken AP için de “*AP idarecileri hükümeti düşüremezler, hükümette kuramazlar. Onlar karşısında olduklarını söyledikleri CHP'nin politikasına mahkumdurlar*” diyerek ikisinin de düzenin partileri olduğu eleştirisini getirmişti⁷⁷⁵.

Propaganda savaşları genel olarak değerlendirildiğinde senato seçimlerinin genel ve mahalli seçimler kadar hareketli geçtiğini söylemek mümkün değildi. Propaganda

⁷⁷² **Akşam**, 23.05.1964.

⁷⁷³ **Milliyet**, 22.05.1964.

⁷⁷⁴ **Milliyet**, 23.05.1964.

⁷⁷⁵ **Milliyet**, 24.05.1964.

sürecinde diğer seçimlerde yaşanan adam öldürme ve yaralama hadiselerinin yaşanmaması, radyonun eşit bir biçimde kullanılması seçimin en az zararlı atlatılacağına göstergeleriydi. AP bütün seçim stratejisini DP bakiyesi oyların bölünmemesi ve erken seçim üzerine kurarken, rakipleri olan YTP ve CKMP'nin yerel seçimlerden büyük bir yenilgiyle çıkması ve bu sinerjinin devam etme eğiliminde olması ve MP'nin de seçimlere katılamaması bir arada değerlendirildiğinde seçimden kimin kazançlı çıkacağı az çok tahmin edilebilir olmuştu. Bu durumda AP-CHP ikilisinin siyasette yalnız kalmalarının sistemi sıkıntıya sokacağı ve iki parti arasında dengeyi sağlayacak bir gruba olan ihtiyacı arttıracacağı belirtilmekteydi⁷⁷⁶. 27 Mayıs'ın yıl dönümünde Partilerin propaganda savaşlarında ileri gittiklerini belirterek tartışmalara dahil olan Cumhurbaşkanı Gürsel;

“Partilerin bu tutumları bir semere verir ve millet bir kardeş kavgasıyla karşı karşıya kalacak olursa bundan en çok zarar görecektir bizzat bu durumu yaratan sorumsuz insanlar olacaktır”⁷⁷⁷.

sözleriyle adeta siyasetçileri tehdit mahiyetinde ikaz etmişti. Seçime 3 gün kalana kadar partiler arasında şiddetlenerek devam eden söz düellosu arka arkaya gelen iki ölüm haberi ile kesildi. 4 Haziran'da Cumhuriyet Senatosu üyesi ve Eski Genelkurmay Başkanlarından Kazım Orbay kanserden ve 6 Haziran'da da AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala kalp krizinden hayatını kaybetti. Yoğun seçim toplantılarının sonuncusunu yapmak üzere İstanbul'a gelen Gümüşpala burada kaldığı otelde kalp krizi geçirmiş ve bütün müdahalelere rağmen kurtarılamamıştı. Seçimlerden bir gün önce böyle bir hadisenin yaşanması Türk siyasetinde ilk yaşanması nedeniyle büyük bir şaşkınlık yaratırken sonuçlarının ne olacağı merak edilmekteydi. 7 Haziran 1964'te yapılan seçimlerden AP zaferle ayrılırken, zaferde en büyük payı olan Genel Başkan ise bu gururu yaşayamadı. 51 koltuk için yapılan seçim sonucunda AP 31, CHP 19 senatörlük kazanırken Bitlis'ten İbağımsız aday yenilenen Senatoya dâhil oldu. Seçimden sonra Senatodaki dağılım şu şekilde olmuştur: AP 79, CHP 45, YTP 11, CKMP 4, MP 4, Bağımsız 7.

⁷⁷⁶ “Seçim Kampanyası Münasebetiyle”, **Milliyet**, 26.05.1964.

⁷⁷⁷ Faik Suad, “Sağduyunun Sesine Kulak Veriniz”, **Ulus**, 31.05.1964.

Ağrı	CHP	Antalya	AP CHP
Çanakkale	2 AP	Amasya	AP
Çorum	AP	Artvin	AP
Erzincan	CHP	Balıkesir	2 AP, 1 CHP
Erzurum	2 AP 1 CHP	Burdur	AP
Eskişehir	AP	Hakkari	1 CHP
Hatay	1 AP 1 CHP	Isparta	AP
İstanbul	6 AP, 4 CHP	Kars	2 CHP 1 AP
Kütahya	2 AP	Mardin	1 CHP 1 AP
Muş	AP	Rize	AP
Samsun	3 AP 1 CHP	Siirt	CHP
Tokat	AP CHP	Van	CHP
Yozgat	AP CHP	Bitlis	Bağımsız

Tablo 7: Haziran 1964 Senato Seçimi Sonrası Senatörlüklerin İller Bazında Dağılımı

Katılım %60,2 ile düşük olurken⁷⁷⁸, bunu seçim tarihinin yaza denk gelmesine bağlayanlar olduğu gibi, referandum, genel seçim, mahalli seçim ve arkasından gelen bu senatörlük seçimleri nedeniyle halkın seçimden bıktığı şeklinde yorumlayanlar da vardı⁷⁷⁹. Seçim sonuçları AP'nin mahalli seçimlerdeki yükselişini sürdürdüğünü, YTP, CKMP ve MP gibi partilerin oylarının büyük oranda AP'de birleştiğini, CHP'nin ise durumunu muhafaza ettiğini gösteriyordu. Sonuçları değerlendiren CHP Genel Başkan Yardımcısı Feyzioğlu, sonuçların kendileri için sürpriz olmadığını, birçok seçim çevresinde oy yüzdelerinin ve senatör sayılarının az da olsa arttığını ifade etmişti⁷⁸⁰. CHP zaviyesinden sonucu değerlendiren bir başka isim olan Cihad Baban da katılımın düşük olmasını halkın seçimlerden bıktığı şeklinde anlaşılması gerektiğini, CHP'nin bütün saldırılara rağmen oyunu arttırmasını başarı olarak değerlendirmişti⁷⁸¹. AP tarafından seçimi değerlendiren Başkanvekili Faruk Sükan, partilerinin seçmenin %50'sinden fazlasının oyunu, senatör üyeliklerinin de %60'ını kazandığını, dolayısıyla bu seçimden zaferle çıktıklarını belirterek bunun Meclis'te de birtakım yansımalarının olacağını ve güçlü bir hükümet kurulması için çalışacaklarını açıkladı. CKMP'de Genel Başkanı Ahmet Oğuz partisinin aldığı mağlubiyet sonrasında CKMP'nin görevini

⁷⁷⁸ Hikmet Sami Türk, "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı", *A.Ü.H.F Dergisi*, C.26, S.3-4, 1969, s.81.

⁷⁷⁹ "İlgisizlik", *Milliyet*, 08.06.1964.

⁷⁸⁰ *Ulus*, 09.06.1964.

⁷⁸¹ Cihad Baban, "Yarına Bakalım", *Ulus*, 09.06.1964.

yapmaktan doğan bir huzur içinde bulunduğunu, halkın takdirini iki partinin mücadelesi üzerinde yoğunlaştırdığını fakat bunun mahzurlarının son 19 yıllık siyasi hayat içinde yeterince görülmesine rağmen halk tarafından takdir edilmediğini ifade etmişti. YTP adına seçimleri değerlendiren Genel Sekreter Turhan Kapanlı ise sonucun tabii olduğunu ve kazananları tebrik ettiğini belirterek üzüntülerini şu sözlerle ifade etmişti:

“Hakikatleri tespit ve çıplaklığı ile konuşanların kazanacağı tarihe kadar biz kaybedeceğiz. İki kampta toplanan vatandaş oylarıyla karşısındakini Türk siyasi hayatında tesirsiz hale getirmenin manevi zevki içindedir”⁷⁸².

2.2.3.3. III. Koalisyon Hükümetinin Sonu

Kurulduğu günden yıkılışına kadar geçen sürede CHP-Bağımsızlar ortaklığı hem içeride hem de dışarıda birçok sorunla karşı karşıyaydı. İçeride hükümetin sayısal çoğunluğunun pamuk ipliğine bağlı olmasından kaynaklanan meşruiyet tartışmaları, dışarıda ise Kıbrıs meselesi çerçevesinde en büyük müttefik olan ABD ile yaşanan gerginlikler hükümeti oldukça yıpratmıştı. Muhalefetin hükümet kurmaya ve seçimlerin yapılacağı 1965 yılına kadar ülkeyi idare etmeye yanaşmadığı bir ortamda en çok dile getirilen şey erken genel seçimdi. Bunu en çok isteyen ve bir sonraki seçimde tek başına iktidara geleceğinden emin olan AP iken, CKMP ve YTP kendilerini bekleyen hazin sonun farkında olarak bu öneriyi desteklememişti. CHP ise rejimin oturması endişesi ve devlet merkezli yaklaşımı dolayısıyla 3 koalisyonda da yer almaktan ötürü oldukça yıpranmıştı. Bu sebeple onlarda seçime taraftar değillerdi. Her partinin kendi hesapları çerçevesinde siyasi manevralarını yaptığı koalisyon sürecinde en büyük zararı elbette yine vatandaş görmekteydi. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum pek iç açıcı olmamasının yanı sıra, istenilen büyüme rakamlarının tutturulamaması, yatırımların finansman sorunu yaşaması, iç ve dış politikada yaşanan gerginlikler, 1960 öncesi ekonomik yapının miras bıraktığı yapısal sorunlar, eğitim yetersizliği ve idari reformların bir türlü gerçekleştirilememesi Türkiye’yi bir açmaza sürüklemekteydi. Sivillerin askerle olan münasebetlerinin iyileşme yolunda olmasına rağmen zaman zaman AP kanadından 27 Mayıs darbesine getirilen eleştiriler ve intikam yollu mesajlar bu ilişkinin normalleşmesinin önüne geçmekteydi. Böyle bir ortamda sağlıklı bir şekilde ülkenin idare edildiğini söylemek güç olmakla beraber üç koalisyon hükümetinin de programlarında temel sorunların tespit ve çözümünde hemfikir oldukları görülür. Ancak

⁷⁸²Milliyet, 09.06.1964

burada yine çok başlılık ve siyasi çıkar mücadeleleri reform sürecinin oldukça ağır seyretmesine neden olmuştur. İdarede, personel rejiminde, ekonomik yapılanmada, toprak dağıtımında, ziraatta, turizmde, petrol işletmelerinde, köy meselelerinde ve adli yapıdaki reform gerekliliği bütün partilerce kabul edilmesine rağmen yaklaşım farklılıklarından ötürü sürüncemede bırakılmıştı.

Böyle bir ortamda mahalli ve kısmi senato seçimlerinden mağlubiyetle çıkan hükümet kanadındaki partilerin ve ortaklarının daha uzun süre o koltukta kalmaları beklenemezdi. Senato seçimleri öncesinde hükümete dışarıdan destek sağlayan YTP'nin desteğini çektiğini açıklaması, haziran ayında hükümete Kıbrıs pazarlıkları için bir süreliğine güvenoyu verilmesi hükümetin ömrünü ancak birkaç aylığına uzatmıştı. Bu dönemdeki en önemli gelişme AP saflarında yaşanmış, vefat eden Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın yerine Süleyman Demirel'in sürpriz bir sonuçla başkan seçilmesi siyasi dengeleri değiştirmişti. Gümüşpala'nın ani vefatı ana muhalefet partisini olağanüstü kongre toplamaya sevk etti. İktidara yürümesine rağmen liderlik sorunu yaşayan partinin başına kimin geçeceği merak konusuydu. İlimli ya da radikal bir ismin AP Genel Başkanlığı'na seçilmesi 1965 seçimini kazanmaları durumunda iktidarın kendilerine devrini kolaylaştırarak ya da zorlaştıracak sonuçlar doğurabilecekti. Genel Başkan seçimi öncesi yapılan il kongrelerinde yaşanan hadiseler aksi bir durumda ordunun tavrının sertleşeceğinin göstermişti. Bilhassa Gaziantep Kongresi'nde hükümete, Cumhurbaşkanı'na ve subaylara edildiği belirtilen hakaret ve ağır eleştiriler bardağı taşıрма noktasına gelmişti. Bu sebeple Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay 12 Kasım'da Cumhurbaşkanı Gürsel, Meclis Başkanı Sirmen ve Başbakan İnönü'ye bir mektup gönderdi⁷⁸³. Siyasete müdahale olarak değerlendirilebilecek bu mektupta; bazı AP'lilerin konuşmaları ve AP yanlısı birtakım gazetelerin yayımları üzerine Ordunun teessürlerin bildirilerek şu dikkat çekici ifadeler kullanılmıştı:

“Geçen iktidar anayasaya sövdüğü için iç hizmet talimatnamesi gereğince TSK tarafından iktidardan düşürülmüştür. Bugün de aynı olaylar cereyan etmektedir. Buna Meclis Başkanı, Başbakan ve Reisi Cumhur müşterek bir çare bulmaya mecburdurlar. Anayasanın yanında orduya da dil uzattırmayacak ve sövdürmeyeceğiz.”

Sunay'ın mektubu Meclis Başkanı'nı derhal harekete geçirdi ve bir liderler toplantısı çağrısında bulunuldu. 22 Şubat ve 21 Mayıs hareketlerinin hafızalarda

⁷⁸³ Mektubun tam metni için bkz: **Milliyet**, 20.11.1964.

tazeliğini koruduğu bir ortamda böyle bir ultiatomun verilmiş olması siyaseti hararetlendirirken, piyasalar gelen haberler üzerine alt üst olmuştu. Toplantıya Senato Başkanı Enver Aka, İçişleri Bakanı Orhan Öztrak, Milli Savunma Bakanı Sancar, Adalet Bakanı Çumralı, CHP lideri İnönü, AP Genel Başkan Vekili Bilgiç, CKMP lideri Ahmet Oğuz ve YTP Genel Başkanı Ekrem Alican katıldılar. MP Başkanı Bölükbaşı ise şehir dışında olması nedeniyle toplantıya iştirak edemedi. Toplantıya katılanlar arasında sözleri en çok merak edilen doğal olarak AP temsilcisi idi. Bilgiç iddiaları tahkik ettireceklerini, bunların gerçek olması halinde AP'nin görüşü olmadığını ilan edeceklerini ve adı geçen kişilerin⁷⁸⁴ parti disiplin kuruluna verileceklerini söyledi. Üç saat süren toplantı sonunda bir alt komisyon kurularak ne gibi tedbirler alınması gerektiği ve bu gibi toplantıların devamına karar kılındı⁷⁸⁵. Büyük Kongreye kadar geçen sürede tansiyon düşürülmeye çalışılmış ve formalite soruşturma süreçleri gerçekleştirilerek süreç atlatılmaya çalışıldı⁷⁸⁶.

Başkanlık yarışı Demirel, Bilgiç ve Arıburun arasında geçti ve AP'nin II. Büyük Kongresinde 1072 delegenin oyunu alarak en yakın rakibi Sadettin Bilgiç'e 500 oydan fazla fark atan Süleyman Demirel büyük bir sürprizle 29 Kasım 1964'te AP'nin yeni lideri oldu⁷⁸⁷. AP Genel Kongresi Türk siyasi tarihinde bir ilkin yaşanmasına da vesile olmuştur. Kongrede parti genel başkanlığına Demirel'in seçilmesi, Cumhuriyet kuruldu kurulalı ilk kez bir siyasi parti başkanının delegeler tarafından seçilmesini sağlamış oldu⁷⁸⁸. Demirel'in ifadesiyle AP Genel Başkanından çok Başbakan'ın seçimini ifade eden bu mücadelede Demirel'in galip gelmesinin çeşitli sebepleri vardı. Rakiplerine göre handikaplı görüldüğü siyasi kariyerinin başında olmasını avantaja dönüştüren Demirel'in, ne yapacağı tam olarak kestirilemeyen Sadettin Bilgiç'e karşılık TSK'nin büyük bir kısmının, Cumhurbaşkanı'nın ve iş çevrelerinin desteğini sağladığı

⁷⁸⁴ Süleyman Ünlü, Ali Bozdoğanoglu, Gökhan Evliyaoğlu, Ahmet Gürkan, İhsan Ataöv, Mehmet Ünalı, Sadi Pehlivanlıoğlu, Kadri Erogan.

⁷⁸⁵ **Milliyet**, 17.11.1964.

⁷⁸⁶ CKMP Milletvekili Kadircan Kafılı olaylardan yaklaşık iki ay sonra Başbakan İnönü'ye yanıtlaması için Sunay'ın mektubu hakkında bir soru önergesi verdi. İnönü cevabında mektubun kanun dışı olmadığını, bu tür ikazlarda bulunmanın ordunun ve Genelkurmay Başkanı'nın görevi olduğunu belirtti. Bu yanıt basında neden daha sonra gereğinin yapılmadığı sorularının sorulmasına neden olmuştur. "Cevapsız Mektup", **Akşam**, 27.01.1965.

⁷⁸⁷ **Akşam**, 30.11.1964. Oylama diğer adaylardan Sadettin Bilgiç 552, Tekin Arıburun 39 ve Ali Fuat Başgil 6 oy alırken 10 oy boş çıktı.

⁷⁸⁸ Arsev Bektaş, **age**, s.155.

belirtilmektedir⁷⁸⁹. Karşısındaki Sadettin Bilgiç, Tekin Arıburun gibi güçlü isimleri ekarte eden Demirel her fırsatta dile getirdiği, İnönüsüz ve CHP'siz hükümet kurulmalı söylemini icraata dönüştürmek için delegelerden aldığı güçle çalışmalarını hızlandırdı. Mahalli ve kısmi senato seçimlerinin getirdiği rüzgârı arkasına alan yeni liderin hedefinde ülkeyi seçimlere götürecektir bir seçim hükümeti kurmak ve 1965 seçimlerinden tek başına iktidarla ayrılmak vardı.

Muhalefetin gündeminde hükümeti devirmek varken, iktidar da bir yandan personel kanunu, toprak reformu kanunu ve seçim kanununu çıkarmak istiyordu. İlk ikisinde kısmen bir uzlaşma olsa da üçüncüsü olan seçim kanunu AP'nin yoğun tepkilerine neden olmuştu. Hükümetin 1965 seçimlerinde uygulanmak üzere seçim kanununda getirmek istediği en büyük değişiklik "Milli Bakiye" usulü idi. Milli Bakiye sisteminde; seçim çevrelerinden artık kalan oylar tüm seçim çevreleri bir araya getirilerek oluşturulan ulusal seçim çevresi içinde toplanır ve hiçbir partiye dağıtılmamış milletvekili sayısına bölünerek birikmiş oy oranlarına göre partilere açık milletvekilliklerinin dağıtılmasıdır. Bu yöntemin kullanılması seçim çevrelerinden milletvekili çıkaramayan küçük partilerin parlamentoya girmesini sağlayarak yasama organındaki parti sayısını arttıran bir yoldur⁷⁹⁰. CHP'nin getirmek istediği bu değişiklik karşısında birleşmiş olan muhalefeti ikiye bölmeyi başarmıştı. CKMP ve YTP tasarımı desteklerken, MP ve AP karşısında durmuştur. Bir sonraki seçimde tek başına iktidara gelmesine kesin gözüyle bakılan AP'nin tepki vermesi ne kadar doğalsa, gittikçe eriyen Bölükbaşı ve partisinin desteklemesi de bir o kadar anormal bir durumdu. Burada Bölükbaşı'nın tutumu İnönü karşıtlığı ile ilişkilendirilebilir. Tasarımın Meclis'te tartışıldığı süreçte her iki taraf bir birini suçlayıcı açıklamalarda bulundular. AP'lilerin ve MP'lilerin Meclisi terk ettiği bir oturum sonrası AP Millet Meclisi Grubu tarafından yayınlanan bildiride;

*"Tedvininde parti olarak iradesi de bulunan seçim kanunu, CHP bir defa daha menfaati istikametinde değiştirmek istemektedir. Bu itibarla tatbikatının icabı olan usullere müracaat edişimizde mutlak zaruret ve meşruiyet vardır"*⁷⁹¹ ifadelerini kullanmıştı.

CHP ise yayınladığı karşı bildiride;

⁷⁸⁹Tanel Demirel, *age*, s.38.

⁷⁹⁰ Murat Güvenir, "Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama", *A.Ü.SBF Dergisi*, S.37/1-2, 1982, s.226.

⁷⁹¹ *Akşam*, 09.01.1965.

“Şimdiye kadar bütün seçim islahatı CHP eliyle olmuştur. Bundan sonra da böyle olacaktır. AP henüz çoklukta değilken menfaatlerine uygun zannettiği hallerde demokratik rejimin bütün hastalıklarından faydalanmaya çalışmaktadır. AP Meclis Grubunun tutumu Millet Meclisini çalışamaz hale getirmekte, vatandaş önünde aşikâr üzüntü yaratmaktadır”⁷⁹²

denilerek muhalefetin tutumunu eleştirmiştir. AP ilerleyen günlerde yeni bir bildiri daha yayınlayarak CHP’yi gayri samimi davranmakla suçlamış ve şöyle denilmiştir:

“Kurucu Meclis zabıtları yayınlanacak olursa CHP’lilerin şimdiki kanun hakkındaki sözleri ve fikirleri ortaya çıkar. Şimdi o fikirlerin tamamen aksine bir yol tutmaktadır. Seçimlerde hedef müstakar ve kuvvetli bir hükümet kurmaktır. Seçim sathı mahallinde yapılmak istenen bu değişikliği AP’nin ekseriyetinin önleyebileceği mülahazasıyla değil, ekseriyeti ekalliyete idare ettirmek maksadını taşıdığı için tasvip etmiyoruz. AP Grubu olarak bu kanunun karşısında olacak ve CHP’nin de muhalefette iken Mecliste başvurmadan çekinmediği obstrüksiyonlara başvuracağız”⁷⁹³.

Konuyu görüşmek üzere oluşturulan Adalet Komisyonunda tasarıyla ilgili tartışmalar devam etti. AP’li Kemal Bağcıoğlu *“CHP 1950’de iktidarı kazanacağını tahmin ederek, ekseriyet sistemini kabul etmişti. Umduğunu bulamadı. Nisbi temsili savunmaya başladı. 1961 seçimlerinden sonra da umduğunu bulamayınca milli bakiye sistemini savunuyor”* diyerek 1950 ve 1960 yıllarında yapılan seçim kanunu değişikliklerinin sonuçlarına referans vermişti. AP’li Mazhar Arıkan da *“Denenmiş daha iyi seçim sistemleri varken neden Batı memleketlerinde değil de yalnız Endonezya’da uygulanan bir sistem getirilmek istenmiştir”* diyerek iktidarın niyetini sorguluyordu⁷⁹⁴. Hekimoğlu seçim kanunu ile ilgili tartışmalar esnasında AP’li Talat Asal’ın milli bakiye sistemi sonucunda küçük partilerin Meclise girecek olmasını *“On baldırı çıplak bir araya gelecek 67 ilde seçime gidecek bu siyasi rüşvet”* şeklinde değerlendirmesini eleştirerek, büyük toprak sahiplerinin, ağaların, iş adamlarının desteği olmadan kıt imkanlarla kurulan partilere dayatılan 15 ili ve tüm ilçelerinde teşkilatlanma şartının doğru olmadığını, halkın içinden gelen farklı kesimlerin Meclis’te yer almasının bir zenginlik olduğunu belirtmişti⁷⁹⁵.

CHP Grup toplantısında Milli Bakiye usulü dağıtılacak vekilleri ve senatörlükleri Yüksek Seçim Kurulu’nun belirlemesi kararı almasına rağmen, bu durum daha sonra parti yöneticileri tarafından değiştirildi. Bu kararın alınmasında, küçük

⁷⁹²Ulus, 10.01.1965.

⁷⁹³Akşam, 12.01.1965.

⁷⁹⁴Akşam, 15.01.1965.

⁷⁹⁵Müşerref Hekimoğlu, “Seçim Kanunu Değişirken”, Akşam, 18.01.1965.

partilerin genel merkezin belirleyeceği kişileri seçmesi talebinin ağır bastığı, aksi takdirde tasarıyı desteklemeyeceklerini belirtmeleri etkili olmuştur⁷⁹⁶.

Mecliste yapılan kanun görüşmelerinde CHP Grubu adına konuşan Sadrettin Çanga kanunun çıkarılma amacını; milli iradenin yerine getirilmesi, demokratikleşme, bütün partilerin eşit muamele görmesi etrafında değerlendirmiş, son yapılan iki seçimde iki partili bir düzenin oluşmasını anti-demokratik bulduklarını vurgulamıştı. CHP'nin kendisine çıkar sağlamak için bu kanunu çıkardığı yolundaki eleştirilere cevap veren Çanga, tasarının kendilerine zarar vereceğini bile bile ülkenin selameti için bu kararı aldıklarını, kararın güçlerinden yitirme pahasına alındığını ifade etmişti. AP'li Talat Asal ise Adalet Partisi olarak kanun gerekçesinde öne sürülen ifadelerin gizli amaçların örtülmesi için kullanıldığını inandıklarını, CHP'nin yalnızca kendi çıkarlarını korumak adına bu tür sistem değişiklikleri önerisi getirdiklerini belirtti. Milli Bakiye usulünün AP iktidarını önlemek için getirildiğini belirten Asal, son seçim sonuçlarının halkın vicdanında AP iktidarını kurduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Körü körüne İnönü ve CHP düşmanlığı yapmak amacıyla olmadıklarını belirten MP Genel Başkanı Bölükbaşı ise getirilmesi düşünülen değişikliğin sonuçları ne olursa olsun kimsenin yardımına ihtiyaçları olmadığını, seçimden sonra bir koalisyon hükümeti kurulacaksa da peşinen AP'yi destekleyeceklerini ilan etti. YTP Grubu adına kürsüye gelen Ekrem Alican ise hem CHP'yi hem de AP'yi eleştirmiştir. AP'yi önüne bütün imkanlar serilmesine, hatta ve hatta İnönü'nün dahi kursunlar destekleriz demesine rağmen hükümet kurmaktan kaçmasını fırsatçılık ve görevden kaçma olarak nitelendirdi. Milli Bakiye usulünü savunanların da karşı çıkanların da küçük partiler üzerinden prim yapmaya çalıştıklarını belirten Alican her iki partinin de birbirinden farkı olmadığını da sözlerine ekledi. Bu sistemin diğerine nazaran daha adil olduğunu rakamlarla ortaya koyan Genel Başkan, YTP'nin bu nedenle tasarıyı destekleyeceğini belirtti. CKMP'nin görüşlerini açıklayan Cevad Odyakmaz da kanunun esas esprisinin oyların zayi olmasının önüne geçmek olduğunu bu nedenle tasarıyı desteklediklerini söyleyerek kanunun Meclisten rahatlıkla çıkarılacağını işaretini verdi. Partilerinin 1949 yılında da seçim kanunu görüşülüp nisbi temsil sisteminin kabul edildiği sırada da bu teklifi sunduğunu fakat kabul edilmediğini sözlerine ekleyen Odyakmaz dolayısıyla CKMP'nin menfaat peşinde koştuğu

⁷⁹⁶ "Milli Bakiye", **Akşam**, 16.01.1965.

iddialarının gerçeği yansıtmadığını belirtmişti⁷⁹⁷. Yukarıda belirtilen parti görüşleri ve yapılan münakaşalar sonucu seçimlerle ilgili kanundaki değişiklikler Millet Meclisinden geçti. Seçim kanunu ile ilgili düzenlemeler Meclisten sonra Senatoda da görüşüldü. Senatoda AP'nin sayısal üstünlüğü olması kanunun geri dönmesi riskini doğururken zorluğun ilk sinyalleri senatodaki komisyon görüşmelerinde yaşandı ve AP'lilerin oyları ile ilk etapta kabul edilmedi. İşin ciddiyetinin farkında olan Başbakan İnönü bu sebeple bizzat kanun görüşmelerinde Senato'da izahat vermişti. 12 Şubat 1965'te yapılan oylamada senatörlerin 78 red oyuna karşılık, 88 kabul ile seçimlerle ilgili kanunların bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun kabul edildi⁷⁹⁸. Değişikliğe göre; seçimlerin Ekim ayının ikinci pazarı yapılması, partilerin en az 15 il ve ilçelerinde teşkilatlanmış olmasına, büyük kongresini yapmış olması ya da Mecliste en az 10 temsilcili bir gruba sahip olmasına, seçimlerde nisbi temsilin yanında milli bakiye sisteminin de kullanılmasına böylelikle artık oyların değerlendirilmesine karar verildi⁷⁹⁹.

Seçim kanunu etrafında yaşanan gelişmeler AP'nin yeni liderinin başa geçtiği günden beri söylediği hükümeti düşürme planının uygulamaya konması için işleri daha da hızlandırması gerektiğini göstermişti. Bunun için de en iyi fırsat bütçe görüşmelerinde hükümete güvensizlik oyu sağlayarak düşmesini temin etmektir. YTP, CKMP ve MP temsilcileri seçim kanunu görüşmelerinde koalisyon kurulma sürecinde AP'nin sorumluluk almamasını eleştirirken, elini taşın altına koyması durumunda destekleyeceklerini belirtmeleri tereddütteki AP'yi daha da cesaretlendirmişti. 25 Ocak'ta yapılan AP Genel İdare Kurulu ve grup yöneticilerinin yaptıkları ortak toplantıda bütçe sonunda kırmızı oy vermek suretiyle hükümetin düşürülmesi uygun görülüp karar bağlandı ve hükümet düşürüldüğü takdirde AP'nin hükümeti kurmaya hazır olduğu bildirildi⁸⁰⁰. AP'nin endişesi oylama esnasında fire verilmesi ve girişimin akim kalmasıydı. O sırada Meclisteki dağılım ise şu şekildeydi: AP 171, YTP22, CKMP 20, MP 13, CHP 190 ve 22 Bağımsız. Bu dağılımda muhalefet eksiksiz katılımı halinde ancak gerekli olan 226 sayısını yakalıyordu. CHP-Bağımsızlar ortaklığı firesiz

⁷⁹⁷MMTD, C.35, B.42, 20.01.1965.

⁷⁹⁸Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (Bundan sonraki kullanımlarda CSTD olarak gösterilecektir), B.41, 12.02.1965.

⁷⁹⁹Ulus, 24.01.1965.

⁸⁰⁰Akşam, 26.01.1965.

olması durumunda 212 oya sahip olurken YTP'nin takınacağı tutum kritikti. Durumu berraklaştıran ise muhalefet partilerinin 12 Şubat'ta yapmış olduğu toplantı oldu ve toplantı sonrası yayınlanan bildiride taraflar bütçeye red oyu vermeyi ve hükümetin düşürülmesi halinde hükümeti kurma konusunda anlaşmalarını açıkladılar⁸⁰¹. Böyle bir ortamda Demirel'in MP, YTP ve CKMP'ye yaptığı hükümeti düşürme teklifi ve grubuna gerekli desteği açıklaması sonrası neden bu kadar acele ettiği sorularını sordurmuştu. Amerikan Büyükelçisi'nin muhalefet partilerini ziyaret turuna çıkması ve CIA'nın Türkiye'de İnönü'nün yerine geçecek bir başbakan adayı haberlerinin yayılmasının arkasında hükümetin izlediği dış politikanın ne kadar etkili olup olmadığı merak konusu olmuştur⁸⁰². Büyükelçinin muhalefet partilerini ziyareti öğrenci birliklerinin de tepkisini çekmişti. TMTF Başkanı Ahmet Güryüz Ketenci, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Toktamış Ateş, İTÜ Talebe Birliği Başkanı Uygur Beyaz ve İstanbul Yüksekokul Talebe Birliği Başkanı Dinçer Şekerci'nin ortak yazılı açıklamasında; hükümetin düşürülme süreci demokratik nizam içinde gerçekleşmesine karşılık, işin iç yüzünün başka olduğu, ABD elçisinin ziyaretleri ve yapılan açıklamaların emperyalizme hizmet ettiği üzerinde durulmuştur. Emperyalistler ve iç sömürücülere karşı ortak hareket çağrısında bulunan öğrenciler Türkiye'nin bütün ilerici kuvvetlerini tutucu kuvvetlere karşı mücadeleye çağırılmışlardı⁸⁰³. Kıbrıs sorunu nedeniyle gerilen Türk-ABD ilişkilerinin bir yansıması olan bu tepkiler elçinin her ne kadar "zamansız" olarak nitelendirilen hareketi kanaatimizce bilinçli bir tercihti. ABD'nin Uzakdoğu ve Afrika'daki hükümet operasyonlarının bir benzerini Türkiye'de yapabileceği algısı oluşturmaktan başka bir amaç olmadığı ortadadır. Çünkü zaten halihazırda mevcut hükümetin daha fazla devam etmesi söz konusu değildi. Bu şekilde kanaatimizce ABD kendisinin bir dahli varmış algısı yaratmak da istemiş olabilir.

13 Şubat 1965 günü Millet Meclisinde yapılan oylamada daha önce karar verildiği üzere hükümete red oyu verildi ve hükümet 404 günün sonunda düştü. Bütçeye 226 red, 197 kabul, 2 çekimser oy çıktı⁸⁰⁴. İnönü neticeler millet için ibret dolu olacaktır derken, CHP adına açıklama yapan Kemal Satır aşağıdaki sözleriyle kararı olgunlukla karşılamıştı:

⁸⁰¹ **Akşam**, 13.02.1965.

⁸⁰² "Perşembenin Gelişi", **Akşam**, 11.02.1965.

⁸⁰³ **Milliyet**, 15.02.1965.

⁸⁰⁴ **MMTD**, C.35, B.57, 13.02.1965.

“CHP olarak muhalefetin hükümetin kurması ve bunu süratle yapmasını temenni ediyoruz. Bu memleketinde menfaatindedir. Hükümeti devretmenin huzuru içindeyiz. Temennimiz hükümetlerin böyle normal yollarla vazifelerine nihayet vermeleridir. Demokrasi böyle yaşayacak ve muvaffak olacaktır”⁸⁰⁵.

2.2.4. IV. Koalisyon Hükümeti'nin Kuruluşu

13 Şubat'ta hükümetin bütçe oylamasında red oyu alması geç ve mecburen de olsa muhalefet partilerinin iktidarı devralması anlamına geliyordu. Bundan önceki üç koalisyon hükümetinden son ikisine gönülsüz katılan CHP bir bakıma sırtındaki yükten kurtulurken, elini taşın altına koyma sırası AP temelli muhalefete kalmıştı. Geçen süre zarfında siyasi, ekonomik ve sosyal meselelerin ağırlığı altında en çok ezilen partinin CHP olduğu aşikârken, AP'nin hükümete girmeme tercihi ve son koalisyonu kurma zamanlaması manidardı. Yeni hükümetin nasıl teşkil edileceği aslında çok fazla merak konusu değildi. Bütçe oylaması öncesi zımnî bir anlaşma zaten muhalefet arasında bulunmaktaydı. Bu noktada kimlerin kabinde yer alacağı, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in kabineye girip girmeyeceği merak ediliyordu. İlk koalisyon hükümetinde o dönemki Genel Başkan Ragıp Gümüşpala kabine içinde yer almayarak hem iktidarda hem de muhalefet de kalma stratejisi yürütmüştü. Ancak Demirel'in durumu Gümüşpala'ya göre farklıydı. Demirel istese bile milletvekili olmadığı için başbakan olma şansına sahip değildi. Çünkü Anayasanın 102. maddesine göre hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı tarafından Millet Meclisi üyeleri arasından seçilen birine verilmekteydi. Bu sebeple görevin kime verileceği üzerinde çeşitli varsayımlar ve öneriler kamuoyunda yayılmıştı.

15 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Gürsel Millet Meclisinde grupları bulunan partilerin liderlerini köşke kabul ederek ön görüşmelere başladı. Gürsel koalisyonun nasıl kurulacağı yönündeki bir soruya *“Bugünkü ahvale karşı kurulacak hükümetin dörtlü bir koalisyon hükümeti olması lazım”* diyerek görünen köyü işaret etmişti⁸⁰⁶. Demirel için aranan formüller arasında Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör olarak atanması ihtimali de söz konusuydu. Tabii senatörlerden birinin yurtdışında görevlendirilmesi veya AP'li Adil Ünlü'nün Demirel'e yer açılması için istifa etmesi de gündemdeydi.

Yeni kurulacak hükümetin şu temeller üzerine inşa edileceği belirtilmekteydi: Başbakanın AP içerisinden biri olması, Anayasa düşmanı olarak tanınan kimselerin

⁸⁰⁵ **Akşam**, 14.02.1965.

⁸⁰⁶ **Ulus**, 15.02.1965.

kabineye alınmaması, reformist bir hükümet kurulması, dış politikada değişiklik yapılmaması, 27 Mayıs'ın tartışma konusu olmaması ve partizanlıktan uzak karma ekonomi düzeninin sürdürülmesi⁸⁰⁷. CKMP'nin başbakanın AP'li olması yönündeki ısrarı Cumhurbaşkanı'nın ısrarı üzerine tarafsız bir isme döndü. Gürsel Başbakanlık için Kayseri Bağımsız Senatörü Suat Hayri Ürgüplü veya ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş'ı önerirken, AP'liler de Prof. Dr. İhsan Doğramacıyı önermişti. Muhalefetin hükümeti düşürmekten başka hiçbir konuda ön bir hazırlık yapmadığı Başbakan seçiminde yaşanan tartışmalardan belli olmuştu⁸⁰⁸. Son Havadis'ten Fenik'in köşesinde hükümetin seçim hükümeti olacağını ve yedi buçuk ayda hiçbir şey yapamayacağını belirtmesi de tartışma konusu oldu. Cihad Baban da muhalefetin bunun bilincinde olarak kendilerini bir seçim hükümeti şeklinde tanımladığını, bakanların koltuğuna ve birbirlerine ısınması, teşkilatlarına hâkim olması, geçici bütçenin hazırlanması derken önümüzdeki 9 ayın ülke adına boşa geçeceğinin altını çizmişti⁸⁰⁹.

Yukarıda belirtilen üç adaydan biri olan Ürgüplü nihayetinde Cumhurbaşkanı tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi. Gürsel'in bağımsız, tarafsız aday isteğinin yerine geldiği bu atama çeşitli çevrelerin tepkilerine neden oldu. CHP ve MBK Grubu başbakan seçiminde tutulan yolu eleştirerek demokratik bulmadıklarını ifade ettiler. Bu tercihin nedeni sorgulandığında birçok sebepler sıralanabileceği görülebilir. Partisiz bir başbakanın olması durumunda seçim hükümetinin sorumluluğunun onun üstünde olacağı, koalisyon ortaklarını sorumsuzluğa iteceği varsayılırken, diğer taraftan AP'nin İnönüsüz bir hükümeti idare edebilme becerisine sahip olduğunun kanıtlanamayacağı ve diğer partilerin bunu kullanarak AP'yi yıpratma düşüncelerini gerçekleştiremeyeceği ihtimalleri bulunmaktaydı. Ayrıca AP'nin hükümetin başında olarak seçimlere girme avantajını da yitireceği seçenekler arasındaydı⁸¹⁰.

Bir haftalık hükümete geçiş süreci sonunda 20 Şubat 1965'te IV. Koalisyon hükümeti Suat Hayri Ürgüplü Başkanlığında kuruldu. 22 kişilik kabinedeki partiler arası

⁸⁰⁷ **Milliyet**, 15.02.1965.

⁸⁰⁸ "İlk Günün Ortaya Çıkardıkları", **Milliyet**, 16.02.1965.

⁸⁰⁹ Cihad Baban, "Vasıta Gaye mi Oldu?", **Ulus**, 16.02.1965.

⁸¹⁰ "Tarafsız Başbakan Meselesi", **Milliyet**, 17.02.1965.

paylaşım; 8 AP'li, 4 YTP'li, 4 CKMP'li, 3 MP'li ve 3 dışarıdan atama şeklinde gerçekleşti. Kabine ise şu şekilde teşekkül etti⁸¹¹:

Başbakan	Suat Hayri Ürgüplü (C.S. Kayseri Bağımsız Üyesi)	Adalet Bakanı	İrfan Baran (CKMP, Konya)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yrd.	Süleyman Demirel (TBMM Dışından)	Milli Savunma Bakanı	Hasan Dinçer (CKMP, Afyonkarahisar)
Devlet Bakanı	Hüseyin Ataman (MP, Ankara)	İçişleri Bakanı	İsmail Hakkı Akdoğan (MP, Yozgat)
Devlet Bakanı	Mehmet Altınsoy (CKMP, Niğde)	Dışişleri Bakanı	Hasan Esat Işık (TBMM Dışından)
Devlet Bakanı	Şekip İnal (YTP, Hatay)	Milli Eğitim Bakanı	Nevzat Cihat Bilgehan (AP, Balıkesir)
Ulaştırma Bakanı	Mithat San (YTP, Gaziantep)	Gümrük ve Tekel Bakanı	Ahmet Topaloğlu (AP, Adana)
Sanayi Bakanı	Ali Naili Erdem (AP, İzmir)	Tarım Bakanı	Turhan Kapanlı (CS YTP Sakarya Üyesi)
Ticaret Bakanı	Mustafa Macit Zeren (C.S. AP Amasya Üyesi)	Turizm ve Tanıtma Bakanı	Ömer Zekai Dorman (MP, İstanbul)
İmar İskân Bakanı	Ali Recai İskenderoğlu (YTP, Diyarbakır)	Maliye Bakanı	Mehmet İhsan Gürsan (AP, İzmir)
Köy İşleri Bakanı	Seyfi Öztürk (CKMP, Eskişehir)	Bayındırlık Bakanı	Orhan Alp (TBMM Dışından)
Çalışma Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil (CS AP Bursa Üyesi)	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Mehmet Faruk Sükan (AP,Konya)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Mehmet Turgut (AP, Afyonkarahisar)		

Tablo 8: IV. Koalisyon Hükümeti Kabinesi

⁸¹¹Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C.3, Yay. Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ankara 2013, C.3, s.1944.

MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın bütün ısrarlarına rağmen parti liderlerinden yalnızca AP Genel Başkanı Süleyman Demirel kabineye dâhil oldu. Kabinenin açıklanmasının bir iki gün gecikmesi kabinede anlaşmazlık olduğu dedikodularını beraberinde getirmişti. Ancak bir anlaşmazlıktan çok geçici bütçenin hazırlanması ve Başbakan Ürgüplü'nün hassasiyetlerinin giderilmesi sebebiyle gecikme yaşanmıştı. Yeni hükümetin ancak Mart başında icraata geçeceği düşünüldüğünden devlet işlerinin ve ödemelerin aksamaması için geçici bütçenin mevcut hükümet tarafından hazırlanması gerekiyordu. İkinci mesele ise Başbakanın birlikte çalışacağı arkadaşlarından sunduğu azami şartlar dâhilinde bir protokol imzalamalarını istemesiydi. Söz konusu protokolde;

“27 Mayıs devrimi, Atatürk İlkeleri ve planlı ekonomi düzenine bağlılık meselesi, memurlar arasında özellikle İçişleri teşkilatında revizyona gidilmemesi, Ordu mensuplarına karşı kışkırtıcı davranışların önlenmesi, dinin istismar edilmemesi, aşırı sağ ve sol akımlarla mücadele şekli, toprak reformu, sosyal adalet ve dış politika görüşleri” yer almaktaydı⁸¹².

Daha sonra tamamı kamuoyuna açıklanan 18 maddelik koalisyon protokolünde yukarıdakilerden başka şu hususlara yer verilmişti: İdarede reform yapılması kapsamında personel kanununun çıkarılması, memurların güven içinde çalışması, zirai ve sınaî kalkınmaya önem verilmesi ve bu çerçevede toprak reformunun çıkarılarak uygulanma sürecinin kısaltılması, ekonomi politikalarının karma ekonomi ve planlı kalkınmaya dayanması, sosyal adalet ve güvenliğin daha etkin sağlanması, gençliğin milliyetçi bir eğitimden geçmesinin sağlanması, başta siyasi partiler kanunu olmak üzere anayasanın gerektirdiği kanunların çıkarılması, milli dış politikanın sürdürülmesi, Kıbrıs politikasının uluslararası anlaşmalar çerçevesinde çözülmesi ve emrivakiye izin verilmemesi, muhalefet-iktidar ilişkilerinin düzenlenmesi ve seçimlere huzur, güven içinde gidilmesi. Protokolde belirtilen bu hususlar bir bakıma hükümetin programının da temelini teşkil etmiştir. Ayrıca koalisyondaki partiler arasındaki münasebetlerin sağlıklı olabilmesi için: Başbakanın ve koalisyon partileri liderlerinin iştirakiyle bir komite teşkil edilmesi ve yine benzer şekilde meclislerdeki çalışmanın ahenkli olabilmesi için de grup başkanları ve yardımcılarının içinde bulunan bir diğer komitenin kurulması kararlaştırılmıştı⁸¹³.

⁸¹² “Kabinenin Açıklanması Neden Gecikti”, **Milliyet**, 20.02.1965.

⁸¹³ **Ulus**, 21.02.1965.

Hükümet protokolüne bakıldığında kendisinden önceki İnönü kabinelerinden pek de farklı bir programa sahip olmadığı ilk bakışta görülür. Milliyet bu tutumu büyük bir çelişki olarak görmekle beraber iktidar ya da muhalefet olsun partilerin ortak bir çizgi üzerinde yürümeye başladığının bir göstergesi olarak sevindirici bulurken⁸¹⁴, Ulus'tan Suad ise düne kadar toprak reformunu, sosyal adaleti, Kıbrıs politikasını, Sovyetlerle münasebetleri eleştirenlerin bugün aynı politikaları sürdüreceklerini açıklamalarını hayretle karşıladıklarını belirtmişti⁸¹⁵. Hükümetin ilk günden kendisini bir seçim hükümeti olarak nitelendirmesi penceresinden bakıldığında, kendisine ait müstakil bir programı yürürlüğe koyması zaten beklenemezdi. Öte yandan muhalefette eleştirdikleri her konunun aynı şekilde protokollerde zikredilmesi yeni muhalefet partisi için eleştiri kaynağı olmaktan çok övünç kaynağı olsa gerekti. Elbette CHP kanadından olaya bakıldığında sinir bozucu gibi görülen bu durum siyasetin doğası gereğiydi. Bütün partiler iktidara talip olarak seçimlere dâhil olduklarından her ne suretle olursa olsun hükümet olma fırsatını değerlendirmeleri anlayışla karşılanmalıdır. Ancak işin bir de taktik yönü de vardır. Daha önce izah edildiği üzere bahsi geçen partiler koalisyon kurmaya bir türlü yanaşmazken, seçimlere 7 ay kala sırf bir seçim hükümeti kurmak için hükümeti devirmeleri başka türlü açıklanamazdı. 27 Mayıs sonrası rejimin yerleşmesi, ihtilal girişimleri ve Kıbrıs meselesi gibi buhranlı dönemlerin İnönü hükümetlerinin sırtına yüklenerek düzlüğe çıkılmasına yakın bir dönemde iktidara talip olunması siyasi etik açısından değerlendirilmesi gereken bir husus olarak tarihteki yerini almıştır.

Hükümet programını 26 Şubat'ta Millet Meclisinde Başbakan Suad Hayri Ürgüplü okudu. Program daha öncede belirtildiği üzere açıklanan koalisyon protokolüne uygun olarak hazırlanmıştı ve önceki hükümetlerin bir devamı niteliğindedeydi⁸¹⁶. Sadece ve sadece uygulayıcıları değişmişti. Bu sebeple hükümet programını değerlendirirken hükümetin sözlerinden çok muhalefete geçen CHP'nin hükümet programı hakkındaki görüşleri daha da önemlidir. Anayasa gereği hükümet programının okunmasından iki gün sonra program üzerine görüş bildirmek üzere Meclis yeniden toplandı. CHP Grubu adına bizzat konuşan İsmet İnönü hükümet protokolünde

⁸¹⁴ "Sevindirici Bir Gelişme", **Milliyet**, 21.02.1965.

⁸¹⁵ Faik Suad, "Refah Kabinesi", **Ulus**, 22.02.1965.

⁸¹⁶ **MMTD**, C.36, B.65, 26.02.1965, s.495-504.

belirtilen toprak reformu ile ilgili hususların programda yer almamasını bir eksiklik olarak gördüğünü fakat protokol sözüne güvendiklerini söyledi. Programda gençlikle ilgili “*Gençliği şahsiyet sahibi ve milliyetçi bir ruh içinde yetiştirmek hedefimizdir*” ifadesine karşı çıkan İnönü gençliğinin yeteri kadar şahsiyet sahibi, ilerici ve Atatürk milliyetçisi olduğunu, hükümetin gençlikle münasebetlerini tecrübeler ve vazifeler çerçevesinde düzenlemesi gerektiğini ifade etti. Geri kalan konuşması boyunca ise kendi hükümetlerinin icraatlarını, daha doğrusu savunmasını yapan CHP Genel Başkanı eski hükümete yönelik eleştirilerin haksız olduğunu, siyasi hayatın sert çekişmelere girmemesi için ellerinden geleni yapacaklarını, siyasi partilerin seçimden önce de sonra da büyük meseleler üstünde milletin esenliği için bir araya gelebilmeleri kapısını kapamamalarının altını çizdi⁸¹⁷.

IV. Koalisyon hükümeti görevde kaldığı süre zarfında kabinede birtakım nöbet değişimleri yaşandı. Kabinedeki ilk değişim 31 Temmuz’da Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Ulaştırma Bakanlığı koltuklarında gerçekleşti. İkinci dalga ise Ağustos ayında gerçekleşirken, 10 Ağustos’ta Köy İşleri ve Milli Savunma Bakanları ve 28 Ağustosta da Turizm ve Tanıtma Bakanı koltuklarını devretti. İlk değişim seçim sathına girilmesi nedeniyle Anayasal zorunluluktan gerçekleşmişti. Kabinedeki ikinci değişim ise koalisyon ortağı partilerin kendi iç sorunları nedeniyle idi. 14’lerin yurda dönmeleri sonrası CKMP saflarında siyasete girmeleri ve Alpaslan Türkeş’in CKMP Genel Başkanlığına seçilmesi dengeleri tamamen değiştirdi. Kabinede CKMP saflarından yer alan Milli Savunma Bakanı Hasan Dinçer ve Köy İşleri Bakanı Seyfi Öztürk partideki bu değişime tepki olarak partilerinden istifa ettiler. Böyle bir durumda artık koalisyon ortağı olmadıklarından bakanlık mevkiini işgal etmeleri doğru olmayacağından kabineden de çekildiler. CKMP’den yalnızca bu iki isim değil aynı zamanda eski Adalet Bakanı İrfan Baran, Meclis Başkanvekili Nurettin Ok, eski Genel Başkan Ahmet Oğuz, Afyon Senatörü Rasim Hancıoğlu, Afyon Milletvekili Veli Başaran ve Kütahya Milletvekili Mehmet Kesen de ayrılanlar arasındaydı⁸¹⁸.Kabineye MP’den Turizm ve Tanıtma Bakanı olarak giren Zekai Dorman da Genel Başkanları Osman Bölükbaşı’nın kaprisleri nedeniyle hem partiden hem de bakanlıktan istifa etti ve CHP’ye dahil

⁸¹⁷MMTD, C.37, B.66, 01.03.1965, s.1974-1986.

⁸¹⁸Milliyet, 05.08.1965.

olacağını açıkladı⁸¹⁹. Koalisyon kurulduğundan beri sanki koalisyon içinde değilmiş gibi uyumsuz davranan Bölükbaşı hem kendi partilileri hem de Başbakan ve kabine ile birçok sorun yaşamıştı. Küçükcan'ın ifadesiyle “Koalisyon içi Muhalefet” olan Bölükbaşı TRT'nin tarafsızlığı ile ilgili tartışmaları tırmandırması ve hükümet programını daha ilk günden eleştirmesi yüzünden Başbakan Ürgüplü ile de münakaşaya girmişti⁸²⁰. Bölükbaşı'nın tutumu hükümetin uyumu ve sürdürülebilirliği ile ilgili kamuoyunda soru işaretleri doğurmasına rağmen diğer liderlerin ve kabine üyelerinin sorunu büyütmemeye çabaları sayesinde koalisyon seçimlere kadar sürdürülebildi.

IV. Koalisyon hükümeti mensuplarının ve destekleyicilerinin de her fırsatta dile getirdikleri gibi bir seçim hükümeti şeklinde hareket Ürgüplü hükümeti, 10 Ekim 1965'te yapılan seçimlere kadar geçen 8 aylık dönemde esas sorumluluğu olan ülkeyi güven ve huzur içinde seçime götürme görevini başarıyla tamamladı. Elinde sihirli bir değnek bulunmayan IV. Koalisyon döneminde Türk siyasetinde gözle görülür en büyük hareketlilik 14'lerin yurda dönüp aktif siyaset içinde yer almaları olurken, dış siyasette zaman zaman Kıbrıs sorunu etrafında yükselen tansiyon ve gelişmeler kayda değerdir. Dünün muhalifi bugünün iktidarı olan hükümet dün eleştirdiği ne varsa aynı şekilde sürdürmüştü. Bu hükümetin eleştirilecek en büyük eksikliği ise protokolde sözünü ettiği toprak reformu ile ilgili kanunu bir türlü çıkarmamış olmasıdır. Öte yandan nüfus planlaması ve personel kanununun çıkarılması, yurtdışında çalışan Türkler açısından Almanya ile sosyal güvenlik anlaşmasının imzalanması bu dönemdeki önemli yasama işlemleridir. Ancak bu son koalisyonun en önemli özelliği ise: Muhalefetin ısrarla dile getirdiği “İnönüsüz, CHP'siz” bir hükümetin iş başında olabileceği ve ülkeyi idare edebileceği iddiasını ispatlamış olmasıdır. Bu yönüyle 10 Ekim'den sonra iktidarı devralacak olan AP'nin iktidara sorunsuz geçiş sürecinin tamamlanmasında önemli bir etkisi olduğu kanaatimizce muhakkaktır.

2.3. 1960–1965 DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA

Askeri idare ve koalisyon hükümetleri döneminde dış politikadaki gelişmeler bir önceki döneme nazaran oldukça hareketli geçmişti. 1960-1965 yılları arasında kimisi Türkiye'yi doğrudan, kimisi de dolaylı olarak ilgilendirecek pek çok hadise yaşandı.

⁸¹⁹ *Milliyet*, 21.08.1965.

⁸²⁰ Bilgi Küçükcan, *agt*, s.316.

Soğuk savaş dönemi şartları etrafında gelişen ve değişen dünya siyasetine ayak uydurmaya çalışan Türkiye'nin bu dönemde başını en çok ağrıtan konular Kıbrıs ve Irak'la ilgili olurken, dış dünyada yaşanan: Küba Krizi, Cezayir Meselesi, Çin-Hindistan Savaşı ve Ortadoğu'daki darbeler de Türkiye'yi etkilemişti. Dış siyasette bu gelişmeler yaşanırken içeride de ilk defa dış politika yapımı ve uygulayıcıları ile ilgili yeni bir tartışma gündeme gelmiştir.

27 Mayıs darbesinden sonra bütün dünyanın en çok ilgisini çeken şey darbenin kendisinden çok, Türk dış politikasının değişip değişmeyeceğiydi. İhtilali yapan subaylar kurmak istedikleri yeni yönetimin ayakta kalabilmesi için dış desteğe muhtaç olduklarının bilincinde hareket ederek isteyerek ya da istemeyerek de olsa Türkiye Cumhuriyeti'nin önceden vermiş olduğu bütün taahhütlerinin yerine getirileceğini, Batı Bloğuna, NATO ve CENTO'ya bağlılıklarını hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde ifade etmişlerdi. Bu açıklama aynı dönem içerisinde başka ülkelerde yaşanan darbelerden Türkiye'deki darbeyi ayırtırmaktaydı. Ortadoğu, Afrika, Uzakdoğu ve Latin Amerika'da gerçekleşen darbelerden sonra dış politika söylemleri "Tarafsızlık" yönünde değişim gösterirken, Türkiye'de bir değişiklik olmaması kayda değer bir husus olarak göze çarpar⁸²¹. Bu yaklaşım Türkiye'de hükümetler ve bakanlar değişse de dış politikanın temel ilkelerinin değişmediğinin bir göstergesiydi. Darbe sonrası bir dönem olması hasebiyle bu dönemde sabık iktidarın en çok Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan gizli anlaşmalar⁸²², Bağdat Paktı ve Kıbrıs politikaları eleştiri konusu olmuştu⁸²³. Ancak bu bakış açısının yine aynı dönem içerisinde yavaş yavaş değişmeye başladığı net bir şekilde görülür. 1960'lı yıllara gelene kadar Türkiye'de süregelen dış politika inşası, uygulanması ve siyasi tasarruflar genelde milli birlik ve beraberlik çerçevesi içinde iktidar ve muhalefetin ortak tutumu şeklinde tezahür etmiştir. Bu tutumun her zaman olumlu sonuçlar vermediği DP döneminde uygulanan Ortadoğu ve Kıbrıs politikalarında açık bir şekilde görülmüştü. Bilhassa muhalefetin başlangıçta takındığı tutumun, bu politikanın sonuçlarının olumsuz olmasıyla tam tersi yönde

⁸²¹ F. Edip Çelik, "Tarafsızlık Konusunda", **Akşam**, 11.09.1960.

⁸²² Dışişleri Bakanlığı'nın 1967'de yaptığı açıklamaya göre Amerika'yla 54 anlaşma yapılmıştır. Bunlardan 3'ü 1950 öncesinde CHP iktidarında, 31'i DP iktidarında ve 20'si de MBK ve Koalisyon hükümetleri döneminde imzalanmıştır. Resmi açıklama 54 olmasına rağmen bunun 100'e yakın olduğu tahmin edilmektedir. Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih 1960-1980", **Türkiye Tarihi 4**, Cem Yay, İstanbul 2002, s.282.

⁸²³ Cihad Baban, "Dış Politikamızın Açık Yolu", **Ulus**, 02.01.1963.

seyretmesi politika üretme noktasında parlamentoyu kısırlaştırarak bir yapının doğumuna yol açtığı görülür. Bu söylem ayrıca muhalefetin politika üretmeksizin bekle-gör taktiği seyretmesine de yol açarak bir başka zafiyeti doğurduğu da iddia edilmektedir⁸²⁴. Dış politika konuları ne basında ne de Meclis'te tenkit edilmeksizin yalnız ve yalnızca Dışişleri Bakanlığının mesuliyetinde ve onlar ne yaparsa doğru yapar fikri etrafında gelişmekteydi. Türel, bu yaklaşımlara karşı çıkarak, siyasetçilerin yalnız iç politikaya enerji harcamalarını, basının ilgisiz tutumunu ve dünyanın geçirmekte olduğu değişim-dönüşümün kamuoyuna aktarılmamasını oldukça sakat bir anlayış olarak kabul etmekte, yeni Türkiye'nin dış politika konularında da çok sesli bir yapı oluşturması gerektiğini haklı olarak vurgulamaktaydı⁸²⁵.

Bu çerçevede teşkilata yönelik eleştiriler de yapılmıştı. Hekimoğlu Dışişleri Bakanlığı teşkilatında revizyona gidilmesi gerektiğini, işini düzgün yapmayan elçilerin değiştirilmesini, adı sanı duyulmayan ülkelerdeki elçiliklerin kapatılarak bölge uygulamasına gidilmesinin tasarruf sağlayacağını önermiştir⁸²⁶. Aynı konuya değinen Çelik de benzer görüşleri savunarak: birbirine yakın ülkelerdeki elçiliklerin tek bir yerde toplanmasını ve gelişen iletişim imkânları nedeniyle yurtdışı misyonlarda görevli personele olan ihtiyacın azaldığını, dolayısıyla buradan da bir kesintiye gidilebileceğini belirtmiştir⁸²⁷. Yine dış politika yapıcılarının ve dış temsilciliklerde bulunanların Türkiye'nin çıkarlarından ve gerçeklerinden bihaber oldukları bu nedenle göreve gitmeden önce ülkenin farklı kesimlerinde görev yapmaları gibi öneriler dahi gelmekteydi⁸²⁸. Bunlar 1960 öncesi ifade edilmeyen tabular arasındaydı. Tartışmaların bu boyutlara gelmesinde Yön dergisinin dış politikayı, iç politikanın bir uzantısı olarak görmesi ve az gelişmişlik ile bağımlılık teorileri etrafında ele alması etkili olmuştu. Yöncülere göre; dış politikanın milli bir politika olduğu, partiler üstü bir nitelik taşıdığı ve siyasal yönelimleri farklı olsa da herkesin üzerinde hemfikir olduğu iddiası dış politikanın tartışılmasında ve farklı ufukların olduğunun farkına varılmasında etken olmuştu⁸²⁹. TİP, Forum ve Yön gibi gruplar dış politikaya yönelik eleştirilerini çekingen

⁸²⁴ Mümtaz Soysal, **Dış Politika ve Parlamento**, Sevinç Matbaası, Ankara 1964, s.237-245.

⁸²⁵ Nihat Türel, "Dış Politikasız İç Politika", **Son Havadis**, 02.09.1960.

⁸²⁶ Müşerref Hekimoğlu, "Gelenek Değişikliği Lazım", **Akşam**, 16.07.1960.

⁸²⁷ F.Edip Çelik, "Yurtdışındaki Görevler", **Akşam**, 16.07.1960.

⁸²⁸ Müşerref Hekimoğlu, "Hariciyeciler ve Anadolu", **Akşam**, 02.08.1960.

⁸²⁹ Mert Dikici, **Yön Dergisi ve Türk Dış Politikası**, (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul 2007), s.165.

bir dille yapmak durumunda kalarak doğrudan Batı'yla ilişkileri eleştirmekten kaçınmışlar, bunun yerine “Bağlantısızlar” seçeneğinin de değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdi⁸³⁰. Süreç içinde yaşanan hadiseler Türk solunun bu yaklaşımının doğruluğunu ortaya çıkarırken bir taraftan da dış politika geleneğinin solu dönüştürüp daha milliyetçi bir söylemle siyasette kendisine yer bulmasını sağladığı söylenebilir.

2.3.1. Müttefiklere Sarsılan Güven: Kıbrıs Meselesi

Bilindiği üzere XVI. yy'da Türk hâkimiyetine giren Akdeniz'in üçüncü en büyük adası olan Kıbrıs, yaklaşık üç asır Türk hâkimiyetinde kaldıktan sonra 1878'te başlayan süreçle dönemin süper gücü Büyük Britanya İmparatorluğu'na devredilmişti. Adayı kaybetme süreci Birinci Dünya Savaşı ve ardından Anadolu'da gerçekleşen Türk Milli Mücadelesi ardından son bulmuş ve Lozan Anlaşması'nın imzalanmasıyla Kıbrıs, Misak-ı Milli sınırları dışında kalmıştır. Böylece Kıbrıs'ta 1914 tarihinden itibaren fiili olarak uygulanmakta olan ve 1920 tarihinde Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin de tanımış olduğu adadaki İngiliz egemenliği, Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi ile hukukileştirilmiş, İngiltere, 1924 yılında onayladığı bu antlaşmadan sonra 1925'te Kıbrıs'ı İngiliz Kraliyet sömürgesi olarak ilan etmiştir⁸³¹. Adanın İngiliz hâkimiyetine girmesi Yunanlılar ve Rumlar arasında uzun yıllardır gelişen Megali İdea fikrinin gerçekleşmesi yönünden büyük bir umutla karşılanmıştır. Megali İdea; Yunanca "Büyük Fikir", "Büyük Ülkü" anlamına gelmektedir. Yunan hedefleri olarak belirlenen Megali İdea, bir bakıma; 1798'den itibaren bu ideal peşinde koşan Yunanlıların emperyalist politikalarının amacıdır. Yunanlıların Megali İdeası; İstanbul'un merkezini oluşturduğu Bizans-Yunan İmparatorluğu'nun canlandırılması, Doğu Roma İmparatorluğunun topraklarının Yunan Krallığı'na katılması düşüncesi olarak canlı tutulmaya çalışılmış ve her fırsatta Yunan yetkililerin ajandalarında yerini almıştır⁸³². Türkiye'nin Lozan Antlaşmasıyla Kıbrıs üzerindeki haklarını İngiltere'ye bırakması sonrası adada yaşayan Türkler yoğun bir şekilde anavatana göç etmeye başladılar. Bu süreçte Rumlar ise Enosis fikrinden vazgeçmeyip örgütler kurup, silahlanarak adadaki İngiliz idaresinin son bulacağı ümidindeydiler. 1931'de gerçekleşen Rum isyanı

⁸³⁰ Melek Fırat, *age*, s.283.

⁸³¹ Dilek Yiğit Yüksel, “Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII/18–19, 2009, s.166.

⁸³² Oğuz Kalelioğlu, “Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, *AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, S.41, s.108.

sonrasında İngilizler adada adeta bir sıkıyönetim uygulamışlar, bu çerçevede gerek Türklerin gerekse de isyanın müsebbibi olan Rumların faaliyetlerini engellemeye çalışmışlardır⁸³³. Önce İngilizler ve Türklerin adadan atılması ve ardından Yunanistan'a ilhakı Kıbrıslı Rumların birincil amacı durumundaydı. Bu çerçevede en ciddi ilk girişimlerini 1931 yılında gerçekleştiren Rumlar⁸³⁴, 1947'de Yunan Parlamentosu'nun aldığı birleşme kararı ve 1950'de yapılan sözde referandumla Enosis'e bir adım daha yaklaştıklarını düşünmekteydiler⁸³⁵. Büyük Britanya İmparatorluğu'nun İkinci Dünya Savaşı dekolonizasyon sürecine girmesi Kıbrıs'ta da etkilerini göstermişti. 1947–1948 de İngiltere'de iktidarda yer alan İşçi Partisi Hükümeti, Kıbrıs için dikkate değer bir anayasa teklifinde bulunma kararı aldı. 1948 yılında yapılan yeni anayasa “self-government” ilkesini büyük ölçüde karşılıyor olmasına rağmen Rumların Enosis isteklerini görmezden gelmekte, bu da tabii ki Rum Kilisesi tarafından kabul edilmemekteydi⁸³⁶. Yaşanan çatışmalı süreçten sonra: uluslararası barışı tehdit eden soruna taraf olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere 1959–1960 da Zürih ve Londra'da bir araya gelerek yaptıkları anlaşma ile adanın taraf devletlerden birinin egemenliğinde kalması veya bölünmesi yahut bir devlete katılması yerine, bağımsız bir devlet olarak uluslararası camiaya katılmasını kabul ettiler⁸³⁷.

DP döneminde yapılan bu anlaşma sonucu 15 Ağustos 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin resmen ilanı 27 Mayıs idarecilerinin Türkiye'nin başında olduğu bir döneme denk geldi. Konuyu köşesine taşıyan Çelik, önceki dönemlerdeki “Kıbrıs politikasızlığını” eleştirdiği makalesinde, taksim ve ilhak politikalarının uygulanmasının hayalperestlik olduğunu, dünyanın ilhakı yeni savaşların çekirdeği olarak görmesi ve Almanya, Kore, Çin Hindi gibi yerlerdeki taksim uygulamalarının başarısızlıkları ortadayken bunların uygulanmayacağını, Kıbrıslı Türklerin azınlık olarak haklarının korunması ve en önemlisi de kültürel gelişimlerinin sağlanmasının en mühim konu olduğunu belirtmiştir. Politik egemenliğe giden yolun ekonomik ve kültürel

⁸³³ Sabahattin İsmail, **İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaları**, KTMD, Lefkoşa 1997, s.287.

⁸³⁴ Sabahattin İsmail, **Kıbrıs Üzerine Bildiriler**, Lefkoşa 1998, s.19.

⁸³⁵ Kemal Arı, “1974 Kıbrıs Barış Harekâtında Türk Kamuoyu ve Psikolojik Desteği”, **I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu 21–23 Kasım 2008**, Ankara, s.195.

⁸³⁶ Edward Johnson, “Britain and The Cyprus Problem at The United Nations 1954–1958”, **The Journal of Imperial and Commonwealth History**, 28:3, 2000, s.114.

⁸³⁷ A. Füsün Arsava, “Kıbrıs Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, **AÜ SBF Dergisi**, Vol. 51, No.1, 2008, s.43.

egemenlikten geçtiğini belirten yazar, o nedenle bu konuya ayrı bir önem verilmesini istemiştir⁸³⁸. Garantörlük anlaşmaları çerçevesinde Türk askerinin Kıbrıs'ta konuşlanması bölgede yaşayan Türkler için büyük bir güvence olurken, Türkiye Cumhuriyeti de ilk Kıbrıs Elçisi olarak Emin Dirvana'yı Lefkoşa'ya atadı⁸³⁹.

Cumhuriyetin ilk dönemleri adada yaşayan her iki taraf için sakin geçse de Rum Komünistlerin AKEL Partisi etrafında propaganda faaliyetlerini arttırdığı buna karşılık adadaki Türk gazetecilerinin ve aydınlarının durumun farkında olarak kamuoyunu bu tür faaliyetlere karşı uyarmak için canla başla çalıştığı aktarılmaktaydı⁸⁴⁰. İlk iki yıllık sürede ufak tefek olaylar haricinde asayiş yönünden bir sıkıntı yaşanmamasına rağmen Rumların Enosis isteklerinden vazgeçtiklerine dair herhangi bir işaret de yoktu. Bu sessiz dönem 1962 Mart ayına kadar sürdü. Türkiye'nin kendi iç meseleleri ile boğuştuğu, 22-23 Şubat darbe girişiminin önlendiği bir dönemde Kıbrıs'ta bulunan Ömeriye ve Bayraktar Türk camilerine yapılan bombalı saldırılar yaşanacak gelişmelerin habercisi niteliğindedi⁸⁴¹. Olaydan iki ay önce yaptığı açıklamada yaşanacakları önceden tahmin eden Dr. Fazıl Küçük EOKA'nın yapacağı saldırılar için önlem alınması gerektiğini, Rumların Yunanistan destekli silahlanmaya devam ettiklerini açıklamıştı⁸⁴². Belediyelerin sınırlarının belirlenmesi ve temsilcilerinin seçimi ile ilgili birtakım anlaşmazlıklar adadaki tansiyonu yükseltmişti. Makarios'un tutumunun Kıbrıs Anayasa'sına, Zürih ve Londra anlaşmalarına aykırı olmasına rağmen Türk tarafının itidali elden bırakmayarak ve anlaşmalara bağlılığını dile getirdiği görülür⁸⁴³. Bombalama olaylarından sonraki süreçte Yunanistan Dışişleri Bakanı Avaroff ve Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios Türkiye'ye resmi ziyaretlerde bulundu. Türkiye her iki görüşmede de yukarıda belirtilen hassasiyetini dile getirmişti. Ancak Türkiye'nin içinde bulunduğu siyaseten çalkantılı durumdan faydalanmak isteyen Rum kesimi anayasal güvence altına alınmış olan belediyelerin ayrı idareler

⁸³⁸ F. Edip Çelik, "Kıbrıs Cumhuriyeti'ne Selam", **Akşam**, 16.08.1960.

⁸³⁹ **Akşam**, 17.08.1960.

⁸⁴⁰ Resuhi Akdikmen, "Kıbrıs'a Dair", **Son Havadis**, 12.09.1960.

⁸⁴¹ **Ulus**, 26.03.1962.

⁸⁴² **Milliyet**, 18.01.1962.

⁸⁴³ Türkiye'nin bu dönemdeki tutumu adada müfrit gruplara rağmen iki cemaatin bir arada yaşamasının teşvik edilmesi üzerineydi. 1962 Nisan'ında sunulan bir raporda bilhassa komünist faaliyetlerin Türk-Yunan ilişkilerini bozmak suretiyle Kıbrıs'taki ayrışmayı körüklemeye çalıştığı ifade edilmişti. Raporu tarafların takınması gereken tutum şu şekilde belirtilmişti: "Türkiye ve Yunanistan'ın mutedil ve makul Kıbrıslıları bu istikamette harekete geçmeğe teşvik ve teşçi etmeleri müşterek menfaatlerimiz icabıdır." **BCA**, 30.1.0.0/63.389.3.

şeklinde yönetilmesi ilkesini çığneyerek Türk Belediye Meclislerinin varlıklarına son vermek istiyordu. Birleştirilmiş yönetimin hizmet kalitesini arttıracığı gerekçesiyle böyle bir uygulamaya gidildiğinin açıklanmasına rağmen önceki dönemki uygulamalarda Türk tarafının ne derece mağdur edildiği hafızalarda tazeliğini koruyordu. Türk cemaati bu sebeple anayasanın kendilerine tanıdığı bu hakkı kaybetmek istememekteydi⁸⁴⁴.

Kıbrıs meselesinin ilk patlak verdiği tarihlerde Türk kamuoyu verdiği tepkiyi, 1960'ın ortalarında yeniden göstermesini bilmişti. Özellikle üniversite öğrencilerinin düzenledikleri protestolardan Türkiye ziyareti sırasında Makarios'ta nasibine düşeni aldı. Devlet erkaniyla görüşmelerini sürdüren Makarios'un ziyaretleri süresince birtakım protestoların yapılması sebebiyle konvoy güzergahlarının ana caddelerden ara yollara değiştirildiğini belirten Göksel, böyle bir tutumun yakışsız olduğunu, ne olursa olsun ülkeye gelen bir devlet başkanının taşkınlık yapılarak protesto edilmesinin tasvip edilemez olduğunu vurgulayarak, bu tür hareketlerin hem Türkiye'yi hem de Kıbrıslı soydaşları zor durumlara düşürebileceğinin altını çizmişti⁸⁴⁵. Durumdan istifade etmek isteyen Rum Kesimindeki bazı gazeteler protestoları Makarios'a linç girişimi şeklinde vermişlerdi.

Kıbrıs'ta yaşananlar Türkiye'de de yankı bulmuştu. 7 Ocak 1963'te Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Dr. Fazıl Küçük'ün Türkiye ziyareti Kıbrıs konusunun Mecliste görüşüleceği bir zamana denk getirilmişti. Küçük'ün Türkiye temasları sonunda yayınlanan ortak bildiri: Türk hükümetinin anlaşmalara ve anayasaya atfettiği büyük önemin altı çizilerek sorunun anayasaya uygun bir şekilde çözüleceğine olan inançlarını belirttiler⁸⁴⁶. Heyetler arası müzakerelerde adaya ekonomik yardımda bulunulması talep edilmiş, bunun için DPT yetkililerinin yakın zamanda adaya giderek incelemelerde bulunacakları ve Türk devletinin banka kredileri haricinde bir yardımı olacağı kaydedilmiştir. Kıbrıs'taki belediyeler sorununa değinen Dışişleri Bakanı Erkin şunları söyledi:

⁸⁴⁴ "Kıbrıs'taki Yeni Buhran", **Milliyet**, 02.01.1963.

⁸⁴⁵ H.A. Göksel, "Kalashoriste", **Ulus**, 25.11.1962.

⁸⁴⁶ **Milliyet**, 12.01.1963.

“Anayasada bu durumda çeşitli müracaat yolları var. Esasen bir ihtilafın zuhur etmemesi gerekir. Çünkü ortada bir anayasa var. Bu anayasaya Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı da imza koymuştur.”⁸⁴⁷.

Mecliste yapılan oturumda Kıbrıs konusu hakkında bilgi veren Dışişleri Bakanı: adada son yaşanan gelişmelerin anayasanın temel ilkelerine aykırı olduğunu, amme hizmetlerine katılım, Kıbrıs Ordusunun oluşturulması ve belediyeler kanununun ihtilafli meseleler olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti’nin antlaşmalara aykırı fiili bir duruma adada izin vermeyeceğini, hükümetin taviz vermeyeceğinin altını çizmiştir⁸⁴⁸. Mecliste dış politika ile ilgili yapılan hususi oturumda söz alan CKMP, YTP ve AP’li vekiller milli bir dış politikanın her daim destekleneceğini fakat izlenecek yolların farklı olabileceğini, şahsiyetli, kararlı bir dış politika takip edilmesini tavsiye etmişlerdi. Uluslararası anlaşmalarda Türkiye’nin verebileceği bütün tavizleri verdiği, bundan sonra mevcut anlaşmalar çerçevesinde adadaki Türklerin haklarının korunması gerektiği vurgulanmıştı⁸⁴⁹.

Bu süre zarfında Kıbrıs hükümetinin belediyelerle ilgili karara karşı açılan dava sonucu Kıbrıs Anayasa Mahkemesi oy çokluğuyla hükümetin belediyeleri birleştirme konusunda aldığı kararı hükümsüz kıldı⁸⁵⁰. Mahkemenin bu kararı almasına rağmen Rum idareciler kararı uygulamaya koymaksızın Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlardan adeta istifade etmek istercesine tutumlarını daha da uzlaşmaz kılmışlardı. 1962 yılındakine benzer bir sürecin yaşandığı bu tarihlerde Türkiye’de Talat Aydemir ve arkadaşlarının bir başka darbe girişiminde bulunmuş olması Türkiye’nin itibarını sarsan bir durum yaratmıştı. 1960-1963 yılları arasında yaptığı bütün konuşmalarda Enosis hayaline vurgu yapan Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios bu amaçla EOKA’nın bütün ileri gelenlerini adada önemli noktalara yerleştirirken, öte yandan silahlanmayı da hızlandırmıştı. Bu çerçevede devreye sokulan Akritas Planı adadaki Türkleri yok etmek üzere inşa edilmişti⁸⁵¹. 1963 Noel’inde başlayan kanlı saldırılar ve

⁸⁴⁷ **Ulus**, 09.01.1963.

⁸⁴⁸ **Ulus**, 10.01.1963.

⁸⁴⁹ **MMTD**, C.11, B.28, 10.01.1963.

⁸⁵⁰ **Milliyet**, 26.04.1963.

⁸⁵¹ Ulvi Keser, “21 Aralık 1963 Kanlı Noel Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.XI, S.23, 2011 Güz, s.97.

Türklere karşı yapılan katliamlar artık adada iki toplumun bir arada yaşama şansını ortadan kaldırmıştı⁸⁵².

1963 yılının sonlarına doğru Rumların Türklere karşı saldırılarında bariz bir artış yaşanması, yönetimin bunlara engel olmaması, Türkiye'nin garantörlük haklarının kaldırılacağı bir anayasa değişikliği yapılacağı iddiaları gerginliği had safhaya getirmişti. Türkiye'de yapılan tartışmalar hükümetin konu üzerinde yeterli çabayı harcamadığı yönündeydi. AP, hükümeti ve Başbakan İnönü'yü gerekli tedbirleri almada geç kalmak, durumu hafife almak ve halkı konu hakkında yanlış bilgilendirmekle suçlamaktaydı. Hükümetin kararsız ve tereddütlü politikaları nedeniyle haklı bir davanın zaafa uğratıldığını belirten AP, hükümeti Kıbrıs politikasını açık bir şekilde duyurmaya çağırılmıştı⁸⁵³. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala Kıbrıs'ta yaşanan olaylar üzerine 28 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Gürsel'e yazdığı mektupta: taksim tezini desteklediklerini belirtirken, hükümetin muhalefetten bilgi sakladığından şikayet etmişti⁸⁵⁴. Aynı şekilde Başbakan İnönü'ye de mektup yazan ana muhalefet partisi lideri şu sözlerle sitem etmişti:

“Kıbrıs mevzuunda kati ve enerjik bir davranış içerisine girecek her hükümeti Adalet Partisi bilakayt ve şart desteklemek kararındadır. Ancak hükümetin ve bilhassa onun başkanının memleket ve dünya çapındaki böyle vahim bir hadisede ana muhalefet partisinin görüşlerini tespit zmnında istişarelerde bulunmasını şimdiye kadar büyük bir hüsnü niyet halesi içinde beklediğimiz halde maalesef bizimle en ufak bir temas teşebbüsünde dahi bulunulmamıştır.”⁸⁵⁵

Ana muhalefetin bu sözleri II. İnönü hükümetinin programında Kıbrıs mevzusuna yeterince yer verilmemesi üzerine idi. Bu çerçevede 1960-1965 yılları arasında kurulan hükümet programlarında meseleye nasıl yaklaşıldığını açıklamakta fayda vardır. Darbe sonrası kurulan MBK hükümetinin programında: Kıbrıs meselesinin anlaşmalar neticesinde halledilmesi ve Yunanistan'la ilişkilerin rayına girmesi nedeniyle duyulan memnuniyet dile getirilirken, Kıbrıslı Türklerin artık başı dik, güvenle ve arkalarında Türkiye'nin desteğini her zaman duyacak bir şekilde

⁸⁵² Kıbrıs ve EOKA hakkında yazılan bir raporda; Makarios'un saldırıların zamanlaması açısından 1963 yılını seçmesinin nedeni olarak, bu tarihte ABD'de yapılacak Başkanlık seçimi nedeniyle Washington'un çekingen bir tutum takınacağını düşünmesi yatmaktadır. Öte yandan Rusların desteğini de tam olarak sağlamasının da bir başka etken olduğu dile getirilmektedir. **BCA**, 30.1.0.0/64.394.29.

⁸⁵³ **MMTD**, C.24, B.23, 02.01.1964.

⁸⁵⁴ **Hükümet Buhranı, Hükümet Teşkili, Hükümet Programı ve Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi**, Ankara 1964, s.42-43.

⁸⁵⁵ **Hükümet Buhranı, Hükümet Teşkili, Hükümet Programı ve Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi**, Ankara 1964, s.44.

yaşayacakları ifade edilmişti⁸⁵⁶. MBK'nın idareyi sivillere devri sonrası kurulan CHP-AP hükümetinin programında da henüz ilişkilerin gerginleşmediği bir evrede Kıbrıs'la ilgili sadece şu ifade yer almaktaydı:

“Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki özel bağlar malumdur. Samimi dileğimiz, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin mevcut anlaşmalar dairesinde sükun ve ahenk içinde bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırmasıdır. Kıbrıs'ın bu gayretlerini ve bölgemizin barış ve istikrarına yararlı faaliyetlerini yakın bir ilgi ile takip edeceğiz.”⁸⁵⁷

İlk iki programda temelde farklı herhangi bir ifade yer almazken, 1962'nin başlarında Ada'da su yüzüne çıkmaya başlayan gerginliklerin II. Koalisyon hükümetinin dış politikasını açıkladığı hükümet programında yer alması beklenirdi. Ancak 2 Temmuz 1962'de okunan programda Kıbrıs bahsi diğerlerinde daha az yer bulmuştu. Programda sadece Kıbrıs'ın Türkiye'nin Yunanistan ve İngiltere ile olan ilişkilerinde etken bir konu olduğundan bahisle, bölgenin barış ve istikrarı için önemi belirtilmişti⁸⁵⁸. II.'nin yıkılıp, III. Koalisyon hükümetinin kurulduğu tarihler arası Kıbrıs'ın tarihinde onarılmaz yaralar açan hadiselerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Yukarıda da sıklıkla üzerinde durulduğu üzere Kıbrıslı Rumlar Türkiye'deki iç siyasi çekişmelerin ve kavgaların her tırmandığı anda Kıbrıs'ta yeni bir hamle yaparak Ada'daki baskılarını ve hâkimiyet alanlarını arttırmaya çalışıyorlardı. Türkiye'deki hükümet buhranının son bulmasına yakın bir dönemde cereyan eden Kanlı Noel hadisesi ve buna benzer cinayetler Kıbrıslı Türkleri yıldırarak adadan kaçırmak amacındaydı. III. Koalisyon hükümetinin Başbakanı olan İsmet İnönü işte böyle bir ortamda Bağımsızlar ve dışarıdan YTP'nin desteklediği “azınlık” diye tanımlanabilecek bir güçle iktidarda idi. Başbakan hükümet programında: yaşanan hadiselerden genel olarak bahsettikten sonra, Türkiye'nin her zaman yaptığı gibi antlaşmalara bağlı kaldığını, her türlü barışçı yolları denediği, nihayetinde garantörlük haklarını kullanmaktan çekinilmeyeceğinin ifade edilmesi sonucu adada ateşkesin sağlandığı belirtilmekteydi⁸⁵⁹. Hükümet giriştiği bu mücadelede muhalefetin görüşlerinin aksine kamuoyunun da desteğini sağlamıştı. Gerek Kıbrıs'tan gerek yurtiçi gerekse de yurtdışı gelen telgraflar hep bu meyandaydı. Kayserili öğretmenler “Kıbrıs'taki masum Türk halkına Rum barbarlarca yapılan

⁸⁵⁶ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanağı, B.2, 11.07.1960, s.4.

⁸⁵⁷ MMTD, C.1, B.13, 27.11.1961, s.124.

⁸⁵⁸ MMTD, C.6, B.108, 02.07.1962, s.160.

⁸⁵⁹ MMTD, C.24, B.20, 30.12.1963, s.44.

alçakça tecavüz ve saldırılar karşısında hükümetimizin aldığı tedbir enerjik ve soyuna yakışır hamlesini” desteklediklerini, gerekirse orduda vazife almaya hazır olduklarını ifade etmişti. Antakya Türk Ortodoks Cemaati de göndermiş olduğu başka bir telgrafta:

“Kıbrıs’taki Türk kardeşlerimizin korunması ve davalarının halli yolunda siz büyüklerimiz ve hükümetimiz tarafından alınan cesurane kararları ve takdire şayan tutumu bütün kalbimizle desteklediğimizi ve Kıbrıslı Türk kardeşlerimize maddi ve manevi her türlü yardım yapmaya hazır”⁸⁶⁰.

olduklarını bildirmişlerdi. Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kuruluşundan Kanlı Noel hadiselerine kadar geçen sürede Türkiye’de kurulan 4 hükümetin programlarında Kıbrıs’la ilgili bahisler bu şekilde idi. Başbakanın belirttiği gibi Türkiye’nin ultimatom vermesi, Türk jetlerinin ada üzerinde uçuşa başlamaları, adadaki Türk garnizonunun kışladan çıkararak Türkleri korumak üzere Lefkoşa’nın Türk kesiminde mevzilenmesi sonucu ateşkes kabul edildi ve Lefkoşa’yı ayıran “Yeşil Hat” üzerinde bir anlaşmaya varıldı. Bir taraftan Makarios BM Güvenlik Konseyi’ne Türkiye’yi Kıbrıs’ın içişlerine müdahale ettiği gerekçesiyle şikayet ederken, diğer taraftan garantör devletlerin iki toplumun mümessilleriyle Londra’da toplanmalarına karar verildi. 03 Ocak 1964’te toplanan konferans tarafların uzlaşamamaları nedeniyle 31 Ocak 1964’te dağıldı⁸⁶¹. Türk Hükümetinin amacı sorunu ilk olarak garantör devletlerin arasında güvenliği sağlayacak şekilde halletmek, olmazsa BM Güvenlik Konseyine taşınmasıydı⁸⁶². Uyuşmazlığın devamı üzerine toplanan Konsey, 4 Mart’ta açıkladığı kararında; tarafların durumu vahimleştirecek tutumlardan kaçınmalarını isterken, bir barış kuvvetinin kurulmasına ve bir arabulucunun atanmasına karar vermişti. Arabulucu

⁸⁶⁰ Bu telgraflardan Bosna, Hersek ve Sancak Müslümanlarından Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’e yazılan en güzel örneklerdendir. Bosna, Hersek ve Sancak Müslümanları İcra Komitesi adına Genel Sekreter Derviş Şehoviç, hükümetin Kıbrıs Türkünü korumak için ortaya koyduğu çabaları takdirle karşıladıklarını belirtmiş ve şu sözlerle davaya destek olmak istediklerini ifade etmişti: “Kıbrıs’taki din kardeşlerimize gönüllü olarak iltihak etmek ve iflah olmaz şoven haydutlar ile kara tethis unsurlarına karşı beraberce çarpışmak üzere şimdiye kadar teşkilatımız azaları tarafından 2000 müracaat yapılmıştır. Lütfen durumu Kıbrıs’taki mes’ul Türk liderlerine duyurmanızı ve ezeli düşmanlarımızın bu hainane taarruzları ile hayatlarını kaybeden bütün masumlara kardeş taziyetlerimizin iletilmesini rica ederiz.” **BCA**, 30.01.0.0/40.236.20.

⁸⁶¹ Rıfat Uçarol, **age**, s.754.

⁸⁶² Güvenlik Konseyi Toplantısı’yla ilgili Türkiye’ye gönderilen raporda Genel Sekreter U Thant’ın yukarıda belirtilen karar öncesinde hummalı bir çalışmaya giriştiği belirtilirken İngiliz ve Rumların görüşlerinin şu şekilde olduğu söylenmişti: “İngiliz Görüşü: Birleşmiş Milletlere karşı sorumlu bir kuvvetin Kıbrıs’a gönderilmesi. Barış Kuvveti adada kaldığı müddetçe Türkiye, Yunanistan ve İngiltere’nin Garanti Anlaşması’nın kendilerine verdiği yetkileri kullanmaktan vazgeçmesi. Rum Görüşü: Kıbrıs’a gönderilecek askeri kuvvetin doğrudan doğruya Güvenlik Konseyi emrinde olması. Bu kuvvetin sadece dahili emniyet ve asayiş korumakla kalmayıp adanın toprak bütünlüğü ve istiklalini de muhafaza etmesi. Garanti Anlaşması, İttifak Anlaşması, Londra ve Zürih muahedelerinin iptali.” **BCA**, 30.1.0.0/71.452.4.

olarak Finlandiyalı diplomat Tuomioja'nın atanmasına karşılık, ne barış gücü ne de arabulucu adada güvenliği sağlayamazken, adada Türklere karşı saldırılar devam etmişti⁸⁶³.

Bu saldırılara karşı bir hamle yapan Türkiye, Yunanistan'la 1930 yılında imzalanmış olan "Türk-Yunan İkamet, Ticaret ve Seyrüsefain Mukavelesi"ni 16 Mart 1964'te feshettiğini duyurdu⁸⁶⁴. Karar 17 Mart 1964 tarihli Resmi Gazete'de yayınlandı⁸⁶⁵. Bu hareket sıradan bir ticaret anlaşmasının feshinden çok öte anlamlar taşıyordu. Anlaşmaya dayanarak Türkiye'de ticari faaliyetlerde bulunan Rumların anlaşmanın yenilenmemesi halinde 6 ay içinde Türkiye'yi terk etmesi anlamına gelen bu fesihten yaklaşık 12 bin Rum'un etkileneceği tahmin ediliyordu⁸⁶⁶. Mütakabiliyet esasına göre Yunanistan'a da benzer haklar tanınmasına rağmen Yunanistan'da daha çok küçük esnaf veya çiftçi konumunda olan 3 bin civarında Türk'ü etkilemesi bekleniyordu. Buna karşılık Türkiye'deki Rumların ise büyük şirketlere sahip oldukları da bir başka gerçektir⁸⁶⁷. Anlaşmanın iptali üzerine Yunan tarafı yaptığı açıklamada tansiyonu düşürmeye çalışarak aşağıdaki açıklamayı yaptı:

"Kıbrıs meselesi sukün, iyi niyet ve sabır isteyen bir davadır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki konular ise bunun dışında ve daha üstün menfaatler açısından mütalaa edilmelidir. Bu itibarla Türk-Yunan münasebetleri ancak soğukkanlılık muhafaza edildiği ve Kıbrıs meselesinin tesiri altında bırakılmadığı takdirde kazançlı çıkacaktır"

Atina'da yayınlanan "To Vina" gazetesi yazarlarından Kiriakidis anlaşmanın feshiyle Türk-Yunan dostluğunun hiç olmazsa kağıt üzerindeki son kalıntısının da böylece yıkıldığını, Atatürk ve Venizelos'un belki de kemiklerinin sızladığını, fakat bu

⁸⁶³A. Suat Bilge vd, **age**, s.400-410.

⁸⁶⁴**Milliyet**, 17.03.1964. Anlaşmanın bazı önemli maddeleri şöyledir: Türkiye'deki Yunanlılara Türklere fazla vergi, resim ve başka mükellefiyet yüklenemez. Yunan gemileri ve tüccarları Türkiye'nin herhangi bir yabancı devletin tüccar ve gemilerine tanıdığı imtiyaz, müsaade ve muafiyetlerden şartsız ve tavizsiz olarak istifade ederler. Türkiye'deki Yunan şirketleri mahkeme masraflarından kefalet akçesinden muaf tutulurlar. Yunan şirketleri Türkiye'de faaliyetlerinin gayesi ile sınırlı olarak bütün malları edinebilirler. Yunanistan tekrar ihraç edilmek şartı ile Türkiye'de bir listede gösterilmiş malları hiçbir ihraç ve ithal vergisi ödemeksizin sokabilir.

⁸⁶⁵**T.C. Resmi Gazete**, S.11658. Karar şu şekildedir: "Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ekim 1930 tarihinde Ankara'da imzalanmış bulunan İkamet, Ticaret ve Seyri Sefain Mukavelesinin anılan mukavelelerin 36.maddesinin taraflara tanımış olduğu yetkinin kullanılması suretiyle sona erdirilmesi..."

⁸⁶⁶ Basında rakamlarla ilgili farklı ifadeler yer almaktadır. Örneğin Milliyet bu değişiklikten 9586 Rum'un etkileneceğini belirtmektedir. **Milliyet**, 17.03.1964.

⁸⁶⁷**Ulus**, 18.03.1964. Faik Suad bahsi geçen Rumların Türkiye'deki servetlerinin 5 milyar liranın üzerinde olduğunu tahmin edildiğini belirtmiştir. Faik Suad, "Onlar Dışarıdan Biz İçeriden", **Ulus**,19.03.1964.

iki büyük adamın Türk-Yunan dostluğunun mümkün olduğunu zannetmekle yanıldıklarını belirtmişti⁸⁶⁸.

1930 Anlaşmasının feshinden sonra Türkiye'nin Yunanistan'a karşı yeni hamlesi, Patrikhane ve ona bağlı olarak faaliyette bulunan şahıslar üzerinde baskı kurmak oldu. Kıbrıs'a para gönderdiği ve yeraltı faaliyetinde bulunduğu tespit edilen 32 Rum'un sınır dışı edilmesinden sonra⁸⁶⁹, Patrik Vekili Emilyanos ve Metropolit Canavaris'in vatandaşlıktan çıkarılması geniş yankı buldu⁸⁷⁰. Türkiye'de yaşanan olaylar sonrası Atina'daki Fransa, İngiltere, İtalya, Yugoslavya, Romanya ve Japonya büyükelçilerini davet eden Yunanistan Dışişleri Bakanı Kostopulos, Türkiye'nin Patrikhane ve İstanbul'daki Rumlar aleyhinde aldığı kararların Lozan Anlaşması'nı ihlali olduğunu belirterek Türkiye'yi konuk elçilere şikayet etmişti⁸⁷¹.

1964 yılının ortalarına doğru tekrar başlayan saldırılar karşısında Türk Dışişleri Bakanı'nın adaya askeri müdahaleden çekinilmeyeceğini belirtmesi⁸⁷² Amerika Birleşik Devletleri'nin doğrudan devreye girmesini sağladı. Londra'da yapılan konferans sırasında yukarıda ifade edilen BM Güvenlik Konseyi Kararı'nın bir benzeri olan Lemnitzer Planı'nı ortaya koyan ABD, Türkiye'nin adaya müdahale etmesini engellemek amacıyla tarihe "Johnson Mektubu" olarak geçen mektubu Başbakan İnönü'ye yolladı. ABD Başkanının imzasını taşıyan mektup Türk dış siyasetinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Mektupta diplomatik bir dille Türkiye'ye adaya müdahale etmemesi, etmesi durumunda maruz kalacağı herhangi bir Sovyet saldırısına karşı NATO desteğinden mahrum kalacağı ve müdahale esnasında Amerikan yardımı ile gelen silahları kullanamayacağı belirtilmişti. Başbakan İsmet İnönü verdiği cevapta: Türkiye'nin müttefiki ABD'nin isteği üzerine müdahale kararını geri bıraktığını, bu mesajın hayal kırıklığı yarattığını, bu zamana kadar alınan tedbirlerin hiçbirinin Makarios idaresinin tecavüzünün ve tahribatının artmasını sağladığını ve tehir edilen

⁸⁶⁸ **BCA**, 30.1.0.0/71.453.10.5.

⁸⁶⁹ **Aksam**, 11.04.1964.

⁸⁷⁰ **Milliyet**, 22.04.1964.

⁸⁷¹ **BCA**, 30.1.0.0/71.453.10. Atina'dan Ankara'ya gönderilen raporlarda Yunanistan'ın bu olaylar üzerine propaganda faaliyetlerini arttırdığı ve Hıristiyan âleminin tepkilerini Türkiye üzerine çekmeye çalıştığı uyarısında bulunulmuştur.

⁸⁷² Bakan Erkin "Rumlar bu hareketlerine devam ederlerse günün birinde Kıbrıs'a gitmemiz mukadderdir" dedi. **Ulus**, 06.06.1964.

müdahale kararının gerekmesi halinde uygulanacağını bildirmişti⁸⁷³. Bu mektuplaşmaların akabinde ABD'ye giden İnönü⁸⁷⁴, seyahate çıkmadan evvel elini güçlendirmek için Meclisten güvenoyu almak istedi. AP ve MP'nin bunun gereksiz olduğunu ifade etmelerine rağmen yapılan oylama sonucu güvenoyu alarak Washington'a giden Başbakan ABD ile yapılacak pazarlıklara daha rahat oturma şansı elde etmişti. Bu seyahatten önce 15 Nisan'da Time Dergisi'ne verdiği mülakatta⁸⁷⁵ tarihe geçen;

“Müttefiklerimiz tutumlarını değiştirmedikleri takdirde Türkiye Batı dünyasından kopabilir. Batı ittifakı (NATO) yıkılabilir ve yeni şartlarda kurulacak dünyada Türkiye yerini bulabilir”

diyerek, müttefikleri NATO ve ABD'nin Kıbrıs meselesinde kendi tezlerini desteklememeleri üzerine rota değiştirebileceğinin sinyallerini vermişti⁸⁷⁶. Öte yandan Johnson'un mektubu Türkiye'de geniş yankı uyandırırken Amerikan karşıtlığını da körüklemişti. Basın ABD'nin tutumuna bir türlü anlam veremezken, kabahati Türkiye'de bulunan Amerikan diplomatlara yükleyerek Washington'u yanlış bilgilendirdikleri tezini işlemişti. Bu anlayışa karşı çıkan Aslan, Türk milletine has vefakarlığın bir örneğinin sergilendiğini, müttefiklerin “döneklik” yapmalarına rağmen bunun farklı bahanelerle örtbas edilmeye çalışıldığını, “*Kraldan fazla kral taraftarı olmayı artık bırakıp gerçekleri olduğu gibi görmeğe bakmalıyız*” diyerek ABD ile ilişkilerin gözden geçirilmesini önermişti⁸⁷⁷.

Meclisten güvenoyu alan İnönü 21 Haziran 1964'te Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmesinden üç gün, güven oylamasından da bir gün önce Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmada Kıbrıs meselesinin son durumu hakkında senatörleri

⁸⁷³İbrahim Bozkurt, “ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1950-1964)”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Dergisi**, S.14, 2008, s.157-164.

⁸⁷⁴Washington'a giden heyette Başbakan İnönü ve eşinin yanı sıra; Özel Kalem Müdürü Necdet Calp, Dr. Prof. Zafer Paykoç, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Millet Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Nihat Erim, Özel Görevli Büyükelçi Haluk Bayülken, Tuğgeneral Turgut Sunalp, Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Prof. Dr. Suat Bilge ve Güvenlik Memuru B. Nazım Gürtekin hazır bulunmuşlardı. **BCA**, 30.18.1.2/178.34.3.

⁸⁷⁵İsmet İnönü, **age**, s.911.

⁸⁷⁶**Akşam**, 17.04.1964. İnönü hükümetinin Kıbrıs meselesinde azimli ve kararlı tutumunu ortaya koyması Kıbrıs'taki direnişi güçlendiren ve moralini yükselten bir unsurdur. Türk Cemaati Meclis Başkanı Rauf Denktaş Başbakan İnönü'ye gönderdiği telgrafında “Beyanatınız dört aydan beri Türk haklarını milli şeref ve haysiyetimizi canları pahasına kahramanca koruyan mücahitlerimize ve onların yanı başında her türlü zulüm ve mahrumiyete göz kırpmadan göğüs germiş olan Kıbrıs Türküne yeni iman ve kuvvet verecek, Türk'ü ezme isteyenleri derinden düşündürecekler...” **BCA**, 30.01.0.0/43.255.6.

⁸⁷⁷İffet Aslan, “Johnson'u Türkiye'deki Amerikan Görevlileri Yanıltılar Diyorlar Ya”, **Ulus**, 19.06.1963.

bilgilendirdi. Başbakan, BM Kuvvetlerinin adaya ayak basmasına kadar geçen sürede yaşanan hadiseleri anlatmış, bu kuvvetlerin gelmeleri karşılığında adaya müdahale seçeneğinin geri çekilmesine rağmen Barış Gücü'nün yetkisizlik ve asker eksikliği nedeniyle adada asayiş sağlamada başarısız olduğunu belirtti. Meselede gelinen son durumun ise Türkiye-ABD, Türkiye-Yunanistan arasında yapılacak görüşmelerden sonra belli olacağını, sorunu bir çırpıda çözenin mümkün olmadığını belirten Başbakan ABD'nin ve NATO'nun meseleye yaklaşımının “*Müttefikler arasındaki münasebetler bir patlama üzerine devam edemez. Kıbrıs meselesini sürüncemede bırakamayız*” şeklinde olduğunu söyledi⁸⁷⁸. İnönü'nün Amerika ziyaretinin değerlendiren Baban; Türk-Amerikan dostluğunun bir imtihandan geçtiğini, Amerikan'ın Kıbrıs'la ilgili takındığı tavır nedeniyle 6 ay öncesine nazaran Türk kamuoyunda ABD algısının tamamen zıt yönde değiştiğini belirterek, karşılarında bağımsızlıklarından taviz verecek sabık iktidarın olmadığını Amerikalıların anlaması gerekiyor diyerek DP dönemi dış politika uygulamalarına da atıfta bulunmuştu⁸⁷⁹. Kıbrıs görüşmeleri sonunda ABD ve Türkiye ortak bir bildiri yayınladı. Bildiride 1959 anlaşmalarının sürdürülmesi isteği şu sözlerle ifade edilmişti:

“Görüşmeler mevcut anlaşmaların halihazır bağlayıcı mahiyeti noktasından hareket ederek bugünkü güçlüklerin müzakere ve mutabakat yoluyla giderilmesini sağlayabilecek yolları kapsamıştır. devamlı hal çarelerine varabilmek için böyle bir mutabakata varmanın acil bir zaruret olduğu belirtilmiştir”⁸⁸⁰.”

Bu süreçte ne Türkiye'yi ne de Yunanistan'ı darıltmak istemeyen ABD Yunanistan Başbakanı Papandreu'yu da Washington'a davet ederek soruna bir hal çaresi aramaya çalışıyordu. İnönü ve Papandreu arasında bir görüşme ayarlamak istenmesine rağmen Türk tezi ile Yunan/Rum tezi taban tabana farklıydı. Türkiye ilişkilerin mevcut anlaşmalarla sürmesini isterken, Yunan/Rum tarafı ise bunları yok saymanın derdindeydi⁸⁸¹. ABD ilk etapta Türkiye'nin düzenlemesi muhtemel askeri operasyonu engelleyerek tarafları masa başına çekmeye çalışarak, NATO'nun güneydoğu kanadında yeni bir sorunla karşı karşıya kalmak istemiyordu. Görüşmeler tam olarak Türkiye'nin istediği gibi geçmese de İnönü Türkiye'nin bakış açısını ilk ağızdan muhataplarına aktarma şansı elde etmişti. Buna karşılık Yunan tarafı da,

⁸⁷⁸ CSTD, C.21, B.77, 18.06.1964.

⁸⁷⁹ Cihad Baban, “Türk-Amerikan Dostluğu İmtihan Geçiriyor”, **Ulus**, 22.06.1964.

⁸⁸⁰ **Ulus**, 25.06.1964.

⁸⁸¹ Cihad Baban, “Amerika Vicdanındaki Adalet Duygusu”, **Ulus**, 25.06.1964.

bildiride Londra ve Zürih anlaşmalarının temelde devam etmesi kararına tepkiyle yaklaşarak ABD yönetimini eleştirmişlerdi⁸⁸². Çıkarma yapma kartını masada tutarak müttefiklerine ve düşmanlarına gözdağı veren İnönü'nün bunu taktik manevra gereği yaptığını düşünmek hiç de yabana atılacak bir düşünce değildir. Bu dönemde elde bulunan mevcut askeri teknoloji ve gereçlerle böyle bir harekâtın başarıyla yapılabileceği yönünde soru işaretlerinin bulunması bu olasılığı güçlendiren delillerdendir⁸⁸³. Öte yandan harekât ihtimalinin ortaya atılması bir turnusol kâğıdı etkisi yaparak Türkiye'nin müttefiklerine hangi noktalarda ne kadar güvenebileceğini göstermesi bakımından da önemlidir. Bu deneyin sonuçları Türkiye'nin dış politikasının daha bağımsız, gerçekçi ve hak ettiği noktaya gelmesi açısından paha biçilemezdir.

Londra Konferansı ve tarafların Washington ziyaretlerinden sonra krize bu kez de Cenevre'de toplanacak yeni bir konferansla çözüm aranmıştı. 9 Temmuz 1964'te ABD eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson'un başkanlığında yapılan görüşmeler Yunan/Rum tarafının masaya oturmaması nedeniyle mekik diplomasi yöntemiyle yapıldı. Nihayetinde tarihe Acheson Planı olarak geçen ve Kıbrıs için ileriki yıllarda da yapılacak nice planlardan biri olan yeni bir planın yürütülmesi planlanmaktaydı. Plan taksim ve Enosis isteklerine yanıt veren ve Türkiye'nin güvenlik kaygılarını karşılayan bir yapıda olmakla birlikte daha çok NATO çıkarları çerçevesinde hazırlanmıştı. Fakat ne Makarios ne de Yunan Hükümeti bu planı kabul etmediklerini açıklayarak Acheson Planı'nı da tarihin çöp sepetine atmıştı⁸⁸⁴. Yunan/Rum tarafının bu anlaşmaz tutumunun altında hem jeopolitik konumlarının ve Batı ittifakı için ne anlam ifade ettiklerini bilmeleri hem de Amerika ve İngiltere'nin her ne kadar Türkiye ile görüşmeler de aslında Enosisi desteklemeleri yatmaktadır. Ancak Türkiye'nin zorlayıcı diplomasi stratejisi ve kararlılığı onları bu yönde doğrudan hareket etmekte geri bırakmıştır. Enosisi gerçekleştirmek için Türkiye'ye sundukları teklifler arasında: Kıbrıs'ta Türkiye'ye bir üs verilmesi, Türk yönetimi için kantonlar kurulması, Adalardan bazılarının Türkiye'ye verilmesi (Meis gibi) veya Türk-Yunan sınırında birtakım

⁸⁸²Ulus, 26.06.1964.

⁸⁸³Bülent Şener, "1963-1964 Kıbrıs Krizi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.205, Ağustos 2013, s.21. 1964 yılının Mart ayında Monte Carlo Radyosu'nun Kıbrıs'tan yaptığı bir yayında, yayına bağlanan muhabir de benzer bir iddiada bulunarak, bunun Türk hükümetinin bir blöfü olduğunu, daha önceki donanma hareketliliklerinin de İskenderun'da son bulduğunu ve adada hiç kimsenin Türklerin adaya asker çıkaracağına inanmadığını söylemişti. Cemal Hüsnü Taray, "İmdat ve Blöf", **Akşam**, 15.03.1964.

⁸⁸⁴Bülent Şener, **agm**, s.23.

düzenlemeler yapılması yer almaktaydı⁸⁸⁵. Üslerle ilgili görüşmeler yapıldığı İnönü'nün defterine aldığı notlardan da anlaşılmaktadır⁸⁸⁶.

Yunan/Rum tarafı bir taraftan müzakerelerde ayak direyerek vakit kazanırken öte yandan adadan Türkleri temizlemek adına askeri hazırlıklarına devam ediyordu. Bunun en somut örneği Enosis planının merkezinde yer alan isimlerden olan Albay Grivas'ın Yunanistan'dan Kıbrıs'a gönderilerek buradaki orduların başına geçirilmesi olmuştu. Cenevre görüşmeleri ve ortaya konulan planlardan herhangi bir sonuç çıkmadığını gören Rumlar 5 Ağustos 1964'te Mansura, Boğaz, Selçuklu ve Alevkaya bölgelerine doğru ağır silahlı birliklerle saldırıya geçtiler. Türk mücahitlerin Erenköy'de sıkıştırılması üzerine harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetleri 7 Ağustos'ta hava saldırılarını başlattı. Türk Hava Kuvvetlerinin Rum mevzilerini bombalaması sonucu mücahitler rahat bir nefes alırken, Rum tarafı bu saldırılarda 53 ölü, 125 yaralı verdi. Tarihe Dillirga Savaşı olarak geçen bu olaydan sonra 9-10 Ağustos 1964'te BM Güvenlik Konseyinin araya girmesi ile çatışmalar son buldu⁸⁸⁷. ABD ve BM'nin araya girmesiyle ortalık geçici olarak durulurken, BM'nin bir sonraki hamlesi Galo Plaza'yı arabulucu olarak görevlendirmek oldu. Plaza'nın 25 Mart 1965'te sunduğu ve Kıbrıs Türklerini Rum hâkimiyetine sokan, Rumca'yı resmi dil yapan, Türklerin adadan göçünü kolaylaştıran plan Türkiye tarafından doğrudan reddedildi⁸⁸⁸.

Koalisyon hükümetleri devrinin sonuna kadar geçen süre küçük çaplı çatışmalar ve restleşmelerle devam etti. Bu süre zarfında seçim yılına giren Türkiye'de CHP'nin dışında olduğu yeni bir hükümet göreve başlamıştı. Suat Hayri Ürgüplü Başbakanlığında AP-YTP-CKMP ve MP'nin desteği ile kurulan hükümet kendisinden önceki İnönü hükümetlerinin Kıbrıs politikalarını sürdürdü. İnönü hükümetlerini Kıbrıs'la ilgili eleştirmelerine rağmen mevcut şartlar dahilinde uygulanan politikanın

⁸⁸⁵ Cihat Göktepe, "Kıbrıs Meselesinde Kriz Süreci ve Türkiye 1964-1974", **Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi ICANAS 38**, 10-15 Eylül 2007, C.2, s.1401.

⁸⁸⁶ İsmet İnönü, **age**, s.922. 13 Temmuz 1964 tarihli notta: "N. Erim Acheson ile görüşüyor. Üs meselesi" yazmaktadır. 14 Temmuz tarihinde de: "N. Erim ile görüşüyor. Gene üs meselesi" ifadeleri göze çarpmaktadır.

⁸⁸⁷ Çatışmalar bir süreliğine son bulsa da Rumların Türklere saldırıları ve baskılarının gitgide arttığını adadan gönderilen raporlarda görmek mümkündür. 11 Ağustos'ta gönderilen bir raporda; Rumların Türk köylerini abluka altına almaya çalıştıkları, bilhassa yiyecek ve yakıt ikmalini önleyici tedbirler aldıkları, BM askerlerinin ve idarecilerinin Rum baskılarına karşı koymakta aciz kaldıkları detaylı bir şekilde Ankara'ya iletilmiştir. **BCA**, 30.1.0.0/38.228.9.

⁸⁸⁸ Galip Alçitepe, "Kıbrıs Bunalımı ve Barış Harekatı (1963-1974)", **Türkler Ansiklopedisi**, C.17, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.198.

sürdürülebilir olduğunu yeni hükümet de görmüş oldu. “Johnson Mektubu” sonrası ABD/Batı eksenli politikalarından sıyrılıp çok yönlü bir dış siyaset izleme anlayışı hem Ürgüplü hükümeti hem de sonraki dönemde gelecek AP iktidarı tarafından da takip edilecekti. Türkiye’nin gerçek kodlarına dönüş yaptığı, yani uzun zamandır hasret duyulan ulusal, bağımsız bir dış politika izlenmesine vesile olan Kıbrıs meselesi bugün dahi çözümsüzlüğün bir diğer adı olarak gündemde olmaya devam etmektedir. Türkiye’nin uyguladığı zorlayıcı diplomasi ve bunu 1964 Ağustos’u ve 1974 Temmuz’undaki hareketlerde göstermesi Türkiye’nin yeri geldiğinde bu konularda neler yapabileceğini göstermesi bakımından önemli birer veridir. ABD, İngiltere, BM, Rusya gibi büyük güçlerin hiçbirinin desteği olmadan garantörlük hakkının korunması yönünde bu dönemde elde edilen kazanımlar Türk dış politikası için önemli bir başarıdır.

Yukarıda daha önce ifade edildiği gibi 60’lı yılların ilk yarısında dış politikada yaşanan bu hadiseler Türkiye’nin dış politikasının normalleşmesini sağlamıştı. Uzun süredir ABD ve Batı ekseninde seyreden Türk dış politikası nihayetinde dünyanın geri kalanının önemini anlayarak gerekli açılımlara başlamıştı. 27 Mayıs sonrası MBK ve İnönü hükümetlerinin Ortadoğu hamlesi, Cezayir meselesine kamuoyunun duyduğu yakınlık, bağlantısızlık hareketinin her geçen gün güç kazanması ve Afrika’daki yeni kurulan devletlerin BM Genel Kurulundaki öneminin artması Türkiye’nin dış politikasına çeki düzen vermesi gerektiğinin işaretleriydi. Bu dönemin tam ortasında patlak veren Kıbrıs buhranı değişimin fitilini ateşleyici etkide bulundu ve Türkiye’yi uluslararası arenada yeni arayışlara itti.

2.3.2. Yeni Açılımlar: Ortadoğu ve Sovyetler Birliği ile İlişkiler

Türk dış politikasında köklü olmasa da bir reform yapılması gerektiği yönünde ülke genelinde yaygın bir kanaat oluşmuştu. Bu değişimin ilk ayağı uzun süredir akim kalmış olan Ortadoğu devletleri ile ilişkilerin yeniden canlandırılmaya çalışılması olmuştur. Bu çerçevede özeleştirii yapılmaya çalışılsa da darbe ertesi bir dönem olması sebebiyle fatura genellikle sabık iktidara kesilmişti. DP dönemi dış politika anlayışını eleştiren Balkan, bu dönemde uygulanan yanlış politikalar sonucu çevrede dost bir ülke kalmadığını, kayıtsız şartsız Batı yanlısı izlenen tutum ve uluslararası arenada Batı tezlerinin savunuculuğunun ve sözcülüğünün yapılmasının hem Afrika hem de Asya

lkeleri nezdinde Türkiye'nin itibarını sarstığını, buna karşılık ise Batı'dan herhangi bir menfaat sağlanmadığını belirtmiřtir⁸⁸⁹. Türkiye'nin Atatürk sonrası dış politika uygulamalarını eleştiren Balkan, bilhassa Ortadoğu politikalarının artık işleyemez halde olduğunu, son yıllarda Nasır düşmanlığı, Nuri Sait Dostluğu ve Bağdat Paktı politikalarının Türkiye'nin çıkarlarından çok Batı'nın çıkarlarını koruma amacında olduğunu, emperyalizmle mücadele eden ülkelere ilham kaynağı olan Türkiye'nin bu politikalarının bölgeden kopmasına neden olduğunu vurgulamıřtır⁸⁹⁰. Arap lkeleriyle ilişkileri geliştirmek isteyen hükümet, bu çerçevede sembolik olarak DP döneminde İsraili bir şirketle yapılan tütün anlaşmasını feshetti⁸⁹¹. MBK idaresinden Arap dünyasına sıcak mesajlar verilmesine rağmen bu açılım, Nasır egemenliğindeki Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti kurma yoluna giderek Irak ve Suriye'yi kontrolü altına almaya çalışması nedeniyle yerini gerginliğe bıraktı. Nasır'ın Hatay'ın ilhakı ile ilgili söylediği sözlere karşılık veren Devlet Başkanı Cemal Grsel İskenderun'da yaptığı açıklamada: "Hatay'a uzanacak her el kırılacaktır" diyerek muhataplarına gözdağı vermiřti⁸⁹².

1961'in sonları dünya politikaları açısından oldukça hareketli geçmiştir. Hindistan'ın Portekiz sömürgesi olan Goa'yı ilhak etmesi ve buna BM ile Portekiz'in karşılık verememesi, Irak lideri Kasım'ın Kuveyt üzerinde benzer planlar kurmasını kolaylaştırırken, Lübnan'da da bir askeri darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu süreçte sömürgelerde ve Ortadoğu'da yaşanan hareketlilikler İngiliz donanmasının da bölgeye sevk edilmesine neden olmuştur. Öte yandan Irak'ın kuzeyinde merkezi hükümetle kuzeydeki Kürtler arasında çatışmalar artmış, bunun zerine Türkiye sınır güvenliğini arttırıcı tedbirlere başvurmuştu. Bu dönemde Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerle merkezi idare arasında yaşanan çatışmaların Türkiye sınırına da sıçraması Türkiye'nin Arap lkeleriyle geliştirmek istediği ilişkileri yaralayan bir hadise oldu. 1962 yılında Irak Hava Kuvvetleri'ne ait iki adet F100 savaş uçağının şemdinli'de konuşlu Jandarma Alayı'na bir saat müddetle saldırıda bulunması sonucu, 2 Türk askeri şehit olurken bir asker yaralanmıştı. Olayın Ankara'da duyulması zerine Irak hkmetine protesto

⁸⁸⁹ Aydemir Balkan, "Dış Politika Felsefemiz", **Akşam**, 15.08.1960.

⁸⁹⁰ Aydemir Balkan, "Ortadoğu Politikamızda Yenilik İhtiyacı", **Akşam**, 07.09.1960.

⁸⁹¹ **Son Havadis**, 21.08.1960.

⁸⁹² **Milliyet**, 30.07.1960.

telgrafi çekildi⁸⁹³. Yaşananlar bununla da sınırlı kalmayıp benzer bir durum birkaç gün sonra tekerrür etti. Irak uçaklarının Türk sınırına yaklaşması üzerine harekete geçen Türk savaş uçakları bir adet MIG tipi Irak savaş uçağını düşürdü. 16 Ağustos günü üç Irak savaş uçağının yine Türkiye-İrak sınırındaki köylere yangın bombaları ve makineli tüfeklerle saldırımları sonucu Türk jetleri bir Irak uçağını vurmuştu. Hadiseler İstanbul'daki üniversite gençliği arasında da tepki uyandırmış ve protestolara neden olmuştur. MTTB yayınlamış olduğu bildiri de: Birkaç aydan beri devam eden hadiseler ve Ortadoğu'da oynanan oyunlara dikkat çekerek Irak hükümetini olaylara son vermeye çağırmıştır⁸⁹⁴. Muhalefet milletvekilleri de Başbakanlığa çektikleri telgraflarla durum hakkında izahat istemişlerdi⁸⁹⁵.

Olayların sıcaklığının geçmesinden sonra hükümet alınan tedbirlerin sonucunda Irak uçaklarının tacizlerinin sona erdiğini açıkladı. Dışişleri Bakanlığına çağrılan Irak Büyükelçisi çıkışta basına yaptığı açıklamada “*Bu hadiseleri izale edecek tedbirlerin alınacağına inanıyorum. Bu olayların tekerrür etmeyeceğini ümid ederim*” dedi. Ayrıca Irak hükümetinin olaylar sonunda doğan hasarı karşılamayı kabul ettiği belirtildi. Öte yandan Irak ordusunun Barzani kuvvetlerini güç durumlara soktuğu bölgeden gelen haberler arasındaydı⁸⁹⁶. Başbakan İnönü, Irak hadiseleri ile ilgili Genelkurmay Başkanı Sunay'dan ve Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'den bilgi almış, Dışişlerinden yapılan açıklamada da olayların Irak hükümetinin kuzeyde Barzanilere karşı giriştiği harekâtın taşkınlığı dolayısıyla cereyan etmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulduğu belirtilmiştir⁸⁹⁷. Olaylardan birkaç gün sonra Irak uçaklarının yine bombardımana devam ettiği ancak ölü ya da yaralı bulunmadığı İçişleri Bakanı Kurutluoğlu tarafından duyuruldu. Irak uçağının düşürülmesi ile ilgili Irak notasında uçağın Irak hava sahasında düşürüldüğü, dolayısıyla Türkiye'nin özür dilemesi ve tazminat ödemesi gerektiği ifade edilmiştir. Resmi olmayan Türk cevabında ise Türk sınırına saldırıya karşılık verildiği belirtildi⁸⁹⁸.

⁸⁹³ **Milliyet**, 16.08.1962. Hakkari'ye bağlı Rübarük Karakolu ve Biskan Köyü de bombalanan yerler arasındadır.

⁸⁹⁴ **Ulus**, 17.08.1962.

⁸⁹⁵ AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ve Aydın Milletvekili Reşat Özarda telgraf çekenler arasındadır. **BCA**, 30.1.0.0/50.304.9.

⁸⁹⁶ **Ulus**, 18.08.1962.

⁸⁹⁷ **Milliyet**, 19.08.1962; **Ulus**, 19.08.1962.

⁸⁹⁸ **Ulus**, 20.08.1962.

Olaylar üzerine Ulus'ta çıkan bir başyazıda: Irak ile Türkiye'nin dostluğu ve iyi münasebetleri vurgulanarak, Irak hükümetinin kuzeydeki isyancılarla mücadelesinde zaman zaman sınırı aşan müdahalelerine Türkiye'nin ses çıkarmadığı, ancak son yaşanan olaylar ve askerlerimizin şehit olmasından sonra durumun kontrolden çıkmaya başladığı tespitinde bulunulmuştur. Irak'taki Kasım idaresinin kendi sorumluluklarını Türkiye'ye yüklemeye çalışmasının anlamsız olduğunun belirtildiği yazıda “*Kasım'ın bu basiretsiz ve akıbeti şüpheli yoldan çabuk dönmesi en halis temennimizdir*” denilmiştir⁸⁹⁹. Hükümete yakın bir gazetede bu ifadelerin kullanılması bir bakıma gayri resmi ultimatoma değeri taşımaktaydı. Dışişleri Bakanlığı yapmış olduğu açıklamada olayların gelişim şeklini kısaca özetledikten sonra, Türk hükümetinin Türk-İrak dostluğuna büyük önem verdiğini, verilen bu ehemmiyet nedeniyle sert tepkiler konmadığını ve devriye uçuşlarına şimdilik son verildiğini duyurdu⁹⁰⁰.

Türkiye'nin tansiyonu düşürmeye çalışmasına rağmen Irak kanadı tam tersi bir uygulamaya girişti. 20 Ağustos'ta Bağdat'taki Türk Büyükelçiliği önünde hükümet destekli olduğu öne sürülen ve Türkiye karşıtı sloganların ve hakaretlerin yağdırıldığı bir protesto gösterisi düzenlendi⁹⁰¹. Irak lideri Kasım radyoda yaptığı konuşmada: Türkiye'yi Amerikan ve İngiliz emperyalistleri ile işbirliği yapmakla suçlayarak, Türkiye'yi Kuzey Irak'taki asi Kürtlere destek vermekle itham etti⁹⁰². Olaylar üzerine Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi yurda döndü. Elçi yaptığı açıklamada: Kasım'la görüşmek için randevu istese de Başkanın yoğunluğu sebebiyle randevu verilmediğini belirtmişti⁹⁰³. Elçinin gelişi ile ilgili sorulan sorular üzerine Dışişleri Bakanı Erkin elçinin geri çağrılmadığını, yalnızca yıllık izninin bir kısmını kullanmak için Türkiye'de olduğunu söyleyerek diplomatik bir dille durumu kurtarmaya çalışmaktaydı⁹⁰⁴. Dışişleri Bakanlığı 24 Ağustos'ta yayınladığı bildiride: Irak hükümetini Türk-İrak dostluğuna

⁸⁹⁹ “Irak ve Sınır Olayları”, **Ulus**, 20.08.1962.

⁹⁰⁰ **Milliyet**, 21.08.1962.

⁹⁰¹ **Ulus**, 22.08.1962.

⁹⁰² **Milliyet**, 23.08.1962. General Kasım El-Sevre Gazetesi'ne verdiği demeçte; “*Türk halkı Müslüman ve Arap dostudur. Hükümetinin işlediği bu cinayeti kabul etmemektedir. Türk halkı Türk hükümetinin Araplar hakkında aldığı kararlara da muhaliftir. Mesela hükümetin İsrail'i tanınmasına Türk halkı tamamen karşıdır. Müslüman olan Pakistan Hükümeti de CENTO Paketi'ne sırt çevirmiş ve İsrail'i tanımamağa karar vermiştir. Biz komşularımız hakkında iyi niyetlerimizi her vesile ile tekrarladık. Kuzey'deki asilere yardım eden Amerika ve İngiltere'dir. Onlara da yardım eden müstemlekeci komşularımızdır*” dedi.

⁹⁰³ **Ulus**, 24.08.1962.

⁹⁰⁴ **Ulus**, 26.08.1962.

aykırı bir yola sapmakla itham etmiş, ayrıca Iraklı pilotların Türkiye'ye saldırılarının tarafsız bir komisyonca incelenmesini teklif etmiştir⁹⁰⁵. Kasım'ın politikalarını ve Türkiye karşıtı tutumunu değerlendiren Esmer, Kasım'ın birkaç ay önce Barzani meselesinin sonlandırıldığını açıklamasına rağmen, ortadaki savaş durumunun gerçeğin hiç de ilan edilen gibi olmadığını gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca Barzani'nin Sovyetlerle münasebetlerinden hareketle Kasım'ın Türkiye'yi Batı ile işbirliği yapmakla suçlamasının mantıksız bir yaklaşım olduğunu ve Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devletinin Türkiye'ye nasıl bir menfaati olabileceğini sormaktadır. Yazıda ayrıca Barzani karşıtı operasyonu Türk kamuoyunun da sempatisini kazanmış bir liderin başarısızlık durumunda hedef tahtasına Türkiye'yi koymasının anlamsızlığı üzerinde durulmuştur⁹⁰⁶. Öte yandan Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği yapmış olduğu açıklamada: Kasım devrinde Irak Türklerinin acı günler yaşadığını, Kürtlere tanınan adem-i merkeziyet hakkının 1 milyona yakın Türk'e de tanınması talebinde bulunmuştur⁹⁰⁷. Yaz tatili arasını bitiren Millet Meclisi 3 Eylül günü tekrar toplandı. Toplantının en önemli konularından biri de Irak'la son haftalarda yaşanan hadiseler idi. Soru önergesini yanıtlayan Dışişleri Bakanı Erkin'in, Irak hududunda son bir yıldır yaşanan hadiseleri sıralayarak, Türkiye'nin barışçıl bir devlet olduğunu ve uluslararası hukuka riayet ettiğini belirttiği konuşması Meclis üyelerince olumlu karşılanmıştır⁹⁰⁸. Dışişleri Bakanı Millet Meclisi'nde verdiği bir başka izahatta da Türkiye'ye yönelik suçlamaları cevaplandırmıştı. Bazı yabancı basın organlarında Kuzey Irak'ta Barzani kuvvetlerine karşı yürütülmekte olan operasyonlara Türkiye'nin asker, subay ve silah desteği sağladığı yönünde çıkan haberleri yalanlayarak, Türkiye'nin yalnızca uluslararası hukuka uygun bir şekilde kendi sınır güvenliğini sağladığını ve bunun için dost Irak hükümeti ile görüşmeler ve ortaklıklar yapıldığını ifade etmişti⁹⁰⁹.

Türkiye'nin Ortadoğu'da yaşadığı problemlerin temelinde bölgedeki en büyük rakibi Mısır ve onun bu dönemki lideri Nasır gelmekteydi. Irak'la yaşanan gerginliğin dolaylı olarak sebebi de bu idi. Başbakan İnönü tüm hadiselerle rağmen; "*Ortadoğu'da sulh dışında bir politika takip edilmesine izin verilemez. Bunun faydası yoktur ve sulh*

⁹⁰⁵ **Milliyet**, 25.08.1962. Dışişleri yetkilileri bu önerinin Irak tarafından kabul edilmeyeceğini düşündüklerini çünkü Kuzey Irak'ın tamamıyla Kürtlerin hakimiyetinde olduğunu belirttiler.

⁹⁰⁶ Ahmet Şükrü Esmer, "Irak'ın Dertli Adamı", **Ulus**, 29.08.1962.

⁹⁰⁷ **Ulus**, 22.03.1963.

⁹⁰⁸ **Ulus**, 04.09.1962.

⁹⁰⁹ **MMTD**, C.20, B.128, 02.09.1963, s.504.

*dışı her temayül bütün dünyada hoş görülmeyecektir. Arap dünyasıyla münasebetlerimizin normal ve iyi olması için bütün sebepler mevcuttur*⁹¹⁰,” diyerek Türkiye’nin ılımlı tutumunu yansıtıyordu. Ortadoğu’da Arap Birliği etrafında yaşanan son gelişmeler Ürdün ve Suudi Arabistan’ın nasıl bir tavır takınacağı sorusunu da beraberinde getirmişti. Her iki ülke liderlerinin de baskı altında olduğunu belirten Baban, tehlide en çok maruz kalanın ise İsrail olduğunu vurgulamıştı. Nasır’ın son kazanımları sonrası durulup durulmayacağını merak eden yazar, Arap coğrafyasındaki İsrail karşıtlığını daha da körükleyip bir savaşın çıkmasından endişelendiğini belirtir. Türkiye’nin bu yeni durum karşısındaki konumunu ise değiştirmeyeceğini savunan Baban, Türklerin Arapların dostu olduğunu ve Türk-Arap münasebetlerinin Nasır’ın tutumuna bağlı kalacağını altını çizmiştir⁹¹¹. Bu çerçevede Dışişleri Bakanlığı yayınladığı bir bildiri ile 1 Ekim 1961’den beri Birleşik Arap Cumhuriyeti ile kesilen ilişkilerin yeniden tesisine karar verildiğini açıklamayı Türkiye’nin dünya siyasetindeki hareketlilikte pozisyon alması olarak yorumlanabilir. İlişkilerin tekrar kurulması için çaba harcayan Türkiye’nin Pakistan, Yugoslavya ve İsviçre gibi devletlerden arabuluculuk konusunda yardım aldığı belirtilmiştir⁹¹². Yaşananlara paralel olarak Küba lideri Castro’nun Rusya’yı ziyareti, ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk’ın Karaçi’de düzenlenecek CENTO konferansı öncesi Türkiye’ye gelmesi de düşündürücü bir gelişmedir. Aynı günlerde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Home’un da Türkiye’ye gelmesi tesadüfi değildir⁹¹³.

Arap açılımının yanı sıra Afrika’daki yeni uyanış hareketleri de artık yavaş yavaş Türkiye’nin dikkatlerini bölgeye çekmeyi başarmıştı. Türk diplomasisinin yetersizliği, temsilciliklerin az olduğu ve temsilcilerin işlerini hakkıyla yapmadıkları her dönem de olduğu gibi bu dönemde de tartışma konusu olmuştur. 1960’lar dünyasında 3.dünya ülkelerinden yükselen dalgaların Türk dış politikasında da yansımaları olurken, Afrika meseleleri bu konuların başında gelmekteydi. Türkiye dekolonizasyon süreci sonunda bağımsızlıklarını kazanan Afrika ülkelerini tanımışsa da ilişkilerini güçlendirmemişti. Soğuk Savaş şartları çerçevesinde Batı’yı ön planda tutan ve Afrika ve Uzakdoğu’yu göz ardı eden bu yaklaşımın Türkiye’ye hiçbir şey kazandırmadığı

⁹¹⁰Ulus, 20.03.1963.

⁹¹¹Cihad Baban, “Ortadoğu ve Türkiye”, Ulus, 25.04.1963.

⁹¹²“Dış Politika”, Milliyet, 30.04.1963.

⁹¹³Ulus, 28.04.1963.

ancak 1960'ların ortalarında anlaşılacaktı⁹¹⁴. Bu politikanın “şahsiyetli” bir dış politikayla bağdaşmadığı suçlamaları Cumhuriyet hükümetlerine getirilen eleştirilerin başındaydı⁹¹⁵. Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle olan ilişkilerindeki yetersizlikleri eleştiren Hekimoğlu'nun şu sözleri durumun vahametini göstermesi açısından önemlidir:

“Dünya olaylarıyla ne kadar ilgilendiğimiz ortada. Afrika'da kaç temsilcimiz var?...Nasır'ı Kasım'ı iyi tanıyan Afrika, Türkiye'yi tanıyor mu belli değil. CENTO'daki üye dostumuz Pakistan'da bile elçimiz, maslahatgüzarımız, müsteşarımız yok... Brüksel'de temsilcimiz yok. Daha birçok yerde temsilcimiz yok”⁹¹⁶.

Afrika'nın kuzey batısında, Cezayir'de yaşanan bağımsızlık mücadelesi de Türkiye'de ses getirmiş ve oldukça destek görmüştü. MBK Başkanı Cemal Gürsel'in Fransa ile Cezayir arasındaki görüşmelerde arabulucu olması dahi konuşulmaktaydı⁹¹⁷. Cezayir meselesinde tansiyonun gitgide arttığı bir dönemde BM Genel Kurulu'nda Asya ve Afrika'daki sömürgeciliğe son vermek için verilen önergeyi Türkiye desteklemekle beraber, siyasi komisyonda Cezayir meselesinin referanduma götürülmesi teklifine Türkiye'nin çekimser kalması büyük tepki çekmiştir. Bunun nedeni olarak bir sonraki hafta toplanacak olan Avrupa İktisadi İşbirliği Konseyi toplantısı ve bu toplantıda ele alınması beklenen Türkiye'nin 1961 yılı dış borç açığı olan 90 milyon doların pazarlığı gösterilmektedir⁹¹⁸. Bu küçük hadise bile ekonomik bağımsızlığın dış politikada ülkelere neler sağlayabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. MBK idarecilerinin Cezayir'deki bağımsızlık hareketini desteklemelerine rağmen, Dışişlerinin kalıplaşmış Batı eksenli, müttefikleri gücendirmeme politikaları nedeniyle hem Cezayir nezdinde hem de bağımsızlığına yeni kavuşan ve bu uğurda mücadele eden bütün milli hareketlere karşı tarihi birikimlerine rağmen mesafeli durması ileriki yıllarda Kıbrıs meselesinde ihtiyaç duyacağı uluslararası desteği sağlayamamasında temel neden olacaktı⁹¹⁹.

27 Mayıs'tan sonra Türkiye'nin Doğu Bloğu ve Sovyetlerle münasebetlerinin nasıl olacağı merak edilen konular arasındaydı. 27 Mayıs darbesinin demokrasi, hürriyet rejimini korumak ve insan haklarına saygılı bir yönetim ideali ile hareket etmesinin Batı

⁹¹⁴ İsa Afacan, “Türk Dış Politikasında Afrika Açılımı”, **Ortadoğu Analiz**, C.4, S.46, Ekim 2012, s.11.

⁹¹⁵ **MMTD**, C.11, B.28, 10.01.1963, s.5.

⁹¹⁶ Müşerref Hekimoğlu, “Afrika Kaynarken”, **Akşam**, 05.08.1961.

⁹¹⁷ **Son Havadis**, 18.09.1960.

⁹¹⁸ Müşerref Hekimoğlu, “Kalb ve Kесе Arasında”, **Akşam**, 14.12.1960.

⁹¹⁹ Elem Eylice Tepeciklioğlu, “Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi**, C.1, S.2, Bahar 2012, s.74.

dünyasını memnun ettiğini belirten Çelik, Doğu bloğu ülkelerinin de Türk dış politikasında köklü bir değişim olmayacağını bilmelerine rağmen, bu değişimi olumlu karşıladıklarını ifade etmesinin kafaları karıştırmaması gerektiğini, Türkiye'nin tarafsızlık politikasına yönelmesinin söz konusu olamayacağını belirtmiştir⁹²⁰. Gürsel'in Sovyet Büyükelçisi ile yaptığı görüşme akabinde Sovyetler Birliği Başbakanı'nın gönderdiği mektup Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yeni bir başlangıcı işaret etmekteydi. Birkaç ay önce U2 uçağının düşürülmesiyle gerilen ilişkilerin bu noktaya taşınması önemli bir gelişmeydi. İki liderin karşılıklı mektuplaşmasında altı çizilen en önemli husus; Sovyetlerin Türkiye'nin egemenlik haklarına duyduğu saygıyı yinelemesi ve ilişkilerin bu doğrultuda sürdürülmesi isteği ile Batılı ülkelerle her iki tarafın da diyalog içinde olmasının vurgulanması olmuştur⁹²¹. Kurulan ilk koalisyon hükümetinin Başbakanı olan İnönü, hükümetlerinin dış politikası ile ilgili yaptığı açıklamada: iki kutuplu dünyanın en büyük güçleriyle olan münasebetlerinden bahisle Türkiye'nin NATO ve CENTO ittifakları içinde BM politikalarına bağlı olduğunu söylemiştir. Sovyetlerle ittifak kurmalarının mümkün olmadığını belirten İnönü, Amerika'dan alınan kredilerin de ülke içindeki huzur ve istikrarla doğru orantılı olduğunu ifade etmiştir⁹²². 1962 yılında ABD ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan en gerilimli olay olan Küba Krizi ABD'nin Türkiye'nin müttefiki, Sovyetlerin de Türkiye'nin kuzey komşusu olması nedeniyle Türkiye'nin adının da bu kriz içinde anılmasına ve pazarlık konusu yapılmasına neden olmuştu. Başbakan İnönü Mecliste verdiği izahatta barış vurgusu yaparak tarafları itidalli davranmaya davet etmiş, ancak ABD'nin müttefiki olarak üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmeye hazır olunduğunun mesajını vermişti. İnönü'nün sözlerini ve durumu değerlendiren Aslan; onun varlığının ülkenin bir maceraya atılacağı endişelerini sildiğini, Türkiye'nin krizde takındığı tavrın kimsenin uydusu olmadığı ancak ittifaklarına bağlı olduğu mesajını içerdiğini belirtmiştir⁹²³. Ancak bu kriz resmi olarak ifade edilmese de bir başka gerçeği yani ABD'nin kendi güvenliğini, müttefiklerinin güvenliğinin üzerinde tuttuğunu da gözler önüne sermişti. Küba'daki Sovyet füzelerine karşılık, Türkiye'deki Amerikan füzelerinin kaldırılması Türkiye'yi Sovyet tehdidine karşı güçsüzleştirici bir tedbir olarak da

⁹²⁰F.Edip Çelik, "Dış Politikada Ölçü", **Akşam**, 27.06.1960.

⁹²¹Ali İhsan Barlas, "Sovyetler Birliği ve Türkiye", **Son Havadis**, 10.09.1960.

⁹²²**Havadis**, 10.01.1962.

⁹²³İffet Aslan, "Küba Krizi ve Türkiye", **Ulus**, 30.10.1962.

değerlendirilmiştir⁹²⁴. Öte yandan füze teknolojisinde yaşanan gelişmeler çerçevesinde uzun menzilli balistik füzelerin kullanılabilir olması Türkiye'nin NATO için stratejik öneminin azaldığı, dolayısıyla Türkiye'nin elindeki bir büyük kozu kaybettiği de başka bir realitedir⁹²⁵.

Kıbrıs sorununun gitgide tırmandığı bir dönemde müttefiklerinden beklediği yardımı göremeyen Türkiye'nin yeni çıkış yolları araması gayet doğaldı. Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmek isteyen Rusya için Kıbrıs sorunu kaçırılmaz bir fırsat oldu. 27 Mayıs'tan sonra Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunma teklifi sunan Sovyetlerle ilişkiler, Batı ittifakına 1960'lara kadar olan körü körüne bir bağlılık yüzünden gelişmemişti. Amerikalıların ve Avrupalı devletlerin her türlü diplomatik ve ticari ilişkileri yeniden kurmalarına rağmen Türkiye bu konuda müttefiklerinden ayrılmıştı. Bu politikanın kendisine yarardan çok zarar verdiğini ancak bu dönemin ortasında anlayan Türkiye, rotayı Rusya'ya çevirdi. 1963 yılında bir Türk delegasyonu Moskova'ya giderek Başkan Kruşçev'le görüştü. Bu görüşmede Kruşçev Rusya'nın Türkiye ile dostane ilişkileri geliştirme arzusunda olduğunu ve Stalin döneminde yürütülen Türkiye politikasının değişmesi gerektiğini ifade ederek Türkiye'nin duymak istediği mesajları vermişti⁹²⁶. 27 Mayıs sonrası yeni bir yöne giren Türkiye'nin dış politikasının da değişmesini normal karşılayan Toker, ABD'nin ve diğer Batı Bloğu ülkelerinin Sovyetlerle iyi ilişkiler kurmalarına rağmen Türkiye'nin bundan ayrı kalmasının beklenemez olduğunu belirterek, Türkiye'nin kraldan daha çok kralcı olmayacağını ve ABD'nin de bunu normal karşılaması gerektiğinin altını çizmişti⁹²⁷.

1960-1964 yılları arası Türk-Sovyet ilişkileri normalleşme yolunda sürdürülürken, 1965'ten itibaren ilişkiler işbirliği temelinde seyretmiştir⁹²⁸. 1965 sonrası daha da gelişecek siyasi ilişkilerin temeli öncesinde yapılan ekonomik anlaşmalarla sağlanmıştır. 1963 yılında yapılan 28 milyon dolarlık ticaret anlaşması ile iki ülke

⁹²⁴ İdris Bal, "Türk Dış Politikası (1960-1980)", **Türkler Ansiklopedisi**, C.17, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.166.

⁹²⁵ Çetin Altan, "Takke Önümüze Düşmeden", **Milliyet**, 23.01.1963. Ayrıca Batı'nın Moskova'da Kruşçev'i Stalinist muhalefete karşı desteklemek adına ilişkileri yumuşatmaya çalışması da Türkiye'nin önemi ile ilgili soru işaretlerinin doğmasına yol açmıştır. Bir bakıma bu gelişme Türkiye'nin güvenliği açısından olumlu bir hadisedir.

⁹²⁶ Anıl Gürtuna, **Turkish-Russian Relations in The Post Soviet Era: From Conflict to Cooperation**, (Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ SBE, Ankara 2006), s.31.

⁹²⁷ Metin Toker, "Bugünkü Türkiye'nin Dış Politikası", **Akis**, S.551, 08.01.1965, s.5.

⁹²⁸ Ebru Gençalp, "Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk Sovyet İlişkileri (1965-1980)", **ÇTTAD XIV/29**, 2014 Güz, s.318.

arasındaki dış ticaret hacmi %20 oranında büyütüldü⁹²⁹. İki ülke arasındaki ilişkiler 1964-1965 yıllarında gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerle daha da pekiştirildi⁹³⁰. 1963 yılında bir Türk Heyeti (02-14.05.1963) ve daha sonra 1964 yılında Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Moskova'ya gitmiş (30.10/06.11.1964) ve bu ziyarette iki ülke arasında kültür anlaşması imzalanırken⁹³¹, iade-i ziyaret babında da Sovyetlerin efsanevi Dışişleri Bakanlarından olan Gromiko⁹³² Ankara'ya gelmişti(17-22.05.1965). Litvinov'dan sonra Türkiye'ye ilk defa bir Sovyet Dışişleri Bakanı'nın gelmesi ilişkilerin ulaştığı boyutu göstermesi bakımından önemlidir. Türkiye'den bu dönemdeki en üst düzeydeki ziyaret son koalisyon hükümetinin Başbakanı olan Suat Hayri Ürgüplü'nün ziyareti (09-17.08.1965) olmuştur. Yine 1965 yılının başında ve sonlarında da iki Rus Heyeti Türkiye'ye gelerek ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulundu.

4 Ocak 1965'te TBMM'nin davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Nikolai Podgorny başkanlığındaki 10 kişilik Sovyet Heyeti'nin gelişi haberinin “32 yıldan beri depoda duran Sovyet bayraklarının” yeniden ütülenmek üzere çıkarılması yorumuyla verilmesi ziyaretin önemini göstermesi bakımından dikkate değerdi⁹³³. Sovyetler Birliği'nin 4 numaralı ismi olan Podgorny'nin ziyareti, Türk Dışişleri Bakanı Erkin'in Moskova ziyaretinin yalnızca Kıbrıs meselesinde Sovyetlerden taviz koparmak amacıyla yapıldığı düşüncesinin artık kamuoyunda dağılmaya başlamasına vesile olmuştu⁹³⁴. Ziyareti değerlendiren Toker, tarafların birbirlerinden dış politika ve güvenlik konularında geleceğe yönelik bağlayıcı taleplerde bulunmaması halinde ilişkilerin normal yolunda yürümesi için hiçbir engel olmadığını belirtmiştir⁹³⁵. Millet Meclisinde milletvekillerine

⁹²⁹ **Milliyet**, 20.03.1963.

⁹³⁰ 1964 Ekim'inde Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile Sovyetler Birliği hükümeti arasında vize harçlarının kaldırılması hususunda mektup teatisi anlaşması yapılması hususunda yetkilendirilmişti. Vizelerle ilgili yapılan bu düzenleme karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi yönünde atılan küçük adımlardan biri olarak kabul edilebilir. **BCA**.30.18.1.2/180.61.14.

⁹³¹ Kültür anlaşması ile ilgili yetkilendirme 28.10.1964 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Erkin'e verildi. Anlaşma kapsamında Türk ve Rus bilim insanlarının karşılıklı bilgi alış verişinde bulunarak üniversiteler arasında işbirliği kurmaları, opera ve müzik alanında sanatçıların mübadelesi, resim, gravür, seramik ve süsleme sanatlarında karşılıklı sergiler açılması, spor karşılaşmaları düzenlenmesi, müzelerdeki eserlerin sergilenmesi düşünülmüştür. **BCA**, 30.18.1.2/181.70.1-3.

⁹³² 28 Yıl boyunca kesintisiz bir şekilde Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı olan, meslekten bir diplomat olan Andrey Andreyeviç Gromiko hakkında detaylı bilgi için bkz. Erel Tellal, “Sovyet Dış Politikası ve Gromiko”, **A.Ü. SBF Dergisi**, S. 62-3, s.349-377.

⁹³³ **Milliyet**, 03.01.1965.

⁹³⁴ “Sovyet Heyeti'nin Ziyareti”, **Milliyet**, 04.01.1965.

⁹³⁵ Metin Toker, “Rus Heyetini Karşılarken”, **Milliyet**, 04.01.1965.

hitap eden Podgorny konuşmasında Toker'in sözlerine benzer ifadelerle “*Türk-Sovyet dostluğu için hiçbir set, hiçbir engel yoktur*” diyerek ilişkilerin geleceği hakkında sinyaller vermişti⁹³⁶. Ziyaret ve Sovyet Heyeti'nin temaslarına ilişkin gözlemlerini aktaran Hekimoğlu, Ankara'daki yoğun mesai içinde en çok telaşlı olanların Amerikalı diplomatlar olduğu gözlemini paylaşırken,

“Telaş edecek bir şey yok... Türk toplumu bağlı bir politikanın ıstırabını hele şu Kıbrıs olaylarında çok derinden duydu. Bu çıkmazdan kurtulmak, ulusal ve bağımsız bir politikaya yönelmek yollarını arıyor artık. Sovyet-Türk münasebetleri bu ışık altında değerlendirilebilir ancak”⁹³⁷,

sözleriyle Türk dış politikasının evirildiği yönü gazeteci gözüyle aktarmıştı. Sovyetler Birliği yönetiminin ilk etapta Kıbrıs meselesinde Rum tarafını destekler açıklamalar yapmasına karşılık iki ülke arasında gelişen ilişkiler ilk meyvelerini bu sorun üzerinde verdi. Türk Başbakan'ın ziyaretinden 3 ay önce Ankara'ya gelen Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko temasların oldukça faydalı geçtiğini, gelecek adına umutlu olduğunu belirtmesinin yanı sıra, Kıbrıs konusuna da değinerek: Ada'ya dış müdahaleye karşı olduklarını fakat yönetim olarak rejimin federasyon şeklinde kurulabileceğini söylemişti⁹³⁸. Bu yaklaşım Sovyetler'in Türk tezine yaklaştırıldığını göstermesi açısından büyük öneme sahiptir. 9-17 Ağustos 1965 tarihleri arasında Başbakan Ürgüplü'nün Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret⁹³⁹ bu dönemdeki en önemli ekonomik anlaşmalardan birinin esaslarını ortaya koymuştu. Bu anlaşmanın gerekli protokollerini yapmak üzere ise 30 Eylül 1965'te bir başka Sovyet Heyeti Türkiye'ye geldi ve yapılan uzun müzakereler sonucu 12 Kasım 1965'te imzalanarak yeni kurulan Demirel hükümetine koalisyonlar döneminin bıraktığı son miras oldu⁹⁴⁰.

27 Mayıs sonrasında tartışmaya açılan Türk dış politikasında: 1962 Küba Krizi ve 1963 Kıbrıs olayları, Johnson Mektubu, NATO güvencesinin ve yardımlarının azalacağı söylemleri, ABD'nin kromu Türkiye yerine Sovyetlerden almaya başlaması

⁹³⁶ **Milliyet**, 06.01.1965. Tabii Senatör Osman Köksal ve bazı AP'li vekiller Podgorny'nin Meclis kürsüsünden konuşmasına karşı çıkarak, komünizm propagandası yapıldığını öne sürmüşlerdi.

⁹³⁷ Müşerref Hekimoğlu, “Sovyet Misafirlerle İlk Karşılaşma”, **Akşam**, 07.01.1965.

⁹³⁸ Gençalp, **agm.**, s.323.

⁹³⁹ Bu ziyaretle ilgili koalisyonun bir diğer ortağı olan CKMP Genel Başkanı Türkeş, Tas Ajansı'na verdiği aşağıdaki demeçle ziyareti desteklediklerini belirtmişti: “Başbakanımızın Rusya seyahati önceden hazırlanmıştır. Biz diğer komşularımızla olduğu gibi bütün milletlerle ve Sovyetler Birliği ile iyi münasebetler içinde bulunmayı daima arzu ederiz. Başbakanımızın bu ziyaretinin de her iki memleket için yararlı olacağını zannediyoruz.” **BCA**, 30.1.0.0/46.277.3.

⁹⁴⁰ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, A.Ü. S.B.F. Matbaası, Ankara 1983, s.204.

ile değişim kaçınılmazdı. Tek yönlü, bağımlı dış politikanın kendisine ne kadar zarar verdiğini yeni yeni sonuçlarıyla beraber anlayan Türkiye yüzünü, bir taraftan Federal Almanya'ya diğer taraftan Ortadoğu, Asya, Latin Amerika ve Afrika'yı kapsayan 3. Dünya'ya ve kaçınılmaz olarak kuzey komşusu süper güç olan Sovyetler Birliği'ne döndü⁹⁴¹. Böylelikle 1965'e gelindiğinde Türk dış politikası 5 yıl önceki halinden tamamen farklı bir hal almış oldu.

2.4. II. CUMHURİYET TARTIŞMALARI

Türkiye'deki siyasi tartışmalar dönem dönem "Cumhuriyet" etrafında dönmüş ve her köklü iktidar değişiminde kimi çevrelerce Cumhuriyetin numaralandırılması yoluna gidilmiştir. En son 1990'ların başında tartışılan bu konunun kökenleri 1950'lere dayanmaktadır. Çok partili siyasi hayata geçilmesi Türkiye Cumhuriyeti açısından hayati önem ve değer taşıyan bir karardı. Kurulacak yeni demokratik düzen, son 27 yıla nazaran ciddi bir kırılma anını temsil ediyordu. İşte bu kırılma anında Demokrat Parti'nin iktidarı ele alması Türk siyasi literatürüne ilk defa girecek olan "İkinci Cumhuriyet" tartışmasının da başlangıcı olacaktı. Orhan Koloğlu'nun tespitlerine göre: Bu tartışmayı ilk kez dillendiren kiő DP milletvekili Seyfi Kurtbek olmuştur⁹⁴². Kurtbek bir makalesinde: Cumhuriyeti kuran Atatürk'ün cumhuriyetin tekrar kurulmasına gerek olacağını düşünmemesine rağmen, gelinen şartların bunu mecbur kıldığını Şu sözlerle ifade etmiştir:

"Evet Türk Cumhuriyeti yeniden kurulacaktır. Fakat onu iflas etmiş kabiliyetler, milletin itimadını ebediyen kaybetmiş insanlar değil gerçek cumhuriyet idealiyle muhalefet saflarında toplanmış olan hürriyet ordusu kuracaktır. Gelecek nesiller yazık edilen 26 yılın hesabını soracaktır. İkinci Cumhuriyet kurulacak ve bu tarihi Şeref Demokrat Parti'nin olacaktır"⁹⁴³.

Kurtbek'in yukarıdaki ifadesiyle başlayan ikinci cumhuriyet tartışması dalga dalga yayılmış ve süreç içerisinde saman alevi gibi yanıp sönmüştür desek yanılmış olmayız. Buna benzer bir durum 27 Mayıs darbesi sonrası da yaşanmış kısa bir dönem benzer tartışmaların süregeldiği gözlemlenmiştir.

Cumhuriyet'in numaralandırılmasına neden olan etkenlerin başında yukarıda ifade ettiğimiz köklü iktidar değişiklikleri gelmektedir. Fransız ekolünün etkilerinin

⁹⁴¹ Erel Tellal, *SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Ankara 2000, s.194.

⁹⁴² Orhan Koloğlu, "Nereden Çıktı Bu 2. Cumhuriyet", *Milliyet*, 12.12.1999.

⁹⁴³ Seyfi Kurtbek, "İkinci Cumhuriyet", *Zafer*, 15.04.1950.

devam ettiği bir dönemde Fransız cumhuriyetinin numaralandırılmasına benzer bir uygulamanın⁹⁴⁴ Türk siyaset literatürüne de girmesi aslında çok şaşırtıcı bir durum değildir. Fakat Fransa'daki cumhuriyetin tarihi ile Türkiye'deki cumhuriyetin tarihi arasındaki farklar gözetilmeden yapılan bu benzetme, gerçekçi olmaktan çok fantastik bir yaklaşımı ifade eder. Nitekim Fransa'da cumhuriyetin sıralandırılmasının nedenlerinin başında cumhuriyetten krallığa, krallıktan cumhuriyete geçiş gibi rejim değişiklikleri gelmektedir. 27 Mayıs'ın kapsam ve amaçları değerlendirildiğinde Fransa'daki değişikliklere benzer yapılar taşıdığını belirten Giritli ikinci cumhuriyet teriminin kullanılmasını doğru bulurken⁹⁴⁵, Karpat ise Türk aydınlarının tarihi perspektiften yoksun halde ortaya attıkları bu yakıştırmaları eleştirerek: Batı'nın eskimiş düşüncelerini nakletmekten vazgeçilmesini önermiştir⁹⁴⁶. DP devrinde, CHP iktidarı dönemini sorgulamak ve değişimi simgelemesi için kullanılan bu tabir, aynı şekilde 27 Mayıs sonrasında DP iktidarını suçlamak üzere kullanılmıştı. İhtilalin bir numaralı ismi olan Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel bu ifadeyi ısrarla kullananların başında gelmiştir. “*İkinci Cumhuriyet*” adlandırması darbenin hemen ertesi günü Türk basınınca da kabul görmüş ve gazete sütunlarına yansımıştı. 28 Mayıs sabahı yayınlanan Akşam gazetesinin manşeti: “*İkinci Cumhuriyet Kurulacak*” olmuştur⁹⁴⁷.

⁹⁴⁴ Bugün Fransa'da temelleri 1958 yılında atılmış olan 5. Cumhuriyet idaresi sürmektedir.

⁹⁴⁵ İsmet Giritli, **27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete**, İstanbul 1961, s.8.

⁹⁴⁶ Kemal Karpat, “İkinci Cumhuriyet mi? Atatürk Cumhuriyeti mi?”, **Cumhuriyet**, 23-27.07.1960.

⁹⁴⁷ **Akşam**, 28.05.1960.

Resim 5: 28 Mayıs 1960 Tarihli Akşam Gazetesi'nin Manşeti.

27 Mayıs'a giden yolda taşların nasıl döşendiğinin hikayesini anlatan CHP milletvekili Bekata ise kitabına "Birinci Cumhuriyet Biterken" başlığını koyarak ikinci cumhuriyet tartışmalarına dahil olmuştur. Ona göre büyük bir değişimi ifade eden "27 Mayıs İnkılabı" ile yeni bir devletin kurulmasının yolu açıldı ve bu nedenle ikinci cumhuriyet tabirinin kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir⁹⁴⁸. Bekata'nın yanı sıra Erginer de hemen darbe ertesi kaleme aldığı kitabına "İkinci Cumhuriyetin Eşiğinde" adını vererek, 27 Mayıs sonrası bu tabirin yaygınlaşmasına katkı sağlayanlardan olmuştur. Erginer Bekata'dan farklı olarak darbe öncesi hadiseler tek tek değinmemiş, onun yerine demokrasi kavramına temas etmiş, demokrasinin toplumun her kesimiyle ilişkisinden yola çıkarak ihtilalin nedenlerini ortaya koymuştur⁹⁴⁹. İhtilal liderinin radyoda yapmış olduğu konuşmada işaret ettiği bu değişim sonraki birkaç ay boyunca ülke gündemini meşgul eden tartışmalar arasında yerini almıştı. Gürsel'in açtığı kapıdan birçok siyasetçi ve köşe yazarı girerek tartışmalara kendi mahfillerinden katıldılar. Tartışılan konular arasında: ikinci cumhuriyetin ne olduğu, ne olmadığı ve nasıl olması gerektiği ile böyle bir sınıflandırmaya gereksinim olup olmadığı yer almıştır.

⁹⁴⁸ Hıfzı Oğuz Bekata, **Birinci Cumhuriyet Biterken**, Ankara 1960, s.VI.

⁹⁴⁹ H. Suat Erginer, **İkinci Cumhuriyetin Eşiğinde**, Ankara 1960.

Akşam'daki köşesinden tartışmaya müdahil olan Çelik, ikinci cumhuriyetin temel yapısını oluşturacak adımların başında anayasanın ve seçim kanununun yapılması ile anti demokratik kanunların kaldırılmasının geldiğini ifade etmişti⁹⁵⁰. Çelik, bir başka yazısında İkinci Cumhuriyetin temel değerlerinin Atatürk devrimleri olacağını altını çizerek, bu devrimleri yürütmek ve ileri demokrasiye geçmek suretiyle sağlanan özgür ortamın ikinci cumhuriyetin anayasasıyla korunacağını belirtmiştir⁹⁵¹. Vecihi Ünal da insan hakları, kişisel ve sosyal eşitlik prensiplerini rehber edinen İkinci Cumhuriyetin, Kurucu Meclis ve geçici hükümetin attığı sağlam temeller üzerinde yükseleceğini ve artık politik afetlerin onu bir daha deviremeyeceğini vurgulamıştır⁹⁵².

Mevcut siyasi durum içerisinde İkinci Cumhuriyetin geçmişin kirlerinden temizlenmiş bir şekilde yola çıkması gerektiğini savunan Çelik, Yassıada yargılamalarının anayasanın kabulü ve seçimden önce bitirilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmakla birlikte,⁹⁵³ yaptığı bütün yorumlarda ikinci cumhuriyetin başlangıç tarihi olarak seçim sonrasına işaret etmiştir. Öte yandan Müşerref Hekimoğlu CHP'nin kendisini yeni düzene hazırlaması gerektiğini belirterek, ikinci cumhuriyete girilirken birincisinden hiçbir şeyin gizli kalmaması bekleyen okur yorumlarına köşesinde yer vermiştir. Genel olarak bu yorumlar CHP'nin yeni düzene ayak uyduramadığı etrafında şekillenmekteydi⁹⁵⁴. İkinci Cumhuriyetin sağlam temeller üzerinde kurulabilmesi için bütün pürüzlerin giderilmiş olmasının elzem olduğunu belirten Ünal ise, anayasa hazırlanmadan, seçim kanunu ortaya konmadan, sabıklar yargılanmadan iktidarın devrinin doğru olmadığını vurgulamıştır⁹⁵⁵. Benzer kaygıları dile getiren Altan, birinci cumhuriyetin temel dinamikleri olan milliyetçilik, devletçilik, halkçılık ve laiklik gibi ilkelerin terk edilmesini cumhuriyetin doğmasına sebep olan hareket yönünün şaşması olarak nitelendirmiştir ve İkinci Cumhuriyeti aynı hataları yapmaması yolunda uyarmıştır⁹⁵⁶. CKMP'nin yayın organı Kudret Gazetesi ise İkinci Cumhuriyet denildiğinde bunun yalnızca bir tarihi devre olarak düşünülmemesi gerektiğini, bu

⁹⁵⁰ F. Edip Çelik, "Kutsal Vazife", **Akşam**, 04.06.1960.

⁹⁵¹ F. Edip Çelik, "Demokrasi ve Devrimler", **Akşam**, 12.06.1960.

⁹⁵² Vecihi Ünal, "Emekli, Dul, Yetimler...", **Akşam**, 22.06.1960.

⁹⁵³ F. Edip Çelik, "Geçici Süreyi Aşmamalı", **Akşam**, 24.06.1960.

⁹⁵⁴ Müşerref Hekimoğlu, "Şimdi Sırası mı?", **Akşam**, 20.06.1960.

⁹⁵⁵ Vecihi Ünal, "Sabırlı Olalım", **Akşam**, 12.07.1960.

⁹⁵⁶ Çetin Altan, "Atatürk Cumhuriyeti Kurduğu Zaman", **Milliyet**, 29.10.1961.

rakam değişikliğinin başka ülkelerde yaşattığı ıstıraplı tezahüründen çok daha büyük anlamlar ifade ettiğini belirtmiştir⁹⁵⁷.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere basındaki genel kanı; 27 Mayıs'la beraber Türkiye'de yepyeni bir sayfa açıldığı, yeni kurulacak düzende sabık iktidar döneminde yapılan hatalara yer verilmemesi gerektiği, MBK'nın DP iktidarından kalan hesapları kapatıp Kurucu Meclis'in açılmasıyla beraber yeni dönemin başlaması etrafında gelişmiştir. Bu çerçevede 1961 yılını milat olarak gören Gürsel yayınladığı yılbaşı mesajında şu ifadeleri kullanmıştır:

“1961 yılının İkinci Cumhuriyetin kuruluş yılı olarak milletimize uğurlu olmasını dilerim. Hak, adalet, fazilet ve ahlak esasları üzerine kurulacak İkinci Cumhuriyet, milletimizin inkişaf ve tekâmülünde mühim bir amil olacaktır. İdeal birliği yapmış zinde bir millet olarak, mesut, müreffeh ve medeni Türkiye'yi kurmak yolunda hiçbir gayret ve fedakârlıktan kaçınmadan el ele sağlam adımlarla ilerleyeceğiz...”⁹⁵⁸”.

Bu ifadeye paralel olarak Kurucu Meclisin açılışı İkinci Cumhuriyetin ilanı olarak karşılanmıştır⁹⁵⁹. Meclisin açılışında konuşan Gürsel yine ikinci cumhuriyet vurgusu yaparak gayelerini şu sözlerle ifade etmişti: *“Bugün ihtilal hükümetinin tek gayesi teminatlı bir demokratik nizam içinde hakka, adalete, hürriyete, eşitliğe ve fazilete dayanan İkinci Cumhuriyeti kurmaktır”⁹⁶⁰”*. Gürsel'in konuşmasını yaptığı sırada Mecliste basına ayrılan köşede yer alan Aruoba, Mecliste Atatürk'ün ilk cumhuriyeti kurduğu günküne benzer bir heyecanın var olduğunu, hürriyet, ahlak ve fazilet üzerine kurulan İkinci Cumhuriyetin Türkiye'yi kudretli günlerine tekrar kavuşturacağına olan inancını dile getirmişti⁹⁶¹.

İkinci Cumhuriyetin başlangıç tarihi kimilerine göre de demokratik, serbest seçimlerin yapılıp iktidarın sivillere terk edileceği gün olarak belirlenmiştir. Ünal'ın şu sözleri bu beklentiyi ifade etmektedir:

⁹⁵⁷ “Cumhuriyet Bayramı”, **Kudret**, 29.10.1961.

⁹⁵⁸ **Akşam**, 01.01.1961.

⁹⁵⁹ **Akşam**, 07.01.1961.

⁹⁶⁰ **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi** (Bundan sonraki kullanımlarda KMTD kısaltması kullanılacaktır), Birinci Birleşim, 06.01.1961, s.3.

⁹⁶¹ Muazzez Aruoba, “İkinci Cumhuriyet”, **Kudret**, 08.01.1961.

“Kurucu Meclis tarafından kabul edilen Anayasa şüphesiz pek yakında halkın oyuna sunulacak ve herhalde referandum neticesinde müspet sonuç alınacaktır. Yani İkinci Cumhuriyet’in fiilen kurulmasına üç dört aylık bir zaman kalmıştır⁹⁶²”.

Resim 6: Hayat Mecmuasının 21 Ekim 1960 Tarihli Kapağı.

İkinci Cumhuriyet tabirini yalnızca gazeteciler değil, siyasilerde kullanmıştır. YTP Lideri Ekrem Alican seçim gezisi esnasında Erzurum’da yaptığı konuşmada; birinciden İkinci Cumhuriyete geçiş evresinin 15 Ekim seçimleriyle biteceğini belirterek İkinci cumhuriyetin başlangıcı olarak 16 Ekim tarihini işaret etmiştir⁹⁶³. Yukarıdaki resimde de görüleceği üzere Hayat dergisi de 15 Ekim Seçimlerini İkinci Cumhuriyet’in başlangıcı olarak görmüş ve seçimden sonra yayınlanan ilk kapağında “*İkinci Cumhuriyet Milletimize Hayırlı ve Başarılı Olsun*” ifadesini kullanmıştır⁹⁶⁴.

Bu sıralamaya karşı çıkanlar da elbette vardı. Orhon, Meclisin ve Cumhuriyetin itibarının korunmasının her şeyin üstünde olduğunu belirterek, cumhuriyet sıralaması yapanların bir yandan 27 Mayıs rejimini övüp, diğer taraftan önceki dönemi karalayarak

⁹⁶² Vecihi Ünal, “İşimiz Daha Bitmedi”, **Akşam**, 29.05.1961; Vecihi Ünal, “İkinci Cumhuriyet Kuruldu”, **Akşam**, 11.07.1961.

⁹⁶³ **Havadis**, 01.10.1961.

⁹⁶⁴ **Hayat**, 20.10.1961, S.44.

bir taşla iki kuş vurma amacıyla olduklarını söylemiştir⁹⁶⁵. Bazı anayasa uzmanlarının da bu görüşe katılmadığını belirten Hekimoğlu, bunun bir yorumlama meselesi olduğunu, İkinci Cumhuriyetin birincisinden farkının sosyal adalete ve çalışmaya dayalı olduğu sözleriyle savunmaktadır. Yazar birinci cumhuriyetin hak, hürriyet, demokratik ve laiklik gibi kavramları getirdiğini, ikincisinde ise çalışmanın toplumun en yüksek değeri haline getirileceğini belirtmiştir⁹⁶⁶. Yeni bir devlet kurulduğu iddialarını ciddiye almayan Barlas ise, modern Türkiye'nin temellerinin Mustafa Kemal Atatürk tarafından atıldığını, bu tür iddiaları ortaya atanlara;

“Yeni devlet kurma iddiasından vazgeçmek lazımdır. Adına birinci ve ikinci cumhuriyet diyelim, ne dersek diyelim yaşadığımız geçici rejimde kabul edilecek anayasa ile kurulan hükümet de Atatürk'ün kurduğu devletin temelini dayanacaktır. Bunu bilmek de işbaşındakiler için faydalıdır” diyerek yeni devlet, ikinci cumhuriyet tartışmalarına müdahil olmuştur⁹⁶⁷.

Bu görüşün aksini düşünen Çelik “*Milli Devrimin bir iktidar değişikliğinden çok öteye geçtiği, ikinci cumhuriyetin yeni bir zihniyete dayanan yeni bir yapı olarak doğacağı bütün milletçe anlaşılmalıdır. Birinci cumhuriyetle bir devir nasıl kapatılmışsa, İkinci Cumhuriyetle...*” de yine bir devir kapanıp yenisi açılmıştır ifadeleriyle karşı gelmiştir⁹⁶⁸. İnönü ve Özdağ arasındaki inkılap tartışmalarına değinen Selek de, 1908, 1919 ve 1960 inkılaplarının birbirlerini tamamlayıcı inkılaplar olduğunu, ancak önceki ikisinin toplum hayatını kökten değiştirmedeğini, 1960'ın ise bu çaba içinde olduğunu ifade eder. 27 Mayıs inkılabının kaynağının 1919 olduğunu ve yeni inkılâbın selefini geçmeye çalıştığını belirten yazar konuya farklı bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır⁹⁶⁹.

İkinci Cumhuriyet tartışmalarına yeni terimlerle katılanlarda bulunmaktaydı. Devrim sonrası için “**İkinci Kuva-yı Milliye**” tabirini kullanan MBK üyesi Numan Esin, ikinci cumhuriyet tartışmalarına bir de kuva-yı milliyeyi eklemiş oldu⁹⁷⁰. MBK üyelerinin cumhuriyet ve kuva-yı milliyeyi referans göstermeleri, yapmış oldukları icraatların hukuki olmasa da ideolojik temellendirilmesi ve kendilerine dayanak sağlaması açısından değerlendirilebilir. Mevcut durumun meşruiyeti için Türk tarihinin

⁹⁶⁵ Orhan Seyfi Orhon, “B.M. Meclisi'nin İtibarı”, **Havadis**, 09.01.1962.

⁹⁶⁶ Müşerref Hekimoğlu, “Çalışmaya Dayanacağız”, **Akşam**, 28.01.1961.

⁹⁶⁷ Cemil Sait Barlas, “Hep O'nun Kurduğu Devlet”, **Son Havadis**, 19.09.1960.

⁹⁶⁸ F. Edip Çelik, “Birinciden İkinciye Geçerken”, **Akşam**, 19.07.1960.

⁹⁶⁹ Sabahattin Selek, “İnkılaplarımız”, **Son Havadis**, 20.09.1960.

⁹⁷⁰ Müşerref Hekimoğlu, “İkinci Kuvayı Milliye”, **Akşam**, 07.10.1960.

en önemli safhalarına atıfta bulunarak bunların yeniden inşa edilmesi etrafında ideolojik altyapılarını oluşturmaya çalıştıkları söylenebilir. 27 Mayıs sonrası girilen bütün yeniliklerde akademinin fikirleri ön planda tutularak her işin akla, mantığa ve bilime uygun olması prensibi güdülmüştür. Anayasa yapımından tutun da, tarım reformuna, işsizlikten planlamaya, sanattan spora kadar her müessesenin yapılanmasında bu tarz bir uygulama görülebilir. Fakat teorik bilgilerin pratiğe aktarılması her zaman mümkün olmamakla beraber bu işi yapacak olan siyaset mekanizmasının da aynı zihniyet etrafında şekillendirilmesi yeni sorunlarla karşılaşılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu sorunlara değinen Hekimoğlu cumhuriyet tanımlama yarışına dâhil olarak izlenen bu tutumu “**profesörler cumhuriyeti**” olarak tanımlamış, eski geleneklerden sıyrılmadıkça yeni düzenin anlam ifade etmeyeceğini belirtir⁹⁷¹.

27 Mayıs darbesi sonrası görevlendirilen Anayasa Komisyonunu temsilen Kurucu Mecliste anayasa tasarısı hakkında söz alan Turan Güneş, komisyonun ikinci cumhuriyet ifadesine karşı olduğunu net bir şekilde ifade etmişti. Etkileyici bir konuşma yapan Güneş, Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci anayasasını yaptıklarını ve yeni bir cumhuriyet kurmadıklarının altını çizerek, cumhuriyetin tek ve ebedi olduğu vurgusunu yapmıştır. İkinci Cumhuriyet ifadesinin yalnızca yeni bir anayasayı belirttiğinin altını çizen Güneş, Atatürk’ün emanet etmiş olduğu cumhuriyete her yeni gelen kuşağın katkılarda bulunacağını, dolayısıyla kökten bir değişimi ifade etmediğini özellikle belirtmiştir⁹⁷². Konuya köşesinde değinen Ecevit, birinci, ikinci, üçüncü gibi sıralamaların benimsenmesinin psikolojik olarak bu müessesenin tekrar tekrar yıkılacağı algısı yaratacağını ve Atatürk’ün “*Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır*” sözünün unutulmaması gerektiğini belirtmiştir⁹⁷³. Ecevit’e karşı çıkan Giritli Atatürk’ün bu söz ile “... *Birincisine nazaran daha değişik siyasi bünyede ve gelişmiş yeni cumhuriyetin kurulamayacağını değil, bu memlekette saltanat ve şahsi dikta rejiminin hiç bir zaman hortlatılamayacağını*” ifade ettiğinin altını çizmiştir⁹⁷⁴. Ecevit’le bu konuda paralel düşünen ve İkinci Cumhuriyetin lafla kurulamayacağını belirten Şahap Balcıoğlu, “*Bu iş lafta kalırsa bir gün gene milletçe Üçüncü Cumhuriyet’in doğum*

⁹⁷¹ Müşerref Hekimoğlu, “Tasarının Özeti:Cübbe”, **Akşam**, 14.02.1961.

⁹⁷² **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, 40. Birleşim, 07.04.1961, s.667.

⁹⁷³ Bülent Ecevit, “Tek ve Ebedi Cumhuriyet”, **Ulus**, 09.01.1961.

⁹⁷⁴ İsmet Giritli, **27 Mayıs’tan İkinci Cumhuriyete**, İstanbul 1961, s.7.

sancılarının çekilmeyeceğini bize kimse temin edemez” sözleriyle çekincelerini ifade etmiştir⁹⁷⁵.

27 Mayıs 1960’la başlayan İkinci Cumhuriyet tartışmalarını sonlandıran ise İsmet İnönü olmuştur. Başbakan İsmet İnönü yayınlamış olduğu bildiride 27 Mayıs devriminin ikinci bir cumhuriyet olmadığını bu nedenle resmi yazışmalarda bu tabirin kullanılmamasını istemiştir. Yeni bir cumhuriyetin söz konusu olmadığını belirten Başbakan, yeni anayasayı ifade etmek için mecazi olarak kullanılan bu ifadenin hukuki duruma uymadığını söylemiştir⁹⁷⁶. İnönü’nün uzun süre bu tartışmaya taraf olmamasını gergin siyasi ortama girerek ateşi daha da körüklememek amacıyla görmezlikten gelmek şeklinde yorumlayan Koloğlu, bu tavrın İnönü’nün taktiklerinden biri olduğunu belirtmiştir⁹⁷⁷. İnönü’nün bu ifadesi sonrası tartışmalar bıçak gibi kesilmiş, ikinci cumhuriyet tanımlaması 90’lı yıllara kadar rafa kaldırılmıştır.

2.5. SİYASİ VE ADLİ MAHKÛMLARIN AFFI TARTIŞMALARI

İnceleme alanımıza giren 1960-1965 yılları arası kendi içerisinde iki döneme ayrılabilir. Birincisi daha önce de belirtildiği üzere 27 Mayıs 1960’tan seçimlerin yapıldığı 15 Ekim 1961 tarihine kadar geçen MBK Dönemi; ikincisi ise MBK etkisinde Koalisyonlar Dönemi şeklindedir. Birinci dönem adli mahkûmların affi tartışmalarına sahne olurken, ikinci dönem ise daha çok siyasi mahkûmların affının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği tartışmaları etrafından geçmiştir. Bu çerçevede ilk olarak ele alacağımız konu adli mahkûmların affına ilişkin kamuoyunun nasıl oluştuğu ve sürecin nasıl yürütüldüğü olacaktır.

2.5.1. Adi Suçlardan Mahkûm Olanların Affı Meselesi

Her iktidar değişikliğinde ya da toplumsal değişim, dönüşüm dönemlerinde gündeme gelir mahkûmların affı⁹⁷⁸. Af ilan etmenin toplumsal uzlaşının, barışın tesis edilmesinde etkileri olduğu kadar, adalet duygusunu incitici, güven sarsıcı ve hatta asayiş bozucu etkileri olduğu da malumdur. Etkileri ve tepkileri bir arada değerlendirildiğinde oldukça hassas bir konudur af meselesi. Bu nedenle af isteyen

⁹⁷⁵ Şahap Balcıoğlu, “Üçüncü Cumhuriyeti İstemiyoruz”, **Kim**, 03.06.1960.

⁹⁷⁶ **Havadis**, 06.01.1962.

⁹⁷⁷ Orhan Koloğlu, **Numaracı Cumhuriyetçiler**, İstanbul 2007, s.66-68.

⁹⁷⁸ 1923-1960 Yılları arasında çıkarılan genel, kısmi ve hususi aflar için bkz: Mevlana Akagündüz, **Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Af Kanunları**, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2006).

çevrelerin taleplerinin insani boyutu ne kadar anlaşılır olsa da affın sınırları ve kapsamının kamu vicdanını sarsıcı nitelikte olmaması gerekmektedir. Dolayısıyla bu kadar çetrefilli bir mesele üzerinde siyasetçilerin taraf ya da karşıt olmalarının kendilerine getirileri olduğu kadar götürüleri de olacağı açıktır.

Konunun 1960 ortalarında ilk defa gündeme gelmesi basın aracılığıyla oldu. Af konusuna ilk değinenlerden biri Aziz Nesin idi. Nesin bir makalesinde bütün yurdun top yekun sevince boğulduğu ihtilal günlerinde mahkumların da unutulmaması ve bu sevince dâhil edilmesi gerektiğini belirterek, genel bir af ilan edilmesinin tam sırası olduğunu belirtmişti. Suçun oluşum koşullarını irdeleyen Nesin, insanları suça iten şeyin kötü idare ve idareciler olduğunu, içinde bulunulan sosyo-ekonomik şartlarda suçluya, hırsıza acır duruma gelindiğini, sistemin suçlu sayısını arttırdığını, bu nedenle genel bir af ilan edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir⁹⁷⁹. Suçu ve suçluyu toplumsal yapının bir sonucu olarak gören bu yaklaşımı destekleyen Barlas da ihtilalle kurulan rejimlerde af ilan etmenin gelenek olduğunu, bunun gerekçesinin de darbe şartlarında aranması gerektiğini belirtmiştir. İçinde bulunulan sosyal ve ekonomik şartların nasıl darbe yapmaya yönelttiği düşünülürse aynı şekilde insanları suç işlemeye yönelten temel unsurların ortak olduğu vurgulanmıştır⁹⁸⁰. Her iki yazarı da destekler nitelikte bir yazı kaleme alan Balcıoğlu da affın bir lütuf, ihsan değil hakkın teslimi olduğunu, suç unsurunun toplumsal ve siyasal yapıdan ayırt edilemeyeceğini, suçun oluşmasında toplumun, dolayısıyla da siyasal iktidarın rolü olduğunu bu nedenle hapisanelerde af bekleyen 100 bin kişinin bulunduğunun altını çizmiştir⁹⁸¹. MBK Üyesi Muzaffer Özdağ'ın:

“İhtilal memleketi sömürmekle meşgul bir avuç soyguncuyu Yassıada'ya yollamak için değil, milletin kaderini değiştirmek için yapılmıştır. İhtilalin amacı Türkiye'de insan haklarına uygun bir idare kurmaktır, kişi hürriyetini kurmaktır...”

sözünden hareket eden Ünal da kriminolojik ve antropolojik yönden sosyal, ekonomik ve siyasal şartların suç işlemedeki rolüne vurgu yaparak affın kış gelmeden çıkmasını talep etmiştir⁹⁸². Hekimoğlu ise af bekleyenlerin umutlarını insani olarak ılımlı görmekle beraber karşı fikirleri de değerlendirdiği bir yazısında hukuk düzenindeki

⁹⁷⁹ Aziz Nesin, “Genel Affın Tam Sırası”, **Akşam**, 10.06.1960.

⁹⁸⁰ Cemil Sait Barlas, “Niye Af Yok”, **Son Havadis**, 15.09.1960.

⁹⁸¹ Şahap Balcıoğlu, “Yüz bin Mahkum Af Bekliyor”, **Son Havadis**, 30.07.1960.

⁹⁸² Vecihi Ünal, “Kış Gelmeden”, **Akşam**, 17.09.1960.

aksaklıklar ve ceza uygulamalarındaki yanlışlıkların yeterince adalet kurumuna zarar verdiğinden bahisle affa karşı olduğunu belirtmiştir⁹⁸³. Affa teknik açıdan değinen Göksel, hukuki olarak oturmuş bir toplumda tabii olan suçlunun affi değil, cezasını tam olarak çekmesi olduğunu belirtmiştir. Ancak yine de affetmenin insani bir davranış olduğunu da vurgulayan yazar, bu durumun istismara açık olduğunun da unutulmamasının altını çizer. Aftan faydalanacak şahısların topluma kazandırılmasının gerekliliğinin yanı sıra bu kişilere iş bulunmazsa işsizler ordusunun daha da artacağı belirtilmiştir⁹⁸⁴.

Basında yüksek sesle dile getirilen bu talebe ilk karşılık MBK Başkanı Cemal Gürsel'den geldi. Gürsel'in af konusunun Adalet Bakanlığınca değerlendirildiğini belirtmesi hem affi bekleyen hem de affa karşı olan kesimlerde yankı bulmuştu. Adalet Bakanlığı bünyesinde kurulan komisyondan gelen ilk açıklamalarda affin kapsamı hususunda yapılan çalışmaların Ağustos (1960) sonuna kadar tamamlaması öngörülmektedir denilmiştir. Bu çerçevede uyuşturucu madde kullanan ve satanlar, ırza tecavüz, orman ve suiistimal suçlarının af kapsamına alınmayacağı gelen ilk haberler arasındaydı⁹⁸⁵. Ceza İşleri Genel Müdürlüğü bünyesinde sürdürülen kısmî af çalışmaları çerçevesinde mahkûm sayısı ile ilgili istatistikî hazırlıklar yapıldığı ve kesin olarak açıklanmamakla beraber trafik suçları, kan davası hariç cinayet suçlarının belirli ölçüde affa tabi tutulabileceği ancak siyasi affin gündemde olmadığı belirtilmişti⁹⁸⁶. İstatistikî çalışmalar sonucunda cezaevlerinde 966'sı kadın toplamda 28 bin mahkûmun olduğu, son bir yıl içinde 93 firar yaşandığı ve 18 mahkûmun hayatını kaybettiği bilgisi kamuoyuyla paylaşılmıştı⁹⁸⁷. Affin önde gelen destekçilerinden Balcıoğlu, infaz sistemini eleştirdiği yazısında, yukarıdaki rakamlar etrafında değerlendirildiğinde hapisanelerin fiziki şartlarının ilkel bir halde olduğunu, mahkûmların beslenme, barınma, sağlık koşullarının ve topluma kazandırılma çalışmalarının yetersiz olduğunu bir kez daha ifade etmiştir⁹⁸⁸. Yukarıdaki çalışmalardan bir süre sonra Adalet Bakanlığı bünyesinde kurulan af komisyonu dağıtılarak yerine MBK içinde yeni bir komisyon

⁹⁸³ Müşerref Hekimoğlu, "Genel Affi Bekleyenler", **Akşam**, 07.07.1960.

⁹⁸⁴ H.A. Göksel, "Aftan Sonra", **Ulus**, 03.03.1963.

⁹⁸⁵ **Son Havadis**, 09.08.1960.

⁹⁸⁶ **Son Havadis**, 12.08.1960.

⁹⁸⁷ **Son Havadis**, 04.09.1960. Bu rakam daha sonra Eylül 1960 itibarıyla 51.477 olarak düzeltilmiştir. Bkz: Müşerref Hekimoğlu, "Devede Kulak", **Akşam**, 05.03.1961.

⁹⁸⁸ Şahap Balcıoğlu, "İşkence Mekanizması", **Son Havadis**, 09.08.1960.

kuruldu⁹⁸⁹. Affi bekleyen çevrelerde en yetkili organ MBK'nin konuyu bizzat değerlendirecek olması bir umut kaynağı olmuştu. Hazırlanan kısmî af tasarısına göre 2 yıla kadar olan hapis cezaları ile 10 bin liraya kadar maddi cezaların affedilmesi öngörülmekteydi. Komisyonun ülkenin düzelme yolunda olan ekonomik ve sosyal yapısının bozulmaması açısından genel affi kabul etmediği belirtilmiştir⁹⁹⁰. Kısmî af haberlerine tepki gösteren Balcıoğlu komisyon üyelerini hem hapishanelerin hem de toplumun içinde bulunduğu şartlara yabancı olduğu suçlamasında bulunmuştur⁹⁹¹. Kısmî affa da, umumî affa da karşı olan kesim çözüm önerisi olarak belirli bir sürenin affa dahil edilmesini, cezasını bu affa tamamlayanın tahliye edilip geri kalanların ise cezalarından indirimine gidilmesini sunmuşlardı⁹⁹².

Nihayetinde 26 Ekim 1960'ta kabul edilen ve yayınlanan 113 sayılı kanunla ilk Af Kanunu ilan edildi. Kanun: taksirli suçlardan kanuni üst ceza sınırı 5 yılı aşmayan suçların tamamen affını, cezası 5 seneyi aşan suçluların cezalarının üçte bir oranında indirilmesini, 27-28 Mayıs 1960 günlerinde İnkılâp hareketi lehine katılan askeri şahısların bu tarihlerde işledikleri taksirli suçlarından dolayı takibat yapılmaması, varsa cezalarının affını içermekteydi. TCK'nin 125-133. maddeleri dahilindeki ve 135.maddenin ikinci bendi ile 136-150.maddeleri arasındaki suçlar ile 161, 163, 168,171 ve 172.maddede belirtilen suçların af kapsamında olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca ihtilas, irtikap, rüşvet, zimmet, adam öldürme, Atatürk aleyhinde işlenen suçlar, Orman Kanununda belirtilen suçlar affa dahil edilmemiştir. Kanunda ilgi çekici maddelerden birisi de 3 maddenin (i) bendinde geçen kaçakçılık kanunu ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununa aykırı davrananların yurtdışındaki dövizlerini ülkeye geri getirmeleri kaydıyla aftan faydalanabilecekleri hususudur⁹⁹³. Döviz kısıtlığının yaşandığı bir dönemde ekonomik kaygıların bu af kanununu da etkilediği görülür. Ayrıca kanun 27 Mayıs 1960 tarihiyle affı sınırlarken, MBK'nin kendi dönemi içerisinde işlenen suçları affetmediği mesajını da içermekteydi. Bu zaviyeden gelecek eleştirilerin önüne böylelikle geçileceği düşünülmüştür.

⁹⁸⁹ **Son Havadis**, 10.09.1960.

⁹⁹⁰ **Son Havadis**, 22.09.1960.

⁹⁹¹ Şahap Balcıoğlu, "Af Komisyonu Yanlış Yoldadır!", **Son Havadis**, 24.09.1960.

⁹⁹² "Afta Adalet", **Akis**, 26.09.1960, s.15.

⁹⁹³ **T.C. Resmi Gazete**, 28.10.1960, S.10641, s.2425-2426.

113 sayılı kanunla ilgili düzeltme 18 Kasım'da yeniden yayımlandı. Kanunun bazı maddelerinde birtakım değişiklikler yapıldı. Bu kapsamda: Birinci maddede daha önce belirtilen müebbet cezalara herhangi bir indirimin söz konusu olmayacağı yönündeki ibare bu cezaların 24 yıla indirilmesi şeklinde değiştirilmiştir. Zimmet ve irtikap ile ilgili 2. maddede durum biraz hafifletilerek 500 Lira sınırını aşanların affa uğramayacağı belirtilmiştir. Ayrıca 3., 4., 5., 6., 7. ve 8. maddelerinde birtakım değişiklikler yapılarak bazı bentler çıkarılmıştır⁹⁹⁴.

Kanunların yayın tarihinden itibaren 15 gün içerisinde gerekli işlemlerin tamamlanması belirtilmişti. Bu çerçevede işlemleri yapılan mahkumların salınmasına 22 Kasım'da başlandı⁹⁹⁵. 134 sayılı kanun gereğince bundan önceki aftan faydalanamayan 25-30 bin civarında hükümlü ve tutuklunun bu ikinci aftan faydalanacağı belirtilmekteydi⁹⁹⁶. Af kanunu çıkmadan önce pek fazla yorumda bulunmayan kesimlerin kanun sonrası suç oranının arttığına ilişkin yorum ve eleştirileri gündeme gelmişti. İstanbul Valisi Refik Tulga yaptığı açıklamada genel af sonrası şehirde suç oranının arttığını, aftan faydalananların bir kısmının tekrar bu süre zarfında cezaevine girdiğini belirtmesi üzerine, Hekimoğlu da af çıkarmanın önemli olmadığını önemli olan şeyin suçun önlenmesi ve cezaevi sonrası mahkumların sosyal hayata kazandırılması olduğunu söylemiştir⁹⁹⁷. Bu isimlere ek olarak af sonrası hırsızlık ve diğer asayiş olaylarının arttığına işaret eden Talu, hapisanelerin mahkumların hırsızlık, yan kesicilik gibi suçların okulu olmaktan çok ıslahevine dönüşmedikçe çıkarılan afların anlamsızlaşacağını, düzenin fasit bir daire şeklinde dönüp duracağı eleştirisinde bulunmuştu⁹⁹⁸. Ancak aftan yaklaşık 5 ay sonra yayınlanan rakamlar yukarıdaki iddiaların gerçek olmadığını ortaya koyar nitelikteydi. 113 ve 134 sayılı kanunlarla getirilen af sonucu cezaevlerinden tahliye edilenlerin sayısı 19.722 kişi olurken, kanundan sonra suç işleyerek yeniden cezaevine giren suçlu sayısı 365 olmuştur. Bu sayılara bakıldığında af sonrası suç oranı arttı, mahkumlar yeniden cezaevlerine

⁹⁹⁴ **T.C. Resmi Gazete**, 22.11.1960, S.10661, s.2564-2565.

⁹⁹⁵ **Milliyet**, 23.11.1960. İlk gün kanundan istifade eden Merkez Cezaevi'nden 57, Yeni Cezaevi'nden 143, İslahevinden 35 çocuk Ankara'da tahliye olurken, telgrafın geç gelmesi sebebiyle İstanbul'da tahliye bekleyen mahkumlar özgürlüklerine bir gün geç kavuştular.

⁹⁹⁶ **Akşam**, 23.11.1960.

⁹⁹⁷ Müşerref Hekimoğlu, "Af ve Suçlular", **Akşam**, 21.11.1960.

⁹⁹⁸ Esin Talu, "Sil Baştan", **Akşam**, 13.02.1961.

dönüyor söylemi pek gerçeği yansıtmamaktadır⁹⁹⁹. Ancak yine de 5 aylık süre bunu değerlendirmek için kısa olup bir yıllık periyodun değerlendirilmesi yerinde olacaktır diye düşünüyorum.

Mahkûmların önemli bir kısmı çıkarılan iki kanunla beraber istediklerine kavuşmalarına rağmen büyük miktarda insan affın kapsamı nedeniyle hala cezaevlerinde bulunmaktaydı. Bu nedenle ikinci bir af dalgası 1963 yılında kendisini göstermişti. Bu talebin temelleri ise 1961 yılının son çeyreğinde mahkûmların ve yakınlarının başlattığı kampanyada bulunmaktaydı. Binlerce mahkûm ve yakını başta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel olmak üzere siyasi parti genel merkezlerine mektuplar göndererek yeni bir af isteğinde bulunmuşlardı¹⁰⁰⁰. Af kanunlarının genellikle ülke için büyük hadiselerin ya da kutlamaların yapıldığı zamanlara denk geldiğini gayet iyi bilen mahkûmlar demokratik seçimlerin yeniden yapılıp Büyük Millet Meclisinin faaliyetlerine tekrar başlaması vesilesiyle aflarını istemekteydiler¹⁰⁰¹. Bu sefer konunun öncülüğünü CHP çekmiştir. Basın suçlarını ve adi suçları içine alacak yeni bir af tasarısı çalışmalarını yürüten CHP kendi içerisinde bir af komisyonu oluşturmuştu¹⁰⁰². Çalışmaların yavaş yürütüldüğü yönündeki eleştirilere karşı çıkan CHP Milletvekili Ali İhsan Göğüş kendilerini işi ağırdan almakla suçlayan kişilerin mensup oldukları partilerin böyle bir teklif dahi sunmadıklarını belirterek partisini savunmuştu¹⁰⁰³. Yeni tasarıda af kapsamında olmayan suçlar şu şekilde sıralanmıştır: Devletin şahsiyetine karşı işlenen suçlar, zimmet, irtikap, rüşvet ve evrakta sahtecilik suçları, ırza geçme, gasp, Askeri Ceza Kanununda yazılı vatana ihanet suçları, Atatürk aleyhine işlenen suçlar, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununun 3. Maddesinin C bendini ihlal eden suçlar, müebbet hapis ve ölüm cezasına müteallik suçlar¹⁰⁰⁴.

23 Şubat 1963'te yürürlüğe giren kanunla bir önceki af kanunu arasında birtakım farklılıklar bulunmaktaydı. En önemli farklılık yeni kanunla beraber Anayasa Mahkemesinde görülen Uşak ve halkı silahlandırma ve Çanakkale Ağır Ceza Mahkemesinde görülen İskele ve 31. km Olayları davalarının sanıklarının da bu af

⁹⁹⁹ Müşerref Hekimoğlu, "Devede Kulak", **Akşam**, 05.03.1961.

¹⁰⁰⁰ **Kudret**, 31.10.1961.

¹⁰⁰¹ **Kudret**, 06.11.1961.

¹⁰⁰² **Ulus**, 14.01.1963.

¹⁰⁰³ **Ulus**, 15.01.1963.

¹⁰⁰⁴ **Ulus**, 23.01.1963.

kapsamına alınması olmuştur. Yine askeri suçların affı noktasında önceki kanunda yer almayan bir düzenlemeyle 5 sene ve daha az miktarda ceza alan askeri ve sivil personele emeklilik hakkı verilmiştir. Yine Yüksek Adalet Divanınca verilen meslekten men kararları da bu af kanunu ile beraber kaldırılmış oldu. Yeni af kanunu mali suçlarla ilgili de yeni hükümler getirmişti. Kanuna göre 1961 yılı sonuna kadar kesilmiş olan vergi, usulsüzlük ve kaçakçılık cezalarının yarısı affedilmiştir¹⁰⁰⁵. Seka, Kromit, Devlet Demiryollarındaki vagon yolsuzlukları sanık ve mahkumları aftan faydalanamamışlardı¹⁰⁰⁶.

Bu yeni af kanunu farklı çevrelerden farklı tepkiler doğurmuştu. Af çalışmalarına müteakip, AP karşı atağa geçerek siyasi suçlular için de af talebinde bulunmuştu. Parti grubunda yapılan müzakerelerde “Katiller affediliyorken siyasi mahkûmlar neden toptan affedilmiyor” şeklinde dile getirilen itirazlar neticesinde af ile ilgili yeni bir kanun teklifinin hazırlanması kararlaştırıldı¹⁰⁰⁷. Öte yandan affa karşı olanlar MBK’yi suçlayarak çıkarılan 45 sayılı kanunla af kısmının aralandığı ardından da bu af taleplerinin geldiği eleştirisini getirmiştir. Bahsi geçen afa beraber DP döneminde yolsuzluklara karışan bürokratların da kurtulduğu, hukuk tekniği bilmeden toplum vicdanını yaralayıcı kanunların çıkmasının bu tür sonuçlar doğurduğu belirtilmiştir¹⁰⁰⁸.

2.5.2. Siyasi Af: DP’lilerin Affı

Siyasi af: Kimilerine göre sokak gösterileri ile suiistimallere, kimilerine göre darbe girişimlerine neden olan, bazen koalisyon pazarlıklarının kilit noktası, bazen de hükümetlerin sonlanması nedeniyle uzun uzadıya tartışılan ve ülke gündemini meşgul eden hadiselerden biri olmuştur. Partilerin bu konuda yaptıkları ya da yapmadıkları her şeyin tartışma konusu olduğu bu meselenin çözümü elbette siyasi iradenin ve ülke içi dengelerin durumuna bağlıydı. Konjonktürel şartların çıkmasını hem kolaylaştırdığı hem de zorlaştırdığı af meselesi 1961-1963 yılları arasında neden olduğu bir çok hadise ile önemli yer tutmaktadır.

¹⁰⁰⁵ T.C. Resmi Gazete, 23.02.1963, S.11.342.

¹⁰⁰⁶ Milliyet, 11.02.1963.

¹⁰⁰⁷ Ulus, 23.01.1963.

¹⁰⁰⁸ Faik Suad, “Minareyi Çalanlar Kılıfı Hazır Buldular”, Ulus, 26.01.1963.

İhtilaller sonrası özel yetkili mahkemelerin kurulması ve bunların daha çok siyasi nitelikli suçlamalar çerçevesinde kararlar alması dünyanın her yanında görülen uygulamalardandır. Yine bu tür uygulamalarda görülen bir ortak özellik de mevcut siyasi şartların değişmesine veya iyileşmesine paralel bu tür suçlardan hüküm giyen mahkumların affedilmesidir. 27 Mayıs darbesinin estirdiği rüzgârın dinmesinin ve ülke siyasi hayatının normalleşmeye başlamasının ardından ilk gündeme gelmesi beklenen konulardan biri de elbette Yüksek Adalet Divanınca mahkûm edilen sabık iktidar mensupları ve bu dönemde usulsüzlüklere bulaştığı tespit edilen kamu görevlileri ve vatandaşların affi konusuydu. İhtilalden sonra adi suçlardan hüküm giyen şahıslar için af ilan edilmesi akıllara siyasiler için sıranın ne zaman geleceği sorusunu getirmişti. AP'liler gerek Anayasa referandumu süresince gerekse de 1961 seçimleri boyunca yaptıkları propagandalarda sürekli olarak bu konuyu gündeme taşımış, seçimlerden sonra kurulacak demokratik nizam içerisinde sorunun çözülmesini kendilerine birinci amaç olarak belirlemişlerdi. Buna karşılık siyasi dengenin diğer ucundaki parti olan CHP'nin de sorunu zamana yaymak ve ileride uygun şartlar oluştuğunda meseleyi sonuca kavuşturmak gibi bir yol haritası çizdiği görülmüştür. İşte bu ahval çerçevesinde 1961 yılının sonunda daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanan siyasi mahkûmların affi meselesi seçim sonuçlarının koalisyonu göstermesi nedeniyle hükümet kurulması önünde büyük bir engel teşkil etmekteydi.

AP'lilerin bir kısmı bunu ortaklığın öncelikli şartı olarak kabul etmekle birlikte, CHP yukarıda ifade edildiği gibi bu talebin ileride değerlendirilmek üzere uygulamaya konulacağını belirtmişti. Konuya değinen Son Havadis'ten Fenik, siyasi affa karşı olduğunu bunun nedeni olarak haksız yere suçlanan insanların aklanmadan salıverilmesinin kabul edilebilir bir durum olmadığına altını çizmiştir¹⁰⁰⁹. CHP'li milletvekili Kenan Esengin'in şahsı adına yaptığını söylediği ve af karşıtı konuşmasının tartışmaları sürerken, parti yönetimi adı geçen vekile uyarı cezası vermişti¹⁰¹⁰. Cumhuriyet'ten Nadi ise af şayialarının çıkarılmasını maksatlı bularak, 27 Mayıs devriminin yeterince müsamahakar davrandığını, cezaların hafifletilmesinden, idam kararlarının kaldırılmasına, demokratik usullerin tatbikinden yeni anayasa yapımına kadar birçok konuda iyi niyet gösterilen bir süreçte, daha sonra gündeme gelebileceği

¹⁰⁰⁹ M. Faik Fenik, "Af mı? Hayır", **Son Havadis**, 06.12.1961.

¹⁰¹⁰ **Havadis**, 18.12.1961.

kaydıyla affa karşı olduğunu belirtmiştir¹⁰¹¹. Af tartışmalarına dahil olan öğrenciler adına İnönü'ye telgraf çeken Türkiye Milli Talebe Federasyonu ülkenin çözüm bekleyen onca meselesi varken, tartışmaların “sabık ve sakıtların” kurtarılması üzerinden yapılmasını eleştirmiştir¹⁰¹². Başbakan İnönü Mecliste affa ilgili bir soruya “Huzurun temin edilmesiyle birlikte siyasi mahkûmiyetlerin affı mahzursuz ve faydalı olacaktır” cevabını vererek affa karşı ılımlı tutumunu bir kez daha ifade etmiştir¹⁰¹³.

İnönü verdiği her demecinde affın zamanı geldiğinde çıkarılacağını ifade etmesine rağmen siyasiler arasında bu konu üzerinde bir güvensizlik olduğu aşikardı. Siyasi affa ilgili tarafların en çok sorun yaşadığı periyot ise 22-23 Şubat hadiselerinin cereyanı sonrasındır. Darbe girişiminin nedenini bu af talebine bağlayanlar olması bir yana darbecilerin daha sonra Mecliste affedilmesi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. AP bu affa karşılık Kayseri'deki mahkumların da affedilmesini talep ederken Turizm ve Yayın Bakanı Evliyaoğlu bunun şimdilik mümkün olmadığını belirtmiştir¹⁰¹⁴. İnönü de siyasi affın 22 Şubat affı için pazarlık konusu yapılamayacağını belirterek siyasi affın istismar edilmemesini istemişti¹⁰¹⁵. AP ile CHP arasındaki iplerin gerilmesine neden olan af mevzusu zaten bir ayağı topal koalisyonun iyice sallanmasına neden olmuştu. İnönü'nün liderlerle yaptığı toplantı sonrası açıklamalarda bulunan YTP Lideri Alican, askerlere affın müstakil olarak çıkarılmasının doğru olduğunu savunurken siyasilerin affının da zamanının geldiğini belirtmiştir¹⁰¹⁶. AP Lideri Gümüşpala ise herhangi bir pazarlık talebinde bulunmadığını belirtmesine¹⁰¹⁷ rağmen yaşanan tartışmalar basında yer almıştı. İnönü Gümüşpala'yı suçlayıcı nitelikte bir açıklama yaparak sözlerinin bir gününün diğer gününü tutmadığını, 22 Şubat gecesi olayların daha da büyümemesi adına bütün parti temsilcileriyle ortak karar aldıklarını, şubat ayının sonlarında bütçe müzakereleri yapılırken dahi af konusunu açtığını belirterek AP liderini tutarsızlıkla suçlamıştır¹⁰¹⁸. Öte yandan koalisyondaki çatlak üzerine Başbakan İnönü CHP ve AP yetkilileri ile bir toplantı yapmış, yayınlanan ortak bildiriye koalisyonun karşı karşıya olduğu meselelerin

¹⁰¹¹ Nadir Nadi, “Tehlikeli Gayretler”, **Cumhuriyet**, 18.12.1961.

¹⁰¹² **Havadis**, 18.12.1961.

¹⁰¹³ **Havadis**, 26.12.1961.

¹⁰¹⁴ **Ulus**, 20.04.1962.

¹⁰¹⁵ **Ulus**, 21.04.1962.

¹⁰¹⁶ **Milliyet**, 22.04.1962.

¹⁰¹⁷ **Ulus**, 23.04.1962.

¹⁰¹⁸ **Ulus**, 24.04.1962.

halli için bir araya gelindiği belirtilmiştir¹⁰¹⁹. Yapılan toplantılar sonrası meclis içi ve meclis dışı ahenk ile mali ve iktisadi koordinasyon kurullarının oluşturulması kararlaştırılarak koalisyon içerisindeki huzursuzlukların ve anlaşmazlıkların halledilmesine çalışılacağı duyurulmuştu¹⁰²⁰.

Kayseri'deki mahkumların affı I. Koalisyonun ilk 6 aylık döneminde en çok tartışılan konuların başında gelmekteydi. Tarafların hiçbiri affa karşı olduğunu ifade etmemesine rağmen zamanlama hususunda farklı görüşler ileri sürmekteydiler. AP cephesi hemen affa uğramalarını isterken, CHP tarafı ise zamana ihtiyaç duyulduğunu huzurun tam tesisi ile bunun uygulamaya konacağını belirtmekteydiler. Basında da oldukça tartışılan af mevzusunda en çok sorulan soru, AP'nin neden zaman zaman uzlaşmaz tutumlar sergilediği? Bundan siyasi bir rant mı elde etmek istediği ya da daha marjinal bir bakış açısıyla AP'lilerin asıl amacının siyasi mahkumların çıkmasını isteyip istemediğine kadar vardırılmıştır. Emre'ye göre, ülkenin çözülmesi gereken onca sorun varken enerjinin bu yönde harcanması gereksizdir ve AP'nin bundan amacının hükümeti, TBMM'yi yıpratarak iktidara gelmek olduğunu söylemiştir¹⁰²¹. İnönü siyasi affa ilgili tartışmalara yeni bir boyut katacak açıklamasında: siyasi affın asla pazarlık konusu yapılmadığını, bir emrivakiye izin vermeyeceklerini ve affın kademeli olarak hayata geçirileceğini söylerken ilk defa tarih telaffuz ederek 29 Ekim'i işaret etmişti¹⁰²². İki parti arasındaki söz düellosu yapılan toplantı sonucu tatlıya bağlanarak ortak bir bakanlar kurulu bildirisi yayınlandı. Bildiride af hususundaki ısrarın af kararının gecikmesine yol açtığı uyarısı yapılarak, aciliyet sırasına göre yapılacak işler sıralandıktan sonra affa sıra geleceği belirtilmiştir¹⁰²³. Uzun süren sessizliğini bozan Cumhurbaşkanı Gürsel, Başbakan'la aynı fikirde olduğunu belirterek “*Af memleketin tek meselesi değildir, daha birçok mesele vardır. Af af af deyip buhran çıkarmaya lüzum yoktur*” diyerek tavrını ortaya koymuştur¹⁰²⁴.

AP İl Başkanları, Merkez Yönetim Kurulu ve AP'li bakanların katıldığı toplantı sonucu yayınlanan bildiride orduya güven ve bağlılık öncelikli olarak ifade edilerek

¹⁰¹⁹ **Milliyet**, 01.05.1962.

¹⁰²⁰ **Ulus**, 02.05.1962.

¹⁰²¹ Ali Emre, “Af Tartışmaları”, **Ulus**, 08.05.1962.

¹⁰²² **Ulus**, 10.05.1962.

¹⁰²³ **Ulus**, 14.05.1962.

¹⁰²⁴ **Ulus**, 21.05.1962.

partinin af konusundaki görüşü açıklanmıştır. Siyasi af yönünde var olduğunu belirttikleri yoğun isteğin meclis tatile girmeden önce çıkarılmasının ülke huzuru için faydalı olacağını ve affın adalet mekanizmasının vermiş olduğu kararları zedeleyici nitelikte olmadığını belirtmişlerdir¹⁰²⁵. Konu ile ilgili görüş bildiren Türkiye Milli Talebe Federasyonuna bağlı birlik başkanları ortak yayınladıkları bildiriye affa karşı olduklarını, af isteyenleri ve affedenleri affetmeyeceklerini açıklamışlardı¹⁰²⁶. Af ile ilgili toplanan AP Meclis Grubunda 29 Mayıs'ta oldukça tartışmalı geçen toplantılar sonucu parti aldığı kararla: ilk kademe affın ekim ayından önce on senelik mahkûmları da içine alarak çıkarılması, geri kalanlar için Genel Başkan ve Merkez İdare Kuruluna yetki verilmesi, bunlar kabul edildikten sonra Genel Başkan hariç kimsenin af ile ilgili demec vermemesi kararlaştırılmıştır¹⁰²⁷. Bu kararın alınmasının ertesi günü ise hükümetin istifa haberi geldi. İnönü yaptığı açıklamada af konusunun bütün memleket meselelerinin üstünde görülmesinden ve icra makamının adeta felce uğratılmasından şikâyet ederek istifasını gerekçelendirmeye çalışmıştı¹⁰²⁸. İstifa sonrası Cumhurbaşkanı Gürsel'in Gümüşpala'ya bu işin mesulu sensin dediği iddia edilmiştir¹⁰²⁹. İktidar ortağı AP'nin lideri Gümüşpala karar sonrası istifadan vazgeçirmek için İnönü ile görüşmeye çalışmış ancak kabul görmemiştir. Gümüşpala Gürsel'le yaptığı görüşmede; partisinin ülkenin huzurunu öncelikli gördüğünü, affında bunun bir merhalesi olduğunu belirtmiş, partisinin koalisyonu desteklemek kararında olduğunu ve parti genel meclisinin aldığı kararın hükümet kararına yakın olduğunu ifade ederek kendisini müdafaa etmiştir¹⁰³⁰. Genel siyasi durum incelenecek olursa AP içerisinde af ısrarından vazgeçmeyenler İnönü'ye boyun eğmeme fikriyle hareket etmişler ve hükümetin dağılmasının müsebbibi olmuşlardır. Koalisyon dışı kalmanın Kayseri'deki dava arkadaşları açısından pek de faydalı olmadığını ifade edenler de bulunmaktadır.

Temmuz ayında konuya tekrar değinen İnönü bu meselenin siyasete alet edilerek istismar edilmemesi gerektiğini, af ile ilgili tartışmaların sonbaharda son bulacağını ümit

¹⁰²⁵ **Milliyet**, 21.05.1962.

¹⁰²⁶ **Milliyet**, 22.05.1962. Bildiriye imza koyan gençlik teşekkülleri ve temsilcileri şunlardır: Türkiye Milli Talebe Federasyonu Geçici Komite Başkanı Cevdet Hacaloğlu, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Nafiz Duru, İstanbul Yüksek Okullar Talebe Birliği Başkanı Mengüç Özduru, İstanbul Teknik Okulu Talebe Birliği Başkanı Yusuf Kamil İsmailoğlu, İTÜ Talebe Birliği Başkanı İlker Durak ve İTÜ Teknik Okul Talebe Birliği Başkanı Şevki Altöz.

¹⁰²⁷ **Milliyet**, 30.05.1962.

¹⁰²⁸ **Ulus**, 31.05.1962.

¹⁰²⁹ **Ulus**, 01.06.1962; **Milliyet**, 01.06.1962.

¹⁰³⁰ **Ulus**, 01.06.1962.

ettiğini belirtmişti¹⁰³¹. Siyasi afa ilgili tartışma ve heyecan hükümetin vaat ettiği sonbaharın yaklaşmasıyla artmaktaydı. Son dönemlerde AP kongrelerinde ve partiye yakın gazetelerde hükümete karşı söylem gitgide sertleşirken af ile ilgili niyetler de su yüzüne çıkmaya başlamıştı. Kurulduğu günden beri af dışında farklı bir söylem geliştirmeyen AP'nin affın tarihinin yaklaşması üzerine muhalefet şeklinde ısrar ederek “İnönü'nün getirdiği affı istemiyoruz” mealindeki söylemlere döndüğü gözlemlenmekteydi. Bu tutumu eleştiren Ulus, ülkenin içine sürüklenmek istenilen gergin atmosferin kimseye bir faydası olmayacağını, inkâr furçasına sürüklenen ülkenin bunun da peşinden getireceği saygısızlığın ve tedbirsizliğin ülke menfaatlerine zarar vereceğinin altını çizmiştir¹⁰³².

İktidarın gündeminde siyasi istikrar ve kalkınma, muhalefetin gündeminde ise siyasi af konusu ön plandaydı. Yassıada davalarının sonuçlanmasının yıldönümünde hükümet üzerindeki af baskısını arttırmak isteyen AP birinci koalisyondaki protokole uygun şekilde af kanununun çıkmasını ısrarla istiyordu. Bakanlar Kurulunda af konusunun görüşüldüğünü belirten hükümet sözcüsü Bekata, 7 Ekim'deki Bakanlar Kurulunda konunun ayrıntılarıyla ele alınacağını belirtmişti. İkinci koalisyonda imzalanan protokole göre af tasarısının ana hatları şöyledir: 4-6 seneye kadar mahkum olanların cezalarının özel af yoluyla kaldırılması, daha yukarı cezalar alanların cezalarından 4 yıl düşürülmesine, özel aftan istifade edecek kişilerin amme hizmetlerinden mahkumiyet cezaları devam edecek olup siyasi faaliyette bulunamayacaklardır. Özel kanunları nedeniyle mesleki faaliyetten mahrum kalmış olanların mesleklerine devam etmeleri ve bu kanunun 1962 Ekim ayında TBMM'de görüşülüp yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır¹⁰³³. Bu takvime uygun olarak Aydın Milletvekili Reşat Özarda ve 7 arkadaşının “*Anayasayı İhlal Suçundan Mahkum Edilenlerin Cezalarının Kısmen Affı Hakkında*” sundukları kanun tasarısı 12 Ekim 1962 günü Meclis'te görüşüldü. Görüşmelerde AP Meclis Grubu adına Ali Naili Erdem, Kazım Arar, Şekip İnal, Seyfi Öztürk, İbrahim Öktem, Fuat Arna, Erol Yılmaz Akçal, Kadri Eroğan ve Haluk Nur Baki kanun metni üzerinde söz aldılar. AP Meclis Grubu adına konuşan Erdem, affın kısmi değil umumi olması konusu üzerinde durmuştu.

¹⁰³¹ MMTD, C.6, B.109, 05.07.1962, s.245.

¹⁰³² “Affin Sabotajcıları”, **Ulus**, 23.08.1962.

¹⁰³³ **Ulus**, 07.10.1962.

Kısmi affin af kanununun gerekçesine de aykırı olduğunu belirten Erdem, İstiklal Mahkemeleri kararlarının kaldırılmış olmasına referans vererek, özel mahkemelerin almış oldukları kararların daha sonra affının bir gelenek haline döndüğünü, genel affın huzurun teminatı olacağını vurgulamıştı. Millet Partisi Grubu adına söz alan Kazım Arar: affin çıkmasının meşruiyeti milletçe onaylanan 1960 İhtilalini mahkûm edecek bir karar olmayacağını, bunun Türk milletinin büyüklüğünün ve şefkatinin bir göstergesi olacağı şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiş ve hükümetin neden umumi affa yanaşmadığını açıklamasını istemiştir. YTP Grubunu temsilen konuşan Şekip Ünal ise affin kısmi olmasının ülke menfaatleri ve milletin arzusu doğrultusunda kabul edildiğini, bundan faydalanacak 300 kadar mahkûmun salıverilmesiyle beklenen huzura büyük oranda kavuşulacağını ifade etti. Af meselesinin siyasi partilerin istismarlarının dışında kalması gereken bir konu olduğunu belirten CKMP'den Seyfi Öztürk affin hissi ve hukuki iki temele istinat ettiğini, birincisinin şefkat, bağışlama, hoş görme gibi durumlardan ortaya çıktığını, ikincisinin ise adli hataların düzeltilmesi şeklinde olduğunu belirtmiştir. Af tartışmalarının ülkenin birlik ve bütünlüğüne zarar verecek boyutlara ulaştığının altını çizen Öztürk, affin kısmi olmasının ziyarı olmadığını, bunun ülkeye huzur getireceğine parti olarak inandıklarını belirtti. CHP Meclis Grubu adına konuşan İbrahim Öktem de İkinci Koalisyon protokolünde yer alan ölçülerde getirilen affa, koalisyon ortağı parti mensuplarının ve affı samimiyetle isteyen parlamento üyelerinin oy vermelerinin milletin duygularına tercüman olmak ve memleket huzuruna hizmet etme olarak tanımlanabileceğini söylemiştir. Kanun aleyhinde söz alan Fuat Arna 22 Şubat hadisesi sonrası çıkarılan affa gündemdeki affı kıyaslayarak, anayasal suç kapsamına giren iki vakada farklı yaklaşımlar sergilenmesini adil bulmadığını belirtmiştir. Kanunun Meclisçe kabul edilmesi sonrası konuşan CHP Lideri İnönü, kanunun ülkenin huzuru ve sükûnu için önemli olduğunu, hazırlanması noktasında hiçbir gizli gündemin olmadığını ülkenin içinde bulunduğu şartların gayet açık olduğunu, genel bir af isteyen zihniyetle affa tamamen karşı olan kutuplar arasında orta bir yol bulunduğunu belirtmiştir. Temennilerinin bundan sonra siyasi af konusunun istismar edilmemesi olduğunu da belirten Başbakan, bu gibi siyasi ihtilafların çözülmesi için diyalog kapısının açık tutulması gerektiğini de vurguladı¹⁰³⁴.

¹⁰³⁴MMTD, C.8, B.129, 12.10.1962, s.6-31.

Af Kanunu Millet Meclisinde görüşüldükten sonra Cumhuriyet Senatosuna sevk edildi. Senatoda da yine parti temsilcileri konuşmakla beraber bizce en önemli kısım MBK'nın meclisteki temsilcileri diyebileceğimiz tabii senatörlerin konuşmalarıdır. Tabii senatörler bir bakıma MBK'nın konu hakkındaki görüşlerini ifade etmişlerdir diyebiliriz. Böylelikle konunun taraflarının hepsinin görüşlerine yer verilebilir. Senatoda ilk söz alan Tabii Senatör Muzaffer Yurdakuler, tamamen siyasi bir karar olan kanunun değerlendirmesinin hukuki açıdan yapılmasının yersiz olduğuna inandığını söylemiştir. Yurdakuler ayrıca hem hükümetin hem de muhalefetin afa beraber huzurun tesis edileceği fikrine katılmadığını vatanın ve rejimin kaderinin afaftan daha üstün olduğunu düşündüğünü belirtmişti. 1950'den 27 Mayıs'a kadar yaşananların unutulmaması gerektiğini belirten senatör, fırsatçı politikacıların yarattığı tehlikelerin milletin dikkatinden kaçmaması gerektiğini de vurguladı¹⁰³⁵. Bir diğer Tabii Üye Mucip Ataklı da konuşmasına sert bir üslupla başlayarak, kanunda ifade edilen siyasi suç ve af tabirlerine katılmadığını, bu kişilerin adi mahkum hüviyetinde olması nedeniyle af gerekçesinde zikredilen hususlara katılmadığını belirtmişti. Kanunun çıkmasıyla affi istenen zümrenin mağdur ettiği kesimlere ne olacağını soran Ataklı;

“Turan Emeksiz'in henüz toprak olmamış vücudu, Ali İhsan Kalmaz'ın kanlı kefeninin ve Nedim Özpolat'ın körpe vücudunun matemini varken atıfetten bahsetmek mümkün müdür? Hüseyin Onur'un sakat kalan bacağının vücudunu sürükleyen ıstırabı hala bitmemişken atıfetten nasıl bahsedilebilir? 10 yıl partizan bir idarenin inim inim inlediği milyonların kırılan haysiyetlerinin enkazı, Vatan Cephesi'ne girmediği için işinden atılan ve hala işine alınmamış olanların hıçkırıkları memleket uğruna hayatını vakfetmiş büyük insanların kurtardığı şehrin kaldırılmalarına dökülen kanlarının izleri varken atıf et ve afaftan bahsetmek mümkün müdür?”¹⁰³⁶

diyerek affa karşı olduğunu belirtmiştir Haydar Tunçkanat da AP'nin affi istemesini anlamasına rağmen, CHP ve diğer DP mağduru kesimlerin affa bu kadar taraftar olmalarına anlam veremediğini belirterek İnönü'yü şu sözlerle eleştirmiştir:

“Zamanın her şeyi halledeceği prensibi maalesef Sayın İnönü'yü her zaman haklı çıkarmamıştır. 1946'da başlayan demokrasi denemelerinin zamanla milletçe benimsenip yerleştiğini görmek için ordunun her 10 senede bir ihtilale zorlanmasını beklemenin çok pahalı ve tehlikeli bir metot olduğunda ise herkes mütefiktir”¹⁰³⁷.

Bu tespit tarihe geçecek nitelikte bir öngörüye sahip olup Türkiye'nin sonraki 20 yıllık siyasi hayatının tespitidir. Yapılan bütün tartışmalar neticesinde “Anayasayı İhlal

¹⁰³⁵CSTD, C.5, B.92, 16.10.1962, s.461-465.

¹⁰³⁶CSTD, C.5, B.92, 16.10.1962, s.470-471.

¹⁰³⁷CSTD, C.5, B.92, 16.10.1962, s.479.

Suçundan Yüksek Adalet Divanıca Mahkum Edilenlerin Cezalarının Kısmen Affi Kanunu” oturumdaki 185 üyenin 149’unun kabul oyu vermesiyle kabul edilmiştir. Oylamada 23 red oy kullanılırken 34 senatör oylamaya katılmamıştır¹⁰³⁸. Nihayetinde çıkarılan 4 maddelik kanuna göre; YAD tarafından Anayasayı ihlal suçundan TCK’nın 146.maddesi gereğince mahkum edilenlerin cezalarının 4’er senesi affedilip 18 Ekim 1962 tarihinden itibaren salıverilme işlemleri başlatılmış oldu¹⁰³⁹.

İki yıla yakın bir süredir ülke gündeminin yarısını işgal eden af tartışmaları TBMM’de af tasarısının kabulü ile kısmen sonlandı. Kısmen diyoruz, çünkü ne affın çıkmasına taraftar olanlar ne de affa karşı olanların bu kanunundan umduğunu bulduğu tam olarak söylenemez. İki ateş arasında kaldığı görülen hükümet ve baş sorumlu olarak görülen CHP orta yolu bulma çabası sonucu koalisyon protokolünün gereğini yerine getirerek sözünde durmuş oluyordu. Göksel iki sene evvel Meclis kürsüsünden “Sizi ben bile kurtaramam” diyen İnönü’nün bugün parti grup toplantısında affa karşı olan milletvekillerini ikna etmek adına istifa kozunu öne sürmesini takdir edilecek bir duruş olarak değerlendirirken İnönü’nün bu konuda harcadığı çabaların hakkını vermiştir¹⁰⁴⁰. CHP’nin yayın organ olarak değerlendirilen Ulus gazetesi başyazısında ülkede güven ortamının yeniden tesis edilmesi açısından kanunun önemine işaret ederek affın iktidar-muhalefet müşterek bir çalışma ile çıkarıldığını, bu konudaki işbirliğinin ülkenin başka meselelerinde de gösterilmesini umut ettiklerini belirtmişlerdir¹⁰⁴¹. Faik Suad tahliyeleri değerlendirdiği köşesinde, hükümetin protokole uygun bir şekilde affı çıkarmasının halkın önceki dönemde oldukça yıpranmış olan iktidara ve devlete olan güvenini tazelediğini belirterek bu noktadan sonra topun taburcu olanlarda olduğunu, kanuna riayet etmeleri gerektiğini aksi takdirde istenmeyen sonuçlar doğacağını vurgulamıştır¹⁰⁴².

Dışarıda bu gelişmeler yaşanırken içeride yani cezaevlerinde yaşananlar daha farklıydı. Bir tarafta tahliye haberi ile ailelerine kavuşacakların mutluluğu, diğer tarafta mahkûmiyetleri devam edeceklerin karara karşı tepkileri bulunmaktaydı. İçerideki partililer arasındaki dayanışmayı, birlik beraberlik hislerini zayıflatabilecek nitelikte

¹⁰³⁸ CSTD, C.5, B.92, 16.10.1962, s.487.

¹⁰³⁹ T.C. Resmi Gazete, 18.10.1962, S.11235, s.8846.

¹⁰⁴⁰ H.A. Göksel, “Af ve Ötesi”, *Ulus*, 14.10.1962.

¹⁰⁴¹ “Af Meselesi”, *Ulus*, 14.10.1962.

¹⁰⁴² Faik Suad, “İmtihan Sırası Taburcularda”, *Ulus*, 18.10.1962.

gelişen olaylar sonrası Kayseri Cezaevinde kalan hükümlüler arasında tartışmalar yaşandığı, aftan faydalanamayanların diğer arkadaşlarını kader birliğini terk etmekle suçladığı belirtilmiştir¹⁰⁴³. Celal Bayar da Kayseri Cezaevi'nde tuttuğu günlüğün 30 Mayıs 1962 tarihli sayfasına düştüğü notta mahkûmlar arasında bu tür bir gerilimin olduğunu işittiğini yazmıştır¹⁰⁴⁴.

Af kanunundan faydalananların tahliyesine başlanması nedeniyle Kayseri'de olağanüstü güvenlik tedbirleri alınmıştı. Gazetecilerin sorularını yanıtlayan Faruk Güventürk, Valiliğin istediği önlemleri aldıklarını, tahliye edilecek şahıslar için otobüslerin ayarlandığını, özel araçlarıyla cezaevinden ayrılacakların cezaevinden 700 metre ileride bekletilerek sırayla çağırılacağını ve bütün araçların şehirde durmaksızın doğrudan gidecekleri istikamete yöneltileceğini belirtmiştir¹⁰⁴⁵. Bu sancılı süreçte boş olan İçişleri Bakanlığı makamına Hıfzı Oğuz Bekata atanmıştır. Kanunun uygulanması ile beraber 282 Yassıda mahkumu aftan istifade etti. Bunlardan 251'i hemen, 7 yıla mahkum oldukları için meşruten tahliye edilecekler sonraki günlerde serbest bırakılacaktı. Mahkûmlardan 18'i hasta olduklarından daha önce tahliye edilirken, 6'sı da cezaları devam ederken hayatlarını kaybetmişlerdi¹⁰⁴⁶. Ancak ileride yaşanacak olaylara bakıldığında çıkarılan bu kanunla af meselesinin halledilemediği yaşanacak hadiselerle sabit olacaktır.

1963 yılı ile ilgili beklentiler planlamanın işleme, af kanununun çıkması, ülke içi huzurun, asayişin sağlanmasıyla ileri seviyelere taşınmışken af kanununun çıkmasından birkaç ay sonra benzer bir sürecin yeniden işletildiği görülür. AP mensuplarının içeride kalan diğer mahkûmlar için af talebini daha yüksek sesle dile getirmeye başlaması üzerine tartışmalar yeniden alevlenmişti. Bilhassa sabık Reis-i Cumhur Celal Bayar'ın rahatsızlığı nedeniyle tahliye olmasının gündeme gelmesi

¹⁰⁴³**Milliyet**, 14.10.1962. Müebbet hapse hükümlüler ile diğer mahkûmlar arasında sert tartışmalar yaşandı. Vacit Asena "Bizleri sizler mahkum ettirdiniz. Sizlerin yüzünden müebbet mahkum olduk" diyerek arkadaşlarının üzerine yürümüş, 325 mahkum açlık grevine başlamış, cezaevi bahçesinde toplanan mahkûmlar "Hazine hırsızlarına, kardeşi kardeşe öldürten katillere af var da bize neden yok" diye bağırışlardır.

¹⁰⁴⁴Celal Bayar, **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, YKY Yayınları, İstanbul 1999, s.45. "Ben af dedikodusu içine girmek istemiyorum. Çünkü kısa müddetle cezalı olanlarla uzun süreli cezalıların görüş tarzları ayrı, gıyaplarında fikir ayrılığı yüzünden birbirlerini tenkit edenler bulunduğu işitilmektedir."

¹⁰⁴⁵**Ulus**, 18.10.1962.

¹⁰⁴⁶**Milliyet**, 19.10.1962. Tahliyeler ile ilgili rakamlar Ulus'ta farklı yayınlanmıştır. Kayseri'den 153, İstanbul'dan 43, Ankara'dan 11 ve Adana'dan 4 mahkûm, toplamda 266 kişinin tahliye edildiği duyurulmaktadır. **Ulus**, 19.10.1962.

tansiyonu yükselten olayların başlamasına neden olacaktı. CHP Karma Grup Toplantısında konuşan Başbakan İnönü son zamanlarda yeniden hortlayan af tartışmalarına değinerek ülkenin huzurunu bozmaya çalışan kesimlerin af meselesini sosyal bünyeyi kapsayacak şekilde ortaya attığını, karma hükümet içerisinde de çatlak sesler oluştuğunu, memleketin istikrara kavuşabilmesi içinse samimiyetin ön şart olduğunun altını çizmişti¹⁰⁴⁷. İnönü'nün bu beyanatının ardından koalisyonun diğer ortağı YTP lideri yaptığı açıklamayla gerginliğin önüne geçmeye çalışmıştı. Koalisyon ile ilgili tartışmaları değerlendiren YTP Genel Başkanı Alican, hükümet buhranı bekleyenlerin hüsrana uğrayacağını, AP gibi genel affin gürültülü bir şekilde çıkmasına taraftar olamadıklarını beyan etmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirildi¹⁰⁴⁸. Bu süre zarfında Celal Bayar'ın eşinin vefat etmesi konuya yeni bir boyut kazandırırken af taraftarlarına kullanacakları yeni bir koz vermişti. Celal Bayar'ın eşinin vefatı sonrası kamuoyunda oluşan gergin hava önce cenaze merasimine, sonra da başsağlığı dilemek üzere Bayar'ı ziyaret etmek isteyenlerin gittiği Kayseri'ye taşınmıştı. Bir grup öğrencinin Kayseri Cezaevi'ne giderek Bayar'ı ziyaret etme girişimi yasalara aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilmemiş ve önlenmiş idi. Alınan güvenlik tedbirlerine karşı çıkan grup Başbakanlığa gönderdiği telgrafta anayasal haklarının çiğnendiğini, bu tavrın açık rejime aykırı olduğunu ifade ederek yönetimi eleştirmişti. Konuya temas eden Esatoğlu: yasada mahkûmların ziyaret edilmesi ile ilgili hükümlerin açık olduğunu, dolayısıyla bu tür bir ziyaretin mümkün olmadığını ifade ederek, gençlerin Başbakanı anayasayı ihlalle suçlamalarına;

“Sizin girmek istediğiniz cezaevinin bulunduğu Kayseri şehrine bile bundan iki buçuk sene evvel İnönü sokulmamıştı. İşte anayasa, işte açık rejim o zaman ihlal edilmişti ve bunu da yaptırın o ziyarete gittiğiniz insandan başkası değildi. Ne çabuk unuttunuz?” diyerek darbe öncesi günleri hatırlatmıştı¹⁰⁴⁹.

Kayseri Cezaevi'ndeki en önemli tutuklulardan olan Celal Bayar 22 Mart 1962'de sağlık nedenleri gerekçe gösterilerek 6 ay süre ile tahliye edildi. Haberi oldukça sade ve alaycı bir üslupla veren Ulus, Bayar'ın beklediği ilgiyi görmediğini, boş sokaklardan geçerek otele gittiğini, burada da kendisine rapor vermesi “ayarlanan” doktorlarla oldukça samimi olduklarını belirtmiştir¹⁰⁵⁰. Bu tahliye dönemin

¹⁰⁴⁷ **Milliyet**, 25.01.1963.

¹⁰⁴⁸ **Ulus**, 26.01.1963.

¹⁰⁴⁹ Selahattin Hakkı Esatoğlu, “Bir Ziyaretin Düşündürdükleri”, **Ulus**, 25.01.1963.

¹⁰⁵⁰ **Ulus**, 23.03.1963.

siyasi hayatını allak bullak edecek nitelikte bir etki yarattı. Bayar'ın tahliyesinin yarattığı gerginlik siyasetin yanı sıra sokaklara da yansdı. Af karşıtları ve başta öğrenci teşekkülleri olmak üzere binlerce genç “Gençliğin Sesi” mitingi düzenleyerek Bayar ve destekçilerini protesto ettiler¹⁰⁵¹. Ulus da Bayar'ın tahliyesinden iki gün sonra “Ordu Genel Durumu Görüştü” manşetiyle çıkarak Yüksek Askeri Şura toplantılarına dikkati çekmiş ve bir bakıma muhalif kanada uyarı mesajı vermişti. Kayseri Devlet Hastanesi Sağlık Kurulunun verdiği rapor kamuoyunda oldukça tartışılmıştı. Tahliyeden önceki günlerde sızan haberler bu tür bir gelişmenin yaşanacağını gösteriyordu¹⁰⁵². Bayar'ın tahliyesine karşı olanların en çok eleştirdiği kişi Sağlık Bakanı olmuş, alınan raporun gerçekliği tartışılmıştı. Halbuki Başbakan İnönü süreç başladığında kendisine sorulan bir soruya, hasta mahkumlarla ilgili prosedür ne ise o uygulanmaktadır yanıtını vermesine rağmen, alınan kararın siyasi bir karar olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. İnönü Bayar'ın durumu ile ilgili sorulan bir soruya hükümetle alakalı bir durum olmadığını, sıhhi tetkiklerin yapılıp ne gerekiyorsa uygulanacağını belirtti¹⁰⁵³. Başbakan'ın dikkatli demeçler vermesine rağmen böyle bir tahliyenin gündemde olduğu sırada Başbakan Yardımcısı Alican'ın Kayseri'ye gitmesi ve ilgili kurumlarla görüşmesi de eleştiri konusu olmuş ve durumu kamuoyu nezdinde şaibeli hale sokmuştur¹⁰⁵⁴. Sağlık Bakanı ve icraatlarını eleştiren Suad, “Durumu Tehlikeli Hasta” olarak nitelendirilen ve tahliye edilen Bayar'ın dışarı çıkarılması için böyle bir oyun oynandığını ima etmiştir. Raporun alınması öncesi yapılan doktor atamalarını da organize bir iş olarak gören yazar, hâkim ve doktor kararına hürmet eden halkın bu fikrinin istismar edildiğini vurgulamıştır¹⁰⁵⁵. MGK toplantısı sonrası açıklama yapan Adalet Bakanı Yörük, savcının istemesi halinde raporun tekrar gözden geçirilebileceğini söyleyerek gözdağı vermiştir¹⁰⁵⁶. İçişleri Bakanlığı Bayar'ın Kayseri'den Ankara'ya gelişi sırasında yaşanan hadiseler üzerine bir bildiri yayınlamış ve durumun takip edildiğini, hükümetin durumun normal bir şekilde cereyan edeceğine inandığını belirtti¹⁰⁵⁷.

¹⁰⁵¹ **Milliyet**, 25.03.1963.

¹⁰⁵² **Akşam**, 11.03.1963.

¹⁰⁵³ **Ulus**, 14.03.1963.

¹⁰⁵⁴ Esin Talu, “Bayar'ın Tahliyesi”, **Akşam**, 16.03.1963.

¹⁰⁵⁵ Faik Suad, “Rapor!”, **Ulus**, 25.03.1963.

¹⁰⁵⁶ **Ulus**, 27.03.1963.

¹⁰⁵⁷ **Ulus**, 24.03.1963.

Bayar'ın tahliyesi toplumda pimi çekilmiş bir bomba etkisi yapmış ve birden ortalığın tekrar karıştığı görülmüştür. Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa ve Erzurum'da Bayar'ın tahliyesi ve AP'lilerin taşkınlıkları protesto edilmiş, yer yer taraflar arasında arbede yaşanmıştır. Şişhane'deki Yeni İstanbul Gazetesi, Ankara'da da Son Havadis binası protestolardan nasibini almış, kapı penceresi kırılmıştır¹⁰⁵⁸. İnönü TBMM'de yaptığı konuşmada AP'lilerin ne yapmak istediklerine anlam veremediğini, koalisyon protokollerine uygun hareket ettiklerini ancak buna rağmen AP'nin affı istismara çalıştığını söyledi¹⁰⁵⁹. AP Grubu ise son olaylar nedeniyle oturuma katılmadı¹⁰⁶⁰. Daha sonra ise hükümet olaylar karşısında bir bildiri yayınladı. Bildiride;

“Gerek hükümlünün davranışı, gerek onun cezaevinden geçici olarak çıkışını istismar edenlerin 27 Mayıs devriminin meşruluğuna ve şerefli Türk ordusu mensuplarına karşı çüret ettikleri hareket tarzları vatansızlıkla ve millete karşı sorumluluk duygusu ile bağdaştırılamaz. Milletin huzurunu, vatanın selametini, demokratik rejimin sarsıntısız işleyişini ve her gün daha iyiye gitmekte olan iktisadi hayatın sıhhatli gelişmesini tehlikeye atmaktan çekinmeyecek kadar hırsa kapılanların sorumsuz hareketleri ve tahrikleri sonucunda ortaya çıkan esef verici olaylar üzerine gerek hükümet gerek adli makamlar önemle eğilmiştir” denilmiştir¹⁰⁶¹.

Ayrıca İstanbul'da devam eden protestolar esnasında AP'li bir grup ile protestocu grup karşı karşıya gelmiş, yaklaşık 500 kişi meydan kavgası yapmışlardır. Ulus'a göre MTTB ve TMTF grupları tarihlerinde ilk kez bir arada eyleme katılarak 40 bin kişilik bir grup oluşturmuşlar¹⁰⁶², AP'li grup ise yalnızca 2-3 bin kişi kadardır¹⁰⁶³. Yaşanan bütün bu hadiseler İnönü'nün Bayar'ın dışarı çıkması sonucu herhangi bir hadise yaşanmayacağı öngörüsünü de çürütmüş oldu¹⁰⁶⁴.

Olayların durulmaya başlamasıyla birlikte müsebbip arama telaşı başlamıştı. Hükümet çevreleri olaylarla ilgili AP'lileri suçlarken, AP'liler de hükümetin gerekli tedbirleri almadığından, mağdur durumda olduklarından şikâyet etmişlerdi. Çıkardıkları yangının rüzgârın tersine dönmesiyle kendilerine doğru geldiğini gören AP'lilerin şikâyet etme hakkı olmadığını savunan Suad olayların sorumlusu olarak AP ve Genel Başkanı Gümüşpala'yı göstermiştir. Ülkenin kalkınma hamlesi yapma üzere planlar

¹⁰⁵⁸ **Akşam**, 26.03.1963.

¹⁰⁵⁹ **MMTD**, C.15, B.62, 25.03.1963.

¹⁰⁶⁰ **Ulus**, 26.03.1963.

¹⁰⁶¹ **Milliyet**, 28.03.1963.

¹⁰⁶² İstanbul Valiliğine göre Bayar'ın tahliyesini protesto edenlerin sayısı 30 bin, Akşam Gazetesi'ne göre de bu rakam 20 bindir. **Akşam**, 27.03.1963.

¹⁰⁶³ **Ulus**, 27.03.1963.

¹⁰⁶⁴ **Akşam**, 14.03.1963.

hazırladığı bir dönemde bu tür siyasi tartışmaların vatandaşa bir şey kazandırmayacağını da altını çizmiştir¹⁰⁶⁵. Konuya değinen Baban, hasta bir mahkûmun ıstırap çekmesini kimsenin istemeyeceğini fakat yaşanan hadiselerin siyasi affin zamanının gelmediğini belirten siyasetçileri haklı çıkardığını belirtmiştir¹⁰⁶⁶. Karışık durumun ülkeyi yeni bir ihtilale sürüklemeye ihtimali dahi olduğunu belirten Ünal politikacıları akli başında davranmaya ve hukuk çerçevesinde hareket etmeye davet etmişti¹⁰⁶⁷. Bu süreçte gençliğin rolüne dikkatleri çeken Aslan, zinde kuvvetlerin en sıcak kanlısı gençliğin sanıldığı aksine yalnızca otoriteye ya da iktidara karşı olmadığını bu olaylarla apaçık ortaya çıktığını, onların anayasanın ve 27 Mayıs'ın kazanımlarını korumak adına yeri geldiğinde sokaklara tekrar dökülebilecekleri sinyalini verdiklerini belirtmiştir¹⁰⁶⁸. Bayar'ın tahliyesi sonrası yaşananları Napolyon'un Elbe'ye dönmesine benzeten Talu ise affi ve Bayar'ın tahliyesini sonuna kadar destekleyen bir kişi olarak baş sorumlunun basın ve Bayar olduğunu ifade etti. Hassas bir devre içinde bulunduğu dikkati çeken yazar yapılan hareketlerin af karşıtlarını haklı çıkarmaktan başka bir işe yaramadığını belirtmişti¹⁰⁶⁹.

Tahliye sonrası AP içerisinde de tartışmalar alevlendi. AP Genel İdare Kurulu parti içindeki tartışmalar sonrası istifa etti. AP lideri Gümüşpala son yaşanan olaylar üzerine yayınlamış olduğu bildiriye; partisinin anayasa nizamına, demokrasiye ve Atatürk ilkelerine bağlı olduğunu ve bu ilkelerin kimsenin tekelinde olmadığını vurguladı¹⁰⁷⁰. Bildiriyi değerlendiren Baban, Genel İdare Kurulunun istifa etmesi nedeniyle bu açıklamanın partiyi bağlamadığını, yalanlara bir yenisinin eklediğini belirtmiştir¹⁰⁷¹. CHP Ortak Grubunda konuşan İnönü AP'nin seçimlerden bu yana güttüğü siyasetin iflas ettiğini belirtti. “*Demokratik rejimi yürütme şansımız atlattığımız buhranın büyüklüğü düşünülürse dünden daha az değildir*” diyerek bütün müesseselerin demokratik rejimi desteklediğinin altını çizmiştir¹⁰⁷². Dış basında Türkiye’de yaşanan gelişmelerin ilgiyle takip edildiğini belirten Suad, yabancı basında Türkiye’de yeni bir darbe endişesinin hâsıl olduğunu, Türkiye’nin kalkınma girişiminin bundan zarar

¹⁰⁶⁵ Faik Suad, “Çile”, **Ulus**, 28.03.1963.

¹⁰⁶⁶ Cihad Baban, “Son Olaylar”, **Ulus**, 26.03.1963.

¹⁰⁶⁷ Vecihi Ünal, “Pire ve Yorgan”, **Akşam**, 26.03.1963.

¹⁰⁶⁸ İffet Aslan, “Durum”, **Ulus**, 28.03.1963.

¹⁰⁶⁹ Esin Talu, “Napolyon’un Elbe Dönüşü”, **Akşam**, 25.03.1963.

¹⁰⁷⁰ **Ulus**, 01.04.1963.

¹⁰⁷¹ Cihad Baban, “Bu Sözlere Kimseyi İnandırmak Mümkün Değildir”, **Ulus**, 01.04.1963.

¹⁰⁷² **Milliyet**, 02.04.1963.

göreceğini, AP'nin ve Bayar'ın sorumsuzca hareket ettikleri ve bu haliyle Arjantin'deki Peronculara benzettiklerini belirtmiştir¹⁰⁷³. Millet Meclisi'nde yapılan genel görüşmede Bayar'ın tahliyesi sonrası yaşanan olaylar ele alınmış, İçişleri Bakanı Bekata, AP'lileri sistemli ve gittikçe genişlemekte olan bir kampanya yürüttüklerini iddia etmiş, 27 Mayıs'ın getirdiği geniş hürriyet ortamının istismar edildiğini vurgulamıştır¹⁰⁷⁴. AP'nin tutumunu değerlendiren Baban partililerin idarecilerinin kusurlu olduklarını kabul ederek onları tasfiye etmeleri gerektiğini, DP'nin devamı olmadıklarını ispat etmeleri gerektiğini, 27 Mayıs öncesi dönemi reddettiklerini beyan etmelerini istemiştir¹⁰⁷⁵. Bu taleplerin ne kadar kabul edilebilir ve ne kadar mantıklı olduğu da tartışmalıdır.

Görüldüğü üzere siyasi af tartışmaları 1962-1963 yıllarında yoğun bir şekilde ülke gündemini meşgul etmişti. CHP-AP ve CHP-YTP-CKMP koalisyonlarının yıkılmasını sağlayacak derecede zarar veren bu sorun, iki askeri darbe teşebbüsünün de tetikleyicilerinden biri olmuştur. İhtilalden bu yana çok uzun bir süre geçmemesine, CHP'nin bu konuda tamamen kapıları kapatmamasına ve ordu içerisinde buna karşı çok güçlü bir grubun varlığına rağmen daha çok AP, zaman zaman da YTP siyasi affi istismar etmekten kendilerini geri alamadı. Yapılan yuvarlak masa ve huzur toplantılarından çıkan kararları ve koalisyon protokollerini dahi çiğneyen bu yaklaşımın affin çıkarılmasına ne kadar hizmet ettiği de ayrı bir tartışma konusudur. Bazı çevrelerce; AP'lilerin bilhassa bu hassas meseleyi kaşıyarak hem toplum nezdinden oy toplamaya çalıştığını hem de bu uzlaşmaz tutumun affin çıkarılmasını engelleyeceğini bile bile davranışlar sergileyerek DP'lilerin kendilerine ortak olmasının önüne geçme düşünceleri olduğu iddia edilmiştir. 1960-1965 yılları arasında çıkarılan af kanunları¹⁰⁷⁶, hapisanelerdeki ölümler ve tahliyeler sonucu Yassıada hükümlülerinin büyük bir kısmı kısıtlayıcı hükümler hariç hürriyetlerine kavuşmuştu¹⁰⁷⁷. Hapishanelerde kalanlarla ilgili sorun 21 Mayısçılarının cezalarının bir kısmının affına karşılık yoğun tartışmalar arasında 3 Ağustos 1966 tarihinde çıkarılan 780 sayılı af kanunu ile tamamen çözümlenerek sonuca

¹⁰⁷³ Faik Suad, "Marifetleriyle Öğünsünler", **Ulus**, 03.04.1963.

¹⁰⁷⁴ **MMTD**, C.16, B.67, 05.04.1963.

¹⁰⁷⁵ Cihad Baban, "İşte Yol Gösteriyoruz", **Ulus**, 06.04.1963.

¹⁰⁷⁶ Sonuncusu 8 Nisan 1965'te Millet Meclisi'nde kabul edilerek 17 Nisan 1965'te Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. **MMTD**, C.38, B.89, 08.04.1965.

¹⁰⁷⁷ "Af ve Personel Kanunları", **Milliyet**, 08.08.1966. Dönemin Başbakanı Demirel'in verdiği rakamlara göre 463 Yassıada mahkumundan 415'i affedilmiş, geri kalan %10'luk grubun %9 hakkında cezalar infaz edilmiş, 1966 kanunu ile de kalan %1'lik kesimin tahliyesini sağlamıştır.

kavuşturuldu¹⁰⁷⁸. Kanunun ayrıca seçilme ve mesleki yaşamla ilgili getirdiği kısıtlamaları kaldırması o dönem 41 Senato üyesi tarafından Anayasa Mahkemesi'ne taşınmış, Mahkeme 21 Şubat 1968 de aldığı kararla “*mahkum edilenlerin fer'i ve mütemmim cezaları ile ceza mahkumiyetlerinin neticelerine şamil olmak üzere affedilmelerine ilişkin bulunan hükmün Anayasaya aykırı olmadığına ve davanın reddine*” oy çokluğu ile karar vermiştir¹⁰⁷⁹.

¹⁰⁷⁸T.C. Resmi Gazete, S.12370, 09.08.1966.

¹⁰⁷⁹Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S.7, 1992, s.2-10.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE EKONOMİK HAYAT (1960-1965)

3.1. DARBE SONRASI EKONOMİK MANZARA

Dünyanın neresi olursa olsun ekonomi, siyasal ve sosyal yaşamın en belirleyici etmenlerindedir. İktidar ya da rejim değişiklikleri, büyük toplumsal hareketler ve hatta devrimler ve darbelerin gerekçeleri arasında ekonomik şartlar da yer alır. 27 Mayıs darbesinin nedenlerinden bir tanesi de doğrudan olmasa da dolaylı olarak bir türlü aşılamayan ekonomik sorunlardı. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler, sabit gelirli kesimlerin gelirlerinin sürekli artan enflasyon nedeniyle azalması, dış borçlar, ekonomik krizler, alınmayan tedbirler, devalüasyonlar ve temel ihtiyaç maddelerine ulaşımdaki zorluklar 27 Mayıs darbesi öncesi ekonomik hayatın rutinleri arasındaydı. Darbeyi gerçekleştiren subayların yayınlanan hatıratlarından ve basına verdikleri demeçlerden elde edilen bilgiler bu zümrenin ekonomik sorunlardan maksimum düzeyde etkilendiğini, gün geçtikçe yaşam koşullarının daha da kötüye gittiğini göstermektedir. Hepsinin ortak şikâyeti ülkenin en önemli meslek gruplarından olan subayların yoksulluk sınırında yaşamaları ve gittikleri birçok yerde mahrumiyetle yüz yüze gelmeleridir¹⁰⁸⁰. Tüm bunlar darbeye tek başına gerekçe olmamakla beraber gözden uzakta tutulamaz. Darbe sonrası yönetime el koyan MBK'nin ve diğer yetkililerin yaptıkları açıklamalar Türk siyaset geleneğinin vazgeçilmez bir parçası olan “Enkaz devralma” edebiyatı etrafında gelişmiştir. En çok dile getirilen konuların başında ise ülkenin dış borcu ve bunların ödenme meselesi gelmektedir. Haziran 1960 itibariyle devletin 12 milyar lira borcu olduğu ilan edilirken¹⁰⁸¹, halkın bağışlar yoluyla hazineye ve dolayısıyla yeni yönetime katkıda bulunduğu yönündeki haberler dönemin basınında görülebilmektedir. Darbe sonrası insanların yastık altlarındaki altınları hazineye bağışlamaları şeklinde görülen bu sembolik yardımın genişlemesi ve teşviki için bir halkla ilişkiler politikası uygulandığı söylenebilir¹⁰⁸². Bir diğer husus da bütçede

¹⁰⁸⁰ Memur maaşları 1939 ile 1960 yılları arasında 3,5 kat artarken, fiyat artışları 13,5 kat olmuştur. Bu çerçevede sabit gelirli vatandaşların uğradığı gelir kaybı daha net görülebilir. **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, C.II, s.774.

¹⁰⁸¹ **Akşam**, 18.06.1960.

¹⁰⁸² İşadamlarının da elini taşın altına koymasına gerektiğini belirten Hekimoğlu, en azından Hürriyet Tahvillerinden alarak fakir halk kadar bir katkıda bulunmalarını istemiştir. Müşerref Hekimoğlu, “İstanbul İşadamları Uyanın”, **Akşam**, 01.08.1960.

tasarrufa gidilmesi olmuş, bu çerçevede yeni idarenin faydasız gördüğü yatırımların durdurulması kararlaştırılmıştı¹⁰⁸³.

Maliye Bakanı Ekrem Alican ekonominin durumu ve geleceğine ilişkin yaptığı bir konuşmada devletin toplam borcunun 12 milyar lirayı aştığını ve bu borçların büyük kısmının 1965'e kadar ödenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yapılan planlama gereği Geçici Hükümet ve Kurucu Meclis tarafından ülkenin ekonomik durum ve potansiyelini tespit etmek amacıyla bilim adamlarından mürekkep İktisadi Planlama Dairesi adlı bir birim oluşturulması öngörülmüş, öte yandan Türk lirasının değeri düşürülmeyip, Milli Korunma Kanununun kaldırılacağı ve herhangi bir vergi artışı olmayacağı belirtilmiştir¹⁰⁸⁴. Son yılların ekonomik dar boğazına çözüm olması amacıyla oluşturulan bu kurulla ilgili beklentiler basında da dile getirilmiş ve bilhassa kamu iktisadi teşekküllerinin verimliliği, ülke kaynaklarının en iyi şekilde kullanılması, popülist politikalardan vazgeçilip soysal hayatta olduğu gibi ekonomik hayatın da 27 Mayıs rejimiyle beraber normale dönmesi temennilerinde bulunulmuştur¹⁰⁸⁵. Darbe sonrası ekonomi için alınan tedbirlerden birisi de zirai ve sınai kredilerin yapılandırılması yönünde olmuştur. Bu kredilerin kalkınmayı hızlandıracak şekilde verimli kullanılabilmesi adına düzenlemelere gidileceği duyurulurken, Merkez Bankası'nın teşkilatlandırılması ve işlerin yeni bir düzene bağlanabilmesi için Amerika'dan bir uzman getirilmesi Bakanlar Kurulunda görüşülmüştür¹⁰⁸⁶. Maliye Bakanı ticari kredi faizinin %12 olacağını, sanayi ve ihracat kredilerine limit konulmayacağını, enflasyon ve deflasyona gidilmeyeceğini amaçlarının fiyat artışını durdurmak olduğunu söyleyerek, alınacak tedbirlerle 797 milyon tutarındaki yatırımdan vazgeçildiğini açıklamıştı¹⁰⁸⁷. Daha sonra bu rakam arttırılarak 824 milyon Liraya çıkarılmıştı¹⁰⁸⁸. İsrafa son vermek amacıyla bir takım yatırımların kısıldığını duyuran MBK'yi eleştiren Hekimoğlu, elli yılda Batı'yı yakalayabilmek için yatırımların üç

¹⁰⁸³ **Akşam**, 02.06.1960.

¹⁰⁸⁴ **Milliyet**, 18.06.1960.

¹⁰⁸⁵ Vecihi Ünal, "Ekonomik Çark", **Akşam**, 18.06.1960.

¹⁰⁸⁶ **Akşam**, 21.06.1960.

¹⁰⁸⁷ **Milliyet**, 10.07.1960.

¹⁰⁸⁸ **Son Havadis**, 08.08.1960.

misli artması gerektiğini belirterek, verimsiz yatırımların kesilerek eğitimde, tarımda, sanayide artırıma gidilmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁰⁸⁹.

Yabancı basının da gözü kulağı Türkiye'deki yeni idarenin ekonomi politikalarındaydı. Devr-i sabıkta ekonomi idaresinde yaşanan aksaklıkları vurgulayan İngiliz The Economist Dergisi darbe sonrası Türk ekonomisi ile ilgili şu ifadeleri kullanılmıştı:

“Türkiye’de asker iktidardadır fakat hiç olmazsa kağıt üzerinde daha iyisi kurulamayacak bir uzmanlar, teknisyenler ve aydınlar hükümetini iş başına getirmişlerdir. Yeni kabinedeki ekonomi ile ilgili mevkiiler, maliye, ticaret, bayındırlık ve planlama ne yapılması gerektiği hakkında sağlam fikirleri olduğuna inanılan sivillerin elindedir”¹⁰⁹⁰.

Haberin devamında yeni ekonomi idaresinin uluslararası kurumların ve uzmanların görüşlerine açık olduğu, bu çerçevede Dr. Koopman ve Prof. Tinbergen’in tecrübelerinden faydalanılacağı belirtilmiştir. Menderes’in hiç hoşlanmadığı planlama konularının Türkiye ekonomisinin kronik sorunu olan ticari açığın kapatılmasına katkı sağlayacağı belirtilmişti. Darbeden sonra bütçenin toparlanması adına yeni vergilerin konulup konulmayacağı da tartışma konularından biri olmuştur. Yayınlanan Geçici Hükümet programında bununla ilgili bir ibare bulunmamasını eleştiren Hekimoğlu savaş sonrası Almanya ve De Gaulle sonrası Fransa’da da uygulanan yeni vergi uygulamasının denenebileceğini, “Hürriyet Tahvili” ile iç borçlanmaya gidilerek ekonomik dar boğazın aşılamayacağını belirtmiştir¹⁰⁹¹.

Ekonomilerin gelişmesi için olmazsa olmazlardan olan güven ve siyasi istikrarla ilgili endişeler tazeliğini korurken, bunun ekonominin toparlanmasına da olumsuz etkiler yaptığı gözle görülen bir gerçektir. Bunu ifade eden Ünal üreticinin de tüketicinin de fiyatların oynaklığı nedeniyle hareket etmekte kararsızlık yaşadığını, bu nedenle üretim ve tüketim dengelerinin bozulduğunu belirtmiştir. Ticaret ahlakının düzelmesinin zaruretine değinen yazar reçete olarak şu önerileri sunmuştur: Protesto olan tüccar veya esnaf artık ticaret yapmamalı, tüketici fiyatların ucuzlayacağı düşüncesinden sıyrılmalı, üretim arttırılmalı, her alanın kendisine tahsis edilen krediyi başka yerde kullanmasının önüne geçilmeli aksi takdirde bir daha kredi verilmemesi, gayrimenkulün spekülasyon aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmeli, güç durumlara

¹⁰⁸⁹ Müşerref Hekimoğlu, “Yatırımlar Niçin Kısılmaz”, **Akşam**, 11.08.1960.

¹⁰⁹⁰ **Akşam**, 03.07.1960.

¹⁰⁹¹ Müşerref Hekimoğlu, “Vergisiz Kalkınma”, **Akşam**, 19.07.1960.

düşmüş sağlam müesseselere kredi verilmeli ve kısmi moratoryuma gidilerek kredi vadelerinin uzatılması¹⁰⁹². Bu acı reçetenin içerisinde DP devrinde yapılan yanlış uygulamalara göndermeler bulunmaktadır.

Ekonominin içinde bulunduğu darboğazı ortaya koyabilmek için rakamlara bakmakta fayda vardır. Yayınlanan uluslararası bir istatistiğe göre Türkiye'nin kişi başına düşen milli geliri 1485 lira iken, Yunanistan'ın 3.540, Lübnan'ın 4.209, Küba'nın 4.200, Suriye'nin 2.850, İspanya'nın 2.780 Liradır¹⁰⁹³. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin dünya ekonomisi içindeki durumu daha net görülebilmektedir. Öte yandan İşçi Sendikaları Birliği'nin açıkladığı verilere göre ise; Ocak 1960-Ocak 1961 döneminde Lastik-iş kolundaki 8 iş yerinde 1871 kişi ile aynı iş kolunda kapanan 13 işyerinden 1430 kişi, tekstilde 780 kişi, madencilikte 728 kişi ve şişe-cam sanayinde 543 kişi işten çıkarılmıştır. Diğer iş kolları da dahil edildiğinde 4 bine yakın işçinin işsiz kaldığı, dört iş kolundaki toplam mevcudun yaklaşık 3/4'ünün işten çıkarıldığı görülmektedir¹⁰⁹⁴. Döviz kıtlığının geldiği durum ise 300 bin dolarlık kahve ithaline izin verilmesinin bile eleştiri konusu yapılmasından anlaşılabilir¹⁰⁹⁵. Borç miktarının da tam olarak bilinmediği üzerine cereyan eden tartışmalarda farklı rakamların telaffuz edildiği görülür. Dış borç tutarının alacaklıların hesabına göre 448 milyon dolar, Merkez Bankası ve Dış Ticaret Dairesi kayıtlarına göre 360 milyon dolardı. Bu haldeki bir ekonominin planlanmasının ve işler hale getirilmesinin zorluğu, hızlı ekonomik kalkınmaya uygun bir amme idaresi kurulmasının zamanının çoktan gelip geçtiği yaygın kanaatti¹⁰⁹⁶. CHP'li Kemal Satır Sivas'ta yaptığı konuşmada DP döneminden miras kalan ve 8 yıl içinde ödenmesi gereken borcun tutarının 1 milyar 400 milyon dolar olduğunu, yeni hazırlanan kalkınma planına yurtdışından sağlanan desteğin 1 milyar 700 milyon dolar olmakla beraber faizinin %1'in altında olacağını ve ödemelerin 1975 yılında başlayıp 50 sene vadeli olacağını söylemiştir¹⁰⁹⁷.

¹⁰⁹² Vecihi Ünal, "Piyasa Sarsıntıda", **Akşam**, 02.08.1960.

¹⁰⁹³ Vecihi Ünal, "Ey Politikacılar", **Akşam**, 27.12.1960.

¹⁰⁹⁴ Aysel Okan, "İşsizlik Ele Alınıyor", **Akşam**, 16.01.1961.

¹⁰⁹⁵ Müşerref Hekimoğlu, "İki Tenkid: Diploması ve Kahve", **Ulus**, 02.07.1960.

¹⁰⁹⁶ Vecihi Ünal, "İnanılır Şey Değil", **Akşam**, 28.07.1961.

¹⁰⁹⁷ **Ulus**, 01.08.1962.

Piyasalardaki durgunluğun önceleri siyasi belirsizlikten ve psikolojik faktörlerden kaynaklandığı düşünülmekteyse de¹⁰⁹⁸ gerçek bundan farklıydı. Ticaret Bakanının Ticaret Odası'na yaptığı ziyaretten sonra ortaya çıkan ortak görüş ekonomik sıkıntının hala devam etmekte olduğu ve bunun nedenleri arasında 4 Ağustos (1958) kararları çerçevesinde kredilerin kesilmesi gösterilmektedir¹⁰⁹⁹. 4 Ağustos kararlarının ekonomi üzerindeki baskılayıcı etkilerinin silinebilmesi için en büyük müşteri olan devletin yatırımlara bir an evvel başlaması, enflasyonu kontrol etmesi ve paranın tedavüle çıkarılması öneriler arasındaydı¹¹⁰⁰. Özel sektör yatırımlarının DP devrinden bu yana yalnızca inşaat sektörüne dayalı kalması ekonomi uzmanlarınca da eleştirilen bir konuydu. 1960 Kasım'ında 1280 münferit ve şirket halinde ticari müessese kurulmuş, 98 şirketin yarısından fazlası İstanbul'da bulunurken toplam sermaye miktarı ise 93 milyon 349 bin 940 lira olmuştur. Kurulan şirketlerin büyük bir kısmının yapı işleri sahasında faaliyet göstermekte ve üretimi arttırmaya yönelik herhangi bir girişim olmamıştır. Ülkede üretimin artırılması yönünde yapıla gelen tartışmalara rağmen bir gelişme yaşanmamasına karşılık devletin teşvik uygulamasına gitmesi tavsiye edilmiştir¹¹⁰¹. Ekonomik dar boğazdan bir türlü kurtulamayan yeni yönetim çareleri kredi olanaklarını arttırmakla bulmaya çalışsa da piyasalarda güvensizlik işaretleri alınmaktaydı. Yetkililere göre durgunluğun sebebi psikolojik faktörler olsa da Bakan Talas'ın Temsilciler Meclisi'nde yaptığı açıklamalara göre son 6 aylık süreçte 39 özel, 79 devlete ait işyerinin kapadığını belirtilmiştir¹¹⁰².

3.2. EKONOMİ MODELİ TARTIŞMALARI

Yukarıda belirtilen sorunların çözümünde takip edilecek yolun bulunması aşamasında en önemli husus hangi politikaların takip edileceğidir. Dolayısıyla nasıl bir model izleneceği, hangi ekonomi teorilerine dayanılacağı yani genel olarak iktisat politikalarının ne olacağı sorusu iş çevrelerini yakından ilgilendiren bir mesele idi. 27 Mayıs'ın gerekçeleri arasında yer alan DP dönemi ekonomi politikalarından doğan hoşnutsuzluklar hatırlandığında, yeni idarenin ne gibi bir yönelimde olacağı da tahmin edilebilir olmaktadır. Ekonomi modelinin karma mı, liberal mi ya da sosyalist nitelikte

¹⁰⁹⁸ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, İstanbul 2005, s.194.

¹⁰⁹⁹ Cemil Sait Barlas, "İktisadi Buhran Karşısında", **Son Havadis**, 31.07.1960.

¹¹⁰⁰ Vecihi Ünal, "Ekonomik Bünye Canlanmalı", **Akşam**, 11.10.1960.

¹¹⁰¹ Hüseyin Avni Şanda, "Sermaye Hangi Sahaya Doğru Hareket Ediyor", **Akşam**, 07.12.1960.

¹¹⁰² **Akşam**, 23.05.1961.

mi olacağı soruları kamuoyunda da genişçe dile getirilmiş ve tartışılmıştı. Bu çerçevede MBK ve sonrasında kurulan koalisyon hükümetlerinin görüşlerine yer vermeden evvel diğer kesimlerin bu konudaki görüş ve önerilerini ortaya koymakta yarar vardır.

Ticaret Bakanı'nın yaptığı açıklamalarda en kısa zamanda Milli Korunma Kanununun kaldırılacağını ve ekonominin liberal bir sistemle yönetilmesi gerektiğini belirtmesini eleştiren Barlas, Türkiye'nin devlet kontrolüne muhtaç bir korumacı yapıyı sürdürmesi gerektiğini, aksi takdirde küçük işletmelerin büyüklerle baş edemeyeceğini iddia etmişti¹¹⁰³. Aynı yazar liberal ekonomi modelinin MBK'yi oluşturan subaylar nezdinde ne kadar geçerli olduğunu sorgulayarak, memlekette topyekûn değişimlere hazırlanan, ülkenin ekonomik yapısını bilen subayların nasıl oluyor da böyle bir düzene destek olacaklarını merak ediyorum diyerek aslında İhtilalden beklenen büyük değişim hareketlerini ifade ediyordu¹¹⁰⁴. 27 Mayıs sonrası kurulan hükümetlerin açıkladıkları ekonomi politikalarının piyasalarda herhangi bir etki göstermediğinden, belirsizliğin iş çevrelerinde biriken ekonomik sorunları daha da arttırdığından şikâyet edilmekteydi. Bu konuda MBK'nin hangi ekonomi politikalarını takip edeceğini açık bir şekilde ifade etmesi gerektiğini belirten Balcıoğlu, liberal, devlet kapitalizmi ya da sosyalist yöntemlerden birini seçmesi ve bunu da halka açık bir şekilde anlatması gerektiği çağrısında bulunmuştur¹¹⁰⁵. Ekonomi modelinin ne olması yönündeki tartışmalar MBK'nin sosyalist yaklaşımlara göz kırpar açıklamalar yapmasıyla yeni bir boyut kazanmış ve mevcut siyasi partiler programlarında bu yönde düzenlemelere gitmişlerdi. Konuya temas eden Ünal, bugün ne Amerika'da ve İngiltere'de liberalizmin, ne de Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'da sosyalizmin tam manasıyla uygulanmadığını, bütün milletlerin tez ve anti tezlerden ibaret olan ekonomik doktrinlerin sentezini yaparak bunu kendi ülke şartlarına göre uyguladıklarını belirterek Türkiye'deki siyasi partilerin de bu yolda gitmesini tavsiye etmektedir¹¹⁰⁶.

MBK'den yukarıda bahsedilen tarzda sosyalizm tarzı açıklamaların gelmesi sonrası gerek siyasetçiler arasında gerekse de gazeteciler arasında bir sosyalizm rüzgârının estiği görülmektedir. Sosyalist düzen taraftarlarının yaygınlaşması sonrası

¹¹⁰³ Cemil Sait Barlas, "Liberal Politika Güdülemez", **Son Havadis**, 20.08.1960.

¹¹⁰⁴ Cemil Sait Barlas, "Ekonomide Milli Birlik Komitesi'nin Görüşü Nedir", **Son Havadis**, 21.08.1960.

¹¹⁰⁵ Şahap Balcıoğlu, "Açıklık ve Berraklık Gerek", **Son Havadis**, 02.09.1960.

¹¹⁰⁶ Vecihi Ünal, "Günün Modası", **Akşam**, 03.09.1960.

MBK üyelerinden birinin “*Memleketimizde meğer ne kadar çok sosyalist varmış... Doğrusunu isterseniz bütün bunlara bakıp da bizden evvel niçin bir sosyalist ihtilalin olmadığına hep şaşırıyoruz*” diyerek şaşkınlığını ifade ettiği görülmüştür. Buradan yola çıkarak 27 Mayıs’ın fikri tartışmalara yeni boyut kazandırdığını belirten Balkan, elbette insanların fikirlerinde değişiklikler olabileceğini ancak ileride de bu sefer bir “sosyalist deflasyonu” yaşamak istemiyorsak düşünce ve doktrin sahibi olmayı ve belirli prensipler üzerinde fikir inşa etmeyi öğrenmemiz gerektiğini vurgulamıştır¹¹⁰⁷. İzmir’de açıklamalar yapan Ticaret Bakanı Mehmet Baydur ekonomi konularında çıkan şayialara açıklık getirerek;

“İnkılâp bazı kimselerin menfaatlerini baltaladığından piyasada çıkarılan rivayetler huzursuzluk yaratmıştır. Bu şahıslar bankaların devletleştirileceğini, bütün köylünün zirai vergiye tabi tutulacağını, ihracat ve ithalatın tamamen devlet tarafından yapılacağı dedikodularını çıkarıyorlar”¹¹⁰⁸,

diyerek MBK üyeleri arasında yapılan toplantılarda böyle bir gündemlerinin olmadığını altını çizmiştir. Türkiye’nin milli ekonomik programı var mıdır? Sorusunu soran Ünal, olmadığı yanıtını vererek, ülkenin en önemli meselesinin ekonomik darboğaz olduğunu, bu aşılmadıkça inşa edilen bina ne kadar süslü olursa olsun çökme durumunda olacağını vurgulamıştır. Reçete olarak tarım gücünün ihraç alanı fazla olan yerlere kaydırılması gerektiğini, devlet yardımıyla sanayileşmeyi, deniz ürünleri ile yer altı kaynaklarından istifade edilmesini göstermiş, İsrail ve Yunanistan’ın yaptığını neden biz yapmayalım diye sormaktan kendini alamamıştır¹¹⁰⁹. Ünal, Türkiye’nin ekonomik kalkınmasının başarısızlığını iki nedene dayandırmıştır. Birincisi devletçiliğin devlet kapitalizmi olarak uygulanması, yani devletin yatırımlarını üretim ve geliri arttıracak alanlardan çok kar getirecek alanlara yapmasıdır. Bu nedenle özel sektör daha sığ alanlara itilirken, üretim artışı da sağlanamamıştır. İkinci neden ise teori ile pratiğin uyuşmamasıdır. Dolayısıyla milli gelir artışı ve dış borçtan kurtulmanın tek yolunun özel sektör ile devletin, tarım ile endüstrinin bir arada yürümesi olduğuna işaret etmiştir¹¹¹⁰.

¹¹⁰⁷ Aydemir Balkan, “Sosyalist Enflasyonu”, **Akşam**, 09.10.1960.

¹¹⁰⁸ **Akşam**, 07.10.1960.

¹¹⁰⁹ Vecihi Ünal, “Cevapsız Kalan Soru”, **Akşam**, 25.12.1960.

¹¹¹⁰ Vecihi Ünal, “Ekonomik Durum”, **Akşam**, 24.06.1961.

Yön dergisinde 150 aydının imzasıyla yayınlanan bir bildiri de ülke kalkınması için takip edilmesi gereken yolun devletçilik olduğunu ilan etmesi üzerine fikirlerini beyan eden Nadi, bu fikre katıldığını belirtmekle beraber, devletçiliğin sınırlarının yıllardır bir türlü çizilemediğini, bu açıdan önceki uygulamaları güven vermeyen İnönü'nün Meclisi bu konuda nasıl ikna edeceğini merak ettiğini ifade etmiştir¹¹¹¹. Kalkınmanın ne şekilde sağlanacağı sorusu bu dönemin en önemli meselelerindedir. İnönü Hükümeti'nin hürriyet içinde kalkınma metodunun, DP dönemindeki “önce azot fabrikası sonra hürriyet” prensibiyle yarışıp yarışamayacağını merak eden Esatoğlu ise ülkeyi kalkındıracak büyük sosyal ve ekonomik reformların belirli zümrelerin çıkarlarını baltalayacağını, dolayısıyla demokratik sistemin bu açıdan oy kaybı gibi hususları dikkate alması gerekebileceğini, bu nedenle de reformların yavaş olmasından endişelendiğini belirtir. Ancak bu hususta Türk halkının yapılacak değişikliklerin hayrına olacağını anlatılması halinde her türlü yeniliğe açık olduğunu da vurgulamıştır¹¹¹². Mevcut ekonomik koşullar ve artan nüfus göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin durumunun kritik olduğunu belirten Nadi, kalkınma reçetelerinin tartışıldığı bir dönemde Yön'de aydınların imzalarıyla yayınlanan yeni devletçilikle ilgili makaleye de değinerek Türkiye'de devletçiliğin sınırlarının ne olduğunun bir muamma olduğunu, buna bir açıklık getirilmemesi durumunda idarenin keyfiyetten öteye geçemeyeceğini, padişahlık devirlerinden bir farkı olmayacağını belirtmiştir¹¹¹³.

Hükümet programında özel sektörün gelişmesi ve yatırımlarını yapmasına olanak sağlanması yönünde ifadeler yer alması bütün siyasi partilerce olumlu karşılanırken, hepsinin üzerinde durduğu ortak nadir noktalardan biri olmuştur. Devletçiliğin sınırlandırılması hususunda konuya temas eden AP Genel Başkanı Gümüşpala, özel sektör ile devlet yatırımlarının sınırlarının kesin olarak ifade edilmesi önerisinde bulunmuştur. Parti sözcülerinin açıklamalarını değerlendiren Aslan da böyle bir ortamın özel sektör için bulunmaz bir durum olduğunu ve bundan azami ölçüde faydalanılması gerektiğinin altını çizmiştir¹¹¹⁴.

¹¹¹¹ Nadir Nadi, “Devlet ve Devletçilik”, **Cumhuriyet**, 24.12.1961.

¹¹¹² Salahattin Hakkı Esatoğlu, “Kalkınma ve Rejim”, **Ulus**, 20.03.1962.

¹¹¹³ Nadir Nadi, “Devlet ve Devletçilik”, **Cumhuriyet**, 24.12.1961.

¹¹¹⁴ İffet Aslan, “Özel Teşebbüsün Yaratıcı ve Yıpratıcı Gücü”, **Ulus**, 13.07.1962.

Plan görüşmeleri ve tartışmaları etrafında süren siyasi tartışmalar planın Mecliste kabul edilmesi sonrası yerini tekrar partiler arası sürtüşmelere bıraktı. Plan görüşmeleri nedeniyle kongrelerini erteleyen CHP yeniden il kongrelerini toplamaya başlamış, Bursa’da yapılan kongrede konuşan CHP milletvekili Coşkun Kırca ekonomi yönetimi hakkında getirilen eleştirilere cevap vermiştir. CHP’nin uygulamak istediği devletçiliğin dozunun az olduğunu iddia edenlerin Atatürk devletçiliğine göz atmalarını önererek, bu tür aşırı devletçi taleplerin kökünün dışarıda olduğu suçlamasında bulunmuştur¹¹¹⁵. Devletin ekonomideki yeri ile ilgili tartışmaları gecekonducular üzerinden değerlendiren Suad, kendisine ait gecekonduyu İmar İskân Bakanlığına kiralayan YTP’li bir senatörü eleştirdiği yazısında YTP’nin yatırımları devletin değil özel sektörün yapması için kredi ve kaynakların özel sektöre aktarılması yönündeki taleplerini eşleştirmiştir. YTP Lideri Ekrem Alican’ın yatırımların %60’ının apartman vb. gibi kolay kazanç getiren alanlara yapıldığını itiraf ettiğini belirterek devletçiliğin önemini vurgulamıştır¹¹¹⁶. Hükümet üyelerinden Şahap Topçu, kalkınma modeli olarak devletin özel teşebbüse yardımcı olacağını, bu çerçevede bazı fabrikaların özel sektöre devrolunabileceğini belirtirken, YTP’nin de benzer bir devletçiliği savunduğunu, özel sektörü teşvik ve destekleyecek mahiyette bir program izleneceğini beyan etmiştir¹¹¹⁷. Buna paralel bir açıklama yapan Devlet Başkanı Cemal Gürsel, davalarının başında kalkınmanın olduğunu, bunun içinse devlet müdahalesinin kaçınılmazlığını vurgulayarak bunun özel girişimin faaliyetlerinin engelleneceği manasına gelmediğinin altını çizmiştir¹¹¹⁸. Gürsel’i bu açıklamayı yapmaya iten şey ise Amerikalı ve Avrupalıların devletçiliğin sınırlarının ne olacağına ilişkin kaygıları olduğu Bakanlar Kurulundaki tartışmalardan anlaşılmaktadır¹¹¹⁹.

Sosyalist olduğunu beyan eden Barlas, Türkiye’nin bunun için illa bir doktrin partisine ihtiyacı olmadığını, eninde sonunda fikirlerinin CHP’de yer bulacağını tahmin ettiğini belirtmişti. Ülkenin doğal kaynaklarının tasnifinin yapılp plan dairesinde istifade edilmesi gerektiği, ana hammaddelerin, stratejik madenlerin, enerji sektörünün devletleştirilmesini desteklediğini, işçi istismarının önlenmesi, tröst ve kartellerin

¹¹¹⁵Ulus, 26.11.1962.

¹¹¹⁶Faik Suad, “Senatör Tipi Gecekondu”, *Ulus*, 02.02.1963.

¹¹¹⁷Vecihi Ünal, “Çıkar Yol”, *Akşam*, 17.02.1961.

¹¹¹⁸*Son Havadis*, 18.09.1960.

¹¹¹⁹27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, C.1, İstanbul 2010, s.461.

oluşmasının önüne geçilmesi, kooperatifçiliğin desteklenmesi, tarımda da devletin istihali geliştirmesi gerektiği fikirlerini savunmaktadır¹¹²⁰. Bir başka yazısında da bu konuya yine değinen Barlas, doktrinci sosyalist görüşün Marksist partilere ait olduğunu, Marksistlerin kökü içerde olan partilerinin Sosyal Demokrat, dışarıda olanların ise Komünist Parti olduğunu belirtir. Ona göre: Sosyal Demokrat Partiler kendi ülkesindeki diğer partiler gibi dış politikada milli görüş sahibi iken, Komünist partiler Moskova'ya bağlıdır. Yazar sosyal demokrat bir yapıyı oluşturacak olan doktrinsiz sosyalizmi savunurken, Nesin onu kaypak sosyalist olmakla suçlamıştır. Bu noktada doktrinsiz programın teknik, sosyal ve ekonomik şartlara göre değişiklik gösterebileceğini fakat doktrinli olanın katı uygulamaları olduğunu, örneklerinin Çin ve Sovyetler Birliği'nde görülebileceğini belirtmiştir¹¹²¹.

Aslan CHP'nin karma ekonomi modelini ise şu sözlerle tanımlamaktadır: *“Hususi teşebbüsün yapacağı yatırımların yanı sıra amme feragatiyle temin edilen meblağların amme müesseseleri yoluyla yatırımların memleketin kalkınmasını mümkün mertebe hızlandırabilmektir¹¹²².”* Başbakan İnönü Ege ziyaretleri kapsamında İzmir ve Aydın'da temaslarda bulunmuş, yaptığı konuşmalarda planlı ekonomiye nasıl iman ettiğini şu sözlerle bir kez daha ortaya koymuştu: *“Planlı kalkınma ile yaşama seviyemiz bugünkünün iki misline çıkabilecektir. Yenilmeyecek güçlük yoktur¹¹²³.”*

3.3. HÜKÜMETLER VE EKONOMİYE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Ekonomi modeli ile ilgili yukarıda olabildiğince farklı görüşleri vermemizin nedeni dönemin entelektüel birikimini ve yaygın kanaatleri ortaya koymaktır. Genel yaklaşım devletçiliğin temel alındığı karma ekonomi olmuştur. Bu da yansımalarını hem DPT'nin planlarında hem de hükümet programlarında göstermiştir. Karma ekonomi modeli DPT'nin 1963-1967 yılları arasını kapsayan kalkınma planında şu sözlerle ifadesini bulmuştu:

“Plan strateji kararına uygun olarak devlet ve özel teşebbüs kesimlerinin yan yana bulunduğu karma bir ekonominin bütünü için hazırlanmıştır... Bu politikanın tespitinde devlet ve özel teşebbüs kesimleri birbirinden ayrı ve menfaatleri birbiri ile çelişen iki parça olarak değil, bir bütünün birbirini tamamlayan iki kesimi olarak ele alınmıştır... Kamu ve

¹¹²⁰ Cemil Sait Barlas, “Gene de Sosyalistim”, **Son Havadis**, 13.08.1960.

¹¹²¹ Cemil Sait Barlas, “Sosyalistlik ve Doktrin”, **Son Havadis**, 31.08.1960.

¹¹²² İffet Aslan, “Karma Ekonomi Anlayışı”, **Ulus**, 25.05.1963.

¹¹²³ **Ulus**, 12.08.1962.

özel sektör teşebbüsleri arasındaki iş bölümü işbirliği ve rekabet şartları planın sosyal ve iktisadi hedeflerinin gerçekleşmesi için gerekli şartlara uygun olarak tespit edilmiştir¹¹²⁴.”

DPT'nin varlığı ve belirlediği esaslar sonraki hükümetler için hem kolaylık hem de yetki paylaşımı noktasında sorunlar doğurmaktaydı. Bununla ilgili tartışmaları planlama başlığı altında irdelemiş bulunmaktayız. O nedenle tekrara düşmemek için burada yer vermiyoruz. Ancak belirtmeden geçemeyeceğimiz husus kurulan hükümetlerin genel ekonomi politikalarının ana strateji ile uyumlu olduğudur. 1960–1965 yılları arasında kurulan 5 farklı hükümetin programları incelendiğinde bu durum daha net anlaşılır. 1961 seçimlerine kadar ülkeyi idare eden geçici hükümetin ilan ettiği program geniş çaplı olmasa da ekonomi politikaları açısından bir fikir verir niteliktedir. 11 Temmuz 1960'ta Meclis'te duyurulan programda bütçe denkleğinin sağlanmasının temel hedef alındığı, ülke imkânlarından her müteşebbisin eşit şekillerde yararlanacağı ve özel muamelelere izin verilmeyeceği, iç ticarete istikrar programı gereği dengeli bir iktisat düzeninin neticesi olarak fiyat sınırlamalarına ve kanuni ya da zorla iktisadi müdahalelere yer verilmeyeceği bilhassa vurgulanmıştı. Hükümetin yabancı sermayeyi en sıhhatli dış yardım kaynağı olarak gördüğü belirtilirken, iktisadi devlet teşekküllerinin ıslah edileceği belirtilmişti. DP döneminin eleştirildiği programda Türk parasının kaybettiği değeri korumanın başlıca görevlerden olduğu ifade edilmişti¹¹²⁵.

Genel olarak 1961 yılı bütçesi hazırlanırken bütçenin denk olmasına ve İktisadi Devlet Teşekküllerinin bütçeye yük getirmemesine dikkat edilirken, 1961 yılı bütçesinin yatırım planlamasında eğitim, ziraat ve sanayiye öncelik tanınmıştır¹¹²⁶. Gelecek dönemle ilgili ufak ipuçları veren programın kamuoyundaki tartışmalara yanıt verecek nitelikte olduğu söylenemez. Finansman konusunda Devlet Başkanı Gürsel dış yardıma ihtiyaç olduğunu fakat ne pahasına olursa olsun anlayışı güdülmeyeceğini ve milli itibar ve haysiyetimizle bağdaşmayan karşılıklar vermenin söz konusu olmadığını vurgulamıştır. Açıklamada göze çarpan bir başka ayrıntı ise dış yardım konusunda birçok teklif alındığı ama tercihin ABD'den yana kullanılacağıydı¹¹²⁷. MBK'nin bu tavrına karşılık 1961 yılında Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'ye 1958 programını

¹¹²⁴ DPT, **Kalkınma Planı 1963-1967**, Ankara 1963, s.59.

¹¹²⁵ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C.1, B.2, 11.07.1960, s.5-7.

¹¹²⁶ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, C.II, İstanbul 2010, s.774.

¹¹²⁷ **Aksam**, 05.07.1960. Bu açıklamanın yapıldığı gün ABD ile imzalanan anlaşmayla karşılıklı paralar fonundan 1 milyar lira Türkiye'ye hibe edildi. Bu paranın 500 milyonu Milli Savunma hizmetlerine tahsis edilirken, 300 milyonu İktisadi Devlet Teşekküllerine, 200 milyonu da teknik yardım, er eğitim masrafları ve münferit programlara tahsis edildi. **Milliyet**, 05.07.1060.

sürdürmesi nedeniyle 250 milyon dolar kredi vereceğini açıklaması ile olumlu bir şekilde verilirken, ABD'nin MBK'ye desteğini göstermesi bakımından önemlidir¹¹²⁸. Türkiye'nin tasarruf tedbirleri ve 4 Ağustos 1958 programına uyması uluslararası kuruluşlarca takdirle karşılanmış, OECD ve IMF tarafından 125 milyon Dolarlık bir kredi sağlanmasının ihtimal dâhilinde olduğu da belirtilmişti¹¹²⁹.

Bu dönemde ekonomi politikalarındaki en önemli gelişme Milli Korunma Kanununun kaldırılması olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle çıkarılan ve 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilen kanunun kaldırılması MBK nezdindeki görüşmelerde prensip olarak kararlaştırılmıştı. 20 Haziran 1960 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulunda tarım ve sanayi kredilerinin üretimi arttıracak şekilde kullandırılması için çalışmaların başlatılması, Merkez Bankası'na Amerikalı bir uzman getirilmesi ve Milli Korunma Kanununun (MKK) kaldırılarak kanun dolayısıyla verilen cezaların affı için gerekli çalışmaların yapılması kararlaştırılmıştı¹¹³⁰. Köşesine konuyu taşıyan Hekimoğlu, MKK'nin kendi içerisinde doğru bir mantığı olduğunu ancak DP'nin yanlış uygulamaları ve suiistimalleri nedeniyle kanunun işe yaramaz bir hale getirildiğini belirtmiştir¹¹³¹. MKK'nin kaldırılması ve bu kanundan dolayı kesilen cezaların affedilmesi için hazırlanan tasarı 8-9 Eylül 1960'ta Genel Kurulda görüşülmüş¹¹³² ve 16 Eylül'de çıkarılan bir kararname ile kanun kaldırılırken af yasalaştırmıştır. Af kanunuyla beraber bütün MKK suçları ve cezaları affedildi ve mahkûmiyetlerin bütün hukuki neticeleri kaldırılarak, açılan davalar da düşmüş oldu¹¹³³.

Cevaplanması gereken sorulara yanıt ise demokratik düzenin yeniden ihdası sonrası kurulan CHP-AP koalisyonun ilan ettiği programda verilmişti. İsmet İnönü Meclis'te okuduğu programda; hürriyet nizamı içinde hızlı bir kalkınmanın Türkiye'nin bu ilk koalisyon tecrübesinin en temel hedefi olduğunu duyurmuştu. Konuşmada devlet-özel sektör birlikteliğine ilişkin vurgular, planlamanın öneminin ifade edilmesi, yatırımlarda eğitime, ziraate ve sanayiye ağırlık verileceğinin söylenmesi hem

¹¹²⁸ Esin Talu, "Huy", **Akşam**, 04.01.1961. Makalede Talu haberi Associated Press (AP) ve Anadolu Ajansı'ndan(AA) karşılaştırmalı olarak verirken, AA'nın programdaki DP dahlini görmezden gelerek vermesini dalkavukluk yapılması olarak değerlendirmiştir.

¹¹²⁹ **Son Havadis**, 08.08.1960.

¹¹³⁰ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, C.I, s.197; **Akşam**, 21.06.1960.

¹¹³¹ Müşerref Hekimoğlu, "Milli Korunma Kanunu Kalkınca", **Akşam**, 06.07.1960.

¹¹³² Bkz: **Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu Toplantısı**, C.1, B.7-8, 07-08.09.1960.

¹¹³³ **Akşam**, 15.09.1960.

Türkiye'nin ihtiyaçlarına hem de dönemin etkin gücü olan MBK politikalarına uyum göstermekteydi¹¹³⁴. Ancak zoraki olarak olağanüstü şartlarda kurulan bu hükümet çok uzun soluklu olmadı. Dönemin siyasi çalkantıları ekonominin rayına oturmasını zorlaştırırken piyasaların en çok ihtiyaç duyduğu güveni sarsıcı tartışmalar yaşanmaktaydı. Bu dönemde ekonomi adına atılan en önemli adım DPT'nin kurulması ve planlama çalışmalarının başlaması olmuştur. Bu sayede en çok ihtiyaç duyulan dış finansman için kredilerin de önündeki engellerden biri de kalkmış oluyordu. Bu dönemde dış krediler açısından önemli gelişmeler yaşanırken Amerika Birleşik Devletleri ile 1 milyar 100 milyonluk yardım anlaşması imzalanırken¹¹³⁵, Ankara'da incelemelerde bulunan NATO İktisadi Uzmanlar Heyeti de Türkiye'ye 5 yılda verilmek üzere 2 milyar 350 milyon dolar kredi açılmasını tavsiye etmişti. Bu kredinin aynı zamanda 10 yılı ödemesiz 50 yıl vadeyle geri ödenmesi gibi avantajlar sunulmuştu¹¹³⁶. Hükümet sağlanan kaynaklarla DPT'nin 1962 yılı için hazırladığı programı tatbik ederken; çimento, demir, çelik darlığının olmamasına, yatırım mallarının tedarikine, 1962 yılı içerisinde 5 milyar liralık yatırım yapılmasına çalışılacağını duyurmuştu¹¹³⁷. Mecliste yapılan hükümet programı görüşmelerinde ekonomiye değinen YTP'li Alican, hükümetin ekonomi politikasına açıklık getirmesi gerektiğini ve özel sektörle devlet sektörü arasında nasıl bir münasebet olacağını merak ettiğini belirtmiştir ki bu konu programda tam olarak açıklığa kavuşturulmamıştı. YTP lideri konuşmasının devamında programda belirtilen DPT çalışmalarından yararlanılacaktır ifadesini yadırgayarak, uzmanların ilmi mütalaalarının alınması güzel olmakla beraber bir hükümetin böyle önemli bir alanda kendi politikaları ve söylemleri olması gerektiğini belirtmiştir¹¹³⁸. CKMP Grubu adına konuşan İstanbul Milletvekili Ahmet Oğuz ise daha farklı bir yönden ekonomi faslını eleştirmiştir. CHP-AP hükümetinin bir ayağının devletçi diğerinin ferdiyetçi ekonomik yaklaşımlarının çatışmasının ekonomi üzerinde nasıl tesirler yaratacağının meçhul olduğu belirtilirken, anayasanın da direktif olarak sunduğu plan çerçevesinde bu ilişkilerin nasıl olacağını merak konusu olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla programda bu iki görüşün nasıl uzlaştırılacağına ilişkin açık ibareler bulunmaması eleştiri konusu olmuştur. Yatırımlar konusunda da yeterli bilgi

¹¹³⁴MMTD, C.1, B.13, 27.11.1961, s.118-119.

¹¹³⁵Havadis, 09.02.1962.

¹¹³⁶Ulus, 17.03.1962.

¹¹³⁷Havadis, 23.11.1961.

¹¹³⁸MMTD, C.6, B.15, 30.11.1961, s.137-144.

verilmediğini belirten Oğuz, Türkiye'nin stratejik ve jeo-politik konumunu kullanarak Batılı dostlarından daha çok kaynak sağlamak üzere çalışmalar yapması gerektiğini, bu çerçevede hükümete desteklerinin sonsuz olacağını da eklemiştir¹¹³⁹. Oğuz'un koalisyondaki muhtemel görüş ayrılıkları konusundaki eleştirisine katılmadığını belirten AP'li Burhan Apaydın her iki tarafın gereken ölçüde fedakarlık yaparak bu ortaklığı kurduğunu ve sorumluluklarının bilincinde olduklarını ifade etti¹¹⁴⁰. Eleştirilere yanıt vermek üzere kürsüye gelen CHP'li Aksal, ekonomi ile ilgili başlıklarda hükümet programının zayıf kaldığının farkında olduklarını ancak bunun hükümetin kuruluş safhasındaki olağan dışı siyasi atmosfere bağlanması gerektiğini söyledi. Makul sayılabilecek bu eksikliğin bütçe görüşmelerinde telafi edileceğine inandığını da sözlerine eklemiştir. Aksal Oğuz'un temas ettiği dış yardım ve müttefikler konusuna da değinerek Türkiye'nin Batı savunma sistemi içerisinde en ağır yükü taşıyan ülkelerden biri olduğu dolayısıyla hükümetin dost ve müttefiklerden gereken yardımı sağlayacağına inanlarının yüksek olduğunu belirtmiştir¹¹⁴¹. Aksal konuşmasında normalin dışına çıkarak tıpkı bir muhalefet milletvekili gibi programdaki eksiklikleri bir bir sıralamıştır. Onun tespitlerine göre, politikalarının ana hatlarını ve istikametini çizen hükümet programının bunun nasıl uygulanacağını tatminkar bir dille açıklamamış olması, bürokrasi hastalığından kurtuluş yolunun gösterilmemesi, devlet ile özel sektör arasındaki ilişkilerin açıkça ortaya konmaması, 4 Ağustos 1958 kararlarına ne kadar riayet edileceğinin netleştirilmemesi, hangi iktisadi siyasetin takip edileceğinin ve özel sektörün plandaki yerinin nasıl olacağını belirtmemesi en önemli eksikliklerdi¹¹⁴². Alican hükümetin açıkladığı ekonomi politikası hakkında;

“Program herhangi bir felsefeye dayanmamakta. Memlekette mevcut bütün iktisadi sıkıntılar, iktisadi meseleler adeta bir envanter şeklinde tesbit edilmekte her birinin karşısında hükümet her türlü tedbiri alacaktır şeklinde yuvarlak beyanlarla izaha çalışılmakta idi”

diyerek bütçenin bu haliyle uygulamaya konulduğu takdirde yapılan en enflasyonist bütçe olacağını ve geniş ölçüde açık vereceğini belirtmiştir¹¹⁴³. Bütçe Karma

¹¹³⁹MMTD, C.6, B.15, 30.11.1961, s.147-150.

¹¹⁴⁰MMTD, C.6, B.15, 30.11.1961, s.157.

¹¹⁴¹MMTD, C.6, B.15, 30.11.1961, s.160-162.

¹¹⁴²MMTD, C.6, B.15, 30.11.1961, s.162-163.

¹¹⁴³Havadis, 05.02.1962.

Komisyonunda milletvekilleri ve senatörlerin sorularını yanıtlayan Maliye Bakanı Şefik İnan bütçe ile ilgili yaptığı açıklamalarda bütçenin istikrar, tasarruf ve dış yardıma olan ihtiyaç etrafında şekillendiğini belirtmişti¹¹⁴⁴.

Mecliste program ve bütçe üzerinde söz alan onlarca vekilin ortak noktası temel prensipler üzerinde herkesin hem fikir olmasıdır. Ayrışılan nokta ise bu yolun nasıl takip edileceğinin açıklıkla ifade edilmemesidir. Programın eksikliği her iki tarafın hazırlıksız yakalanmasıyla açıklanabilecek bir durum değildir kanaatimizce. Çünkü hükümetin her iki ayağı ki biri en köklü siyasi parti, diğeri de sabık iktidarın büyük oranda devamı olan ülkenin en büyük ikinci partisidir. Konjonktürel durum bu iki partiyi zoraki bir şekilde bir araya getirmesine rağmen, ideolojik farklılıklar ve yakın tarihin mirası gerginliklerin iki partinin ekonomi kurmaylarının uyumlu bir şekilde çalışmalarının önünde engel olmuştur denilebilir. Öte yandan askeri idarenin bilhassa AP üzerindeki gölgesi bu partinin normal şartlar altında siyaset yapmasını engelleyen unsurlardandır. İleride görüleceği üzere sonraki iki koalisyon hükümetinin başında olacak olan CHP'nin ilan edeceği programlar buradan çıkarılan dersle daha derli toplu bir halde olacaktır.

Ekonomide toparlanma sinyalleri net olarak gelmese de uluslararası desteğin sağlanması ve hükümet krizinin kısa süreli olması hazırlıkları yapılan planlamadan beklentiler ekonomi idaresinin geleceğe umutla bakmasını sağlıyordu. Ancak yine en büyük risk politik idi. Birincisine nazaran daha uyumlu bir iş ilişkisinin sağlandığı ikinci koalisyon hükümetinin programında da ifadesini bulan bu anlayış “*dar parti mülahazaları dışında*” memleketçi bir yaklaşımla bütün sorunların çözüleceğini söylemekteydi. İlk programa benzer ifadelerin yer aldığı programda özel mülkiyetin anayasa ile teminat altına alındığının altı çizilirken kamuoyunda yer alan sosyalizm ya da katı devletçilik gibi tereddütlerin giderilmeye çalışıldığı düşünülebilir. Bir diğer farklılık ise özel sektör devlet ilişkisinin daha açık bir şekilde ifade edilmesidir. Program özel sektörün teşvik edileceği ancak bunun siyasi ve iktisadi düzenle bağdaşmayacak olan doğrudan doğruya müdahaleyle değil, maliye, kredi politikası ve sermaye piyasasının teşekkülü, yol gösterme ve teknik bilgi sağlama yoluyla gerçekleşeceğini belirtmekteydi. Bu kapsamda devletin bir diğer rolü de devletin

¹¹⁴⁴Havadis, 22.12.1961.

stratejik yatırımları, uzun süreli gelişme için gerekli yatırımları ve özel teşebbüsün gerçekleştiremeyeceği yatırımları yapmak olarak sıralanmıştır. Hedeflenen %7'lik kalkınma hızının yanı sıra sosyal adaletin sağlanması ekonomi politikalarının en temel noktaları olarak saptanmıştır¹¹⁴⁵. Hükümetin kalkınma planı İnönü'nün şu sözleriyle özetlenebilir: “*Sosyal adalete uygun dengeli kalkınma*”¹¹⁴⁶. Bu yaklaşım CHP'nin sosyal ve ekonomik meselelere yaklaşımının en kısa ifadesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü yapılan bütün açıklamalar bu ifade etrafında dönmekte ve nihai amacın altını çizmektedir.

II. Koalisyon Hükümeti'nin programı 5 Temmuz 1962'de Millet Meclisinde görüşüldü. Görüşmede ilk söz sırası muhalefete verilirken son olarak cevap verme hakkı hükümete tanınmıştı. Muhalefetteki Millet Partisi Grubu adına kürsüye gelen Osman Bölükbaşı oldukça tartışmalı geçen uzun konuşmasında ekonomiye pek fazla değinmedi. Bölükbaşı hükümeti kuran 3 partinin farklı ekonomik görüşlere sahipken ortak bir programı sürdürebilmelerinin zor olacağını, özel teşebbüs ve ferdi mülkiyetin ekonomi politikalarının temeli olması gerektiğini vurgulamıştı. Ekonominin rayında gitmesi içinse huzur ve emniyetin sağlanmasının olmazsa olmazlardan olduğu belirtildi. Konuşmasının devamında emek ile sermaye arasında adilane bir münasebet kurulmadıkça toplumsal barışın tesis etmesinin zorlaşacağını ifade eden Bölükbaşı, sosyal adalet ve sosyal güvenliğin sağlanması ile sol cereyanların önüne geçilebileceğinin altını çizmiştir¹¹⁴⁷.

AP Grubunu temsilen söz alan Gümüşpala, programda vurgulanan özel sektör-devlet ilişkisini devletçiliğin olumlu yönde geliştirildiği şeklinde onayladıklarını, böylelikle özel sektörün esas devletin yardımcı rolde olduğu bir ekonomik düzene olan inançlarının teyit edildiğini belirtti. Buna rağmen bu husustaki ifadelerin daha da berraklaştırılması ve hatta mevcut devlet teşekküllerinin dahi özel sektöre devrinin düşünülmesi gerektiği ifade edildi. Hükümetin belli başlı konularda tafsilatlı bilgi vermemesini hazırlanan 5 Yıllık Plana bağlayan Gümüşpala bunun hükümetin ya hazırlıksız olduğu ya da tamamen DPT'ye angaje olduğu anlamına gelebileceğini de

¹¹⁴⁵MMTD, C.6, B.108, 02.07.1962, s.152-153.

¹¹⁴⁶Ulus, 07.08.1962.

¹¹⁴⁷MMTD, C.6, B.109, 05.07.1962, s.177-178.

sözlerine ekledi¹¹⁴⁸. CKMP Grubu adına programla ilgili görüşleri ise Sivas Milletvekili Cevad Odyakmaz açıklamıştı. Koalisyonun bir parçası olan CKMP enflasyonist bir politika izlenmeyeceğini, işçiler açısından asgari ücret sisteminin programın eksikliği olduğunu, yine yatırımların finansmanı noktasında alınacak tedbirlerin daha net ortaya konabileceğini ifade etmişti. Odyakmaz'ın konuşması diğer konuşmacılardan pek farklı değildi. Hükümetin ilan ettiği programın ekonomi modelinin anayasal dayanaklarla açıklayan CHP Meclis Grup Başkanvekili İbrahim Öktem, anayasanın Marksist anlayışın tamamen dışında kamu ve özel sektörün bir arada bulunduğu karma ekonomi modelini önerdiğini, karma hükümetin de bu politikayı takip edeceğini söyledi. Hükümet rotasının her yönden gelen ideolojik taassupları reddederek pragmatik bir plancılığı savunmuştur. Kalkınmada hedeflenen %7'lik büyümenin yakalanabilmesi için vergi reformunun yapılacaklar listesinin başında yer aldığı da belirtilmiştir. Tartışmalı konulardan olan servet beyannamesi meselesine de değinen Öktem, beyannamelerin bir defalık iadesini kabul etmelerinin gerekçesi olarak içinde bulunulan siyasi durumun olağandışı ve ileri sürülen psikolojik faktörlerin bir kez daha bahane edilmemesini göstermiştir¹¹⁴⁹.

Plan hedeflerine ulaşılması, istikrarın sağlanması için bu dönemde de en çok ihtiyaç duyulan konu finansman idi. Bu çerçevede Amerika Birleşik Devletleri'nden sağlanan 160 milyon dolarlık kredi hükümetin oluşturduğu bütçenin eksiklerini tamamlamış oldu. Maliye Bakanı Ferit Melen bu paranın iktisadi kalkınma ile ilgili özel ve resmi sektör yatırımlarının finansmanında kullanılacağını açıklamıştı¹¹⁵⁰. Öte yandan Türkiye'nin kalkınma programının finansmanı için gerekli olan kaynağın temini için İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı tarafından kurulan konsorsiyumda hangi devlet ve kurumların olduğu da kamuoyuna açıklanmıştı. Konsorsiyuma ABD, Kanada Avrupa ülkeleri, IMF, Dünya Bankası ve Avrupa Para Sandığı katılmakla beraber miktar konusunda ilk etapta bir açıklama yapılmadı¹¹⁵¹. Hükümetin ekonomi politikalarına olan güven kısa zamanda konsorsiyumun 221 milyon dolarlık krediyi serbest bırakmasını sağladı. Kredi anlaşmasının gerçekleşmesinde Meclisin önemli rolü olduğunu belirten Baban, kalkınma planı, vergi reformu ve devlet teşekküllerinin yeniden organize

¹¹⁴⁸MMTD, C.6, B.109, 05.07.1962, s.182-183.

¹¹⁴⁹MMTD, C.6, B.109, 05.07.1962, s.207-208.

¹¹⁵⁰Ulus, 24.07.1962.

¹¹⁵¹Ulus, 01.08.1962.

edilmesinin bunda etkili olduğunun altını çizmiştir¹¹⁵². Ayrıca ABD ile imzalanan 30 yıl vadeli kredi anlaşması ile 917 milyon liralık bir kaynak daha oluşturuldu¹¹⁵³.

1963 yılının sonunda kurulan son İnönü hükümetinin programını okuyan Başbakan darbe girişimleri nedeniyle ülkenin önemli badireler atlattığını, 1963 yerel seçimleri ile demokrasinin kök saldıgını ifade etmişti. Bütün olumsuzluklara rağmen planlı kalkınmanın halk nezdinde kabul edildiğini ve ilk uygulanış yılının başarıyla geçtiğini belirtti. 1962 ve 1963 yılı ekonomi performansını başarılı bulan İnönü, Milli Gelirin sabit fiyatlarla %6 ve %6,5 oranında arttığını ve bu başarılı sonucun kalkınma planına sadık kalınmasıyla gerçekleştiğinin altını çizmiştir. Planda açıklanan ilkelerin yinlendiği programda özel sektörün yatırımlarını inşaat sektöründe yoğunlaştırması eleştirilirken, bununla ilgili doğrudan bir müdahalenin de gelmeyeceği belirtilerek kaygıların önüne geçilmeye çalışılmıştı. Bu programda diğerlerinden farklı olarak vergi reformundan bahsedildiği görülür. Vergi reformunun kalkınma ihtiyaçlarının finansmanını sağlamak için yapılacağı belirtilirken, sosyal adalet ilkesi çerçevesinde vergi yükünün dağılışının yükümlülerin ödeme gücüne göre ayarlanması ve kanunların basit ve anlaşılır olmasına dikkat edileceği ilan edilmişti¹¹⁵⁴. Programın meclisteki görüşmeleri Kıbrıs'ta yaşanan gerginliklerin gölgesi altında cereyan etmişti. Öyle ki MP'nin program üzerinde görüşlerini açıklayan Zekai Dorman yalnızca dış politika konularına temas etmekle yetinmişti. CKMP ise CHP'nin kurduğu azınlık hükümetinin çok uzun ömürlü olmadığına inandığını, sunulan programında diğerlerinin bir devamı niteliğinde olduğunu düşünüyordu. YTP ise 1962'nin ikinci yarısından itibaren ekonomideki durgunluğun geçmeye başladığını, canlanma eğiliminde olduğunu ifade ederek bunun anayasa rejiminin yerleşmesine ve güçlenmesine bağlı olduğunun altını çizmiştir. Hükümetin özel sektöre yönelttiği eleştirileri hangi tedbirlerle aşmayı düşündüğünü açıkça belirtmesi gerektiği de ifade edilmişti. Vergi reformu ile ilgili hükümetin yapmayı planladığı işlere katıldıklarını bildiren YTP Grubu, bunun programda bir iç finansman çaresi olarak gösterilmesinin endişe verici olduğunu belirtmişti. AP Grubu ise programın plan ve karma ekonomi hakkında bir yenilik getirmediğini, planda bu zamana kadar yaşanan aksaklıkların nasıl düzeltileceği ve özel-

¹¹⁵² Cihad Baban, "Çok Değerli Bir Neticedir", **Ulus**, 17.02.1963.

¹¹⁵³ **Milliyet**, 14.05.1963.

¹¹⁵⁴ **MMTD**, C.24, B.20, 30.12.1963, s.37-38.

kamu sektörü arasındaki sınırların nasıl çizileceğine ilişkin herhangi bir ibare bulunmaması da eleştiri konusu olmuştur¹¹⁵⁵.

Kıbrıs sorununun pike yaptığı bir dönemde hükümeti kurma sorumluluğunu alan CHP'nin bağımsız milletvekillerinin desteğiyle kurduğu azınlık hükümeti yaklaşık 13 ay görevde kalmıştı. Kıbrıs'ta yaşanan olayların iç politikaya tezahür ettiği bir dönemde ekonomik problemler ikinci planda kalmıştı. Bu çerçevede hükümetin icraatları programda belirtildiği üzere kalkınma planına endeksliydi. Planlanan işlerin nasıl yürüdüğü ise ayrı bir tartışma konusu olmaktaydı. Büyüme hızı ve diğer ekonomik hedeflerin tutturulamaması hem yönetim nezdinde hem de halk nezdinde huzursuzluğun gitgide artmasına neden olmuştu. Dış politikada yaşanan sorunların ekonominin ihtiyaç duyduğu dış finansmanın tedariki ile ilgili soru işaretleri doğurması da piyasaları etkileyen bir diğer etmendi. Böyle bir ortamda 1965 bütçe kanunu tasarısında yeterli desteği sağlayamayan İnönü hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştı.

Parlamentoda CHP dışındaki partilerin ve bağımsızların bir araya gelerek kurdukları IV. Koalisyon hükümetinde Başbakanlığa Suat Hayri Ürgüplü getirilmişti. Genel seçimlerin yapılmasına 8 aydan az bir süre kala iktidara gelen yeni hükümetin ekonomi politikalarını doğrudan doğruya değiştirmesi ve yeni bir program yürütmesi mümkün görünmüyordu. Bir seçim hükümeti niteliğinde kurulan hükümet programı 1964 yılının ekonomik açıdan beklenen seviyede geçmediğini, memleketçe beklenen refahın bir türlü sağlanamadığı, tüccar, esnaf ve sanayicilerin yardım beklediği, memur, işçi ve köylüde geçim derdinin hissedilir derecede arttığı ifade edilmişti. Ekonomi modellerinin karma ekonomi ve planlı düzen olduğu açıkça belirtilen bu yeni programda hükümetin özel ve kamu teşebbüslere karşı eşit mesafede olacağı, devlet sektörünün katılacağı sahaların tespit edilerek özel sektörün bu husustaki endişelerini gidermenin esas hedef olduğu belirtilmiştir. Yabancı sermayeye de değinen planda "milli menfaat"le çelişmeyen her türlü yatırımın destekleneceği açıklanmıştı¹¹⁵⁶. Ürgüplü Hükümeti'nin yeni Maliye Bakanı İhsan Gürsan bir önceki hükümetin devrilmesinin nedenlerinden olan bütçe açığı konusunu değerlendirdiklerini, yapılan çalışmalar neticesinde denk bütçe sağlamanın mümkün olmadığını belirtti. Modern bütçe anlayışında asıl olanın açık vermek olmadığını fakat İnönü Hükümeti'nin

¹¹⁵⁵MMTD, C.24, B.23, 02.01.1964.

¹¹⁵⁶MMTD, C.36, B.65, 26.02.1965, s.496-497.

getirdiği bütçenin önceleri 300 milyon iken 1,2 milyar lira açık verdiğini, bu nedenle yeni dönemde cari harcamalar ve transfer harcamalarında kesintiye giderek açığın azaltılmaya çalışılacağını söyledi¹¹⁵⁷.

Bu dönemde hükümet planda belirtilen yatırımların devam edeceği garantisini vermesine rağmen bir önceki yıldan itibaren kendisini gösteren finansman eksikliği gündemdeki yerini korumuştur. Planlama uzmanı Prof. Tinbergen aksaklığın Türkiye’den değil, dış finansmanı sağlayacak olan konsorsiyumdan dolayı yaşandığını belirterek, %4 olması gereken dış yardımın %3 seviyelerinde kaldığını bunun yeni kaynak arayışına sebep olabileceğinin altını çizdi¹¹⁵⁸. Bu yeni kaynağın neresi olacağını sorgulayan İpekçi, halihazırda konsorsiyum içinde Japonya ve Sovyet Rusya’nın olmadığını, bu iki ülkeden Japonya ile bugüne kadar yapılan temaslar neticesinde bir sonuç alınamaması nedeniyle seçeneklerin sınırlı kaldığını ve çıkarlarımız doğrultusunda dış politikamızda bağımsızlığımızdan ödün vermeyecek şekilde Sovyetlerden yardım alınabileceğini belirtmiştir¹¹⁵⁹. Dışişleri Bakanı Hasan Işık Sovyet Rusya elçisi ile yaptığı görüşmeden sonra sorulan bir soru üzerine Rusya’dan da iktisadi yardım alınabileceğini, bunu engelleyen bir karar olmadığını belirterek, son zamanlarda Kıbrıs Meselesi yüzünden gerilen Türk-Amerikan ilişkilerine de gönderme yaptığı söylenebilir¹¹⁶⁰. Daha sonra Yardım Konsorsiyumu Başkanı Von Mangold’la bir görüşme yapan Maliye Bakanı 234 milyon dolarlık program kredisi ile 20 milyon dolarlık proje kredisi verileceğini, 55 milyon dolarlık borcun da erteleneceğini açıklamıştı¹¹⁶¹.

Dönemin sonunda kurulan 4. koalisyon hükümetinin bir bakıma seçim hükümeti olması nedeniyle elini taşın altına koyup, ülkenin ihtiyacı olan reformları yapmaya ne gücü ne de zamanı vardı. CHP ve İnönü karşıtlığının bir araya getirdiği bu yeni grubun esas amacı 1965 seçimlerine ülkeyi kazasız belasız götürmekti. Dönemin genel yapısı incelendiğinde ekonomi ile ilgili yapılan temel değişiklikler DP dönemine tepki olarak doğmuştur. Bir reaksiyonun ifadesi olan bu değişimler ilk olarak kendisini 1953-1960 yılları arasında CHP muhalefeti ile kendisini göstermiş, resmi ifadesini ise “İlk Hedefler

¹¹⁵⁷ **Milliyet**, 28.02.1965.

¹¹⁵⁸ **Ulus**, 06.03.1965.

¹¹⁵⁹ Abdi İpekçi, “Dış Yardım”, **Milliyet**, 06.03.1965.

¹¹⁶⁰ **Milliyet**, 10.03.1965.

¹¹⁶¹ **Milliyet**, 12.03.1965.

Beyannamesi”nde bulmuştu. MBK’nin idareyi ele alıp bilim adamları ve teknokratlardan kurulu bir gruba ekonomi idaresini vermesi önceki dönemde yaşanan tartışmaların bir yansımasıdır. Ekonomi biliminin sunduğu birikimlerin ve uluslararası camianın sunduğu önerilerinin değerlendirildiği yeni ve düzenli bir ekonomi idaresi idealini taşıyan MBK, bu usullerin kullanılması ile her şeyin yoluna gireceğini düşünmekteydi. Ancak en iyi planların dahi icraata gelince birçok değişime uğramak zorunda olduğunu en iyi bilmesi gereken askerler bu konuda yanılmışlardı. Türkiye’nin kronik ekonomik sorunlarını çözecek doğrudan bir reçete olmamasına rağmen bu dönemde planlı ekonomiye geçilmesi, Milli Korunma Kanununun kaldırılması, dış yardımın sağlanması ekonomi alanındaki en önemli gelişmeler olmuştur. Ancak ekonominin ihtiyacı olan siyasi istikrar ve güvenin bu dönemde bir türlü sağlanamaması, siyasi çatışmalar, darbe girişimleri, hükümetlerin ardı sıra devrilip kurulması ekonomik gelişmenin önündeki en büyük engellerdi. Bu çerçevede 1960-1965 yılları arasında yapılan olumlu işlerin meyveleri ancak sonraki dönemlerde toplanmıştır denilebilir. Türkiye için yeni bir siyasi deneyimin yaşandığı bu dönem ilerleyen yıllarda kurulacak olan koalisyon hükümetlerine emsal teşkil etmiş ve benzer tartışmaların tekerrür ettiği görülmüştür. Gayet iyi niyetlerle çıkılan bu yolculuk maalesef istenilen sonuçları vermemiş, ancak demokratik ve ekonomik hayatın gelişimi için önemli atılımların yapıldığı bir dönem olmuştur.

3.4. PLANLAMA TARTIŞMALARI VE DPT

XX. yüzyıl Türkiye iktisat tarihi incelendiğinde genel olarak cevabı aranılan soru: Türkiye nasıl kalkınabilir? sorusuydu. Bu soruya çeşitli dönemlerde ülkede egemen olan iki farklı iktisadi görüş cevap aramaya çalışmıştır. Bunlardan birincisi dışa açık, entegrasyoncu, piyasa serbestisine dayalı görüştür. Bu görüşün karşısında da korumacı, ulusal, müdahaleci-devletçi özellikleri ağır basan bir ikinci görüş daha yer almaktaydı. Bu dilemma sadece Türkiye’ye özgü bir durum olmayıp, Türkiye gibi az gelişmişlikten kurtulmak isteyen diğer ülkeler için de geçerliydi. İki görüşün de ekonomilerin gelişimine kısıtlı da olsa katkıda buldukları yadsınamaz bir gerçektir. Ancak hangisinin daha doğru, işe yarar bir yöntem olduğu konusunda iktisatçıların hala kuşku ve kaygıları mevcuttur. Araştırma alanımıza giren 1960–1965 periyoduna bakıldığında ikinci görüşün, yani planlı-devletçi yönetimin Türkiye’nin büyümesini ve

gelişimini arttırdığı görülmektedir¹¹⁶². İşte bu kısımda bu gelişimin temel dinamiği ve dönemin de en temel siyasi tartışmalarından olan planlama fikrinin hangi şartlarda ortaya çıktığına, planlama ile ilgili tartışmalara ve döneme etkilerine temas etmeye çalışacağız.

Bu noktada öncelikle planın veya planlamanın tanımlamasının yapılması gerek. Dönem içerisinde yaşanan ve ileriki satırlarda yer vereceğimiz tartışmalar bu tanımlamayı yapmayı zorunlu kılmaktadır. Türkiye’de plan fikrini ilk ortaya atanlardan biri olan Aydemir, Batılı ve Rus düşünürlerin nazariyelerinden yola çıkarak planı tanımlamaya çalışmıştır. Planın bir direktif mi, yoksa bir öngörü mü, olduğu yönündeki zıt fikirleri değerlendiren yazar, konuya nasıl yaklaşırsa yaklaşılsın planın devrin en karakteristik anlayışı olduğunu ve yarının toplumunun mahiyeti nasıl olursa olsun planlı bir toplum olacağını belirtmiştir¹¹⁶³. Tunaya’ya göre plan, bilinçli ve hesaplı bir işleme, gelecekteki ekonomik gelişmeye egemen olmaktır. Plan, ekonomik refaha varmak için yapılan tercihlerin ve kullanılan araçların koordinasyonu olarak sadece basit bir tasarlama değil, aynı zamanda sosyal, siyasal ve hukuki bir olgudur¹¹⁶⁴. Bu konuda Tunaya’yla paralel düşünen Tan, ekonomi biliminin yanı sıra siyasal bilim, yönetim bilim ve hukukun çeşitli dallarıyla disiplinler arası çalışmaların yapılması gerektiğini belirtir. İdarede güçlenen teknokratların siyasal iktidarla ilişkileri siyaset bilimi, kalkınma planlarının anayasa ve idare hukukuna uygunluğu hukuk ve planlamanın örgütsel sorunları da yönetim bilimi çerçevesinde çözümlenmesi gereken sorunlardır¹¹⁶⁵. Küçük de planı; belirli bir amacı gerçekleştirmek için düzenlenen önlemler bütünü olarak tanımlarken, dünyada planlama örgütü olmayan ülke sayısının çok az olmakla birlikte planlı ülkenin de az olduğunu belirtir¹¹⁶⁶. Neden plan sorusunun yanıtını Türk, planın şu özelliğiyle cevaplar:

“Plan ekonomide devlet müdahalesinin en rasyonel şeklidir. Bu sayede ekonomide kaynak dağılımı çeşitli faaliyet kolları arasında en rasyonel biçimde yapılır. Böylece ekonomide kaynak dağılımının bir yandan sosyal maliyeti asgariye indirilirken, diğer yandan ekonomide kaynak kullanımından sağlanan sosyal fayda azamiye çıkarılır veya çıkarılmak istenir.”¹¹⁶⁷

¹¹⁶² Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İstanbul 2005, s.209.

¹¹⁶³ Şevket Süreyya Aydemir, “Plan Mefhumu Hakkında”, **Kadro**, Mayıs 1932.

¹¹⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, **age**, s.751-752.

¹¹⁶⁵ Turgut Tan, **Planlamanın Hukuki Düzeni**, Ankara 1976, s.6.

¹¹⁶⁶ Yalçın Küçük, **Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul 1985, s.16.

¹¹⁶⁷ İsmail Türk, **İktisadi Planlama Prensipleri**, Ankara 1970, s.8.

Türk'ün ifade ettiği bu akademik üslubun siyasal iktidara karşı muhalefetteki ifadesi ise; “enflasyonist politikalar, popülizm, nepotizm, yolsuzluk ve kaynak israfı” şekline bürünmüştür. Pamukoğlu da plan ve koordinasyonun önemini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Memleketin kalkınabilmesi ve geleceğin emniyet altına alınabilmesi ancak planlı, ahenkli ve verimli çalışmakla olabilecektir. Batı âleminin çalışması ve ilerlemesi karşısında onlarla aramızdaki mevcut oldukça uzun mesafeyi kapatabilmek için onlardan daha çok çalışmamız icab eder¹¹⁶⁸.”

60'lı yıllar Türkiye'si plana ve plan fikrine yabancı değildi. 1930'larda uygulanan devletçilik ve 1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı Türk iktisat tarihinin mihenk taşları arasındadır. Türkiye'nin böyle bir yola girmesinde 1929 yılında patlak veren dünya ekonomik krizi, kalkınmasını planlı modelde yürüten Sovyetlerin başarısı ve kapitalist ülkelerin dahi devlet müdahaleciliğini planlı şekilde yürütmesi etkili olmuştu¹¹⁶⁹. Ancak bu tarz bir devletçiliğe yüklenecek anlam açık olmaktan son derece uzak olmakla beraber Bolşeviklikle alakası olmayan tamamen pragmatik bir yönelimdi¹¹⁷⁰. Cumhuriyet'in bu ilk planlama deneyimi II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle kesintiye uğradı ve 1960'a kadar sürecek “plansız dönem” başladı¹¹⁷¹. 1930'lardaki ekonomik kriz-planlama ilişkisine benzer bir süreç 1958 yılında tekerrür etti ve yaşanan ekonomik kriz yeni kurtuluş çareleri aranmasına yol açtı. 1950'lerin başında uygulanan serbest dış ticaret politikaları sonucu patlayan ithalatta birlikte döviz ihtiyacı had safhaya ulaşmıştı. İhracat yoluyla döviz kazanma imkânı kısıtlı olan Türk ekonomisi 1954 sonrası girdiği dar boğazdan dış yardım ya da borçlarla kurtulmaya çalışıyordu. Dış yardım ve borcun sağlanabilmesi için uluslararası kuruluşların taleplerinin başında ise planlama yapılması geliyordu. Geçmiş 1951 yılına kadar uzanan planlama tavsiyeleri DP iktidarının son zamanlarına kadar ABD, IMF ve OECD tarafından ısrarla yapılmıştı. İktidarın karşı olmasına rağmen hem dışarıdan gelen öneriler hem de sermaye çevrelerinin ve muhalefetin talepleri planlamanın ileriki yıllarda kurumsal hale gelmesinde önemli rol

¹¹⁶⁸ Salih Zeki Pamukoğlu, “Plan ve Koordinasyon Davamız”, **Kudret**, 25.08.1961.

¹¹⁶⁹ Mustafa Honi, **Türkiye'de Planlı Ekonomi Düşüncesinin Gelişimi ve İlk Uygulamaları**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1997), s.75.

¹¹⁷⁰ Ayşe Buğra, **age**, s.157-159.

¹¹⁷¹ Onur Ender Aslan, “Devlet Planlama Teşkilatı: 1980 Sonrası Dönüşüm”, **Amme İdaresi Dergisi**, S.31/1, Mart 1998, s.104.

oynamıştır¹¹⁷². Planlama kavramının sosyalist ekonomi modellerini çağrıştırmasına karşılık Batılı ekonomik güçlerin gelişmekte olan ülkelere planı dayatması bir çelişki değil, ekonomik siyasal tercih ile planlı davranış örüntüsünün etnosentrik bir yansıması olarak değerlendirilmektedir¹¹⁷³.

1958 yılında zirve noktasına ulaşan kriz nedeniyle, artan enflasyona karşılık ücretlerde azalma yaşanmış, yükselen fiyatlar ve ithalata getirilen kısıtlamalar nedeniyle emtia temelinde kıtlıklar yaşanmıştı. Karaborsa, spekülasyon gibi olaylar, temel gıda ve tüketim maddelerine ulaşamaması ve kuyrukların uzaması toplumsal muhalefeti yeniden yükseltmişti¹¹⁷⁴. Böyle bir ekonomik manzarada 27 Mayıs'a uzanan süreç yaşanmış, aynı problemlerin tekrar etmemesi için hem askeri idare hem de CHP muhalefeti planlamanın gerekliliğini ilke edinmişti. Meşhur 4 Ağustos 1958 kararlarından hemen bir ay sonra kurulan Koordinasyon Bakanlığı ile kurumsal planlama yolunda önemli bir adım atılmış¹¹⁷⁵, darbe sonrası alınan en önemli kararlardan biri olarak Planlama Örgütünün kurulması çalışmalarına başlanmıştı¹¹⁷⁶. Böylelikle Devlet Planlama Teşkilatı'nın temelleri atılmış oldu. Bu konuyla ilgili görevlendirilen Devlet Bakanı Şefik İnan tarafından hazırlanan kanun tasarısının amacı, kurulacak idare ile mali, iktisadi ve sosyal tedbirlerin aynı amaca yönelmesini sağlamak şeklinde deklare edilmişti¹¹⁷⁷. İnan'ın hazırladığı planlama teşkilatının taslağından ayrı olarak Şinasi Orel¹¹⁷⁸ de bir çalışma hazırlayıp MBK'ye sunmuştu. Komite yaptığı görüşmeler sonucu Orel'in taslağını bir takım düzeltmeler yapılması halinde kabul etti ve bir aylık bir çalışma sonucu 30 Eylül 1960'ta Devlet Planlama Teşkilatı kuruldu¹¹⁷⁹. Teşkilatın kurulması basında da geniş yankı bulurken, DPT'nin görevi, memleketin tabii, beşeri, iktisadi her türlü kaynak ve imkânlarını tam bir şekilde tespit ederek

¹¹⁷² Ümit Akçay, "Türkiye'de Planlama Deneyimine DPT Üzerinden Bakmak", **Yapıcılar Türkü Söylüyor III-Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi**, Yay.Haz. Demet Yılmaz vd, Ankara 2006, s.232-233.

¹¹⁷³ Örsan Ö. Akbulut, "Türkiye'de Planlama Kültürü Üzerine Bir Deneme", **Amme İdaresi Dergisi**, C.35, S.1, Mart 2002, s.49.

¹¹⁷⁴ Tefik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, Ankara 2003, s.395.

¹¹⁷⁵ Ümit Akçay, **Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Bir Aktör Olarak Devlet Planlama Teşkilatı**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2004), s.49.

¹¹⁷⁶ **Akşam**, 18.06.1960.

¹¹⁷⁷ **Akşam**, 18.07.1960.

¹¹⁷⁸ Ankara Kumandan Muavini Kurmay Albay Şinasi Orel 05.10.1960 tarihinde DPT Müsteşarlığı'na atandı. **BCA**, 30.11.1.0/283.19.15.

¹¹⁷⁹ Ümit Akçay, **age**, s.56.

iktisadi ve sosyal politika ile hedeflerin tayininde hükümete yardım etmek şeklinde tanımlandı¹¹⁸⁰.

Planlama Teşkilatının kurulmasının Türkiye'nin kalkınmasında oynayacağı rolün önemine değinen Hekimoğlu, teşkilatın hukuki dayanak konusuna işaret ederek, hazırlanacak planların siyasi iktidar tarafından uygulanmasında birtakım sorunların bulunduğunu, bunun yalnızca anayasal teminatla sağlanamayacağını, planları değiştirmeyecek şartların da sağlanması gerektiğinin altını çizmişti¹¹⁸¹. Hekimoğlu, bir başka makalesinde planlama ile ilgili kaygılarını siyasi çıkarlar etrafında değerlendirerek, politikacıların da en az aydınlar kadar planlamaya inanması gerektiğini, oy kaygısının araya girmesiyle devrik iktidarın hatalarına düşüleceğini söylemişti¹¹⁸². Benzer endişeleri taşıyan Talu, bu kurumun Türkiye'nin en büyük eksiklerinden birini kapatacağını belirterek, hazırlanan planların uygulanması işinin seçilmiş hükümetlerin onayında olacağını da unutulmaması gerektiğinin altını çizer. Bu hususta siyasi partilere büyük işler düşeceğini belirten yazar, uzun vadeli planların siyasi cambazlıklara alet edilmemesi gerektiğini belirtmiştir¹¹⁸³. DPT'nin kuruluşundan ve gelecekteki faaliyetlerinden umutlu olan Ünal da, Talu'yla aynı görüşleri paylaşarak kurumun başarısının siyasilerin tutumuyla doğru orantılı olacağını ve teşkilatın ülke gerçeklerine uygun, bilimsel bir çalışmayla ekonomik kalkınmayı demokratik bir disiplin altına sokacağı inancını taşıdığını beyan etmişti¹¹⁸⁴.

Teşkilatın yapacağı çalışmaların ve izleyeceği yolun önemine dikkati çeken Evliyaoğlu, acelecilikten kaçınılması gerektiğini, aksi takdirde yapılacak en küçük bir ihmal ve hatanın planın sıhhatini ve neticelerini tehlikeye düşürebileceği uyarısında bulunmuştur¹¹⁸⁵. Bu görüşe ek olarak takip edilecek metot üzerine kalem oynatan Safa, plancılığın kabaca ikiye ayrıldığını, birinin iktisadi hayatın tümüne burnunu sokan total plan olduğunu, diğerinin ise belirli alanları içine alan sınırlı planlar olduğunu; sosyalist total plan düşüncesinin önceden tahmin edilemeyen durumları kavrayamaması gibi

¹¹⁸⁰ **Akşam**, 02.10.1960.

¹¹⁸¹ Müşerref Hekimoğlu, "Kalkınmanın Beyni", **Akşam**, 08.10.1960.

¹¹⁸² Müşerref Hekimoğlu, "Politikacı ve Plan", **Akşam**, 23.02.1961.

¹¹⁸³ Esin Talu, "Planlama ve Demokrasi", **Akşam**, 08.07.1961.

¹¹⁸⁴ Vecihi Ünal, "Devlet Planlama Teşkilatı", **Akşam**, 21.07.1961.

¹¹⁸⁵ Gökhan Evliyaoğlu, "Planlama Teşkilatı", **Havadis**, 03.10.1960.

mahzurlarından dolayı, Türkiye'nin daha esnek bir tekniğe ihtiyacı olduğunu belirtmiştir¹¹⁸⁶.

Planlama konusunda çekinceleri olanlarda vardı. Bu çekincelerin başında hükümetlerin DPT ile nasıl çalışacağı, planları uygulamak istememesi durumunda ne olacağı gelmekteydi. Planlamanın ileride kurulacak hükümetler açısından birtakım sakıncaları olduğunu belirten Ergin, her iktidarın kendine göre bir iktisat politikası olabileceğinin, bu nedenle planların seçim devreleri göz önünde bulundurularak yapılması gerektiğinin altını çizmiştir¹¹⁸⁷. Soruna anayasal çerçeveden yaklaşan Ülker, anayasanın 41. ve 129. maddelerinde planlamanın önemini belirttiğini ve daha önce de MBK tarafından 30.09.1960 ve 91 sayılı kanunla kurulan DPT'nin sadece hükümete yol gösterici nitelikte çalışmalar yapmakla yükümlü olduğunu, son kararın hükümetin ve Meclis'in olduğunun unutulmaması gerektiğini belirtmiştir¹¹⁸⁸. Eleştirilere yanıt veren Başbakan Yardımcısı Feyzioğlu, planın hazırlanış tarzının demokratikliğine vurgu yaparak planın izleyeceği istikameti hükümetlerin belirleyeceğini, neye öncelik verilip verilmemesi ile ilgili kararın siyasi iktidara ait olduğunu savunmuştur¹¹⁸⁹. Yukarıdaki her iki görüşten farklı olarak CKMP Grubu adına Millet Meclisinde plan üzerine söz alan İrfan Baran, planı polis devletinden sosyal devlete geçişin bir merhalesi olarak değerlendirirken, en önemli hususun ise planın devlet ve idarecileri terbiye ediciliği, yol göstericiliği ve bağlayıcılığı yönünden memnuniyet duyduklarını belirtmiştir¹¹⁹⁰.

DPT kurulduğu tarihten itibaren hummalı bir çalışma devresine girerek Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı hazırlamaya koyuldu. DPT dönemin ruhu içerisinde genel olarak tanımlanacak olursa bir bakıma Türkiye'nin kurtuluş reçetesini verecek bir doktora benzetiliyordu dersek pek yanılmış olmayız. Üzerine bu kadar ağır yükler yüklenen ve umutlar beslenen kurum, doğal olarak büyük bir baskıyla da karşı karşıyaydı. Planın başarıya ulaşması yalnızca plancıların mükemmel bir plan yapmasına bağlı değildi. Bunun siyasi, sosyal, ekonomik ve ilmi ayakları da bir bakıma plancılar kadar iyi olmalıydı ki inşa edilen değer yeterince sağlam olsun. Bu çerçevede planın

¹¹⁸⁶ Peyami Safa, "Plan Meselesi", **Havadis**, 05.10.1960.

¹¹⁸⁷ Feridun Ergin, "Alaka Bekleyen Problemler", **Cumhuriyet**, 18.12.1961.

¹¹⁸⁸ Reşit Ülker, "Planlama Dairesinin Görevleri ve Planın Son Sorumlusu", **Ulus**, 06.10.1962.

¹¹⁸⁹ **Ulus**, 17.11.1962.

¹¹⁹⁰ **MMTD**, C.9, 16.11.1962, s.188.

hazırlık aşaması değerlendirildiğinde birçok zorluğun hem DPT'yi hem de hükümetleri beklediği aşikârdır. Planın sağlıklı temeller üzerinde inşa edilebilmesi için gerekli olan unsurlardan biri doğru istatistikî bilgiydi. Ünlü plan uzmanı Tinbergen ve ekibi planlamayı yaparken matematik esaslara dayanan modeller metodunu kullanmaktaydı. Bu metodun başarılı olması için gereken istatistikî bilgilerin mevcut olmadığı¹¹⁹¹, olanların ise sağlıklı olduğu devletin en yetkili ağızlarından biri olan Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu tarafından ifade edilmiş ve bu eksikliğin giderilmesi için Devlet İstatistik Enstitüsünün kurulması kanun teklifi dahi verilmişti¹¹⁹². Bu hususa değinen CKMP'li vekil İrfan Baran, Türkiye gibi istatistikî malumatları yeterli derecede olmayan bir ülkenin mevcut esasları kullanmasının sakıncalı ve yanlış hesaplamalara yol açacağı uyarısında bulunmuştu¹¹⁹³. Rakamlarla ilgili eksikliğe ek olarak nitelikli memur sorunlarına değinen Erer, personelin devlet makinesine bağlı parçalar olduğunu, planın selametle yürüebilmesi için bu hususa dikkat edilmesi gerektiğini, aksi takdirde planın çoğu işler gibi kağıt üzerinde kalacağını belirtmiştir¹¹⁹⁴. Erer'in temas ettiği hususa katılan Cihat Baban, memurun “sorumsuz” pozisyonunun planlama önünde ciddi bir engel teşkil ettiğinin altını çizer¹¹⁹⁵. Planlamanın başarılı sonuçlar verebilmesinin iç ve dış şartların iyi tetkik edilmesine de bağlı olduğunu belirten Taplamacıoğlu da, iç şartları planın hazırlanması sırasında uyulan ve izlenen ilkeler olarak sıralarken, dış şartları düzensizlik, israf, bilgisizlik ve tembellik olarak belirtmiştir. Toplumsal hastalıklarımız olan bu dış şartlarda ilerleme sağlanması durumunda iyi niyet ve sağduyu ile plandaki eksiklerin giderileceğini ifade etmiştir¹¹⁹⁶.

Bir diğer çözülmesi gereken mesele de muhalefet ve kamuoyunun plan hakkındaki tutumu olmuştur. Muhalefetin, bilhassa AP'nin plana karşı olmasındaki en temel etkinin planın DP icraatları karşıtı bir tutumla ortaya konması olmuştur denilebilir. AP'nin mirasçısı olduğu partiyi yok eden MBK ve CHP muhalefetinin getirdiği bu öneriyi canı gönülden sahiplenmesi maddenin olduğu kadar siyasetin de doğasına aykırı bir durumu ifade eder. Dolayısıyla görünürde direkt çıkışlar

¹¹⁹¹ Tinbergen 17 Mart 1963 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı mektubunda verilerle ilgili sıkıntının Türkiye'ye yapacağı bir sonraki ziyarete kadar giderileceği umudunda olduğunu ifade etmiştir. **BCA**, 30.1.0.0/7.43.12.

¹¹⁹² **Ulus**, 23.04.1962.

¹¹⁹³ **MMTD**, C:9, Toplantı.2, 16.11.1962, s.183.

¹¹⁹⁴ H.Nihad Erer, “Beş Yıllık Plan”, **Kudret**, 13.10.1961.

¹¹⁹⁵ Cihat Baban, “Plan ve Kafalardaki Politika Konjestionu”, **Ulus**, 05.03.1963.

¹¹⁹⁶ Mehmet Taplamacıoğlu, “Kalkınmanın Temel Şartları”, **Ulus**, 07.10.1962.

yapılmamasına rağmen yukarıda da ifade edilen plan-siyasi iktidar ilişkisine yönelik çekinceler AP'yi plana karşı mesafeli olmaya itmiştir. Meclisteki görüşmeler sırasında AP Grubu adına söz alan Tahsin Demiray, planın süresinin bir seçim dönemini kapsamaması gerektiğini aksi takdirde daha uzun vadeli planların demokratik değil totaliter bir plan olacağı belirtirken¹¹⁹⁷, planın hazırlık aşamasında harcanan 50 milyon liranın oldukça yüksek bir meblağ olduğu eleştirisini de getirmiştir¹¹⁹⁸.

Planın önündeki siyasi ve ilmi engeller bunlar olmakla beraber kamuoyunun ikna edilmesi açısından da sorunlara gebe olduğu görülebilir. Dünyanın birçok ülkesinde planlar yapılmasına rağmen çoğunun başarısız olmasını kamuoyunun plana olan inancına bağlı olduğu da göz ardı edilemez¹¹⁹⁹. Bu çerçevede planın halka iyi anlatılması gerektiğini belirten Gener, planın bir mucize olmadığını ve kendisine yeni yükler getireceğinin açıklıkla ifade edilmesi gerektiğini aksi takdirde başarısızlığın kaçınılmaz olacağını vurgulamıştır¹²⁰⁰. Planın Meclise sunulması sonrası yaşanacak tartışmalar arasında yer alan finansman açısından halka getirilecek yükler de kamuoyunun plana desteğinin ne ölçüde olacağının bir göstergesi olacaktır. Hükümetin her kanadından bu konuda verilen demeçlerde göze çarpan ilk husus “fedakarlık” etrafında şekillenirken, halka getirilen yükler tartışma konusu olmuştur. Totaliter bir rejimde hükümetin alacağı tedbirler halkın canını ne kadar acıtsa da sonuçlarının idareye faturası sandıkta derhal sorulamayacağından rahat olmasına karşılık, demokratik ülkelerde seçmene bu tedbirlerin iyice anlatılıp vatandaş ikna edilmelidir. Üstüne üstlük Türkiye’de bir koalisyon idaresinin varlığı planın uygulanmasını daha da zorlaştıracak niteliktedir. Bu açıdan bakıldığında tedbirlerin halka daha iyi anlatılması gerekmektedir¹²⁰¹. Plan ve işgücü arasındaki ilişkinin önemine değinen Öymen ise, “Milletçe benimsenmek”, “Milletle el ele vermek” sloganlarının bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini belirterek planın yüksek randımanının böyle bir iman ve güç birliğinde yattığının altını çizmiştir¹²⁰². Planın halka bir takım yükümlülükler getireceği eleştirilerine katılmayan Irmak, benzer zor dönemlerden geçen Almanya ve

¹¹⁹⁷MMTD, Birleşim:7, Oturum:1, 17.11.1962, s.219.

¹¹⁹⁸MMTD, Birleşim:7, Oturum:1, 17.11.1962, s.213. Akis Dergisi maliyetin 3 milyon Lira olduğunu belirtmektedir. “Bir Plan Tenkidi”, *Akis*, S.439, 24.11.1962, s.12.

¹¹⁹⁹Müşerref Hekimoğlu, “27 Mayıs ve Plan”, *Akşam*, 27.06.1961.

¹²⁰⁰CSTD, Dönem:1, C:6, Toplantı:2, Birleşim:4, 7.11.1962, s.62.

¹²⁰¹Nadir Nadi, “Susmak Olmaz”, *Cumhuriyet*, 17.12.1961.

¹²⁰²Hıfzırahman Raşit Öymen, “Plan ve İşgücü”, *Ulus*, 12.12.1962.

Avusturya gibi ülkelerde büyük fedakârlıklar yapıldıktan sonra kalkınmanın sağlandığını vurgulamıştır. Fedakarlıklar çerçevesinde; eğitimin ücretli olması, poliklinik hizmetlerinin ücretlendirilmesi, devlet yollarından geçiş ücreti alınması, askerliğin kısaltılması, rant vergisinin konması, lüks eşyaya vergi konması, devlet kadrolarının dondurulması gibi tedbirler sıralanmıştır¹²⁰³.

Teşkilatın başına geçirilen Şinasi Orel yapmış olduğu basın toplantısında üç aşamalı 15 yıllık bir kalkınma planı hazırlanmakta olduğunu, hazırlıkların bir buçuk yıla yakın süreceğini, böylelikle sistemli bir kalkınma sağlanacağını belirtmiştir¹²⁰⁴. Planın yapılmasında izlenecek ana ilkeler ise şu şekilde sıralanmıştır: Vergi sisteminin ıslahı, iktisadi devlet teşekküllerinin yeniden organize edilmesi, kapital piyasanın teşkili, durgunluğun giderilmesi için iktisadi devlet teşekküllerinin yatırımlarını arttırması, fiyat istikrarının sağlanması, ekonominin bütün imkânlarını tam kapasiteyle kullanarak kişi başı düşen milli geliri arttırmak, eğitim, sağlık ve insan gücü sorunlarının halli için organizasyonlar düzenlemek, mesken inşaatı programında lüksten kaçınılması ve yerli malının kullanılması, ihracatın geliştirilip yeni ihraç edecek ürünler bulunması ve ithalat nizamnamelerinin basitleştirilmesi ile kota sisteminin ıslahı¹²⁰⁵.

Yukarıda ana hatları belirtilen plan, yoğun çalışmalar sonrasında Meclise ileilmek üzere Bakanlar Kuruluna sunuldu. Yapılan açıklamalarda planın esas hedefi, sosyal adaletin sağlanması, istihdam ve ödeme dengesi olarak açıklanmıştır. 5 cilt, 744 sayfa, 10 bölümden oluşan planın bölümleri şu şekildedir: Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısındaki gelişmeler ve çevre, kalkınma politikasının hedefleri ve ana ilkeleri, toplumun temel kuruluşu, ekonominin genel kalkınması, sektörlerdeki gelişmeler, insan gücü, istihdam, eğitim ve araştırma, bölge kalkınması, uygulama politikası ile dış iktisadi münasebetler. Açıklanan 5 yıllık planda Türk ekonomisinin geleceğine ilişkin tasavvurlar da şu şekilde ifade edilmiştir: 1961 fiyatıyla 52.7 milyar TL olan gayrisafi milli hasılanın %7'lik büyüme tutturulması durumunda 15 yıl sonunda 145 milyar 300 milyon TL'ye ulaşacak, bunun milli gelirdeki oransal artışı ise %175 olarak kaydedilecektir. 1790 TL olan kişi başına düşen milli gelirin 1967'de 2100, 1977'de 3200 liraya yükseleceği tahmin edilmektedir. Tarımsal üretimin 1975 yılına kadar bir

¹²⁰³ Sadi Irmak, "Kalkınma ve Kaynakları", **Ulus**, 25.11.1962.

¹²⁰⁴ **Akşam**, 24.06.1961.

¹²⁰⁵ Vecihi Ünal, "Kıvamlı Bir Program", **Akşam**, 24.09.1961.

kat arttırılarak kişi başına düşen tarımsal gelirin 785 liradan, 1967’de 838, 1977’de 941 liraya ulaşması planlanmaktadır. Plan Türkiye’nin sosyo-ekonomik tablosunu şu rakamlarla gözler önüne serer: Nüfusun %3 arttığı, okuma-yazma çağında olanların %60’nın okuma yazma bilmediği, köyleri %53’ünün, kasabaların ise %55’inin içme suyundan yoksun bulunduğu, nüfusun %69’unun elektrikten faydalanamadığı, bebek ölümlerinin binde 165 olduğu, nüfusun %2,5’inin veremli olduğu, 4 bin kişiye bir doktor düştüğü, şehirdeki konutların %30’unun oturulamayacak durumda olduğu, en büyük 3 şehirde nüfusun %30’unun tek odalı evlerde oturduğu ve gecekondualarda yaşayan insan sayısının 1,2 milyon olduğu bir ülke söz konusudur¹²⁰⁶. Büyüme hızının %7 olabileceği yönünde uzmanlardan görüş aldıklarını belirten Başbakan İnönü, 5 yıllık plan sonunda 2 milyar 800 milyon kwh olan elektrik üretiminin 6,5 milyara, buğday ve pamuk üretiminin arttırılacağını, 9,5 milyar olan hayvan ürünleri değerinin 14 milyarı bulacağı, 1 milyon dönüm sulanan arazinin ise 6 milyon dönüme çıkarılacağını belirterek plandan umutlarını dile getirmişti¹²⁰⁷. Planın istihdam açısından hedefleri Yüksek Planlama Kurulu tarafından şu şekilde sıralanmıştır: İşsizlik konusunu çözmek. Çalışanların mesleki seviyelerini yükseltmek, her basamakta yeterliğe dayanan bir çalışma politikası ile yetişenleri yerinde kullanmak ve sağlam bir sosyal aktivite yaratmak. Çalışan nüfusun çeşitli meslek gruplarına bölünüşündeki dengesizliği ortadan kaldırarak dengeli bir dağılım sağlamak.¹²⁰⁸

3 dönem uygulanması düşünülen Beş Yıllık Kalkınma Planları sonucunda Türkiye’nin sosyal adalet çerçevesinde sistematik bir şekilde kalkınması tasavvur edilmekteydi. Planı eleştiren kesimlerin dayanak noktası Türk halkının bekleyecek bu kadar vakti olmadığı ve gelecek iktidarların elini kolunu bağlamasıydı. Bu eleştirilere karşı çıkan Esatoğlu, muhalif düşünceleri ortaya atanları planı anlamayanlar ve kötü niyetliler olarak ikiye ayırmıştır. Planları anlamayanlara kimsenin elinde sihirli bir değnek olmadığı, mucizevî bir şekilde bütün sorunların hemen halledilemeyeceği bunun planla ve zamanla olacağı yanıtını veren yazar, ikinci gruptakileri ise ne olursa olsun iktidarı eleştirmeyi kendisine görev sayan ve planları sabote etmek isteyen kişiler olarak

¹²⁰⁶Bkz: Devlet Planlama Teşkilatı, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)**, Ankara 1963; **Ulus**, 09.09.1962.

¹²⁰⁷**Ulus**, 14.04.1962.

¹²⁰⁸**Ulus**, 24.08.1962.

tanımlamıştır. Planın başarıya ulaşmasının ise, fedakârlık, sabır, çalışma ve kalkınma idealine bağlı olduğunun altını çizmiştir¹²⁰⁹.

Plana yöneltile eleştirilere karşılık vermek amacıyla Ulus'ta yayınlanan başyazıda, AP'ye yakın kalemlerin plana yönelik eleştirileri sıralandıktan sonra yaklaşım tarzı yönünden ifade edilen hususların iyi niyetten uzak olduğu, eleştirilerin kısırlığının hiçbirinin planları ciddi manada tetkik etmemesinden kaynaklandığı ve planın nasıl daha iyi bir hale getirilebilir kaygısı taşınmaksızın tıpkı merhum Başvekil Menderes'in yaptığı gibi topyekûn plan anlayışına karşı gelindiği sert bir dille eleştirilmiştir¹²¹⁰. Türkiye'de planlamaya karşı olan grup ile destekleyenlerin fikirlerini masaya yatıran Aslan, muhalif görüşlerin planlamayı komünistçe, anti-demokratik bir uygulama olarak gördüklerini, yeni vergilere ve kaynakların %40 devlet, %60 özel sektör olarak paylaşılmasına karşı çıktıklarını belirtmiştir. Bunlara karşılık planı savunarak, planın sağlıklı yürütülmesi için ihtiyaç duyulan gelirin ancak vergilendirme ile sağlanabileceğini, bunun için en zaruri ihtiyaçların ertelenmesine dahi katlanılması gerektiğinin altını çizmiştir. Fedakarlığın önemine vurgu yapan yazar, demagoji yapılmadan gerçekçi bir şekilde planın değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır¹²¹¹. Aslan bir başka köşe yazısında yine halkın istek ve arzuları karşısında planın niteliği ve ona karşı olanların tutumlarını ele almıştır. Yazısında birtakım politika simsarlarının hükümetin ve planın başarısız olması için elinden geleni yapmaya çalıştığını, buna karşılık halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında bir kesimden fedakârlık, diğer kesimden de çalışma arzusu bekleyen planın olmazsa olmaz olduğunu, toplumdan gelen sosyal adalet talebinin mutlaka karşılanması gerektiğini vurgulamıştır¹²¹².

Planı sosyalist bir icat olarak değerlendiren kesimlerin temel endişelerinin, dış yardımların yeterli olmayıp devletin plan için gerekli parayı bulamayacağı ve nihayetinde bütün yükü vatandaşın omuzuna vergi şeklinde yükleyeceği etrafında dolaşmakta olduğunu söyleyen İrmak, planın toplumun geniş kesimlerince tartışılması gerektiğini, bunun bir bakıma seferberlik hali olduğunu belirtmiştir. Plana yönelik eleştirilerini sıralayan yazar, çalışmayı genel olarak eksik bulduğunu, Türkiye

¹²⁰⁹ Selahattin Hakkı Esatoğlu, "Plan Sihirli Değnek Değildir", **Ulus**, 03.08.1962.

¹²¹⁰ "Tuhaf ve Gülünç Sözler", **Ulus**, 10.08.1962.

¹²¹¹ İffet Aslan, "Plandan Yana ve Plana Karşı Olanlar", **Ulus**, 11.09.1962.

¹²¹² İffet Aslan, "Sosyal Adalet Talebi Bastırılmaz", **Ulus**, 14.09.1962.

envanterinin daha ayrıntılı çıkarılması gerektiğini, vergiden muaf kesimler oluşturulmamasını, tüketim yerine ihracat sağlayacak üretim araçlarının teşvikinin yetersiz olduğunu, hayvancılığa, ormancılığa, eğitime gereken önemin verilmemesini eleştirmiştir¹²¹³.

1962 Ağustos’unda tamamlanan plan yeni yasama döneminin açılışında Cumhuriyet Senatosuna ve Millet Meclisi’ne sunulmak üzere Yüksek Planlama Kurulu’ndan Hükümete teslim edilmişti. Çalkantılı bir siyasi süreç içerisinde, birçok teknik ve idari zorluğa rağmen yoğun çabalar harcanarak hazırlanan planın yasalaşma süreci de yoğun tartışmalara sahne olmuştu. Cumhuriyet Senatosunda 7 Kasım 1962’den 10 Kasım 1962 tarihine kadar görüşülen Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hakkında Hükümet adına Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican, MP Grubu adına İzzettin Gener, AP Grubu adına Macit Zeren, Tabii Üye sıfatıyla Şükran Özkaya, CKMP Grubu adına da Hazım Dağlı ve Sadık Artukmaç ile 40 senatör görüş bildirdi. 4 günlük yoğun görüşmeler nihayetlendiğinde, oy kullanan 116 üyeden 82’si kabul, 18’i red, 16’sı da çekimser oy vererek planı onaylamıştır¹²¹⁴. Senato görüşmeleri sonrası sıra Millet Meclisinde yapılacak görüşmelere gelmişti. Millet Meclisinde 16 Kasım’da başlayan görüşmeler 21 Kasım 1962’ye kadar devam etmiş, buradaki tartışmalar da Cumhuriyet Senatosu’ndakinden pek farklı olmamıştır. O nedenle planla ilgili eleştiri ve katkıları bu kısımda bir arada vermeyi uygun gördük. Görüşmelerin tümünü değerlendiren Tunaya görüşmelerin normalden çok daha uzun sürmesinin nedeni olarak, konu hakkında pek bilgi sahibi olmayan parlamenterlerin sözlerinin birçoğunun planla ilgili olmamasını gösterir¹²¹⁵.

Plana muhalefet tarafından getirilen eleştirilerin başında planın hazırlanış şekli gelmektedir. Planın gizli bir şekilde, düşük katılımı, sivil toplum kuruluşlarına, siyasi partilere, halka bilgi verilmeden hazırlandığı fikri hâkimdir. CKMP Grubu adına Millet Meclisinde konuşan İrfan Baran planın incelenmesi için yeterli zaman verilmediğini, bu kadar kısa sürede planın detaylı incelenerek katkıda bulunulmasının zorluğuna işaret ederken¹²¹⁶, Millet Partisi milletvekili Ömer Zekai Dorman planın hazırlanış ve

¹²¹³ Sadi Irmak, “Plan ve İlk İntibalar”, **Ulus**, 16.09.1962.

¹²¹⁴ **CSTD**, C.6, B.7, 10.11.1962, s.303.

¹²¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, **age**, s.783.

¹²¹⁶ **MMTD**, C.9, B.6, 16.11.1962, s.182.

hedeflerinin belirlenmesinde parlamentonun fikrinin alınmadığı eleştirisinde bulunmuştur¹²¹⁷. Bu eleştirilere karşılık Parlamentoda olmasa da üniversiteler, çeşitli sivil toplum kuruluşları, bankalar, ticaret ve esnaf odaları birliklerinden oluşan Danışma Kurulu plan yayınlanmadan önce Başbakan İnönü başkanlığında toplanmıştı. Toplantıya katılan kuruluşlar arasında; Tarım, Türk İş, Öğretmen Federasyonu, Türk Tabipler Birliği, İTÜ, Ege, Atatürk, ODTÜ, İstanbul ve Ankara üniversitesi, Gazeteciler Sendikaları Federasyonu, Fiskobirlik, Esnaf Birlikleri Federasyonu, Eczacılar Birliği, Çukobirlik, Bankalar Birliği, Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği, Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği, Laborantlar Birliği yer almıştı¹²¹⁸. Dolayısıyla bu yoğun katılımlı kurul yoluyla gelecek eleştirilerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Öte yandan planın hazırlanması süresince iki karma hükümetin kurulduğunu belirten Suphi Baykam, planın bu hükümetler tarafından da kabul edildiğini bu nedenle siyasal katılımı ilgili tartışmaların yersiz olduğunu belirtmiştir¹²¹⁹.

Muhalefetin planda eleştirdiği konulardan bir diğeri de sosyal adalet kavramıdır. MP'den Gener, sosyalist kesimlerin bu kavramı servetlerin yeniden dağıtılması, müteşebbislerin kazancının daraltılması, gelirlerin tamamına veya büyük bir kısmına el konulması, mevcut kaynakların ne iktisadi ne de ahlaki olmayan bir kıstasla eşitlik üzerine fertler arasında dağılması şeklinde zihinleri meşgul ettiğini, bu nedenle kavramın açıklığa kavuşturulup sınırlandırılması gerektiğini belirtmiştir¹²²⁰. Benzer görüşleri ifade eden MP temsilcisi bu durumun özel sektörü endişelendirdiğini belirtmiştir¹²²¹.

Planı hazırlayan kesimin ekonomik görüşü karma ekonomi etrafında şekillenmekteydi. Bunu birinci ağızdan dile getiren DPT Müsteşarı Şinasi Orel,

“Türk ekonomisi karma bir ekonomidir. Devlet teşebbüsü ile özel teşebbüs yan yana bulunmaktadır. Bu yüzden herhangi bir ekonomik doktrine tek başına sarılmış değiliz¹²²²”

derken planda bu görüş özetle; özel sektörün gerçekleştiremediği yatırımların devlet tarafından yapılacağı ifadesi ile kendine yer bulmuştu. Karma Ekonomi başlığı altında

¹²¹⁷MMTD, C.9, B.6, 16.11.1962, s.175.

¹²¹⁸Ulus, 18.09.1962.

¹²¹⁹MMTD, C.9, B.6, 16.11.1962, s.193.

¹²²⁰CSTD, C.6, B.4, 7.11.1962, s.60.

¹²²¹MMTD, C.9, B.6, 16.11.1962, s.181.

¹²²²Havadis, 26.01.1962.

özel sektörle görev paylaşımında kamuya düşen rolün temel altyapı yatırımları ve özel sektöre yol göstericilik olduğu belirtilmiştir. Özel sektörün iktisadi kalkınmanın bütün şartlarını yalnız başına gerçekleştirmesinin mümkün olmadığı belirtilen planda, kalkınmanın gerçekleşip ileri bir üretim sistemine geçilmesi için devlet yatırımları ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin faaliyetlerinin gerekli olduğu vurgulanmıştır¹²²³. Muhalefete göre plandaki bu ifadeler muğlak, yetersiz ve devletin fonksiyonları açıkça belirtilmeliydi¹²²⁴. Türkiye'nin çözülmesi gereken en büyük probleminin refahının artırılması ve işsizliğin azaltılması olduğunu belirterek tartışmalara katılan Irmak, bunun çözümünde devletçilik-özel teşebbüs tartışmalarına girmenin anlamsız olduğunu, her iki taraftan elde ne var ne yoksa ortaya konmasını istemiştir. Her iki yöntemin de sakıncalarına değinen yazar, plan fikrine mutlaka bağlı kalınarak koordineli bir şekilde kalkınmanın sağlanması fikrindedir¹²²⁵. Senatoda Millet Partisi sözcüsünün “*Devletçi bir kalkınma hürriyete aykırıdır. Hiçbir devlet devletçilikle kalkınmamıştır*” sözlerinin diğer senato üyelerince gülünç karşılandığını, bunun da senatonun genel yapısının devletçiliği ve planlı kalkınmayı onaylar halde olduğu sonucunu doğurduğunu belirten Esatoğlu, MP Sözcüsüne katılmadığını, hürriyet içinde devletçilikle kalkınmanın en güzel örneğinin cumhuriyetin ilk yıllarına ait olduğunu belirterek, planlı kalkınmanın mutlaka halkın refahını ve mutluluğunu sağlayacağını, benzer uygulamaların zaman zaman İngiltere’de İşçi Partisi’nce, ABD’de Roosevelt, Yunanistan’da Karamanlis tarafından başarı ile uygulandığını yazmıştır¹²²⁶.

Gerek basında gerekse Cumhuriyet Senatosunda ve Millet Meclisinde plan hakkında yapılan tartışmaları özetleyen konuşmayı AP Grubu adına planla ilgili görüşleri dile getiren Amasya Senatörü Macit Zeren yapmıştı. Aşağıda sıralanan eleştiriler muhalefetin ortak fikirlerini ifade etmesi bakımından önemlidir: Planın kalkınma anlayışının Batı kriterlerine uymadığını, dayandığı temellerin ve hedeflerin tatmin edici olmadığını, iktisadi görüşünün açıkça ifade edilmediğini, özel sektöre gereken önemin verilmediğini, halkın tahammülünün üzerinde vergi yükü getirdiğini, iç ve dış sermayenin yatırım yapmasına engel olacak bir yapıya sahip olduğunu, dış kredi konusunda realist olmadığını ve ekonomide büyük etkisi olacak Ortak Pazar’a ilişkin

¹²²³DPT, age, s.59-62.

¹²²⁴CSTD, C.6, B.4, 7.11.1962, s.69.

¹²²⁵Sadi Irmak, “Kalkınma ve Kaynakları”, **Ulus**, 25.11.1962.

¹²²⁶Selahattin Hakkı Esatoğlu, “Devletçilik ve Hürriyet”, **Ulus**, 20.11.1962.

hükümler taşımadığını belirtmiştir¹²²⁷. Uzun ve tartışmalı geçen görüşmeler planın onaylanması ile sonuçlanırken, Ulus'a göre AP'liler planı aksatmak, geciktirmek ve siyasi yatırım yapmak için verdikleri önergelerle dikkat çekmişler ancak bu hareketler Meclis çoğunluğunca benimsenmemiştir¹²²⁸.

Plan hakkında görüşlerini ortaya koyan Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican, planın kusursuz olmadığını bildiklerini fakat ülke gerçeklerine dayanan realist bir plan olduğunu ve ilhamını Türk halkının hürriyet içinde medenileşme arzu ve iradesinden aldığını vurgulamış¹²²⁹, Başbakan İnönü de plan fikrinin Atatürk devrinden beri iktisadi hayat için önemine inandıklarını, bugün dünyanın akli başındaki bütün rejimlerinde planın kalkınmanın temeli olduğunu ifade etmiştir¹²³⁰. Plan etrafındaki tartışmalar yukarıda belirtildiği şekliyle devam ededursun, DPT ve koalisyon hükümetleri çizilen rotaya göre icraatlarına başlamıştı. Plana karşı muhalefet bayrağını çeken AP ise gerek kongrelerinde gerekse de halka açık toplantılarında planlama usulünü hedef tahtasına oturtmuş ve son kampanyasında kullandığı sloganlardan biri de “Plan değil Pilav” olmuştu. AP mitinglerinde dövizlere basılarak ifade edilen bu söylemi eleştiren Baban, “*Biz pilavı vatandaşa plan yolu ile temin etmenin çaresini aramaktayız*” diyerek geçmiş dönemlerde temelsiz bir ekonominin enflasyoncu bir gidişin nasıl sonuçlandığına işaret ederek demagoji yapılarak ileri sürülen iddiaların ciddi olmadığını hatta vatanperverane kabul edilemeyeceğini belirtmiştir¹²³¹. AP'nin plan karşıtı tutumunu eleştiren Göksel,

*“Bugün Türkiye bilim kurallarına göre hazırlanan bir kalkınma planını savunmanın kahramanlık sayıldığı bir memleketdir. Fakat asıl acı olan plansızlığı savunmanın daha fazla kahramanlık sayılmasıdır”*¹²³²

diyerek lâfbeliği yapılarak halkın aldatıldığından şikâyetçi olmuştur Planın başarısının ölçülmesi öngörülen projelerin finansmanının sağlanmasına ve projelerin başarıyla yürütülmesine bağlıydı. Hükümet plana kaynak yaratmak için vergi kanununda birtakım düzenlemeler yapmayı düşünse de bunun yatırımlar için yeterli olmayacağını gayet iyi biliyordu. Bu noktada yaşamsal öneme sahip dış yardım konusu gündemden düşmüyordu. Dış yardımın sağlanması yönünde uluslar arası camiadan ilk

¹²²⁷ CSTD, C.6, B.4, 7.11.1962, s.72.

¹²²⁸ Ulus, 22.11.1962.

¹²²⁹ Ulus, 02.11.1962.

¹²³⁰ Milliyet, 22.10.1962.

¹²³¹ Cihad Baban, “Pilav ve Plan Meselesi”, Ulus, 14.03.1963.

¹²³² H.A. Göksel, “Pilav Partisi”, Ulus, 17.03.1963.

etapta olumlu sinyaller gelmekle beraber kaynak yaratılabilmesi için planın içeriği ve uygulanabilirliğinin yine aynı mercilerce onaylanması gerekiyordu. Uluslararası desteği sağlamak isteyen hükümetin faaliyetlerinin başında yabancı uzmanları Türkiye'ye davet etme gelmekteydi. Bu çerçevede en yoğun katılımlı toplantı 1962 Mayıs'ında DPT'de yapıldı. Toplantıya Belçika, İtalya, Almanya, İngiltere ve Fransa'dan planlama uzmanlarının yanı sıra, OECD, IMF, AID ve Dünya Bankası'ndan yetkililer katıldı. Tüm bu uzmanların kalkınma planı hakkında edinecekleri kanaat konsorsiyum çalışmalarında, kredinin verilmiş şartlarında, kullanılmasında büyük kolaylıklar sağlayacağı aşikardı¹²³³.

Planının başarısı ile ilgili tartışmalar 4. Koalisyon hükümetinin göreve başlamasıyla daha da artmıştı. Meclisteki partiler arasında planlamayı en çok sahiplenen CHP'nin kabine dışında kalması bu tartışmaların daha yoğun yaşanmasına neden olmuştu. Tartışmaların başında kalkınma hızı gelmekteydi. Kalkınma hızının DPT ve Türkiye İstatistik Enstitüsü'nün farklı hesaplamaları nedeniyle farklı sonuçlar vermesi kafaları karıştırırken düşük gelen oranlar plan karşıtlarının elini güçlendirmiştir. Büyümenin %7 olarak hedeflendiği plana rağmen muhalifler oranın %3,9 olduğunu belirtse de, planın hazırlayıcılarından olan Prof. Tinbergen büyümenin %6,2'de kaldığını, bunun nedeninin ise tarım sektöründeki dalgalanmalar olduğunu açıkladı. Ortak Pazar'ın %5 büyüdüğü bir dönemde elde edilen sonucun küçümsenmeyecek derecede olduğunu belirten Profesör, elde edilen tecrübelerle sonraki yıllar için hazırlanacak planların daha faydalı olacağını belirtmiştir¹²³⁴.

27 Mayıs ihtilaline kadar muhalefetin ve ekonomi çevrelerinin en çok istediği reformların başında gelen planlama, ihtilal sonrası yapılacaklar listesinin en üst sırasında yer alıyordu. Nitekim MBK'nin idareyi ele almasından sonra atılan en önemli adımların başında DPT'yi kurmak gelmişti. Türk ekonomisinin sorunlarının çözümü ve kalkınmanın sağlanması için olmazsa olmaz bir araç olarak görülen DPT'ye MBK, CHP ve "zinde kuvvetler" çevrelerinde olan güven had safhadaydı. Türkiye'nin yalnız ekonomik değil, sosyal problemlerinin de ilacı olarak görülen plana bu kadar çok mana yüklenmesi, hedeflerin yüksek konulması planın başarısı ile ilgili kaygıları derinleştirmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrası devletçi-reformcu aydınlar

¹²³³“Plan Işığında Dış Yardım”, **Akis**, S.412, 21.05.1962, s.11.

¹²³⁴ “Planlama”, **Akis**, S.560, 12.03.1965, s.19.

tarafından hazırlanan Birinci Beş Yıllık Plan; ekonomik gelişmenin itici gücü olarak kamu yatırımlarını ve devlet işletmeciliğini görmüştür. Dış ticaret açısından da ithal ikameci sanayileşmeyi stratejik bir tercih olarak ön plana alınmıştır¹²³⁵. İthal ikameci sanayileşmenin temel özelliği daha önce ithal edilen malları imal eden yerli sanayin gümrük duvarları arkasında korunmasıdır ki Türkiye’de bunun altyapısını oluşturan büyük bir pazar, altyapı ve yeni sanayi yatırımlarına temel oluşturacak teknolojik taban mevcuttu¹²³⁶. Ancak bu durum planlamanın başarılı olması için yeterli değildi. Kâğıt üzerinde her sorunun halledileceği ve bilimsel formüllerle sosyal sorunların da çözülebileceği inancı plan uygulayıcılarında yaygın olarak yer almakla beraber, planın inşa etmek istediği yeni ekonomik ve sosyal düzeni karşılayacak birikimle ilgili soru işaretleri mevcuttu. Bu tür detaylı planların hazırlanması için ihtiyaç duyulan sağlam, modern istatistikî verilerden yoksun olunması, kötü, kalitesiz malzemelerle dünyanın en iyi açısından en iyi yemeği yapmasını istemeye benzetilebilir. Planlama isteyenlerin, planlayıcıların ve uygulayıcıların bütün iyi niyetlerine rağmen bunun toplumda ve bürokrasi kademelerinde yeterince karşılık bulduğu söylenemez. Siyasi iktidar mücadelelerinin de yıprattığı planlama, bütün olumsuzluklara rağmen koyduğu hedefler ve kat ettiği yolla Türkiye’nin modern bir kamu idaresine, ekonomi politikasına sahip olması yolunda atılan adımların bir başlangıcı olarak değerlendirilmelidir. Bu anlayışın miras bıraktığı Devlet Planlama Teşkilatı’nın ileriki yıllarda yetiştirdiği kadroların Türkiye’nin gelişimine sunduğu katkılar da hesaba katıldığında planlamanın uygulandığı ilk dönemin Türkiye için bir büyük adım olduğu görüşünü güçlendirir.

3.5. KALKINMADA YENİ BİR ARAÇ: TURİZM

Sürekli olarak ikamet edilen yer dışında, eğlence, dinlenme, spor, kültür, din vb gereksinimlerin giderilmesi amacıyla yapılan seyahat ve geçici konaklama faaliyetleri¹²³⁷ olarak tanımlanan turizm, genellikle Batı kökenli bir kavram olarak anlaşılır. Böyle algılanmasında antik dönemde Yunan ve Roma dönemi elitlerinin boş vakit değerlendirme aktiviteleri ile Rönesans sonrası 17.-18. yüzyıllarda yaygınlaşan kaplıca ve Grand Tour etkinlikleri turizmin doğuşunda etkili olmuş, Sanayi Devrimi sonrası uluslararası turizm yaygınlaşırken, 20.yy ortalarına gelindiğinde ise charter

¹²³⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İstanbul 2005, s.126.

¹²³⁶ Çağlar Keyder, **age**, s.210.

¹²³⁷ Kadir Öztaş, Tahsin Karabulut, **Turizm Ekonomi Genel Turizm Bilgileri**, Ankara 2006, s.17.

seferler ve jet uçaklar bu hareketliliği arttırdı. Tüm bu süreçte turizm coğrafi olarak İngiliz ve Batılı köklerinden ayrılarak üst sınıflardan orta ve işçi sınıflarına kadar geniş bir keyif çeperi oluşturdu. Turizmin yaygınlaşmasındaki önemli noktalar ise, sosyal öykünme, bilhassa ulaşımdaki teknolojik gelişmeler ve girişimcilerin rolleri olmuştur¹²³⁸. Turizmin gelişiminin tarihsel perspektifini paradigmalara açıklamaya çalışan Kozak, modern öncesi turizm paradigması, modern turizm paradigması ve post-modern turizm paradigması olarak bu süreci üçe ayırmıştır. Modern öncesi dönemin sağlık, inanç ve ticaretle dolayısıyla bireysel taleplerle sınırlı olduğunu belirten yazar, modern dönemin teknolojik gelişmelere paralel olarak turizm ürünlerini standartlaştırdığını, başlangıçta yine toplumun üst kesimlerine hitap eden bu hizmetlerin gitgide orta tabakalara yayıldığı tespitinde bulunmuştur. Modern dönemde dinlence temelli kitlesel talep ve üretim sonraki aşamada yerini ilk döneme benzer şekilde spesifik tercihlere bırakarak alternatif turizm şekillerinin ortaya çıktığı görülmüştür¹²³⁹. İnceleme dönemimiz ise bu paradigmalara ikinci evresini içine alan süreci kapsamaktadır. Turizm planlarının ve yatırımlarının 1960-1965 döneminde modern turizm paradigmasının ihtiyaçları çerçevesinde yapıldığı görülebilmektedir.

Türkiye’de turizmi yaygınlaştırıcı ve geliştirici tedbirler dönem dönem ön plana çıkmakla beraber İkinci Dünya Savaşı sonrası süreç dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak daha hızlı seyretmiştir. Cumhuriyet döneminde “Türkiye Seyyahin Cemiyeti” ile başlayan turizm algısı oluşturma çabaları “Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü”nün kurulmasıyla artarak devam etmiştir. Turizmle ilgili ilk yasal düzenleme 1934 yılında yapılırken, turizmin bir bakanlık teşkilatı halinde kurulmasına kadar uzun bir süreçten geçmesi gerekmişti. 1939 yılında önce Ticaret Bakanlığı bünyesinde bir müdürlüğe, 1940’ta Basın ve Umum Müdürlüğüne, 1943’te Basın Yayın Umum Müdürlüğüne, 1949’da Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğüne bağlı yürütülen turizm faaliyetleri, değerinin her geçen gün artmasıyla beraber 1957 yılında bakanlık seviyesine taşınarak Basın Yayın ve Turizm Vekâleti’ne yükselmiştir¹²⁴⁰. Türkiye kalkınmasının araçlarından biri olarak görülen “bacasız sanayinin” kurulması için 1950

¹²³⁸ John Towner, “What is Tourism’s History?”, **Tourism Management**, Vol.16, No.5, 1995, Britain, s.339-340.

¹²³⁹ Meryem Akoğlan Kozak, Savaş Evren, Onur Çakır, “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, **Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi**, C.24, S.1, Bahar 2013, s.20.

¹²⁴⁰ Zafer Yıldız, “Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, C.3, S.5, 2011, s.58.

yılında çıkarılan “5647 Sayılı Turizm Müesseseleri Kanunu”, 1953’teki “6086 Sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu” ve 1955 yılında kurulan Türkiye Turizm Bankası ile turizm politikaları kurumsallaşmaya başlamıştı.

Türkçede yaygın ifadeyle “Bacasız Sanayi”ye benzetilen turizm sektörünün gelişiminde, inceleme periyodumuz dahilinde olan 1960-1965 arası yılları önemli yere sahiptir. 27 Mayıs darbesi sonrası kurulan Devlet Planlama Teşkilatı ve izlenen karma ekonomi modeli turizme devletin ve bürokrasinin bakış açısını yansıtması bakımından belirleyici olmuştur. Sistematik bir yapının inşa edilmeye çalışıldığı bu dönemde, turizm konusu hem kamusal alanda hem de kamuoyunda enine boyuna ele alınmış, gelecek yıllarda Türk turizminde yaşanacak patlamanın fitilinin ateşleyicisi olacak tartışmalar ve projeksiyonlar ortaya konulmuştur. Turizmin bu kadar ciddi ve yoğun bir şekilde ele alınmasının altında turizmin, siyaset biliminden ekonomi bilimine, işletmeden arkeolojiye, hukuktan psikolojiye kadar geniş bir sahada etkisinin olması yatmaktadır. Türkiye zengin tarihi dokusu, turizmin her dönemine hitap eden iklimi ve kur açısından yabancılara sağladığı ekonomik faydalar sayesinde oldukça avantajlı bir ülkedir. Bu yönüyle turizm Türkiye’nin gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik uçurumun kapatılması için önemli bir kapı olarak görülmüştür. 60’lar Türkiye’sinin bir numaralı gündem maddesi olan kalkınma ile doğrudan ilişkisi bulunan sektörün gelişmesi ile adeta bir taşla birden fazla sorun çözüme kavuşacaktı. Çözülmesi aciliyet gerektiren, işsizlik ve döviz girdisi hususları turizme öncelik tanınmasında bilhassa etken faktörlerdi. Bunların yanında turizm talebinin her geçen gün artması, turizm endüstrisinin gelişme maliyetlerinin düşük olması ve turizmin ekonomik kısıtlamalar, kotalar ve tarifelerden diğer sektörlerle göre daha az etkilenmesi diğer avantajları arasında gösterilmektedir¹²⁴¹.

1960-1965 yılları arasında Türk basını turizm konusuna oldukça ilgi göstermiş, bu konudaki görüş, eleştiri ve önerilerini farklı yönlerden bakarak belirtmiştir. Yapılan eleştirilerin başında tesis sorunu ile halkın turizme ve turiste bakışı gelmektedir. Bu dönemde Akşam gazetesinden Ünal turizm konusunda en çok kalem oynatan yazarların başında gelmiştir ve turizmin gelişmesi için:

¹²⁴¹ Özlem Kızılgöl, Erman Erbaykal, “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi”, **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.13, S.2, 2008, s.352.

“Muayyen norma uyan oteller turistik niteliğini taşımalı ve tavanından tahtakurusu damlayan çardaklardaki turistik palas levhaları kaldırılmalı, bu otellerde ayrı soyadları paylaşan çiftler barınabilmeli, kadın-erkek münasebeti zamanla düzenlenmeli ve turiste tecavüze yeltenenlere çok ağır cezalar verilmeli”¹²⁴²

şeklinde önerilerini sıralarken, propaganda ve organizasyon işlerinin daha profesyonelce yapılması gerektiğini belirtmiştir. Turistlerle ilgili bir takım olumsuz hadiseleri sıralayan Balcıoğlu ise yabancı, gavur gözüyle bakılıp yadırganırsa, turistlerin güvenliği sağlanmazsa ve toplumda turizm bilinci yerleştirilmezse Türkiye'nin turist çekmek yerine bir yığın olumsuz propagandaya maruz kalacağı uyarısında bulunmuştur¹²⁴³. Yine Ünal sadece otel, plaj ve diğer hizmetlerin değil, zihniyetin de değişmesi gerektiğini belirterek turizmin en önemli unsuru olan güvenliğe şu sözlerle temas etmiştir:

“Ahlaksız bir tacirin, hayasız bir cinsi sapığın yada mutaassıp bir yobazın yapabileceği menfi propagandalar milyonlara varacak endüstri masraflarını bir sıfır haline sokar”¹²⁴⁴.

Türkiye'nin turist gelmesi için bütün tarihi ve doğal güzelliklere sahip olduğunu belirten Hekimoğlu da, özel sektörün yatırımlarına devletinde alt yapı ve personel sağlanması noktasındaki katkılarının önemli olduğunu vurgularken, temel eksikliğin insan ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Turistin can ve mal güvenliğinin sağlanmasının hayati öneme sahip olduğu gerçeğinden yola çıkan yazar, haklı olarak bunun nasıl sağlanacağını sormuştur¹²⁴⁵. Turizmin neden gelişmediği sorusuna yanıt arayan Fincancı, otellerdeki pahalılık, hizmet kalitesinin düşük olması ve yanlış yerlerde büyük yatırımların yapılmasını eleştirmiştir. Devletin bir turizm politikasının olmasının artık kaçınılmaz olduğunu belirten yazar, turist gelmesi isteniyorsa ucuz, lükse kaçmayan, rahat ve güler yüzlü tesisler kurulması gerektiğini belirtmiştir¹²⁴⁶. Turistin tanımını kış boyunca para biriktirerek yaz tatilini başka yerler, başka insanlar tanımak amacıyla gezen yabancı olarak yapan Özerdim de, Türkiye'deki kadın-erkek ilişkilerinin sakat yanlarından bahisle turiste karşı takınılan gayri ahlaki tutum arasında ilişki kurmuştur. Kadının toplum içerisindeki yerini hala tam olarak oturtamayan bir toplumun sahillerde ya da kırsalda rahat kıyafetleriyle dolaşan bayan

¹²⁴² Vecihi Ünal, “Döviz Kaynağı: Turizm”, **Akşam**, 08.07.1960.

¹²⁴³ Şahap Balcıoğlu, “Turizm Üzerine”, **Son Havadis**, 03.09.1960.

¹²⁴⁴ Vecihi Ünal, “Turizm”, **Akşam**, 22.04.1961.

¹²⁴⁵ Müşerref Hekimoğlu, “Turist Güvenlik İster”, **Akşam**, 19.06.1961.

¹²⁴⁶ Yurdakul Fincancı, “Bizde Turizm Dediğin”, **Ulus**, 18.08.1962.

turistlere yaklaşımlarının hoş olmayan sonuçlar doğurabileceği uyarısında bulunmuştur¹²⁴⁷. Yukarıda getirilen bütün eleştirileri tek potada eriten Tör, bu dönemdeki turistik zihniyeti şu sözlerle özetler:

“Bir yandan geleneksel misafirperverliğimizle övünüp dururken, öte yandan turist arabalarını taşlamalar, turist kadınlara karşı mubah görülen ve sayısı gittikçe artan saldırganlıklar, hatta katle varan cinsi sapıklıklar, vahşilikler, gerçek imanı nezafete bağlayan bir dinin saliki oldukları halde temizliğe karşı gösterilen mutlak direnme, “bir lokma bir hırka”, “yalancı dünya” tevekkül ve derviş zihniyetinin uyuşturucu baskısı, bakım ahlakının yokluğu, tam tersine her alanda amansız bir yıkıcılığın adeta sadist bir mahiyet alması çağdaş turist zihniyeti ile bağdaşmaz...”¹²⁴⁸

Güvenliğin bu sektörde ne kadar önemli olduğunun yetkililerce de kabul edildiği Turizm Sektörü 1962 Yılı Geçiş Planı'nda görülmüştür. Turistin emniyetinin sağlanması için mevcut güvenlik önlemlerinin yanı sıra İçişleri Bakanlığı'na bağlı Turizm Polisi teşkilatının kurulması, turistin yoğun olduğu bölgelerde Turizm Emniyet Bürolarının açılması, buralarda dil bilen, emniyet ve asayıştan anlayan ve turizm politikasını benimsemiş Turizm Emniyet Bölge Başkanlarının atanması önerilmiştir¹²⁴⁹.

Turizm denince akla ilk gelen tanıtım ve propaganda konuları da bu dönemde yapılan turizm tartışmaları arasında gündemde yerini almıştır. Başlangıçta propaganda işi Ticaret Bakanlığı, Matbuat Umum Müdürlüğü, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü gibi devlet daireleri içinde yürütülmeye çalışılmış, 1963'te kurulan Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile beraber turistik propaganda görevi Tanıtma Genel Müdürlüğüne verilmişti¹²⁵⁰. Meclisteki görüşmelerde konuya değinen Ahmet Yıldız “Propaganda herkesin çok kolay tenkit ettiği fakat çok nadir kimselerin başarı ile icra edebildiği bir faaliyettir” diyerek işin zorluğunu ifade etmeye çalışmıştır. Propagandanın bilgi, teşkilat, para ve koordinasyon gerektirdiğini belirten Yıldız, Türkiye'nin bu konularda istenilen seviyede olmadığını bu nedenle Basın Yayın Turizm Bakanlığından istediklerimizi yapabilmesi için dua etmekten başka bir şeyin elden gelmediğini itiraf etmiştir¹²⁵¹. Bakanlığın mali durumunun propaganda faaliyetlerini yürütmek noktasında ne kadar yetersiz olduğunu göstermesi açısından 1961 yılında

¹²⁴⁷ Sami N. Özerdim, “Turist ve Biz”, **Ulus**, 27.08.1962.

¹²⁴⁸ Vedat Nedim Tör, “Bir Kalite Savaşı Olarak Turizm”, **Türkiye Turizm Politikası Semineri 24-25 Ocak ve 6-7 Mart 1964**, Ankara 1964, s.119.

¹²⁴⁹ **BCA**, 30.1.0.0/92.576.1.

¹²⁵⁰ Çelik Gülersoy, “Türkiye'nin Turizm Propagandası”, **Türkiye Turizm Politikası Semineri 24-25 Ocak ve 6-7 Mart 1964**, Ankara 1964, s.198.

¹²⁵¹ **KMTD**, B.7, 26.02.1961, s.502.

çeşitli Avrupa şehirlerinde yapılması düşünülen tanıtım etkinliği güzel bir örnektir. Bakanlık bu geziye Türk milli kıyafetlerini giymiş 3 bayan ve bakanlığın bir temsilcisinin katılacağını, bu çerçevede en azından bayan görevlilerin uçak bileti masraflarının THY tarafından karşılanması istenmiş, ancak bunun kabul edilmemesi üzerine Başbakanlıktan yardım istenmişti¹²⁵².

Bu doğrultudaki faaliyetler çerçevesinde Basın Yayın ve Turizm Bakanı Celal Tevfik Karasapan tanıtıma önem verilmesi gerektiğini, dünyaca tanınmış zenginlerin Türkiye'ye davet edilerek Türkiye'nin tanıtımına katkıda bulunulacağını belirtmiştir¹²⁵³. Bunun en güzel örneklerinden biri ünlü sanatçı Sacha Distel'in Türkiye ziyareti sonrası, Avrupa'nın en çok dinlenen radyolarından biri olan Monte Carlo Radyosundaki programında Türkiye için övücü sözlerde bulunarak ülkeyi tanıtmaya çalışmıştır. Bakanlığın tanıtım için onca yıldır yaptığı çalışmaların ve harcadığı paraların böyle bir sanatçının birkaç dakikalık sözlerine eş değer olduğu ifade edilmiştir¹²⁵⁴. Türkiye'de turizmin gelişmesi için somut çabaların ve devlet desteğinin olmasının olumlu gelişmeler olduğunu belirten Sakarya, yalnızca fotoğraf, afiş, foto film gibi hizmetlerin yetmeyeceğini, ülkeye has sanat eserlerinin, lezzetlerin ve güzelliklerin de tanıtılıp Türkiye ile özdeşleştirilmesini önermiştir. Nasıl ki dünyada neredeyse herkesin makarnayla İtalyanları ya da viski ile İskoçları özdeşleştirmesi gibi kebab, Türk kahvesi gibi buraya has özelliklerin vurgulanmasını önermektedir. Altyapı, üst yapı ve hizmet sektöründeki eksikliklerin herkesin malumu olduğunu belirten yazar, bunlar için yabancı uzman raporlarına gerek olmadığını, artık bu yeni gelişen sektör için anahtar kelimenin "hareket hareket hareket" olduğunu vurgulamıştır¹²⁵⁵.

1963 yılında New York, Londra, Paris, Brüksel, Frankfurt, Münih, Stokholm, Roma, Viyana, Karacı, Tahran, Cidde, Beyrut ve Tel-Aviv'de turizm ve tanıtım bürolarının, Washington, Londra, Paris ve Bonn'da basın müşavirliklerinin, Bern, Lefkoşa ve Atina'da basın ataşeliklerinin kurulmasının kararlaştırılması yurtdışı temsilciliklerin güçlendirilmesi açısından önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır¹²⁵⁶. Propaganda faaliyetlerini 1964 yılı itibarıyla profesyonel kurumlarla

¹²⁵²BCA, 30.1.0.0/104.651.8.

¹²⁵³Ulus, 21.01.1963.

¹²⁵⁴"Turizm Propaganda", Akis, S.456, 23.03.1963, s.24.

¹²⁵⁵Tacettin Sakarya, "Turizmin İnkişafı", Ulus, 29.03.1963.

¹²⁵⁶BCA, 30.18.1.2/171.38.18.

yürüten Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletlerinden anlaştığı firmalarla tanıtım faaliyetlerini yürütmeye başlayarak tanıtım faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Ayrıca ünlü İtalyan Rejisör Dino De Lorentis'e çektirilen bir belgesel de Türkiye'nin tanıtım faaliyetlerinin bir başka mecrası olmuştur¹²⁵⁷. Yıldız'ın yukarıda ifade ettiği gibi zor ve tecrübe ve bilgi birikimi gerektiren bir alan olan propaganda için Bakanlık kadrolarının oldukça zayıf olduğu yaygın kanaatlere¹²⁵⁸.

Yukarıdaki ifadeler 1960'ların başında basının Türkiye'de turizm konusundaki çekincelerinin, cinsiyetçi, muhafazakâr yaklaşımlar, toplumsal baskılar, yetişmiş insan azlığı, tanıtım eksikliği, güvenlik ve tesis yetersizliği ile ifade edildiği görülmektedir. Böyle bir ortamda turizmin gelişmesi elbette hiç kolay olmamakla beraber, devletin turizmi canlandırmak adına giriştiği teşebbüsler ve yaklaşımlar ilerisi için her kesime umut vermiştir. Ancak bu dönemde bir diğer önemli mesele de kurumsal yapı yoksunluğudur. Sağlam bir teşkilat yapısı oluşturulmadan turizme yönelik yatırımların takip edilmesi, mevcut tesislerin teftiş edilmesi ne kadar mümkün değilse, turizm gelirlerini arttırıcı faaliyetlerin organize bir şekilde yürütülmesi de bir o kadar zordur. Turizm konusunda rakip Yunanistan, İtalya ve İspanya gibi ülkelerden geri kalınmasının sebepleri arasında turizm işlerini yöneten teşkilat çalışanlarının yetersiz olması, yine bu teşkilat mevzuatındaki boşluklar ve özel sektörün turisti "har vurup harman savuran bir mirasyedi" olarak gördüğü fikri kamuoyunda yer edinmişti¹²⁵⁹. 27 Mayıs sonrası durumu göstermesi bakımından Geçici Hükümetin Basın-Yayın Turizm Bakanı olan Cihad Baban'ın açıklamaları vahameti göstermesi bakımından önemlidir. Akşam Gazetesi'ne özel bir röportaj veren Baban sözlerinin başında aslında bir bakanlığın dahi bulunmadığını belirterek, ilk iş olarak teşkilat kanunu ile bakanlığın oluşturulması yoluna gidildiğinin, Devlet Başkanı Gürsel'in turizme büyük önem vererek çalışmalarını teşvik ettiğinin altını çizmiştir. Turizmin en önemli sorunlarından biri olan konaklama meselesine değinen Bakan, pis, köhne otellerde az bitlenmediğini belirterek yukarıda yer alan eleştirilere yabancı olmadığını göstermişti. Çözüm önerisi olarak otelciliği bir sektör olarak geliştirmeyi, yatırımları bu doğrultuya çekmeyi ve

¹²⁵⁷ "Turizm- Kampanya", **Akis**, 18.04.1964, S.513, s.26.

¹²⁵⁸ "Tanıtma-Teşkilat", **Akis**, S.498, 11.01.1964, s.27.

¹²⁵⁹ "Turizm-Teşkilat", **Akis**, S.465, 25.05.1963, s.22.

kalifiye eleman yaratmayı sunan Bakan, turistlere döviz bozdurma ve konaklamada kadın-erkek ayrımları konusunda kolaylık sağlanacağını söylemiştir¹²⁶⁰.

MBK dönemi olarak adlandırdığımız 27 Mayıs 1960 – 15 Ekim 1961 tarihleri arasında turizmin sonraki devrede hangi yöne evirileceği yönünde ipuçları bulmak mümkündür. Oluşturulan Bakanlıklararası Turizm Komisyonu¹²⁶¹ turizm endüstrisinin geliştirilmesi için hazırladığı raporda ülke 10 turizm bölgesine ayrılarak, 6080 sayılı turizm kanununun değiştirilmesi, turistik tesisler için ithal edilen malzemelerden gümrük alınmaması, bina ve arazi vergi muafiyetlerinin 10 yıldan 25 yıla çıkarılması ve turistik tesislerin 10 ay vergiden muaf tutulması gerektiği belirtilmiştir. Komisyon raporunda ayrıca; Marmara Bölgesi için, konaklama tesislerinin modernleştirilmesi ve ulaştırmanın turistlere göre ayarlanması gerektiği, Ege Bölgesi için; tarihi, arkeolojik merkezlerin ve konaklama yerlerinin turizm sanayisine göre düzenlenmesi, Akdeniz Bölgesi için, Antalya ve İçel arasındaki ulaştırma işlerinin düzenlenmesi, Doğu Anadolu için, ulaştırma işlerinin düzenlenmesi, İç Anadolu'nun ise Hitit tarihi bakımından önemi ve bu nedenle bölgenin ikamet ve iâşe açısından ıslahının gerektiği belirtilmiştir¹²⁶². Bu dönemde Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı makamında Zühtü Tarhan ile Cihad Baban nezaret etmişti. Hazırlanan 1961 yılı bütçesinde; İzmir-Ankara turistik yolunun ikmaline çalışılması, 200 milyon liralık bir yatırımla Ege ve Akdeniz bölgesinde turistik yollar inşa edilmesi ve belirlenecek 12 noktada bungalov tipi evler inşa edilerek turistlerin ilgisini çekecek yatırımlar yapılması planlanmaktaydı¹²⁶³.

Kurucu Mecliste Basın Yayın Turizm Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında bakanlığın yapısı üzerinde yeni bir takım görüşler ifade edilmişti. Görüşmelerde ilk olarak söz alan Mehmet Şişman, Bakanlığın adının içerisinde Basın-Yayın geçmesinin devletin basını idare ettiği şeklinde mahzurlu bir anlamının çıkabileceğini, bu nedenle bakanlığın zaten asıl meşguliyet konusu olan turizm adını alması gerektiğini belirtmiştir¹²⁶⁴. Kudret gazetesi de turizm işlerinin Turizm Bakanlığı

¹²⁶⁰ **Akşam**, 29.05.1961.

¹²⁶¹ Bu komisyon III. Koalisyon hükümeti döneminde daha da genişletilerek; Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısının başkanlığında Maliye, Tarım, Bayındırlık, Gümrük ve Tekel, Ulaştırma, Turizm ve Tanıtma, Milli Eğitim, İmar ve İskan Bakanlarının katılımıyla “Bakanlıklararası Turizm Koordinasyon Kurulu”na dönüştürülmüştür. **BCA**, 30.18.1.2/175.5.20.

¹²⁶² **Son Havadis**, 04.09.1960.

¹²⁶³ **Akşam**, 02.12.1960.

¹²⁶⁴ **KMTD**, B.7, 26.02.1961, s.491.

tarafından idare edilmesi gerektiğini belirterek, bir turizm ülkesi olan İtalya’da bakanlık, Fransa’da Genel Müdürlük, ABD’de Federal Seyahat İdaresi bulunduğundan örnekle idari teşkilatın önemine değinmiştir¹²⁶⁵. Görüşmelerde söz alan bütün temsilciler aynı noktaya değinerek bir değişikliğin zaruretinin altını çizmişti. Bütçe Komisyonu adına söz alan Ahmet Yıldız da yeni bir teşkilat kanununun hazırlanarak bakanlıklara görüş almak üzere sunulduğunu, en kısa zamanda bakanlık içindeki karmaşanın giderileceğini aktardı. Ancak Turizm Bakanlığı kurulması fikrine turizm faaliyetlerinin bir bakanlık teşkilatını gerektirecek seviyeye ulaşmamasından sıcak bakılmadığını, genel müdürlük seviyesinde işlerin bir süre daha yürütülebileceğini belirtti¹²⁶⁶. Bu dar bakış açısı sonraki yıllarda gerçekleşmesi beklenen turizm patlamasının hangi şartlarda planlandığını göstermesi bakımından ibret vericidir.

1961-1965 yılları arası Türkiye’de koalisyon hükümetleri tecrübesinin ilk kez denendiği yıllardı. Bu dört yıllık süre içerisinde kurulan dört farklı hükümette turizmle ilgili bakanlığın koltuğuna beş farklı bakan oturmuştur¹²⁶⁷. Turizmle ilgili bakanlık ifadesini kullanmamızın sebebi yukarıda izah edildiği gibi bakanlık teşkilatının tam olarak kurulmamış olması ve bakanlığın adının farklılıklar göstermesidir. Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı adı altında turizm faaliyetleri düzenlenirken, II. Koalisyon hükümeti döneminde yapılan değişiklikle Turizm ve Tanıtma Bakanlığı halini almıştır. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’nın kurulması ile ilgili çalışmalar I. Koalisyonda yer alan Kamuran Evliyaoğlu tarafından başlatılmış ve Celal Karasapan döneminde müstakil bir bakanlığa dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm kolay olmamış, uzun bir tasarı, komisyon ve genel görüşme sürecinden sonra 3 Haziran 1963 tarihinde Millet Meclisinde bulunan 294 üyenin 293’ünün oyu ile kabul edildi¹²⁶⁸ ve 12 Temmuz 1963 tarihli Resmi Gazete ile yürürlüğe girdi¹²⁶⁹. Millet Meclisinde bakanlığın kuruluşu ile ilgili söz alan vekillerin hepsi alınan kararın doğruluğu ve turizmin Türk ekonomisine sağlayacağı faydalar hususunda ortak bir görüşe sahip olduğu görüşme tutanaklarından anlaşılabilir. 6 bölüm ve 40 maddeden oluşan bakanlık kuruluş ve görev kanunu

¹²⁶⁵ “Turizm Bakanlığı”, **Kudret**, 10.12.1961.

¹²⁶⁶ **KMTD**, B.7, 26.02.1961, s.500.

¹²⁶⁷ I.Koalisyon Hükümetinde Kamuran Evliyaoğlu, II.Koalisyon Hükümetinde Celal Karasapan ve Nurettin Ardiçoğlu, III.Koalisyon Hükümetinde Ali İhsan Göğüş ve IV. Koalisyon Hükümetinde de Zekai Dorman bakanlık görevini icra etmişlerdir.

¹²⁶⁸ **MMTD**, B.89, 03.06.1963, s.482.

¹²⁶⁹ **T.C. Resmi Gazete**, S.11452, 12.07.1963.

üzerinde söz alan üyelerin önemli tespitlerde buldukları ve konu hakkında farkındalığın yüksek olduğu görülmektedir. Kanun hakkında söz alan, Eski Bakan Kamuran Evliyaoğlu Türkiye'nin turizm alanında rakip diğer ülkelerden 20-25 yıl geride olduğu tespitinde bulunarak, mevcut uzun vadeli planların yanı sıra pratik ve kısa vadeli bir programa ihtiyaç olduğunu, böylelikle mevcut imkanların daha hızlı değerlendirileceğini belirterek DPT'nin yapmış olduğu plana alternatif kısa vadeli önerilerde bulunmuştu¹²⁷⁰. Alp Doğan Şen kanundaki maddelere farklı bir açıdan yaklaşarak bürokratik ve devletçi zihniyetin izlerinin bulunduğu eleştirisini getirirken, hususi teşebbüsün korunmasını ve bakanlığın yalnızca devletle vatandaş arasında düzenleyici bir rol almasını önermiştir¹²⁷¹. Bürokrasiye farklı bir açıdan yaklaşan Ahmet Yıldız ise ne kadar teşkilat kurulursa kurulsun, ne kadar kanun çıkarılırsa çıkarılsın zihniyet değişmedikten sonra bir anlamı olmadığını, dolayısıyla bakanlık kurulması işinin aceleye getirilmemesini belirtmiştir¹²⁷². Sabahattin Savacı ise kanunda eksiklikler olmasının gayet doğal olduğunu, ne kadar titiz davranılırsa davranılsın uygulamada eksikliklerin olabileceğini, bu nedenle eksiklikler nedeniyle kanunun komisyona geri gönderilmesinin vakit kaybı yaratacağını, oluşan vakit kaybının ise daha da büyük zararlar vereceğini savunarak bir bakıma göçün yolda düzülmesi mantığının uygulanmasını istemiştir¹²⁷³. Eleştirilere yanıt veren Basın Yayın ve Turizm Bakanı Karasapan, Bakanlık teşkilatının eleştirilen ve bir türlü sağlanamayan koordinasyonu sağlamak için zaruri olduğunu, bürokrasi ile ilgili eleştirilerin yersizliğini başka ülkelerin benzer kanun ve yönetmeliklerinden örnekler vererek açıkladı. Amaçlarının özel sektör ile kamu arasında düzenleyici bir rol almak olduğunun altını çizen bakan bunun devletçilik olarak algılanmaması gerektiğini ifade etti¹²⁷⁴. Her madde üzerinde yapılan uzun ve yapıcı müzakereler sonrası Türkiye nihayet müstakil bir Turizm Bakanlığına kavuştu. Bakanlığın içinde tanıtım ve basın yayın organları da bulunmakla beraber, Bakan Celal Karasapan'ın da ifade ettiği gibi esas sıklet merkezinin turizm olduğu aşikardır¹²⁷⁵.

¹²⁷⁰MMTD, B.82, 17.05.1963, s.70.

¹²⁷¹MMTD, B.82, 17.05.1963, s.72.

¹²⁷²MMTD, B.82, 17.05.1963, s.76.

¹²⁷³MMTD, B.82, 17.05.1963, s.73.

¹²⁷⁴MMTD, B.82, 17.05.1963, s.79.

¹²⁷⁵MMTD, B.83, 20.05.1963, s.148.

Devletin her kademesinde yapılan açıklamalar turizmin ekonomik olarak katkılarının her kesimce anlaşıldığını göstermektedir¹²⁷⁶. Dolayısıyla yapılacak yatırım planları içerisinde turizme ayrılacak pay büyük önem arz ediyordu. Bu yatırımların nasıl gerçekleşeceğine ilişkin çeşitli görüşler sunulmuştur. Üzerinde en çok durulan konu ise özel sektör ile kamu arasındaki ilişkinin nasıl olacağıydı. Yabancı sermayenin önemine değinen Hekimoğlu, devletin doğrudan yatırım yapmak yerine, uygun yatırım ortamını hazırlaması gerektiğini, bu çerçevede yabancı sermayeden faydalanılmasının daha doğru olacağını vurgulamıştır¹²⁷⁷. Turizm endüstrisinin gelişmesi için özel sektör ile devletin iş birliği yapmasının zaruri olduğunu belirten Ünal, toplumun önde gelen söz sahibi kesimlerinin halka turizmin faydalarını anlatmasını, turistin kandırılacak, sömürülecek ve aldatılacak bir kişi olarak görülmeyip, turizm zihniyetinin yerleşmesinin önemine dikkatleri çekmiştir¹²⁷⁸. Yabancı sermaye konusunda bu görüşlerin tam tersini düşünenler de vardır. İffet Aslan, bu tarz bir yaklaşımın Türkiye'nin doğal ve kültürel zenginliklerinden doğacak gelirlerinin yurtdışına aktarılması tehlikesini beraberinde getirdiğini ifade etmiştir¹²⁷⁹. Bu hususta teşviklerin önemine değinen Bakan Evliyaoğlu, turizmi teşvik için Gümrük Kanununda yapılacak değişikliklerle bazı malların girişinde, otel mefruşatı gibi, gümrükten muaf tutulacağını, turizm bölgelerinin güvenliği için turizm polisi teşkilatının kurulmasının gündemde olduğunu, yatırım için özel sektörün ve yabancı sermayenin teşvik edileceğini, ulaşım için de Atina-İskenderun arası bölgede feribot seferlerinin planlandığını belirtmiştir¹²⁸⁰. Daha sonra parti teşkilatlarını ziyaretinde turizmin içinde bulunduğu durumu ortaya koyan Bakan, bakanlığın özel sektöre kredi veremeyeceğini, zira kendilerinin krediye muhtaç durumda olduğunu belirterek ekonomik şartların ne durumda olduğunu gözler önüne sermiştir¹²⁸¹. Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı'na ayrılan bütçenin görüşülmesi esnasında ortaya konan fikirler genelde turizmin önemi ve basının kağıt tedariki üzerine yoğunlaşmıştı. Basınla ilgili bakanlık bulunmasının gereksizliği vurgulanarak turizm için ayrı bir bakanlık olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Meclisteki görüşmelerde

¹²⁷⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı dahi 1964 yılında bir genelge yayınlarak; ülke kalkınması için büyük faydaları olacak turizmin gelişmesi için kötü propagandaya mahal vermemek adına başkanlık teşkilatı üyelerinin bilgilendirilmesini, vaaz ve hutbeler yoluyla vatandaşın da bu konularda duyarlılığının sağlanması istenmişti. **BCA**, 51.0.0.0/4.35.8.

¹²⁷⁷ Müşerref Hekimoğlu, "Sihirli Söz Turizm", **Akşam**, 12.02.1960.

¹²⁷⁸ Vecihi Ünal, "Ekonomik Derdin Devası", **Akşam**, 11.06.1961.

¹²⁷⁹ İffet Aslan, "Turizm Ne Türü Bir Sanayidir", **Ulus**, 14.08.1962.

¹²⁸⁰ **Havadis**, 26.12.1961.

¹²⁸¹ **Havadis**, 28.12.1961.

verilen rakamlara dikkat çeken Talu, Türkiye'nin turizm gelirinin 4,5 milyon dolarken, İsrail'in 18, Yunanistan'ın 90, İtalya'nın ise 540 milyon dolar gelir elde ettiğini belirterek Türkiye'de turizmin gelişmesi için birçok şeye ihtiyaç olduğunu fakat en çok ihtiyaç duyulan şeyin ise zihniyet değişimi olduğunu söylemiştir¹²⁸². Bütçe görüşmelerinde söz alan bir diğer hatip Ecevit de, Türkiye'nin tabii, tarihi güzelliklerinin turistlerin gelmesi için yeterli derecede olduğunu, tek yapılması gerekenin turiste geldiğinde temiz bir yatak vermek, güler yüz göstermek ve onu aldatmamaktır demiştir. Dünyada gitgide değeri artan bu endüstrinin gelişmesi için yabancı sermayenin de katkıda bulunabileceğini belirtmiştir¹²⁸³. Dönemin popüler mecmualarından olan *Akis*, turizm konusunu kapağına taşıyarak yapılan çalışmalarla ilgili değerlendirmesinde “altın yumurtlayan tavuk” benzetmesini yaptığı sektörün çok paraya ihtiyaç duyduğunu, yatırımların kâra dönüşmesinin uzun vadeli olması nedeniyle devletin girişimcilere en çok bu alanda yardımcı olması gerektiği vurgulanmıştır¹²⁸⁴. 1962 yılı için hazırlanan bir raporda da devletin turizmin gelişmesi için bütün imkanları kullanarak bu alandaki bütün girişimleri teşvik ve himaye etmesinin bilhassa altı çizilmişti¹²⁸⁵.

Türkiye'de bu dönemde turizmin gelişmesi için kritik öneme sahip kurumların başında Devlet Planlama Teşkilatı gelmiştir. Teşkilat sadece temel ekonomik meselelere eğilmemiş, sosyal ve kültürel planlama konularına da dâhil olmuştur. Yukarıda da izah edildiği şekliyle birden fazla disiplini ilgilendiren ve ekonomiye doğrudan etkileri olan turizm sektörünün gelişiminin ve bütçeden alacağı payların tespiti açısından DPT'nin takınacağı tavır büyük önem taşımaktaydı. Uzun çalışmalar ve tartışmalar sonucu ilan edilen kalkınma planında turizme yeterince yer verildiğini söylemek güçtür. I.BYKP'de öncelikle turizmle ilgili ana ilkeler ifade edilerek 1961 yılının verileri üzerinden yorumlamalarda bulunulmuştur. Talep projeksiyonu kısmında; mevcut durum ve yaratılması düşünülen katma değer üzerinde hesaplamalar yapılmış, öncelikli hedefler arasında, turistlerin konaklama süresini ve harcama miktarını arttırmak ve her yıl Türkiye'ye gelecek turist sayısının artış hızının %20 oranında gerçekleşmesi gösterilmiştir. Bunun sağlanabilmesi için ortaya konan projeler olarak; tatil köyleri ve kamplarının kurulması, turizmle ilgili bazı deneme projelerinin yapılması, milli parklar

¹²⁸² Esin Talu, “Turizm Zihniyeti”, *Akşam*, 01.03.1961.

¹²⁸³ *KMTD*, B.7, 26.02.1961, s.494.

¹²⁸⁴ “Turizm Dosyası”, *Akis*, S.404, 26.03.1962, s23.

¹²⁸⁵ *BCA*, 30.1.0.0/92.576.1.

kurulması, Balkanlar, Yunanistan, İtalya, İsrail ve Türkiye arasında her çeşit ulaştırma imkânının sağlanması¹²⁸⁶ ve “Hac Yolu” adlı turistik yolun tamamlanması sıralanmıştır¹²⁸⁷. Yol yapımına ilişkin çalışmaların yabancı uzmanların danışmanlığında dönemin sonuna kadar sürdüğü görülmektedir. Türk turizminin en büyük potansiyele sahip olan Güney kıyıları ile Güney Batı Anadolu’yu kapsayacak 1500km’lik yolun yapımı için ABD’li firmalarla gerekli bilgiler paylaşılarak alt yapının sağlanmasına da çalışılmıştır¹²⁸⁸. Planın hazırlandığı dönemde yabancı uzmanlardan da görüş alınma yoluna gidilmişti. Bu çerçevede Alman hava yolu şirketi Lufthansa’nın Müdürü Wolfgang Kittel Başbakan İnönü tarafından Türkiye’ye davet edilmiş, ancak Kittel Amerika’da bulunması ve programının çok yoğun olması sebebiyle bu konuda bir rapor hazırlamak üzere Dr. Röhm’ü tavsiye etmişti¹²⁸⁹.

İnsanlık tarihinin her evresinde görülebilen turizm, dünya tarihi açısından kırılma anını XX. yüzyıla yaşamıştır dersek yanılmış olmayız. Teknolojik ve siyasi gelişmelerin doğrudan doğruya etkilediği bu alan, bilhassa II. Dünya Savaşı sonrası büyük bir gelişme gösterdi. Beş yıllık dönem incelendiğinde turizmin Türk ekonomisi için öneminin toplumun bütün katmanları tarafından anlaşıldığı görülmektedir. Türkiye’nin neden turizme bu kadar önem verdiğini anlamak için dünya turizminde yaşanan gelişmelere ve eğilimlere bakmak yeterlidir. Planda yukarıda aktarılan turizmin geleceğine ilişkin tasavvurları daha iyi anlamak için rakamlara göz atmakta fayda vardır.

YIL	Turizme Uygun Yatak Sayısı	Gelen Turist Sayısı	Turizm Gelirleri (Bin Dolar)	Turizm Giderleri (Bin Dolar)	Gelir-Gider Dengesi
1950	3300	28.625	-	-	-
1951	-	31.377	4317	573	3744
1952	6219	38.837	2287	721	1566
1953	-	70.055	2350	612	1738
1954	-	71.331	1771	612	1159

¹²⁸⁶ Bu projenin deniz ulaşımı kısmı 1964 Haziran’ında gerçekleşti ve İzmir-Hayfa-Brindizi-Cenova arası feribot seferleri başladı. **Akis**, 26.06.1964, S.523, s.4.

¹²⁸⁷ DPT, **age**, s.427.

¹²⁸⁸ İzmir, Konya, İskenderun hattının güneyinde kalan kısımdaki yolun proje ve ekonomi etütleri ABD’li bir firma olan Ammann ve Whitney firmasına verilmişti. **BCA**, 30.18.1/186.32.17.

¹²⁸⁹ **BCA**, 30.1.0.0/7.43.1.

1955	9000	79.369	1979	625	1354
1956	-	99.414	2495	1266	1229
1957	-	100.803	1041	270	771
1958	-	114.744	1535	23	1512
1959	12326	126.610	4756	1156	3600
1960	14200	94.077	5460	673	4787
1961	-	129.104	6880	3977	2903
1962	22050	172.867	7316	8658	-1342

Tablo 9: Planlı Dönem Öncesi Türkiye Turizm İstatistikleri (Yusuf Köseoğlu, **Türk Turizm Politikalarının Tespitinde Hedefler ve Türkiye'nin Rekabet Şansını Arttırıcı Tedbirler**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2000, s.68)

Aşağıda yer alan tablolarda dünya çapındaki turist hareketliliği ve turizm gelirleri ile Türkiye'ye gelen turist sayısı ve elde edilen gelirler sunulmuştur. Bu rakamlara göre; 1960 yılında tüm dünyada seyahat eden 69 milyon turistten yalnızca 94 bini(%0,13) Türkiye'ye gelirken, 6 milyar 900 milyon dolarlık turizm geliri pastasından Türkiye'nin payına 5,5 milyon dolar(%0,8) civarında bir dilim düşmüştür. İnceleme alanımıza giren dönem sonunda ise dolaşımda olan 112 milyon turistten 360 bini(%0,32) aşkın olanı Türkiye'ye gelmiş ve tüm dünyada yapılan 11 milyar 600 milyon dolarlık turizm harcamalarından 13,8 milyon doları(%0,12) Türkiye'nin kasasına girmiştir.

Yıl	Turist Sayısı (Milyon)	Değişim Oranı (%)
1950	25,28	
1960	69,32	10,6
1961	75,32	8,6
1962	81,38	8,0
1963	90,07	10,6
1964	104,6	16,1
1965	112,86	7,9
1966	119,98	6,3
1967	129,78	8,1

Tablo 10: 1950-1967 Yılları arasında Tüm Dünyadaki Turist Sayısı (WTO, **Tourism Hihghlights**, Second Edition, August 2000).

Rakamlar süreç boyunca Türk turizminde sayısal olarak artışların yaşandığını gösterse de, tüm dünya genelindeki artışla kıyaslandığında turizm gelirlerinin ve turist

sayısının artış hızının yavaş olduğu gözlerden kaçmaz. I.BYKP'nın Türkiye'de uygulandığı dönemde dünyadaki turizm hareketliliğine bakıldığında 1963 yılındaki turist sayısı 90 milyon iken, 1967 yılında 129 milyon 780 bine ulaşmıştı. 1960-1965 yılları arasındaki hareketlilik ise 69 milyondan 112 milyon 860 kişi kişidir. Bu dönemde tüm dünyada turist sayısındaki artış hızı ortalama %10,24 olarak gerçekleşmiştir¹²⁹⁰.

Yıl	Turizm Geliri (Milyar Dolar)	Değişim Oranı (%)
1950	2,100	-
1960	6,897	12,58
1961	7,284	6,07
1962	8,029	10,23
1963	8,887	10,69
1964	10,073	13,35
1965	11,604	15,20
1966	13,340	14,96
1967	14,458	8,38

Tablo 11: Dünya Turizm Gelirleri (WTO, **Tourism Hihghlights**, Second Edition, August 2000).

I.BYKP'de öngörülen turist sayısı bakımından turizm hedefleri ve gerçekleşme oranları büyük oranda tutturulmuştur. Bu açıdan plancılardan başarılı olduğu söylenebilir. Turizm yatırımlarının uzun vadede kendisini finanse ettiği ve etkilerinin sonraki yıllarda daha net görüldüğü hesaba katıldığında turist sayısının ve turizm gelirlerinin artış hızının yavaş olmasına rağmen, hedeflerden yola çıkıldığında eldeki mevcut imkânların maksimum seviyede kullanıldığı söylenebilir. Daha iyi sonuçlara ulaşmanın imkân dâhilinde olmadığını söylemek gerçekçi olmamakla beraber, konjonktürel durum, ülke içi siyasi karışıklıklar, ekonomik darboğaz, Ortadoğu'daki çalkantılar, Soğuk Savaş etkisi, Kıbrıs meselesi gibi faktörler değerlendirmeye katıldığında sonuç pek de şaşırtıcı değildir.

Yıl	Plan Hedefi	Toplam Yabancılar	Gerçekleşme Oranı %
1963	200.000	198.841	99,4
1964	240.000	229.347	95,6
1965	288.000	361.758	125,6
1966	345.000	440.534	127,7

¹²⁹⁰World Tourism Organization (WTO), **Tourism Hihghlights**, Second Edition, August 2000.

1967	415.000	574.055	138,3
I.BYKP Toplamı	1.488.000	1.804.535	121,3

Tablo 12: I.BYKP Turist Sayısı Bazında Hedefler ve Gerçekleşme Oranları.

Planda turizm gelirleri ve giderlerinin tahmininde beklentilerin gelir açısından karşılanmadığı görülmektedir. I.BYKP süresi boyunca 117 milyon dolar olması planlanan turizm gideri 119 milyon doları geçerken, gelir kısmı hayal kırıklığı yaratmıştır. 1963-1967 yılları arasında 139 milyon dolar olması beklenen turizm geliri yalnızca 55,1 milyon dolarda kalarak beklentilerin sadece %39,6'sını karşılamıştır. Gelir ve gider arasındaki bu dengesizlik sonraki yıllarda yapılması düşünülen turizm yatırımlarını da olumsuz etkileyecek derecede gerçekleşmiştir. Başarısızlığın nedenleri sorgulandığında farklı görüşler ortaya konmuştur. Alipour'a göre Türk idarecileri turizm sektörünün diğer sektörlerle eklettik ilişkisini tam olarak anlamadıklarından ve turizm endüstrisinin doğasının kavranamaması başarısızlığı beraberinde getirmiştir¹²⁹¹.

Yıl	Plan Hedefi	Gerçekleşen Gelir	Gerçekleşme Oranı %	Plan Hedefi	Gerçekleşen Gider	Gerçekleşme Oranı %
1963	13,0	7,7	59,2	20,0	20,5	102,5
1964	18,0	8,3	46,1	21,0	21,8	103,8
1965	25,0	13,8	55,2	23,0	24,3	105,7
1966	35,0	12,1	34,6	25,0	26,3	105,2
1967	48,0	13,2	27,5	28,0	26,8	95,7
TOPLAM	139,0	55,1	39,6	117,0	119,7	102,3

Tablo 13: I.BYKP Çerçevesinde Gerçekleşen Turizm Gelir-Giderleri (Milyon Dolar), Hedefler ve Gerçekleşme Oranları. (DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, s.595-597)

Sonuç olarak 1960 yılını izleyen yıllar kalkınma planlarının yapıldığı ve turizmde gelişmelerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde bölgeler itibariyle kaynak envanterleri çıkarılmış, fiziksel planlama çalışmaları yapılmış, teknik altyapı yatırımları gerçekleştirilmiş ve öncü örnek tesisler olarak yat limanı, konaklama vd. devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Hizmet sektörünün eksikleri ve toplumsal bir takım ön yargıların birleşiminin sektörü olumsuz etkileyeceğinin altını çizen yazarların dönemin siyasetçileriyle beraber doğal, kültürel ve tarihi zenginliklerin değerlendirilmesinde ve turizm bilincinin oluşmasında teşvik edici bir rol oynadığı söylenebilir. Dünya Ticaret

¹²⁹¹ Habib Alipour, "Tourism Development within Planning Paradigms: The Case of Turkey", **Tourism Management**, Vol.17, No.5, 1996, s.375.

Örgütünün yayınlamış olduğu verilere göre 2014 yılında gelen turist sayısı bakımından Türkiye'nin dünyada 6.sırada yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda¹²⁹², 1960 yılında 94 bin olan turist sayısının bugün 39 milyona ulaşması büyük bir başarı hikâyesidir.

3.6. ZENGİNLER KULÜBÜ: ORTAK PAZAR

Uzun yıllardır Avrupa'nın gündeminde olan Avrupa bütünleşmesi, birliği ile ilgili hayallerin gerçekleşmesi 1950'li yıllarda olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan harap halde çıkan kıta Avrupa'sı ekonomi odaklı iki gruba ayrılmıştı. Bir tarafta İngiltere'nin başı çektiği EFTA (European Free Trade Association-Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi) ile Altılar¹²⁹³ olarak anılan ECSC (European Coal and Steel Community-Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu) bulunmaktaydı. 1951 yılında Altılar arasında imzalanan Paris Anlaşması ile kurulan birliktelik, 1957 yılında imzalanan Roma Anlaşması ile daha da ileri bir boyuta taşınarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) oluşturdu¹²⁹⁴ ve bugünkü Avrupa Birliği'nin temelleri atılmış oldu¹²⁹⁵. Roma Anlaşması'nın temelinde üye devletler arasındaki ticarete her türlü engeli kaldırarak ortak bir pazar oluşturulması yatmaktaydı¹²⁹⁶. Avrupa Konseyi, OEEC ve NATO üyesi olan Türkiye bağlı bulunduğu bloktaki gelişmelere paralel olarak 1959 yılında AET'ye girmek için başvuruda bulundu. Türkiye'nin bu topluluğa girmekteki amaçları ise şu şekilde sıralanmaktadır: Avrupa'da gerçekleşecek siyasi bütünleşmenin dışında kalmamak, ihracat ürünleri için pazar elde etmek veya mevcut pazarını korumak, kalkınmak için yardım temin etmek ve başvurusundan yalnızca bir buçuk ay önce topluluğa başvuran Yunanistan'a karşı hamlede bulunmak¹²⁹⁷.

1959 yılında yapılan başvuru araya 27 Mayıs darbesinin girmesi sebebiyle bir süreliğine inkıtaa uğramıştı. Türkiye'nin normal demokratik düzene dönmesine kadar

¹²⁹² UNTWO, **Tourism Highlights** 2015 Edition, s.6.

¹²⁹³ Bu ülkeler; Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve İtalya'dan oluşmaktadır.

¹²⁹⁴ EFTA ile AET arasındaki en önemli farklılık AET'nin dış dünyaya karşı tek bir gümrük tarifesi uygulamasıdır. EFTA ülkeleri birbirlerine karşı gümrük indirimi ve miktar kısıtlaması tavizleri verdikleri halde, üçüncü ülkelerle ilişkilerini kendileri düzenlemekte serbesttiler. Memduh Aytür, "Ortak Pazar", **TODAİE**, S.3/2, Haziran 1970, s.87.

¹²⁹⁵ Avrupa Birliği Antlaşmasının en güncel hali için bkz. Başbakanlık AB Genel Sekreterliği, **Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma**, Ankara 2011.

¹²⁹⁶ Yalçın Alganer, Müzeyyen Özlem Çetin, "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri II (1957-1986)", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 2008, C.XXV, S.2, s.343.

¹²⁹⁷ Atilla Sandıklı, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Geçiş Süreci**, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi A.İ.İ.T.E., İstanbul 2007), s.247.

geçen bir buçuk yılı aşkın sürede AET'ye ya da bu dönemde kullanılan yaygın ifadeyle "Müşterek/Ortak Pazar'a" girilmesi yönünde net bir irade konuldu ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmaktaydı. Darbenin hemen ertesinde yapılan açıklamalar Türkiye'nin dış politikasında bir eksen kaymasının yaşanmayacağını gösterirken, Dışişleri Bakanı Selim Sarper Ortak Pazarla ilgili sorulan bir soruya şöyle yanıt vermişti:

"Bu hususta temaslara devam edeceğiz. Ancak hazırlıklarımız henüz tekemmül etmemiştir. Müzakerelere hazırlıklı olarak girişmek arzusundayız. Binaenaleyh bu hazırlıklar görüşmelerin devamını belki uzatabilir. Ancak bu uzatabilir tabirinden Altularla Yedilerin¹²⁹⁸ kararlarını beklediğimiz zannedilmesin. Şunu belirteyim ki biz Avrupa Birliği'ne taraftarız. Hatta bu birliğe Amerika ve Kanada'nın da katılmasını arzu ederiz¹²⁹⁹."

Öte yandan kurulan ilk geçici hükümetin programında da Müşterek Pazar'a katılma arzusu net bir şekilde dile getirilirken, yapılacak reformların pazara katılmak yolunda Türk ekonomisini destekleyici nitelikte olacağı ve Türkiye'ye düşen mükellefiyetlerin kalkınmayı engellemeyecek şekilde üye devletlerle birlikte tespitine çalışılacağı ifade edilmişti¹³⁰⁰.

Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesi sürecinde kronolojik olarak belli başlı dönemeçler bulunmaktadır. Bunlar 31 Temmuz 1959'da resmi başvurunun yapılması, 24 Temmuz 1962'de Gümrük Birliği'nin kurulması yönünde prensip kararı alınması, 12 Eylül 1963'te üyelik protokolünün imzalanması ve 1 Aralık 1964'te AET ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmanın yürürlüğe girmesidir. Bu süreçte heyetlerin karşılıklı ziyaretleri ve temaları sırasında kamuoyunda ve siyasetler arasında konunun çok yoğun olmasa da tartışıldığı görülmüştür. Ancak bu tartışmalar kısır bir döngünün dışına çıkmamış, genellikle Türkiye'nin pazara mutlaka girmesi gerektiği yönünde ifadelerle geçiştirilmiştir. Tartışmalarda en çok ifade edilen hususlar, OP'ye girilmesi durumunda gelişmekte olan Türk sanayisinin tamamen ortadan kalkacağı ve girilmemesi durumunda ise Türk zirai ürünlerinin en büyük pazarı olan Avrupa'nın kaybedileceği ve Türklerden boşalan alanın Yunan ürünleriyle dolacağı idi.

Türkiye'nin pazara dahil olmasının avantaj ve dezavantajları olduğunu belirten Milliyet'te çıkan başyazıda, durum iki cami arasındaki bînamaza benzetilmişti. Pazara katılmanın zaruretine dikkat çekilen makalede; bu iltihaktan doğacak mahzurları

¹²⁹⁸ Bu ülkeler; İngiltere, İsveç, Norveç, Portekiz, Danimarka, İsviçre ve Avusturya'dan oluşmaktadır.

¹²⁹⁹ Milliyet, 02.06.1960.

¹³⁰⁰ MBK Genel Kurul Toplantısı, C.1, B.2, 11.07.1960, s.6.

önlemek için Türkiye'nin istisnai şartlarının OP üyelerine anlatılması gerektiği, tıpkı Yunanistan'ın yaptığı gibi yerli sanayiye koruyacak tedbirlerin alınması, gümrük resimlerinin indirilmesinin daha uzun bir devreye taşınması gibi şartların kabul ettirilmesi gerektiği ifade edilmiştir¹³⁰¹. Ortak Pazar'a girmenin Türkiye için mahzurlu olacağını savunan Barlas, girişin şartı olarak mahsul ve mamullerin dökümünün yapılarak yeni verimli yatırım yollarının tespit edilmesi gerektiğini, aksi takdirde yeni kurulan sanayi kollarının gümrük duvarlarının kalkmasıyla yaşayamayacağını belirtmiştir¹³⁰². Türkiye Ortak Pazar'a katılmalı mı, katılmamalı mı sorusunu soran Ünal, cevap olarak katılmalı dedikten sonra gerekçesini şu sözlerle açıklamıştır:

“Tarım ürünlerimizin en büyük müşterilerini teşkil eden Müşterek Pazara katılmak zorundayız. Aksi takdirde hemen tek ihraç mahlum olan tarım ürünlerimiz elimizde kalacaktır.”

Yazar ayrıca Ortak Pazar'ın ekonomiye olumsuz etkilerinin azaltılması için çalışmalar yapılması gerektiğini ve milli ekonomi politikası ile Ortak Pazar meselesinin birbirinden ayrı düşünülmemesi gerektiğini söylemiştir¹³⁰³. Ortak Pazar'a karşı çıkanlar ise Yunanistan'la zirai mahsullerdeki rekabet açısından OP'ye dahil olmamanın sanıldığı kadar ekonomiye zarar vermeyeceğini, mevcut şartlarda zaten pamuktan gümrük resmi alınmadığını, tütün ve meyveler açısından bakıldığından ise başlangıçta biraz sorunların yaşanacağı fakat Türkiye'den doğan boşluğu kapatmak isteyecek Yunan ürünlerinin Avrupa dışı pazarlarda azalan etkisinin Türk ürünleriyle kapatılabileceğini savunmaktaydılar. Öte yandan planlı kalkınma yolunda olan bir ülkenin dış ticaretinin kontrol mekanizmalarını devre dışı bırakmasının ise sanayileşmeye büyük darbe indireceği de öngörüler arasındaydı¹³⁰⁴. MBK döneminin ikinci Ticaret Bakanı Mehmet Baydu ise dönemin siyasetçilerine nazaran farklı bir şekilde bu ortaklığa mesafeli durduğunu şu sözlerle belirtmişti:

“Müşterek Pazara her ne pahasına olursa olsun iştirak etmek diye bir düşünce bana hiçbir zaman hakim olmamıştır. Herhangi bir camiaya iştirak edip etmemek, camia mensuplarıyla iştirak arzusunda bulunanların karşılıklı menfaatleri göz önüne alınarak yapılacak müzakereler neticesine göre taayyün eder¹³⁰⁵.”

¹³⁰¹ “İki Cami Arasında”, **Milliyet**, 25.09.1960.

¹³⁰² Cemil Sait Barlas, “Müşterek Pazar”, **Son Havadis**, 27.09.1960.

¹³⁰³ Vecihi Ünal, “Gümrük Duvarları Kalkınca”, **Akşam**, 27.09.1960.

¹³⁰⁴ “Müşterek Pazar”, **Akis**, S.318, 19.09.1960, s.27-28.

¹³⁰⁵ **Milliyet**, 23.09.1960.

Türkiye’de Müşterek Pazarla ilgili görüşler yukarıdaki gibi olmakla beraber bir taraftan da heyetler arası görüşmeler yürütülmüştür. Ticaret Bakanı Cihat İren Ağustos 1960’ta verdiği bir demecinde OP’ye iştirak etme yönünde gerekli çalışmaların bitirildiğini, Eylül ayında daha önce kesintiye uğrayan müzakerelerin başlayacağını duyurmuştu¹³⁰⁶. OP görüşmelerinde yer alacak Türk Heyeti’nde şu isimler yer almaktaydı: Önceki Ticaret Bakanı Cihat İren, Brüksel Elçiliği Müsteşarı Tevfik Saraçoğlu, Dışişleri Bakanlığı İktisadi Daire Şube Müdürlerinden Tahir Şentürk, Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü Müşaviri Hakkı Özkazanç, Hazine Genel Müdür Muavini Turan Işıkeren, Dış Ticaret Reis Muavini Adnan Erdaş, Dış Ticaret Dairesi Müşaviri Özer Çınar, Sanayi Bakanlığı Müşaviri Hayrettin Güteryüz, Tarım Bakanlığı Şube Müdürlerinden Doğan Kayıran ve Gümrük Tekel Bakanlığı Müşaviri İrfan Kızıklı¹³⁰⁷. Heyetler arasında gerçekleşen istikşafi görüşmelerden sonra müzakereler 1961 yılında yeni bir boyut kazandı. 30 Mart 1961’de Yunanistan’ın birliğe katılacağını duyurulması Türkiye ile OP arasında 10 Nisan’da tekrar başlayacak görüşmelerin önemini arttırmıştı. 10-22 Nisan 1961 tarihleri arasında Türkiye ile OP arasında yürütülen müzakerelerde, Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlar altında en uygun ortaklık şekli araştırılmış, tarafların ileri sürdükleri tezler üzerinde durulmuş ve teklif mahiyetinde olmak üzere bazı esaslar tespit olunmuştu¹³⁰⁸. Ancak Türkiye’nin Ortak Pazara girme başvurusu ekonomisinin grup üyelerinin seviyesinde olmadığı gerekçesiyle reddedildi. Nisan ayındaki görüşmelerde süresi belli olmayan bir geçiş devresinin başlatılması ve üye ülkeler tarafından izlenmesi görüşü Türkiye’ye iletilmesine rağmen, Brüksel’de 2 Temmuz’da toplanan Müşterek Pazar Ortak Bakanlar Komitesi Türk teklifini gündeme dahi almazken, Yunanistan’ın resmi olarak birliğe girdiğini ilan etti¹³⁰⁹.

Yunanistan’ın OP ile yaptığı müzakereler sonucu önemli kazanımlar elde ederek birliğe üye olma yolunda ilerlediğini belirten Cillov, Türkiye’nin Yunanistan’ın çalışmalarından ve müzakere sürecinden dersler çıkarması gerektiğini¹³¹⁰ ve mevcut pazarlarını kaptırmak istemiyorsa iç iktisadi yapısını düzeltmesi, milli gelirini

¹³⁰⁶ **Milliyet**, 21.08.1960.

¹³⁰⁷ **BCA**, 30.18.1.2/157.21.16; **Milliyet**, 11.10.1960.

¹³⁰⁸ **Milliyet**, 27.04.1961.

¹³⁰⁹ **Milliyet**, 13.07.1961.

¹³¹⁰ Haluk Cillov, “Yunanistan’ın Müşterek Pazar’a İltihakı”, **Milliyet**, 28.12.1960.

arttırması, dış ticaret açığını kapatmasının ve parasını kuvvetlendirmesinin şart olduğunu belirtmişti¹³¹¹. Türkiye'nin her alanda Avrupa ülkeleriyle kader birliği yaptığının altını çizen Ünal, OP dışında kalınmasının Türkiye'nin ithal ve ihraç imkanlarının tıkanması anlamına geldiğini, mevcut şartlar içerisinde Türkiye'nin OP'ye nasıl dahil olacağı ve ne satacağının düşünülmesi gerektiğini belirtmiş, buna tarım ve turizm seçenekleriyle yanıt vermişti¹³¹². Türkiye'nin Avrupa Ortak Pazarı'na girme konusunda çok geride kaldığını belirten Talu, Yunanistan'la beraber aynı şartlara sahip olmamıza rağmen siyasilerin ve dış politika memurlarının iş bilmezlikleri nedeniyle böyle bir fırsatın kaçtığını belirtmiştir. Türkiye'nin pazara alınmamasının siyasi sebeplere bağlanmasını doğru bulmayan Talu, esas nedenin ekonomik olduğunu, bunlar aşılabilirse bile Türkiye'nin uzun zamandır ihmal ettiği bu konuyla ilgili kamuoyunu aydınlatmak ve hazırlamak için ciddi bir çalışma yapması gerektiğinin altını çizmiştir¹³¹³. Ortak Pazar'a Türkiye'nin kabul edilip edilmediği ile ilgili basında doğru ya da yanlış birçok haber çıkmasının nedenini Maliye Bakanlığının kamuoyunu doğru bir şekilde bilgilendirmemesinden kaynaklandığını ileri süren Ünal, OP'nin Türkiye gibi 30 milyonluk bir pazara kayıtsız kalamayacağını fakat yapılan pazarlıkların ne safhada ve hangi konular üzerine olduğu yönünde bilgisiz olduklarını ifade etmiştir¹³¹⁴. Eleştirilere yanıt veren Devlet Bakanı Sıtkı Ulay, “*Basında bizi almıyorlar. Hemen girelim*” tarzındaki bir yaklaşımın idarelerince uygun görülmediğini ve pazara katılmamız gibi bir durum olmadığını söyledi.

“Biz bu teşkilata hesapsız kitapsız balıklama dalacak bir idare değiliz. Müşterek Pazar'ın zamanla bize de çok faydası olacaktır. Buna mukabil ilk anlarda tahammül edilmesi gereken bilhassa sanayimiz için zorluk ve sıkıntıları da mevcuttur”¹³¹⁵

diyerek hükümet politikasının ipuçlarını vermiştir. 1961 Ağustos'unda Müşterek Pazarla ilgili Türk hükümetinin görüşü Ortak Pazara mensup ülkelerin elçilerine iletildi. İktisadi Meseleleri ve Hareketleri Süratlandırma Kurulu tarafından hazırlanan muhtıraya göre, yapılacak ortaklık anlaşmasında Türkiye'nin Batı ile olumlu ilişkilerinin göz önünde bulundurulması ve yeni bir formülle gümrük birliğine gidilmesi önerilmişti. Gümrük Birliği'nin tahakkuku için iki safhalı bir rejim talep edilmiş, birinci

¹³¹¹ Haluk Cillov, “Yunanistan Müşterek Pazara Katıldı”, **Milliyet**, 12.04.1961.

¹³¹² Vecihi Ünal, “Otomobil mi, Turizm mi?”, **Akşam**, 15.04.1961.

¹³¹³ Esin Talu, “Türk'ün Akli Sonradan Gelir”, **Akşam**, 15.07.1961.

¹³¹⁴ Vecihi Ünal, “Ortak Pazar”, **Akşam**, 16.07.1961.

¹³¹⁵ **Milliyet**, 19.07.1961.

safhada OP'ye dâhil devletler Türk ihraç mallarına her türlü kolaylığı sağlayacak, mali ve teknik yardımda bulunacak, buna mukabil Türkiye hemen hemen hiçbir vecibe yüklenmeyecektir. İkinci safhada ise tedrici olarak Türkiye'de mütekebil vecibeler üstlenecektir. Ayrıca muhtıradaki her safhanın süreleri 22 yıl olarak gösterilmiştir. Bununla beraber hazırlık safhası için uzatma imkânları ile bu sürenin uzaması ve sürenin sonlanmasının ardından bazı korunma tedbirleri alınmış bulunmaktadır¹³¹⁶. Avrupa Ortak Pazar Konseyi de yapmış olduğu toplantı sonucu Türkiye ile özel müzakere için bir komisyon görevlendirildiğini açıklamış, Batı Almanya İktisat Bakanı da yaptığı açıklamada Türkiye ile anlaşacaklarını duyurmuştu¹³¹⁷. Türkiye'nin ortaya koyduğu görüşe paralel bir açıklama yapan Avrupa Müşterek Pazarı Bakanlar Konseyi Türkiye'yi belirli bir deneme süresi devamınca teşekküle ortak kılmayı göz önünde tutan teklif ve projeleri kabul etti. Komisyon Bakanlar Konseyi'ne şu teklifte bulunmuştur: Beş ile yedi yıllık bir hazırlık devresi süresince Türkiye'ye ortaklık çerçevesi dâhilinde ekonomisini ve ticaretini geliştirilmesine yardım için o memleketle bir anlaşma yapılması, bu devre sonunda Türkiye ile Müşterek Pazar arasında daha sıkı bağlar kurulmasının mümkün olup olmadığının tespiti için durumun yeniden gözden geçirilmesi¹³¹⁸. Komisyonun bu teklifi ileride yapılacak anlaşmanın da temellerini oluşturmaktaydı. Müşterek Pazar'a Yunanistan'la aynı şartlarda girme yönünde müzakerelerini sürdüren Türkiye'nin Pazar'a girmesi konusunda üzerinde durulan hususlar şunlardır: Yerli sanayiye korumak üzere memlekette imal edilen malların ithalinde gümrük indirimi %5 nispetinde 30 ayda bir yapılmalı ve 22 yıllık bir intikal devri tanınmalıdır. Müşterek Pazar'a üye devletler Türkiye'den ithal edecekleri mallar için anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren her 18 ayda bir %10 nispetinden az olmamak üzere gümrük resmi indirimi yapmalıdırlar. Gümrük duvarlarının indirimi için 12 yıllık bir intikal devri kabul edilmelidir. 7 merhaleden sonra %10 nispetindeki gümrük indirimi her 12 ayda bir yapılmalıdır¹³¹⁹.

Yukarıda belirtilen sürecin başlangıcı yani 1959 ile 1962 yılında gelinen nokta arasında birtakım farklılıklar oluşmuştu. Atılan ilk adım ve aceleci tavırların altında rakip Yunanistan'dan geri kalmamak fikri ön plandayken, gelinen noktada daha ağır ve

¹³¹⁶Kudret, 24.08.1961.

¹³¹⁷Akşam, 26.07.1961.

¹³¹⁸Milliyet, 25.10.1961.

¹³¹⁹Milliyet, 09.02.1962.

hazırlıklı adımlar atılarak pazara dahil olunmasının doğuracağı sonuçlar hesaplanmaya çalışılmıştır. Bunun yansımalarını verilen demeçlerde görmek mümkündür. İstanbul Ticaret Odası Başkan Vekili Behçet Osman Ağaoğlu Türkiye'nin Müşterek Pazara girmesinin zorunlu olduğunu ancak mevcut iktisadi ve kültürel bünyenin bu teşekküle katılmaya müsait olmadığını söyledi. Derhal eşit şartlarda bir anlaşma yapılmasını uygun görmediklerini belirten Ağaoğlu, öncelikle uzun vadeli bir ortaklık anlaşması imzalanması gerektiğini belirterek iş dünyasının konuya yaklaşımını ortaya koymuştur¹³²⁰. Türkiye'nin yalnızca siyasi sonuçlarını düşünerek Müşterek Pazara bir an önce girme politikasının artık terk edilmeye başlanarak geçiş sürecinin zamana yayılması politikasının güdüldüğü, ancak mevcut ekonomik şartlarda intibak süresinin uzatılmasının bir anlamı olmayacağı, temel ekonomik göstergelerin iyileştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir¹³²¹. Kesintiye uğramış Ortak Pazar görüşmelerini yeniden tesis etmek üzere 1962 Mayıs'ında Avrupa'ya giden Turhan Feyzioğlu da, Türkiye'nin mevcut ekonomik yapısıyla birliğe girecek seviyede olmadığını bildiklerini, bu nedenle birliğe tam üyelik değil ortaklık seçeneğinin düşünüldüğünü ve en kısa zamanda müzakerelerin başlayacağını belirtmişti¹³²². Dönemin önemli aktörlerinden Çalışma Bakanı Bülent Ecevit ise konuya kültürel ve siyasal açıdan yaklaşarak;

“Bizim için Ortak Pazara girip girmemek bir iktisadi tercih meselesi olduğu kadar, hatta onun da üstünde, Batı dünyasının eşit haklara sahip bir üyesi olarak kalıp kalmamak meselesidir”¹³²³ demişti.

Türkiye'nin pazara doğrudan olmasa da bir Gümrük Birliği anlaşması ile dahil olmasının önemli olduğuna değinen Cillov, ihracatın %35'inin gerçekleştiği bu birliğe Yunanistan'ın dahil olması sonrası Türkiye'nin bilhassa zirai ürünlerin ihracında sorunlar yaşama ihtimalinin doğduğunu, bu anlaşmayla alınacak gümrük indirimi sayesinde bunun izale edileceğini, öte yandan ithalat rejiminin de 7 yıllık bir süreden sonra değişeceğini dolayısıyla Türk sanayicisinin kendisini yeni düzene adapte edebileceğini belirtmişti¹³²⁴.

¹³²⁰ **Milliyet**, 12.08.1961.

¹³²¹ “Müşterek Pazar Problemi”, **Milliyet**, 28.03.1962.

¹³²² **Ulus**, 26.05.1962.

¹³²³ **Milliyet**, 10.04.1962.

¹³²⁴ Haluk Cillov, “Müşterek Pazar ve Gümrük Birliği”, **Milliyet**, 01.08.1962.

1962 yaz aylarında yeniden başlayan müzakereler Türkiye'nin istediği gibi seyretmişti¹³²⁵. Avrupa Müşterek Pazar Konseyi Bakanlar Kurulu yaptığı açıklamada Türkiye ile bir gümrük birliği kurmaya karar verilmiş olduğunu bildirdi. Varılan noktada Gümrük Birliği kati ve tam bir birleşmeye kadar Türkiye için uzun bir intikal devresi sağlayacaktı. Böylelikle Türkiye Yunanistan'la aynı şartlar altında birlikle ortaklık kurarak kesin üyeliğe kadar geçecek sürede uğrayacağı zararların önüne geçmişti¹³²⁶. Yıl boyu dış politikada yaşanan gelişmelerden Meclisi bilgilendiren Dışişleri Bakanı; esaslar üzerinde büyük oranda anlaşmaya varıldığını, teknik detayların görüşüldüğünü, ortaklık anlaşmasında gayenin Gümrük Birliği olduğunu ve intikal devresinden önce hazırlık devresinin zaruretinin herkesçe kabul edilmesi gerektiğini söylemişti¹³²⁷.

1963 yılı OP-Türkiye işbirliği açısından verimli bir yıl olmuştu. OP-Türkiye görüşmeleri olumlu seyretmiş ve anlaşmanın yaz aylarının başlamasına kadar netleşmesi beklenmekteydi. Delegasyonlar arası görüşmeler neticesinde anlaşmanın ana hatları üzerinde mutabakat sağlanarak, Türkiye'ye hazırlık devresinde yapılması planlanan yardımın Yunanistan'a yapılan 100-125 milyon dolarlık meblağ civarında olabileceği belirtilmişti¹³²⁸. Daha sonra yapılan bir açıklamada ise bu rakamın 160-170 milyon dolar üzerinde olacağı duyuruldu¹³²⁹. OP ile nihai görüşmeler 16 Mayıs 1963'te başladı¹³³⁰. Görüşmeler genel olarak ticari mübadele ve ortaklığa hazırlık devresinde

¹³²⁵Bu müzakerelere Türk Heyeti olarak şu isimler katılmıştır; Brüksel Büyükelçisi Hasan Esat Işık, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Başmüşaviri Mahmut Seyda, Bakanlıklararası Dış İktisadi Münasebetler Komitesi Daimi Sekreteri Kamuran Gürün, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdür Muavini Turhan Işıkveren, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi Müşaviri Özer Çınar, Gümrük ve Tekel Bakanlığı Gümrükler Genel Müdürlüğü Müşaviri İrfan Kızıklı, Tarım Bakanlığında Tarım Müşaviri Nevzat Karacahisarlı, Sanayi Bakanlığı Sanayi Dairesi Reisi Sabahattin Teoman Brüksel Büyükelçiliği Müsteşarı Tevfik Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Sencer Asena. **BCA**, 30.18.1.2/164.24.3.

¹³²⁶**Ulus**, 25.07.1962.

¹³²⁷**MMTD**, C.10, B.27, 09.01.1963, s.642.

¹³²⁸**Ulus**, 17.03.1963.

¹³²⁹**Ulus**, 10.05.1963.

¹³³⁰1963 yılında anlaşma yapılana kadar yapılacak görüşmelerde Türk Heyetini temsilen şu isimler yer almıştı: Bu müzakerelere Türk Heyeti olarak şu isimler katılmıştır; Brüksel Büyükelçisi Hasan Esat Işık, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Başmüşaviri Mahmut Seyda, Bakanlıklararası Dış İktisadi Münasebetler Komitesi Daimi Sekreteri Kamuran Gürün, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdür Muavini Turhan Işıkveren, Brüksel Büyükelçiliği Ticaret Ataşesi Özer Çınar, Gümrük ve Tekel Bakanlığı Gümrükler Genel Müdürlüğü Müşaviri İrfan Kızıklı, Gelirler Genel Müdürlüğü Müşaviri Hakkı Özkazanç, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi Raportörü Samim Turgay, Tarım Bakanlığı Tetkik ve İstişare Kurulu Başkanı Akif Çakman, Sanayi Bakanlığı Sanayi Dairesi Reisi Sabahattin Teoman Brüksel Büyükelçiliği Müsteşarı Tevfik Saraçoğlu, DPT Uzmanı Mustafa Renksiz Bulut ve Bakanlıklararası Dış İktisadi Münasebetler Komitesi Daimi Sekreterliğinden Ali Suat Çakır. **BCA**, 30.18.1.2/168.14.14.

Pazarın Türkiye'ye yapacağı mali yardım konuları üzerinde cereyan etmişti¹³³¹. Türkiye-OP anlaşmasının önemine değinen Baban, bu anlaşmayla Türkiye'nin Batı dünyasındaki yerinin pekiştiğini, OP ülkelerinin Türkiye'yi tecritte bırakmadan kalkınmasına katkı sağlayacağını belirtmiştir. Anlaşma ile kademeli olarak birliğe Türkiye'nin dahil olacağını belirten yazar 22-23 sene sonucunda tam üyelik hakkının kazanılabileceğini vurgulamıştır¹³³². Türkiye'nin 1959 yılından beri OP ile münasebetlerini sıralayan Cillov gelinen noktada imzalanacak anlaşmanın Türkiye'yi OP'nin ne asli üyesi ne de ortak sıfatı kazandırmadığını, sadece bir Gümrük Birliği tesis ettiğini belirtmiştir. Türkiye'yle yapılan anlaşma Yunanistan'la yapılandan çok farklıdır. Üç safhada gerçekleşecek olan üyelik sürecinde önce 5 ile 9 yıl arası bir hazırlık safhası, sonra Türkiye'nin OP üyeleriyle rekabet edebilir bir seviyeye ulaştırılmasına kadar geçecek belirsiz bir süreç ve son olarak da tahminen 2000'li yılların başını bulacak tam üyelik süreci planlanmaktadır¹³³³.

Müzakere sürecinde Türkiye'ye en büyük destek Batı Almanya'dan gelirken, Fransa ve diğer ülkeler kültürel ve ekonomik nedenlerle Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmışlardı¹³³⁴. Belçika Dış Ticaret Bakanı Ankara'da yaptığı açıklamada hükümetinin Türkiye'nin OP'ye girmesine taraftar olduğunu fakat ekonomik veriler iyileştirilmeden bunun kısa bir zamanda mümkün olmadığını ifade etmişti¹³³⁵. Dışişleri Bakanı Selim Sarper de BM'nin 16.Genel Kurul Toplantısında, Türkiye'nin birliğe katılmasını büyük bir devletin engellediğini söyleyerek büyük ihtimalle Fransa'yı işaret etmişti¹³³⁶. Nihayetinde Temmuz ayında parafe edilen Ankara Anlaşması 12 Eylül 1963 tarihinde imzalandı¹³³⁷. Taraf devletlerin meclislerince onaylandıktan sonra yürürlüğe girecek anlaşma, hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere 3 bölümden oluşmaktaydı. Hazırlık dönemi genel olarak 5 yıl olup, 4. yılsonunda geçiş dönemine geçilip geçilmeyeceğine Ortaklık Konseyi karar verecekti. Eğer yeterli olunduğu kanaatine varılmazsa 3 yıllık bir süre daha verilecektir. Bu devrede tütün, kuru üzüm, incir ve fındık için belirtilen

¹³³¹ **Milliyet**, 17.05.1963.

¹³³² Cihad Baban, "Ortak Pazar ve Türkiye", **Ulus**, 13.05.1963.

¹³³³ **Milliyet**, 26.06.1963.

¹³³⁴ Türkan Fırıncı, **Türkiye ile Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi EBE, Ankara 2013), s.102.

¹³³⁵ **Milliyet**, 10.11.1962.

¹³³⁶ **Milliyet**, 13.10.1961.

¹³³⁷ **Ulus**, 13.09.1963. Anlaşma; 33 maddelik Esas Anlaşma, 11 maddelik Geçici Protokol, 9 maddelik Mali Protokol, Son Senet ve İş gücü konusunda taraflar arasında gönderilen mektuplardan oluşmaktadır. Türkan Fırıncı, **age**, s.103.

kontenjanlarda alım yapılması garantisi verilmiştir. Hazırlıktan sonraki geçiş döneminin istisnai durumlar haricinde 12 yılı aşmayacağı belirtilmişti. Bu dönemde; ortak tarım politikalarının geliştirilmesi, gümrük birliğinin sağlanması ve engellerin kaldırılması, işçilerin serbest dolaşımı ve ücret eşitliğinin sağlanması, fiyat istikrarının sağlanması, mali politika ve para politikasının uygulanması, üçüncü ülkelere karşı ortak ticaret politikalarının geliştirilmesi ve karşılıklı menfaatlerin sağlanması planlanmaktaydı. Ortak Pazarla Türkiye'nin tam adapte olacağı son dönemin en az 17, en çoksa 29 yıl olacağı ortaya çıkmaktadır ki, bu da 1980 ile 1986 yıllarına tekabül etmekteydi¹³³⁸. Aytür'e göre taraflar anlaşmadan farklı beklentiler içerisindeydi. AET tarafı, topluluğun sanayi malları ihracatı, hammadde ihtiyacı ve pazarı genişletme stratejisini güderken Avrupa dengesi açısından siyasal faydalar da hesaba katılmıştır. Türkiye açısından ise; geleneksel ihraç mallarının sürümünü sağlamak, kalkınma için yardım temin etmek ve yerli sanayi ile iktisat politikasının belirli bir düzene bağlayabilme amaçları ön plana çıkmıştır¹³³⁹.

Anlaşmayı değerlendiren İktisadi İlimler Akademisi Öğretim Üyesi Hulusi Sidal;

“Bir program tahtında faaliyet sarf ederek ticari münasebetimizi daha genişletmemiz mümkün olduğu gibi makul bir hazırlık devresinden sonra geçiş devresine girmemiz imkansız değildir. Bunun için memlekete sermaye çekilmesi hususunda bütün tedbirlerin alınması mevcut sanayinin reorganize edilmesi, fuzuli olduğu şimdiden anlaşılabilir himaye ve tedbirlerin kaldırılarak bir eleme yapılması gerekir. Aksi halde OP'ye girmekle bugün elde edilen muvaffakiyet kısa bir zamanda basit bir ticaret anlaşması tavizinden ileri geçemez¹³⁴⁰”

diyerek anlaşmanın sürdürülebilir ve faydalı kılınması için Türkiye'ye düşen görevleri sıralamıştır. Türkiye ile OP arasında varılan anlaşmanın sadece ekonomik değil siyasi ve kültürel sonuçları olacağını belirten Akis ise haberi “Avrupalı Türkiye” başlığıyla vererek Türkiye'deki Avrupa tartışmalarına işaret etmişti. “Avrupalılık Avrupalı gibi giyinmek, Avrupa şehirlerine benzeyen şehirlerde yaşamak değildir. Bu bir ruh haletidir. Ortak Pazar bize bunu kazandıracaktır” denilerek bu anlaşmanın Türkiye'de yeni bir dinamizm yaratacağına inanıldığı ifade edilmişti¹³⁴¹.

¹³³⁸ “Ortak Pazar”, **Akis**, S.487, 26.10.1963, s.21-22.

¹³³⁹ Memduh Aytür, “Ortak Pazar”, s.101.

¹³⁴⁰ Hulusi Sidal, “Türkiye ve Ortak Pazar”, **Milliyet**, 12.09.1963.

¹³⁴¹ “Avrupalı Türkiye”, **Akis**, S.471, 06.07.1963, s.14.

1959 yılından 1965 yılına kadar geçen sürede Türkiye’de Ortak Pazar’a katılma arzusunun iktidar olsun, muhalefet olsun neredeyse toplumun tüm katmanlarında yer aldığı görülmektedir. 27 Mayıs’tan sonra kurulan 4 farklı koalisyon hükümetlerinde Meclisteki bütün partiler bir şekilde yer almalarına rağmen, hükümet programlarında yer alan müşterek noktalardan biri de Ortak Pazar’a katılmaktı. Kamuoyunda Zenginler Kulübü olarak da adlandırılan bu teşekküle dahil olmanın ülkeye sunacağı avantajlar ve getireceği sorumlulukların herkes farkındaydı. Dolayısıyla partilerden ve hükümetlerden daha çok bir devlet politikasına dönüşen Türkiye-OP ilişkileri sağlayacağı ekonomik faydalar ümidiyle bir sonraki döneme bırakılan önemli miraslardan ve birikimlerden biri olmuştur. İlk başvuru sürecindeki refleksler ile 1963 yılında imzalanan anlaşma sırasındaki ve sonrasındaki refleksler bir olmamıştı. Adımlarını daha temkinli atma niyetinde olan 27 Mayıs sonrası Türkiye’de ortaklığa yaklaşım Türkiye’yi Avrupa’nın yeni düzen içinde bir sömürgesi, pazarı yapmaktan daha çok Türk zirai ve sınai mamullerini koruyarak Avrupa pazarındaki yerini daha da arttırmak üzerine gelişmişti. Buna paralel olarak da yerli ürünleri koruma refleksinin bu dönemde daha da arttığını söylemek mümkün. Avrupa’nın gelişmiş sanayisi ile rekabet edememe endişesi Türk kamuoyunda yaygın bir görüştü. Bu süreçte OP’yle ortaklıkta en çok tenkit edilen ve dikkat edilmesi gereken noktalar arasında yerli üreticinin korunmasının vurgulanmasının temel sebebi buydu. Anlaşmadaki geçiş devresinin uzun tutulmasının ve ileride daha da uzatabilmek adına ucunun açık bırakılmasının nedeni de Türk piyasasının bu kırılğan yapısıydı. OP Türkiye için daha çok ekonomik açıdan önemli olarak gözükse de siyasi etkilerinin de yadsınamayacak derecede olduğu bu dönemde ifade edilen bir diğer husus olarak karşımıza çıkar. Planlı kalkınma dönemini başlatan Türkiye’nin ekonomik kalkınmasının bir aracı olarak da lanse edilen OP, siyasi hayatını da yeniden düzenleyen ülke için demokrasi, insan hakları ve sosyal gelişmişlik seviyesiyle ulaşılması gereken hedef olarak karşıda durmaktaydı. Bir başka ifadeyle son yüz yılın Batılılaşma hamlesine bir yenisinin eklendiği, yeni bir dinamizmin katıldığı bir süreci de ifade eder Türkiye-OP ilişkileri. 1959-1964 yılları arasında Avrupa ile Türkiye arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkileri belirli bir noktaya getiren süreç, sonraki yıllarda planlanan şekilde yürütülemediği, bu dönemde Pazar’a tam üyelikle ilgili yapılan en kötü ihtimalli tahminleri doğrulayacak şekilde gelişmiştir.

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SOSYAL HAYAT (1960-1965)

4.1. MESKEN-GECEKONDU SORUNU

27 Mayıs darbesini gerçekleştirenler ülkenin siyasal sorunlarının yanı sıra birçok sosyal sorunla da karşı karşıya olduğu gerçeğinin farkındaydılar. Darbeyi yapan subayların ülkenin dört bir yanında görev yapmaları sebebiyle bir nebze de olsa halkın ahvaline hâkimdiler. Bunun farkında olmak için çok fazla halkın içine girmelerine gerek yoktu. Zaten sorunların birçoğuyla kendileri de karşı karşıyaydı. Bunların başında sık sık tayinleri sebebiyle gittikleri yerlerde konut ve lojman eksikliği nedeniyle yaşadıkları mesken sorunu gelmekteydi. Bu yalnızca DP döneminde filizlenen bir sorun olmayıp tek parti döneminin bakiyelerindendi. Darbenin neferlerinden Albay Alpaslan Türkeş hatıralarında askerlerin sosyo-ekonomik durumlarını şu sözlerle net bir şekilde ifade etmiştir:

“Yine memleketin içinde diğer meslek sahiplerine rağmen dolaşanlar subaylardı. Tayinleri, onları meşakkat bölgelerine sürüklüyordu. Askerlerin aileleri bu uzun ve bitmek bilmeyen tayinler içinde facialardan kıyametlere yuvarlanıp giriyorlar, subay çocukları okulsuz, karıları bütün imkanlardan uzak kalıyorlardı. Subaylar çoğu zaman gittikleri yerlerde ekme alacak bir ekmeçi, sebze alacak bir manav bile bulamıyordu.”¹³⁴²

Bu sorun, ülke nüfusunun hızlı bir şekilde artması, buna paralel konut inşaatlarının aynı hızda olmaması, köyden kente yaşanan göç hareketleri ile iyiden iyiye su yüzüne çıkarak büyükşehirlerde gecekonduların doğmasına yol açarken, diğer kentlerde de sıhhi olmayan şartlarda insanların yaşamlarını sürdürmelerine ve yüksek kira bedelleri karşılığında buralara gelirlerinin neredeyse yarısından fazlasını vermelerine neden oluyordu. Sorunun sebebi olarak daha çok sabık iktidar döneminde yapılan yanlışlar dile getirilmiştir. İstanbul nüfusunun artmasına paralel olarak konut sıkıntısının ortaya çıktığı, İşçi Sigortaları ve Emlak Kredi Bankası gibi yarı resmi kuruluşların ellerindeki finans kaynağının doğru kullanılmaması, paraların yol yapımına ve mutlu bir azınlığı yalnızca ev sahibi yaptığı yönünde suçlamalar sıralanmıştır¹³⁴³. Dolayısıyla MBK'nin halka temas edebilecek nitelikteki en önemli icraatlarından birisi halkı uygun ekonomik şartlarda ev sahibi kılabilme idi. Türk insanının bir gayrimenkule sahip olma tutkusunun had safhada olduğu düşünüldüğünde teşhis doğrudur. Sorun

¹³⁴² Alpaslan Türkeş, *age*, s.17.

¹³⁴³ Şahap Balcıoğlu, “Mesken Derdi”, *Son Havadis*, 17.08.1960.

yalnızca insanların başlarını sokacağı dört duvardan ibaret değildi. Mesken sorununun çözümünün sosyal hayatın düzenlenmesi açısından da büyük etkiler doğuracağını belirten Ünal sorunun karmaşık yapısını şu sözlerle açıklar;

“Kaynana-gelin kavgasından, suçlu çocuk problemine, ruhi çöküntülerden basit cinayetlere ve namus davalarından boşanmalara kadar bütün toplumsal dertleri inceleyiniz mesken davasının önemini göreceksiniz”¹³⁴⁴”.

Altan ise yaşanan sorunun sorumlusu olarak DP idaresini gördüğünü, yaşanan sözde kalkınmanın sonucu olarak doğan gecekonduların büyük şehirleri sefalet şehirleri haline getirdiğini belirtmiştir¹³⁴⁵.

Darbe sonrası kurulan geçici hükümet bu çerçevede ilk çalışmaları başlatmıştı. Hükümet programında, mesken sorununun çözümü için çalışmaların başlatıldığı, ihtiyaç sahiplerine adil bir şekilde konut kredisi sağlanacağı ifade edilmekteydi¹³⁴⁶. Hükümet gerekli etütlerin yapılarak konut meselesini ticari bir konu olmaktan çıkaracağını *“Büyük vatandaş kitlesinin ihtiyacını karşılayacak kolektif ve rasyonel inşaata ve zaruri ferdi teşebbüslere diğerlerine nazaran öncelik tanınacağını”¹³⁴⁷* ilan etmişti. Komitede gecekonduların durumu ile ilgili soruyu yanıtlayan MBK Üyesi Haydar Tunçkanat;

“Ucuz ve sıhhi mesken inşasını kuvvetle halledebilmek için ilerlemiş etütlerimiz mevcuttur. Yakında İskân Kanunu da geliyor. Emlak Kredi Bankasından ve diğer bankalardan alınacak kredi ve Hükümet bütçesinden ayrılacak tahsisat ile önümüzdeki sene sıhhi meskenleri seri halinde inşa etmek ve bu husustaki gayretlerimizi daha da arttırmak suretiyle mesken davasını halledeceğimizi tahmin ediyoruz”

diyerek sorunla ilgili çözüm önerileri hakkında ipuçları vermekteydi. Görüşme esnasında söz alan bir diğer üye olan Numan Esin de, büyük şehirlerde gecekondu durumunun vahim olduğunu, bu evlerin hazine, şahıs ve vakıf arazilerine yapıldığını ve sayılarının 400 bine yaklaştığını belirterek hem gelinen durumu hem de doğurması muhtemel mülkiyet sorunlarına dikkati çekmişti. Dünder Taşer de, 1970’e kadar köyden kente göç ve nüfus artışıyla bu rakamın iki katına çıkacağını tahmin edildiğini, bu evlerin aile hayatı açısından da olumsuz özellikler taşıdığını, konunun sosyal yönü üzerinde de durulması gerektiğini belirtmişti¹³⁴⁸. MBK içerisinde yapılan görüşmeler

¹³⁴⁴ Vecihi Ünal, “Kira Davası”, **Akşam**, 02.07.1960.

¹³⁴⁵ Çetin Altan, “Gecekondularda Oturan Bir Milyon”, **Milliyet**, 24.01.1961.

¹³⁴⁶ **MBK Genel Kurul Toplantısı Tutanağı** (Sonraki kullanımlarda MBKGKT kısaltması kullanılacaktır), C.1, B.2, 11.07.1960, s.8.

¹³⁴⁷ **MBKGKT**, C.1, B.9, 10.09.1960, s.3.

¹³⁴⁸ **MBKGKT**, C.2, B.23, 13.10.1960, s.12.

sorunun çözümü adına umut verici görünmekteydi. Fakat süreç tamamlandığında atılan adımların istenilen seviyeye bir türlü gelemeyeceği görülecektir.

1960 yılında hazırlanan mesken raporunun Türkiye'nin ihtiyaçlarını ve sorunun tedavi yolunu göstermesi bakımından rehber niteliğinde olduğu söylenebilir. Merkez Bankası Genel Müdürü Osman Nuri Göver'in hazırladığı raporda mesken meselesinin halk sağlığı, ahlaki ve içtimai bakımlardan büyük bir önem arz ettiği, ancak gelinen noktada sağlıklı mesken inşaatına yönelik planlı bir hamlenin bu tarihlere kadar yapılmadığı tespitinde bulunulmaktaydı. Nüfusun büyük bir kısmının köylerde yaşadığını belirten rapora göre şehir, kasaba ve köylerdeki mesken sorunlarının çözümünün ayrı ayrı ele alınması gerektiği işaret edilmiştir. Sadece 6 büyük şehirde mesken sorunun halli için 500 milyon liraya ihtiyaç duyulduğu belirtilen raporda, mesken siyasetinin ana hattı şöyle çizilmiştir:

“Dar ve mütevazı gelirlili çalışan zümreyi, insanca yaşama ihtiyacını asgari standartta tatmin edecek şekilde, azami tasarruf ve asgari bir maliyetle ucuz bir meskene kavuşturmak gayesi teşkil edilmelidir.”

Raporda hedef kitle olarak işçi, küçük esnaf, memur, müstahdem, ve küçük serbest meslek erbabı gibi amme yardımı olmaksızın kendi çabalarıyla mesken edinme imkanına hiçbir zaman sahip olmayan zümrelerin seçilmesi uygun görülmüştür. Bunun başarılması için Başbakanlığa bağlı idari bir mekanizmanın kurulmasını öneren rapor, finansman sorunu içinse öz kaynaklar (Emlak Bankası, Belediyeler, İmar Kalkınma Fonu, Emekli Sandığı), yabancı kaynaklar (Ziraat, Emlak ve İller Bankasının temin edeceği istikrazlar, Malzeme ve nakit krediler, Marshall Fonu), iç kaynaklar (İç borçlanma, sosyal gayeli tahvil ihracı, ticari gayeli tahvil ihracı), Yapı Tasarrufu Sandığının kurulması Emekli Sandığı, İşçi Sigortaları, Bankaların ve kooperatiflerin mevduatlarının kullanılması tavsiye edilmiştir¹³⁴⁹. Raporda ifade edilen hususlar sonraki yıllarda izlenen mesken politikasının temel nüvesini oluşturması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Gecekonduların ne olacağı sorusu verilen demeçler sonrası merak konusu olmuştu. Devlet Bakanı Amil Artus bir soru üzerine “Gecekonduların yıkılması, buralarda oturanların sağlık şartları yerinde evlere aktarılması kolay bir iş değil.

¹³⁴⁹BCA, 10.9.458/1328.4.16-24.

*Zaman ve para ister. 27 Mayıs'tan sonra yeni gecekondular yaptırılmaması kararındayız*¹³⁵⁰” diyerek mevcutların yıkılmayacağını ancak yenilerinin yapılmasına karşı olduklarını ifade etmişti. İstanbul Belediye Başkanı Kurmay Albay Şefik Erensü, hükümetin gecekondular davasını kökünden halletmeye azimli olduğunu, İstanbul’un nüfus artışının nedenleri üzerinde durulacağını ve sabık iktidar döneminde yıkılması kararlaştırılan 8144 gecekondunun yıkılmayacağını açıklayarak evsiz kalma tehlikesiyle karşı karşıya olan gecekondular sahiplerinin endişelerini gidermişti¹³⁵¹. Gecekondular davasının servet düşmanlığı yaratacak yolda kullanılacak bir demagoji ve ideoloji aracı değil, mesken politikası yokluğunun doğurduğu bir acı olarak tanımlayan Ünal, yapılması gerekenin bunları yıkmak değil, bir hastalık yuvası olmaktan çıkarmaktır görüşünü savunmuştur¹³⁵². Bu düşüncenin altında ise bu bölgelerde asayiş tehdit edebilecek yapılanmaların daha rahat barınma ve çoğalma ihtimalidir. Şehirlerde oluşan gecekondular semtleri şehirde yaşayan nüfus ile göçmenler arasında farklılıklar doğurmaya başlamış, adeta ayrı milletlerin insanlarıymış gibi birbirinden değişik olan gruplar toplumsal yapıdaki önemli ikiliklerden birini yaratmıştır¹³⁵³.

İmar ve İskân Vekili Orhan Kubat yaptığı açıklamada gecekondular sorununün kökten halledilmesi için çalışmaların yapıldığını, bunun için ihtiyacı karşılamak üzere daha sağlıklı binalar inşa edileceğini ve her kentin kendi şartlarına göre planlar hazırlanacağını belirtmişti¹³⁵⁴. Bakanlıktan yapılan açıklamada hazırlanmakta olan yeni mesken kanunu ile vatandaşın ev sahibi olmasının ve kiraların ucuzlamasının sağlanacağı, bu çerçevede her yıl 10 bin mesken inşa edileceği ve tasarımın yakında MBK’ya sunulacağını müjdelendiği¹³⁵⁵. Bakan Kubat Mesken Kanununun faydalarını şöyle sıralamıştır:

“Belli vasıfları haiz meskenlerde mutedil kira ile oturulması veya bu nevi meskenlere en müsait şartlarla sahip olmak imkanlarını sağlamak, ıslaha muhtaç mesken topluluklarını ıslah etmek”¹³⁵⁶.

¹³⁵⁰ Müşerref Hekimoğlu, “Gecekondular”, **Akşam**, 21.07.1960.

¹³⁵¹ **Son Havadis**, 28.07.1960.

¹³⁵² Vecihi Ünal, “Gecekondular”, **Akşam**, 30.07.1960.

¹³⁵³ İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Can Yay. İstanbul, s.443-445.

¹³⁵⁴ **Son Havadis**, 12.08.1960.

¹³⁵⁵ **Akşam**, 15.08.1960.

¹³⁵⁶ **Son Havadis**, 15.08.1960.

Bu ilkeler MBK dönemi mesken politikasının temelini oluşturmaktaydı. Basında çıkan mesken sorunun çözülmekte olduğu yönündeki haberlerin gerçekçi olmadığını belirten Barlas, bu konunun sosyal meselelerin başında geldiğini, yalnızca insanların ev sahibi yapılması değil aynı zamanda kira sorununun da beraber düşünülmesi gerektiğini ve kısa zamanda çözülemeyeceğini gerçekçi bir yaklaşımla ifade eder¹³⁵⁷. Hekimoğlu da bu sorunun birbirine bağlı sosyal meselelerle bir arada düşünülmesi gerektiğini, yeni kurulan düzende hayale kapılmadan zamana yayarak bu sorunun da çözülebileceğini belirtmiştir¹³⁵⁸. Devletin kiracı ile mülk sahibi arasındaki kontrata karışmasının ferdiyetçilik ve özel mülkiyet açısından hukuki dayanağının var olduğunu belirten Ünal da, yeni kanunla beraber hükümsüz kontratlar bozulur ve uygun kira bedelleri belirlendiği takdirde istismarcı mal sahibi ile zorba kiracı saltanatının biteceğini böylelikle haksızlıkların giderileceğini belirtmişti¹³⁵⁹. Kira ve mesken meselesine temel insan haklarından mülkiyet ve tasarruf çerçevesinde yaklaşan Ünal, devletin kira davasını düzenlemesinin haksız kazancı önlemek adına önemli bir adım olacağını ve toplumun her kesimini mutlu edeceğini belirtmiştir¹³⁶⁰.

Ucuz mesken ve kira kanunu MBK’de görüşülmeye başlanmış, tasarıya göre; vatandaşta kredi sağlanması, arsa ve inşaat malzemesi tedarik edilmesi ve bir mesken fonu oluşturulması kararlaştırıldı¹³⁶¹. Yeni tasarıyla beraber kira tespit işi belediye temsilcileri ile mühendislerin de katıldığı bir komisyonca, bina maliyetleri esas alınacak şekilde maliyetinin 12’de 1’i oranında yıllık kira belirlenecektir. Maliyet hesabında, binada kullanılan malzeme, binanın mevkii, oda sayısı ve konforu baz alınacaktır¹³⁶². Kira meselesiyle ilgili olarak belediyelerde özel kiralama büroları kurulması böylelikle kira artışına neden oldukları düşünülen emlakçıların devre dışı bırakılması da görüşülen konular arasındaydı¹³⁶³. Kira tasarısında peşin kira yerine aylık ödeme usulünün olacağı, evlerin tasnifinde normal, lüks, basit, kaba şeklinde dört kategoriye ayrılacağı belirtilmiştir¹³⁶⁴. Mesken Kanunu tartışmalarına katılan Emlak Komisyoncuları Cemiyeti kurucusu Recep Başman çözüm olarak Emlak ve Kredi Bankası’nın işlevsel

¹³⁵⁷ Cemil Sait Barlas, “Davanın Halli Kolay Değildir”, **Son Havadis**, 17.08.1960.

¹³⁵⁸ Müşerref Hekimoğlu, “Mesken Davası”, **Akşam**, 16.08.1960.

¹³⁵⁹ Vecihi Ünal, “Oooooh!”, **Akşam**, 18.08.1960.

¹³⁶⁰ Vecihi Ünal, “Geciken Bir Dava”, **Akşam**, 06.08.1960.

¹³⁶¹ **Son Havadis**, 16.08.1960.

¹³⁶² **Akşam**, 19.08.1960.

¹³⁶³ **Son Havadis**, 18.08.1960.

¹³⁶⁴ **Son Havadis**, 28.09.1960.

hale gelmesi, amacına uygun şekilde çalışması ve bol mesken inşa edilmesi gerektiğini, bazı semtlerde son on yılda kira artışlarının % 700'lere vardığını belirtmiştir¹³⁶⁵. İşçi Sigortaları Kurumu'nun¹³⁶⁶ adı Sosyal Sigortalar Kurumu olarak değiştirildikten sonra yapılan düzenlemeyle kurumun mensuplarına yani işçilere düşük faiz ve uzun taksitlerle kredi vermesi planlanmaktadır. Benzer uygulamaların Emekli Sandığı içerisinde de yapılacağı belirtilmiştir¹³⁶⁷. Öte yandan Bakanlık Almanya Mesken Bakanlığı Müsteşarı Prof. Dr. H. B. Wedler'i mesken meselesi hakkında bir rapor hazırlamak üzere Türkiye'ye davet etmişti. Wedler 2 aylık çalışmaları sonucunda hazırladığı raporda; 20 yıl süreyle her yıl Türkiye'de 250-300 bin meskenin inşa edilmesi gerektiği tespitinde bulunmuştu. Raporda ayrıca; ülkedeki kireç ve çimento üretiminin bu rakamları karşılamaya yeterli olmayacağı, bunun için modern fabrikaların yapılması gerektiğini, yapı malzemeleri ve yapı tarzlarının kontrole tabi tutulması gerektiğini, gecekonduların ıslahı çerçevesinde buralarda oturan insanların çok katlı mı yoksa bahçeli evlerde mi oturması konusunun araştırılması gerektiğini ve gecekonduların sakinleri ile köyden göçenler için "Danışma Büroları" açılmasını önermiştir¹³⁶⁸.

Yeni Kira Kanunu'nun kiracılara kolaylıklar sağlayacağı, kiralarnın %35 oranında azalacağı beklentileri kamuoyunda yayılmaktaydı. Kanundan etkilenecek kesim yalnızca kiracılar olmayıp, mülk sahiplerinin de olumsuz etkilenmemesi için birtakım tedbirlerin alındığı, enflasyon oranında artış sağlanacağı belirtilmişti¹³⁶⁹. İmar ve İskân Bakanı Fehmi Yavuz, mesken sorununun halli için 20 yıllık bir plan kapsamında 300 bin konutun yapılacağını, bunun için 1961 bütçesine 200 milyon lira ayrıldığını açıkladı. Devletin yapacağı konutlarla düşük gelirli ailelere düşük kira ile oturma imkânı sunması bekleniyor¹³⁷⁰. Kurucu Meclis'te öncelikli görevi olan anayasanın ve seçim kanununun hazırlanmasından sonra yapılacak seçimlerle göreve gelecek yeni üyelerin ilk gündem maddesinin Mesken Kanunu olacağı belirtilmişti. Kanunla; hakiki ve hükmi şahıslar mesken inşaat bedelinin %25'ine iştirak ettirilecek, İktisadi Devlet Teşekkülleri, İşçi Sigortaları Kurumu ve Emlak ve Kredi Bankası'nın oluşturacağı

¹³⁶⁵ **Akşam**, 06.09.1960.

¹³⁶⁶ İşçi Sigortaları Kurumu'na 16.07.1964'te alınan kararla İşçi Mesken Kooperatiflerine kendi mevzuat ve prensipleri dahilinde konut kredisi verme yetkisi tanınmıştır. **BCA**, 30.18.1.2/179.41.12.

¹³⁶⁷ Vecihi Ünal, "Mesken Kredisi", **Akşam**, 18.06.1961.

¹³⁶⁸ **Milliyet**, 01.08.1961.

¹³⁶⁹ Müşerref Hekimoğlu, "Kiracılar ve Ev Sahipleri", **Akşam**, 05.11.1960.

¹³⁷⁰ **Akşam**, 08.12.1960.

fonlardan 50 yıl vadeli krediler verileceği duyurulmuştu¹³⁷¹. İmar ve İskân Bakanı Rüştü Özal yaptığı açıklamada mesken sorunu ile ilgili şu rakamları vermiştir:

“Nüfusumuzun %31’i illerde ve bunların da %37’si kiralık evlerde oturmaktadır. Yılda 140 bin mesken inşa edilmesi gerektiği halde, ancak 50 bin ev yapılabilmekte ve ülkemizde 240 bin gecekondulu bulunmaktadır. Eğer on yılda 100 bin mesken yapılamazsa, on yıl içinde gecekonduların sayısı 700 bini bulacaktır.”¹³⁷²

Bakan sorunun çözümünde özel sektöre önemli görevler düştüğünü belirtirken, sözlerini değerlendiren Ünal;

“Kiralının normal bir seviyeye düşmesi için arzın talebi karşılaması, arzın talebi karşılayabilmesi için de kapitalin bu alana yatmasını sağlayacak tedbirlerin alınması şarttır.”¹³⁷³

diyerek kanuni düzenlemelerin ahenk içinde yapılmasına işaret etmiştir. MBK’nin yönetimi sivillere devretmesine kadar geçen süre içerisinde mesken sorunlarının çözümü için yapılması gerekenler üzerinde yol gösterici çabalar ortaya konulmuştu. Sonraki koalisyon hükümetleri dönemlerinde de benzer metotlar uygulanmış, mesken politikalarında herhangi bir geri dönüş yaşanmamıştır. I. Koalisyon hükümetinin programında mesken sorunu şu şekilde ele alınmıştır:

“Mesken ihtiyacı memleketin büyük meselesidir. Vatandaş ve toplum yararına bir mesken politikası takip edilecektir. Şehirde ve köyde vatandaşlara mesken temininde devletin kılavuz, örnek ve yardımcı olarak vazifeli olduğuna inanıyoruz. Gecekondulu davasının halli büyük emelimizdir. Mevcutları ıslah etmek gecekonduyu doğuran ihtiyacı bir düzen içinde ve daha geniş ölçüde köyden şehre doğru akının ortaya çıkardığı çetin meseleler üzerine eğilmek lüzumuna inanıyoruz. Mesken ve toprak davasında muhtelif bakanlıkların Tarım, Bayındırlık, Millî Eğitim, Sağlık, Sanayi ve Çalışma Bakanlıkları ile İmar ve İskân Bakanlığı’nın işbirliği temin edilecektir.”¹³⁷⁴

Buradaki en kayda değer nokta sorunun çözümünün yalnızca bir tek bakanlığa bağlı olmadığını anlaşılmış olmasıdır. Karmaşık ve girift hale gelmiş olan mesken sorunu kabine içerisinde kurulacak bir uyumla çözülebilirdi. Böyle bir uyumun sağlanması da elbette koalisyon hükümetlerinde pek kolay değildir. Dolayısıyla 5 yıllık periyot sonundaki başarısızlığın nedenlerinden biri de bu olabilir. Birinci koalisyon döneminde kabul edilen “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” da mesken sorununa işaret ederek birtakım tespitlerde bulunmuştur. Konut yatırımlarına yapılan harcamaların toplam yatırımların %20’sinden daha çok artmamasını sağlamak, lüks konut yerine halk

¹³⁷¹ **Akşam**, 30.01.1961.

¹³⁷² **Milliyet**, 08.03.1961.

¹³⁷³ Vecihi Ünal, “Mesken Davası”, **Akşam**, 09.03.1961.

¹³⁷⁴ **MMTD**, C.1, B.13, 27.11.1961, s.122.

tipi konut yapılması, düşük kiralı halk konutları yaparak alt gelir grubunun kira yükünü hafifletmek, arsa spekülasyonlarını engellemek. Plan gecekondular için de; içinde oturanlara konut bulmadan yıkmamak, buralardaki arsa mülkiyeti sorununu çözmek, kötü durumda olanları konut ihtiyaçlarını karşılamak kaydıyla yıkmak yolunu izlemeyi uygun görmüştür¹³⁷⁵.

İmar ve İskân Bakanlığı ülkenin mesken durumunu ve sorunları ortaya koyan bir rapor hazırladı. Rapora Türkiye’de 4.925.466 aileye karşılık mesken sayısının 2.122.785, mevcut meskenlerin %21,67’sinin ise çürük denecek derecede sağlıklı olduğunu ortaya koymuştur. 1970 yılına kadar mevcut meskenlerden 295.640 tanesi daha çürüğe çıkacakken, yıllık nüfus artışı 163 bin mesken yapılmasını zorunlu kılmaktadır¹³⁷⁶. Mesken sorununun Türk halkının en büyük meselelerinden biri olduğunu belirten Başbakan İnönü, anayasanın bu hususta hükümetlere vermiş olduğu görevin farkında olduklarını belirterek sosyal meskenin devlet meselesi olacağını belirtti¹³⁷⁷. Öte yandan 1962 bütçesine gecekondular ve sosyal mesken davası için 5 milyon lira ayrıldığını belirten İmar ve İskân Bakanı Muhittin Güven, özel teşebbüsün kuracağı sanayi bölgelerinde işçi mesken siteleri yapılırsa bu siteleri kuran firmaların gelir vergisinden muaf tutulacağını açıkladı¹³⁷⁸. Ayrıca İstanbul Belediyesi mesken sorununu çözmek için 40 milyon liralık bir bütçe ayırdığını, ucuz meskenlerin yapımı ile gecekonduların önüne geçileceğini açıklamıştı¹³⁷⁹. İmar ve İskân Bakanı’nın yaptığı açıklamalara göre Batı Almanya’dan sosyal mesken yapımı için alınan desteklerle sosyal mesken yapımına başlanacağı, bu meskenlerden gelir vergisi alınmayacağını ve gecekondular için ilk amacın onlara sağlıklı meskenler yaratılması olacağı belirtildi¹³⁸⁰. Vaatlerin uygulamaya geçmesi noktasında önemli gelişmeler yaşanırken yeni öneriler de gelmekteydi. Mesken davasını halletmek ve fakir vatandaşlara ucuz mesken temin etmek için Mesken Ofisi kurulması düşünülmeye başlanmıştı¹³⁸¹. Ayrıca Çiçinbağları ve Telsiz semtlerinde gecekondular yerine maliyeti 10-15 bin lira civarında olacak modern meskenlerin yapımı planlanmıştı. Bu iş için

¹³⁷⁵ DPT, *age*, s.429.

¹³⁷⁶ *Ulus*, 15.04.1962.

¹³⁷⁷ *Ulus*, 16.04.1962.

¹³⁷⁸ *Havadis*, 23.12.1961.

¹³⁷⁹ *Havadis*, 25.12.1961.

¹³⁸⁰ *Ulus*, 15.03.1962.

¹³⁸¹ *Havadis*, 11.12.1961.

Emlak ve Kredi Bankası'nda 20 milyon liralık bir fon oluşturulduğu ve ilgili bakanlıkların en kısa zamanda projelerini faaliyete geçirecekleri ifade edildi¹³⁸².

1962 Temmuz'unda kurulan ikinci koalisyon hükümeti döneminde de mesken sorunun halli için benzer çabalara girişildiği görülür. Hükümet programında;

“Özellikle yıldan yıla ileri nisbette artan nüfusumuzun şehircilik ve mesken ihtiyacı konularında ortaya çıkardığı meselelere hal çareleri arayıp bulmak ödevi bu bakanlığımızı yakından ilgilendirmektedir... Mesken kredisi konusunda dar gelirli ailelerin ihtiyaçlarını ön planda tutan sosyal mesken politikası güdülecektir. Gecekondu davasının da böyle bir politika ile ve devletin kılavuz örnek ve yardımcı olması suretiyle halledilmesi gerektiğine inanıyoruz¹³⁸³”

denilerek yüzeysel bir yaklaşım ortaya konmuştur. Bu dönemde kabul edilen 1963 planı konuyu biraz daha enine boyuna irdelemiştir. 1963 Planında Konut başlığı altında şunlar belirtilmiştir:

“Türkiye için ekonomik konut tipinin tespiti konusunda İmar ve İskân Bakanlığınca hazırlanan yönetmelikte sosyal konut için bazı standartlar tespit edilmişse de bu çalışmalar bitmemiştir. Ekonomik konut standartları ve kredi şartları hazırlanan Mesken Kanunu tasarısında ele alınmaktadır. Malzemenin standardizasyonunun gecikeceği düşüncesiyle şimdilik Alman “Din” normlarının uygulanması kararlaştırılmıştır. Köylerden şehirlere akını önleyici tedbirleri tespit için Çukurova ve diğer sanayi bölgelerinde çalışmalar yapılmaktadır. Ankara ve İstanbul'un çeşitli gecekondu semtlerindeki tespit çalışmaları devam etmektedir.”

1963 yılı için yapılan hesaplamalara göre şehirlerde 112.636, köylerde 106.484 konuta ihtiyaç duyulacaktır. Bunlar nüfus artışı, doğal afet, gecekondu yıkımı ve yenilemeler çerçevesinde hesaplanmıştır. 1962'de yapılan konut sayısı 1961'e göre gitgide büyümesine rağmen yeterli olmadığı, bu gidişle devam ettiği takdirde 5 Yıllık Plan devresinde konut sıkıntısı daha fazla artacak ve gecekonduların çoğalması önlenemeyecektir. Kira ile ilgili ise kira değerlendirme ölçüleri yeniden tespit edilecek eski ve yeni konutlar için aynı kira değerlendirme ölçüleri uygulanacak ve yeni konutlarda kiranın yerleşme izniyle birlikte tespit ve ilanı sağlanacaktır denilmiştir¹³⁸⁴. Planda genel olarak yasal düzenlemelerin yapılması, lüks konut yerine ucuz mesken yapımını teşvik, kendi imkânları ile evini yapacak olanlara kredi kolaylığı, yeni gecekondu ıslahının İmar ve İskân Bakanlığınca hazırlanacak bir yönetmeliğe göre yapılması belirtilmiştir.

¹³⁸²Ulus, 18.03.1962.

¹³⁸³MMTD, C.6, B.108, 02.07.1962, s.155-156.

¹³⁸⁴T.C. Resmi Gazete, S.11329, 08.02.1963, s.12, 61, 62.

Bu dönemde İmar ve İskân Bakanlığı çalışmalarını tamamlayarak ülkeyi 10 imar bölgesine ayırdığını duyurdu. Bakanlık bu bölgeleri şu şekilde sıralamıştır: Marmara, Ege, Antalya, B.Karadeniz, Merkez, Çukurova, Kızılırmak, D. Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu. Bölgelerde kurulacak müdürlükler bölge planlaması, şehir planlaması, mesken, amme tesisleri ve yapı malzemeleri konusunda etütlerde bulunarak ilgili bakanlıklara sunacaklardı¹³⁸⁵. Bu girişim ileriki yıllar için önemli bir yenilik ve düzenleyici nitelikteydi. Ancak mevcut sorunun halli için yetersizdi. Türkiye'deki meskenlerin %30'u içinde oturulamayacak durumda, üç büyük şehirde yaşayan nüfusun %30'u tek odalı evlerde oturmakta ve gecekondualarda oturan insan sayısı 1 milyon 200 bini aşmaktaydı¹³⁸⁶. Sorunun çözümü için Bakanlık haricindeki kurumların da elini taşın altına koyması gerekiyordu. Mesken sorununun çözümünde Emekli Sandığı ile İşçi Sigortaları Kurumunun yapabileceği çok önemli işler olduğunu belirten Ünal, bu iki kurumun işçi ve memurun ücretlerinden yapılan kesintilerle büyük bütçelere sahip olduğunu, dolayısıyla bu kesimlerin ev sahibi olabilmesi için mesken inşaatı konusunda inisiyatif alması gerektiğini ifade etmiştir. Yılda yapacakları 6'şer bin konutla on yıl içinde mesken sorununun ortadan kalkacağını belirten yazar, adı geçen kurumların yatırımlarını iş hanları, turistik tesisler yerine bu alana kaydırması gerektiğini tavsiye etmiştir¹³⁸⁷. Bu önerileri dikkate alan İşçi Sigortaları Kurumu Müdürlüğü işçi meskenlerinin yapımı için 5 yılda 640 milyon lira aktaracağını açıklarken¹³⁸⁸, Mesken Kanununun çıkmasını bekleyen ve 400 bin kişinin sosyal güvenliğini sağlayan Türkiye Emekli Sandığı Kurumu da kanunun çıkmasıyla beraber mensuplarının ihtiyacı olan konut eksikliğinin tamamlanmasında düşük faizle kredi sağlayabileceğini duyurmuştur¹³⁸⁹. Mesken meselesine Türkiye'de kooperatifçiliğin gelişmemesi açısından yaklaşan Uzel, bütün dünyada kooperatifçilikle ilgili gelişmeleri ve kanunlaştırma çalışmalarının XIX. yy sonu ile XX. yy'ın ilk yarısında tamamlanmasına rağmen Türkiye'nin bu hususta geri kaldığını belirterek, yeni anayasada kooperatifçiliğin gelişmesi için devletin tedbir alması hükmünden hareketle

¹³⁸⁵Ulus, 05.09.1962.

¹³⁸⁶Ulus, 21.07.1962.

¹³⁸⁷ Vecihi Ünal, "Mesken Meselesi", **Akşam**, 25.05.1961.

¹³⁸⁸Ulus, 13.08.1962.

¹³⁸⁹Ulus, 09.11.1962.

yapılacak yasal düzenlemelerin kooperatiflerin önünü açacağını, dolayısıyla da mesken sorununun çözümüne katkı sunacağını düşünmektedir¹³⁹⁰.

Bir türlü mesken ve kira kanunu Meclise sunulamamakla beraber fiiliyatta sorunun çözümü için bir takım gelişmeler yaşanmıyor değildi. Telsizlerde yapılması planlanan 1684 dairesi 116 bloklu projenin 344 dairesi 28 bloğunun temelleri İmar ve İskân Bakanı Kerim Gökay tarafından atıldı. Törende konuşan Bakan dar gelirli geniş halk topluluklarının ihtiyaçlarına uygun sosyal meskenleri gerek devlet bütçesinden gerekse de hususi teşebbüslerin kuracakları kooperatifler marifetiyle tahakkuk ettirme gayretindeyiz dedi¹³⁹¹. Sosyal Mesken inşaatı için İzmir’de de hazırlıklar sürmekteydi. Bu çerçevede İmar ve İskân Bakanlığı’nın 60 bin metrekarelik bir arsayı satın alacağı açıklandı¹³⁹². Ankara’nın etrafındaki gecekonduların sorununu çözmek için ise 3-4 yıllık bir süre zarfında inşa edilecek “Sosyal Halk Meskenleri” ile tespit edilen gecekonduların sahipleri daha sağlıklı konutlara yerleştirilmiş olacaktı. İlk uygulamanın Eylül başlarında Etlik’te başlayıp, ardından Gülveren ve Gülseren semtlerinde de sürdürülmesi planlanmıştı¹³⁹³. Bakanlık yalnızca İstanbul, İzmir ve Ankara’da değil Gaziantep’te de sosyal konut inşasına başlanacağını, bu çerçevede 4000 yoksulun gecekondulardan kurtarılacağını duyurmuştu¹³⁹⁴. Sosyal Meskenlerin yapımının sosyal adalet ilkesinin gerçekleştirilmesi noktasında büyük önem arz ettiğini belirten Aslan, konutların küçük olmasına rağmen işlevsel yapılmaları halinde ciddi oranda tasarruf edilebileceğini, inşaatların devam ettiği semtlerde binalara olan ilginin doğru yönde hareket edildiğinin işareti olduğunu belirtir. Ayrıca bu konutların gerçek manada sosyal konut olabilmesi için mülkiyetinin şahıslara devredilmemesi gerektiği, aksi takdirde birden çok daireyi satın alacak kişilerin suiistimale yol açabileceği endişesine yer verilmiştir¹³⁹⁵. Gecekonduların yaygınlaşmış olması ve kendi içinde bir ekonomi oluşturması sorunun çözümünü zorlaştıran etkenlerdendi. İçerisinde ciddi bir seçmen kitlesi barındırması, kanunlardaki boşluklar bu bölgelere beledi hizmetlerin gitmesine

¹³⁹⁰ Celal Uzel, “Mesken Davamız ve Kooperatif Mevzuatı”, **Ulus**, 28.04.1962.

¹³⁹¹ **Ulus**, 28.07.1962.

¹³⁹² **Ulus**, 04.08.1962.

¹³⁹³ **Ulus**, 10.08.1962.

¹³⁹⁴ **Milliyet**, 18.03.1963.

¹³⁹⁵ İffet Aslan, “Sosyal Adalet Hedefimizin Yeni Eseri: Sosyal Meskenler”, **Ulus**, 09.11.1962.

neden olmuştur. İnsanların ihtiyaçlarından doğan bu meselenin “gecekondu ağaları” tarafından istismar edildiği de bir başka gerçektir¹³⁹⁶.

27 Mayıs’ın ve MBK’nin kira ve gecekondu sorunlarıyla ilgili giriştiği çabalar uzun soluklu olmadı. III. Koalisyon hükümeti; özel sektör yatırımlarının en çok ilgi gösterdiği alan olan lüks konut yapımına karşı olan hükümet bunun azalmasını sağlayıcı tedbirler almayı düşünürken¹³⁹⁷, IV. Koalisyon hükümeti de gecekondu davasının plandaki esaslar içinde ele alınarak, kendi evini yapanlara yardım sisteminden faydalanıp köy, kasaba ve kentte devletin rehberliğinde yerel şartlara uygun konut inşasını teşvik etmeyi benimsemişti¹³⁹⁸. Düşünülen çareler 5 farklı hükümet idaresinin de aslında ortak görüşleriydi. Ancak buna rağmen kira ve mesken kanununun bir türlü çıkarılamamış olması anlaşılır bir durum değildir. Bu da mesken meselesinin halledilememesinin bir başka nedenidir. Dönemin karakteristiği gereği bu sorunla esas olarak ilgilenen bakanlık olan İmar ve İskân Bakanlığı koltuğuna MBK dönemi de dâhil edildiğinde 7 farklı ismin oturması ve bakanlık teşkilatının yeni kuruluyor olması sorunun geleceğe miras bırakılmasındaki bir diğer önemli faktördür¹³⁹⁹.

4.2. SAĞLIK POLİTİKALARI

İncelediğimiz dönemde birçok sosyal meseleye el atılarak toplumun kökleşmiş bütün sorunları devrimci yaklaşımlarla çözülmesi amaçlanmıştı. Bu sorunların başında toplumu yakından ilgilendiren sağlık meselesi gelmekteydi. Her an herkesin ihtiyacı olan ve kimi zaman en zor anların, kimi zaman da en mutlu hadiselerin cereyan ettiği sağlık kurumlarına olan ihtiyaç her devirde giderek artmıştır. 27 Mayıs ihtilalinin en önemli getirilerinden olan 1961 anayasasında belirtilen sosyal devlet anlayışı kendisini en çok sağlık konusunda yapılacak yeniliklerde gösterebilecekti. 1960-1965 döneminde sağlıkla ilgili tartışmaların arasında sosyal devlet ilkesi çerçevesinde hastanelerin devletleşmesi, doktorluğun sosyalleşmesi, yetişmiş doktor, hemşire ve diğer yardımcı

¹³⁹⁶ Jale Candan, “Seçimkondu”, *Akis*, S.575, 26.06.1965, s.29.

¹³⁹⁷ *MMTD*, C.24, B.20, 30.12.1963, s.37.

¹³⁹⁸ *MMTD*, C.36, B.65, 26.02.1965, s.500.

¹³⁹⁹ MBK Dönemi: Orhan Kubat, Fehmi Yavuz ve Rüşü Özal; AP-CHP Koalisyonu: Muhittin Güven(AP); CHP-YTP-CKMP Koalisyonu: Fahrettin Kerim Gökay (YTP); CHP-Bağımsızlar Koalisyonu: Celalettin Uzer (Bağımsız); AP-YTP-CKMP-Bağımsızlar Koalisyonu: Recai İskenderoğlu (YTP)

personel eksikliğinin giderilmesi, doğum kontrol ile verem, sıtma, frengi gibi önemli hastalıkların tedavisi ve önlenmesi yer almıştır.

4.2.1. Doktorluğun Sosyalleşmesi - Hastanelerin Devletleşmesi

Uzun yıllarını savaş, salgın hastalık, kıtlık, göçler ve olumsuz yaşam şartları içerisinde geçiren bir toplum için atılması gereken en önemli adımın sağlık alanında olması gerektiğinin farkında olan Cumhuriyet idaresi ilk girişimini Sağlık Planlaması ile başlatmış idi. Tıpkı 40 sene sonraki idarenin yapacağı gibi hedef kitle olarak kırsal kesimi seçen hükümetler ülkenin ihtiyacı olan sağlık personeli sayısını arttırarak tüm ülkeyi kapsayan bir sistem kurmak istemişlerdi. Bu çerçevede başlatılan girişimler arasında Numune Hastanelerinin ve Hıfzısıhha Okul ve Enstitülerinin kurulması başta gelmiştir. 1923'ten 1935'e kadar geçen sürede sağlık personeli sayısı 3 katına çıkarılarak en azından her ilçede bir hükümet tabibi bulunmasına çalışılmıştır. Çıkarılan çeşitli yasalar, tüzükler ve yönetmeliklerle genel sağlık hizmetlerinin yanı sıra bilhassa bulaşıcı hastalıklar konusu üzerinde de durulmuştur. 1945 yılında yürürlüğe giren ve işçilerin sağlığı ve güvenliğini kapsayan yeni sosyal güvenlik kanunu önemli bir değişimi ifade ederken, örgütlenme biçimi, kaynak ve hizmet kullanımının verimsizliğinden dolayı yetersiz kalmıştır. 1960'lara kadar geçen sürede sağlık personeli sayısının 5 katına ulaşmasına rağmen ülke nüfusunun bundan daha hızlı bir şekilde artması hizmetlerin daha da yetersiz hale gelmesine yol açarken, yeni bir düzenleme yapılmasını gerekli kılmıştır¹⁴⁰⁰.

1961 anayasasının giriş kısmında belirtilen sosyal adaleti, toplumun huzur ve refahını sağlama iddiası, anayasanın ikinci ve onuncu maddelerinde yerini bulmuş ve 48.maddede belirtilen sosyal güvenlik hakkı¹⁴⁰¹ ile 49. maddede belirtilen sağlık hakkı¹⁴⁰² sağlıkta alınacak tedbirleri anayasal teminat altına almıştı. Bu çerçevede 27 Mayıs idaresinin ve sonraki koalisyon hükümetlerinin sağlıkla ilgili en önemli gündemi

¹⁴⁰⁰ Ayşen Bulut, "Türkiye'de Sağlık Reformunun Tarihçesi", **Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları**, Der. Çağlar Keyder Nazan Üstündağ vd, İstanbul 2007, s.113-114.

¹⁴⁰¹ **T.C. Anayasası**, Madde 48: "Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilâtı kurmak ve kurdurmak Devletin ödevlerindedir."

¹⁴⁰² **T.C. Anayasası**, Madde 49: "Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır."

hastanelerin ve doktorluğun devletleşmesi olmuştur¹⁴⁰³. Böyle bir eğilimin doğmasında sağlık personelinin ülke çapına dengesiz dağılması ve en temel sağlık hizmetlerinin dahi topluma ulaştırılmamış olması etkindir. Bu çerçevede 1960 yılında yapılan Türk Tıp Kongresinde sağlıkla ilgili verilen rakamlar dikkat çekicidir. 5 büyük vilayetteki doktor sayısı 6.500 iken, geri kalan 62 vilayette sadece 5000 doktor olması ülkedeki doktor dağılımının adaletsizliğini ortaya koymaktadır¹⁴⁰⁴. Diğer bir ifadeyle bu dönemde doktorların %70'i 16 ilde, %30'u da 51 ilde bulunmaktaydı¹⁴⁰⁵. Tıp hizmetlerinin en önemli sorunu doktor mevcudunun ülke geneline dengeli bir şekilde dağılmaması ve doktorların yarı mesaiyi hastanede, yarısını da özel muayenehanelerinde geçirmesiydi. Doktorlar ücret ve sosyal şart yetersizliği nedeniyle sadece büyük şehirlerde yoğunlaşmışken, özel muayenehanede de yeni gelen mezunların eskilerle baş edecek ekonomik güce sahip olmamasından bir tikanıklık yaşandığı gözlemlenmekteydi. Sağlık Bakanlığının yaptığı çalışmalar çerçevesinde doktorların tam gün mesai yapması öngörülmekte ve döner sermayeden elde edilen gelire sağlık çalışanlarının ücretlerinin arttırılarak özel muayenehane-hastane ikiliğine son verilmek istenmekte idi¹⁴⁰⁶.

Büyükşehirlerde biriken doktorların ülkenin dört bir yanına dağılmasını sağlamak ise hiç de kolay bir mesele değildi. Doktorların dağılımındaki dengesizliğin temelinde ekonomik gerekçeler yer almakla beraber, bunu sosyal ihtiyaçlar ve güvenlik konuları takip etmiştir. Büyükşehirlerde çok daha iyi fiziki şartlarda ve daha iyi ücretlere özel muayenehanelerinde çalışan doktorların ülke sathına yayılması için başlatılan çalışmaların müjdesini veren Sağlık Bakanı Prof. Dr. Nusret Karasu doktorluğun devletleşmesi için MBK'ye bir tasarı sunulduğunu açıkladı. Projenin ana hatlarını aktaran Bakan, devletleştirmenin bütün memlekette denenmeden önce birkaç ilde pilot uygulama yapılacağını ve doktorlar arasında anket açılacağını aktarmış ve konuşmasının devamında şunları söylemişti:

¹⁴⁰³Türkiye'de sağlığın sosyalleştirilmesinin esin kaynaklarının başında İngiliz Ulusal Sağlık Sistemi ve Beveridge'in "5 Felaket" çözümlenmesi (1942) gelir. Bu uygulamaların tümü, döneminin gereği olan sosyal devlet yaklaşımının ürünüdür. Can Umur Çiner, Gürhan Şimşek, "Sağlıkta Sosyalleştirme: Genel ile Yerelin Önemi", <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/saglikta-sosyallestirme-%E2%80%9Cgenel%E2%80%9D-ile-%E2%80%9Cyerel%E2%80%9Din-onemi/#sdfootnote1sym> (Erişim: 21.09.2015).

¹⁴⁰⁴ Müşerref Hekimoğlu, "Doğan Bebekler, Tehlike Çanları", **Akşam**, 28.09.1960; Türkiye'de 2800 kişiye 1 doktor düşmektedir. Bu rakam İstanbul'da 561, Ankara'da 798, Ordu'da 17237, Gümüşhane'de ise 22396'dır. **Milliyet**, 26.09.1964.

¹⁴⁰⁵**Ulus**, 12.01.1963.

¹⁴⁰⁶ İffet Aslan, "Plan ve Diğer Dertlerimiz", **Ulus**, 21.03.1963.

“Tababetin sosyalizasyonu memleketimiz ve her vatandaşın tıp hizmetlerinden eşit olarak faydalanması için tek çıkar yoldur. Bunu sağlamak için hükümet ve diğer amme sektöründe çalışan hekimlerin serbest hekimlik yapmalarına müsaade edilmemesi lazımdır. Tababet bir serbest meslek olduğuna göre hükümetçe hekime verilecek paranın devlet memurları maaşlarına göre değil, serbest meslek sahiplerinin kazançlarına kıyasen ayarlanması lazımdır. Taslakta hekimlere muayenehanelerini kapamalarına karşılık kafi bir tazminat verilmediği takdirde sosyalizasyonun muvaffak olamayacağı belirtilmekte ve İngiltere ve İsveç’te olduğu gibi bölge hekimlikleri derpiş edilmektedir¹⁴⁰⁷.”

Konu ile ilgili basında haberler ve makaleler yoğunlaşırken, oluşturulmaya çalışılan taslağın genel durumu hakkında fikir verici yazılar çıkıyordu. Sağlık hizmetlerinin millileştirilmesi hususunda MBK üyeleri ve profesörler arasında toplantıların devam ettiği ve kamu kurumlarında çalışan doktorların serbest hekimlik yapmalarına izin verilmeyip, maaşlarının memur maaşlarından farklı olması temin edilerek çareler üretileceği kulislere konuşulmaktaydı¹⁴⁰⁸. Geçici Hükümet programında sağlıkla ilgili bahislerin yetersizliğinden şikâyet eden Akşam gazetesinden Hekimoğlu, MBK’de doktorluğun devletleştirilmesi konusunun tartışıldığını ve bunu desteklediğini belirterek, doktorların büyük şehirlerde yoğunlaştığını fakat buna karşılık taşrada hastaneler kurulmasına rağmen içlerinde yeterli doktor ve hemşirenin olmadığından şikâyet etmiştir¹⁴⁰⁹. Bu konuda toplum genelinde bir uzlaşının olduğu ve doktorların da tasarımı destekler nitelikte açıklamalar yaptığı görülmektedir¹⁴¹⁰. Doktorluğun devletleştirilmesi kapsamında idari düzenlemeler yapılmaya çalışılırken, bunun daha önce uygulandığı ülkelerdeki örnekler de mercek altına alınmıştı. “Sosyalleştirilmiş Doktorluk Nasıl Çalışır” başlıklı bir konferans vermek üzere Türkiye’ye gelen İngiltere Sağlık Bakanlığı Müşaviri Y. Tomson, uygulama sonrası İngiltere’de sağlık hizmetlerinin hızla iyileştiğini, ölüm yaşının yükseldiğini, çocuk ölüm oranlarının azaldığını belirtmişti. Türkiye’de bu konularla ilgili sağlıklı istatistikî veriler bulunmadığını belirten Hekimoğlu, mesken-kanalizasyon meselesi, ana-çocuk sağlığı, fakir hastaların tedavisi ve hastanelerin fiziki ve teknik şartlarının iyileştirilmesinin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini, ancak bu şekilde sağlıkta bir gelişme sağlanabileceğinin altını çizerek malumu ilan etmekteydi¹⁴¹¹.

¹⁴⁰⁷ **Milliyet**, 19.07.1960.

¹⁴⁰⁸ **Akşam**, 17.09.1960.

¹⁴⁰⁹ Müşerref Hekimoğlu, “Doktorlar ve Hastalar”, **Akşam**, 20.07.1960. Hekimoğlu eleştirisinde haklı görünüyor. Geçici Hükümetin programına bakıldığında sağlık meseleleri ile ilgili herhangi bir ibare bulunmamaktadır.

¹⁴¹⁰ **Milliyet**, 31.07.1960.

¹⁴¹¹ Müşerref Hekimoğlu, “Bulduğumuz Nokta”, **Akşam**, 06.11.1960.

MBK'nin konuya yaklaşımı Bakanlar Kurulu tutanaklarında kendisini göstermişti. Kurulda bütçenin yapısı ile ilgili yapılan tartışmada eğitim ve sağlığın öncelikli davalar arasında yer aldığı, bu sebeple bütçenin ona göre şekillendirilmesi gerektiği belirtilmesine rağmen¹⁴¹² konunun Milli Birlik Komitesince detaylı bir şekilde değerlendirilmediği ve bilgi sahibi olunmadığı tutanaklardan anlaşılmaktadır. Bunu doğrulayan olaylardan biri ileride çıkacak olan 224 sayılı kanunun mimarı Nusret Fişek'in MBK Üyesi Muzaffer Özdağ'la sosyalizasyon hakkında yaptığı görüşme olmuştur. Fişek bu görüşme sonrası MBK'nin iyi niyetli yaklaşımına rağmen genel bir sağlık politikasının olmadığını görmüştür¹⁴¹³. Öte yandan 11 Temmuz 1960'da toplanan Bakanlar Kurulunda sağlıkta sosyalizasyona değinen dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nusret Karasu, İhsan Kızıloğlu'nun konunun toprak reformu ile basına yansıdığını belirtmesi üzerine, tıbbın devletleştirilmesinin kolay bir şey olmadığını, personel azlığı nedeniyle bu yola gitmenin büyük mesuliyet taşıdığını ifade etmiştir. Böyle bir uygulamanın bütün ülke sağlığının devlet tarafından taahhüt edilmesi manasını taşıdığını belirten Bakan, sosyalleştirmeye taraftar olmadığını ifadeleriyle yansıtmış oldu¹⁴¹⁴. Geçici hükümetler döneminde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı koltuğunun 3 kez el değiştirdiği düşünüldüğünde bu konuda istikrarlı bir durum olmadığı göze çarpar¹⁴¹⁵. Benzer durum koalisyon hükümetleri için de geçerlidir. Dört yıllık sürede Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı koltuğunda 3 farklı partiden 4 farklı siyasetçi oturmuştur¹⁴¹⁶.

1960 yılının sonuna doğru sağlıkta sosyalleşme programının netleşmeye başladığı görülür. Sağlık Bakanı Ragıp Üner, doktorluğun devletleştirilmesi için ilk teşebbüsün 1961 yılında yapılacağını, uygulamanın ilk olarak Doğu, Orta Anadolu ve Trakya'daki birer vilayetten başlayacağını, bunun için bakanlığın bütçesinden 2,5

¹⁴¹² **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, C.1 (2 Haziran 1960– 6 Ocak 1961), Yay.Haz. Cemil Koçak, s.626.

¹⁴¹³ Gazanfer Aksakoğlu, "Sağlıkta Sosyalleştirmenin Öyküsü", **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, 2008:8, s.16.

¹⁴¹⁴ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, C.1 (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961), Yay.Haz. Cemil Koçak, s.303.

¹⁴¹⁵ Birinci Cemal Gürsel hükümetinde Sağlık Bakanlığı koltuğu 3 defa el değiştirdi. Prof. Nusret Karasu 27 Ağustos'a kadar, Dr. Nusret Fişek 6 Eylül'e kadar vekâleten görev yaparken son olarak da Prof. Salih Ragıp Üner bakanlık koltuğuna oturdu. 5 Ocak 1961de kurulan İkinci Cemal Gürsel Hükümetinde yine bakanlık makamında Prof Üner yer almıştır.

¹⁴¹⁶ I.Koalisyon Suat Seren(AP), II. Koalisyon Yusuf Azizoğlu(YTP), III.Koalisyon Kemal Demir (CHP) ve IV. Koalisyonda Faruk Sükan(AP).

milyon liranın harcanacağını açıkladı¹⁴¹⁷. Tasarıyla ilgili bilgi veren Türk Tabipler Birliği Başkanı Celal Öker de doktorluğun devletleştirilmesi projesinin 10 yıl içinde tamamlanacağını, uygulamanın ilk olarak 3 ilde başlayacağını duyurdu¹⁴¹⁸. Hem geçici hükümet nezdinde hem de kamuoyunda konuyla alakalı tüm görüş ve önerilerin ortaya konması sonrası sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi hakkındaki kanun tasarısı 5 Ocak 1961’de MBK Genel Kurulunda görüşüldü. Kanunla ilgili açıklama yapan Komite üyesi Suphi Gürsoytrak tasarının nasıl hazırlandığının ana hatlarını komite üyelerine aktarmıştı. MBK’nin en önemli vaatleri arasında yer alan sosyalleştirme tasarısı hazırlığının 3 ay sürdüğünü belirten Gürsoytrak, öncelikle Sağlık Bakanı ve müsteşarıyla görüşüldüğünü, konunun Sağlık Şurası’nda ele alındığını ve yabancı ülkelerin benzer uygulama ve tecrübelerinden faydalanılarak hazırlandığını belirtti. Tıp Kongresinin de onayından geçtiği belirtilen tasarının 15 senelik bir zamana göre planlandığı belirtilirken öncelikle seçilecek pilot bölgelerde uygulanacağı, sonrasında tecrübeler ışığında ülke sathına yayılacağı aktarıldı¹⁴¹⁹.

MBK üyelerinin tasarıyla ilgili sorularını cevaplayan Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Nusret Fişek tasarıya uluslararası desteğin de sağlandığını, sosyalizasyonu en başarılı şekilde uygulayan İngiltere’den uzmanların planlama ve görüş alışverişinde bulunmak üzere Türkiye’ye geleceğini ve ayrıca İngiliz Hükümeti’nin koruyucu hekimlik uygulamaları çerçevesinde 80 bin İngiliz Lirası yardımda bulunacağını belirtti. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri’nin de ABD Ordusunun muhtelif yerlerdeki fazla maddelerini Türkiye’ye ücretsiz göndereceğini ekledi¹⁴²⁰. Toplantıda konu ile ilgili söz alan bütün üyelerin olumlu görüş bildirmeleri ile Sağlık hizmetleri sosyalleştiren 224 Sayılı kanun kabul edildi ve 12 Ocak 1961 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi¹⁴²¹. Kanun sağlık hizmetlerine ulaşmanın bir insan hakkı olduğundan yola çıkarak herkesin sosyal adalete uygun bir şekilde bu imkânlardan faydalanması için sosyalleştirmenin yapılacağını ifade eder. Yine kanunda sosyalleştirme şu şekilde tanımlanır:

¹⁴¹⁷ **Milliyet**, 30.09.1960.

¹⁴¹⁸ **Akşam**, 22.09.1960.

¹⁴¹⁹ **MBKGKT**, C.5, Birleşim.71, 05.01.1961, s.15.

¹⁴²⁰ **MBKGKT**, C.5, Birleşim.71, 05.01.1961, s.17.

¹⁴²¹ **T.C. Resmi Gazete**, 12.01.1961, S.10705, ss.3076–3079.

“Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi vatandaşların sağlık hizmetleri için ödedikleri prim ile amme sektörüne ait müesseselerin bütçelerinden ayrılan tahsisat karşılığı her çeşit sağlık hizmetlerinden ücretsiz ve kendisine yapılan masrafin bir kısmına iştirak suretiyle eşit şekilde faydalanılmalarıdır”.

Kanunun temel prensipleri arasında devlete bağlı sağlık çalışanlarının serbest meslek icra etmemeleri yer almaktadır (Madde 3). Burada amaçlanan özel muayenehane-hastane ikiliğini ortadan kaldırmaktır. Sosyalleştirme kanununun en önemli aygıtı olarak Sağlık Ocakları görülmektedir. Kanunun 11. maddesi sosyalleştirme yapılan her ilçede en az bir sağlık ocağı bulunacağı belirtilirken, 10. maddede de sağlık ocakları ve evlerinin her türlü koruyucu hekimlik hizmeti, hastaların muayene ve tedavisi ve bölgesinde kayıtlı kişilerin sağlık sicillerini tutmakla yükümlü olduğu belirtilmiştir¹⁴²². Sosyalleştirmenin uygulanacağı bölgelerde gereken tesis, lojman, malzeme, araç ve personel temin edilmeden projenin başlatılmayacağı kanunda ifade edilmiştir. Kanunun 20. maddesi de sosyalleştirme sürecinin sınırlarını çizmiştir. Buna göre sosyalleştirme en geç 15 yıl içerisinde kademe kademe bütün yurda yayılacaktır. Ayrıca kanuna eklenen geçici madde ile çalışmaların 1 Mart 1962’de, uygulamanın ise Bakanlar Kurulunun belirleyeceği bir tarihte başlayacağı ve pilot uygulamalardan elde edilen neticelere göre en geç 1 Mart 1964’ten itibaren kademeli olarak tüm yurtda sosyalizasyona geçilmesi öngörülmüştür. Öte yandan kanuna göre öğretim üyeleri de dışarıda çalışamayacaktı¹⁴²³. Kanuna ve daha sonra yayınlanan yönergelere bakıldığında ilk dikkati çeken en temel hedefi, tarım ve ev ekonomisi temelli, köyü merkez alan bir bakış açısına sahip olmasıdır. Bu yapıyla hizmetleri standartlaştırmayı amaçladığı düşünülen kanunun aslında var olan eşitsizlikleri bir bakıma sürdüreceği yönünde eleştiriler de mevcuttu¹⁴²⁴. Basına kanunla ilgili demeç veren Sağlık Bakanı Prof. Dr. Ragıp Üner sosyalizasyonun 1962 yılında başlayacağını ve şu şekilde tatbik edileceğini belirtti:

¹⁴²² Bu yaklaşım Kalkınma Planında sağlıkla ilgili sunulan temel ilkelerle de uyum göstermektedir: “Sağlık hizmetlerinde Türkiye’de sağlık seviyesini yükseltmek amacı ile çevre sağlık şartlarının iyileştirilmesi, halkın sağlık konusunda eğitilmesi, beslenme şartlarının düzeltilmesi, aile planlaması ve bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılması gibi hedefler gerçekleştirilecektir. Sağlık programları tedavi hekimliğinin planlanmasında çok pahalı ve tesirsiz olan hastanecilik yerine evde ve ayakta tedaviyi mümkün kılacak olan bir sisteme doğru yönelecektir. Hastanecilik bu sistemin tamamlayıcı bir unsur olarak ele alınacaktır.”, DPT, **age**, s.39.

¹⁴²³ **Akşam**, 10.01.1961.

¹⁴²⁴ İlker Belek, Erhan Nalçacı vd., **Sınıfsız Toplum Yolunda Türkiye İçin Sağlık Tezi**, İstanbul 1998, s.64.

“Sosyalize edilecek doktorluk Bakanlar Kurulunun tayin edeceği bir pilot bölgede tatbik edilecektir. Bu bölge belki bütün Türkiye olabilir...3 köy bir araya getirilerek köy ocakları açılacak ve köy ocaklarında bir ebe ile bir hemşire bulunacaktır. 3 köy ocağının bulunduğu bir bölgede ise devamlı olarak doktor, ebe ve hemşirenin bulunduğu sağlık ocakları açılacaktır”¹⁴²⁵.

Sosyalizasyon programının başarıyla uygulanabilmesi için en çok ihtiyaç duyulan şey para idi. Sağlık Bakanlığına aktarılacak bütçenin sosyalizasyona ayrılacak kısmının ne kadar yeterli olacağı hem Mecliste hem de basında tartışılmıştır. 1962 bütçesinde Sağlık Bakanlığı bütçesinin 100 milyon lira fazla olacağı, bu paranın sosyalizasyon giderlerine harcanacağı belirtilmesine rağmen¹⁴²⁶ bunun yeterli olmayacağı herkesin ortak kanaatiydi. CKMP’li Halit Fikret Aka Sağlık Bakanlığı bütçesinin yetersiz olmasından yakınarak, genel bütçe içerisindeki yerinin %4,58 olmakla beraber, bu oranın gelişmiş ülkelerde %10-15’lere vardığını belirtmiştir. 1950’den 1962’ye kadar ki rakamları sıralayan Aka, oranın her geçen yıl düştüğünün altını çizmiştir¹⁴²⁷. Kalkınma ile ilgili bütçe yatırımlarına sektörel bazda bakıldığında, sağlık alanında yapılan yatırımların 1959 yılında 25 milyon, 1960’da 40,7 milyon, 1961’de 33,7 milyon ve 1962’de 58,3 milyon liraya ulaştığı görülür¹⁴²⁸.

Bütçe görüşmelerinde sık sık dile getirilen ve bütün siyasi temsilcilerin hemfikir olduğu konuların başında sosyalizasyon gelmiştir. Meclis’te YTP Grubu adına söz alan Halit Rıza Ünal, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun mahrumiyet bölgeleri olduğunu ve bölgelerarası eşitsizliğin her geçen gün arttığına, sağlık alanındaki eşitsizliğin ortadan kalkması için sosyalizasyonun önemine değinerek *“Hizmeti fakir vatandaşlarımıza ve köylünün ayağına götürmenin başka yolunun sosyalizasyonun tecrübe mahiyetinde dahi olsa”* uygulanması olduğunu belirtti¹⁴²⁹. AP’li Ahmet İhsan Kırımlı da sosyalleştirmenin ülke için hayati öneme sahip olduğuna inandıklarını, ancak bunun için bütçeye konan payın çok az olduğunu, fikir itibarıyla çok mükemmel olan kanunun uygulanış eksikliği nedeniyle dejenere olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu belirtti¹⁴³⁰. CHP Grubu adına konuşan Kemal Demir de İnkılâp Hükümetinin ciddi araştırmalar sonucu İsveç’te uygulanan sisteme yakın bir sistemi Türkiye’ye adapte

¹⁴²⁵ *Milliyet*, 19.02.1961.

¹⁴²⁶ *Milliyet*, 29.07.1961.

¹⁴²⁷ *MMTD*, C.3, B.54, 23.02.1962, s.321.

¹⁴²⁸ *DPT, age*, s.19.

¹⁴²⁹ *MMTD*, C.3, B.55, 24.02.1962, s.353.

¹⁴³⁰ *MMTD*, C.3, B.55, 24.02.1962, s.356.

etmek istediğini, bu kanunun sağlık konusunda birçok yenilikler getireceğine inandığını belirtti. Sosyalizasyonun başarılı olmasının yan etkenlere de bağlı olduğunu belirten Demir, bunlardan birinin sağlık sigortası uygulaması, diğerinin de tedavi edici hekimlik noktasında özel sektörün teşviki olduğunu söyledi¹⁴³¹. İhsan Önal ise; sosyalizasyona karşı olmamakla beraber bunun mali imkân, teşkilat, personel ve zihniyet meselesi olduğuna inandığını, sosyalizasyonun hali hazırda frengi, sıtma, trahom ve veremle mücadelede uygulandığını vurguladı¹⁴³².

Sosyalleştirilenin maliyeti ile ilgili farklı rakamlar ortaya atılmıştır. Tabip Odaları Konseyinde doktorlarla görüşen Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Suat Seren maliyetinden ötürü hekimlikte sosyalizasyonun memleket realitesine uymadığını belirtip

“Sosyalizasyon için uzun devreli plan 10 yıllıktır. Bu 10 yıllık çalışmanın mali tutarı 18,5 milyar lira ediyor. Bunun yıla taksimi 1,5 lira yapıyor. Hiç olmazsa bunun yarısı kadar yatırım ister. Türkiye gelişen bir memlektir. Yarın için kesin konuşulamaz...”

diyerek sosyalizasyonun gerçekleşmesine inancı olmadığını ifade etmişti¹⁴³³.II. Koalisyonun Sağlık Bakanı Yusuf Azizoğlu da doktorların Doğu’ya gitmemesinden şikâyetçi olarak, doktorluğun devletleştirilmesi için 50 yıla ve 18 milyara ihtiyaç olduğunu belirterek projenin uygulanmasının ne kadar zor olacağını belirtmişti¹⁴³⁴.

Sağlık Bakanlığının önerisiyle Bakanlar Kurulunun belirleyeceği yerlerde sosyalizasyonun pilot uygulamaları yapılacağı açıklanmıştı. Ancak bu bölgelerin nereler olacağı da spekülasyon konusu olmuştur. Doktorluğun sosyalleşmesi çerçevesinde pilot uygulamanın Trakya bölgesinde yapılacağını öğrenen Hekimoğlu bu karara tepki göstererek, sağlık hizmetlerine daha çok ihtiyaç duyan bölgelerin seçilmesi gerektiğini, aydın duruşunun bunu gerektirdiğini ifade etmişti¹⁴³⁵. Sağlık Bakanı Ragıp Uner ise ilk yıl pilot bölge olarak Muş, Sakarya ve Ankara’nın seçildiğini söyledi¹⁴³⁶. Nihayetinde Bakanlar Kurulu 5 Nisan 1962’de aldığı kararla sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi konusundaki planın uygulanması için Muş’u pilot il olarak seçti¹⁴³⁷. Sağlıkta uygulanan yeni projeyi incelemek üzere Türkiye’ye gelen İngiltere eski Milli Sağlık Teşkilatı

¹⁴³¹MMTD, D.1, C.3, B.55, 24.02.1962, s.360.

¹⁴³²MMTD, D.1, C.3, B.55, 24.02.1962, s.361.

¹⁴³³Milliyet, 03.01.1962.

¹⁴³⁴Ulus, 27.07.1962.

¹⁴³⁵Müşerref Hekimoğlu, “Pilot Bölge”, Akşam, 01.12.1960.

¹⁴³⁶Milliyet, 04.10.1961.

¹⁴³⁷BCA, 30.18.1.2/164.13.15.

Müsteşar Yardımcısı Goodman'a göre Muş gibi geri kalmış bir yerin seçilmesinin nedeni açıklı: “Eğer burada başarabilirsek, her yerde başarırız”¹⁴³⁸. Goodman yazdığı ön raporunda proje ile ilgili övgü dolu ifadeler kullanmıştı. İlk izlenim olarak projenin başarılı olduğunu, çalışan personelin şevk, azim ve fedakarlıkla işine sarıldığını belirten Goodman, ulaşım, mesken ve taşıt konusundaki eksikliklere rağmen gördüğü manzaranın hem Türkiye’de hem de bütün dünyada tanıtılması gerektiğine inandığını ifade etmişti¹⁴³⁹.

9 Şubat 1963 tarihinde gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu’nda alınan kararlar, tıbbi sosyalizasyonun Hakkâri, Van, Bitlis (XVI.Bölge), Ankara Etismesgut civarındaki köylük bölgelerde (Elli bin nüfus için) başlanarak, daha sonra sırasıyla Ağrı, Kars, Erzurum ve Erzincan (XV. Bölge) illerinde uygulanacağı ilan edildi¹⁴⁴⁰. 1 Mart 1964’ten itibaren de Mardin, Diyarbakır, Siirt ve Urfa illerinin sosyalizasyon programına dahil edilmesine karar verilmişti¹⁴⁴¹. Pilot uygulamanın ülkenin Batısında uygulanacağı ilk yer olarak İzmir’in Torbalı, Selçuk ilçeleri ile Cumaovası ve Değirmendere bucaklarını kapsayan çevre sosyalizasyon kapsamında seçildi. 72 köyü içine alan bölgeye bu yıl 8 sağlık ocağı, 19 sağlık evi yapılıp hizmete girmesi planlanmaktaydı¹⁴⁴². Sosyalleştirme kapsamındaki il sayısı 1964’te 6 (Muş’a ek Ağrı, Bitlis, Hakkari, Kars, Van), 1965 ve 1966’da 12 (ilk 6 ile ek Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Mardin, Siirt, Urfa), 1967’de 17 (daha önceki 12 ile ek Adıyaman, Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli)’dir. Böylece 1967 sonuna kadar Doğu illeri sosyalleştirme kapsamına alınmıştır. Sosyalleştirilmiş il sayısının 1968’de 22, 1969’da 24 ve 1970 yılında da 25 olduğu görülmektedir. 1981 yılı sonunda toplam 45 il ve toplam nüfusun %53.2’si sosyalleştirilirken, 1983 yılında hiçbir altyapısal hazırlık gerçekleştirilmeden geriye kalan illerinde sosyalleştirme kapsamına alındığı ilan edilmiştir¹⁴⁴³.

Pilot uygulama özellikle ülkenin az gelişmiş bölgelerinde tatbik edilmek istenmişti. Bunun nedeni hem projenin temel hedef kitlesine nasıl ulaşacağını görmek,

¹⁴³⁸ Neville M. Goodman, “Turkey’s Experiment in The Socialisation of Medicine”, **The Lancet**, Vol.283, Issue 7323, p.36.

¹⁴³⁹ **BCA**, 30.1.0.0/77.484.7.1,2,3.

¹⁴⁴⁰ **BCA**, 30.18.1.2/168.9.2.1; **Milliyet**, 27.10.1962.

¹⁴⁴¹ **BCA**, 30.18.1.2/177.24.12.

¹⁴⁴² **Milliyet**, 03.02.1965. Selçuk ve Torbalı’nın yanı sıra Adıyaman, Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli de 15 Şubat 1965’te programa dahil edildi. **BCA**, 30.18.1.2/184.10.13.

¹⁴⁴³ Türk Tabipler Birliği, “10 Soruda 224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun”, <http://www.ttb.org.tr/index.php/TTB/224-sayili-kanun-54.html> (Erişim:20.09.2015).

hem de bu hizmete en çok ihtiyaç duyan kesimlerin ihtiyacını gidererek bir taşla iki kuş vurmaktı. Ancak uygulayıcıların en çok şikâyet ettikleri konu personel yetersizliği idi. Doktorların bu mahrumiyet bölgelerine gitmesi için yapılan en önemli teşvik edici düzenleme maaşların iyileştirilmesi idi. Bu çerçevede Sağlık Bakanlığı doktorlar için belirlenen 4 bin liralık ücretin 7 bin liraya çıkarılmasını istiyordu¹⁴⁴⁴. Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi çerçevesinde sağlık personelinin kırsal kesime gitmelerini teşvik amacıyla bölgelere göre ek ödemeler yapılacağı belirtildi. Bakanlık, uygulama bölgelerinde çalışan sözleşmeli sağlık personeline aylığından hariç 800 lira sağlık tazminatı, 240 lira da mahrumiyet tazminatı ödeneceğini açıklayarak projenin uygulanmasına çalışmıştır¹⁴⁴⁵. Ancak bu rakamlar az bulunarak arttırıldı ve sosyalleştirilmiş bölgelerde doktorlara; kıdeme göre maaş tutarlarına ek olarak brüt üzerinden 800 Lira serbest kazanç tazminatı, 700 lira uzmanlık tazminatı, 500 lira da işgal ettikleri mevkie göre verilecek tazminat ve 600 lira seyyar hizmet tazminatı ödeme yapılması kararlaştırıldı. Yardımcı sağlık personeline ise; 800 lira serbest kazanç tazminatı, mahrumiyet bölgesine göre 600-400-200 lira mahrumiyet bölgesi tazminatı alması öngörüldü. Bu tabloya göre doktorların en çok 3200, en az 2300, yardımcı personelin de en çok 2000, en az da 600 lira ek ödeme alabilecekti¹⁴⁴⁶. Ücretlerle ilgili uygulamanın öncelikle 16.bölge olarak kabul edilen Bitlis, Hakkari ve Van'da¹⁴⁴⁷ pilot olarak başlatılacağı duyuruldu¹⁴⁴⁸. Sağlık Bakanı Azizoğlu, mevcut ücretlerin ve sunulan imkanların yetersizliğinden şikayetle;

“Tıbbın sosyalizasyonunda mukaveleli hekim çalıştırılacaktır. Bunlara verilecek olan ücret 4 bin liradan fazla olacaktır. Dışarıda bulunan doktorların yurda dönmeleri temin edilecektir. 6 yıl öğrenim gören bir doktora 460 lira verilmektedir. Bu sebepten hizmetler yürümektedir” diyerek temel sorunlara işaret etmiştir¹⁴⁴⁹.

Bir diğer Sağlık Bakanı Faruk Sükan da;

“Doktorlara bugünkü maaş verildiği takdirde doktor sayısı artmayacak aksine azalacaktır. Bunun için doktorlarımıza her ay en az 3 bin lira maaş ödenmesi lazımdır” dedi¹⁴⁵⁰.

¹⁴⁴⁴ **Milliyet**, 24.07.1962.

¹⁴⁴⁵ **Milliyet**, 20.07.1962.

¹⁴⁴⁶ **BCA**, 30.18.1.2/168.9.2.2.

¹⁴⁴⁷ Öte yandan Van'da doktorların ihtiyaçlarının karşılanması için Devlet Hastanesine yakın bir yerde 207 bin lira ödenek ayrılarak bir binanın satın alınmasına 25.02.1965'te karar verildi. **BCA**, 30.18.1.2/184.13.15.

¹⁴⁴⁸ **Ulus**, 08.03.1963.

¹⁴⁴⁹ **Milliyet**, 27.10.1962.

¹⁴⁵⁰ **Milliyet**, 10.04.1965.

Doktorların gidecekleri bölgelere adaptasyonu projenin başarıya ulaşması için büyük öneme sahipti. Bu çerçevede yapılan çalışmalar neticesinde sosyalizasyon bölgesinde çalışacak doktorlara verilecek kurslar sonrası “toplum doktorları” unvanı verilmesi gündeme geldi. Doktorların belirli kurslardan geçtikten sonra gittikleri yerlerde bir çeşit köy doktoru olarak çalışması planlanmaktaydı. Sosyalizasyon bölgelerinde çalışan pratisyenlerin bir yıl sonra uzmanlık için ayrılmalarından şikâyetçi olan Bakanlık, bu doktorlara kursları geçtikten sonra “Halk Sağlığı Uzmanı” unvanının verilmesi çalışmalarının yürütüldüğünü açıklamıştı¹⁴⁵¹. Öte yandan Bakanlık sosyalizasyon programının yürütülmesinde yaşanan sorunların üstesinden gelinmesi adına 17 Ağustos 1964’te yürürlüğe giren bir yönetmelik dahi yayınlamıştı¹⁴⁵². Bakan Sükan, Sosyalizasyon bölgelerine gidecek doktorların 3 ay toplum kalkınması konusunda kursa tabi tutulacağını söyledi¹⁴⁵³. 1965 yılında Erzurum’daki sosyalizasyon bölgesinde çalışan Ayşe Akın bu kursların önemini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Diğer bir olumlu faktör sosyalleştirmenin ilk yıllarında yeni mezun hekimler tıp fakültelerinde hijyen okuyarak mezun oluyorlardı yani hekim eğitiminde henüz “toplum hekimliği” yaklaşımının öğretildiği bir eğitim dönemi yoktu; bu nedenle sosyalleştirilmiş illerde çalışan sağlık personeline periyodik olarak düzenli hizmet içi eğitimlerin yapılması idi”¹⁴⁵⁴.

Sosyalizasyon projesine başından beri karşı olanlar da destekleyenler de vardı. Nasıl sonuçlanacağı merak konusu olan proje maddi imkânsızlıklar nedeniyle layıkıyla sürdürülemedi. Sosyalizasyonun doğudaki uygulamalarını denetlemeye giden Bakan Sükan hizmetin götürülmesinde yol probleminin önemli etken olduğunu söyledi¹⁴⁵⁵. Türk Tabipler Birliği Başkanı sağlık hizmetlerinin sosyalizasyonu projesinin başarıya ulaşmadığını, doktorların %80’ninin bu işten ayrılmayı düşündüğünü, “*Fantezi için kanun çıkarmamak gerek*” diyerek hükümetleri eleştirmiştir¹⁴⁵⁶. Tabipler Birliği Kongresinde doğudaki sosyalizasyonla ilgili konuşan orada görevli Doktor Orhan Ersek Muş hariç diğer sosyalizasyon bölgelerinde durumun içler acısı olduğunu, doktorların asgari yaşam şartları sağlanmadan sosyalizasyona geçilmemesi gerektiğini ve

¹⁴⁵¹ **Milliyet**, 23.03.1965

¹⁴⁵² **BCA**, 30.18.1.2/179.47.15.

¹⁴⁵³ **Milliyet**, 16.05.1965.

¹⁴⁵⁴ Ayşe Akın, “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Uygulamalarından Örnekler, İzlenimler”, **Türkiye’de Sosyalleştirmenin 50 Yılı**, Ankara 2012, s.97.

¹⁴⁵⁵ **Milliyet**, 22.03.1965.

¹⁴⁵⁶ **Milliyet**, 25.06.1965.

uygulamanın kalabalık yerlerde yapılması gerektiğini söyledi¹⁴⁵⁷. Projenin mimarı olan Fişek 1963 ile 1965 yılları başarıyla uygulanan sistemin 1966 sonrasında başarısız olmasını; sağlık bakanlarının ve üst düzey yöneticilerinin kanuna inanmamalarına, hastanelere ve sağlık ocaklarına yeterli hekim atanmamasına, sağlık personelinin bu hizmeti gerçekleştirilecek tarzda eğitilmemesine ve ödenek yetersizliğine bağlamıştır¹⁴⁵⁸.

Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi projesi araştırmacıların birçoğu tarafından toplumsal bir çağdaşlık projesinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Kurt'un da ifade ettiği gibi projenin başarısının ölçmek kolay bir mesele değildir¹⁴⁵⁹. Uzun soluklu bir proje olması nedeniyle sonuçları araştırma dönemimizin kapsamını aşmakla birlikte sosyalizasyonun çıkış noktasının ülkenin ihtiyaçlarını gidermek noktasında bulunabilecek en modern yöntem olduğu araştırmacıların ortak kanaatidir. Projenin istenilen sonuçları elde edememesinin birçok sebebi olmakla birlikte en temel nedeni siyasi destekten yoksun olmasıdır. 1961-1965 yılları arasında sürekli değişen Bakanlar, meclisteki partilerin konu üzerinde anlaşıyor gibi görünmelerine rağmen sürekli uygulamaları baltalamaları, maddi imkansızlıklar ile personel ve alt yapı yetersizliği sosyalizasyonun daha iyi seviyelere taşınmasını engelleyen amillerdir. Ne olursa olsun bu yenilikçi, devrim niteliğindeki uygulama devletin sosyal özelliğinin halk nazarında geç de olsa hissedilmesinin ilk örneklerini vermesi ve ileriki yıllarda uygulanacak sistemin temellerini atması bakımından oldukça değerlidir. Sistem isminin içerisinde geçen "sosyalizasyon" tabiri nedeniyle sosyalist bir icat olarak hedef alınsa da nihayetinde kapitalizmin dönemsel çıkarlarına hizmet etmiştir. Ancak nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin sosyalleştirme uygulamalarından en çok yararlanan kesim emeğin en alt kesimi olan köylü ve kentli yoksullar olmuştur¹⁴⁶⁰.

4.3. NÜFUS MESELESİ

Nüfusun durumu ve artış hızı 1960-1965 yıllarında kamuoyunu meşgul eden konular arasında yer almıştır. Konunun bu kadar gündemde olmasının nedeni nüfus artış

¹⁴⁵⁷ *Milliyet*, 26.06.1965.

¹⁴⁵⁸ Nusret H. Fişek, **Halk Sağlığına Giriş**, Ankara 1985, s.166.

¹⁴⁵⁹ A. Öner Kurt, Tayyar Şaşmaz, "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi 1961-2003", **Lokman Hekim Journal** 2012:2 (1), s.27.

¹⁴⁶⁰ M. Akif Akalın, "Sosyalleştirmenin İdeolojisi", **Türkiye'de Sosyalleştirmenin 50 Yılı**, Ankara 2012, s.24.

hızının dünya ortalamasının üzerinde olması ve bu artışa paralel bir ekonomik büyümenin olmaması, dolayısıyla kişi başına düşen gelirin azalmasından, işsizliğin artışına, kırdan kente göçten, asayiş sorunlarına kadar birçok meseleyi beraberinde getirmesidir. Bu çerçevede çare olarak nüfusun kontrol altına alınması için aile planlaması uygulamalarının ülkede çapında kullanılması ve teşvik edilmesi düşünülmüştür. Sonraki dönemlerde yapılan kampanyalar da bu politikaların takipçisi niteliğindedir. Buna karşılık nüfus politikalarını eleştiren kesimlerin ise doğum kontrolüne karşı oldukları, ülkenin daha fazla nüfusu besleyebileceği ve bunun milli savunma için de riskli olduğunu iddia edenler de vardır.

Konu meclis gündemine girmeden önce basında uzun uzadıya tartışılmıştı. Basında bu kadar tartışılmasının nedeni ise DPT'nin hazırladığı planda nüfus bahsinin yer alması olmuştur. Dönemin sosyal ve ekonomik gelişmelerini yönlendiren kurumların başında gelen DPT ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için en kestirme yoldan nüfusun kontrol altına alınması gerektiğini, böylelikle kişi başına düşen gelirin kendiliğinden yükseleceğini belirtmiştir¹⁴⁶¹. Bu yüzeysel yaklaşım kendisine taraftar bulduğu gibi karşıtlarını da beraberinde getirerek yeni bir tartışma konusu oluşturmuştur. Haluk Cillov, Türkiye'nin nüfus artış hızının Avrupa'da birinci, dünyada da en önde sıralarda olduğuna temasla ekonomik gerekçelerle artık doğum kontrol ve aile planlaması konularının gündeme gelmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre nüfusun artışıyla kişi başına düşen gelir azalmakta ve dolayısıyla çalışan kesimlerin üzerine daha fazla yük binmektedir. Öte yandan toprakların verimsiz kullanışı nedeniyle gelecekte de artması beklenen bu nüfusun doyurulma problemleriyle karşı karşıya kalınma riski de vardır¹⁴⁶². Cillov'u destekleyen ve konuya sağlık açısından yaklaşan Hekimoğlu da ülkedeki en büyük sorunlardan birinin yüksek doğurganlık oranı olduğunu, aşırı nüfus artışının sağlık politikalarından ayrı düşünülmemeyeceğini bu nedenle doğumun kontrol altına alınması gerektiğini vurgulamıştır¹⁴⁶³. Anne-çocuk sağlığına vurgu yapan Baktır da burada öncelikli olarak düşünülmesi gerekenin anne ve çocuk sağlığı olduğunu, kadınların istenmeyen gebelikleri sonlandırmada seçtikleri geleneksel ve oldukça zararlı yöntemlerin toplum sağlığını tehlikeye attığını ve bu

¹⁴⁶¹ DPT, *age*, s.67.

¹⁴⁶² Haluk Cillov, "1960 Nüfusumuz", *Milliyet*, 16.11.1960.

¹⁴⁶³ Müşerref Hekimoğlu, "Doğan Bebekler, Tehlike Çanları", *Akşam*, 28.09.1960.

nedenele doğum kontrolü desteklediğini belirtmiştir¹⁴⁶⁴. Cillov ekonomiye tekrardan işaretlerle;

“Türkiye gibi iktisadi kalkınma politikasını başarı ile yürütmek isteyen milletler, iktisadi gelişme hızını nüfus artışının önünde yürütmek mecburiyetindedirler... Bugünkü manzarasıyla her gün korkunç bir tempoda artan nüfusumuz faydadan ziyade ekonomimiz için zararlı olmaktadır”¹⁴⁶⁵

diyerek DPT'nin yaklaşımını desteklediğini göstermiştir. Ord. Prof. Dr. Naşid Erez, konunun basit bir şekilde milli gelir artışına indirgenmesinin doğru olmadığını, doğumun düzenlenmesi ile ailelerin istedikleri zaman en uygun ekonomik şartlara sahip olduklarında çocuk sahibi olmalarıyla doğumun azalmasının tabii bir sonucunun milli gelir artışı olduğunu belirtmiştir. Modern doğum kontrol yöntemlerinin halk sağlığı açısından önemine değinen Erez, böylelikle koca-karı yöntemlerine son verilmesiyle aile sağlığının korunmasına katkı sağlanacağını eklemiştir¹⁴⁶⁶.

Öte yandan bu bakış açısına karşı çıkanlar da mevcuttu. Türkiye için nüfus artışının bir problem değil zaruret olduğunu belirten Ünal, *“Bir memleketteki nüfus artışı sosyal dayanışmayı, sosyal dayanışma rekabeti, rekabet de çalışma azmini arttırır”* diyerek Türkiye'nin değil 30 milyonu, 90 milyonu doyurabilecek kapasiteye sahip olduğunu söylemiştir¹⁴⁶⁷. CKMP milletvekili Bedrettin Tosbi Millet Meclisinde *“Türkiye'nin büyük devlet olması nüfusun artması ile mümkündür. Gerisi fasa fısodur”* derken¹⁴⁶⁸, plan görüşmelerinde AP adına konuşan Tahsin Demiray da AP'nin doğum kontrolüne karşı olduğunu şu sözlerle aktarmıştı:

“Ölüm miktarı bundan sonra artacaktır. Bu bakımdan doğum-ölüm arasında bir takas olamayacağından nüfus azalacaktır. Bu arada dış memleketlere insan ihracı başlamıştır. Plandan doğum kontrolü çıkarılmalıdır”¹⁴⁶⁹.

ODTÜ'de düzenlenen Türkiye'de nüfus problemi konulu bir oturumda söz alan Kemal Kurdaş;

“Asırlardan beri insanların çoğalması yüzünden sefil olacağı iddia eder durulur. Ancak bu şimdiye kadar olmamıştır. O geniş bir nüfusun geniş bir piyasa yaratacağını düşünmemiştir. Nüfus istihsal unsurudur. Gerilememizin sebebi nüfus artışında değildir.”

¹⁴⁶⁴ERCÜMENT BAKTIR, “Gebelik ve Doğumların Kontrolü Meselesi”, **Milliyet**, 27.12.1960.

¹⁴⁶⁵HALUK CILLOV, “Türkiye’de Nüfus Artışının Tehlikeleri”, **Milliyet**, 04.10.1961.

¹⁴⁶⁶NAŞİD EREZ, “Doğumların Düzenlenmesi”, **Milliyet**, 15.03.1963.

¹⁴⁶⁷VECİHİ ÜNAL, “Neden Birbirimiz Yiyoruz”, **Akşam**, 23.12.1960.

¹⁴⁶⁸**Milliyet**, 17.11.1962.

¹⁴⁶⁹**Milliyet**, 18.11.1962.

Arazi meselesini, devlet mekanizmasını, eğitim davasını kökünden halledemediğimiz içindir ki kalkınamıyoruz”

diyerek doğum kontrolüne karşı muhalefette kalmıştır. Aynı toplantıda konuşan AP’li Suat Seren de ulusal güvenlik açısından da nüfusun fazla olmasının önemine değindi¹⁴⁷⁰. Doğum kontrolüne karşı çıkan Ulunay ise beceriksiz idarecilerin ülkeyi idare edememelerinden kaynaklanan sorunlar olduğunu, Türkiye’nin değil 30 milyonu, 100 milyonu besleyecek kapasitede olduğunu, bu tür girişimlerin nüfusu azaltıp ülkenin istilasını kolaylaştırmak için yapıldığını belirtmiştir¹⁴⁷¹. Ankara’da yapılan bir açık oturumda konuşan doktorların da doğum kontrolüne karşı oldukları görülür. Karşı olmalarının gerekçeleri arasında bu tedbirlerin ekonomik kaygılarla alındığı, buna karşılık bu kaygıları gidermesi ve ülkenin ihtiyaçlarını hesaplaması gereken iktisatçıların kestirme bir yol seçtikleri; ülke savunması açısından 200 milyon nüfuslu komünist Rusya’ya karşı kalabalık olunması gerektiği; tarım alanları yetersizliği iddialarının yüzölçümü Türkiye’nin yarısı kadar olan Japonya’nın nüfusunun neredeyse 4 kat fazla olması örneğinde olduğu gibi geçersiz olduğu belirtilmiştir¹⁴⁷². Türk Ebeler Derneği Başkanı Sakine Arcan da çocuk ölümlerinin yüksek oluşu nedeniyle doğum kontrolüne karşı olduğunu “*Ölümün doğumu kontrol ettiği*” sözleriyle açıklamıştı¹⁴⁷³.

Konunun yasal boyutlarına bakıldığında bu zamana kadar doğumu teşvik eden ve önleyici her türlü teşvik ve propagandayı suç sayan bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Dolayısıyla doğum kontrolünün devlet eliyle yapılması için öncelikli olarak bir kanun çıkarılması ve Türk Ceza Kanununda değişiklikler yapılması gerekmektedir. 27 Mayıs idaresine ve sonraki hükümetlere bakıldığında siyasetçilerin kafalarının bu konuda karışık olmasına rağmen¹⁴⁷⁴ bürokratların görüşlerinin ağır bastığı görülmektedir ki, sonuçta aile planlamasını teşvik edici bir kanun tasarısı Meclise sunulmuş oldu. Kamuoyundaki tartışmalar da nüfusun azaltılmasından yerini bunun nasıl yapılacağına bıraktı. Ercüment Baktır; doğum kontrolünün bir ailenin, bir toplumun zürriyetini kesmek, kökünü kurutmak olmadığını, aksine ailelerin kendileri için en uygun zamanda kendi istek ve arzularıyla sağlıklı bir şekilde çocuk sahibi

¹⁴⁷⁰ **Milliyet**, 01.12.1962.

¹⁴⁷¹ Ulunay, “Doğum Kontrol”, **Milliyet**, 14.07.1964.

¹⁴⁷² **Milliyet**, 16.04.1963.

¹⁴⁷³ **Milliyet**, 13.02.1963.

¹⁴⁷⁴ Sağlık Bakanı Uner doğum kontrolüne taraftar olmadığını açıklarken, **Milliyet**, 04.10.1961; Cumhurbaşkanı Gürsel de doğumun kontrol altına alınmasının nazari fakat uygulanmasının zor olduğunu, doğumun devamlı kontrol altına alınmasına taraftar olmadığını ifade etmiştir. **Milliyet**, 18.09.1962.

olmaları anlamına geldiğini belirterek modern anlamda planlamanın tanımını yapmıştır¹⁴⁷⁵. Bunun için kürtajin yasak olmaktan çıkarılıp, doğum kontrol haplarının ithaline izin verilmesini öneren Hekimoğlu, gıda üretiminin artırılması gerektiğini aksi takdirde iş gücünün tükenmesinin yanı sıra “aşk gücünün” de tükeneceği uyarısında bulunmuştu¹⁴⁷⁶. Sağlık Bakanlığı Müsteşarı yaptığı bir açıklamada bakanlığın bu hususta alacağı tedbirleri, ana çocuk sağlığı teşkilatının halka dersler vermesi, radyoda doğum kontrolü saati konulması ve ilkahı (doğumu) önleyici ilaçların satılmasının serbest bırakılması şeklinde sıralamıştır¹⁴⁷⁷. İstanbul Üniversitesi 1. Kadın Doğum Kliniği Direktörü Ord. Prof. Dr Tefvik Remzi ise doğum kontrolü ile ilgili olarak;

“Planlı bir doğum önlenmesi sosyoloji, istatistik, biyoloji ve hekimlik bilgisinin toplu çalışmalarına bağlı olmalıdır. Tek taraflı ve tek açılı görüşler faydalı bir netice sağlamaz ve insanların temel içgüdülerinden bir tanesine gereksiz bir müdahale şeklinde insan haklarına ve ruh sağlığına zarar verebilir”¹⁴⁷⁸

diyerek Bakanlığın yapılacak uygulamalar konusunda dikkatli olmak yönünde uyarıyordu. Üniversiteli Kadınlar Derneği İkinci Başkanı Nermin Abadan da doğum kontrolünü desteklediklerini ancak doğum kontrol tabirinin halk nezdinde hoş karşılanmadığını, bunun yerine başka bir ifade bulunması gerektiği tespitinde bulunmuştu¹⁴⁷⁹. Konu ile ilgili danışmanlık yapmak üzere Türkiye’ye davet edilen ABD’li bilim adamları da benzer bir öneride bulunmuşlardı¹⁴⁸⁰. Bu iki örnek de doğum kontrolü aleyhinde yapılan propagandanın oldukça güçlü olduğunu göstermektedir. Tıpkı DPT’nin kurulması ve sağlıkta sosyalizasyon projesinin başlamasında olduğu gibi nüfus planlaması konusuna da “komünist işi” etiketi ilk baştan yapıştırılmıştı. Bu iddiaları gülünç bulan Gürbüz, bu usule dünyada karşı olan üç kesim olduğunu bunların; Katoliklik, Mahatma Gandhi Hareketi ve komünizm olduğunu belirtmiştir. Ferdin yetişme maliyetinin tüm dünyada doğum oranlarını etkilediğini belirten Gürbüz, gelişmiş ülkelerdeki kültür seviyesi ve bu maliyetin yüksekliği nedeniyle nüfus azalması olduğunu, gelişmemiş ülkelerde ise maliyetin çok düşük olmasının ve kısa sürede çocuğun para getiren bir unsura dönüşmesinin artışı hızlandırdığını belirtmiştir.

¹⁴⁷⁵ Ercüment Baktır, “Gebelik ve Doğumların Kontrolü Meselesi”, **Milliyet**, 27.12.1960.

¹⁴⁷⁶ Müşerref Hekimoğlu, “Açlık ya da Kısırlık”, **Akşam**, 18.01.1961.

¹⁴⁷⁷ **Milliyet**, 15.11.1962.

¹⁴⁷⁸ **Milliyet**, 23.11.1962.

¹⁴⁷⁹ **Milliyet**, 23.11.1962.

¹⁴⁸⁰ **Milliyet**, 16.04.1963.

Mevcut şartlar içinde Türkiye’de ekonomik ve sosyal gelişmeden bu tür tedbirlerden fazla bir şey beklenmemesi gerektiğini önerir¹⁴⁸¹.

1961 Haziran’ında Yüksek Sağlık Şurası annenin rızası ile kürtaj yapılmasını, gebeliği önleyici ilaçların imal ve satışının serbest bırakılmasını kabul etti. Temsilciler Meclisine sunulması planlanan tasarıda; TCK’nın 468. maddesinin 2. fıkrasının ve (rızası ile bir kadının çocuğunu düşürten kimseye 2 seneden 5 seneye kadar hapis cezası) altıdan fazla çocuğu olanlara verilen ikramiyelerin kaldırılması öngörülmekteydi. Tasarı bakamayacağı çocuğu doğurmak istemeyen anneye yardım gayesi gütmekte idi¹⁴⁸². Yüksek Sağlık Şurasında Türkiye’de yılda on bin kadının sağlıksız ortamlarda gerçekleştirilen kürtajdan öldüğü de açıklanmıştı. Anne ve çocuk sağlığı açısından kürtajın yasak olmasının doğurduğu olumsuz sonuçlara değinen Hekimoğlu, her yıl binlerce kadının yasak olmasına rağmen kürtaj yaptırdığını, geleneksel yöntemlerle çocuk düşürmeye çalışıldığını dolayısıyla annelerin ve çocukların ölümü veya sakat kalmasıyla sonuçlanan birçok hadise yaşandığını belirtmiştir. Bu nedenle doğum kontrol yöntemlerinin kadın-erkek herkese öğretilmesi ve bunun için gebeliği önleyici ilaçların ülkeye girişine izin verilmesi gerektiğinin altı çizilirken, yüzde üçlük nüfus artış hızının günün koşullarında Türkiye için fazla olması nedeniyle bu yöntemlerin uygulanmasının zaruri olduğu ifade edilmiştir¹⁴⁸³. Öte yandan Başbakan Yardımcısı Feyzioğlu hükümetin çocuk düşürtme ve aldırma cezalarını arttırmayı düşündüğünü, doğumun kontrolünün eğitim yolu ile olacağını, kısırlaştırmanın ise düşünülmediğini söyleyerek hükümetin konu üzerinde yapılan eleştirilerden dolayı çekingen bir yaklaşımı olduğunu göstermişti¹⁴⁸⁴.

Kamuoyunun desteğini sağlamak isteyen kanun yapıcılar aleyhteki propagandaya karşı olarak konu ile ilgili Diyanet İşleri Başkanlığından da görüş almışlardı. Başkanlık Sağlık Bakanlığına gönderdiği yazıda doğum kontrolünü desteğini şu sözlerle ifade etmişti:

“İlkahı önleme tedbiri diye ifade edilebilecek olan bazı alimler tarafından iyi görülmemiş olmasına rağmen Hazreti Ali başta olmak üzere bir çok zevatın da dahil

¹⁴⁸¹ Yaşar Gürbüz, “Nüfus Artışı ve Plan”, **Milliyet**, 01.04.1963.

¹⁴⁸² **Milliyet**, 03.06.1961.

¹⁴⁸³ Müşerref Hekimoğlu, “Kürtaj, Şura, Planlama”, **Akşam**, 07.06.1961.

¹⁴⁸⁴ **Milliyet**, 11.11.1962.

*bulunduğu eshab ve alimler caiz görmüşlerdir. Ve şu kadar ki ilkaha mani tedbiri almakta kadının rızası şarttır.*¹⁴⁸⁵.

Konuya evrensel ve özgürlükçü çerçeveden bakmaya çalışan Sağlık Bakanı Yusuf Azizoğlu doğum kontrolü ile ilgili diğer ülkelerde yapılan çalışmalarını incelediklerini, kontrolden kasıtlarının yeterli miktarda çocuğu olan ailelerin tekrar çocuk sahibi olmak istememelerini müsait karşılamak ve bununla ilgili yasak hükümleri bertaraf etmek olduğunu söyleyerek tasarıya destek sağlamaya çalışmıştı¹⁴⁸⁶.

Yöntem üzerine tartışmalar bir taraftan yapılan her açıklama sonrası yeni bir boyut kazanmıştı. Tıbbi tedbirlerle nüfus politikalarının birbirine karıştırılmamasını belirten Suat Seren, doğum kontrolünün kültür, vasıta ve personel gerektiren bir iş olduğunu, sosyal ve medikal etütler yapılmadan girişilen çabaların yetersiz olduğunu vurguladı. Ülkenin %61'inin okuma yazma bilmediği bir ortamda kitap, broşür dağıtımının anlamsız olduğunu, hap ve diğer tedbirlerin maliyetinin bütçelerde yeterince hesaplanmadığını, personel ve vasıta eksikliği nedeniyle bunun halka anlatılmasının mümkün olmadığı, 1985'e kadar yapılan hesaplamalara göre doğum kontrol yöntemleri uygulansa dahi 4 milyon kişilik bir farkın doğacağı ve bu kadar plan ve harcamanın karşılığını bulamayacağı ve milli gelirin arttırılması amacıyla bu yola girilmemesi getirilen eleştiriler arasındaydı¹⁴⁸⁷. Doğum kontrolü tartışmalarında gebeliği önleyici tedbirler alınmasını isteyen kesimde yer alan Hekimoğlu, DPT uzmanlarına dayanarak sunduğu verilerde 1980 yılına kadar ülke nüfusunun %40'ının üretim faaliyetlerinin dışında kalacağını, böyle bir durumda ise üretmeyen bu kadar büyük bir kesimin doyurulması ve giydirilmesi için eldeki imkânların yetersiz kalacağını belirterek, devlet yetkililerinin doğumun kontrolü adına adım atmakta neden vakit kaybettiklerini anlayamadığını ifade etmişti¹⁴⁸⁸.

1960 yılının sonlarında başlayan nüfus planlaması-doğum kontrolü çalışmalarını yasal niteliğine 1963 yılının başında kavuşmaya başlamıştı. Ocak ayında tamamlanan planlı nüfus tasarısı¹⁴⁸⁹ Mecliste kurulan komisyonda Mayıs ayında kabul edilip Genel

¹⁴⁸⁵ **Milliyet**, 04.06.1961.

¹⁴⁸⁶ **Milliyet**, 01.08.1962.

¹⁴⁸⁷ Suat Seren, "Doğumun Kontrolü", **Milliyet**, 04.03.1963.

¹⁴⁸⁸ Müşerref Hekimoğlu, "Tüketiciler Ordusu", **Akşam**, 08.07.1961.

¹⁴⁸⁹ **Ulus**, 24.01.1963.

Kurul'un görüşüne sunulmuştu¹⁴⁹⁰. Tasarının önemli maddeleri arasında, nüfus planlamasının doğumu önleyici tedbirlerle gerçekleştirileceği, kimsenin nüfus planlamasına zorlanmayacağı, kürtajın yasak olmaya devam edeceği ve Sağlık Bakanlığının doğumun kontrolü için eğitici çalışmalar yaparak, her türlü ilaç temin edeceği yer almaktaydı¹⁴⁹¹. Tasarı hem kamuoyundaki tartışmalar hem de siyasi karışıklıklar nedeniyle ancak 1964 yılında Mecliste görüşülebildi. Nüfus Planlaması kanun tasarısı hakkında Mecliste yapılan görüşmelerde AP Grubu adına söz alan Ali İhsan Balım tasarımı genel itibarıyla olumlu bulduklarını fakat bir takım eksiklikler tespit ettiklerini belirtmişti. Kanun hakkındaki çekincelerini sıralayan Balım, kanun adının nüfus planlaması değil "Aile Planlaması Kanunu" olması gerektiğini, doğum önleyici tedbirlerin evlilik dışı ilişkiyi teşvik etme tehlikesi barındırdığını, gebeliği önleyici ilaçların yan etkileriyle ilgili şüphelerin mevcut olduğunu ve bu ilaçların ailelere ekstra yükler getireceğini belirtmiştir¹⁴⁹². Kanun aleyhinde söz alan Kayseri Milletvekili Vedat Ali Özkan da kanunun Türkiye için zaruri bir kanun olmadığını, ülkenin mevcut sorunlarının yanında bu konuya eğilinmesinin fanteziye kaçtığı eleştirisinde bulunmuştur. Özkan AP Grubunun endişelerine katıldığını belirterek, Türkiye'nin aşırı bir nüfusa sahip olmadığını inandığını, yaşam koşullarının, sağlık imkânlarının iyileştirilmesi ölüm oranlarının azaltılmasıyla nüfus probleminin kendiliğinden hallolacağını ifade etmiştir. Anadolu topraklarının büyük bir kısmının boş olduğunu belirten vekil, zirai üretim tekniklerinin geliştirilmesi, hayvancılığın ve deniz ürünleri tüketiminin yaygınlaştırılmasıyla nüfusun beslenme sorununun da ortadan kalkacağını, dolayısıyla açlık vs. gibi bahanelere sığınamayacağını vurgulamıştır¹⁴⁹³. Gümüşhane temsilcisi Sabahattin Savcı ise eleştirisini farklı bir yönden yapmıştır. Tasarının kökeninin dışarıda olduğunu belirten vekil gerekçesini şu sözlerle açıklamıştır: *"Bize yardım eden memleketlerin bu yardımı yürütememeleri, devam ettirememeleri sebebiyle bu kere tavsiyelerini değiştirerek artan nüfusları geri kalmış memleketlerden biri olan Türkiye'de devamlı artan nüfusu kontrol ediniz diye tavsiye*

¹⁴⁹⁰ **Milliyet**, 05.05.1963.

¹⁴⁹¹ **Milliyet**, 31.07.1963.

¹⁴⁹² **MMTD**, B.19, 08.12.1964, s.740-742.

¹⁴⁹³ **MMTD**, C.33, B.19, 08.12.1964, s.745-747.

*etmektedirler*¹⁴⁹⁴.” Savcı Türkiye’nin jeopolitik konumuna değinerek nüfusunun çok olmasının hem savunma açısından hem de iş gücü bakımından önemine değinmiştir.

Eleştiriler üzerine kanun hakkında açıklamalarda bulunan Sağlık Bakanı Kemal Demir, konunun iktisadi ve mediko-sosyal olmak üzere iki boyutu olduğunu söyledi. Bakan meseleyi tıbbi yönden ele aldıklarında karşılına çıkan en önemli konunun anne sağlığı olduğunu rakamlara dayanarak ortaya koymuştur. Bakanın verdiği rakamlara göre Türkiye’de yılda 500.000 düşük gerçekleşmekte, bu vakalarda 10 bin anne hayatını kaybetmekte, %27’si kısırlaşmaktadır. Çocuk yönünden bakıldığında durum daha da trajiktir. Doğan her bin çocukta köylerde 190’ı, kasabada 153’ü, şehirlerde 143’ü, büyük şehirlerde ise 101’i henüz bir yaşına varmadan hayatını kaybetmektedir. Mevcut ölümlerin %80’i ise 4 yaşına kadar ki çocuk ölümleridir. Kanun sayesinde bu rakamlarda azalma olacağını, dolayısıyla daha sağlıklı bir neslin oluşmasına katkı sağlanacağını vurgulayan Demir, Bakanlığın amacının herkesin bakabileceği kadar çocuk sahibi olmasını sağlamak, doğacak çocukların ve analarının sağlığını korumak, bakamayacağı çocuğa hamile kalan ve bu çocuğun doğumunu bu yönden mahzurlu gören ailelere bunu sağlayacak bilgileri sunmak ve böylece anneyi gayri meşru, sağlıksız yollara gitmekten alıkoymak olduğunu söylemiştir¹⁴⁹⁵. Mecliste de yoğun bir şekilde ele alınan ve tartışılan kanun tasarısı nihayetinde 17 Aralık 1964’te Millet Meclisinde yapılan oylamayla kabul edildi¹⁴⁹⁶.

Millet Meclisinden sonra sıra kanunun Senatoda görüşülmesine gelmişti. Kanunun Cumhuriyet Senatosundaki görüşmelerinde söz alan Tahsin Banguoğlu, nüfus planlamasının sosyalist bir projenin sacayağı olduğunu ve gerekçede belirtildiği üzere planlamanın ailelerin değil devletin istediği şekilde çocuk sahibi olması manasına geldiğini iddia etmiştir¹⁴⁹⁷. Sosyalistlik suçlamasına cevap veren Sağlık Bakanı Demir, bu kanun tasarısı ile sosyalist ideolojisinin yan yana getirilmesine ilk defa şahit olduğunu, dünyada nüfus planlaması uygulayan devletlere bakıldığında bunların sosyalistlikle alakası olmayan ülkeler olduğunu görüleceğini belirtmiştir. Bakan, İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz ile Şili hariç güney Amerika dışında dünyanın hiçbir

¹⁴⁹⁴MMTD, C.33, B.19, 08.12.1964, s.747.

¹⁴⁹⁵MMTD, C.33, B.19, 08.12.1964, s.752-759.

¹⁴⁹⁶MMTD, C.34, B.25, 17.12.1964, s.232.

¹⁴⁹⁷CSTD C.25, B.42, 16.02.1965, s.252.

yerinde doğum kontrol yöntemlerinin uygulanmasında kısıtlayıcı tedbirler bulunmadığını belirtmiştir. Demir bu kanunla, Türkiye'nin nüfusunun azalmayacağını, doğacak çocukların daha sağlıklı, sağlam nesiller haline gelmesine katkı sağlanacağını, her yıl hayatını kaybeden ya da kısır kalan binlerce annenin sağlığının korunacağını bir kez daha altını çizmiştir¹⁴⁹⁸. 1965 Şubat'ında Senatoda Nüfus Planlaması Kanununun görüşülmesi sırasında İnönü Hükümetinin istifa etmesi kanunun çıkmasını bir ay kadar daha geciktirdi ve yeni hükümetin kurulmasıyla birlikte 22 Mart 1965'te Cumhuriyet Senatosunda tasarının tümü üzerinde yapılan ve 116 üyenin katıldığı oylamada 71 kabul, 44 ret, 1 çekimser oyla kanunun tümü oy çokluğuyla kabul edilmiştir¹⁴⁹⁹. Oldukça uzun süren bir yasama maratonu sonucu gebeliği önleyici tedbirlerin alınmasının önünü açan nüfus planlaması kavramı yasallaşmış oldu.

Yapılan onca tartışmaya rağmen çıkarılan kanunun toplumda bir karşılığı olduğu 1964 yılında yayınlanan bir kamuoyu araştırması ile ortaya konmuştu. Türkiye'de 5100 kişi ile yapılan bu çalışmada halkın doğum ve doğum kontrolü konularına genel bakış açıları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmaya göre kaç çocuk sahibi olunması gerektiği yönündeki soruya erkeklerin % 62'sinin, kadınların da % 66'sının 4 çocuk cevabını vermeleri ailenin mevcudu hakkında genel bir ortalama vermiştir. Araştırmada kadınların doğumun kontrolü konusunda erkeklerden daha istekli oldukları görülür. Doğumun önlenmesi için tedbir alınmasını erkeklerin % 47'si, kadınların ise % 62'si onaylamıştır. Önleyici tedbirleri öğrenmek isteyip istemedikleri yönündeki soruya da erkeklerin % 65'i, kadınların % 72'si olumlu cevap vermiştir. Aile planlaması köylerde % 47, kasabalarda % 64, şehirlerde % 66, büyük şehirlerde ise % 77 oranında destek görmüştür. Yine araştırma gösteriyor ki her evli 4 çiftten 3'ü hükümet tarafından doğum kontrolü için projeler uygulamasını istiyordu¹⁵⁰⁰. Bu rakamlar halkın da doğum kontrol yöntemlerini öğrenip uygulamak istediğinin bir göstergesidir ki sonraki yıllarda yaşanan gelişmeler ve bu yöntemlerle nüfus artış hızının kontrol altına alınması bunu kanıtlar niteliktedir.

¹⁴⁹⁸CSTD, C.25, B.42, 16.02.1965, s.258-259.

¹⁴⁹⁹CSTD, C.26, B.58, 22.03.1965, s.234.

¹⁵⁰⁰Milliyet, 03-04-05.05.1964.

4.4. İŞÇİ HAKLARI VE SENDİKAL MÜCADELE

27 Mayıs sonrası ülkedeki büyük değişimden işçilerin ve sendikaların da payını almaması beklenemezdi. Sınıf bilincinin yerleşmeye başladığı fakat örgütlenme sorunlarının bir türlü aşılamadığı bu saha ile ilgili gerekli reformların yapılmaması durumunda işçilerin siyasiler ve başka zümreler tarafından sömürülmesi kaçınılmazdı. 1960–1965 periyodunda işçilerin 27 Mayıs'tan beklentileri iş kanununun değiştirilmesi, sendikaların özerkliği, toplu sözleşme ve grev kanununun ve Sosyal Sigortalar Kanununun çıkarılması şeklinde özetlenebilir. 1960 yılına kadar işçi sınıfının elde ettiği kazanımlar sınırlı seviyedeydi. Bunun önündeki yasal engellerin kalkmasını ve hükümetlerin gerekli adımları atmasını cesaretlendirilmesi açısından yapılacak yeni anayasanın etkisi büyük olacaktı. Türk tarihinin en modern ve demokratik anayasası olarak nitelendirilen 1961 anayasası işçilere ve sendikalara önemli haklar tanıyan bir anayasa oldu. Bu hakların tanınması sürecinde işçilerin ve işçi örgütlerinin de birtakım faaliyetleri oldu. İnkılâplara karşı öne sürülen toplumdan talep gelmeden bazı modern kanunların çıkarıldığı eleştirisinin bir benzeri işçi hakları üzerinde de yapılmış olmakla beraber, anayasa yapım sürecinde gerek basın yoluyla gerekse de düzenlenen mitinglerle işçilerin sorunlarına dikkat çekilmeye çalışıldığı görülmektedir. O sebeple bu kısımda önce 1961 anayasasının inşası süresince işçilerin ne gibi sorunları ve talepleri olduğu masaya yatırılacak, ardından anayasanın getirdiği haklar değerlendirilecektir. Anayasaya uyum kanunlarının çıkarılışı ve etrafında yapılan tartışmalar ve sonraki aşamada ise demokratik nizama geçişle birlikte siyasi partilerin bu düzenlemelere yaklaşımları parti programları, seçim beyannameleri ve hükümet programları etrafında irdelenecektir.

İşçilerin en önemli örgütleri konumunda olan sendikalar kurulduğu günden bu yana gerek icraatları gerekse siyasi partilerle ilişkileri açısından her zaman tartışma konusu olmuştur. 1960 öncesi sendika idarecilerine getirilen en büyük eleştiri şahsi menfaatleri için siyasetçilerle kol kola olmaları, işçi haklarını savunmaktan çok şahsi ikbal peşinde koşmaları idi¹⁵⁰¹. İşçi Sendikaları Birliği İdare Heyeti tarafından hazırlanan çalışma programında işçinin siyasete alet edilmemesi konusuna yer verilmesi önemli bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Sendikaların partilere karşı tarafsız bir pozisyonda durmasının önemine değinen Türk-İş Başkanı;

¹⁵⁰¹ Ahmet Çitilci, "Sendikacılık Bu muydu?", **Akşam**, 14.06.1960.

“Taraflı olacağız derken partilerle temas etmeyeceğiz, onlara yüz çevireceğiz demek istemiyoruz. Politika yapacağız fakat bunu en temiz bir şekilde ve hiçbir iktidara alet olmadan gtrecekiz”

diyerek önceki dönemlerden işçilerin gereken dersleri çıkardığını ifade etmeye alıřmıřtı¹⁵⁰². Işilerin siyasetçilere olan güvensizliğini dile getiren Selçuk, Türkiye’deki işçi davasını gecekondulara benzeterek “*Düzensiz, yardımsız, plansız ve dağınık*” olarak tanımlamakta ve Türk ekonomik yapısı içinde başka türlüsünün de beklenemeyeceğini ifade etmekteydi¹⁵⁰³.

Bu dönemde sendikaların gelişimini olumsuz etkileyen hususlardan birinin de iş yeri temsilciliği müessesesi olduğu görülmüştür. 1960 öncesinde işçi ile işveren arasındaki sorunların sendikalara yansıtılmadan üzümünde arabulucu rolü olan bu kurum işlemez hale gelmiřti¹⁵⁰⁴. Ayrıca sendikaların bir türlü gelişememesinin nedeni olarak yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye’deki işçilerin sınırsız liberal politikalara maruz kalmadan ve herhangi ciddi bir talep olmaksızın birtakım hakları elde etmesi nedeniyle sendikalara fazla rağbet etmediği görüşü savunulmaktaydı¹⁵⁰⁵. 27 Mayıs’tan sonra sendikalardaki DP taraftarlarının dağılmaya başlaması işçi çevrelerinde olumlu karşılanmakla beraber tam tersi bir yönde yapının sendikalara hakim olmaya çalıştığı iddia edilmekteydi. Buna engel olmak üzere sendikalar içerisinde “Onlar” adlı yeni bir oluşumun ortaya çıktığı ve amacının kukla, menfaatçi sendikacıları işbaşından uzaklaştırmak ve bunları işçiye göstermek, işçilerin refahını temin etmek, istismar edilmelerini engellemek ve idealist insanlarla gerçek sendikacılığı kurmak olduğu duyurulmuřtu¹⁵⁰⁶. Yine bu dönemdeki yapısal sorunlardan biri de Türkiye’deki işçi sendikalarının en büyük eksiklik kendisi ile rekabete girişebilecek bir işveren sendika yapılanmasının olmamasıydı. Işçi sendikaları açılan davalarda karşılarında işveren sendikası yerine yalnızca işvereni bulmakta, bu nedenle çoğu zaman davaları kazanmakta, kaybettiği davalarda ise suçu hukuki eksikliklerde aramaktaydı. Bunun da sendikacılığın gelişiminin önündeki engellerden biri olduğu belirtiliyordu¹⁵⁰⁷. Ülkedeki sendika sayısının olması gerekenin çok üstünde olduğu da sendikalar üzerindeki bir başka eleştirydi. Toplam sendika sayısının 440 olduğunu belirten Işçi Sendikaları

¹⁵⁰² Aysel Okan, “Işçi ve Siyaset”, **Akşam**, 10.10.1960.

¹⁵⁰³ İlhan Selçuk, “Melon şapkalı”, **Akşam**, 28.03.1961.

¹⁵⁰⁴ “Işçi Mmessilliği”, **Akşam**, 25.07.1960.

¹⁵⁰⁵ Sabahattin Selek, “Işçi Sendikaları”, **Son Havadis**, 27.07.1960.

¹⁵⁰⁶ Ahmet itilci, “İdealist Sendikacılar”, **Akşam**, 21.06.1960.

¹⁵⁰⁷ Sabahattin Selek, “Sendikaların Gelişmesine Dair”, **Son Havadis**, 20.08.1960.

Birliği Başkanı Avni Erakalın bu rakamın 15 milyon işçi bulunan Almanya’da dahi 15-16 olduğunu, aynı iş kolundaki sendikaların birleştirilmesiyle bu sayının 40-50 ye inmesi gerektiğini belirterek sendika enflasyonunun sebebi olarak siyasi partilerin gelişi güzel tutumlarını gstermiřtir¹⁵⁰⁸.

Darbe sonrasında yeni anayasayı hazırlamakla görevli olarak kurulan Kurucu Meclis’e işçi temsilcilerinin de katılması MBK idaresinin işçilere karşı olan olumlu yaklaşımını ve onların taleplerini yerine getireceği algısını kuvvetlendirmişti. Kurucu Meclis seçimleri çerçevesinde işçileri temsilen Meclise seçilen temsilciler, mer Karahasan, İsmail İnan, Bahir Ersoy, Feridun şakir, Kerim Akyüz ve Tekin ullu oldu. Kurucu Meclisin var olan sebebi olan anayasa taslağında işçileri en çok ilgilendiren konu ise; sosyal haklar kısmı, grev-lokavt kanunu, sendika kanunu ve sosyal sigorta kanunu idi. Taslağın 18 Ekim 1960’ta tamamlanıp Kurucu Meclise sunulmasından referanduma kadar geçen süre zarfında işçiler seslerini yukarıya duyurmak için çalıştılar. İşçilerin alışma Bakanlığından ve geçici hükümetten en öncelikli talepleri grev hakkının verilmesi idi. Çalışma Bakanı Cahit Talas grev konusunda yaptığı açıklamada grev kanunu tasarısının anayasanın hazırlanmasından sonra son şeklini alacağını, ancak bu konunun yine de seçimle gelecek iktidarın kararına bırakılması gerektiğini sylemiřtir¹⁵⁰⁹. Seçimle iktidara gelecek hangi parti olursa olsun grev hakkının garanti olmadığını belirten itilci işçilerin gözünün kulağının anayasa komisyonundan gelecek haberde olduğunu ve temennilerinin başta grev hakkı olmakzere sosyal hayatla ilgili diğer kanun tasarılarının yasalaşması olduğunu ifade etmiřtir¹⁵¹⁰. Bu habere tepki gösteren sendika temsilcileri konunun siyasi partilere bırakılmasının yanlış olduğunu belirtmiş, Maden-iş Sendikası Genel Sekreteri Ruhi Yml yaptığı açıklamada “*Bu devrede halledilemedikten sonra grev hakkının bundan sonra halledileceğine inanmadığını*” belirterek yaşanan hayal kırıklığını vurgulamıştır. Tekstil ve rme Sanayi İşçileri Sendikası Başkan Yardımcısı Avni Erakalın da grev vaadiyle gelen DP iktidarı tarafından on yıl boyunca oyalandıklarını, gazetelerde çıkan haberlere inanmak istemediklerini belirtmiřti¹⁵¹¹. 1950 ncesi CHP’nin takındığı grev karşıtı tutum nedeniyle işçilerin CHP’ye de pek itimat etmediği belirtilirken, işçilerin

¹⁵⁰⁸ Aysel Okan, “Sendikaların Birleştirilmesi Gerçekleşiyor”, **Akşam**, 17.10.1960.

¹⁵⁰⁹ **Son Havadis**, 17.08.1960.

¹⁵¹⁰ Ahmet itilci, “Grev Hakkı”, **Akşam**, 22.08.1960.

¹⁵¹¹ **Son Havadis**, 05.09.1960.

1961'den sonra “*Hak Verilmez, Alınır*” sloganıyla hareket edip etmeyecekleri merak konusu olmuştur¹⁵¹². Bu merakı giderecek açıklama ise Türk-İş Genel Başkanvekilinden geldi. Celal Beyaz işçi haklarını en çok kim müdafaa ederse o partiyi destekleyeceklerini, grev hakkı verilmediği takdirde İngiltere’de olduğu gibi zorla alınacağını söyleyerek bütün siyasi partilere ve MBK idaresine ileride takınacakları tavırla ilgili ilk işaretleri verdi¹⁵¹³.

Bu süreçte Kurucu Meclisin açılması ve yeni anayasanın görüşülmesinin işçiler arasında yarattığı heyecan, Türkiye İşçi Partisi’nin kurulmasıyla bir kat daha artmıştı. İşçi Partisi’nin kurulmasının sendika çevrelerinde büyük bir sevinç yarattığını belirten Okan, işçilerin yıllar yılı çiğnenen ve verilmeyen haklarına bu parti sayesinde kavuşacaklarını belirtmiştir¹⁵¹⁴. İşçi Partisi’nin kurulmasını önemli ve olumlu bir gelişme olarak gören Hekimoğlu ise işlerinin hiç kolay olmadığını, Batılı emsalleri ile kıyaslandığında öyle kısa bir süre içinde büyük beklentilere girilmemesini tavsiye etmişti¹⁵¹⁵. Daha önce de örnekleri görülen benzeri girişimlerin yaşam sürelerinin kısa olduğunun altını çizen Aras da, işçi haklarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için illa bir partiye ihtiyaç olmadığını, işçileri refaha götürecek tek yolun demokratik düzen içinde hür ve bağımsız sendikacılık olacağını ifade etmiştir¹⁵¹⁶.

İşçilerin KM’ye sunulan anayasa taslağı hakkındaki görüşlerini aktaran Okan, grev hakkının sağlanmasını olumlu gören işçilerin, grev yapacak iş kollarının net olarak belirtilmemesinin muğlak bir ifade oluşturduğunu, bunun işverenler tarafından istismar edilebileceği endişesi taşıdıkları belirtilmiştir. Taslakta sendika hürriyeti açısından kapatılma yetkisinin mahkemelere verilmesini yeterli bulmayan işçiler, siyasi partilere verilen hakların kendilerine de verilmesini talep etmişlerdi¹⁵¹⁷. Temsilciler Meclisi işçilere grev ve toplu sözleşme hakkı verilmesine ilişkin anayasanın 46. maddesini 17 Nisan’da kabul etti. Bazı temsilcilerin greve karşılık işverene lokavt hakkı tanınması teklifleri reddedildi¹⁵¹⁸. 9 Temmuz’da yapılan referandum sonrasında kabul edilen yeni

¹⁵¹² Şahap Balcıoğlu, “Grev Hakkı-Ekmek Hakkı”, **Son Havadis**, 10.09.1960.

¹⁵¹³ **Son Havadis**, 28.09.1960.

¹⁵¹⁴ Aysel Okan, “İşçi Partisi ve Büyük Rolü”, **Akşam**, 20.02.1961.

¹⁵¹⁵ Müşerref Hekimoğlu, “İşçi Partisi’nin Durumu”, **Akşam**, 26.02.1961.

¹⁵¹⁶ İsmail Aras, “İşçiler Parti Kurmalı mı?”, **Kudret**, 21.12.1961.

¹⁵¹⁷ Aysel Okan, “Anayasa ve İşçi Hakları”, **Akşam**, 03.04.1961.

¹⁵¹⁸ **Akşam**, 18.04.1961.

anayasa işçi haklarını anayasal güvence altına almıştı. Anayasanın 46.maddesi sendika kurulması ile ilgili olarak;

“İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanılmasında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir”

derken 47.madde de toplu sözleşme ve grev hakkını işçiye şu sözlerle teslim eder: *“İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir.”* Büyük bir dönüm noktasını ifade eden bu yenilik sonraki dönemin anayasaya uyum kanunlarının çıkarılmasında itekleyici güç olacaktı.

Bu arada seçim öncesi mi, sonrası mı görüşülsün tartışmaları süren “Grev ve Lokavt Tasarısı” referandumdan sonra Kurucu Meclise nihayet sunuldu. Çalışma Bakanlığının hazırladığı 8 bölüm ve 87 maddeden oluşan tasarı işçiye grev hakkı tanıırken, işverene de lokavt hakkı vermektedir¹⁵¹⁹. Kanuna göre, devlet ve amme teşekküllerinde, Örfî İdare bölgelerinde, Milli Savunma, Ulaştırma, Radyo Televizyon Kurumları ile hastanelerde, su ve elektrik işlerinde, kömür madenlerinde, ekmek imal eden fırın ve fabrikalarda grev ve lokavt yapılmayacaktır. Türk İş tasarısını eksiklerle dolu diye tanımlamış, grevin istisnalarının geniş tutulmasını ve muğlâk hükümlerle bunun genişletilebilme tehlikesi olduğunu altını çizmişti¹⁵²⁰. Bakanlığın hazırladığı tasarıya işçi çevreleri sert tepki göstererek kendi alternatif kanun tasarılarını hazırladılar. Türk-İş’in hazırladığı tasarlarda hükümet denetlemesi tamamen kaldırılmakta, son kararın Bakanlıkta değil İşçi ve İşverenlerden kurulacak bir hakem heyetinden çıkması istenmekteydi. Bakanlığın sınırlandırdığı grev alanlarına tepki olarak da sadece askeri işyerlerinde grev yapılmayacağı ibaresi yer almıştı. Ayrıca greve karar verilirken o işyerinde çalışan işçiler değil, grev kararı veren sendika üyelerinin yarısından bir fazlasının evet demesi grev için yeter görülecekti¹⁵²¹. Bakanlığın hazırladığı

¹⁵¹⁹ **Aksam**, 15.07.1961.

¹⁵²⁰ **Milliyet**, 15.07.1961.

¹⁵²¹ **Milliyet**, 08.08.1961.

tasarıda devlete bağlı sektörlerde greve izin verilmeyip özel sektör alanlarında serbest bırakılmasının eşyanın tabiatına aykırı olduğu da eleştiriler arasındaydı¹⁵²².

15 Ekim 1961’de yapılacak genel seçim darbe sonrası ilk seçim olması nedeniyle siyaseten önemliyken, işçiler açısından yeni anayasanın ışığı altında partilerin vaatlerinin neler olacağı merak konusuydu. AP programında “*İşçilerimize grev hakkı tanınmasını, kolektif iş akdinin teminini, işsizlik sigortasının ihdasını, sendika muhtariyetinin anayasa teminatı altına alınmasını lüzumlu bulmaktayız*” denilirken¹⁵²³, CHP programı da benzer bir şekilde;

*“Her sahada çalışanlara ve işverenlere mesleki dernek, sendika vs kurmak hürriyetinin sağlanmasını; emekli, dul ve yetimlerinin haklarının emniyet altında bulundurulmasını, sosyal sigortanın teşmilini ve islahını istemekte, grevi işçinin lokavtı da işverenin tabii hakları olarak tanımaktadır.”*¹⁵²⁴

denilerek daha geniş bir perspektiften konuya yaklaşıldığı görülür. DP oylarına talip olan YTP’nin seçim beyannamesi de işçi meselelerine şu şekilde temas etmişti:

*“Sosyal adaletin kurulması, asgari ücretin tespit edilmesi, çalışma şartlarının düzeltilmesi, sosyal sigortaların genişletilmesi, hür bir sendikacılığın kurulması, grev hakkının temin edilmesi, kalifiye işçi yetiştirilmesi”*¹⁵²⁵.

Görüldüğü üzere üç büyük partinin de seçim beyannameleri incelendiğinde hepsinin işçilerin temel meselelerine parmak bastığını ve teşhisi doğru koyduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yeni yasama döneminde işçi taleplerinin karşılanmasında herhangi bir zorlukla karşılaşılması gerekiyordu. Fakat teorinin pratikle bir olmadığı koalisyon hükümetleri döneminde bir kez daha ispatlanmış olacaktı.

Seçimlerden sonra ilk kurulan hükümetin Çalışma Bakanı’nın Bülent Ecevit olması işçiler adına bir şanstı. İşçi teşekkülleri Ecevit’in Bakan olarak atanması için Başbakan İnönü’ye telgraflar dahi göndermişlerdi¹⁵²⁶. Daha önce Ulus’ta çıkan işçi meseleleri üzerine eğilen makaleleri Ecevit’i ön plana çıkarırken, partisi CHP’nin sorunu çözüm odaklı yaklaşımı, MBK’nin sendika ve grev konularının çözümü için iradesini daha önceden ortaya koyması gerekli kanunların bir an önce çıkarılacağı

¹⁵²² Nadir Latif İslam, “Sendika Hürriyeti ve Grev Hakkında”, **Kudret**, 22.08.1961

¹⁵²³ **Milliyet**, 13.09.1961.

¹⁵²⁴ **Milliyet**, 14.09.1961.

¹⁵²⁵ **Milliyet**, 16.09.1961.

¹⁵²⁶ **BCA**, 30.1.0.0/22.125.3. İstanbul’daki Tekel İşçileri adına Şadan Boduroğlu, Petrol Kimya ve Atom İşçileri Sendikası Beykoz Şubesinden Vahdet Asar, yine Petrol Kimya ve Atom İşçileri Sendikası Kartal Şubesi İdare Heyeti de Başbakan İnönü’ye Ecevit’in Çalışma Bakanı olarak atanmasını istemişlerdi.

düşüncesini yaygınlaştırmaktaydı. Çalışma Bakanı Bülent Ecevit grev hakkının işçilere yakında tanınacağını, bunun bir anayasa hükmü olduğunu, batılı ülkelerde olduğu gibi geniş ve tam özgür bir şekilde grev hakkının kullanılacağını, sendikaların ancak grev olursa kuvvetleneceğini söylemişti¹⁵²⁷. Bu ifadeler sendikaları ve işçileri cesaretlendirici nitelikteydi. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu hükümet programının hazırlandığı sırada taleplerini hükümete ilettiler. Konfederasyonun talepleri arasında, ihtilalden bu yana yerlerinden edilen işçilerin eski yerlerine iadesi, geçici kadrodaki işçilerin daimi kadroya alınması, maden işçilerinin hayat şartlarını iyileştiren Asgari Ücret Tespit Komisyonu kararlarının tatbik edilmesi, grev ve toplu sözleşme kanununun çıkarılması, sendika kanununun çıkarılması, İş Kanununun revize edilip güncellenmesi, işsizlik sigortasının oluşturulması, emekli işçilerin maaşlarının iyileştirilmesi yer almaktaydı¹⁵²⁸.

AP-CHP Koalisyonunun programında bu taleplerin bir kısmı yer alırken bir kısmı da karşılık bulmamıştı. Programda işçi hakları çerçevesinde şu hususlara değinilmişti: Asgari ücret tespit mekanizmasının yenilenmesi, sosyal güvenlik mevzuatı ve müesseseleri üzerinde çalışılması, iş sağlığı ve güvenliği şartlarının düzeltilmesiyle toplu sözleşme ve grev hakkıyla ilgili düzenleyici kanunların Meclise sunulması¹⁵²⁹. Ayrıca kalkınma planı içerisinde işçi-işveren ilişkileri ve çalışanların haklarıyla ilgili olumlu ifadeler bulunması bu mücadele açısından oldukça önem arz etmekteydi. Kalkınmanın gerçekleşmesinde işçilerin rolüne değinen plan, demokratik rejimlerin topluma sağladığı toplanma ve teşkilatlanma özgürlüğünün işgücü tarafından sosyal dengeyi kurması bakımından olumlu yönde kullanılacağına ve gerekli teşekkülleri kuracağına inandığını ifade ederek sendikalaşmayı teşvik etmekteydi¹⁵³⁰.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği 1961'in son günü İstanbul Saraçhane'de düzenlediği büyük miting bu dönemde yaşanan en önemli gelişme olarak işçi hakları mücadelesinde yerini almıştır. Miting münasebetiyle polis geniş güvenlik önlemleri alırken, mitinge katılacak işçiler arasına provokatörlerin karışmaması ve nahoş olaylara meydan verilmemesi için emniyetteki bütün izinler kaldırılmıştı. 100 bini aşkın kişinin

¹⁵²⁷ **Havadis**, 17.12.1961.

¹⁵²⁸ **Havadis**, 24.11.1961.

¹⁵²⁹ **MMTD**, B.13, 27.11.1961.

¹⁵³⁰ **DPT, age**, s.106.

katıldığı belirtilen mitingün amacı; Türk işçisinin grev ve toplu sözleşme hakkına layık olduğunu göstermek idi. Yapılan konuşmalarda grev hakkının verilmesi halinde işçilerin bozguncu ve huzur bozucu hareketlerde bulunmayacak olgunluğu göstereceği belirtilmişti¹⁵³¹. 140 işçi teşekkülünün katıldığı miting ülkede büyük yankı uyandırdı. Milliyet mitingün medeni bir havada ve olaysız geçmesini Türk işçisinin olgunluğuna verirken, grev ve toplu sözleşme taleplerinin en doğal hakları olduğunu ve kanuni yoldan sağlanan bu hakların toplumsal dengenin sağlanması için yaşamsal öneme sahip olduğunun altını çizmiştir. Sorumluluğun yalnızca işçilere düşmediğinin vurgulandığı makalede;

“Talepleri anlayış görmez ve mücadeleleri memleketimizde insanları lekelemek ve sindirmek için en kolay yol olan komünizm isnadı ile damgalanırsa yaratılacak kin ve husumet öylesine büyük olur ki bir gün hakikaten korkulan şekilde patlak verebilir”

denilerek durumun ne derece önemli olduğu vurgulanmıştı¹⁵³². Dönemin etkili yayın organlarından Akis de ortaya atılan bütün şayialara ve İstanbul halkındaki tedirginliğe rağmen Saraçhane mitingünün oldukça seviyeli geçtiğini ve artık Türkiye’deki işçi hareketlerinin sesinin ciddiyetle duyurulacak seviyeye geldiğini ispatladığını dolayısıyla bu tabakanın makul, mantıklı sosyal adalet arzularının politika potası içinde dejenere olması istenmiyorsa bu sese kulak verilmesi gerektiğini belirtmişti¹⁵³³.

Çalışma Bakanlığının hazırladığı toplu sözleşme ve grev kanun tasarısı mart ayı içerisinde bakanlıklara, işçi temsilciliklerine ve üniversitelere gönderilerek görüş istenmişti. Tasarıda toplu sözleşmenin belirli veya belirsiz süre olabileceği, belirli olanların bir yıldan az, üç yıldan çok olamayacağı, süresi belirsizlerde taraflardan her biri bir yılın geçmesinden sonra üç ay önceden bildirmek şartıyla sözleşmeyi feshedebileceği belirtiliyordu. Ayrıca toplu sözleşmeyi en çok üyeye sahip olan sendikanın yapacağı, anlaşılmasını durumunda uzlaşma komisyonunun devreye gireceği, nihayetinde grev ve lokavt yolunun açık olduğu belirtilmişti¹⁵³⁴.

Sendikal haklar mücadelesinin devam ettiği bu günlerde işçilerin karşıya karşıya olduğu bir diğer sorun ise işsizlik meselesiydi. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum pek iç açıcı olmamakla birlikte planlı döneme geçilmesi ekonomik gelişim için

¹⁵³¹ **Havadis**, 01.01.1962.

¹⁵³² “Bu Hareketi Soysuzlaştırmayalım”, **Milliyet**, 01.01.1962.

¹⁵³³ **Akis**, 08.01.1962, S.393, s.17.

¹⁵³⁴ **Ulus**, 23.03.1962.

gelecek adına olumlu bir hadiseydi. Ancak bunun meyvelerini hemen toplamak ve geçmiş yılların ağır borç ve faiz yükünden kurtulmak kolay değildi. Piyasaların içinde bulunduğu açmazda en büyük sorun istihdamdı. Genç nüfusun hızla arttığı bir ortamda ekonomik sıkıntılar nedeniyle bir taraftan da işten çıkarmaların yaşanması ülke sorunlarının çözümünü zorlaştırıcı nitelikteydi. Binlerce kişinin Avrupa ülkelerine göç etmesi bu sorunu bir nebze hafifletse de kalıcı tedbirler alınmadığı müddetçe yeni sosyal sorunları beraberinde getireceği açıktı. İşsizliğin ne tür olduğu ve çözüm önerilerinin tartışıldığı bu ortamda genel kanı gizli işsizlik olduğu yönündeydi. Mevsimsel işsizliğin de önemli sorunlar arasında olduğu belirtilirken çözüm olarak köylünün ürün çeşitliliğini artırılması, köy sanayisinin halı, dokumacılık gibi geliştirilmesi ve köyün imarında köylünün ücret mukabili çalıştırılması gerektiği önerilmekteydi¹⁵³⁵. Çalışma Bakanı Ahmet Tahtakılıç'ın işsizlik tartışmalarına yeni bir boyut getiren, Türkiye'de işsizlik değil, gizli işsizlik olduğuna yönelik açıklamalarını doğrulayan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanı Avni Erakalın yetkililerin bu yeni duruma karşı derhal önlem alması gerektiğini söyledi. Tartışmaya katkıda bulunan Talu, gizli işsizlik konusunun Türkiye'de ele alınmakta geç kalınmış bir konu olduğunu belirttiği yazısında, gizli işsizliği; çalışabilecek durumda olan nüfusun büyük bir kısmının çalışmasına rağmen hem çalışılan dal için verimsiz, hem de çalışan için tatmin edici olmaması olarak tanımlar. Bu açıdan gizli işsizliğin en çok tarım sektöründe olduğu, mevsimlik işçiliğin azaltılması ile verimin arttıracağı görüşü savunulmuştur¹⁵³⁶. İşsizliğin en büyük sorunlardan biri olduğu Türkiye'de işsizliğin niceliksel boyutlarına inen Irmak, ülkeyi bekleyen bir başka sorunu gündeme taşımıştır. İşsizler arasında okumuş işsizlerin çokluğuna dikkat çeken yazar bunun sebepleri arasında, memuriyet kadrolarındaki daralmayı, memuriyet zihniyetinin ötesine geçemeyen yükseköğretim mezunlarını, eğitimin kifayetsizliğini göstermiştir. Çare olarak da ekonomik kalkınmayı sunmuştur¹⁵³⁷.

Son zamanlarda gerçekleşen işten çıkarılmaları gündemine alan Okan, işten çıkarılan kişilerin birçoğunun sendikalı olduğunu, işverenlerin işçi çıkarma durumunda ve işçi alımlarında gözettikleri ilk unsurun sendika üyeliği olduğunu belirtmiştir¹⁵³⁸. Bu

¹⁵³⁵ Aysel Okan, "Şehire İşçi Akını", **Akşam**, 19.09.1960.

¹⁵³⁶ Esin Talu, "Tehlike Çanı", **Akşam**, 11.02.1961.

¹⁵³⁷ Sadi Irmak, "Okumuş İşsizliği", **Ulus**, 23.09.1962.

¹⁵³⁸ Aysel Okan, "Sendika Düşmanı Patronlar", **Akşam**, 06.02.1961.

durum işçiler üzerinde sendikasılaştırma operasyonu olarak nitelendirilmekte, patronların otoriter eğilimlerini göstermektedir. Orta sınıfa mensup ya da burjuvazinin bir parçası olan işveren-sanayici kesimlerin siyasi iktidardan pay almak istediklerinde demokrasi adına gösterdikleri çabaların, kendi çıkarları ve müesseseleri söz konusu olunca tam tersi yönde oluşması büyük bir çelişkiyi ortaya koymuştur. Saraçhane mitinginden sonra işçilerin ve sendikaların düzenlediği ikinci büyük mitingün çıkış noktası da işsizlik olmuştu. 3 Mayıs 1962’de işsizlik nedeniyle Ankara’da gerçekleştirilen mitingün yankıları hem Mecliste hem de basında epeyce duyuldu. 5 bine yakın inşaat işçisi siyasilerin ve askerlerin affı tartışmaları arasında “*Af Değil, İş İstiyoruz*” slogan ve dövizleriyle Meclise doğru izinsiz bir yürüyüş yapmıştı. Meclis Başkanı Sirmen ve Senato Başkanı Ürgüplü ile görüşen işçiler “*Af toplantısı, af toplantısı diye toplanıp duruyorsunuz. Bizim yırtık pantolonla okula giden çocuklarımıza ve sefaletimize bir çare bulmuyorsunuz*” diyerek isyanlarını dile getirmişlerdi. Grup daha sonra polisin müdahalesiyle dağılırken, 30’a yakın kişi de gözaltına alınmıştı¹⁵³⁹. Bu mitingün gerçekleşmesini tehdit olarak gören bir kesimin varlığına karşı bunu demokratikleşme adına önemli bir adım olarak telakki edenler de bulunmaktaydı. Çalışma Bakanı Bülent Ecevit de ikinci gruptakiler gibi düşünenlerdendi. İşsizlik durumu ile ilgili izahat veren Bakan, yine istatistikî verilerin sağlıksızlığından şikayet ederek esas meselenin tarım alanındaki gizli işsizlik olduğunu, bu kişilerin sayısının 3,5 milyona yaklaştığını belirtmiştir. Buna sebep olarak %3 nüfus artış hızını, tarım ekonomisinden endüstri ekonomisine geçiş sancılarını gösterirken, önlem olarak; yurtdışına işçi gönderimi, fazla mesai yerine fazla işçi çalıştırılmasını ve meslek eğitiminin yaygınlaştırılmasını öne sürmüştür¹⁵⁴⁰. Bu korsan gösteri işe yaramış, ertesi gün Mecliste ve Senatoda işsizlik konusunun tartışılmasını sağlarken, diğer taraftan da gözaltına alınanların 7’si hakkında polise mukavemet, toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununa muhalefetten 2 yıldan 6 yıla hapis istemiyle dava açıldı¹⁵⁴¹. Bir taraftan işsizlerin sesine kulak verilirken, diğer taraftan bu sesi çıkarıp devleti yönetenlerin sorunlarından haberdar olmasını sağlayanların yargı önüne çıkarılması da ironik bir hadisedir.

¹⁵³⁹Milliyet, 04.05.1962.

¹⁵⁴⁰Ulus, 09.05.1962.

¹⁵⁴¹Milliyet, 05.05.1962.

Bu dönemde işçilerin düzenlediği bir diğer önemli miting ise Saraçhane mitinginin neredeyse yıl dönümüne denk gelen bir tarihte 22 Aralık 1962’de Ankara Tandoğan’da yapıldı. Türk-İş’in önderliğinde düzenlenen “*Komünizmi ve Demokratik Rejime Karşı Davranışları Tel’in Mitingi*”ne yaklaşık 30 bin kişi katıldı¹⁵⁴². Miting ile ilgili konuşan Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç, Türk-İş’in kurulduğundan bu yana demokrasi ve özgürlüklerden yana olduğunu, sosyal güvenliğin ve adaletin temini için çalıştığını ve hiçbir zaman sermaye düşmanlığı ile mülkiyet hakkının inkarı gibi yolları seçmediğinin altını çizmiştir. Öte yandan Türk işçilerinin hem Batı’dan, hem de Kuzey’den gelen komünist ideolojiye karşı savaşının devam edeceğini belirterek kendilerine yapılacak eleştirileri ve saldırıları bir bakıma bu sözlerle önlemeye çalışmıştı¹⁵⁴³. Mitingin adı bile işçilerin bu konuda ne kadar hassas olduklarını ortaya koymasından önemlidir. Komünist yaftasının bir cadı avı şeklinde insanların üzerine yapıştırıldığı bir dönemde işçiler de kendilerini bu yakıştırmalardan korumak ve devletin gazabını üzerlerine çekmemek için komünizmi lanetleyici dövizler taşımışlardı. Mitingi değerlendiren Suad, aşırı sağ ve sol akımlara ve ümmetçi zihniyete karşı bu hareketin hem işçinin haklarının savunulması açısından hem de toplumun geleceği bakımından büyük önem arz ettiğini belirtmiştir. Suad yazısında doktriner sosyalizmi ya da ihtilalci sosyalizmi savunanların amacının Türk toplumunda kapanmaz sınıf ayrılıkları oluşturarak komünizme giden yolu açmak istediğini, Türk işçisinin ise bu oyuna gelmediğini vurgulayarak Türk işçisinin tutumunu desteklemiştir¹⁵⁴⁴.

CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar koalisyonu işçilerin hükümetlerden öncelikli talepleri olan toplu sözleşme ve grev kanunlarının çıkarıldığı dönem olması nedeniyle oldukça önemli bir dönemdi. Hükümetin programı öncekinin bir devamı olmakla beraber bilhassa toplu sözleşme, grev ve lokavt kanunlarının çıkarılacağı kesin bir dille ifade edilmesi işçiler için umut kaynağı olmuştu. Programda ayrıca, işçinin refahının sağlanması ve işsizliğin önlenmesine çalışılacağı, sosyal adalet ve sosyal güvenliğe önem verileceği belirtilerek komünizme karşı işçinin korunacağı şu sözlerle ifade edilmişti:

¹⁵⁴² **Ulus**, 23.12.1962.

¹⁵⁴³ **Ulus**, 22.12.1962.

¹⁵⁴⁴ Faik Suad, “Büyük Mitingin Düşündürdükleri”, **Ulus**, 22.12.1962.

“Türk işçisinin emeğinin karşılığını almak yolundaki samimi ve dürüst gayretlerini, milli menfaatlere aykırı yıkıcı maksatlar için sömürmek isteyen teşebbüslere karşı koyacağız. Bu davranışla hem vatansever ve milliyetçi Türk işçisini hem de yurdun yüksek menfaatlerini korumuş olacağımıza inanıyoruz¹⁵⁴⁵”.

Bu tarihlerde yaşanan bir grev hadisesi çıkarılmak üzere olan kanunlara gölge düşürdüyse de temel haklara kavuşulmasını engelleyecek nitelikte olmadı. Kamuoyunda “Kavel Hadisesi” olarak bilinen olay 1963 Şubat’ında yaşandı. Fabrika idaresi ile işçiler arasındaki ihtilafın çıkış kaynağı 5 yıldır 31 Aralık’ta ödenen ikramiyelerinin bu sene ödenmemesi olmuştur. İşçiler gerekli mercilere müracaat etmelerine rağmen bir sonuç çıkmamış, bunun üzerine işveren de işçi mümessillerini işten çıkarmıştı. Fabrika müdürünün uzlaşmaz tutumu nedeniyle işçiler 28 Ocak sabahı oturma grevine başladı. Olayların sonlanmaması nedeniyle işverenin bütün işçileri işten çıkardığını ilan etmesi ise olayların daha da büyüyerek işçilerin fabrikayı işgal etmesine neden oldu¹⁵⁴⁶. Bu hadisenin grev tasarısının görüşülmesinden birkaç gün önce cereyan etmesi ise Mecliste kanunu savunacak olanları, başta Çalışma Bakanı Ecevit’i zor durumda bırakmıştı. Dünya Gazetesinde kendisini bu olay dolayısıyla sınıf çatışması yaratmak istiyora varan ifadelerle suçlayan yazılara da cevap veren Bakan, asıl yaptığı bu çalışmalarla böyle bir durumun yaşanmasını engellemeye çalıştığını ifade etmişti¹⁵⁴⁷. Konuya değinen Suad da suçun sendikacılarda olduğunu, grev ve lokavt gibi müeyyidelerin bir sosyal savaş değil, sosyal barış faktörü olarak görülmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Demokrasinin hünerinin ise grevi yasaklamak değil, onu ihtiyaç duyulmaz hale getirmek olduğunu belirtmiştir¹⁵⁴⁸. 5 hafta boyunca devam eden Kavel Grevi Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu ve Çalışma Bakanı Bülent Ecevit’in de katıldığı görüşmeler neticesinde sona erdi¹⁵⁴⁹. Kavel hadisesinde işçi ile polisin karşı karşıya gelmesinin doğru olmadığını ve işçinin kamuoyunda olumsuz bir pozisyona düştüğünü belirten Göksel, grevin sosyal adaleti sağlamak üzere bir hak olduğunu, devletin işverenin de haklarını gözetmesi gerektiğinin altını çizmiştir¹⁵⁵⁰.

İşçilerin sendika, grev, lokavt ve toplu sözleşme kanunu mücadelesi meyvelerini 1963 yılında verdi. Meclise gelip giden tasarılar, komisyon raporları ve yoğun

¹⁵⁴⁵ MMTD, C.6, B.108, 02.07.1962, s.156.

¹⁵⁴⁶ Akis, S.452, 23.02.1963, s.20.

¹⁵⁴⁷ Ulus, 15.02.1963.

¹⁵⁴⁸ Faik Suad, “Kaş Yaparken Göz Çıkaranlar”, Ulus, 16.02.1963.

¹⁵⁴⁹ Ulus, 04.03.1963.

¹⁵⁵⁰ H.A. Göksel, “Grev”, Ulus, 17.02.1963.

görüşmeler neticesinde 15 Temmuz 1963 tarihinde bu kanunların çıkarılması II. Koalisyon hükümetinin en büyük başarısı oldu. Nisan ayında yukarıda zikredilen kanunların tasarıları komisyonlardan geçerek Mecliste görüşülmeye başlanmıştı. Sendikalar Kanununun Millet Meclisi'nde görüşülmeye başlandığı sırada CHP Grubu adına konuşan Burhan Arat, partisinin işçi haklarının elde edilmesinde yaptığı mücadeleyi kronolojik olarak sıraladıktan sonra kanunun sosyal adalete, sosyal güvenliğe ve yeni anayasaya uygun olarak hazırlandığını belirtmişti. Kanunda işçi ve işveren arasındaki dengenin sağlandığını vurgulayan Arat, kanun yapılırken en ileri ülkelerin en modern iş hukuku ve genel hukuk prensiplerini araştırdıklarını, bunları ülke gerçeklerine uyum sağlayacak şekilde bağdaştırdıklarını söyledi. Yeni sendika kanununun getireceği yeniliklerin altını çizen koalisyon ortağı YTP'den Orhan Apaydın, tasarının sendika ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hak ve hürriyetlerini korumaya ve zedelememeye çalıştığını belirtti. Tasarının sendikacılıkta birliklerin kurulmasını teşvik ettiğini vurgulayan Apaydın, ABD'den verdiği örneklerle bu tür birlikteliklerin işçilere ne gibi kazançlar sağlayabileceğini göstermeye çalışmıştı. Sendikaların yasaklanan siyasi faaliyetleri ile ilgili yaklaşımın günün şartları gereği artık mümkün olmadığı, icabında sendikaların siyasi görüşlerini bildirmelerinin serbest bırakılması hükümetçe uygun görülüyordu. CKMP'li Odyakmaz da tasarının eksikleri olmasına rağmen önemli bir boşluğu dolduracağını, bu nedenle partisi tarafından da destekleneceğini belirtirken, tasarıda endüstri çalışanlarına ve memurlara değinilmesine rağmen en önemli eksikliğin zirai işçilere ve işverenlere değinilmemesi olduğunu söylemiştir. Öte yandan sendikaların kurulmasıyla işçilerin haklarını meşru bir zeminde arama şansı tanınacağını, bununda komünizm ve sosyalizm gibi akımların çalışanlar arasında yayılmasını engelleyeceğini düşündüklerini belirtmişti. AP Grubu adına tasarı hakkında konuşan Saim Kaygan ise; tasarının güçlü sendika teşkilatlanmasından ürken ve bunu sınırlamak isteyen bir zihniyetin ürünü olduğu eleştirisinde bulunmuştu. Bu durumun bilhassa sendikaların kuruluşu, faaliyetleri ve kaynaklarını kullanma konularında getirilen detaylı hükümlerle sağlandığını savunan Kaygan, teminat bakımından 1947 kanunundan da geriye gidildiğini söyledi. Anayasanın temel prensiplerine uygun bir sendikacılık anlayışının bu tasarıyla sağlanamayacağını düşünen AP Grubunun, sendikacılığın önünde engeller oluşturabilecek bu tasarımı tasvip etmediği belirtildi. Muhalefetteki bir diğer parti olan

MP de sendikaların denetim ve mali durumları ile ilgili sunması gereken raporlama tekniklerini eleştirerek bunların sendikaların işverenler karşısında zor durumda bırakacak, güçsüzleştirecek baskılama mekanizmaları olarak değerlendirmekteydi¹⁵⁵¹.

Sendika kanunu üzerindeki tartışmaların bir benzeri toplu sözleşme ve grev kanunu tasarılarının görüşmelerinde de yaşanmıştı. Her iki kanunun müzakeresinde dikkati çeken husus muhalefetin iktidara nazaran daha aktif bir tutum sergilemesi olmuştur. Özgürlüklerin genişletilmesini, sınırlamaların kaldırılmasını isteyen bu yaklaşımın demokratik rejim içerisinde örgütlü işçi mücadelesinin meyveleri olduğu düşünülebilir. Çalışan kesimi bir oy deposu olarak görmeye başlayan partilerin onların yaşam şartlarını ve çalışma koşullarını iyileştirmek için yasal düzenlemeleri yapmakta yarıştıkları görülür. 1947 yılında çıkarılan sendika kanunu, 1926'dan kalma Borçlar Kanununda kendisine kısmen de yer bulan toplu sözleşme konuları 27 Mayıs sonrası yeni düzen içinde başlı başına birer kanuna bağlanarak modern bir yapıya kavuşturulmuştu. 1950-1960 yılları arasında sendikal hakların gelişmesi için herhangi bir adım atmayan DP'nin devamı olan partilerin bu kanunların çıkarılmasında ortaya koydukları irade, değişimi göstermesi bakımından önemlidir. Grev, Toplu Sözleşme ve Sendikalar kanunlarının çıkarılmasını Türk işçisinin bayram günü olarak nitelendiren Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu kanunların resmi gazetede yayınlanacağı günü bayram olarak ilan edeceklerini, o gün ülkenin dört bir yanında gösteriler düzenleyeceklerini söyledi¹⁵⁵². Bayramın işçilerin olduğu kadar aklı başında işverenlerin de bayramı olduğunu belirten Ünal, Türk işçisinin grev hakkını kullanırken o hakkı elde etmek için gösterdikleri basireti göstermesi temennisinde bulunarak muhtemel grev istismarlarına işaret etmişti¹⁵⁵³. Kanunların Resmi Gazetede yayınlanma tarihinin Lozan Anlaşması'nın yıldönümüne denk gelmesi güzel bir tesadüf olmuş, iki bayram bir arada kutlanmıştı. Türk-İş tarafından düzenlenen I. İşçi Bayramı kutlamalarında konuşan Başbakan İnönü bu davanın demokratik rejim ve insan hakları çerçevesinde çözümünü için bütün milletin bir araya geldiğini söylemiş ve kalkınma atağında olan Türkiye için çalışanların önemine işaret etmişti¹⁵⁵⁴. Öte yandan Türk-İş

¹⁵⁵¹MMTD, C.16, B.69, 10.04.1963.

¹⁵⁵²Akşam, 17.07.1963.

¹⁵⁵³ Vecihi Ünal, "İşçi Bayramı", Akşam, 19.07.1963.

¹⁵⁵⁴Ulus, 24.07.1963.

İcra Heyeti toplu sözleşme ve grev tasarılarının kanunlaşması üzerine Başbakan İnönü'ye bir telgraf göndererek şu sözlerle memnuniyetlerini dile getirmişti:

“Millet Meclisi'nin dünkü oturumunda kabul edilen iki kanunla Türkiyemiz Atatürk'ün tasavvur ettiği demokrasiye doğru dev bir adım daha atmıştır. Toplu pazarlık ve grev hakkının kanunlaşması ile Türk ekonomisi Cumhuriyet tarihinde şimdiye kadar görülmemiş bir surette ilerleme yoluna girecektir. Grevlerin memleketimizin kalkınmasını sekteye uğratacağını söyleyip endişeye kapılanlara bütün Türk işçileri adına teminat veririz ki, Türk sendikacılık heyeti bu yeni elde edilen hakları suistimal etmeyecektir.”

Başbakan İnönü bu telgrafa verdiği cevabında çıkarılan kanunlara işçilerin ve işverenlerin göstereceği itimadın sosyal huzurun ve kalkınmanın sağlanmasında çok önemli olduğunu, hükümetin sosyal meselelere eğilmesi noktasında cesaretlendirildiğini ifade etmişti¹⁵⁵⁵.

Türkiye'de işçi hakları hareketi tarihi incelendiğinde 27 Mayıs sonrası koalisyonlar döneminde kazanılan hakların bir milat olduğu söylenebilir. 1961 Anayasası ve buna bağlı olarak çıkarılan grev, lokavt, toplu sözleşme, sendika, sosyal sigortalar ve iş kanunları modern bir sınıai toplumunda olması gereken yasal düzenlemelerin eksiklikleri olsa dahi yapılması önemli kilometre taşlarından biridir. İşçiler bu hakları elde etmek adına bu dönemde gerek yaptıkları grevlerle ve gerekse de seslerini kamuoyuna çeşitli yollardan duyurarak kendi üzerlerine düşeni yaparlarken, siyasileri de buna ayak uydurup gerekli düzenlemeleri yapmaları yönünde teşvik etmişlerdi. Konjonktürel şartları iyi kullanıp istediklerini elde eden işçilerin olgun bir şekilde bu haklarını kullanmaları farklı kesimlerin endişelerini gidermeleri için yeterli olmuştu. Anayasanın getirdiği özgürlük ortamı, kanunların verdiği yetkiler sonraki dönemde yaşanacak işçi hareketlerinin temellerini atması bakımından tarihi öneme sahiptir.

4.5. 27 MAYIS SONRASI ÜNİVERSİTELER

Türkiye'de cumhuriyet döneminde yükseköğretimle ilgili yaşanan gelişmeler üç evrede ele alınmaktadır. 1923'ten 1946 yılında ilan edilen üniversite muhtariyetine kadar ki dönem, 1946'dan YÖK'ün kurulmasına kadar geçen dönem ve YÖK sonrası dönem¹⁵⁵⁶. 13 Haziran 1946'da yürürlüğe giren 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu Türk

¹⁵⁵⁵ BCA, 30.1.0.0/87.545.6.

¹⁵⁵⁶ Ramazan Kılıç, “Türkiye’de Yükseköğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3, Kasım 1999, s.296.

yükseköğretim tarihinin önemli noktalarından biridir. Kanunda 1953 yılında yapılan bir değişiklikle profesörlerin “Görülen lüzum üzerine” Milli Eğitim Bakanlığı emrine alınması maddesi eklenmesi üniversite camiasının tepkisine yol açarken bunun üniversitenin iktidara karşı muhalif grupta yer almasını engellemek adına çıkarıldığı görüşü yaygın kanı idi. 1946 kanununun ruhuna aykırı bu madde muhalefetin kaldırılacak anti-demokratik kanunlar listesinde ilk sıralarda yer almaktaydı¹⁵⁵⁷ ve 27 Mayıs ihtilali bu fırsatı darbecilere sunmuş oldu.

1960–1965 döneminde Türk yükseköğretim hayatını ilgilendiren ve çözülmesi aciliyet gerektiren çok önemli meseleler bulunmaktaydı. Bunlar arasında üniversiteden tasfiyeler, üniversiteler kanununun tadili, yeni üniversiteler açılması ve buna bağlı olarak açıkta kalan öğrencilerin yerleştirilmesi meselesi sıralanabilir. Başlangıçta üniversite camiası ile 27 Mayıs darbesini yapan subaylar arasındaki ilişkiler gayet iyi başlamış, üniversite hocaları büyük oranda darbeye destek vererek yeni rejimin yerleşmesine yardımcı olmuşlardı. Fakat kısa bir süre sonra 114 sayılı kanunla gelen tasfiye MBK ile Üniversitenin arasının açılmasına neden oldu. 147 öğretim elemanının tasfiyesini telafi etmek amacıyla çıkarılan 115 sayılı Üniversiteler Kanunu ve 1961 anayasası ile üniversitelere tanınan muhtariyetle topyekûn üniversite karşıtı bir tutumu olmadığı mesajını veren MBK, ilerleyen zaman diliminde bu hatasını telafi ederek üniversiteyle olan sorunlarını çözmeye çalışmıştı. 115 sayılı yeni Üniversite Kanunu getirdiği bütün yeniliklere ve iyileştirmelere rağmen tasfiyenin gölgesinde kalmış, kamuoyunda ve üniversite çevrelerinde gereken ilgiyi görememiştir. Yeni kanunla beraber, üniversite yönetiminde genç araştırmacıların daha fazla söz sahibi olması sağlanmış, rektör ve dekanların yetkileri genişletilmiş, öğrencilerin temsili sağlanmış, disiplin kararlarına karşılık öğretim üyelerine Danıştay, öğrencilere de üniversite senatolarının yolu açılmış, Ordinaryüs profesörlük unvanı kaldırılmış ve doçentlerin hakları arttırıldı¹⁵⁵⁸. Çıkarılan bu kanunla, ileride yeni yapılacak anayasa ile teminat altına alınacak üniversitelerin özerkliği güçlendirilmiş, üniversite üzerinde hükümet denetimi en aza indirilmiş, üniversitelerin yönetiminde katılımcılığı arttıran demokratik

¹⁵⁵⁷ Üniversiteler Kanunu hakkında öğretim elemanları arasında yapılan bir ankette hocaların büyük çoğunluğunun kanunun değişmesini, bu değişiklik kapsamında üniversitelere M.E. Bakanının değil partiler üstü bir kurumun baş olması ve rektör kararlarının bakan onayı olmaksızın yürürlüğe girmesini istemişlerdir. **Milliyet**, 06.10.1960.

¹⁵⁵⁸ **T.C. Resmi Gazete**, 28.10.1960, S.10641, s.2427-2432.

ve devrimci bir nitelik kazandırılmıştır¹⁵⁵⁹. Kanunu değerlendiren Hatipoğlu da yapılan en önemli değişiklikler arasında Milli Eğitim Bakanı'nın yetkilerini üniversiteye devretmesi, "kürsü ağalıklarına" son verilmesi, yönetim kademesine asistan ve öğrencilerin dahil edilmesi ve tabanda kürsü kurulları oluşturulmasını sıralamıştır¹⁵⁶⁰. Bu düzenlemelerin yapılmasının temelinde ise darbenin vaatleri arasında yer alan DP döneminin mirası anti-demokratik kanunları kaldırma yer alıyordu¹⁵⁶¹.

Üniversiteler Kanununun çıkarılması süresince en çok gündeme gelen konular ise muhtariyet, özel-devlet üniversitesi ayrımı ve öğretim üyelerinin siyasetle ilişkisiydi. 1933'teki Üniversite Reformundan 1946 yılına kadar geçen sürede özerkliği söz konusu olmayan üniversiteler çıkarılan 4936 sayılı Üniversite Kanunu'na kadar Milli Eğitim Bakanlığının doğrudan idaresi altındaydı. Türkiye'nin siyasal demokratikleşmesine paralel bir şekilde üniversiteye bağımsızlığının verilmesi aynı zamanda yükseköğretim camiasının da gelişimine bağlıydı¹⁵⁶². Muhtariyet çerçevesinde Milli Eğitim Bakanı'nın üniversiteler üzerindeki yetkilerinin niteliği önceki dönemde ağzı yanan üniversite camiası için üflenerek yenmesi gereken bir yoğurdu andırıyordu. Üniversite bağımsızlığının sağlanmasının ilk şartını, üniversite işlerine hükümetin müdahalesini önlemek, üniversite-hükümet ilişkilerini asgari ve zaruri sınırların ötesine götürmemek olarak sıralayan Çelik, Milli Eğitim Bakanlığına verilen sembolik yetkilerin zaman zaman bakanlar tarafından aşıldığından şikâyetle öğretim üyelerinin başında "Demokles'in kılıcı" gibi duran bu yetkilerin kaldırılması gerektiğini ifade ederken DP döneminde yaşanan bir takım hadiselerle referans vermektedir¹⁵⁶³. Muhtariyetin önündeki en büyük engel olarak görülen profesörlerin Bakanlık emrine alınması hükmü ilk olarak kaldırılması muhtemel maddelerden görülmekteydi. Üniversite özerkliğinin amacının fikir ve eğitim özgürlüğü olduğunu belirten Barlas, muhtariyetle beraber gelen yetkilerin bir de sorumluluğu olduğuna işaret eder. Profesör tayinlerinin yapılmaması, asistan ve doçentlerin maruz kaldıkları baskılar, belli bir mertebeye eriştikten sonra akademik yayın yapılmaması akademi camiasına getirilen belli başlı eleştirilerdi¹⁵⁶⁴.

¹⁵⁵⁹ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi**, C.5, İstanbul 2010, s.189.

¹⁵⁶⁰ M. Tahir Hatiboğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi 1845-1997**, Ankara 1998, s. 190.

¹⁵⁶¹ Milliyet, 17.08.1960.

¹⁵⁶² İlhan Tekeli, **Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi**, İstanbul 2010, s.169.

¹⁵⁶³ F. Edip Çelik, "Bağımsızlık Konusunda", **Akşam**, 26.09.1960.

¹⁵⁶⁴ Cemil Sait Barlas, "Üniversite Muhtariyetine Dair", **Son Havadis**, 18.08.1960.

Üniversitenin yürütme gücü karşısında korunması konusunda Türkiye’de ciddi mücadeleler verildiğini belirten Göksel, çıkarılan üniversite kanunu ile bunun sağlandığını fakat üniversite özerkliğinin bazı kesimlerce yanlış anlaşıldığını, yetkililerin bilimsel çalışmaları köstekleyici nitelikte hatalar yaptıklarının da göz ardı edilmemesi gerektiğinin altını çizmişti¹⁵⁶⁵.

Yaşamsal öneme sahip bu konu hakkında konuşan Turhan Feyzioğlu, üniversite muhtariyetinin ilk defa anayasal teminat altına alınmasının büyük bir gelişme olduğunu belirtmiştir¹⁵⁶⁶. Muhtariyetin ilmin yaşayabilmesi için olmazsa olmaz nitelikte olduğunu belirten Muammer Aksoy;

*“Üniversite muhtariyeti ilim hürriyetinin temelidir. Neredeki üniversite muhtariyeti yoktur, orada ilim hürriyeti de yaşayamaz. Neredeki ilim hürriyeti yoktur, orada ilmin ışığı milleti aydınlatamayacaktır. Böyle bir yerde milletin geleceği karanlığa mahkum demektir.”*¹⁵⁶⁷

diyerek gelecek iktidarların üniversite muhtariyetini bozmamalarını dilemiştir. 1961 Anayasa tasarısında yer alan “Üniversiteler ancak devlet eliyle ve kanunla kurulur” maddesi komisyonda tartışmalara yol açmıştı. Özel üniversitelerin kurulmasına karşı olan grupla, destekleyen grup arasındaki anlayış farkı milli kimlik ve bilimin evrenselliği etrafında şekillenmişti. Tasarayı savunanlara göre üniversite gençliğine milli kültürün aşılmasının ancak devlet üniversitelerince ve milliyetçi bir anlayışla mümkün olduğunu, bu haliyle de Lozan Anlaşmasının yabancı okullar konusundaki tutumuna da uyum gösterdiği belirtilmişti. Komisyonun getirdiği maddeyi ülke gerçeklerine daha uygun gördüğünü belirten Hekimoğlu, “*Bilim milletlerarası ama bilim müesseselerinde doğan gelişen fikirler ulusal*” diyerek desteklemiştir¹⁵⁶⁸. Yabancı eğitim müesseselerinin Türkiye’de kurulmasına izin verilmesinin ekonomik olarak daha zayıf olan yerel üniversitelerin değerini düşüreceğini belirten Çelik ise, üniversitelere dış yardımların Milli Eğitim Bakanlığı koordinasyonunda sağlanması gerektiğini belirtmiştir¹⁵⁶⁹. Anayasada üniversite bahsinin geçtiği 119. maddenin Kurucu Meclisteki müzakereleri esnasında söz alan İsmail Ulutaş, maddede üniversiteleri devlet karar

¹⁵⁶⁵H. A. Göksel, “Bizim Üniversitemiz”, **Ulus**, 16.09.1962.

¹⁵⁶⁶**KMTD**, C.4, B.50, 21.04.1961, s.36.

¹⁵⁶⁷**KMTD**, C.4, B.50, 21.04.1961, s.40.

¹⁵⁶⁸Müşerref Hekimoğlu, “Özel Üniversiteler”, **Akşam**, 24.04.1961.

¹⁵⁶⁹F. Edip Çelik, “Üniversiteler ve Dış Yardım”, **Akşam**, 11.08.1960. Çelik bu makalesini ICA’ın ODTÜ’ye yaptığı yardımlardan ötürü kaleme almıştır.

ibaresinin özel teşebbüsün bu sahada ileride muhtemel girişimlerini engelleyici nitelikte olduğunu belirterek bu yolu doğrudan kapatmanın yanlış olacağını ifade etmiştir¹⁵⁷⁰. Ulutaş'ın görüşlerini destekleyen Yekta Karamustafaoğlu da “devlet eliyle” ibaresinin kaldırılması gerektiğini, bunun hamiyetli vatandaşların bir araya gelip vakıf kurmak yoluyla fakülte veya yüksekokul açmasının önünü kapatmaması gerektiğinin altını çizdi¹⁵⁷¹.

1924 Anayasasının 80. maddesinde “*Hükümetin nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir*” ibaresinin yer aldığına işaret eden Nedim Ergüven yeni anayasadaki 119. madde ile özel üniversite açılmasına engel olunmakla bir geriye gidişin söz konusu olduğunu, ayrıca bu maddenin 21. madde (Eğitim öğretim devletin gözetimi altında serbesttir) ile çelişkili bir durum yarattığı uyarısında bulunmuştur¹⁵⁷². Cevat Dursunoğlu ise yalnızca devletin üniversite kurması gerektiğini belirtirken en büyük çekincesinin aksi bir durumda yabancı öğretim kurumlarına yol açacağını, bundan daha önce büyük sorunlar yaşayan Türkiye'nin tekrar eski sorunlarla karşı karşıya kalmaması gerektiğini belirtmiştir¹⁵⁷³. Anayasa Komisyonu adına soruları cevaplayan Muammer Aksoy özel teşebbüs konusunda düşüncelerinin Dursunoğlu ile aynı yönde olduğunu bu çerçevede ülkede üniversiteyi daha uzun yıllar devletin kuracağını belirtmiştir¹⁵⁷⁴. Komisyon sözcüsü Turan Güneş de konu hakkında söz alarak konuya açıklık getirmiştir. Anayasa hükümlerinin Türk Üniversitesi için dizayn edildiğini belirten Güneş, Türk gencine milli bir eğitim vermek isteyen devletin yabancıların üniversite açmasına engel olmak maksadıyla böyle bir hüküm getirdiklerini açıklamıştır¹⁵⁷⁵. Özel üniversitelerin kurulmasının kanunla engellenmesine rağmen özel yüksekokul açılmasına müsaade edilmesinin eğitimdeki sosyal adaleti zedeleyici nitelikte olduğunu belirten Acemoğlu, bu öğretim kurumlarının birçoğunun kar amacı gütmemesi nedeniyle eğitim kalitesi ve mezunlarının nitelikleri

¹⁵⁷⁰KMTD, C.4, B.50, 21.04.1961, s.31.

¹⁵⁷¹KMTD, C.4, B.50, 21.04.1961, s.32.

¹⁵⁷²KMTD, C.4, B.50, 21.04.1961, s.33.

¹⁵⁷³KMTD, C.4, B.50, 21.04.1961, s.35.

¹⁵⁷⁴KMTD, C.4, B.50, 21.04.1961, s.39.

¹⁵⁷⁵KMTD, C.4, B.50, 21.04.1961, s.41.

açısından soru işaretleri olduğunu, bu nedenle bu kurumlarda gerekli denetimlerin mutlaka sıkı bir şekilde yapılması gerektiğini ifade etmiştir¹⁵⁷⁶.

Meclisteki tartışmalar arasında en çok yer kaplayan konu üniversite hocalarının siyasetle ilişkileri olmuştur. Kimi üyeler bununla ilgili bir ibarenin anayasada yer almasını gereksiz olarak bulurken, kimileri de durumun daha da açık ve ayrıntılı bir şekilde kanunda yer almasını istemişlerdir. Taslak metinde yer alan “Siyasi partilere üye olma yasağı Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları hakkında uygulanmaz” ifadesinin hocaların partilere üye olabileceğini fakat aktif siyaset yapamayacağı, ancak parti üst kurullarında görev alabileceği şeklinde yorumlayanlarda olmuştur¹⁵⁷⁷.

Üniversitelerin sorunları yalnızca yukarıda izah edilen hukuki ve idari prosedürlerle sınırlı değildi. 1962 yılı itibariyle Türk üniversite camiasının sorunlarını kaleme alan Irmak, Türkiye’de akademik hayatın gelişim göstermesine rağmen istenilen seviyede olmadığını, üniversitelerin ülkenin lokomotif, beyni olması hasebiyle ne kadar önemli olduğunu “*Prusya’yı Berlin Üniversitesi, Fransa’yı da Sorbonne Üniversitesi*” eseri görerek vurgulamıştır. Türk akademisinin temel sorunları arasında akademisyenlerin tek bir kurum içinde bütün kariyerlerini sürdürmeleri, rekabet azlığı, imkan darlığı, akademisyenlerin üniversite dışı iş sahalarının yeterince oluşmaması, sınavların ve yayınların kalitesinin arttırılmaması, akademisyenlerin idari işlerle meşguliyeti, bilim dünyası ile gereği gibi temas kurulmaması, fakülte meclislerinin seçimi, senato çalışmalarının ihtiyaçları karşılamaması ve üniversite-halk işbirliğinin sağlanamaması sıralanmakta, 115 sayılı kanunla profesörlerin emeklilik yaş sınırının kaldırılması yanlış bulunmaktadır¹⁵⁷⁸.

Üniversitelerin bir ülkenin gelişimi için olmazsa olmaz kurumlardan biri olduğunu belirten Göksel, son yıllarda Türkiye’deki üniversitelerin tartışma konusu haline geldiğini, öğretim üyeleri arasındaki kişisel husumetler ve hesaplar, hoca-öğrenci münasebetlerinde yaşanan gerginlikler, öğretim üyelerinin ders araç gereç ve notlarını güncellememesi ve Tıp fakültelerinde yaşanan aksaklıkların üniversiteye olan güveni ve saygınlığı sarstığını, öğretim üyelerinin ülkenin her kurumuna yansıyan bu buhrandan

¹⁵⁷⁶Kevork Acemoğlu, “Özel Yüksek Okullar”, **Milliyet**, 01.10.1964.

¹⁵⁷⁷Bkz: **KMTD**, C.4, B.50, 21.04.1961, s.28-44.

¹⁵⁷⁸Sadi Irmak, “Üniversitelerimiz ve Meseleleri”, **Ulus**, 20.05.1962; “Yine Üniversite Problemi”, **Ulus**, 13.01.1963.

çıkarak millete örnek olmaları gerektiğini belirtmiştir¹⁵⁷⁹. Yavuz Abadan üniversitelerde gerçekleşmesi gereken değişimin toplumun bütün bileşenlerince kabul edildiğini ve bunun üniversitenin en alt katmanı olan öğrenciler tarafından da dile getirildiğini belirterek, dünyadaki değişime ayak uydurmaksızın direnmenin bir anlamı olmadığını ve bir şekilde üniversitenin bunu kendi iç dinamikleriyle sağlaması gerektiğini vurgulamıştır¹⁵⁸⁰.

4.5.1. Kontenjan Sorunu

Yükseköğrenim gençliğinin sorunlarının her dönemde benzer konuları kapsadığı görülmektedir. Üniversiteye yerleşip yerleşememe kaygısı, barınma, maddi problemler bugün olduğu gibi dün de öğrencilerin en büyük sorunları arasında yer almıştır. İnceleme dönemimizde ise esas sorunu üniversitelerdeki kontenjanlar teşkil etmekteydi. Ülke nüfusunun dinamik yapısı, genç nüfusun fazla olması, buna karşılık üniversite ve yüksekokul sayısının yetersiz olması kontenjan dışında kalan öğrencileri önemli bir sorun olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu çerçevede 1962 yılında İstanbul Üniversitesi'nde açılan 3775 kontenjan için 11 bin başvurunun yapılması durumun vahametini göstermesi açısından önemli bir veridir¹⁵⁸¹.

Merkezi yerleştirme ile öğrenci kabulüne kadar Türkiye'de üniversiteler üç şekilde öğrenci almaktaydı. Bunlar başvuru sırasına göre, liseden mezun olunan alana göre ve lise mezuniyet derecelerine göre idi¹⁵⁸². Bu dönemde üniversiteler ayrıca başvurulan fakülteye göre öğrencileri sınava alıp başarı sırasına göre üniversiteye kabul etmekteydi. Bu yöntemde kendi içinde sorunları olduğunu belirten Erer, lise mezunlarının bitirme sınavları sonrası bir kez de üniversiteye girmek için sınava girdiğini, bu sınavı kazansalar bile istediği fakülteye giremeyen gençlerin istemedikleri bölümlerde mecburen okumak zorunda kaldıklarını ve bunun ülke geleceği için tehlike arz ettiğini vurgulamıştır¹⁵⁸³. Bu sorun bir yana 1961–1962 öğretim döneminin başı kontenjan yetersizliği nedeniyle yapılan öğrenci protestolarına sahne oldu¹⁵⁸⁴. Aralık ayının ilk haftasına kadar devam eden gösteriler Milli Eğitim Bakanlığının üniversite

¹⁵⁷⁹ H.A. Göksel, "Uygarlığa Üniversite Kapılarından Girilir", **Ulus**, 14.04.1963.

¹⁵⁸⁰ Yavuz Abadan, "Reform Davası ve Dilekler", **Milliyet**, 10.01.1965.

¹⁵⁸¹ **Ulus**, 23.09.1962.

¹⁵⁸² Fethi Tokar, **Türkiye'de Yüksek Öğretime Giriş**, Ankara 1997, s.2.

¹⁵⁸³ H.Nihat Erer, "Üniversiteler ve Sınav Duvarı", **Kudret**, 08.09.1961.

¹⁵⁸⁴ **Kudret**, 03.11.1961.

senatolarıyla yapmış olduğu görüşmelerle aşılmaya çalışıldı. Kontenjanların arttırılmasını isteyen öğrenciler, çözüm önerisi olarak ikili öğretime geçilmesini sunmuşlardı¹⁵⁸⁵. Protestoların yaygınlaşması üzerine Milli Eğitim Bakanlığı kamuoyu ile üniversite kontenjanları ve öğrenci sayılarını paylaştı. Bakanlık 1961–1962 öğretim yılında üniversite kontenjanlarını 14.094’e yükseltildiğini¹⁵⁸⁶, liseden mezun olan öğrenci sayısının 11.205 olmasına rağmen üniversitelere başvuran kişi sayısının 64654 olduğunu açıkladı¹⁵⁸⁷. Milli Eğitim Bakanı Hilmi İncesulu Mecliste verdiği izahatta, kontenjanların maksimum seviyede arttırıldığını, gösteri yapan öğrencilerin açıkta kalmaktan değil, istedikleri fakültelere yerleşememelerinden dolayı eylem yaptıklarını belirtti. Sorunun çözümü için Bakanlığın gece üniversitesi açılmasını artık bir zaruret olarak gördüğünü de sözlerine ekledi¹⁵⁸⁸. Bakanlığın ve üniversite yönetimleri sorunun kaynağı olarak farklı bir noktayı işaret etmekteydiler. Üniversiteye kayıt yaptırıp bir türlü okulunu tamamlamayan ve herhangi bir yaptırıma uğramayan öğrencilerin kontenjanları doldurmasının da kontenjan sorununa yol açtığını savunmaktaydılar. Bunun önlenmesi adına üniversite yönetimleri ve Milli Eğitim Bakanlığı harçlara %400’e varan zamlar yapmaya kalktıysa da öğrencilerin haklı itirazları ve protestoları sonucu geri adım atılmak durumunda kalmışlardı¹⁵⁸⁹.

Her geçen sene artacak şekilde üniversite kapılarına öğrencilerin yığılacağı uyarısında bulunan Kudret gazetesi, lise tahsil sistemi ve üniversitelerin yapısının derhal ve temelden gözden geçirilmesini ve bir eğitim reformu yapılmasını önermiştir. Bu durumun hem gençler, hem de ülkenin geleceği açısından büyük tehlike arz ettiğini belirten başyazı, sorun çözülmediği takdirde işsiz ve mesleksiz öğrencilerin kahvehaneleri ve hapishaneleri doldurması kaçınılmazdır diyerek geleceğe yönelik kaygıları dile getirmiştir¹⁵⁹⁰. Üniversitelere kontenjan sorunu nedeniyle giremeyen öğrencilerin sesine kulak veren Özerdim, meselenin sadece kontenjanları arttırmakla giderilemeyeceğini, öğrencilerin mezun olduktan sonra iş bulabilmek umuduyla belli

¹⁵⁸⁵ **Havadis**, 01.11.1961. Ankara Üniversitesi bu ihtiyaca 1962 yılında yanıt vererek ikili öğretime geçmek için Milli Eğitim Bakanlığı’ndan izin istemiştir. **Ulus**, 26.10.1962.

¹⁵⁸⁶ Başlıca eğitim kurumları ve 1961-1962 Kontenjanları şu şekildedir: Ankara 4000, ODTÜ 418, Atatürk 180, İ.Ü 4050, İTÜ 563, Ege 270, İktisadi ve Ticari İlim.Akad.1261, Güzel Sanatlar Akademisi 99, Eğitim Enstitüleri 491, Maçka Teknik Okulu 250, Yıldız Teknik 101, Yıldız Akşam Tekniker Okulu 15, Otelcilik Okulu 45, Yabancı Memleketler 491, Kolejler 240.

¹⁵⁸⁷ **Havadis**, 03.12.1961.

¹⁵⁸⁸ **MMTD**, D.1, O.1, C.1, B.17, 04.12.1961, s.194-195.

¹⁵⁸⁹ **Akis**, S.539, 16.10.1964, s.12-13.

¹⁵⁹⁰ “İşsiz Gençlik”, **Kudret**, 03.11.1961.

bölgelere yığıldığını belirterek okumanın herkesin hakkı olduğunun unutulmadan eğitim sorununun çözümlenmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁵⁹¹. Kontenjan arttırmak ya da ikili öğretime geçmek gibi yolların gençliğin sorunlarını çözmeye yetmeyeceğini belirten Hekimoğlu, öğrenim alanlarının üretimi arttırmaya yönelik branşlara verilmesini önerirken aksi takdirde “... *Klasik üniversite öğrenimi yapanları çoğaltmak aydın işsizler durumuna düşülür*” uyarısını yapmıştır¹⁵⁹². Sorunun ileride yeni meseleler doğurmaya gebe olduğunu belirten Kudret, çareyi mesleki eğitimin yaygınlaştırılması, lise eğitiminin gözden geçirilmesi ve yükseköğretim kurumlarının tam manasıyla teçhiz edilmesinde görmüştür¹⁵⁹³. Üniversite mezunu işsizlik oranlarına ve branşlara dağılımına bugünden bakıldığında bu önerinin ne kadar yerinde olduğu görülebilir.

4.5.2. Yeni Üniversite Açılması

1960’lar Türkiye’inde yükseköğretim oldukça kısıtlı imkânlar ve dar kadrolarla sınırlı sayıda üniversite ve yüksekokulla sürdürülmekteydi. Milli Eğitim Bakanı’nın açıklamalarına göre 1962 yılında ülkede 6 üniversite¹⁵⁹⁴, 5 akademi ve 20’den fazla yüksekokul bulunmaktaydı¹⁵⁹⁵. Genç nüfusun hızla arttığı, lise mezunlarının üniversite kapılarına yığılmaya başladığı bir dönemde üniversite sayısının artırılması elzem bir durum olarak siyasetçilerin karşısına çıkmaktaydı. Türk yükseköğretiminin içinde bulunduğu çıkmazda yeni üniversiteler açılması, büyükşehirlere yığılan üniversitelerin ve üniversite öğrencilerinin ülkenin daha farklı coğrafyalarına yayılmasına vesile olmakla kalmayıp mevcut üniversitelerde kadro sıkıntısından yükselme şansı bulamayan öğretim elemanlarına da iş kapısı olma şansını doğuracaktı¹⁵⁹⁶. Bu doğrultuda hem kamuoyunda, hem de siyaset dünyasında ortak bir kanaatin olduğu görülmektedir. Yeni üniversiteler kurulması yönündeki ısrarlarını yineleyen İrmak, dünya standartlarında 1-3 milyon nüfusa bir üniversite düşüğünü belirterek, yalnızca bu standarda uymak için değil ülkenin eksik olan yükseköğrenim kurumlarının tamamlanması, aydın eksiğinin giderilmesi, üniversite öğrencilerinin yalnızca iki şehirde sıkıştırılmasının mahzurlarından kurtulması, akademik personelin mobilizasyonunun sağlanması ve bilimsel gelişme için en az 10 üniversitenin, 10 yıl

¹⁵⁹¹ Sami Özerdim, “Üniversite Kapısı”, **Ulus**, 19.11.1962.

¹⁵⁹² Müşerref Hekimoğlu, “Yüksek Öğrenim Fonu”, **Akşam**, 21.02.1961.

¹⁵⁹³ “Yükseköğrenimde Tıkanıklık Var mı?”, **Kudret**, 05.08.1961.

¹⁵⁹⁴ Bunlar; İstanbul, Atatürk, İTÜ, Ege ve Ankara Üniversiteleridir.

¹⁵⁹⁵ **Ulus**, 29.10.1962.

¹⁵⁹⁶ Vecihi Ünal, “Edirne Üniversitesi”, **Akşam**, 25.11.1960.

içinde kurulması gerektiğini, daha da fazla zaman kaybedilmemesini belirtmiştir. Üniversitelerin kurulması gereken şehirler olarak başkentlik yapmış olan Edirne, Bursa, Konya'yı sıraladıktan sonra önemli merkezler olarak addettiği Kayseri, Erzurum, Diyarbakır, Trabzon ve Gaziantep'te de yeni üniversitelerin kurulması gerektiğini belirtmiştir¹⁵⁹⁷. Üniversite açılması gereken lokasyonlar arasında Adana, Konya, Edirne, Diyarbakır gibi büyük şehirler ön plana çıkarken, buralarda üniversite kurulması noktasında akademinin de destekte bulunacağı yolunda mesajlar iletilmişti¹⁵⁹⁸. Yeni üniversitelere ihtiyaç olduğu konusunda hemfikir olan Turhan, mevcut üniversitelerin dahi yetersiz kadrolardan doğru dürüst işlemediğini, yeni kadrolar yetiştirmeden ya da ithal etmeden üniversite açılmasını istemenin anlamsız olduğunu belirtmiştir¹⁵⁹⁹.

İstanbul'a yakınlığı ve tarihi mirası ile Edirne diğer şehirlerden bir adım öne çıkmaktaydı üniversite kurulması açısından. Bu çerçevede Ankara'da görüşmeler yapan Trakya Kültür Derneği Başkanı Necdet Yalçın'ın ilk olarak 500 yataklı bir Tıp Fakültesi ile üniversitenin hizmete girmesi için Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı ile görüşmeler yapmıştı¹⁶⁰⁰. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sami Onar da gerekli kanunlar çıkarıldıktan sonra Edirne Üniversitesi'ni 5 yılda teslim edebileceklerini söyleyerek kurumunun bu konuda özveri göstereceği teminatını vermişti. Edirne'de üniversite kurmak için teşkilat ve yatırım kanununun şart olduğunu da vurgulayan Onar, ayrıca üniversitenin bir akademik site, bir öğrenci sitesi ve öğretim üyeleri için lojman yapılması gerektiğini söylemişti¹⁶⁰¹. Açılması planlanan Edirne Üniversitesi ile ilgili incelemeler yapmak üzere 1961 yılında Edirne'ye giden Milli Eğitim Bakanı Ahmet Tahtakılıç üniversitenin yıl içerisinde İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olarak Dişçilik ve Eczacılık Fakültelerinin faaliyete geçeceğini, diğer fakültelerin ise ilerleyen yıllarda açılacağını belirterek kente müjdeli haberi verdi¹⁶⁰². Bakan başka bir açıklamasında Edirne'de bir İktisat Fakültesi açılmasının gündemlerinde olduğunu da belirtmişti¹⁶⁰³. Öte yandan CHP Edirne Senatörü Tahsin Banguoğlu ve 82 arkadaşı

¹⁵⁹⁷ Sadi Irmak, "Yeni Üniversiteler Kurulamaz mı?", **Ulus**, 12.08.1962; Sadi Irmak, "Yenileştirilecek Olan Üniversiteler Kanunu", **Ulus**, 15.07.1962.

¹⁵⁹⁸ **Akşam**, 23.12.1960.

¹⁵⁹⁹ Mümtaz Turhan, **Üniversite Problemi**, İstanbul 1967, s.52.

¹⁶⁰⁰ **Akşam**, 11.12.1960.

¹⁶⁰¹ **Milliyet**, 06.12.1960.

¹⁶⁰² **Akşam**, 05.09.1961.

¹⁶⁰³ **Kudret**, 02.11.1961; **Havadis**, 05.11.1961.

Edirne’de bir üniversite kurulması hakkında Meclise bir kanun teklifi verdi¹⁶⁰⁴. Gelişmeler yavaş olmakla birlikte Edirne’de bir üniversite açılması için çalışmalar artmaktaydı. Bu hususta Milli Eğitim Komisyonunda bir prensip kararı alındı. CHP’li Tahsin Banguoğlu’nun teklifinin tamamen kabul edildiği toplantıda hangi fakültelerin açılacağı konusu da görüşülmüş, DPT’nin görüşünün alınması gerektiğini belirten Maliye Bakanlığı bürokratına Banguoğlu karşı çıkarak, “*Büyük Millet Meclisi Devlet Planlama Teşkilatının şubesi değildir*” diyerek sert bir tepki göstermiştir¹⁶⁰⁵. DPT’ye karşı bu tepki aslında dönem içerisinde cereyan eden benzer tartışmaların mikro örneği olarak kabul edilebilir. Muhalefetin de benzer çıkışları ve itirazları hep bu yetki ve etki karmaşası etrafında dönmüştür.

Edirne’nin fethinin 600. yılı etkinlikleri sebebiyle şehirde düzenlenen seminerde konuşan Türk Tarih Kurumu Başkanı Şevket Aziz Kansu şehrin çok derin bir tarihi geçmişe sahip olduğunu, bunun şehre büyük avantajlar sağladığını bu nedenle Edirne Üniversitesi fikrini desteklediklerini açıklamıştı¹⁶⁰⁶. Ancak dönem içerisinde oldukça gündemde kalmasına rağmen Edirne’de ilk fakültenin kuruluşu 1973, üniversitenin açılması ise 1982 yılına kadar ertelenmişti.

Edirne’dekine benzer bir süreç Adana, Konya, Diyarbakır¹⁶⁰⁷ ve Trabzon illeri için de yaşanmıştı. Bahsi geçen illerde üniversiteler kurulması için hem mahalli hem de ulusal girişimler yapılmasına rağmen bu dönemde bir sonuç alınamamıştı. Bu süreçte yaşanan gelişmeler ancak sonraki yıllarda kurulacak kurumların temelini atılması olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede Trabzon’da kurulması planlanan üniversite için 6594 sayılı kanunla kurulması kararlaştırılan Karadeniz Teknik Üniversitesi’nin inşaatına başlanması için 1962 bütçesinden 3 milyon 700 bin TL ödenek ayrılmış, İTÜ ve Orman Fakültesi himayesinde kurulacak olan üniversitenin personel ihtiyacını karşılamak için ihtisas ve doktora yapmak üzere 40 kişi yurtdışına gönderilmiş ve KTÜ’de çalıştırılmak üzere İTÜ’ye 50 kadar burs verilmişti¹⁶⁰⁸. Meclis’te soruları yanıtlayan Milli Eğitim Bakanı Hilmi İncesulu üniversite için 600 dönüm arazinin

¹⁶⁰⁴ MMTD, C.1, B.33,15.01.1962, s.689.

¹⁶⁰⁵ Ulus, 08.09.1962.

¹⁶⁰⁶ Ratip Kazancıgil vd, *Trakya’da Yükseköğretim Tarihi*, Edirne 2002, s.21.

¹⁶⁰⁷ Mardin Milletvekili M. Ali Arıkan ve 123 arkadaşı Diyarbakır’da Gökalp Üniversitesi kurulması hakkında bir kanun teklifini 1961 Aralık’ında Meclis’e sunmuştu. MMTD, C.1, B.21, 13.12.1961, s.275.

¹⁶⁰⁸ Ali Rıza Uzun, “Karadeniz Teknik Üniversitesi”, *Ulus*, 26.07.1962.

istimlâk edildiğini bu sayede bina projelerinin tamamlanmasıyla inşaata 1962 yılında başlanacağını belirtmişti¹⁶⁰⁹. 1963 yılında ise bütçeden birer milyon lira ayrılarak KTÜ'ye bağlı olmak üzere Orman Okulu ve Teknik Bahçivancılık Okulu inşaatına başlanacağı açıklanmıştı. Öte yandan üniversite kampüsü ve diğer binaları için açılan yarışmayı Yük. Mimar Müh. Nihat Güner ve Mimar Mustafa Pulatoğlu'nun kazandığı ve bütçeden ayrılan 8 milyon lira ile Üniversitenin temel bilgiler binası, lojmanlar, elektrik, su, yol, kanalizasyon projelerinin ihaleleri yapılacağı ve sonraki yıl da Eğitim Enstitüsünün açılacağı belirtilmişti¹⁶¹⁰.

Adana ve Konya için de durum pek farklı değildi. Milli Eğitim Bakanı Tahtakılıç basına verdiği bir demeçte, Adana'da Veterinerlik, Ziraat ve Orman Fakültelerinin açılacağını, Konya'da da bir Hukuk Fakültesi açılması için üniversite senatosuna yazı yazıldığını belirterek sürecin bu kentler için başlatıldığını duyurmuştu¹⁶¹¹. Bu doğrultuda girişimlerde bulunan Konya Milletvekili İhsan Kabadayı ve 183 arkadaşı Selçuk Üniversitesi'nin kurulması hakkında bir kanun teklifi verdi¹⁶¹². CHP Konya Milletvekili Fakih Özfakih de yaptığı açıklamada, Konya'da Veteriner, Ziraat, Tıp ve Hukuk fakülteleri açılması düşünüldüğünü belirtti. Konya Adana ve Diyarbakır'da bölge üniversiteleri kurulmasını isteyen teklifte Milli Eğitim Bakanı'nın da imzasının bulunmasının bu isteğin yerinde olduğunu gösterdiğini belirten vekil, ayrıca Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesine bağlı Konya'da bir Tarih Enstitüsü'nün açılacağını, Konya bölge üniversitesinin de 1968 yılında tahakkuk edeceğini belirtmişti¹⁶¹³.

Bunca girişime, kanun tekliflerine rağmen mevcut yasama döneminde sorununun çözülememesi, kanun tekliflerinin Meclis gündemine dahi gelmemesi teklifi sunan kesimlerin tepkilerini çekmişti. Konya Milletvekili İhsan Kabadayı Meclisin ilk açıldığı günlerde üniversitelerle ilgili kanun teklifi sunmalarına karşılık aradan 2 seneden fazla zaman geçmesine rağmen konunun bir türlü Meclis Genel Kuruluna gelmeyip komisyonlarda sürüncemeye bırakıldığından şikâyet etmiştir. Bu durumun sebebini sorguladıklarında karşılıklarında planında yeni üniversiteler için ödenek konmaması

¹⁶⁰⁹MMTD, C.1, B.30, 01.08.1962, s.599-600.

¹⁶¹⁰Ulus, 10.03.1963.

¹⁶¹¹Havadis, 19.11.1961.

¹⁶¹²MMTD, C.1, B.26, 25.12.1961, s.377.

¹⁶¹³Ulus, 01.09.1962.

gösterilmiştir. Çözüm önerisi olarak 1965 yılı planlaması içerisinde gerekli bütçenin ayrılarak kurulacak üniversitelerin tespiti işinin Bakanlar Kuruluna bırakılmasını sunan Kabadayı, yeni açılacak üniversitelerle Anadolu'nun ücra köşelerinin aydınlığa kavuşacağını ve üniversite kadrolarının yenilerine kaydırılmasıyla muhtemel kurum içi çatışmaların da önüne geçileceğini belirtmiştir¹⁶¹⁴. Eleştirilere yanıt Milli Eğitim Bakanı'ndan geldi. Bakan İbrahim Ökten kanun tekliflerinin gayet yerinde ve anlaşılır talepler olduğunu belirtmesine rağmen eldeki imkânlar çerçevesinde mevcut üniversitelerin bile birçok aksaklık yaşaması nedeniyle yenilerinin beklenen faydayı gösteremeyeceğini düşündüklerini söylemiştir. Kurulacak uluslararası bir çalışma grubuyla yükseköğretimin sorunlarının ve tedavilerinin tespit edileceğini, bu komisyonun ileride yeni açılacak üniversitelerin yerlerini de tespit edeceğini belirtmekle yetinmişti¹⁶¹⁵.

Türkiye'deki mevcut üniversitelerin yapısı ve sahip olduğu imkânlar, her geçen yıl artmakta olan genç nüfusun yükseköğrenim ihtiyacını karşılamakta yetersiz olduğu bir gerçektir. Bunun yanı sıra eğitim kadrosunun ve kalitesinin niteliği ile ilgili kamuoyunda olumsuz bir kanaat olduğu da aşikârdır. İşte böyle bir ortamda 27 Mayıs darbesinin olması ve darbe önderlerinin reformcu bir söyleme sahip olması üniversitelerde yaşanması muhtemel değişimlerin habercisiydi. Oldukça radikal bir yol izlenerek 147 öğretim elemanının üniversiteden atılması MBK idaresinin bu alanda yapacağını söylediği reformlara gölge düşürdü. Yetişmiş öğretim üyesi ihtiyacının had safhada olduğu bir dönemde bir çırpıda bu kadar insanın üniversite camiasından dışlanması daha büyük sorunlar yaratacak boyuta ulaşabilirdi. Ancak kamuoyunda oluşan baskı neticesinde yönetim bu hatasından geri dönmesini bildi. Üniversite camiası içinde oluşan klikler, ideolojik ayrımlar ve alttan gelecek öğrencilerin yükselmesini engelleyici yapı gelişimin önünde engel teşkil ederken, bunu düzeltmenin yolunun tasfiyeden geçmediği kısa zamanda anlaşıldı. Ardından ise bu dönemde hem mecliste hem de basında üniversitelerin gerçek sorunları daha somut ifadelerle tartışılmaya başlandı. Bunda üniversite öğrencilerinin kontenjan sorunlarını daha yüksek sesle ifade etmeleri ve gösteri düzenlemeleri de büyük etkiye sahiptir. Bu gösteriler öğrencilerin barınma, yeme-içme gibi sorunlarının da paylaşılması yönünden de faydalı olmuştur.

¹⁶¹⁴MMTD, C.34, B.21, 10.12.1964, s.7.

¹⁶¹⁵MMTD, C.34, B.21, 10.12.1964, s.9.

Böylelikle mevcut üniversitelerin imkânlarının yetersizliği yeni üniversiteler açılması yönünde fikirlerin ortaya atılmasını sağlarken, pratik olarak gece eğitiminin bu dönemde teşvik edilmeye başlandığı görülür. Dönem içerisinde yapılan tartışmalar ileriki yıllarda yaşanacak gelişmelerin dinamiği olması yönünden faydalı olurken, icraat bakımından ise bu dönemde yeni üniversitelerin kurulamaması koalisyonlar döneminin en büyük başarısızlıklarındandır.

4.6. TOPRAK REFORMU

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bu yana ülkede en çok tartışılan konuların başında köy, köylünün durumu ve buna bağlı olarak toprak reformu gelmektedir. Bu tartışmaların tarafları incelendiğinde milliyetçi-devrimci grupların sağ-muhafazakâr gruplara nazaran bu davayı daha çok benimsediği görülür. Bunun örnekleri tek parti döneminde bu konuda yapılmak istenenlerle, çok partili düzene geçildiğinde Demokrat Parti ve takipçilerinin politikalarında görülebilir ki adı geçen partinin kurulmasına vesile olan, daha doğrusu fitili ateşleyen de yine toprak reformu çerçevesinde çıkarılmak istenen kanun olmuştur. Tarihsel süreç incelendiğinde 1930'larda başlayan, daha sonra 1945'te ivme kazanan çiftçiyi topraklandırma ve toprak reformu çalışmaları, DP iktidarı döneminde etkisizleştirilmiş, 1960 darbesi sonrası yeniden gündeme getirilmiş fakat uzun tartışmalar sonucu nihayetlendirilememiştir. Bu konudaki en son değişiklik ise yine bir "muhtıra" sonrası olmuş ve 1973 yılında çıkarılan Toprak Tarım Reformu Kanunu ile son halini almıştır.

Bu noktada toprak reformunun ne olduğu ve sonucunda nelerin amaçlandığına bakmak gerekir. Tarım Bakanlığı toprak reformunu, arazi ile insan arasındaki ilişkileri düzenlemek, bu münasebetleri sosyal adalete uygun, topraktan faydalanmayı azami hale getiren bir hukuki düzene sokmak amacıyla devlet eliyle alınacak tedbirler ve yapılacak icraatlar olarak tanımlamıştır¹⁶¹⁶. Aktan'a göre de toprak reformu, arazi ile onu işleyen insan arasındaki ilişkileri ıslah etmek gayesiyle devlet tarafından alınan her türlü tedbirleri ve yapılan icraatı içine alan faaliyetlerdir¹⁶¹⁷. Bu tanımlamaların tarım reformunun çeşitli yaklaşımları olduğunu belirten Aksoy ise toprak reformunu daha radikal biçimde tanımlar. Ona göre toprak reformu, geniş toprak mülkiyetinin

¹⁶¹⁶ Tarım Bakanlığı, **Toprak Reformu Kanun Tasarısı ve Gerekçesi**, Ankara 1962, s.18.

¹⁶¹⁷ Reşat Aktan, "Toprak Reformu ve Tarım Reformu Kavramları", **Toprak Reformu Semineri 26-27 Mayıs 1965**, Ankara 1966, s.6.

parçalanarak bu toprakların onlar üzerinde çalışan topraksız ya da az topraklı köylülere dağıtılmasıdır¹⁶¹⁸. Birbirine benzer çokça tanımlama yapılan bu reformun esası; topraksız ya da az topraklı köylüyü topraklandırarak belirli bir standarda getirmektir. Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu dönemde bir tarım ülkesi görünümündeydi. Nüfusunun büyük bir kısmı tarımdan geçinmekte olan ve ihracatının önemli bir kısmı tarıma dayanan Türkiye gibi ülkelerde toprak reformu çalışmaları kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmüştür. Dolayısıyla reform konusu yalnızca Türkiye'nin karşı karşıya olduğu bir hadise değildir. Toprak reformunun dünyanın farklı coğrafyalarında, farklı zamanlarda, farklı yöntemlerle fakat benzer arzularla gerçekleştirilen örnekleri mevcuttur. Bu derecede önemli reform hareketleri genellikle büyük savaşlar, iç karışıklıklar ve darbe dönemlerinden sonra gerçekleşmiştir. Örneğin, Japonya İkinci Dünya Savaşı sonrası, Güney Kore Kuzey Kore'nin baskıları sonucu, Tayvan'da Çin'deki 1949 devriminin uygulanmasıyla, Orta ve Güney Amerika'da ise 1910 Meksika Devriminin etkileriyle toprak reformu uygulamaları gerçekleştirilmişti¹⁶¹⁹. Bu örneklere benzer bir süreci yaşayan Türkiye'nin reform yolundaki çabaları maalesef süreklilik arz edememişti. Cumhuriyetin ilanından sonra toprak reformuyla ilgili kökten diyemeyeceğimiz birtakım geçici tedbirlerin alındığı görülmektedir. 1924 yılında yapılan değişikliklerle devlete ait arazilerin hükümetçe takdir edilecek ve on yıllık taksitlerle ödenecek bir bedel karşılığında topraksız çiftçilere satılmasını mümkün kılan özel hüküm; 1929 yılında büyük arazi ve nüfuz sahibi kişilerin doğudan göç ettirilmesiyle arazilerinin kamulaştırılarak topraksızlara, göçebe ve göçmenlere dağıtılmasına dair hüküm ve 1934 tarihli iskân kanununun göçmenlerden çiftçi olanların toprak sahibi yapılmalarını öngören hüküm bu dönemde alınan önemli tedbirlerdir¹⁶²⁰. Buna karşılık yine aynı dönemde büyük toprak sahiplerinin elini güçlendirecek gelişmeler de yaşanmamış değildir. 1924 Anayasasının özel mülkleri güçlendirici nitelikler barındırması, 1925 Kadastro Kanununun bu kesimlere getirdiği yeni avantajlar ve Medeni Kanunun yürürlüğe girmesi ile topraklar hukuken ve fiilen

¹⁶¹⁸ Suat Aksoy, "Toprak Reformunun Hukuki İlkeleri", **Toprak Reformu Semineri 26-27 Mayıs 1965**, Ankara 1966, s.53.

¹⁶¹⁹ Erkan Alemdaroğlu, "Dünyada Toprak Reformu Uygulamaları", **TMMOB Toprak Reformu Kongresi 11-13 Kasım 2005**, Ankara 2005, s.99.

¹⁶²⁰ Reşat Aktan, **Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları**, Ankara 1972, s.40.

tasarruf sahibi olan kişiler üzerine özel mülk olarak tescil edilmişti¹⁶²¹. Türk Devrimini gerçekleştiren kadronun ajandasında yer almasına rağmen ancak 1930'ların ikinci yarısında daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanan köylünün durumunun iyileştirilmesi için devletin birinci ağızından talimatlar verildiği görülür. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk 1936 yılı Meclis açılış konuşmasında bu dönemde gündemdeki yerini koruyan toprak reformuna dair görüşlerini şu sözlerle açıklamıştı:

“Toprak Kanununun bir neticeye varmasını Kamutayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması behemehal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır. Bundan fazla olarak büyük araziye modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihlal temin edilmesini teşvik etmek isteriz¹⁶²².”

Gazi'nin yukarıdaki sözleri bir talimat niteliği taşımakla beraber ülke içi siyasi durum ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi toprak reformuyla ilgili çalışmaların 1945 yılına kadar ertelenmesine sebep oldu.

1945'te gündeme gelen ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak bilinen “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Kanun Tasarısı” ülke tarihinin en önemli siyasi kırılmalarından birinin gerçekleşmesine vesile oldu. Bu kırılma anında yaşanan tartışmalar, yapılmak istenilen değişikliğe karşı muhalefetin ne derecede olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Demokrat Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanacak süreci başlatan kanunun amacı;

“Arazisi olmayan ve yetmeyen çiftçileri veya çiftçilik yapmak isteyenleri aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmak, kendilerine arazi verilenlerle yeter arazisi bulunup üretim araçları eksik olan çiftçilerden muhtaç bulunanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek, yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak”

şeklinde belirtilmişti. Kanunun komisyonlarca incelendiği süreçte içinde barındırması gereken devrimci bir takım uygulamaların olmaması Cumhurbaşkanı İnönü'nün müdahalesini zorunlu kılmış ve meşhur 17. madde eklenmiştir. Tartışmaların esas noktalarından birini barındıran bu madde kamulaştırmanın kriterlerini belirliyordu.

¹⁶²¹ İbrahim İnci, “Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.44, Erzurum 2010, s.350.

¹⁶²² **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.13, Devre:5, İçtima:2, 1.11.1936, s.5.

Büyük toprak sahiplerinin ve orta ve üzeri işletme sahiplerinin tepkilerini çeken bu madde yukarıda belirtilen siyasi ayrışmayı derinleştirdi¹⁶²³. En nihayetinde bu maddenin yine CHP'li üyelerce 1950 seçimleri öncesinde kaldırılması da ironik bir hadise olarak kayıtlara geçmiş, seçimlerden sonra DP'nin iktidara gelmesiyle kanun işlevsiz hale getirilmiştir. ÇTK çerçevesinde 1972 yılına kadar topraksız veya az topraklı ailelere dağıtılan arazinin miktarı 22 milyon dönüme ulaşmış ve bu dağıtılan arazinin %99,8'i hazine arazisi olmuştur. Sonuç olarak kanunun hazırlandığı ve çıktığı dönemde büyük toprak sahiplerinin ülkede kopardığı fırtınanın kendileri adına olumlu sonuç verdiği görülmüştür. Bu çerçevede yalnızca 54.000 dönüm arazi özel mülkiyetten kamulaştırılırken¹⁶²⁴, ÇTK yapılmak istenilenle sonucun pek uyuşmadığı bir girişim olarak tarihteki yerini almıştır. Bu girişim tutucu bürokrasi, büyükşehir tüccarı ve eşraf arasındaki işbirliğine karşı tabandan ve kanunun asıl etkileyeceği kesimden herhangi bir destek gelmemesinden dolayı başarısızlıkla sonuçlanarak¹⁶²⁵ bir sonraki “devrimci” atılıma kadar gündemden çıkmıştır.

Peki bizi 27 Mayıs sonrasında tekrar alevlenecek toprak reformu tartışmalarına iten neden ne idi? Bu sorunun yanıtı aynı zamanda tarafların neden anlayamadığını ortaya koyabilecek niteliktedir. Reform yanlılarının bu isteklerinin altında ekonomik, ideolojik, siyasi ve güvenlikçi yaklaşımlar yatmaktadır. Ekonomik açıdan nüfusun ¾'ünü oluşturan köylünün en azından asgari geçim şartlarına sahip olması, dolayısıyla işsizlik ve kırdan kente göçün önlenmesi gibi faydalarının yanı sıra ekili alanların artmasıyla gerçekleşecek üretim artışının hem iç piyasanın ihtiyaçlarını karşılaması hem de dış ticarete sağlayacağı katkılar göz önünde bulundurulduğunda nasıl bir etki yapacağı aşikârdır. İdeolojik açıdan bakıldığında “kimsesizlerin kimsesi” olmaya aday yeni rejimin dayandığı temelleri genişletmesi ve sağlamlaştırması gerekmektedir. Amele, ırgat, yarıcı, ortakçı gibi sıfatlarla uzun yıllardır ezilen ve yoksulluk çeken köylünün kalkındırılması rejimin teminatı açısından oldukça önemlidir¹⁶²⁶. Bu

¹⁶²³ Ecehan Balta, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, **Praksis**, S.5, 2002, s.285-287.

¹⁶²⁴ Bkz: Keyder-Pamuk, **Kriz Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**; Dağıtılan 22 milyon dönümlük arazinin yaklaşık 10 milyon dönümünün sadece Atatürk döneminde dağıtıldığı düşünüldüğünde, O'nun ölümü sonrası sürecin yavaşladığını söylemek yersiz olmaz kanısındayız. Bkz: İnci, “Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler”, s.357.

¹⁶²⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Birinci Kitap**, İstanbul 2001, s.498.

¹⁶²⁶ Mümtaz Turhan bu genel algının aksine maraba, ortakçı veya yarıcı tabir edilen grupların durumlarının orta halli bir çiftçiden daha iyi olduğunu, bu müesseselerin bir bakıma sosyal sigorta işlevi

kesimlerin karşı devrimci gruplar tarafından istismar edilerek kullanılması rejim adına nahoş sonuçlar doğurma potansiyeline sahipti. Öte yandan Türk modernleşme geleneğinde kendine has bir yer edinen “köy kalkınması” felsefesinin yansımalarının cumhuriyette kendini göstermesi de gayet doğaldır. Bu çerçevede toplumsal uzlaşının ve sosyal adaletin sağlanması, köylünün devlete olan güven ve bağlılığının artırılmasında da toprak reformunun etkileri olacağına inanılmaktaydı¹⁶²⁷. Reform taraftarlarının yazdıkları makalelere, verdikleri demeçlere bakıldığında toprak reformunun güvenlikçi bir yanı da bulunmaktadır. Reformun bilhassa Doğu ve Güneydoğu illerinde uygulanması ile bu bölgelerde diğer bölgelere nazaran daha yoğun olan feodal ilişkilerin kırılması, derebeylik düzeninin yıkılması amaçlanmıştır¹⁶²⁸. Bu kaygıların zaman içerisinde değişim dönüşüm yaşadığı görülürken, zaman zaman faşist ve komünist ideolojilerin gelişiminin de önleneyeceği varsayılmıştır¹⁶²⁹.

27 Mayıs darbesi, toprak reformunun gerçekleşmesini arzulayanlar için yeni bir umut olmuştu. Devrimci bir yapıya sahip olduğuna inanılan MBK idaresinin CHP'nin desteğiyle bu reformu gerçekleştireceğine olan inan başlangıçta had safhadaydı¹⁶³⁰. Hem komite üyeleri, hem de “zinde kuvvetler” 27 Mayıs'ın başarı ile sonuçlanabilmesi için başta yapılması gereken icraatlar arasında toprak reformunun geldiğine inanılmaktaydı¹⁶³¹. Önceki siyasi iktidarların bunu başaramamasının nedenini oy kaygısına bağlayanlar da bu reformu böyle bir endişesi olmayan MBK'nin gerçekleştirebileceğini belirtmekteydiler¹⁶³². MBK'nın toprak reformunun gerçekleştirilmesine desteği anayasa komisyonunun çalışmalarında ortaya çıktı. Hazırlanan yeni anayasanın 37. ve 38. maddeleri gelecekte yapılması planlanan düzenlemelerin habercisi niteliğindedir. Anayasayı hazırlayan komisyon reformun yapılmasına dayanak sağlayacak maddeleri taslağa eklemiştir. Anayasada Mülkiyet hakkı içinde toprak mülkiyetini düzenleyen 37.madde şu şekilde kaleme alınmıştır:

gördüğünü iddia etmektedir. Mümtaz Turhan, **Toprak Reformu ve Köy Kalkınması**, İstanbul 1964, s.16.

¹⁶²⁷ Müşerref Hekimoğlu, “Toprak Ağaları”, **Akşam**, 11.09.1960.

¹⁶²⁸ Vecihi Ünal, “Toprak Reformu”, **Akşam**, 12.09.1960.

¹⁶²⁹ Tarım Bakanlığı, **age**, s.20.

¹⁶³⁰ Yerasimos MBK ve CHP denetiminde kurulan hükümetlerin en önemli başarıları arasında büyük toprak sahiplerinin güçlerini azaltmasını sıralamaktadır. Stefanos Yerasimos, **age**, s.230.

¹⁶³¹ Şahap Balcıoğlu, “Milli Sanayi Seferberliği”, **Son Havadis**, 18.08.1960.

¹⁶³² Müşerref Hekimoğlu, “Milli Birlik Komitesi'nden Bekliyoruz”, **Akşam**, 28.06.1960; Esin Talu, “Komiteden Beklediğimiz”, **Akşam**, 29.04.1961.

“Devlet toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla gereken tedbirleri alır. Kanun bu amaçlarla değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır. Toprak dağıtımını ormanların küçülmesi veya diğer toprak servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz.”

Ardından gelen 38. madde de tartışmaların can damarı olan kamulaştırmayı ele almaktaydı. Toprak reformunun uygulanmasında kilit öneme sahip bu konu anayasada şu şekilde ifade bulmuştur:

“Devlet ve kamu tüzel kişileri, kamu yararının gerektirdiği hallerde, karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malları, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, tamamını veya bir kısmını kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idarî irtifaklar kurmaya yetkilidir. Çiftçinin topraklandırılması, ormanların Devletleştirilmesi, yeni orman yetiştirilmesi ve iskân projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlarıyla kamulaştırılan taşınmaz mal ve kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprak bedellerinin ödeme şekli kanunla gösterilir. Kanunun taksitle ödemeyi öngördüğü hallerde çiftçinin topraklandırılması, ormanların devletleştirilmesi, yeni orman yetiştirilmesi ve iskân projelerinin gerçekleştirilmesi için konulacak süre yirmi yılı; kıyıların korunması ve turizm amacıyla yapılacak kamulaştırmalarda ise bu süre on yılı aşamaz. Bu takdirde, taksitler eşit olarak ödenir ve kanunla gösterilen faiz haddine bağlanır. Kamulaştırılan topraktan, o toprağı doğrudan doğruya işleten çiftçinin hakkaniyet ölçüleri içinde geçinebilmesi için zaruri olan ve kanunla gösterilen kısmın ve küçük çiftçinin kamulaştırılan toprağının bedeli her halde peşin ödenir.”

MBK Başkanı Gürsel ve diğer üyelerinin hemen hepsi reform yanlısı tutumlarını söz ve davranışlarıyla da bizzat göstermiş ve siyasilerin bu konuda önünü açmışlardır. Gürsel yapmış olduğu bir açıklamada kanunla ilgili prensipleri ortaya koyacaklarını, geri kalan işin de kendilerinden sonra gelecek seçilmiş iktidara kalacağını belirtirmiş¹⁶³³ ve MBK basına açıkladığı programında;

“Toprak reformu ferdi mülkiyete tecavüz edilemeden topraksız vatandaşların arazi sahibi kılınmasıyla gerçekleştirilecek, ormancılık ve hayvancılık meseleleri radikal tedbirlere bağlanacak”¹⁶³⁴

ifadesiyle gelecekte yapılması planlanan reformun kısaca ana hatlarını çizmişti. 27 Mayıs ihtilalinin sebeplerini ülkeye anlatmakla görevli komisyonlarla yurt sathına yayılan MBK üyeleri de toprak reformunu vatandaşa anlatmaya çalışmıştı. Muzaffer Özdağ bu çerçevede yaptığı konuşmalardan birinde toprak reformunun yurt bütünlüğü davası olduğunu söylerken¹⁶³⁵, Tunçkanat da gayelerinin veraset dolayısıyla parçalanarak verimsiz hale gelen araziyi ıslah ve bazı yerlerde de topraksız köylüyü

¹⁶³³ **Milliyet**, 28.08.1960.

¹⁶³⁴ **Ulus**, 11.09.1960.

¹⁶³⁵ **Milliyet**, 16.09.1960.

toprak sahibi kılmak olduğunu belirtti¹⁶³⁶. Ahmet Er Diyarbakır'da verdiği demeçte “*Biz toprak reformunu toprağın kıymetlendirilmesi ve verimin arttırılması için yapacağız. Mülkiyet hakkı insanların en tabii haklarından birisidir*” diyerek mülkiyet hakkıyla ilgili çekincelere temas etmiş¹⁶³⁷, Rıfat Baykal da “*Biz köylüyü, namusunu, karılarının haysiyetini bile elinde tutan toprak ağalarından kurtarmak istiyoruz. Derebeylik, şeyhlik, ağalık kalkmıştır*” diyerek reformun özellikle doğu ve güneydoğudaki amaçlarını dile getirmişti¹⁶³⁸.

Yukarıda verilen demeçler MBK nezdinde kanunun çıkarılması yönünde desteğin had safhada olduğunu göstermekteydi. Bu çerçevede toprak reformu hazırlıkları başladı. Çalışmayı ilk başlatanlardan Tarım Bakanı Feridun Üstün, Doğu illerinde büyük toprak sahipleri bulunduğunu, bunun adeta feodaliteyi andırdığını ve hazırladıkları tasarının, ormanlık bölgelerde oturanların başka bir yere nakli ve toprak tevzii, topraksız köylülere toprak dağıtımı, veraset nedeniyle toprakların bölünmesinin engellenmesi kapsamında olduğunu belirtti¹⁶³⁹. Yapılacak reform ile 281 bin ailenin toprak sahibi olacağı, bilhassa Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde büyük bir sosyal davanın halledileceği düşünülmekteydi. Reformun toprakları parçalamadan, rasyonel bir şekilde mevcut topraklarla geçinemeyen çiftçinin durumunu düzeltecek şekilde yapılacağı belirtiliyordu¹⁶⁴⁰. Sonraki süreçte ise reformla ilgili Tarım, İçişleri, İmar ve İskân Bakanlıkları birer rapor hazırlamakla görevlendirildi. Bakanlıkların hazırlayacakları raporlar Başbakanlıkça kurulacak bir ilim komisyonunda incelenerek son halini alacaktı. Ziraat, Orman ve Hukuk Fakülteleri profesörleriyle diğer ilgili ilim adamlarından kurulacak komisyonun en geç bir ay içinde faaliyete geçirileceği ve komisyonun hazırlayacağı raporun önce Bakanlar Kurulunda daha sonra da MBK'de görüşüleceği belirtilmişti¹⁶⁴¹. Başlangıçta MBK tarafından oldukça sahiplenilen bu reform girişimi Kurucu Meclisin açılıp anayasa ve seçim kanununu görüşmeye başlamasıyla yerini sessizliğe bıraktı. Bu iki konuya öncelik tanıyan komite toprak reformu kanununun belirlenen takvimde yetişmesinin mümkün olmayacağını düşünerek

¹⁶³⁶ **Milliyet**, 24.09.1960.

¹⁶³⁷ **Milliyet**, 22.09.1960.

¹⁶³⁸ **Milliyet**, 25.09.1960.

¹⁶³⁹ **Milliyet**, 27.07.1960.

¹⁶⁴⁰ **Ulus**, 05.08.1960.

¹⁶⁴¹ **Milliyet**, 19.08.1960.

çalışmaların seçimlerden sonra bırakılacağını duyurdu¹⁶⁴². Ancak bu karar kamuoyundan, özellikle basından ciddi tepkiler gelince gözden geçirilmek durumunda kaldı ve MBK reform konusuna daha da ağırlık vermeye başladı. Devrimin özünü teşkil eden girişimlerden biri olarak tanımlanan Toprak Reformunun sonraki hükümetlere bırakılmasını eleştiren Altan, ortaya atılan “Bolşeviklik” iddialarıyla devrimin yıpratılmaya çalışıldığını, böylelikle bu kliklerin toprak reformu, vergi adaleti, sosyal güvenlik gibi konuların anayasa teminatı altına alınmasını istemediklerini belirtti¹⁶⁴³. Bir MBK üyesi de “*Toprak reformu vaatlerimizin sonuncusu ve en önemlisidir. Bunun gerçekleşmesi için çalışıyoruz*” diyerek eleştirileri yumuşatmaya çalışmış¹⁶⁴⁴, Cemal Gürsel de yaptığı bir açıklamada kanunun çıkarılması için çalıştıklarını konunun elzem olduğunun bilincinde olduklarını belirtti¹⁶⁴⁵.

MBK talimatıyla hazırlanan toprak reformu kanunu tasarısının esasları şunları içermekteydi:

*“Toprak reformunun uygulanacağı bölgeler Tarım Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu ile belli edilir. Toprak reformu bölgesi ilan edilen yerde ilk iş olarak kadastro ve toprak-su teşkilatı faaliyetine geçerek arazi ve mülkiyet durumu ile toprak sınıflarını tespit ederler. 5000 dönümden fazla arazileri olanların beş bin dönümü aşan kısmı işlemez halde bulunan toprakların tamamı, gerçek veya tüzel kişilere ait olup, kendileri tarafından işletilmeyen arazi, vakıflar tarafından tasarruf edilen bütün vakıf arazisi, mecburi iskâna tabi tutulanların arazilerinin tamamı bu kanuna göre kamulaştırılır. Bu kanuna göre 18.madde uyarınca kamulaştırma, dağıtma ve toplulaştırma işlerine başlanacak bölgelerde bu işlerin yapılacağı yer belli edilmek suretiyle bu iş o yerin bağlı olduğu il gazetesi vasıtasıyla ilan olunur. Resmi Gazete ile yayımlanma tarihinden başlayarak 3 ay içinde özel idareler, belediyeler, her çeşit vakıflar, köyler ve gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişileri tasarruflarındaki her parça arazi ile yapı ve tesislere ait beyan kâğıtlarını vermekle ödevlidir. Kamulaştırmada bu kanun hükümlerinin uygulanması ile itirazı haklı bulmazsa kamulaştırma işleminin tamamlanmasına karar verir. Bu kararın yerine getirilmesi yargı yerlerince geri bırakılmaz”*¹⁶⁴⁶.

MBK'nin yukarıda ifade edilen yaklaşımına karşılık siyasi parti temsilcilerinin konuya bakışı da önemliydi. Kurucu Meclis süresince çıkması mümkün görünmeyen tasarı nihayetinde bu partilerin insafına kalacaktı. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, toprak reformunu zirai reformun bir parçası olarak gördüğünü, toprak reformunun tek başına yeterli olmayacağını, çiftçinin topraklandırılmasının yanı sıra verimin artırılması

¹⁶⁴² **Milliyet**, 16.03.1961.

¹⁶⁴³ Çetin Altan, “Ne Oluyoruz Anlayalım”, **Milliyet**, 23.03.1961.

¹⁶⁴⁴ **Milliyet**, 30.05.1961.

¹⁶⁴⁵ **Milliyet**, 07.07.1961; **Milliyet**, 02.08.1961.

¹⁶⁴⁶ **Milliyet**, 08.06.1961.

gerektiğini, yatırım planlarının buna göre hazırlanması gerektiğini belirtirken¹⁶⁴⁷, CKMP'nin programında konuya şu sözlerle değinilmiştir:

“Parti milli gelirin mühim bir kısmını teşkil eden zirai istihsalin süratle arttırılmasını zaruri addetmekte ve zirai reformun lüzumuna inanmaktadır. İşletilmeyen arazinin verimli hale gelmesini sağlamayı, büyük toprakların devlet tarafından satın alınarak topraksız çiftçiye verilmesini istemektedir. Dağınık arazi parçalarının birleştirilerek verimin arttırılması da CKMP tarafından ele alınması düşünülen konulardır¹⁶⁴⁸.”

Bir diğer önemli parti olan AP'nin programında reforma şu sözlerle değinilmiştir:

“Köylüyü ve çiftçiyi kıymetlendirmek, istihsalı iç piyasa ihtiyacı ve dış ticaret döviz kaynağı olarak arttırmak, iç piyasayı kıymetlendirmek. Topraksız köylümüzü bölge hususiyetlerine göre işletme ve maliyeti koruma şartlarını ihtiva edecek bir miktarda toprak sahibi yapmayı ve onu müstahsil hale getirmeyi vazife addederiz¹⁶⁴⁹.”

CHP'li Aksal ise partisinin toprak reformu konusundaki görüşlerini şöyle açıklamıştı:

“Toprak reformu zannedildiği gibi sadece büyük toprakların bölünmesi demek değildir. Asıl toprak cüceleşmesini önlemek gerekir. %74ü ziraatla uğraşan Türk halkı sanayiye yöneltmeli ve %74 olan bu miktar %35-40a indirilmelidir. Ancak bu sayede gizli işsizliğin önü alınabilir¹⁶⁵⁰.”

Parti programlarının ve temsilcilerinin yukarıdaki ifadeleri bir reform yapılması noktasında herkesin hemfikir olduğu yönündedir. Ancak asıl fırtınayı koparacak konu ise bunun nasıl yapılacağı ve kapsamının ne olacağıydı. Bu noktada hem MBK üyelerinin hem de siyasi partilerin birbirinden taban tabana ayrışacağı tartışmalar yaşanmıştır. Yılan hikâyesine dönen reform tartışmalarında; TİP'in tarımla uğraşan herkese 40'ar dönümlük üniteler halinde toprak dağıtılması önerisi verimsiz karşılanırken, AP'nin gönülsüz de olsa oy kaygısı ile fakat ağaların, beylerin statükosunu koruyacak şekildeki yaklaşımları eleştiri toplamış, aydınların da mülkiyet, tasarruf ve iskân çerçevesinde tarımın reorganizasyonu fikri ön plana çıkmıştı¹⁶⁵¹. Tartışmaların temel noktası kanuna dayanak olan anayasanın 38. maddesindeki kamulaştırma ile ilgili hükümler olmuştur. Bu hükmün nasıl kullanılacağı ya da nasıl kullanılmayacağı yıllarca çözülemeyecek sorunun kilit noktası olmuştur. Topraksız ya

¹⁶⁴⁷ **Milliyet**, 05.09.1961.

¹⁶⁴⁸ **Milliyet**, 15.09.1961.

¹⁶⁴⁹ **Milliyet**, 01.10.1961.

¹⁶⁵⁰ **Milliyet**, 11.08.1960.

¹⁶⁵¹ “Toprak Reformu”, **Akis**, S.575, 26.06.1965, s.7.

da az topraklı çiftçiyi topraklandırmayı amaçlayan 38. madde, anayasa görüşmeleri sırasında Temsilciler Meclisi üyeler arasında tartışmalara yol açmıştı. Tartışmaların temelinde büyük toprak sahiplerinin kamulaştırılacak arazilerinin parasının peşin mi, yoksa taksitli mi ödenmesi yer alırken, bir yandan bunun mülkiyet hakkına zarar vereceği iddia edilerek, paranın peşin ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu tartışmaları samimiyetsiz ve yersiz bulan Hekimoğlu, temsilcilerin işlerine gelen konularda sosyal adalet, sosyal devlet çığırkanlığı yaptıklarını, işlerine gelmeyen konularda ise sosyal adaletten bihaber oldukları nitelimesinde bulunmuştur. Toprak ağalarının da Türkiye'nin kalkınması için fedakârlıkta bulunması gerektiği vurgulanan yazıda, mülkiyetin güvenliğini düşünenlerin, biraz da rızkın güvenliğini düşünmeleri istenmiştir¹⁶⁵². Temsilciler Meclisindeki bu tutum nedeniyle meclisten umudunu kesip tepeden inmece yaklaşımları savunanlarda mevcuttu¹⁶⁵³.

Türkiye'de ilk koalisyon tecrübesinin yaşandığı 1961-1965 yılları arasında toprak reformu konusunun ne kadar popüler ve ilgi çekici bir konu olduğunun göstergelerinden biri de reform için hazırlanan tasarılarıdır. Bu dönemde 5 farklı tasarı ortaya konmuştur. Bunlar; 1961 tarihli Osman Tosun Tasarısı, 1962 tarihli Cavit Oral Tasarısı, 1962 tarihli Mehmet İzmen Tasarısı, 1965 tarihli Turan Şahin ve yine 1965 tarihli Turhan Kapanlı tasarılarıdır¹⁶⁵⁴. Bunlar, Tarım Bakanlığı'nın koordinatörlüğü altında başka bakanlık, daire ve üniversiteden teknisyenlere hazırlatılmış, sonrasında her bakanın kendi siyasi görüşleri doğrultusunda dokunuşlarda bulunduğu, farklı katkılar sunan tasarılarıdır¹⁶⁵⁵. Yukarıda sıralanan tasarıların her biri bir sonraki tasarıya eksiklerini tamamlayacak şekilde hazırlanarak son tasarı halini alıncaya dek mükemmelleştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Ancak hazırlanan son tasarı IV. Koalisyon hükümetinin şekli dolayısıyla öncüllerinden nitelik olarak farklılaşmış, kanunun reformcu karakteri zayıflatılmıştır. Bütün bu tasarılar aynı sonu paylaşmış, kısa süreli koalisyonlar nedeniyle kanunlaşmadan ya Bakanlık raflarında, ya da Başbakanlık ve Millet Meclisinde kalmıştır.

¹⁶⁵² Müşerref Hekimoğlu, "Ekmek ve Mülkiyet", **Akşam**, 28.04.1961.

¹⁶⁵³ Esin Talu, "Komiteden Beklediğimiz", **Akşam**, 29.04.1961.

¹⁶⁵⁴ Yalçın Küçük, **Planlı Kalkınma ve Türkiye**, Ankara 1985, s.259.

¹⁶⁵⁵ Reşat Aktan, **agm**, s.44.

Tasarıların hepsi gerekçe kısmında ilk tasarının gerekçesini kullanmıştı. 1962 yılında sunulan kanun tasarısında ziraat reformunun bir ayağını teşkil eden toprak reformunun esas gayesi şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Yurdumuzda ziraat arazisinin sosyal adalete uygun, muvazeneli bir şekilde benimsenmesini sağlamak; mülkiyet dağılımında temerküzü önleyerek toprağı işleyene vermek; toprağı bulunmayan veya yetmeyen çiftçileri geçimlerini sağlayacak ve aile iş güçlerini değerlendirecek büyüklükte araziye sahip kılmak; ziraatte iktisaden yaşayabilir aile işletmelerini hâkim kılmak ve idame ettirmek; bu maksatla gerektiği hallerde kredi, teknik yardım ve vasıta sağlamak; ufanmış mülkleri toplulaştırarak ekonomik ve rantlı ürünler haline getirmek ve bunların tekrar parçalanmasını önleyici tedbirler koymak; kiracılık ve ortaklığı özel hallere inhisar ettirmek, bu takdirde dahi şartlarını düzenlemek; ve nihayet bütün bu tedbirlerle zirai bünyede mevcut köstekleyici bozuklukları düzelterek kalkınmaya elverişli muhiti hazırlamaktır.”¹⁶⁵⁶

Daha önce de ifade edildiği gibi tarımla ilgili yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu aşikârdı. Toprak reformu tasarılarının hazırlandığı süreçte farklı görüşler sunulmuştur. Kimileri zirai reform, kimileri de tarım reformu adı altında yapılmasını istedikleri değişiklikler içerisinde toprak reformunun da ayrı bir başlık olması gerektiğini savunmuştur. Bununla ilgili hem siyasilerde, hem de kamuoyunda bir kafa karışıklığı vardır dersek yanılmış olmayız. Aktan, toprak reformu ve tarım reformu kavramlarının kesin hatlarla ayrılmayan, birbirlerini destekleyen ve tamamlayan iki kavram olduğunu belirterek bu tür bakış açılarının fayda yerine zarar getiren kısır tartışmalar olduğunun altını çizer¹⁶⁵⁷. Kavram karmaşası içinde taraflar görüşlerini ifade ederken, bir taraftan da konunun sulandırılmaya çalışıldığı da kanaatlerimizdendir. MBK'nin bu işe öncülük edip, topu daha sonra siyasilere atması, siyasilerin de futbol tabiriyle sürekli topu ortada çevirmeleri, ortada bir sürü tasarının dolaşmasına sebep oldu. Reform kanununun içeriği hakkında hem Meclis de hem de basında bir uzlaşma olduğu söylenebilir. Cumhuriyet Senatosunda, Millet Meclisinde ve basına verilen demeçlerde herkesin farkında olduğu nokta, yalnızca toprak dağıtmakla bu işin hallolamayacağıdır. Muğla Senatörü Mualla Akarca, toprak dağıtma uygulamasının doğurduğu küçük işletmeler nedeniyle geçmişte yarardan çok zarar getirdiğini vurgulamış, reformla; Türk çiftçisinin asgari geçimini sağlayacak miktarda toprağa sahip olmasının sağlanması, gerekli alt yapı çalışmalarının yapılarak sulama, zirai donanım vd. konularda eksiklerinin giderilmesi ve orta ve büyük ziraat işletmelerinin muhafaza edilmesi

¹⁶⁵⁶ Tarım Bakanlığı, **age**, s.22.

¹⁶⁵⁷ Reşat Aktan, **agm**, s.17.

gerektiğini belirtmişti¹⁶⁵⁸. Amil Artus da yaptığı konuşmada benzer noktalara değinerek birinci adımın çiftçiyi topraklandırmak, ikinci adımın onu iskân ettirmek, üçüncü adım olarak da çift hayvanları, çift aletleri, tohumluk ve kredi sağlamanın geldiğini, toprak reformunun bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini söyledi¹⁶⁵⁹. Bu noktada tartışmalar bir toprak reformu mu, zirai reform mu ikilemine girerken, Tarım Bakanı Cavit Oral konuyla ilgili net tavrını ortaya koymuştu:

“Ben biliyorum ki, pek çok yerlerde onar, yirmişer dönüm olarak dağıtılan bu topraklar zamanla ve muvazaalı bir şekilde başkalarının eline geçmiş ve kendisine toprak verilen vatandaşımız bundan katıyen istifade edememiştir. Hiçbir şeyi olmayan bir insana yirmi dönüm toprak verdiniz, bunun işletme kredisi yok alamaz, işletme donanımı yok yapamaz. Bu suretle ya yanı başında daha kuvvetli bir müstahsile icara vermektedir veyahut eline geçmiş bir şeyi muvazaalı olarak bir başkasına devredecektir. Toprak reformu değil, zirai reformu bu memlekette yapmak, tatbik etmek bu memleketin âli menfaatlerinden olur, buna inanıyorum”

diyerek toprak reformundan zirai reforma dönüşümün nedenlerini anlatmıştır¹⁶⁶⁰. Bu dönüşüm bir bakıma tasarının AP eksenine girmesi demek oluyordu. Çünkü Genel Başkan Gümüşpala zirai reformu zaruri gördüklerini, ancak toprak reformu adı altında ülke gerçekleriyle bağdaşmayan, üretimi arttırıcı tedbirleri içermeyen ve yalnızca toprak dağıtımından oluşan bu kanunun ülkeyi mevcut durumdan daha da geriye götüreceği inancını şiddetle savunmaktaydı¹⁶⁶¹. Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği de yayınlamış olduğu bildirimde; toprak reformu tabirinin yerine “*toprağın verimli bir şekilde işletilmesini gerçekleştirmek için tarımsal reform*” olması gerektiğini kamuoyuna duyurarak safını belli etmişti¹⁶⁶².

Senatodaki Görüşmeler sırasında toprak reformunun yapılması için gerekli olan altyapı eksikliklerine değinen temsilciler de olmuştu. 1962 yılı bütçe görüşmeleri sırasında AP Senato Grubu adına söz alan Enis Kansu kadastro konusuna değinerek, tapulama kanununun en kısa sürede çıkması gerektiğini, bu olmadan reformun amaçlarına ulaşamayacağını belirtti. Kansu ayrıca “*Tasarruf edilecek araziye bilmeden bir reforma gidilmesiyle kumaşı olmayan bir terzinin elbise biçmesi arasında bir fark yoktur*” diyerek kadastro ve tapulamanın önemine de işaret etmişti¹⁶⁶³. Reforma bütüncül

¹⁶⁵⁸ CSTD, C.1, B.27, 30.01.1962, s.459, 463.

¹⁶⁵⁹ CSTD, C.1, B.27, 30.01.1962, s.471.

¹⁶⁶⁰ CSTD, C.2, B.34, 08.02.1962, s.406.

¹⁶⁶¹ Milliyet, 01.02.1964.

¹⁶⁶² Toprak Reformu Kanun Tasarısı Üzerindeki Görüşler, Ankara 1965, s.6.

¹⁶⁶³ CSTD, C.2, B.30, 04.02.1962, s.8-9.

yaklaşımlar ve altyapı ile ilgili sorunlarla ilgili tartışmaların, bir sonraki tasarımı hazırlayacak olan İzmen'e sirayet ettiği yaptığı açıklamalardan da belli olmaktadır. Bakan İzmen, toprak reformu uygulamasının kadastro ile birlikte olmasını arzu ettiklerini, toprak dağıtılacak köylüye malzeme desteği sağlanması, gübreleme ve sulama meselelerinin hallini bir bütün olarak düşündüklerini belirterek “*Yalnız kuru toprak tevzii değil bu toprakların işlenmesini sağlayacak tedbirleri de getireceğiz*” demiştir¹⁶⁶⁴. Bu yaklaşımları sonuna kadar destekleyen Cihad Baban da umutlu bir şekilde, milli kalkınma hamlesinin başlangıcı olarak gördüğü toprak reformunun başarılması ile ekonomik ve kültürel kalkınmanın birbirine paralel seyredeceğine inandığını söylemiştir¹⁶⁶⁵. Reformun hayati öneme sahip olduğunu belirten Aslan, hem sosyo-ekonomik sorunların hallinin hem de ileride olması muhtemel gıda arzı krizlerinin yaşanmasının önlenmesinin yegâne yolunun reformdan geçtiğini belirterek muhafazakâr çevrelerin engellemelerine ve karşı çıkmalarına rağmen alternatif bir projeden bahsetmediğini, erozyon, orman tahribatı, verimliliğin azalması, modern tarım uygulamalarının kullanılmaması ve artan nüfus karşısında bugünkü durumun sürdürülebilir olmadığı gerçeğini yetkililere hatırlatmıştı¹⁶⁶⁶.

Türkiye’de toprak reformu yapılması şartlarının oluşmadığını belirten Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu Yönetim Kurulu üyesi Fahri Tanman bir ülkede toprak reformu yapılması için şu üç şartın oluşması gerektiğini belirtti: Memleket topraklarının pek büyük kısmının pek mahdut bir zümre elinde bulunması hali; mahdut ellerde toplanan toprağın iyi işletilmemesi ve toprağa gerekli yatırımların yapılmaması hali ve toprak sahiplerinin arazilerinin başında bulunmaması halidir. Bu şartların Türkiye’de oluşmadığını belirten Tanman; Türkiye’de 1000 dönümden fazla arazisi olan aile sayısının 2000 olduğunu, bunlardan da her sene 150’sinin veraset yoluyla bölüşüldüğünü, büyük işletmelerin küçüklerine göre neredeyse iki kat verimli çalıştığını ve yüzlerce çiftçi ailesine ve mevsimlik işçiye iş imkânı sağladığını başka işlerle uğraşıp toprakları başında bulunmayan ve verimin azalmasına neden olan kişilerin ise reforma gerek duyulmadan başka tedbirlerle toprağına döndürülebileceğini belirtmiştir¹⁶⁶⁷. Tanman’ın açıklamalarına karşı çıkan Yüksek Murakabe Heyeti Uzmanı

¹⁶⁶⁴ **Ulus**, 11.08.1962.

¹⁶⁶⁵ Cihad Baban, “Toprak Reformu”, **Ulus**, 11.06.1962.

¹⁶⁶⁶ İffet Aslan, “Toprak Reformu”, **Ulus**, 20.04.1963.

¹⁶⁶⁷ Fahri Tanman, “Tarımda mı Reform yoksa Toprakta mı Reform?”, **Milliyet**, 21.01.1964.

Hilmi Özgen, bazı rakamların düzeltilmesi gerektiğini söylemiştir. Özgen; 1000 dönümden büyük arazi sahibi olanların sayısının 3358 olduğunu¹⁶⁶⁸, ellerindeki toprağın Tanman'ın söylediği gibi 6 milyon dönüm değil, 25 milyon dönüm olduğunu, bu kişilerin ellerindeki toprağın ise söylendiği gibi ekilebilir arazinin %3,3'ü olmayıp %10'un üstünde olduğunu belirtti. Özgen üretimin artması ve verimli hale gelmesi için çiftçi kooperatifleri ve imece usulü ile köylerin birleştirilmesinin reformu savunan aydınların diğer argümanları olduğunu, böylece Ziraat Bankası'ndan birkaç büyük toprak sahibine sağlanan milyarlarca kredinin geniş halk kitlelerine ulaşacağı tasavvur edilmektedir demiştir. Son olarak reform konusunda İsrail'in başarısının ortada olduğunu belirten yazar,

“Toplumcu aydınların istedikleri liberal bir düzende kupkuru bir toprak reformu değildir. İmeci üretim örgütüne dayanan ve bunun için de evvela bir inanç devrimi isteyen hamleci, akıncı bir moral reformudur” diyerek görüşlerini açıklamıştır¹⁶⁶⁹.

Türkiye Ziraatçılar Cemiyeti de 1964 yılında yayınlamış olduğu raporda, çiftçinin çoğunluğunun kendisine ekonomik olarak yetecek derecede bir araziden yoksun olduğunu, hızlı nüfus artışıyla beraber sektördeki aile sayısının da arttığını ve buna bağlı olarak toprakların daha da küçüldüğünü, dolayısıyla bir reform zaruretinin kesin bir şekilde var olduğu belirtilmişti. Ayrıca mevcut düzen içinde yer alan ortakçılık, kiracılık, özel mülkiyete ait olup verimsiz bir şekilde duran araziler ve ıslah edilmeye hazır devlete ait arazilerin bulunduğu bir ortamda reform yapılmasının ülkenin üstün menfaatlerine olduğu ifade edilmişti¹⁶⁷⁰.

Yukarıda karşıtları ve destekçilerinin fikirleri ortadayken toprak reformuyla ilgili bunca gürültü kopmasına sebep olan ve bir türlü yasalaşmasını engelleyen şey ne idi? Bunun birçok sebebi bulunmaktadır. Sebeplerin başında önceki satırlarda ifade edilen kamulaştırma gelmektedir. 1964 yılında üniversite hocaları ve bürokratlardan oluşan bir komisyon toprak reformu kanun tasarısına hâkim olması gereken ilkeler üzerinde yaptığı çalışmada; kamulaştırma açısından ödenecek bedellerin tespitinde bir takım sorunlar olduğunu, arazinin o günkü alım satım değerinin zirai ekonomi

¹⁶⁶⁸ 1963 Tarım sayımına göre her iki yazarın belirttiği rakamdan daha yüksek bir rakam ortaya çıkmaktadır. Bu sayımda 1000 dönümden fazla arazisi olan işletme sayısı 4323 olarak belirtilmekte, toplam işlenen saha da 10.892.740 dönüm(%6,5) olarak gösterilmektedir. Abdi Özkök, “Türkiye’de Toprak Reformu İhtiyacı”, **Toprak Reformu Semineri 26-27 Mayıs 1965**, Ankara 1966, s.24.

¹⁶⁶⁹ Hilmi Özgen, “Toprak ve Üretim Reformu”, **Milliyet**, 25.02.1964.

¹⁶⁷⁰ **BCA**, 30.1.0.0/124.795.1.

kurallarının üstünde olabileceğini, öte yandan istimlâk kanunu hükümlerinin uygulanmasının ise düşük bedeller ödenmesini gerektireceğini ve bunun sonucunda yapılacak itirazların uzun süre neticelenememe riskiyle karşı karşıya olduğu bilhassa vurgulanmıştır. Bu sebeple reform yapılırken iklim bölgesi, toprak kabiliyeti ve arazi kullanma şekilleri göz önünde bulundurularak kamulaştırmada birim başına ödenecek en yüksek bedeli gösterir bir tablo hazırlanmasının gerekliliği tavsiye edilmiştir¹⁶⁷¹. Büyük toprak sahiplerinin her tasarıda miktarı farklılaşan, 2000 ile 5000 dönümden fazla, şekilde arazilerinin kamulaştırılarak topraksız ya da az topraklı köylüye verilmesi gibi ifadeler, özel mülkiyetle ilgili çekinceler¹⁶⁷² ve iktisadi yaklaşımlar ilk ortaya konulan sebeplerdi. Bu argümanı savunan çevrelerin, başta AP olmak üzere, ideolojik olarak temas ettiği nokta ise böyle bir uygulamanın sosyalist bir yaklaşımı ifade ettiği idi¹⁶⁷³. Hatta ve hatta zaman zaman daha da ileri gidilerek reform savunucularının Marksizmle¹⁶⁷⁴, komünistlikle suçlandıkları dahi olmuştur¹⁶⁷⁵. DPT'nin toprak reformuyla ilgili hazırladığı raporda kooperatiflerin önemine değinmesi¹⁶⁷⁶ ve bu hususun 62 tasarısında da yer alması¹⁶⁷⁷ gibi korporatif görüşlerin savunulması bu ithamları güçlendirmişti.

Reforma karşı en büyük direnç doğal olarak reformun hedefindeki büyük toprak sahiplerinden (BTS) gelmişti. Topraklarının parçalanacağı kaygısı bu güçlerin siyasal arenadaki uzantılarını doğal olarak harekete geçirmişti. Konuya değinen Çetin Altan, feodalitenin toprak reformu ile Türkiye'de de tarihe karışacağını ve bu çürümüş müesseseyi kaldırmadan Türkiye'de cumhuriyetten de demokrasiden de hürriyetten de adaletten de bahsetmenin gülünç olacağını, fakat büyük arazi sahipleri iktidarlarla

¹⁶⁷¹ BCA, 30.01.0.0/125.804.3.

¹⁶⁷² AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala toprak reformu ile ilgili sorulan bir soruya: "AP her türlü mülkiyet hukukuna hürmetkâr ve vatandaşın bu konudaki hakkını korumakta kararlıdır" diyerek muhalefet gerekçesini belirtmişti. **Milliyet**, 07.01.1963.

¹⁶⁷³ DPT Danışmanlarından ve kendi adıyla anılan raporun mimarı olan Prof Kaldor zirai reformun sosyalizm demek olmadığını bunun bilakis özel teşebbüsün gizli kalmış verimini arttıracığını belirtmişti. **Milliyet**, 28.11.1962.

¹⁶⁷⁴ AP Bursa İl Kongresinde konuşan milletvekili Şadi Pehlivanoglu toprak reformu tasarısının Marksist metodlara göre hazırlandığını, CHP'nin sağcı mı solcu mu olduğunu anlayamadık dedi. **Milliyet**, 03.09.1962

¹⁶⁷⁵ Komünistlik suçlamalarına en ilginç cevabı Senatör Sami Küçük şu sözlerle vermiştir: "Rusya ve Çin zamanında toprak reformu yapmadıkları için komünist olmuşlar, buna karşılık Almanya ve Japonya toprak reformunu yaptıkları için komünizm tehlikesini kesinlikle atlatmışlardır." **Akis**, S.552, 15.01.1965, s.7.

¹⁶⁷⁶ **Milliyet**, 24.12.1962.

¹⁶⁷⁷ **Ulus**, 18.11.1962.

menfaat birliği ettiklerinden kimsenin bu davaya yüksek sesle karşı koyamadığını belirterek mevcut durumu eleştirmişti¹⁶⁷⁸. Tarım Bakanlığının 1962 bütçesinin görüşmelerinde CHP adına söz alan Sedat Çumralı da toprak reformunun tarihi gelişimini aktarırken ÇTK'ye değinmiş ve bu kanunun o dönemde de “*Sanki sadece arazi sahiplerinin bir kısım toprağını ellerinden almak maksadı ile çıkarılmış bir kanun gibi*” istismar edildiğini belirterek tartışmaların kökenine atıfta bulunmuştu¹⁶⁷⁹. AP Grubu, reform tasarısında mevcut nizamın temelleri olan, mülkiyet hakkı ve miras hukukunun milletin bünyesine uymayan bir istikamete sokulduğu eleştirisinde bulunarak tutumunu bir kez daha ortaya koymuştu¹⁶⁸⁰. AP'nin reform karşıtı tutumunu eleştiren Altan, AP'nin topraksız veya az topraklı çiftçinin değil, 30 bin dönüm üzerinde arazisi olan 42 ailenin partisi olduğunu ve onların çıkarlarını koruduğu eleştirisini getirmişti¹⁶⁸¹.

BTS'lerle ilgili tartışmada gözden kaçan ya da net olarak ifade edilemeyen bir diğer durum ise; aslında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaşan ağalık kurumu ile ilgiliydi. Toprak reformu tartışmalarının ilk başladığı günden itibaren reform taraftarlarının sözleri değerlendirildiğinde bu durum daha da açıklığa kavuşur¹⁶⁸². Hazırlanan tasarılar sonrasında uygulamanın nereden başlayacağı sorusunun genellikle yine bu bölgeleri ifade etmesi tesadüf değildir. 1960'ta Bakanlıklararası Kurul raporu¹⁶⁸³, 1962'de İçişleri Bakanı Ahmet Topalođlu¹⁶⁸⁴, yine 1962'de Tarım Bakanı Mehmet İzmen tasarısının reformun 1963 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde başlayacağını¹⁶⁸⁵ belirtmeleri bu iddiayı güçlendirmektedir. Ayrıca MBK üyelerinden Vehbi Ersü yurt gezileri kapsamında Hınıs da yaptığı konuşmada; ağa ve şeyh devrinin yok edilmesini gaye edindiklerini ve toprağın çalışan köylünün malı olacağını söyleyerek niyeti ortaya koymuştu¹⁶⁸⁶. Altan bir başka makalesinde; toprak

¹⁶⁷⁸ Çetin Altan, “Doğruyu Buluyoruz”, **Milliyet**, 28.07.1960.

¹⁶⁷⁹ **CSTD**, C.2, B.34, O.1, 08.02.1962, s.384.

¹⁶⁸⁰ **Milliyet**, 10.02.1964.

¹⁶⁸¹ Çetin Altan, “Kim Samimi Değilse Elbet Ona Yuh!”, **Milliyet**, 18.02.1964.

¹⁶⁸² Bunu açıkça dile getiren organların başında Akis gelmektedir. Akis, reformun doğrudan doğruya Doğu bölgelerinde yapılması gerektiğini, ağaların, derebeylerin ellerindeki toprakların bölge insanına dağıtılmasını, diğer bölgelerdeki karlı işletmeleri bölmenin anlamsız olacağını savunmuştu. “Toprak Reformu”, **Akis**, S.313, 17.08.1960, s.27.

¹⁶⁸³ **Milliyet**, 12.09.1960.

¹⁶⁸⁴ **Milliyet**, 12.02.1962.

¹⁶⁸⁵ **Milliyet**, 15.09.1962.

¹⁶⁸⁶ **Milliyet**, 25.09.1960.

reformunun yapılmasının elzem olduğunu vurgulayarak, Türk insanını toprak köleliğinden, ağaların, şeyhlerin ve büyük arazi sahiplerinin sultasından kurtarmak gerektiğini tekrar etmişti¹⁶⁸⁷. MBK Başkanı Cemal Gürsel'in Tarım Bakanlığında yaptığı konuşmada, toprak reformunun rejimi kurtaracak yegane yol olduğunu söylemesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir¹⁶⁸⁸. Reform karşıtlarını sert sözlerle eleştiren Ahmet Yıldız, reformistleri komünistlikle suçlayanların, toprak değil tarım reformu isteyenlerin

“Birkaç köyü elinde bulundurarak insan haklarını ve anayasayı dahi bölgesine sokmadan, eşya ve mal gibi kullandıkları insanların oylarını cebinde taşır gibi politikacılara caka yapan ağalar” olduğunu belirterek, *“dindar ve milliyetçi geçinen bu tiplerin insan haklarına ve İslam dininin ilkelerine gerçekten uyan insanları dinsizlikle itham ettikleri görülmektedir”*¹⁶⁸⁹

diyerek tartışmaların dozunu arttırmıştı. Öte yandan CHP Genel Başkanı İnönü ise kendisine yöneltilen iktidara geldikleri takdirde toprak reformu ve bazı bölgelerdeki ağalar, beyler, şeyhler gibi mütegalibe takımı hakkında CHP'nin tutumunun ne olacağı sorusuna; memlekette artık böyle şeylerin kaldığına inanmadığını belirtmekle yetinmişti¹⁶⁹⁰. İnönü'nün bu demecini eleştiren Altan, durumun İnönü'nün dediği gibi olmasını çok istediğini fakat gerçeklerin tamamen farklı olduğunu, idare-i kelim siyasetiyle bir yere varılamayacağını anlaşıldığını belirttiğini altını çizmiştir¹⁶⁹¹. Reformun bir türlü yapılmamasını ağaların parlamentodaki nüfuzlarına, hükümetlerin kayıtsızlığına, uzman yokluğuna, fırsatçıların sabotajlarına bağlayan Altan, reformun gerçekleşmesi halinde aydın seferberliğinin tetikleneceğini belirterek konuya yeni bir boyut kazandırmıştı¹⁶⁹². Toprak reformunu isteyen kesimlerin aksiyoner, devrimci bir tavır takınamamaları ve bu konuda dönemin en etkin siyasi karakteri olduğunu düşündüğümüz İsmet İnönü'nün desteğini tamamıyla sağlayamamaları başarısızlığın nedenleri arasında gösterilebilir. İnönü'nün toprak reformuna bakışı ile ilgili net bir intiba edindiğimizi söylemek güç. İnönü basına verdiği demeçte; toprak reformunun ülkenin esaslı bir ihtiyacı olduğunu, partisinin eski ve ilk davalarından biri olduğunu

¹⁶⁸⁷ Çetin Altan, “117 Parça Arsa”, **Milliyet**, 10.07.1960.

¹⁶⁸⁸ **Milliyet**, 17.03.1962.

¹⁶⁸⁹ Ahmet Yıldız, “Eski Hastalığın Yeni Adı: Reform Düşmanlığı”, **Milliyet**, 17.03.1964.

¹⁶⁹⁰ “İnönü'nün inanmadığı”, **Kudret**, 10.09.1961.

¹⁶⁹¹ Çetin Altan, “Böyle Konuşma Olmaz”, **Milliyet**, 08.09.1961.

¹⁶⁹² Çetin Altan, “Bir Işıltı”, **Milliyet**, 13.02.1962.

belirterek yapılacak düzenlemeleri destekleyecekleri mesajını vermişti¹⁶⁹³. Süreç içerisinde yapmış olduğu açıklamalar bu konuda beklenen aksiyoner eğilim hakkında çelişkili bir durum doğurduğu söylenebilir. 1945'te ÇTK çıkarılırken komisyonda kanuna muhalif kişilerin yer alması, daha sonra DP'yi kuracak grubun bu kanun etrafındaki tartışmalar nedeniyle partiden ayrılması, kanuna muhalif olup partide kalanlardan Recep Peker'in bir sonraki dönem Başbakan, Cavit Oral'ın da Tarım Bakanı yapılması kafalardaki soru işaretlerini çoğaltmaktadır¹⁶⁹⁴. (İdare-i maslahatçı bir tavır mı takınıyor sorusu sorulabilir)Başbakan İnönü'nün yapmış olduğu bir konuşmada toprak reformunun nasıl yapılacağına ilişkin belirgin şeyler söylemediği, “bünye reformu” söyleminin dışında ne kooperatiflerden ne de ufak işletmelerin birleştirilmesinden bahsetmediği dolayısıyla herhangi bir fikir belirtisi görülmemesi eleştirilmiştir¹⁶⁹⁵. CHP içerisinde toprak reformuna muhalif küçük bir kesim olduğunu belirten Akis, İnönü'nün bir sohbet esnasında söylediği iddia edilen “*Hiçbir CHP'linin toprak reformuna karşı çıkmayacağını, karşı çıkanın ise CHP'li sayılamaz*” sözlerinin parti içi muhalefetin zayıflamasını sağladığını belirtmiştir¹⁶⁹⁶.

1960-1965 yılları arası toprak reformu konusunun çok tartışıldığı bir dönem olmuştur. Bilhassa dönemin ilk yarısında yoğun bir şekilde gündemde kalan reform girişimi istenilen amaca bir türlü ulaştırılamadı. Bunda 5 yıllık süre boyunca 5 farklı hükümetin kurulması çabaların sonuçsuz kalmasının en önemli nedeni olarak gösterilebilir. Reform girişiminin diğerleri gibi yarım kalmasının en temel nedeni gerekli siyasi destekten yoksun olunmasıdır. Millet Meclisi'nde yapılan konuşmalara ya da siyasilerin basına yansıyan demeçlerine bakıldığında herkesin bu konuda bir değişiklik istediği görülmekle beraber bu değişimi gerçekleştirecek iradeyi bir türlü ortaya koyamadıkları ve bu değişiklikten farklı farklı anlamlar çıkardıkları görülebilir. Siyasi yelpazenin sağında kalan partiler AP, YTP, CKMP gibi, toprak reformu yerine tarım reformunu isterken, merkezden ortanın soluna doğru kayan CHP'nin “bir kısmı” toprak reformunu istemekteydi. Hal böyle olunca, MBK'nin bu konudaki yapıcı tutumu, zinde kuvvetlerin teşvik edici yaklaşımları CHP içerisindeki muhalif kesimi ikna

¹⁶⁹³ **Son Havadis**, 15.08.1960.

¹⁶⁹⁴ Sahip olduğu büyük topraklar nedeniyle basının “Reformist Ağa!” olarak nitelediği Oral, bir soru üzerine atalarından kalma sulak 2000 dönüm arazisi olduğunu söylemişti. **Akis**, S.415, 11.06.1962, s.20.

¹⁶⁹⁵ “Evet Saf Değil Gerçekçi Bir İyimserlik”, **Milliyet**, 20.01.1962.

¹⁶⁹⁶ **Akis**, S.556, 12.02.1965, s.13. CHP içindeki bu muhaliflerin arasında Hürrem Müftügil, Hasan Fehmi Evliya, Reşat Arpacıoğlu, Ahmet Karamüftüoğlu ve Fethi Çelikbaş'ın olduğu iddia edilmektedir.

etmede ve daha radikal bir politikanın takip edilmesinde yeterli gücü sağlayamamıştı. Yapılan yerel ve senato seçimlerinde de CHP'nin kan kaybetmesi bu konuda söylemleri yumuşatmasına yol açarken, sorunun karşı tarafın istekleri üzerinden çözüldüğü görülmüştür.

SONUÇ

İncelemeye çalıştığımız dönem Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından birçok ilklerin yaşandığı, emekleme safhasında olan demokrasinin ciddi tehditlere rağmen ayakta kalmayı başardığı bir dönemdir. Öte yandan bu dönemde yaşanan hadiselerin ileriki on yıllarda Türk demokrasi tarihine yön verdiği, bürokratik idareyi şekillendirdiği ve ideolojik kavgaların temellerini sağlamlaştırdığı görülmüştür.

Öncelikle ifade edilmesi gereken hususların başında 27 Mayısın ne olup, olmadığının ortaya konması gelir. Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlükte darbenin tanımı şu şekilde yapılmaktadır: *“Bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi”*. 27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan olay uygulayıcıları tarafından “Ak Devrim”, destekleyicileri tarafından “İhtilal veya Harekât”, mağdurları tarafından ise “Darbe” olarak nitelenen bir vakadır. Vakanın gelişim şekli, nedenleri, uygulayıcıları ve sonuçları ne olursa olsun bunun hem lügatteki hem de siyaset bilimindeki adı askeri darbedir.

Genel olarak 27 Mayıs Darbesi ile ilgili yapılan çalışma ve yorumlara bakıldığında herkesin kendi ideolojik penceresinden vakaya yaklaştığı görülmektedir. Sol yazında 27 Mayıs darbesi çeşitli gerekçelerle savunulup ulvileştirilirken ki, özellikle sonraki darbelerden ayrıştırılır, sağ cenahta ise demokrasiye vurulan büyük bir darbe şeklinde yorumlanmıştır. Her iki bakış kendi içinde tutarlı ve doğru olmakla birlikte eksik yanları da bir hayli fazladır. Bir taraf darbenin anti-demokratik yapısını görmezden gelirken, diğer taraf ise kendi anti-demokratik uygulamalarının bu darbeye sebebiyet verdiğini göz ardı eder. Bu sebeple oldukça netameli olan bu konu siyasiler tarafından bugün dahi istismar edilmektedir.

27 Mayıs 1960 sabahı Türkiye yepyeni bir döneme uyanmıştı. Uzun zamandır konuşulan, taraftarları ve uygulayıcıları tarafından ha oldu, olacak diye beklenen, mağdurlarınca ise, DP üst yönetimi, beklenilmeyen bir şekilde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştu. Kendisini Milli Birlik Komitesi olarak adlandıran, 1954’ten 1960’a kadar örgütlenen birçok cuntanın birleşmesiyle kurulan bu yeni organizasyon ülkenin bundan sonraki kaderinde söz sahibi oldu. Demokratik seçimler yoluyla iktidara gelen bir siyasi partinin 10 yıllık iktidarı sonrasında askeri bir müdahaleyle devrilmesi

tecrübesini ilk kez yaşayan TSK ve Türkiye için bu yeni durum oldukça sıra dışıydı. Ülkenin bir yarısı sevinçten sokaklara dökülürken, bir kısmı şaşkınlık içerisindeydi. Hatta büyük bir kısmının ise ne olup bittiğinden haberi dahi yoktu.

Bu durum Cumhuriyetin kurucusu ve eski bir asker olan Mustafa Kemal Atatürk'ün temel prensiplerinden biri olan askerin siyasete müdahale etmemesi ilkesinin çiğnenmesi anlamına geliyordu. Askerlerin ülkenin gidişatından duydukları memnuniyetsizlikleri cuntalar vasıtasıyla gidermek üzere yaptıkları bu girişim incelendiğinde köklerinin 1950'lerden öncesine gittiği görülür. Darbeyi gerçekleştiren askerlerin hatıralarına bakıldığında MBK türü cuntaların İkinci Dünya Savaşı yıllarından bu yana bir takım faaliyetlerde buldukları, İsmet İnönü'yü devirmek üzere de planlar hazırladıkları görülür. Nasıl ki, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra bir kısım askerler İnönü'ye bağlılık sözü verdilerse, tam aksi yönde idarenin DP'ye devredilmemesi durumunda harekete geçmeye hazır başka unsurların oldukları da bilinmektedir. 27 Mayıs darbesi bu yönüyle değerlendirildiğinde tek hedefin Adnan Menderes ve partisi DP olmadığı açıklıkla anlaşılır. Darbeyi merkez-çevre ilişkileri etrafına konuşlandırıp elitist bir karaktere büründürmek darbeyi yapanların hem sosyo-ekonomik kökenleriyle hem de tarihsel gerçeklerle bağdaşmaz. Burada göz ardı edilmemesi gereken nokta darbeden sonraki iktidar mücadelelerinin darbeyi bu görünüme sokmasıdır. Çıkışta hedeflenen nokta ile varılan noktanın farklı olması darbenin değerlendirilmesinde yanlış sonuçlara ulaşılmasına yol açmıştır.

Darbeyi yapmak amacıyla bir araya gelen cuntaların 27 Mayıs'ta tek bir ortak hedefleri vardı: DP'yi iktidardan indirmek. Bu hedef dışında sonrasında ne yapacakları hususunda bir fikir birliği yoktu. İşte bu durum; darbe sonrası organizasyonda, DP'lilerin yargılanmasında, iktidarın sivillere devrinde, siyasi parti faaliyetlerinin başlatılmasında, ordu, yargı ve üniversitedeki tasfiyelerin yapılmasında ve hepsinden önemlisi sonraki 3 yıl da iki darbe teşebbüsünde bulunulmasında esas etkindir. Atılan her adım sonrası MBK biraz daha parçalanırken, süreç sonuna gelindiğinde kendisinden neredeyse eser kalmayıp yerini SKB gibi örgütlere bıraktığı görülmüştür. Darbenin çıkış noktasının zayıflığı ve ideolojik yoksunluk 27 Mayısçıları ilerleyen zamanda oldukça zor durumlara sokmuştur. Daha darbenin yapıldığı günün ertesinde MBK'nin kimlerden oluşacağı ile ilgili tartışmalar, havada uçan listeler ve neredeyse tutanın elinde kalan

koltuk kapma yarışları ilk günden darbenin belirli bir hiyerarşi içinde yapılmadığını göstermişti. Orgeneral Gürsel'in ilk günün o kaotik ortamında Genelkurmayı dolduran subaylara “*Artık gidebilirsiniz, gerisini biz hallederiz*” şeklindeki yaklaşımı ve ardından gençlerden aldığı tehditvari cevap içinde bulunulan durumu özetler niteliktedir. İşte böyle bir organizasyonun iktidarı ele alması sonraki süreçte yaşanacak birçok ikircikli durumun doğmasına neden olmuştur.

MBK yaptığı ilk açıklamada bir takım yasal düzenlemelerden sonra iktidarı en kısa sürede sivillere devredeceğini açıklamıştı. Bu içeride ve dışarıda bütün çevrelerce takdirle karşılanan bir durum olmakla beraber grubun tesanütünü bozdu. MBK içerisinde bir grup bunun aksi yönde düşünürken askeri idarenin daha uzun bir müddet uygulanmasını istiyordu. Bir başka grup ise iktidarın CHP'ye devredilmemesi için çalışıyor, bir diğeri ise bunun tam tersi CHP'yi iktidara getirmeye çalışıyordu. Grup üyelerinin hepsi kendilerini Atatürkçü olarak tanımlamakla birlikte, Atatürkçülük tanımları kiminde solda sosyalist çizgide, kiminde de sağda faşist yaklaşımlara kadar uzanmaktaydı. Bu ideolojik farklılıklar darbeden birkaç ay sonra komitenin 14 üyesinin yurtdışına gönderilmesiyle sonuçlandı. Burada dikkati çeken hususlardan birisi, askerlerin birbirleriyle her ne kadar uyuşmaz olsalar da gerek tasfiyelerinde, gerek sürgünlerinde, gerekse de Talat Aydemir örneğinde olduğu gibi yargılanmalarında birbirlerine olabildiğince sahip çıktıklarıdır. Tasfiye edilen generallerin, albayların ödeneklerinin maksimum seviyede karşılanması, sürgüne gönderilen 14'lerin yüksek maaş ve daha iyi yaşam şartlarında yurtdışı temsilciliklere atanması ve Aydemir'in affı gibi hadiseler bunun en somut örnekleridir.

27 Mayıs sonrası Türkiye için adeta bir tasfiye dönemidir. Darbeden sonra orduda büyük bir temizliğe gidilerek 5 binden fazla subay emekliye ayrılırken, sıra darbenin en büyük destekçilerine, Menderes'in deyimiyle “kara cüppelilere” gelmişti. 147 öğretim görevlisinin işine son veren kararın bir benzeri yargıda verilmiş, bu doğrultuda birçok hâkim ve savcı emekliye ayrılmıştı. Ancak en büyük tasfiye MBK içinde yapıldı. 14'ler olarak adlandırılan daha radikal grubun tasfiyesi hem komitenin zayıflamasına hem de ordu içindeki başka örgütlerin güçlenmesine yol açmıştı. Böylelikle üniversite ve 14'ler tasfiyesi ile devrim ve darbelerin evrensel kuralı olan “kendi çocuklarını yeme” ilkesi bir kez daha işletilmiş oldu.

27 Mayıs darbesinden sonra en çok kullanılan kelimelerin başında “reform” kelimesi gelmiştir. Gerek hükümetlerin gerekse de yapılacak olan bütün sosyal ve ekonomik işlerin ya başına ya da sonuna reform kelimesinin getirilmesi adet olmuştur. Reform hükümeti, reform kabinesi, sağlıkta reform, toprak reformu, mesken reformu dönem içinde yaygın olarak kullanılan ifadeler olarak karşımıza çıkar. 1954-1960 arasında yaşanan hadiselerle bir tepkinin yansıması olan bu yaklaşım, darbe sonrasında bir restorasyon dönemi olarak algılanmıştır.

Bu dönemde yalnız Türkiye’de yaşanan bir hadise değildir, askeri darbe. Uzakdoğu’dan Afrika’ya, Ortadoğu’dan Güney Amerika’ya kadar gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda Türkiye’dekine benzer müdahaleler görülmüştür. Her ülkenin kendi tarihsel ve sosyolojik şartları etrafında değerlendirilmekle birlikte, Soğuk Savaş döneminin kendisine has yapısının da burada göz ardı edilmemesi gerekir. Üçüncü dünyada yaşanan bu darbelerle Türkiye’yi ayırtıran birkaç önemli faktörün burada altını çizmek gerek. Birincisi Türkiye’deki darbe diğerlerine nazaran kansız bir şekilde başarılmıştı. İkincisi diğer ülkelerde darbe sonrası militarist yapıların egemenliği uzunca bir süre devam etmekle birlikte, Türkiye’de yaklaşık bir buçuk yıl sonra yapılan genel seçimle iktidar sivilere devredilmiştir. Ancak inşa edilen proteryen yapının uzunca bir süre hâkim olduğunu da belirtmek gerek. Öte yandan üçüncü ve en önemli faktörlerden biri de darbe sonrası bu ülkelerdeki rejimin ve dış politika dinamiklerinin değişmesine karşılık, Türkiye’de bu yönde herhangi bir değişiklik yaşanmamasıdır. Sözü edilen coğrafyalarda daha çok Sovyet yanlısı idareler iş başına gelirken, Türk dış politikası ilk dönemde yön değiştirmemişti. Ancak 1963 yılında yaşanan gelişmelerden sonra Türkiye’nin tek kutuplu politikasından sıyrılıp çok boyutlu bir dış politika takip ettiği görülür.

İşte bu noktada dönemin en can alıcı sorunsalı ortaya çıkar. DP’yi destekleyen, onun mirasını sahiplenen kesimlerin yazınında oldukça geniş bir yer kaplayan darbenin dış desteği ile ilgili tartışmalar günümüzde de sıkça yapılmaktadır. Adnan Menderes’in iktidarının son zamanlarında ABD karşıtı bir tutum takındığı, Sovyetlere yakınlaştığı ve hatta planlanan Moskova ziyareti öncesinde CIA destekli bir operasyonla DP’nin iktidardan indirildiği iddia edilmektedir. Bir iddiadan öteye geçmeyen bu yaklaşımı destekleyecek herhangi bir argümana bu çalışma esnasında rastlanılmamıştır. ABD,

İngiltere ve Sovyetler Birliği gibi güçlerin Türkiye’de hazırlanmakta olan bir darbeden haberdar olmadıklarını söylemek yersizdir. Fakat bu harekete doğrudan bir destek sunulmamış olma ihtimaliyle birlikte, görmezden gelinmesi, siyasi iktidarın bu konuda bilgilendirilmemesi veya engel olunmaması bu odakların darbeyi onayladıkları şeklinde de yorumlanabilir. Sadece bu yoruma dayanarak DP’yi dış mihrakların yıktığını iddia etmek yetersiz olur. Öte yandan DP ve onun mirasçısı olan YTP ile AP’nin ve sağ cenahtaki diğer partilerin hem 1960’ta hem de sonraki koalisyonlar döneminde Sovyetlere karşı yaklaşımları, ülkedeki her aykırı çıkışı “komünistlikle” suçlamaları bir arada okunduğundan bu grupların Sovyetlerle nasıl bir işbirliğine gidecekleri de ayrı bir tartışma konusudur. Dolayısıyla siyasi bir manevradan ibaret olan bu yakınlaşmanın eldeki mevcut veriler ışığında 27 Mayıs darbesine yol açtığını iddia etmek kanaatimizce doğru bir yaklaşım değildir.

27 Mayıs darbesinin Türk demokrasisine çeşitli yönlerden olumlu ve olumsuz etkileri olduğu aşikârdır. Darbe öncesi Türk siyasal hayatının içinde bulunduğu çıkmazlar, anayasa ve kanunların işletilmesiyle ilgili yaşanan sorunlar, basın özgürlüğü, üniversite özerkliği, siyasi partiler kanunu, seçim kanunu, bağımsız yargı ve denetleme ile ilgili biriken bütün sorunlar demokratik bir idare altında çözüm bulamamıştı. DP’nin muhalefette olduğu süre boyunca eleştirdiği tek parti dönemi uygulamalarını kendi iktidarında dönem dönem daha da şiddetlendirerek sürdürmesi, 27 Mayıs’tan sonra kurulacak düzenin öncekine bir tepki halini almasının temel nedenidir. 14 Mayıs 1950’nin demokrasi havarileri 27 Mayıs 1960’ta diktatörlükle suçlanırken, “Milli Şef” İnönü ise yeni demokrasi savunucusu haline gelmişti. İşte bu değişim ve 1959 yılında CHP’nin ilan ettiği “İlk Hedefler Beyannamesi” etrafındaki reform söylemleri darbe sonrası uygulamaların yol haritası olmuştur. Türk demokrasisi açısından da önemli kazanımların elde edilmesini sağlamıştır. 1946-1960 yılları arasında yaşanan sorunların çözümü için hazırlanan 1961 Anayasası Türk demokrasisinin gelmiş olduğu zirve noktayı temsil eder ki, 27 Mayıs’ın getirdiği en büyük değişimdir. Çift Meclisli sistemin, Anayasa Mahkemesinin, Devlet Planlama Teşkilatının kurulması, seçimlerde nisbi temsil usulünün tercihi, üniversitelere özerklik tanınması, sendika, toplu sözleşme ve lokavt haklarının verilmesi, sağlıkta reform yapılması 27 Mayıs’ın olumlu hanesine yazılması gereken yasal düzenlemeler olmuştur.

27 Mayıs darbesinin getirileri arasında en büyük pay 1961 Anayasasına düşer. Anayasanın yapılış şekli, muhtevası, ideolojisi, güncel ve evrensel değerlere sahip olması sonraki süreçte düşün dünyasında yaşanacak çok sesliliği destekleyen, özgürlük ortamını genişleten etkenlerdi. Bu özellikleriyle sonraki dönemde anayasa üzerinden tartışmaların yaşanmasına vesile olarak bilhassa sağ kökenli partilere göre Türkiye için “lüks, birkaç beden büyük” gibi yakıştırmalar yapılmasına neden olmuştur. Sağ siyasetin bu bakışına karşılık 1961 anayasası ve onun çıktıkları, gelişip serpilmekte olan Türk solu için ise büyük bir fırsat ifade etmiştir. Bu sebeple dönemin yaygın yakıştırmaları olan “komünist”, “sosyalist” gibi ifadeler 1961 anayasası nezdinde hem MBK üyeleri hem de CHP için kullanılagelmiştir. Türkiye’de 1908 öncesi başlayan anayasayı putlaştırma, tüm sorunların çözüm noktası gibi görme alışkanlığının yansımaları bu anayasanın yapılış sürecinde de yaygın olarak görülmüştür. Anayasayı yücelten bu yaklaşım ve tartışmaların basın yoluyla kamuoyu oluşturmasının olumlu yönü sıradan vatandaşın dahi anayasadan haberdar olmasına ve beklentilerini ifade etmesine olanak sağlamasıdır. 1946-1960 yılları arasında yapılan demokrasi deneyinin bütün yansımalarının görülebileceği 1961 anayasası, bu deneysel yönüyle DP uygulamalarına tepki yakıştırmalarının ötesine geçmiştir. Türk demokrasinin gelişmesi, bunun tabana yayılması ve bütün sosyal sınıfları kapsamaması bakımından 27 Mayıs’ın gerisinde bıraktığı en önemli mirastır.

27 Mayıs’ın temsilde getirdiği en önemli değişiklik seçim sisteminde yapılmıştır. Darbeden sonra değiştirilen ve öncekine nazaran daha adilane bir oy dağıtımı sağlayan nisbi temsil sisteminin kabulü ile parlamento ve senatodaki temsilcilerin dağılımı daha sağlıklı yapılırken, seçmen tercihlerinin Meclislere yansması bakımından önemlidir. Bu seçim sisteminin bir diğer özelliği ise sağladığı eşit dağılım ile tek başına iktidarı zorlaştırarak koalisyon hükümetleri dönemini başlatması olmuştur. 1961-1965 yılları arasında Türkiye’de ilk defa uygulanan bu sistem partileri uzlaşmaya, işbirliği yapmaya zorlarken, önceki devirlerde yaşanan iktidar baskısının azaltılmasına vesile olmuştur. Çoğunlukçu sisteme göre daha demokratik ve katılımcı olan koalisyon sistemi, birbirine taban tabana zıt görüşlerin birlikte çalışabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. 1961 seçimleri sonrası kurulan ilk hükümetin birbirinin düşmanı olarak nitelenen CHP-AP arasında olması bunun örneklerindedir. Türkiye’de koalisyon tecrübesinin ilk kez yaşandığı bu dönemin,

darbe sonrası normalleşmeye çalışılan bir ortamda partiler arası dengenin sağlanması açısından faydalı olduğu söylenebilir.

27 Mayıs darbesinin Türk siyasi kültürüne yaptığı olumsuz etkilerde olmuştur. Bunların başında askerlerin siyasete müdahale geleneğini başlatması gelir ki, getirdiği bütün faydalı yeniliklerin üstünü örtecek derecede zararlı bir yapının kurulmasını sağlamıştır. Darbeden herkesin bir ders çıkardığı düşünüldüğünde bunu en iyi kavrayanın yine askerler olduğu sonraki yıllarda yaşanacak darbelerde görülecektir. Emir-komuta zinciri dışında yapılan müdahalelerin bütün askeri silsileyi nasıl etkilediğini gören generaller, sonraki darbeleri bizzat kendileri organize ederek bir kez daha benzer durumlarla karşılaşmamaya çalışmışlardı. Ancak siyasetçilerin ders çıkarma konusunda askerler kadar başarılı olmadıkları hem 1971 hem de 1980 darbelerinde görülecektir. 27 Mayıs'ın başlattığı ve neredeyse her on yılda bir tekrar eden darbeler silsilesi Türkiye'de pretoryenizmin¹⁶⁹⁷ yaygınlaşmasına ve 2000'li yıllara kadar sürmesine neden olmuştur. Demokrasinin tam manasıyla yerleşmemesi ve bugün istenilen seviyeye gelememesinde bu durumun etkisi tartışmasız derecede açıktır.

27 Mayıs'ın yanlış uygulamalarından bir diğeri de devrik iktidar mensupları ve yandaşlarının yargılanmasında görülmüştür. Yüksek Adalet Divanı'nın kurulması, yargılamaların olağanüstü hukuk normlarında değil de mevcut kanunlar dahilinde yapılacağı ilan edilmesi ilk bakışta demokratik, adaletli bir yapıyla karşı karşıya olunduğu izlenimi vermektedir. Ancak bu izlenim de hep ifade etmeye çalıştığımız MBK'nin kafa karışıklığı, programsızlığı ile izah edilebilecek bir yanılsamadır. Kurulduğu günden iddiamelerin ilan edildiği, savunmaların yapıldığı ve nihai kararın açıklandığı ana kadar yargılamanın nasıl sonuçlanacağı aslında başından belliydi. Burada belli olmayan tek bir husus vardı ki, en can alıcı nokta budur, hükümlerin nasıl infaz edileceğiydi. Bu noktada yine karşımıza MBK'nin yekvücut olmamasından kaynaklanan ve bu kez radikal eğilimlilerin üstün geldiği bir mücadele çıkar. Yargılama sonucu idam cezası verilenler hakkında son kararı verecek MBK oylamasının sonucu da bunu doğrular niteliktedir. Oy çokluğuyla alınan karar, yayınladıkları hatıralarında tarih

¹⁶⁹⁷ Sosyal bilim literatüründe askerlerin güç kullanımı veya tehdidi ile toplumda ve siyasal arenada bağımsız bir güç haline geldiği durumlara pretoryenizm denilmektedir. Pretoryenizmin aktif olduğu ülkelerde siyaset sahnesinde siviller değil, askerler etkin bir şekilde yer almaktadırlar. Bkz. Birsan Örs, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, İstanbul 1996.

bilgisi ve bilinci oldukça yüksek olduğu anlaşılan subayların tarih önünde nasıl yer aldıklarını gösteren bir vesika olarak demokrasi tarihimizde kara bir leke olarak yerini almıştır. Mükemmele yakın bir planla kan dökülmeden başarılan iktidar değişimi Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamlarının infazıyla genel ihtilal mantığıyla çelişmeyen bir şekilde sonuçlanmış oldu.

27 Mayıs devlet mekanizmasını büsbütün değiştirmesinin yanı sıra siyasi partileri de önemli ölçüde etkilemişti. DP'nin ölümüyle doğan iki parti olan YTP ve AP düşman kardeşler gibi sonraki beş yılda cenazeyi kaldırmak ve mirasını toplamak kaygısı ile hareket etmişti. Bu mücadeleden; sistemde tampon olması ve DP oylarının bölünmesi için askerlerin desteklediği YTP yerine, DP'nin asli mirasçısı olan AP başarıyla çıktı. Bu başarıda MBK'nin yanlış kararlarının da etkisi olmakla beraber partinin başına geçen ve her türlü iç ve dış baskıya karşı ayakta tutan Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın katkısı yadsınamaz. Karizmatik bir siyasetçi portresi çizmese de; parti içindeki müfrit gruplarla, askeri idareyle ve başta CHP olmak üzere diğer partilerle yaptığı mücadelede AP'yi yasal muhalefet sınırları içinde tutması önemli bir başarıdır. Parti Gümüşpala'nın hayatını kaybedeceği 1964 yılına kadar ayakta kalmayı başarırken, genel başkanlık için yapılan oylamada Süleyman Demirel'in seçilmesiyle Türkiye'de bir ilke imza atmayı başarmıştı. İlk defa bir siyasi partinin genel başkanı seçim yoluyla değişirken, AP'ye de tek başına iktidarın yolunu açacak dev bir adım atılmış oldu. Ekrem Alican liderliğindeki YTP kanadı ise 1961 seçimlerinden beklediği desteği alamamış olmanın hayal kırıklığı ile çalışmalarını sürdürmüş, zaman zaman AP ile birleşme yollarına girmiş fakat bir türlü uzlaşa sağlanamamıştı. 1961 seçimleri sonrası; koalisyon hükümetlerinde CHP ile ortak olması veya dışarıdan destek sağlaması, taşra örgütlenmelerindeki başarısızlıklar sonucu tabanının AP'ye kayması ve dar siyasi kadro yapısı sebebiyle tutunamayarak 1965 seçimlerinde siyasi partiler mezarlığındaki yerini almış oldu. YTP'nin koalisyonların kurulmasında ve yaşatılmasında ortaya koyduğu yapıcı tavır bu kritik dönemde demokrasinin yeniden tesisinde önemli bir etkiye sahiptir. Öte yandan oy kaygısı ve AP ile olan rekabetin partinin DNA'sını bozduğunu söylemek mümkündür ki, koalisyonlar içerisinde zaman zaman takındığı çelişkili ve kararsız tutum bu şekilde açıklanabilir.

Dönemin önemli siyasi figürlerinden biri olan CKMP ise 1961 seçimlerinde almış olduğu %14'lük oyla en büyük sıçramayı gösteren parti olarak karşımıza çıkar. Darbe sonrası bulanık ortamda kararsız seçmenlerin tanıdık bir sima olarak karşılarında duran ve amansız bir İnönü karşıtı olan Osman Bölükbaşı bu özellikleriyle tepki oylarını bünyesinde toplama başarısı göstermişti. Ancak bu başarı, koalisyon kurma çalışmalarındaki uyumsuz tavır ve her şeye karşı olan uzlaşmaz yaklaşımı sebebiyle sürdürülebilir olmamıştır. Program ve vaatten çok tepki oylarını topladığının farkında olmayan CKMP zayıf örgütlenmesi, lider odaklı kadrosuz yapısı nedeniyle 1965'e kadar geçen sürede sürekli kan kaybetmişti. Birkaç defa istifa edip geri dönen lideri ise 14'lerin etkili isimlerinden Alpaslan Türkeş'in aktif siyasete bu partiden girmesiyle tamamen tasfiye edildi. Bu büyük değişimle idare kademelerinde revizyona giden parti sonraki yıllarda bugünkü Milliyetçi Hareket Partisi'ni oluşturacak yapıya doğru evirildi.

27 Mayıs sonrasında ne yapacağı en çok merak edilen partilerin başında gelen İsmet İnönü önderliğindeki CHP'de ilk etapta bir zafer sarhoşluğu yaşanmıştır dersek yanılmış olmayız. 27 Mayıs dinamiğini oluşturan sacayaklardan biri olan CHP muhalefeti ana hedef olan DP'nin yıkılmasında büyük etkiye sahipti. Darbe sonrası iktidarın kendilerine devredileceğinden emin olan parti teşkilatlarına nazaran daha temkinli hareket eden İnönü bu hareketinde ne kadar haklı olduğunu sonraki süreçte yaşanacaklardan anlayacaktı. Heterojen bir yapıya sahip olan MBK içinde iktidarı CHP'ye vermek istemeyen grupların tasfiyesini kenardan sakın bir şekilde gözleyen İnönü, diğer MBK üyeleriyle uyumlu hareket etmeye çalışmıştır. Askerler üzerindeki etkisi tartışmasız derecede büyük olan İnönü bunu demokrasinin tesisi noktasında olabildiğince kullandı. MBK içindeki aşırıların tasfiyesi, SKB içindeki aşırıların Aydemir vakaları ile tasfiyesi, seçimlerin yapıp meclisin faaliyetlerini yürütmesi, DP bakiyesi yapıların her türlü tehdit ve tahriklerine karşı emniyet freni vazifesi görmesi İnönü'nün sözü edilen bu özelliğinden kaynaklanmaktaydı. Başbakan olduğu dönemde sürekli olarak askeri birliklere ziyaretlerde bulunması bu algının devamlılığını sağlamak adına atılan adımlar olarak değerlendirilmelidir. Bu noktada İnönü karşıtları da haklı olarak sahip olduğu bu güce karşılık neden darbeye engel olmadığını ve idamları önlemediğini sormuşlardır.

CHP 1961 seçimlerinde hem MBK nezdinde hem de kendi tabanında büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. 1957’de aldığı oydan neredeyse %5 daha az oy alan parti birinci sırada olmasına rağmen tek başına iktidar olamamıştı. Bu durum sonraki dönemle ilgili planlar yapan MBK ve CHP idarecilerinin bütün planlarını bozdu. İçinde bulunulan olağanüstü durum sebebiyle “ebedi şef” etrafında kenetlenen CHP, yaşanan hayal kırıklığının faturasını bir sonraki dönemde parti yönetimine kesecekti. Partinin özellikle 1963’ten sonra kendisine yeni bir yol olarak “Ortanın Solu”nu seçtiği görülecektir. Merkez parti konumundaki CHP çizgisinde temel bir değişimi ifade eden bu tercih, günümüze kadar oldukça tartışılan bir olgu olarak tarihteki yerini almıştır.

1960-1965 periyodunun siyasi parti literatürüne en büyük etkisi TİP’in yükselişi olmuştur. 1961 anayasasının sağladığı özgür ortam, dünyanın her yerinde sol partilerin yükselişe geçmesi, MBK üyelerinin bir kısmının komünist ya da sosyalist olmamalarına rağmen sola yakın durmaları ve nihayetinde CHP’nin de kendisini ortanın soluna konumlandırması 1970 ve 80’li yıllarda zirveye ulaşan sağ ve sol rekabetin ilk nüvelerinin nasıl geliştiğini anlamak açısından bir fikir verebilir. Kadro, Forum ve Yön çizgisinde her geçen gün gelişen sol düşün konjonktürel şartlarında el vermesiyle siyasette kendisine yer bulabildi. Köyden kente yapılan yoğun göç, endüstrileşme, şehirlerde oluşan gecekondu, büyüyen ve yeni haklara sahip olan işçi sınıfı sola yaşam alanları oluşturma potansiyeline sahipti. Elbette bu çerçeveye içerisine Soğuk Savaş şartlarında “komünist paranoyası” ile bu çevrelerin karşı kaşıya olduğu güçlüklerde hesaba katılmalıdır. TİP’in 1965 seçimlerinde Mehmet Ali Aybar liderliğinde %3’e yakın bir oyla 14 milletvekilini¹⁶⁹⁸ parlamentoya yollama başarısı göstermesi yukarıda sayılan dönemsel şartlar içerisinde değerlendirildiğinde, bu durum 27 Mayıs’ın çıktıkları içinde yer alabilir.

27 Mayıs sonrası Türk siyasal hayatı partiler açısından bu şekilde değerlendirilmekle beraber makro çerçevede bir değişim dönemini de ifade eder. Partiler, kadroları, genel başkanlarının derinden etkilendiği bu dönem bütün dünyada yaşanırken, yönetim kademelerinde gençleşme ve ideolojik olarak sola kaymalar görülür. ABD’de 1960 Eisenhower, 1964’te İngiltere’de Macmillan, 1965’te Almanya’da Adenauer ve Fransa’da 1969’da General De Gaulle görevinden ayrılırken,

¹⁶⁹⁸ Alpaslan Türkeş liderliğindeki CKMP’nin %2,24 oyla 11 milletvekili kazanması bir arada değerlendirilmesi gereken bir veridir.

Türkiye’de de İsmet İnönü 1965 yılında bir daha tekrar iktidar olamayacak şekilde iktidardan uzaklaştılar. İnönü’nün yanı sıra YTP’den Ekrem Alican, AP’de vefat eden Ragıp Gümüşpala sonraki dönemde yer bulamazken, CKMP’den ayrılan Bölükbaşı MP ile 1965 sonrasında siyasette kalmaya devam etmişti. Yaşlılar tasfiye olurken yerlerini gençlere bırakmaya başlamışlardı. CHP’de Çalışma Bakanı Bülent Ecevit’in yıldızının parladığı bu dönemde, AP Genel Başkanlığı için hiç mi hiç şans verilmeyen genç mühendis Süleyman Demirel genel kurulda büyük bir başarı elde ederek liderliğe yükselmişti. Dinamik bir kuvvetle CKMP’nin başına geçen kitleleşme açısından Alpaslan Türkeş ise beklenen başarıyı gösterememişti.

27 Mayıs sonrası sosyo-ekonomik açıdan da Türkiye’nin büyük bir değişim ve dönüşüm yaşadığı dönemdir. 1960’lar Türkiye’si; eski sosyal hiyerarşinin zayıfladığı, bireysel hak ve özgürlüklerin genişlediği, kitlelerin mobilizasyonunun arttığı, demokrasinin nimetinin toplumun geniş katmanlarınca anlaşıldığı, sanayileşmenin ağır aksakta olsa devam ettiği, yeni sosyal grupların ve fikirlerin siyasal hayata girdiği gelişmekte olan bir ülke görünümündeydi. Bilhassa bu dönemin ilk yarısında sosyal ve ekonomik sorunların çözümü noktasında toplumun her kesiminin görüşlerini ifade ettiği, çok-sesli bir yapının oluştuğu görülür. Darbenin zinde kuvvetler tarafından bir inkılâba dönüştürülmesi heyecanın daha taze olduğu bu süreç, fikir zenginliği açısından değerlidir. Ancak esen bu reform, devrim, inkılap rüzgarı 1961 seçimlerine kadar sürdü. Seçimlerden sonra yaşanan siyasi bunalımlar, askeri tertipler, parti kavgaları sosyal-ekonomik dönüşüme ilişkin talep hızını keserek başka kaygıların ön plana alınmasına neden oldu. Bu çerçevede asayiş, rejimin güvenliği ve Kıbrıs ekseninde gelişen dış politika sorunları sosyal meselelerin göz ardı edilmesine neden oldu.

Bu dönemin en önemli olgularından biri iç ve dış göç olmuştur. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki insanlar yaşanan ekonomik gelişmeden paylarını alabilmek ümidiyle kırdan kente, yoksul bölgelerden zengin bölgelere yoğun bir göç hareketini doğurmuştu. Bu süreç İtalya’da daha yoksul güneyden kuzeydeki sanayi bölgelerine yapılan iç göçte olduğu gibi, Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerden de Fransa, Almanya ve İngiltere gibi ülkelere uluslar arası göç şeklinde oldu. Bu sürecin benzerini yaşayan Türkiye içeride kırdan büyük kentlere yoğun bir göç hareketi yaşarken, yüz binlerle ifade edilecek sayıda Türk’ün Almanya, Fransa, Belçika ve Hollanda gibi

ülkelere gittiği görülür. Bu mobilizasyonun kültürel, ekonomik ve siyasi birçok sonuçları da beraberinde getireceği zaman içerisinde yaşanarak öğrenilecekti. Yurtdışına giden Türk işçiler ekonomi için yeni bir kaynak yaratarak döviz kıtlığına bir nebze olsa çare olmuşlardı. Yurtiçi göçle kırdan kent merkezlerine ve büyük şehirlere göçen kitleler ise daha iyi yaşam şartları arzusu ile kentlerin etrafında oluşan gecekondualarda hayatta kalmaya çalışıyordu. Durumun genel resmini çekmek açısından rakamlara bakmakta fayda vardır: 1960'ta nüfusu 10 binden fazla olan şehirlerin toplam nüfusu 7 milyon 300 bin iken, 1965'te 9 milyon 400 bine, gecekondu sayısı ise 240 binden 430 bine çıkmıştır. 27 Mayıs sonrasında hem MBK hem de siyasi partiler bu meseleye “Mesken Sorunu” etrafında yaklaşırken, sosyolojik sorunlar üzerinde çok fazla durdukları söylenemez.

Dönemin en çok dillendirilen fakat çözüme kavuşturulamayan meselelerinden biri toprak reformu olmuştur. MBK'nin tam desteğini verdiği reformun ne şekilde yapılacağı üzerinde siyasi partiler bir türlü uzlaşamadılar. Bunun altında yatan birçok neden vardı. Kimi oy kaygısı, kimi mensubu olduğu toplumsal yapı, kimisi de ideolojik olarak reformun bir ucundan çektiğince tarım reformu mu yoksa toprak reformu mu gibi dönemin temel özelliğini yansıtan ikircikli bir yapı ortaya çıktı. Tarihin her döneminde olduğu gibi bu tür ikircikli yapıların çözümü ancak bir devrimle olabileceğinden toprak reformu çalışmaları yetersiz ve sonuçsuz kalmıştı. Reforma tabandan, nüfusun büyük kısmını oluşturan köylü de destek olmaktaydı. Ülkenin çeşitli yerlerinde bu yönde yapılan protesto gösterileri köydeki eski hiyerarşik yapının sallantıda olduğunun göstergelerinden biri olarak bu dönemde karşımıza çıkar. MBK'nin 105 sayılı kanunla bazı ağaları mecburi iskana tabi tutması başlangıçta bu reforma taraftar olanları umutlandırdıysa da ilerleyen zamanda bundan da geri adım atılmıştır.

MBK döneminde başlatılmasına karar verilen ve daha sonra koalisyon hükümetlerinin uygulamaya çalıştığı sağlıkta sosyalizasyon programı 1960-1965 yılları arasında ortaya konulan en büyük sosyal proje idi. Halk sağlığının korunması, sağlık hizmetlerinin vatandaşın ayağına götürülmesi, kırsaldaki vatandaşın yaşam koşullarının iyileştirilmesi gibi önemli çıktıkları olan bu proje, bilhassa Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki halk için bir umut ışığı olmuştu. Fakat proje maddi imkânsızlıklar,

bürokratik sorunlar ve partilerin meseleye sahip çıkmaması gibi nedenlerle istenilen seviyeye getirilemediyse de gelişmekte olan ülkeler için örnek gösterilecek nitelikte bir adım olarak kayıtlara geçti. Bu dönemde toplumsal meselelerin çözümünde sık sık ifade edilen “Feda”, “Özveri” gibi duygusal yaklaşımlar maalesef ne aydınlardan ne de halktan bir karşılık bulamamıştı.

1960-1965 yılları arasında Türkiye gündeminde en çok yer alan konulardan birisi ekonomik kalkınmadır. Bunun nasıl sağlanacağı, önündeki engeller, geçmişten o güne taşınan sorunlar ve çözüm önerileri Türk aydınını ve siyasetçisini meşgul eden hususlardı. Tek çare olarak görülen dış yardımın sağlanması için uluslararası çevrelerin şartlarının başında ise planlı ekonomi gelmekteydi. Bu dönemde gerek MBK’de gerekse de Türk basınının her köşesindeki aydınlarda bilime ve planlı anlayışa olan bağlılığın altında yatan temel neden ekonomik sorunların çözümü için tek umut ışığının burada görülmesi olmuştur. DP dönemi ekonomi politikalarının gerçeklikten uzak, popülist yaklaşımlarla sürdürüldüğü inancının yaygın olarak işlendiği bu dönemde, bunun tam tersi istikamette işlerin daha ciddi bir şekilde uzmanlarca hazırlanmış uzun vadeli planlarla yürütülmesi düşüncesi kendisine oldukça taraftar bulmuştu. Bu yaklaşım dönemin en stratejik kurumu olarak karşımıza DPT’yi çıkardı. Dönemin en önemli miraslarından olan bu kurum, çok zor şartlar altında, eldeki birkaç sağlıklı istatistiki bilgi kısıntısıyla makro ve mikro ölçekli planlar hazırlayarak yalnızca ekonomik değil, sosyal kalkınmanın da sağlanmasına katkıda bulunmuştu.

Türkiye her içine girdiği revizyon döneminde yabancı uzmanların görüş ve önerilerini almak konusunda oldukça istikrarlı bir ülke görünümü çizer. Osmanlı Devleti’nin çıkış yolu aramaya başladığı tarihlerden bu yana edinilen bu alışkanlığın darbe sonrası “İkinci Cumhuriyeti” kurma iddiasında olanlar tarafından da sürdürüldüğü görülür. Kalkınma planının hazırlanmasından tutun da, turizm planlarına, sağlıkta sosyalizasyondan, yol yapımına kadar birçok alanda yabancı uzmanların Türkiye’ye gelmeye devam ettiği bir dönem olmuştur 27 Mayıs sonrası. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İngiltere ve Fransa bu uzmanların geldiği başlıca ülkelerdi. Uzmanların bazıları kamuoyuna da yansıyan raporlarına ve Türkiye hakkındaki izlenimlerine bakıldığında, kâğıt üzerinde mükemmele yakın bir şekilde hazırlanan planların uygulanması ve istenilen kalkınma hamlelerinin başarılanması için ciddi bir

motivasyonun var olduğunu ifade ettikleri görülür. Ancak bu motivasyon ve enerji zamanla iç siyasi kavgalar ve maddi imkansızlıklar nedeniyle kaybolmuştur. Darbenin başarı ile sonuçlanmasından çok, onun hayatta kalabilmesi için büyük öneme sahip olan “zinde kuvvetlerin” ilk günlerdeki coşkusunun zamanla kaybedildiği sürecin bir benzeri de yenilikçi projelerin uygulanmasında görülmüştür denilebilir.

Çalışma konumuzla ilgili vurgulanması gereken en önemli konulardan biri nüfus meselesi olmuştur. 27 Mayıs sonrasında önceki dönemle taban tabana zıt yönlerde ayrışan ender konulardan biri de nüfus politikalarıdır. Cumhuriyetin kurulduğu günden 1960’a kadar devletin nüfusa bakışı sürekli artışını teşvik şeklinde olmuştur. 1960 yılında yapılan sayımda Türkiye’nin nüfusu 27 milyon 755 bin iken, 1965 yılında bu rakam 31 milyon 391 bine çıktı. Geline noktada nüfus artış hızının %3'lere yakın seyretmesi istenilen kalkınma hızının bir türlü yakalanamamasına neden olarak gösterilmişti. En çok dile getirilen argümanların başında Türkiye topraklarının tarıma elverişli alanlarının maksimum derecede kullanıldığı, üretimin sabit kaldığı ve her geçen gün artan nüfusu doyuracak kapasiteye sahip olunmadığıydı. Bu fikrin destekleyicileri olduğu gibi karşı çıkanları da vardı ki, bugün gelinen nokta karşı fikri benimseyenlerin, yani nüfus artışının korunması düşüncesinin haklılığını doğrular niteliktedir. Yabancı uzmanların da bu yönde verdikleri raporlar doğrultusunda nüfusun kontrol altına alınması için bir takım tedbirlere ilk defa bu dönemde gidildi. Modern aile planlaması tekniklerinin Türkiye’ye ilk kez girdiği bu dönemde kürtaj, gebeliğin önlenmesi ve anne sağlığı ile ilgili bir takım yasal düzenlemeler de yapıldı. Yeni düzenlemelere kamuoyundan ilk etapta olumsuz tepkiler geldiyse de, basına yansıyan anket çalışmalarında özellikle kadınların alınan tedbirlerden ve kendilerine sunulan yeni imkânlardan memnun oldukları görülmüştür.

“Türkiye’nin doğurgan yılları” olan bu dönem siyasette yeni yüzlerin, ekonomide yeni politikaların, dış politikada yeni ufukların açıldığı bir dönemdir. İsmail Cem’in de belirttiği gibi, şehirdeki halkın özlemleri ve öncelikleri arasında daha iyi ve güvenli bir yaşama kavuşmak, köylünün kendi toprağına sahip olarak malını daha iyi fiyata satmak, gettolarda yaşayanlar açısından ise şehir hayatına dahil olarak devamlı iş ve iş güvenliğine sahip olmak arzusu had safhadaydı. Toplumdan bu yönde gelen

isteklerin karşılanması noktasında devletin hantal hareket ederek geç yanıt verdiği söylenebilir.

27 Mayıs darbesi henüz 1960 yılında 37. yılına giren Cumhuriyetin uzun soluklu demokrasi mücadelesinde bir kesinti olarak değerlendirilmelidir. Ibn Haldun'a göre devletlerde tıpkı insanlar gibi doğar, büyür, yaşlanır ve ölür. Bu yaklaşımdan yola çıkıldığında incelemeye çalıştığımız devredeki Türkiye'yi doğumla büyüme arasındaki döneme konumlandırırsak herhalde yanılmış olmayız. Bu savı destekler mahiyette, Levent Cantek'in 2013 yılında yayınlanan İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'deki gündelik hayata dair tartışmaları ele aldığı çalışması "Cumhuriyet'in Buluş Çağı" adıyla yayınlandı. Buluş, bilindiği üzere ergenlik, büyüme çağı olarak tanımlanır ki, her insanın içinden geçtiği, bunalımlı, sıkıntılı, sarsıntılı, kafa karışıklığıyla dolu bir değişim-dönüşüm dönemini ifade eder. Türkiye'nin çok partili siyasi hayata adımını attığı yıllara tekabül eden bu benzetme, bu çalışmaya başlandığı andan itibaren önemli çıkış noktalarından birini oluşturmuştu. Elbette Türkiye büyük bir değişimi siyasal olarak yaşıyorken, bunun toplumsal hayattaki karşılığı da mutlaka olacaktı. TÜİK'in açıkladığı verilere göre Türkiye'de doğuştan beklenen ortalama ömür süresinin 78 yıl olduğu ve bir insanın buluş çağı olarak geçen sürenin hayatının yaklaşık %10'unu kapsadığı düşünüldüğünde, 1960'lar Türkiye'sinin hala buluş çağının bir takım özelliklerini üzerinde barındırdığını ve yetişkinlik seviyesine bir adım daha yaklaştığını söyleyebiliriz. Böyle bir evrende değerlendirildiğinde, 27 Mayıs sonrası Türkiye'de yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik değişim ve çalkantılar daha kolay anlaşılabilir.

Sonuç olarak 27 Mayıs darbesi Türkiye'de askeri idare döneminin başlamasının miladı olmuştur ve bu eğilim 2000'lerin ortalarına kadar devam etmiştir. 1961-1965 yılları arasında Türkiye'de ilk kez uygulanan koalisyon yöntemi partiler arası diyalog ve uzlaşma için önemli bir araçsa da, bu kültürün yerleşmemesi için siyasetçiler yoğun çaba göstermişlerdir. Siyasetteki bu uzlaşmaz ve çatışmacı üslup pretoryenizmin daha uzun sürmesine ve demokrasinin gerçek manasıyla tesis edilememesine neden olmuştur.

KAYNAKLAR

A. Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

30.1.0.0/22.129.1	30.1.0.0/104.651.8	30.1.0.0/63.389.6M.	30.1.0.0/77.484.7.1,2,3	30.18.1.2/162.57.2
10.9.458/1328.4.16-24	30.1.0.0/124.795.1	30.1.0.0/64.394.29	30.1.0.0/87.545.6.	30.18.1.2/164.13.15
30.01.0.0/125.804.3	30.1.0.0/22.125.3	30.1.0.0/7.40.16	30.1.0.0/92.576.1	30.18.1.2/164.24.3.
30.01.0.0/126.816.5	30.1.0.0/38.228.9	30.1.0.0/7.43.1.	30.1.0.0/92.576.1.	30.18.1.2/168.14.14
30.01.0.0/16.86.10	30.1.0.0/41.246.12	30.1.0.0/7.43.12	30.11.1.0/283.16.1	30.18.1.2/168.9.2.1
30.01.0.0/22.124.5.2	30.1.0.0/46.277.3	30.1.0.0/71.452.4	30.11.1.0/283.19.15	30.18.1.2/168.9.2.2
30.01.0.0/40.236.20	30.1.0.0/50.304.9	30.1.0.0/71.453.10.	30.11.1.0/295.34.2	30.18.1.2/171.38.18
30.01.0.0/43.255.6	30.1.0.0/63.389.3	30.1.0.0/71.453.10.5	30.18.1.2/157.21.16	30.18.1.2/175.5.20
30.18.1.2/177.24.12	30.18.1.2/178.34.3	30.18.1.2/179.41.12	30.18.1.2/179.47.15	30.18.1.2/181.70.1-3
30.18.1.2/184.10.13	30.18.1.2/184.13.15	30.18.1/186.32.17	51.0.0.0/4.35.8	30.18.1.2/180.61.14

B. Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (1961-1965).

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (1961).

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1961-1965).

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanak Dergisi (1960-1961).

T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **Halkoylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Ankara 2008.

-----, **İstatistik Göstergeler 1923–2005**, Ankara 2006.

-----, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Ankara yty.

T.C. Resmi Gazete.

C. Süreli Yayınlar

Akis.

Akşam.

Havadis.

Milliyet.

Son Havadis.

Ulus.

D. Araştırma-İnceleme Eserler

27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, C.I-II., Yay. Haz. Cemil Koçak, İstanbul 2010.

AFACAN İsa, “Türk Dış Politikasında Afrika Açılımı”, **Ortadoğu Analiz**, C.4, S.46, Ekim 2012, ss.10-18.

AHMAD-AHMAD Feroz, Bedia Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, İstanbul 1976.

AKAGÜNDÜZ Mevlana, **Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Af Kanunları**, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2006).

AKALIN M. Akif, “Sosyalleştirmenin İdeolojisi”, **Türkiye’de Sosyalleştirmenin 50 Yılı**, Ankara 2012, ss.19-29.

AKANDERE Osman, “1946 Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar-I”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.25, S.75, 2009.

-----, “1946 Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar-II”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.26, S.76, 2010.

-----, “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak “Dörtlü Takririn” Amacı ve Mahiyeti”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.9, 2003, ss.5-28.

AKBULUT Örsan Ö., “Türkiye’de Planlama Kültürü Üzerine Bir Deneme”, **Amme İdaresi Dergisi**, C.35, S.1, Mart 2002, ss.29-54.

AKÇAY Ümit, “Türkiye’de Planlama Deneyimine DPT Üzerinden Bakmak”, **Yapıcılar Türkü Söylüyor III-Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi**, Yay.Haz. Demet Yılmaz vd, Ankara 2006.

-----, **Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Bir Aktör Olarak Devlet Planlama Teşkilatı**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2004).

AKIN Ayşe, “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Uygulamalarından Örnekler, İzlenimler”, **Türkiye’de Sosyalleştirmenin 50 Yılı**, Ankara 2012, ss.95-105.

- AKIN Fehmi, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S.2, 2005, ss.92-109.
- , **Türkiye’de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947)**, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004.
- AKKAYA Bülent, “Türkiye’nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı”, **Akademik Bakış Dergisi**, Celalabat/Kırgızistan, Ocak-Şubat 2012, S.28, ss.1-20.
- AKOĞLAN KOZAK- EVREN-ÇAKIR Meryem, Savaş, Onur, “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, **Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi**, C.24, S.1, Bahar 2013, ss.7-22.
- AKSAKOĞLU Gazanfer, “Sağlıkta Sosyalleştirmenin Öyküsü”, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, 2008:8, ss.7-62.
- Aksoy Suat, “Toprak Reformunun Hukuki İlkeleri”, **Toprak Reformu Semineri 26-27 Mayıs 1965**, Ankara 1966.
- AKŞİN Sina, “Siyasal Tarih (1950-1960)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, C.4, Yay. Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul 2002.
- AKTAN Reşat, “Toprak Reformu ve Tarım Reformu Kavramları”, **Toprak Reformu Semineri 26-27 Mayıs 1965**, Ankara 1966.
- , **Türkiye’de Toprak Reformu Çalışmaları**, Ankara 1972.
- ALBAYRAK Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, İstanbul Ankara 2004.
- ALÇİTEPE Galip, “Kıbrıs Bunalımı ve Barış Harekatı (1963-1974)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.17, Ankara 2002, ss.116-122.
- ALEMDAROĞLU Erkan, “Dünyada Toprak Reformu Uygulamaları”, **TMMOB Toprak Reformu Kongresi 11-13 Kasım 2005**, Ankara 2005, ss.97-117.
- ALGANER Yalçın, Müzeyyen Özlem Çetin, “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri II (1957-1986)”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 2008, C.XXV, S.2.
- ALIPOUR Habib, “Tourism Development within Planning Paradigms: The Case of Turkey”, **Tourism Management**, Vol.17, No.5, 1996, pp.367-377.
- ALKAN Erdoğan vd., **Milli İnkılap Nasıl Oldu?**, Ankara 1960.

- ALTUĞ Kurtul, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, İstanbul 1976.
- ALTUNYA Niyazi, **Köy Enstitüsü Sistemi**, İstanbul 2010.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, S.7, 1992
- ARCAYÜREK Cüneyt, **Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960**, Ankara 1985.
- , **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960–1965**, Ankara 1985.
- ARI Kemal, “1974 Kıbrıs Barış Harekâtında Türk Kamuoyu ve Psikolojik Desteği”, **I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu 21–23 Kasım 2008**, Ankara, ss.189-207.
- ARI Mehmet, “Türk Sağının Demokrasi Anlayışı: Altmış Yıllık Süreç”, <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/MehmetAri.pdf> (Erişim Tarihi: 20.05.2014).
- ARIKAN Halil Volkan, **Demokrat Parti Dönemi Anayasa Tartışmalarının ve Sorunlarının 1961 Anayasasının Oluşumuna Etkileri**, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2008).
- ARIKAN Mustafa, “27 Mayıs'a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.4, Konya 1997, ss.299-310.
- ARSAVA A. Füsün, “Kıbrıs Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, **AÜ SBF Dergisi**, Vol. 51, No.1, 2008, ss.43-51.
- ASLAN Onur Ender, “Devlet Planlama Teşkilatı: 1980 Sonrası Dönüşüm”, **Amme İdaresi Dergisi**, S.31/1, Mart 1998, ss.103-123.
- ATAYAKUL Fatma Alev, **Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)**, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2007).
- ATE DURÇ Safiye, “Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti”, **Mukaddime**, S.1, 2010.
- AVCIOĞLU Doğan, **Türkiye'nin Düzeni Birinci Kitap**, İstanbul 2001.
- AVŞAR-KAYA Zakir, Elif Emre, “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.13, S.2, 2012, ss.113-132.
- AYAN Sezer, “Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.8, S.2, 2007, ss.1-24.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, “Plan Mefhumu Hakkında”, **Kadro**, Mayıs 1932.
- , **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul 1999.

- , **Menderes'in Dramı**, İstanbul 1969.
- AYDEMİR Talat, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, C.1, İstanbul 1966.
- AYTÜR Memduh, "Ortak Pazar", **TODAİE**, S.3/2, Haziran 1970, ss.84-110.
- BAL İdris, "Türk Dış Politikası (1960-1980)" **Türkler Ansiklopedisi**, C.17, Ankara 2002, ss.90-109.
- BALTA Ecehan, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **Praksis**, S.5, 2002, ss.277-298.
- BAŞ Arda, "1957 Suriye Krizi ve Türkiye", **History Studies**, Vol.4/1, 2012, ss.89-109.
- Başbakanlık AB Genel Sekreterliği, **Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma**, Ankara 2011.
- BAŞGİL Ali Fuad, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çev. Ali Sebük-Hakkı Akın, İstanbul 2006.
- , **Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları**, İstanbul 1990.
- BAYAR Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, Derleyen: İsmet Bozdağ, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986.
- BAYRI Hakan, **Demokrat Parti Döneminde İktidar Muhalefet İlişkileri (1950-1960)**, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 1998).
- BAYTAL Yaşar, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları", **Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, S.40, Kasım 2007, ss.545-567.
- BEKATA Hıfzı Oğuz, **Birinci Cumhuriyet Biterken**, Ankara 1960.
- BEKTAŞ Arsev, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)**, İstanbul 1993.
- BELEK-NALÇACI İlker, Erhan vd., **Sınıfsız Toplum Yolunda Türkiye İçin Sağlık Tezi**, İstanbul 1998.
- BENHÜR Çağatay, "1945-1946 Yıllarında Türkiye'de Politik Gelişmelere Genel Bakış", **Journal of Qafqaz University**, S.24, 2008, ss.30-40.
- BILA Hikmet, **CHP 1919-2009**, İstanbul 2008.
- BILGE A. Suat vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Ankara 1969.
- BILGIÇ Sadettin, **Hatıralarım**, Ankara 2007.
- BILGIN Mustafa, **Britain and Turkey in The Middle East**, London 2007.
- BIROL Sinem, "1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2012/II, S.43, ss.39-54.

- BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İstanbul 2005.
- BORATAV-KEYDER-PAMUK, Korkut-Çağlar-Şevket, **Kriz Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, İstanbul 1987.
- BOSTANCI Mustafa, "Türk Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", **Gazi Akademik Bakış**, C.7, S.13, Kış 2013, ss.171-184.
- BOZKURT İbrahim, "ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1950-1964)", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Dergisi**, S.14, 2008, ss.141-189.
- BUĞRA Ayşe, **Devlet ve İşadamları**, İstanbul 2005.
- BULUT Ayşen, "Türkiye'de Sağlık Reformunun Tarihçesi", **Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları**, Der. Çağlar Keyder Nazan Üstündağ vd, İstanbul 2007, ss.111-125.
- BULUT Sedef, "27 Mayıs'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2009, S.19, ss.73-90.
- , "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) Nato Üyeliği ve Balkan Politikası", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.41, Mayıs 2008, ss.35-61.
- , "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.4, ss.125-145.
- BURÇAK Rıfkı Salim, **On Yılın Anıları**, 1998 Ankara.
- , **Yassıda ve Öncesi**, Ankara 1976.
- BURGAÇ Murat, "1946 Genel Seçimlerinde Propaganda", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.XIII, S.26, 2013-Bahar, ss.163-184.
- CEM İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Can Yay. İstanbul.
- CHP, **Millet Hizmetinde 40 Yıl**, Ankara 1963.
- COŞAR Nevin, "Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.60, S.1, 2005, ss.29-58.
- ÇAKIR Faruk M., "Amerikan Bakış Açısından Türkiye'de 1957-1960 Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Türk-Amerikan İlişkileri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, S.59/1, 2004, ss.59-88.
- ÇAKMAK Diren, "Türkiye'de Asker Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği", **Gazi Akademik Bakış**, C.1, S.2, Yaz 2008, ss.35-68.

- ÇAKMAK Fevzi, “Kuruluşundan Kapatılışına Kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi İçerisinde Köy Enstitülerine Yönelik Muhalefet”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.VI, S.15, Güz 2007, ss.221-250.
- ÇAMURCUOĞLU Gülден, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabaları”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XIII, S.1-2, 2009, ss.161-178.
- ÇAVDAR Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, Ankara 2003.
-----, **Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)**, Ankara 1992.
-----, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, Ankara 2008.
- ÇAVUŞOĞLU Hüseyin, “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.19, S.2, Elazığ 2009, ss.265-278.
- ÇAYLAK Adem, “1946-1950 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasininin Almış Olduğu Biçim”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 62/1, 2007, ss.17-42.
- ÇELİKOĞLU Adnan, **Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**, Yay. Haz. Ergin Konuksever, İstanbul 2010.
- ÇİNER-ŞİMŞEK Can Umut, Gürhan, “Sağlıkta Sosyalleştirme: Genel ile Yerelin Önemi”, <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/saglikta-sosyallestirme-%E2%80%9Cgenel%E2%80%9D-ile-%E2%80%9Cyerel%E2%80%9Din-onemi/#sdfootnote1sym> (Erişim: 21.09.2015).
- ÇOLAK Melek, “27 Mayıs Sonrası Türkiye’de Partileşme”, **Türkler**, C.17, Editörler: Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, ss.85-89.
- DEMİR Şerif, **Düello-Menderes ve İnönü**, İstanbul 2011.
- DEMİREL Tanel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul 2004.
- Devlet Planlama Teşkilatı, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)**, Ankara 1963.
-----, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, Ankara 1968.
- DIKICI Mert, **Yön Dergisi ve Türk Dış Politikası**, (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul 2007).

- DOĞANER Yasemin, “İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiye’inde Dış İlişkiler”, **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y.2, S.4, Güz 2006, ss.227-246.
- , **Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi**, Ankara 2013.
- DOĞRU Osman, **27 Mayıs Rejimi**, Ankara 1998.
- DÖLEN Emre, **Türkiye Üniversite Tarihi**, C.5, İstanbul 2010.
- DUMAN Selçuk, **Kıbrıs’ta Türk Milli Mücadelesi ve 1958 Türkiye Mitingleri**, Ankara 2013.
- DURAN-KARACA Hasan, Ahmet, “1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.14, S.1, 2013, ss.12-136.
- DURSUN Davut, **27 Mayıs Darbesi**, İstanbul 2001.
- EKİNCİ Necdet, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, **Türkler**, C.16, Ankara 2002.
- EKİNCİKLİ Mustafa, **İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Ankara 2002.
- EMİROĞLU-KOÇYİĞİT-KESİCİ Atiye, Nezahat, Senem, “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, **Tarihin Peşinde**, S.8, 2012, ss.73-92.
- ERDEMİR Halil, “The Origin of the Cyprus Question: The British Policy on The Creation of Cyprus Republic”, **Perceptions**, Vol. VI, Nu. 4, pp.107-122.
- ERDOĞAN Mustafa, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara 2012.
- ERGINER H. Suat, **İkinci Cumhuriyetin Eşiğinde**, Ankara 1960.
- ERKANLI Orhan, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul 1972.
- ERLER BAYIR Özgün, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.45, 2011, ss.45-72.
- EROĞLU Hamza, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara 1981.
- EROĞUL Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İstanbul 2003.
- ESİN Numan, **Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları**, İstanbul 2005.
- EYLİCE TEPECİKLIOĞLU Elem, “Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi**, C.1, S.2, Bahar 2012, pp.59-94.
- FINDLEY Carter V., **Modern Türkiye Tarihi**, İstanbul 2011.
- FIRAT Melek M., **1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara 1997.

- FIRINCI Türkan, **Türkiye ile Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi EBE, Ankara 2013).
- FIŞEK Nusret H., **Halk Sağlığına Giriş**, Ankara 1985.
- GAYTANCIOĞLU Serkan, **Demokrat Parti İktidarı ve Vatan Cephesi**, (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne 2011).
- GEDIKLI BERBER Şarika, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP’de 35’ler Vakası”, **Gazi Akademik Bakış**, C.6, S.11, Kış 2012, ss.131-150.
- GENÇALP Ebru, “Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk Sovyet İlişkileri (1965-1980)”, **ÇTTAD XIV/29**, 2014 Güz, ss.315-352.
- GEVGILI Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul 1987.
- GIRITLI İsmet, **27 Mayıs’tan İkinci Cumhuriyete**, İstanbul 1961
- GOODMAN Neville M., “Turkey’s Experiment in The Socialisation of Medicine”, **The Lancet**, Vol.283, Issue 7323, ss.36-38.
- GÖKTEPE Cihat, “İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye’deki 27 Mayıs Darbesi”, **Türkler**, C.17, Editörler: Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, ss.54-65.
- GÖKTEPE Cihat, “Kıbrıs Meselesinde Kriz Süreci ve Türkiye 1964-1974”, **Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi ICANAS 38**, 10-15 Eylül 2007, C.2, ss.1397-1427.
- GÖNLÜBOL Mehmet vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara 1969.
- GÜLCAN Yılmaz, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, İstanbul 2001.
- GÜLEN Ahmet, “İsmet İnönü’ye Düzenlenen Suikast ve Suikastın Yankıları”, **Yakın Dönem Türkiye Tarihi Araştırmaları**, C.11, S.22, 2012/2, ss.1-22
- GÜLEN Nejat, **Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada**, İstanbul 2005.
- GÜLENER Serdar, “Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri”, **Bilgi**, S.14, 2007/1, ss.36-66.
- GÜLERSOY Çelik, “Türkiye’nin Turizm Propagandası”, **Türkiye Turizm Politikası Semineri 24-25 Ocak ve 6-7 Mart 1964**, Ankara 1964.
- GÜN Önder, **27 Mayıs Askeri Müdahalesine Doğru DP-CHP Mücadelesinin Zirvesi: 18 Nisan 1960 Tahkikat Komisyonunun Kurulması ve Faaliyetleri**, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2006).

- GÜNDÜZ Mehmet, **Demokrat Parti'ye Karşı Muhalefet ve Milli Muhalefet Cephesi**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007).
- GÜRSEL Cemal, **27 Mayıs 1960 Devriminin Hikâyesi**.
- GÜRTUNA Anıl, **Turkish-Russian Relations in The Post Soviet Era: From Cocflict to Cooperation**, (Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ SBE, Ankara 2006).
- GÜRÜN Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara 1983.
- Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı**, İstanbul 1961.
- GÜVENİR Murat, "Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama", **A.Ü.SBF Dergisi**, S.37/1-2, 1982, ss.215-250.
- HATIBOĞLU M. Tahir, **Türkiye Üniversite Tarihi 1845-1997**, Ankara 1998.
- HEPER Metin, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, İstanbul 2011.
- HONI Mustafa, **Türkiye'de Planlı Ekonomi Düşüncesinin Gelişimi ve İlk Uygulamaları**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1997).
- Hükümet Buhranı, Hükümet Teşkili, Hükümet Programı ve Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi**, Ankara 1964
- Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C.3, Yay. Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ankara 2013, C.3
- Hürriyet Meşalesi**, Haz. H. Sağıroğlu, F.Kakioğlu, H.Yeşilyurt, İ.Göktürk, MTTB İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Talebe Der. Yayınları, İstanbul 1961.
- İNAN Süleyman, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde (1946-1950), Milletvekili Seçim Yasası Değişikliklerinde Muhalif Görüşler", **SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, S.9, 2003, ss.167-188.
- , **Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)**, (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2002).
- İNCE Erdal, "Köylüyü Topraklandırma Kanununun un Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.13 2006/Güz, ss.59-78.
- İNCI İbrahim, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.44, Erzurum 2010, ss.345-359.

- İNÖNÜ İsmet, **Defterler**, C.2, İstanbul 2008.
- İPEKÇİ-COŞAR Abdi, Ömer Sami, **İhtilalin İç Yüzü**, İstanbul 2012.
- İSEN Can Kaya, **Geliyorum Diyen İhtilal**, İstanbul 2010.
- İSMAIL Sabahattin, **İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaları**, Lefkoşa 1997.
- İSMAIL Sabahattin, **Kıbrıs Üzerine Bildiriler**, Lefkoşa 1998.
- JOHNSON Edward, “Britain and The Cyprus Problem at The United Nations 1954–1958”, **The Journal of Imperial and Commonwealth History**, 28:3, 2000, pp-113-130.
- KAÇMAZOĞLU H. Bayram, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, İstanbul 1988.
- KALELIOĞLU Oğuz, “Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, **AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, S.41, ss.105-123.
- KARA Fırat, **Türk Siyasal Yaşamında Cemal Gürsel**, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006).
- KARPAT Kemal, “27 Mayıs Sonrasındaki Siyasi Gelişmeler ve Toplumsal Kökenleri”, **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Yay.Haz. ve Çev.: Güneş Ayas, İstanbul 2011.
- , **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 2010.
- KAŞTAN Yüksel, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.8, S.1, ss.123-140.
- KAYA Elif, **Türk Basınında 27 Mayıs İhtilali (1960–1961)**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008).
- KAYA ÖZÇELİK Pınar, “Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.65, S.3, 2010, ss.163-187.
- KAYACAN Derya, **1960 Askeri Darbesinin Üniversitelere Müdahalesi ve 147’ler Tasfiyesi**, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2013).
- KAZANCIGİL Ratip vd, **Trakya’da Yükseköğretim Tarihi**, Edirne 2002.
- KESER Ulvi, “21 Aralık 1963 Kanlı Noel Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları”, **ÇTTAD**, C.XI, S.23, 2011 Güz, ss.113-141.

- KEYDER Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul 2004.
- KILIÇ Ramazan, “Türkiye’de Yükseköğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3, Kasım 1999.
- KILI-GÖZÜBÜYÜK Suna, Şeref, **Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul 2000.
- KIRMAN Emin, **Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946–1950)**, (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Isparta 2006).
- KIZILGÖL-ERBAYKAL Özlem, Erman, “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.13, S.2, 2008, ss.351-360.
- Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C.1, Yay. Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ankara 2015.
- KOÇAŞ Sadi, **Atatürk’ten 12 Mart’a Anılar**, İstanbul 1977.
- KOLOĞLU Orhan, **Numaracı Cumhuriyetçiler**, İstanbul 2007.
- KOLTUK Durmuş Ali, “II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte CHP ve İsmet İnönü”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.2, Ağustos 2008, ss.33-44.
- KORALTAN Refik, **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar**, Yay. Haz. Kamil Maman, İstanbul 2013.
- KÖSEOĞLU Yusuf, **Türk Turizm Politikalarının Tespitinde Hedefler ve Türkiye’nin Rekabet Şansını Arttırıcı Tedbirler**, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2000).
- KURT-ŞAŞMAZ A. Öner, Tayyar, “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi 1961-2003”, **Lokman Hekim Journal**, C.2 S.1, 2012, ss.21-30.
- KURU Hanife, **Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi**, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi A.İ.İ.T. Enstitüsü, İzmir 1996).
- KÜÇÜK Sami, **Rumeli’den 27 Mayıs’a**, İstanbul 2008.
- KÜÇÜK Yalçın, **Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul 1985.
- KÜÇÜKCAN Bilgi, **1961 Anayasası ve 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi**, (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul 1997).

MAZICI Nursen, “Türkiye’de Ordu ve Siyaset”, **Türkler**, C.17, Editörler: Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, ss.48-53.

Memleketçi Serbest Parti Tüzüğü, İstanbul 1961.

Memleketçi Serbest Parti Prensipleri, İstanbul 1961.

METİN İbrahim, **İhtilalciler Hesaplaşıyor**, İstanbul 2012.

MUMCU Uğur, **İnkılap Mektupları**, İstanbul 2009.

NEZİROĞLU İrfan, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950–1980)**, Ankara 2003.

OKTAR-VARLI Suat, Arzu, “Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 2010, C.XXVIII, S.1, ss.1-22.

OLGUN Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXVII, S.79, Mart 2011, ss.1-37.

OWEN-PAMUK Roger, Şevket, **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Çev. Ayşe Edirne, İstanbul 2002.

ÖRS Birsen, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul 1996.

ÖZÇETİN Burak, “Zigana Dağı’ndaki Portakal Ağacı: Recep Peker ve Kemalizm”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, S.20, 2010.

ÖZDAĞ Ümit, **Demokrat Parti Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul 2004.

ÖZDEMİR Hikmet, “1960-1980 Dönemi”, **Türkler**, C.17, Editörler: Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, ss.15-47.

-----, “Siyasal Tarih 1960-1980”, **Türkiye Tarihi 4**, İstanbul 2002.

ÖZGIŞI Tunca, **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**, Ankara 2012.

ÖZKAN Fulya, “1950’lerin Popülizm Açısından Bir İncelenmesi”, **Journal of Historical Studies**, S.2, 2004, ss.32-47.

ÖZKAYA Mehmet Şükran, **Adım Adım 27 Mayıs**, İstanbul 2005.

ÖZKÖK Abdi, “Türkiye’de Toprak Reformu İhtiyacı”, **Toprak Reformu Semineri 26-27 Mayıs 1965**, Ankara 1966, ss.21-52.

- ÖZSAKALLI Mehmet, **Yassıada Yargılamalarının Türk Basınındaki Yankıları**, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2009).
- ÖZTAŞ Kadir, Tahsin Karabulut, **Turizm Ekonomi Genel Turizm Bilgileri**, Ankara 2006.
- ÖZTÜRK SÖZEN Muhteşem, **1982 Sonrası Dönemde Türkiye’de Uygulanan Turizm Politikaları ve Turizm Politikalarının Çanakkale Ekonomisine Etkileri**, (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, Çanakkale 2006).
- ÖZÜÇETİN Yaşar, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Kırşehir (2)” **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Kış 2009, C.2, S.6, ss.518-541.
- PARLA Taha, **Türkiye’nin Siyasal Rejimi**, İstanbul 2005.
- PERİN Mithat, **Zindana Tıklan İktidar**, İstanbul 2011.
- PIÇAK Murat, “Türkiye’nin Çok Partili Parlamenter Sisteme Geçiş Sürecinde Siyasi Partilerin Ekonomi Politikaları”, **Akademik Bakış Dergisi**, S.25, Temmuz-Ağustos 2011, ss.1-20.
- RUSCUKLU Bülent, **Demokrat Parti’den 12 Eylül’e**, İstanbul 2008.
- SANDIKLI Atilla, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Geçiş Süreci**, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi A.İ.İ.T.E., İstanbul 2007).
- SARIBAY Ali Yaşar, “The Democratic Party, 1946-1960”, **Political Parties and Democracy in Turkey**, Ed. Metin Heper, Jacob Landau, London 1991.
- SARIKOYUNCU DEĞERLİ Esra, “Demokrat Parti Döneminde Türkiye’nin Kıbrıs Politikası”, **Gazi Akademik Bakış**, C.6, S.11, Kış 2012, ss.85-101.
- SAVCI Bahri, “27 Mayıs Dinamiğinden Yönelimler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.25, S.2, Ankara 1970, ss.285-193.
- SAYILGAN Aclan, **Türkiye’de Sol Hareketler**, İstanbul 2009.
- SEYDİ Süleyman, “Demokrat Parti’nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957–1960)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.14, 2011/2, ss.1-16.
- SEYHAN Dündar, **Gölgedeki Adam**, İstanbul 1966.
- SOYSAL Mümtaz, **Dış Politika ve Parlamento**, Ankara 1964.

- SÖNMEZ Sema, **1946-1950 Yılları Arasında İktidar-Muhalefet İlişkileri Açısından Demokrat Parti'nin İşlevi**, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1998).
- SUBAŞI Tevfik, **Bir Arpa Boyu**, İstanbul 2004.
- SÜTÇÜ Güliz, **Democratic Party and Democracy in Turkey: With Special Reference to Celal Bayar and Adnan Menderes**, (Doktora Tezi, Bilkent University Department of Political Science, Ankara 2011).
- ŞAHİN Güneş, **Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu**, (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van 2006).
- ŞENER Bülent, "1963-1964 Kıbrıs Krizi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.205, Ağustos 2013, ss.1-34.
- ŞENGÜL Gülay, **1961 Anayasası'nın Hazırlanmasındaki Tarihi Süreç**, (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi SBE, Çanakkale 2011).
- ŞEYHANLIOĞLU Hüseyin, "12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasal Etkileri ve Önemi- Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2012/2, S.16, ss.77-100.
- TAN Turgut, **Planlamanın Hukuki Düzeni**, Ankara 1976.
- TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul 2010.
- TANSEL Ömer, **Demokrat Parti Dönemi Kıbrıs Politikası**, Gazi Üniversitesi SBE Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- Tarım Bakanlığı, **Toprak Reformu Kanun Tasarısı ve Gerekçesi**, Ankara 1962.
- TEKELİ İlhan, **Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi**, İstanbul 2010.
- TELLAL Erel, "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko", **A.Ü. SBF Dergisi**, S. 62-3, ss.349-377.
- , **SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964**, Ankara 2000.
- TIMUR Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul 1991.
- TOKER Fethi, **Türkiye'de Yüksek Öğretime Giriş**, Ankara 1997.
- TOKER Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973**, İstanbul 1990.
- , **DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, İstanbul 1991.
- , **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Ankara 1990.

- , **Yarı Silahlı Yarı K lahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, Ankara 1998.
- Toprak Reformu Kanun Tasarısı  zerindeki Görüşler**, Ankara 1965.
- TOPUZ Hüseyin, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)”, **SD  İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.12, S.3, 2007, ss.367-380.
- TORCU Leyla, **Demokrat Parti’yi 27 Mayıs’a Götüren Nedenler**, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1994).
- TOWNER John, “What is Tourism’s History?”, **Tourism Management**, Vol.16, No.5, 1995, Britain, pp.339-401.
- TÜR Vedat Nedim, “Bir Kalite Savaşı Olarak Turizm”, **Türkiye Turizm Politikası Semineri 24-25 Ocak ve 6-7 Mart 1964**, Ankara 1964.
- TUNAYA Tarık Zafer, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul 1975.
- TUNCER Hüner, **27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türk Dış Politikası**, İstanbul 2014.
- TURHAN Mümtaz, **Toprak Reformu ve Köy Kalkınması**, İstanbul 1964.
- , ** niversite Problemi**, İstanbul 1967.
- TUTAR Yelda, **1961 Yassıda Duruşmalarının İstanbul Basınına Yansımaları**, (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir 2009).
- TÜNAY Bekir, **Menderes Devri Anıları**, İstanbul 1970.
- TÜRK Hikmet Sami, “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, **A. .H.F Dergisi**, C.26, S.3-4, 1969, ss.79-114.
- TÜRK İsmail, **İktisadi Planlama Prensipleri**, Ankara 1970.
- Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu  yelerinin  zgemişleri 1961-1964**, C.1, 1998 Ankara.
- Türk Tabipler Birliği, “10 Soruda 224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun”, <http://www.ttb.org.tr/index.php/TTB/224-sayili-kanun-54.html> (Erişim:20.09.2015).
- TÜRKEŞ Alpaslan, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, İstanbul 1977.
- UÇAR Metin, **Türkiye’de çok Partili Rejime Geçişin Sosyo-Ekonomik Dinamikleri ve Demokrat Parti**, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 1994).
- UÇAROL Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul 1995.

- UNAT Kadri, “Cumhuriyet Halk Partisi’nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.48, Güz 2011, ss.839-867.
- UNTWO, **Tourism Highlights** 2015 Edition.
- , **Tourism Highlights** 2000,Second Edition.
- YAMAN Ahmet Emin, “Kore Savaşı’nın Türk Kamuoyuna Yansıması”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.37-38, Mayıs Kasım 2005, ss.231-245.
- Yassıada Davaları Anayasa Davası Toplu Savunması**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2013.
- Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2013.
- Yassıada Zabıtları I Örtülü Ödenek Davası**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2005.
- Yassıada Zabıtları IX İstimlak Davası**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2012.
- Yassıada Zabıtları V, Anayasa Davası 1**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2011.
- Yassıada Zabıtları-XI**, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2014.
- Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, Ankara 1961.
- YERASIMOS Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, İstanbul 2005.
- YEŞİLBURSA Behçet Kemal, “A General Review of Turkey’s Foreign Affairs During The Democrat Party Era (1950-1960)”, **Alternative Politics**, Vol.1, No.2, September 2009, pp.142-193.
- YEŞİLÇAYIR Neşe, “Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXVII, S.79, Mart 2011, ss.131-192.
- YIĞIT YÜKSEL Dilek, “Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VIII/18–19, 2009, ss.161-185.
- YILDIRMAZ Sinan, “1950 Seçimleri ve Propaganda”, **Yakın Dönem Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.6, Yıl.3, 2004, s.131-157.
- YILDIZ Nuran, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.51, ss.481-505.

- YILDIZ Zafer, “Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, C.3, S.5, 2011, ss.54-71.
- YÜCEER Saime, “Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye’nin NATO’ya Girişi ve Meclis’teki Yansımaları”, **Atatürkçü Bakış**, C.1, S.1, 2002.
- ZÜRCHERER Eric Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Fehim KURULOĞLU

Doğum Yeri - Tarihi: Tarsus – 1985

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi: Ege Üniversitesi SBE T.C. Tarihi Anabilim Dalı

Yabancı Dili: İngilizce (YDS 2014 – 75.00)

Bilimsel Faaliyetler:

KURULOĞLU Fehim, “Manastır’da Bir Türk Gazetesi: Neyyir-i Hakikat”, **VII.**

Uluslararası Atatürk Kongresi, Üsküp, Manastır, Makedonya, 2011.

-----, “Arşiv Belgeleri Işığında Zile’de Meydana Gelen Doğal Afetler”, **II. Tarihi ve Kültürü ile Zile Sempozyumu**, Zile, Tokat, Türkiye, 2011.

-----, “İngiliz Emperyalizmi Bağlamında Birinci Dünya Savaşı’nın Nedenlerini Yeniden Düşünmek”, **Uluslararası Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu**, Antalya, Türkiye, 2014.

-----, “Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadelede Bir Subay: Ali Yaver Toros”, **Gazi Türkiyat**, 2013.

-----, “Sydney Morning Herald Gazetesi’ne Göre Gelibolu’da Savaş ve Barış”, **III. International Gallipoli Symposium**, İstanbul Türkiye, 2013.

-----, “Türkiye’de Planlı Döneme Geçişte Turizme Bakışlar (1960-1965)”, **Uluslararası Türkiye Cumhuriyetinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Sempozyumu**, İzmir, Türkiye, 2015.

KURULOĞLU-FİLİMOVSKA, Fehim-İwona, “Kıbrıs Barış Harekatı Öncesi ve Sırasında Polonya Kamuoyundan Bir Kesit: Nowiny Rzeszowskie”, **III. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu**, Mersin, Türkiye, 2012.

İş Deneyimi: Araştırma Görevlisi (Gaziosmanpaşa Üniversitesi – 2009-...)

İletişim

E-posta Adresi: fehimkuruloglu@hotmail.com